

DEPARTMENT FOR ARCHIVES AND RECORDS MANAGEMENT
OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF THE REPUBLIC OF BELARUS
NATIONAL HISTORICAL ARCHIVES OF BELARUS

Archivarius

Collection of scholarly papers and articles

Volume 18

Minsk
NHAB
2020

ДЭПАРТАМЕНТ ПА АРХІВАХ І СПРАВАВОДСТВУ
МІНІСТЭРСТВА ЮСТЫЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
НАЦЫЯНАЛЬНЫ ГІСТАРЫЧНЫ АРХІЎ БЕЛАРУСІ

Архіварыус

Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў

Выпуск 18

Мінск
НГАБ
2020

УДК [930.22+94(476)«15/19»(082)]
ББК 79.3(Бел)+63.3(4Бел)41
А87

Рэкамендавана да друку Вучным саветам
Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі

Рэдакцыйная калегія:

*Г. Я. Галенчанка, В. Ф. Голубеў (галоўны рэдактар),
У. М. Дзянісаў, К. Ю. Ерусаліmsкі, В. І. Кураш, Д. В. Лісейчыкаў,
Д. Ч. Матвейчык (адказны рэдактар), А. Рахуба, А. Я. Рыбакоў,
А. Л. Самовіч, В. В. Урублеўскі, М. Ф. Шумейка, Д. У. Яцэвіч*

Рэцэнзенты:

доктар гістарычных навук *А. І. Груша,*
кандыдат гістарычных навук *С. У. Жумар*

У адпаведнасці з загадам старшыні Вышэйшай атэстацыйнай камісіі
Рэспублікі Беларусь ад 1 лютага 2012 года № 21 зборнік навуковых
прац «Архіварыус» уключаны ў Пералік навуковых выданняў
Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных
даследаванняў па гістарычных навуках

Архивазнаўства

А. М. Латушкін

ДАСЛЕДАВАННЕ КОМПЛЕКСУ АРЫГІНАЛАЎ АКТАЎ АГУЛЬНАДЗЯРЖАЎНАГА ЗНАЧЭННЯ АРХІВА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў ПРАЦАХ АМЕРЫКАНСКОЙ ДАСЛЕДЧЫЦЫ ПАТРЫСІ КЕНЭДЗІ ГРЫМСТЭД

Гэты артыкул з’яўляецца працягам серыі артыкулаў, прысвечаных гісторыі тэрміналагічнага афармлення ў гістарыяграфіі такога аб’екта, як комплекс арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва Вялікага Княства Літоўскага¹. Знакавае месца ў разуменні асаблівасцей фарміравання архіва канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага (далей – ВКЛ) і яго лёсу ў перыяд, калі існаванне гэтай дзяржавы было спынена, займаюць працы амерыканскай даследчыцы Патрысіі Кенэдзі Грымстэд. Яны з’яўляюцца прыкладам рэканструкцыі архіваў органаў цэнтральнай улады ВКЛ, у прыватнасці, складу кніг вялікай і малой канцылярыі ВКЛ – Метрыкі ВКЛ, утрымліваюць асноўныя навукова-метадычныя падыходы да вырашэння гэтай задачы, раскрываюць значэнне паняцця «ідэальны вопіс» у дачыненні да праблемы метрыцыяны. Гэты досвед з’яўляецца выключна важным для рэканструкцыі складу і аднаўлення цэласнасці іншых частак дакументальнай спадчыны дзяржавы, у тым ліку комплексу арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ. Ніжэй будучы раскрыты погляды П. Кенэдзі Грымстэд на вышэйназваны аб’ект і пададзены тэрміналагічныя рашэнні ў дачыненні да яго.

Патрысія Кенэдзі Грымстэд (англ. – Patricia Kennedy Grimsted, нар. у 1935 г.) – прафесар, супрацоўнік Цэнтра расійскіх і еўразійскіх даследаванняў імя Дэвіса; старшы навуковы супрацоўнік Інстытута ўкра-

¹ Артыкулы на гэтую тэму апублікаваны аўтарам у 2019 г. у наступных выданнях: «Беларускі археаграфічны штогоднік» (выпуск 20), «Архиварыус» (выпуск 17), «Бібліятэчны веснік» (выпуск 11).

іназнаўчых даследаванняў Гарвардскага ўніверсітэта ЗША, ганаровы навуковы супрацоўнік Міжнароднага інстытута сацыяльнай гісторыі ў Амстэрдаме. У цяперашні час яна вядомая ў навуковым свеце як даследчыца праблем перамешчаных культурных каштоўнасцей, у прыватнасці, архіваў і бібліятэк Заходняй Еўропы падчас і пасля Другой сусветнай вайны. У 1960-я – пачатку 1980-х гг. даследчыца займалася вывучэннем фондаў цэнтральных дзяржаўных архіваў СССР і Польшчы перыяду ВКЛ і Рэчы Паспалітай. Адным з напрамакаў яе даследаванняў стала рэканструкцыя першаснага складу кніг Метрыкі ВКЛ у межах фондаў, створаных на яе аснове ў канцы XVIII – сярэдзіне XX ст. ва ўстановах Расіі і Польшчы. На аснове вывучэння фонду 389 «Літоўская метрыка» Цэнтральнага дзяржаўнага архіва старажытных актаў СССР (далей – ЦДАСА СССР), фондаў варшаўскага Галоўнага архіва старажытных актаў (Archiwum Główne Akt Dawnych; далей – ГАСА), матэрыялаў па гісторыі Метрыкі ВКЛ ёю быў апублікаваны ў ЗША і Польшчы шэраг навуковых прац. У межах праблемы, абранай у гэтым артыкуле, найбольшае значэнне мае манаграфія, выдадзеная ў 1984 г. у Кэмбрыджы ў супрацоўніцтве з Ірэнай Сулкоўскай-Курасёвай [11]², а таксама некалькі артыкулаў у аўтарытэтных польскіх навуковых часопісах [12; 13].

Ключавым пытаннем у даследаваннях для П. Кенэдзі Грымстэд стаў змест тэрміна «Літоўская Метрыка» [11, р. 3–10; 12]. Погляды сусветна прызнанага спецыяліста на гэты аспект праблемы маюць прынцыповае значэнне і ў межах праблематыкі, звязанай з комплексам арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ. П. Кенэдзі Грымстэд падкрэслівала выразную розніцу паміж тэрмінам «метрыка» як кнігамі з копіямі тэкстаў дакументаў, што выходзілі з вялікай і малой дзяржаўных канцылярыі ВКЛ (пол. – «księgi wpisów»), і арыгіналамі актаў у асобных экзэмплярах як выходнымі, так і ўваходнымі ў канцылярыю (пол. – «oryginalne dokumenta»). На гэтай аснове яна заклікала разумець пад тэрмінам «Літоўская Метрыка», у першую чаргу, сукупнасць усіх афіцыйных кніг абедзвух названых устаноў, якія вяліся на працягу ўсёй гісторыі іх існавання і выконвалі функцыю ўліку дакументаў шляхам капіравання ці «ўпісвання» ў адпаведную кнігу ўсіх відаў актаў, што выходзілі ад імя вялікага князя літоўскага, у поўным аб’ёме або ў форме іх кароткага загаловка (пол. – «regest»). Менавіта П. Кенэдзі Грымстэд стала адным з першых навукоўцаў, хто звярнуў увагу на неабгрунтаванасць пашырэння зместу тэрміна «Літоўская метрыка» на комплекс арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння, у тым ліку – на пергаміне, як і на ўсю сукупнасць актаў канцылярыі манарха, уключаючы арыгіналы

² Гл. ранейшы артыкул І. Сулкоўскай-Курасёвай, прысвечаны дадзенай праблеме [17].

дакументаў, уваходную дакументацыю, чарнавікі. Яна сцвярджала і аб неправамоцнасці распаўсюджвання зместу тэрміна на архівы іншых цэнтральных органаў улады ВКЛ і на архівы ўвогуле³. На яе погляд, тэрмін «метрыка» неапраўдана выкарыстоўваўся ў навуковай літаратуры як сінонім слова «архіў». У самім жа архівазнаўстве такое яго значэнне не замацавалася⁴. Урэшце, даследчыца адзначала спрэчнасць поўнага атаясамлення Метрыкі ВКЛ з «дзяржаўным архівам ВКЛ», прынамсі, у перыяд да падзей 1794 г. Яна сцвярджала літаральна наступнае: «*Відавочным з'яўляецца тое, што арыгіналы дакументаў, дыпламатычныя трактаты і разнастайныя акты, што наступалі ў канцылярыю, з'яўляліся неад'емнай часткай дзяржаўнага архіва Вялікага Княства, аднак з архіўнага пункту гледжання ёсць падставы трактаваць іх як збор адасоблены ад кніг канцылярыі*⁵, і, як вынік, – не залічваць іх да фонду Літоўскай Метрыкі. Такую пазіцыю можна прызнаць больш абгрунтаванай, калі звярнуць увагу на той факт, што з канца XVI ст. арыгіналы дакументаў захоўваліся асобна і лёс іх складаўся цалкам іначай, чым лёс кніг канцылярыі» [12, s. 82].

У якасці аргументаў на карысць выкладзеных поглядаў П. Кенэдзі Грымстэд прыводзіла наступныя:

1) адасобленасць захоўвання з канца XVI ст. арыгіналаў актаў і канцылярскіх кніг (без тлумачэння падстаў, верагодна, на падставе звестак з вопісу арыгіналаў актаў 1570–1584 гг. (кнігі запісаў №№ 1 і 2 Метрыкі ВКЛ) і вопісу кніг Метрыкі ВКЛ ад 11 сакавіка 1623 г.);

2) цалкам розны гістарычны лёс абодвух дакументальных масіваў у пазнейшы час;

3) адсутнасць арыгіналаў актаў сярод пазіцый, ахопленых вопісамі і іншай уліковай дакументацыяй, створанай да кніг Метрыкі ВКЛ;

4) адсутнасць арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння ў сучасных ёй фондах з кнігамі Метрыкі ВКЛ [11, р. 8–9; 12, s. 82].

Даследчыца грунтавалася на працах Яна Якубоўскага і І. Сулкоўскай-Курасёвай, прысвечаных актам комплексу арыгіналаў. Дадзены

³ «...Тэрмін «метрыка» ў сваім тэхнічным значэнні адносіцца ўласна да саміх кніг запісаў, якія ўтрымліваюць копіі выходнай дакументацыі, за выключэннем і ў процівагу арыгінальным дакументам як выдадзеным, так і тым, што атрымлівала канцылярыя, а таксама чарнавікам, і ўсёй іншай дакументацыі, якая магла знаходзіцца ў канцылярыі» [12, s. 58]. Трансляцыю гэтага погляду ўпершыню ў савецкай гістарыяграфіі гл.: [8, с. 13, 14].

⁴ П. Кенэдзі Грымстэд апелывала да польскіх слоўнікаў архівазнаўчай тэрміналогіі. Напрыклад, «Польскі архіўны слоўнік» пад рэдакцыяй В. Мацееўскай (Варшава, 1974 г.) такі варыянт тлумачэння значэння слова «метрыка» як «архіў» не прадугледжваў [11, р. 6; 12, s. 58, 81–83].

⁵ Тут і ніжэй выдзелена мной. – А. Л.

факт, між іншим, можа ўказваць на ўяўленне П. Кенэдзі Грымстэд аб комплексе арыгіналаў выключна як аб актах з т. зв. радзівілаўскай часткі комплексу, якія трапілі ў ГАСА. Так, на 1985 г. яна прыводзіць лічбу захаваных да нашага часу актаў комплексу, роўную 71 адзінцы за перыяд 1401–1687 гг. Гэта палкам адпавядае даным І. Сулкоўскай-Курасёвай аб аб’ёме менавіта радзівілаўскай часткі комплексу ў ГАСА [16, s. 50]. Аднак, існуючыя на сённяшні дзень веды дазваляюць трактаваць яго толькі як элемент, самую раннюю з вядомых частку большага і колькасна, і храналагічна дакументальнага масіву.

Згодна з данымі амерыканскай даследчыцы, пашырэнне тэрмінаў «метрыка», «Літоўская Метрыка» на комплекс арыгіналаў, які і на іншыя віды дакументацыі Рэчы Паспалітай, адбылося ў перыяд канца XVIII – пачатку XX ст. падчас захоўвання і апрацоўкі трафейных архіваў Рэчы Паспалітай у Санкт-Пецярбургу і Маскве. Аднак падобныя тэрміналагічныя рашэнні мелі месца і ў самой Польшчы пасля вяртання часткі кніг Метрыкі Каралеўства Польскага ў Варшаву. Гэта магло быць звязана з выкарыстаннем у той час такога абазначэння як «Сакрэтная Метрыка», пад якім разумелі ўласна арыгіналы актаў, яго суіснаваннем з тэрмінамі «Метрыка Каралеўства Польскага», «Літоўская Метрыка» – як зборамі кніг адпаведных дзяржаўных канцелярый. П. Кенэдзі Грымстэд заўважала, што падыход да аб’яднання пад агульнай назвай «Літоўская Метрыка» актаў рознага паходжання сфарміраваўся ва ўладных колах Расіі і ў асяроддзі дарэвалюцыйных гісторыкаў у выніку недахопу інфармацыі або ігнаравання ранейшай сістэмы ўпарадкавання архіваў у краінах іх паходжання, а таксама з прычыны штучнага аб’яднання ў адным комплексе асноўнай масы кніг Метрыкі ВКЛ і арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння падчас іх захоўвання ў расійскіх установах. Пры гэтым дамінуючая большасць арыгіналаў актаў перыяду канца XIV – сярэдзіны XVIII ст., якія трапілі ва ўрадавыя ўстановы Расійскай імперыі, правеніенцыйна адносіліся не да складу дзяржаўнага архіва ВКЛ, а да архіўнай спадчыны Польшчы – «Архіва Каралеўства Польскага ў Кракаве», перавезенага пазней у Варшаву, ранейшага – «Архіва скарбніцы Каралеўства Польскага ў Кракаўскім замку». Разам з Метрыкай ВКЛ яны ніколі не захоўваліся [12, s. 57–58, 67, 81–83]. Уласна польскі комплекс арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння адносна Метрыкі Каралеўства Польскага гістарычна таксама меў адасоблены ў архівазнаўчым сэнсе характар⁶. Калі ж казаць аб комплексе арыгіналаў

⁶Вядома, што ў перыяд другой паловы XVIII ст. Метрыка Каралеўства Польскага стала часткай т. зв. «Сакрэтнага Архіва Каралеўства Польскага ў Варшаве» («Archivum Regni Secretus Varsaviense»), г. зн. была аб’яднана з іншымі дзяржаўнымі актамі, у тым ліку, арыгіналамі. Аднак, на погляд польскіх даследчыкаў дзяржаўнай

актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ, то гісторыя сумеснага захоўвання яго ранняй часткі з кнігамі Метрыкі ВКЛ (т. зв. старой Метрыкі ВКЛ) у скарбе дзяржавы спынілася ў сярэдзіне XVII ст. (1655 г.), а пасля страты Рэччу Паспалітай Абодвух народаў незалежнасці і знішчэння яе дзяржаўнасці акты комплексу ўвогуле заставаліся ў прыватным валоданні роду Радзівілаў і межаў былых ВКЛ і Польшчы не пакідалі фактычна да 1915 г. за выключэннем асобных дакументаў, якія выйшлі са складу архіваў роду пры розных, часта незаконных абставінах.

Варта заўважыць, што архіварыусы Маскоўскага архіва Міністэрства юстыцыі, куды Метрыка ВКЛ была перамешчана ў 1887 г., разумелі ўмоўнасць тэрміна «Літоўская Метрыка». Так, у «Прадмове» да кнігі 21 «Апісання дакументаў і папер, якія захоўваюцца ў Маскоўскім архіве Міністэрства юстыцыі», падрыхтаванай Сяргеем Шамбінага і Мікалаем Беражковым, загадчык архіва Дзмітрый Цвятаеў пісаў 18 кастрычніка 1915 г.: «У Маскоўскім Архіве Міністэрства Юстыцыі, які ўтрымліваў у сабе найбагацейшы збор матэрыялаў па ўнутранай гісторыі Расіі, захоўваецца большая доля таго, што на сёння засталася ад **Літоўскай Метрыкі, г. зн. ад Дзяржаўнага Архіва Вялікага княства Літоўскага**. Разам з уласна **Літоўскай Метрыкай** знаходзяцца дакументы Польскай Дзяржаўнай канцылярыі, што адносяцца да тэрыторый, якія адышлі пры падзеле Польшчы да Расіі. **Назва «Літоўская Метрыка» цяпер прымяняецца да ўсяго гэтага збору ў цэлым**» [5, с. VII]. Разам з тым, пытанне аб справядлівасці архіўнай сувязі з «Літоўскай Метрыкай» дзяржаўных актаў у арыгінале супрацоўнікі ўстановы не закраналі. Гэтага, аднак, недастаткова, каб сцвярджаць, што разуменне сапраўднага паходжання «сапраўдных дакументаў» у іх адсутнічала. Як вядома, згодна з класіфікацыяй урадавай камісіі 1835 г., акты былі сканцэнтраваны ў адзеле X «Старажытныя акты на асобных аркушах» (рус. – «Древние акты, на отдельных листах») «Літоўскай метрыкі» архіва 3-га Дэпартаменту Сената. Паводле звестак складальнікаў кнігі 21, на 1887 г. такіх актаў налічвалася 390. Аўтары выдання, безумоўна, ведалі пра тое, што большасць названых дакументаў былі звязаны са знешне-палітычнымі стасункамі не ВКЛ, а Польшчы. Ім не мог быць невядомы вопіс «Архіва скарбніцы Каралеўства Польскага ў Кракаўскім замку» Марціна Кромера 1551 г., апублікаваны ў Расіі ў 1843 г. [4, с. 453–460]. Менавіта паводле тэматычнай прыкметы з Маскоўскага архіва Мініс-

канцылярыі Каралеўства Польскага (А. Томчак і іншых), пры рэканструкцыі складу Метрыкі Каралеўства Польскага і пры стварэнні яе т. зв. «ідэальнага вопісу» апошні не павінен распаўсюджвацца на ўсе віды дакументаў дзяржаўнай канцылярыі, у тым ліку на арыгіналы актаў агульнадзяржаўнага значэння, а Метрыка Каралеўства Польскага павінна трактавацца як самастойны фонд [9, s. 107–108].

тэрства юстыцыі (далей – МАМЮ) у 1888 г. быў вылучаны 351 акт для перадачы ў Маскоўскі галоўны архіў Міністэрства замежных спраў. У выніку гэтага ў МАМЮ ў аддзеле Х «Літоўскай метрыкі» засталася толькі каля 10% ранейшага яго складу – 39 штук. Гэта былі *«толькі некаторыя акты літоўскія і ўсе валынскія»*. З іх «літоўскіх» – 11 штук [5, с. XIII–XIV]⁷. Паводле звестак Станіслава Пташыцкага, на 1887 г. гэта былі пераважна акты маёмаснага характару і толькі адзін – акт Люблінскай уніі 1569 г. – меў грамадска-палітычнае значэнне. Аднак і ён з’яўляўся экзэмплярам са складу дзяржаўнага архіва Каралеўства Польскага – быў актам, выдадзеным ад імя паслоў ВКЛ польскаму боку [6, с. 56]. Такая “тэматычная чысціня” актаў, што засталіся пры метрыцы ў МАМЮ, магла ў далейшым уплываць і на адваротнае – на ўяўленні аб іх менавіта як аб частцы архіва ВКЛ і ўласна – як аб частцы «Літоўскай метрыкі» [5, с. XI].

Крыніцамі апісаных вышэй уяўленняў у гістарыяграфіі П. Кенэдзі Грымстэд называла прадстаўнікоў кіруючых колаў Расіі і *«дарэвалюцыйных гісторыкаў»*, у тым ліку – С. Пташыцкага (1853–1933) і М. Беражкова (1886–1956). Яна адзначала факт распаўсюджвання гэтага погляду ў дарэвалюцыйны час у першую чаргу сярод саміх метрыкантаў, у тым ліку аўтарытэтных спецыялістаў у галіне метрыцыяны, і адначасова падкрэслівала факт усведамлення імі такога стану, абумоўленасці тэрміналогіі тагачаснай унутранай арганізацыяй збору, паступовага яе крытычнага асэнсавання і карэкціроўкі імі. Так, першы з названых гісторыкаў сам указваў на разнароднасць прывезеных з Польшчы матэрыялаў, наяўнасць сярод іх дакументаў, не звязаных з абедзвюма метрыкамі, хоць у той жа працы, як адзначалася вышэй, ён абагульняў пад назвай метрыкі і арыгіналы актаў, і кнігі з копіямі іх

⁷Паводле звестак П. Кенэдзі Грымстэд, у МАМЮ на 1887 г. было 389 актаў з «Архіва Каралеўства Польскага ў Кракаве», ён жа «Архіў скарбніцы Каралеўства Польскага ў Кракаўскім замку»; з іх у 1888 г. у Маскоўскі галоўны архіў Міністэрства замежных спраў была перададзена 351 шт. У 1923 г. Польшчы былі вернуты ўсё 389 актаў, як тыя, што паходзілі з «Архіва Каралеўства Польскага [у Кракаве]» [12, с. 69]. Паводле ранейшых звестак Ядвігі Янкоўскай, у 1887 г. з аддзела Х быў вылучаны і перададзены ў т. зв. «Сховішча старажытнасцей» (рус. – «Древлехранилище») 351 акт, а ў МАМЮ засталася не менш за 38 дакументаў. Усе яны былі рэвіндыкаваны Польшчай у выкананне артыкулаў Рыжскага міру 1921 г. Вядома таксама, што падчас Другой сусветнай вайны 52 акты, якія тэматычна адносіліся да Лівоніі, з Польшчы вывезлі гітлераўцы і ўключылі ў склад Сакрэтнага дзяржаўнага архіва ў Берліне [10, с. 41]. Звесткі дзвюх даследчыц разыходзяцца са звесткамі С. Пташыцкага, паводле якога на 1884 г. такіх актаў было 395 шт., а на 1887 г. аддзел Х «Старажытныя акты» МАМЮ налічваў 392 акты (*«392 акты ў 387 нумарах»*) [6, с. 55–58; 15, с. 31].

тэкстаў⁸. Задачу вопісу «Літоўскай метрыкі» 1887 г. С. Пташыцкі бачыў выключна ў адлюстраванні актуальнага стану арганізацыі збору на 1887 г., інфармаванні навуковай грамадскасці аб яго складзе. Метрыкант спадзяваўся на перапрацоўку яго ў будучым на навуковым узроўні⁹. Гэта адзначала і сама П. Кенэдзі Грымстэд [12, s. 80]. Адзін з найбольш буйных спецыялістаў у крыніцазнаўчым вывучэнні Метрыкі ВКЛ М. Беражкоў, як вядома, у дарэвалюцыйны час таксама ўключаў у змест тэрміна «Літоўская Метрыка» арыгіналы дакументаў і іншыя акты [5, с. XI], але з цягам часу змяніў свае погляды. Падыход, які сфарміраваўся пры гэтым, адлюстраваны ў яго знакавай для метрыцыяны, класічнай працы «Літоўская метрыка як гістарычная крыніца» [1, с. 3]. Менавіта гэты, апошні, больш вузкі варыянт трактоўкі тэрміна П. Кенэдзі Грымстэд характарызавала як найбольш абгрунтаваны і зыходны для далейшых гістарычных і архівазнаўчых даследаванняў [12, s. 83].

Па-за палітычнымі, гістарыяграфічнымі і практычнымі (ведамаснымі) фактарамі, што паўплывалі на атаясамленне ва ўяўленні навуковай грамадскасці комплексу арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ з «Літоўскай Метрыкай» і разуменне абодвух комплексаў як аднаго «архіва», амерыканская даследчыца дадаткова называе іншыя прычыны, абумоўленыя гістарычна:

1) факт сумеснага захоўвання «ў старажытны перыяд» завершаных кніг Метрыкі ВКЛ разам з арыгіналамі актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ у скарбе дзяржавы ў Віленскім замку «ў тых са-
мых памяшканнях, дзе знаходзіліся скрыні з дакументамі»;

2) уключэнне ў склад кніг Метрыкі ВКЛ вядомага вопісу арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння, створанага ў 1570–1584 гг., у форме дзвюх першых кніг запісаў №№ 1 і 2 Метрыкі ВКЛ [11, р. 8–9; 12, s. 58, 80–83]¹⁰.

Погляд амерыканскай даследчыцы на самастойнасць комплексу арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ адносна Метрыкі ВКЛ пакідаў ёй месца для спецыяльнага тэрміналагічнага

⁸ «У 1795 г. з Варшавы ў Пецярбург была перавезена разам з бібліятэкай Залускіх каронная і літоўская метрыка, за выключэннем той часткі актаў, якая датычылася правінцый, што адышлі да Аўстрыі. Адначасова ў Пецярбург былі дастаўлены некаторыя рукапісы, што не мелі сувязі з метрыкай, як, напрыклад, пратаколы Пастаяннай Рады і новыя дакументы» [15, s. 21].

⁹ «Цяпер жа прызнана неабходным выдаць агульнае апісанне метрычнага архіва, мэта якога даць магчымасць азнаёміцца з яго складам асобам, якія цікавіцца матэрыялам, што ў ім захоўваецца, і выступіць уводзінамі да будучага вопісу» [6, с. VIII].

¹⁰ Між іншым, П. Кенэдзі Грымстэд датуе акты, ахопленыя названым вопісам, 1386–1491 гг., што можа быць недакладным – акты даходзяць да 1570 г. [5, с. 327].

абазначэння аб'екта. Аднак асобны тэрмін для апошняга аформлены ёю не быў. Англамоўныя варыянты тэрміна, ужытыя ў тэксе яе кнігі, наступныя: «арыгіналы дакументаў», «дакументы на пергамене», «арыгіналы дакументаў, дыпламатычныя трактаты і разнастайныя акты, што паступалі ў канцылярыю», «арыгіналы дакументаў з архіва Вялікага Княства» (анг. – «the original documents», «parchment documents», «original charters, treaties, and other in-coming documents», «original documents from the Grand Ducal archives») [11, р. 9]. У сваіх артыкулах, якія выйшлі ў польскіх навуковых выданнях, ёю выкарыстаны ідэнтычныя абазначэнні: «арыгіналы дакументаў», «пергамены», «дакументы на пергамене», «арыгінальныя дакументы як выходныя, так і тыя, што паступалі ў канцылярыю», «дакументы на пергамене і розныя іншыя, уваходныя ў канцылярыю манарха», «арыгіналы дакументаў, дыпламатычныя трактаты і разнастайныя акты, што паступалі ў канцылярыю» (пол. – «oryginaly dokumentów», «pergamine», «dokumenty pergaminowe», «oryginalne dokumenta zarówno wystawiane, jako otrzymywane przez kancelarię», «dokumenty pergaminowe i wszelkie dokumenty wpływające do kancelarii monarszej», «dokumenty obcych wystawców... znajdujące się w skarbcu wielkoksiążęcym», «oryginaly dokumentów, traktaty dyplomatyczne i wszelkie akty wpływające do kancelaryi») [12, s. 58, 80–83]. Адметна, што П. Кенэдзі Грымстэд абазначала комплекс арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння таксама як «дакументы іншых надаўцаў, ... што знаходзіліся ў вялікакняжэцкай скарбніцы» (пол. – «dokumenty obcych wystawców... znajdujące się w skarbcu wielkoksiążęcym»), «прывілеі і іншыя дакументы, што захоўваліся ў велікакняжэцкай скарбніцы» (г. зн. скарбе земскім ВКЛ). Уопіс 1570–1584 гг. трактаваўся ёю як вопіс (пол. – «inwentarz») менавіта гэтага масіву актаў [12, s. 79–80, 82; 13, s. 132–133]. Радзівілаўскую частку комплексу ў ГАСА яна называе «групай... актаў на пергамене, якія першапачаткова знаходзіліся ў дзяржаўным архіве Літвы» (анг. – «group of seventy-one parchments dating from the years 1401–1687 originally from the Lithuanian state archive») [11, р. 9]. Даследчыца ўжывала і слова «комплекс», аднак пераважна ў дачыненні да Метрыкі ВКЛ (анг. – «the Lithuanian Metrica complex») [11, р. 8–9].

Тэрміны «Архіў Вялікага Княства Літоўскага», «велікакняжэцкі архіў», а таксама «дзяржаўны архіў Літвы / Вялікага Княства / Вялікага Княства Літоўскага» (анг. – «Archives of the Grand Duchy of Lithuania», «the Lithuanian state archive»; пол. – «archiwum wielkoksiążęcye», «archiwum państwowy Wielkiego Księstwa») мелі ў тэрміналагічным апарате даследчыцы сінанімічны характар. Ім надавалася абагульняючае значэнне – яны ўключалі ў свой змест, як мінімум, два масівы дакументацыі:

1) збор арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння (як выходныя, так і ўваходныя ў дзяржаўную канцылярную акты);

2) кнігі вялікай і малой дзяржаўных канцылярый ВКЛ з копіямі выходнай дакументацыі.

Пры гэтым, закранаючы пытанне структуры «дзяржаўнага архіва Вялікага Княства Літоўскага», першай з названых частак, як падаецца, яна надавала прыярытэтнае значэнне ў параўнанні з Метрыкай ВКЛ, фактычна атаясамлівала комплекс арыгіналаў актаў з ім. Так ці інакш, яна выразна называла арыгіналы актаў «*складовай часткай дзяржаўнага архіва Вялікага Княства Літоўскага*» [12, s. 82]¹¹. Другая ж частка архіва ў яе трактоўцы з’яўлялася ўласна «Літоўскай Метрыкай» у вузкім, тэхнічным значэнні слова. Як адзначалася вышэй, з архівазнаўчага пункту гледжання гэта былі, на яе погляд, розныя, адасобленыя комплексы [11, р. 3–10; 12, s. 58, 81–83]. Абмежаванне зместу тэрміна «дзяржаўны архіў ВКЛ» выключна Метрыкай ВКЛ даследчыцай аспрэчвалася. Тым не менш, у некаторых выпадках тэрмін «дзяржаўны архіў ВКЛ» да Метрыкі ВКЛ яна прымяняла, але як да збору кніг, вывезеных у Расію¹². Варта падкрэсліць, што гэта абазначэнне ўжывалася ёю ў дачыненні да аб’екта стану пазней за 1794 г., г. зн. калі фактычна Метрыка ВКЛ заставалася адзінай рэштай таго, што захавалася ад «дзяржаўнага архіва». Апрача таго, ёю ўжываўся тэрмін «Архіў канцылярый ВКЛ» (пол. – «archiwum kancelaryjnego Wielkiego Księstwa Litewskiego»), які мог таксама прэтэндаваць на абагульняючы. Аднак, як падаецца, комплекс арыгіналаў актаў у яго змест яна ўсё ж не ўключала.

Даследаванні П. Кенэдзі Грымстэд далі штуршок распрацоўцы праблемы комплексу арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ, а таксама метрыцыяны ў цэлым у СССР. Найбольшы рэзананс выклікала яе манаграфія 1984 г. [11]. Нягледзячы на пэўныя крытычныя ацэнкі працы ў савецкім навуковым асяроддзі на першым этапе, да канца 1980-х гг. ключавыя палажэнні поглядаў амерыканскай даследчыцы знайшлі сярод тых жа навукоўцаў аўтарытэтную падтрымку [7; 8].

У сувязі з тэрміналагічнымі ўяўленнямі П. Кенэдзі Грымстэд заслугоўвае ўвагі наступны факт. Як вядома, яна адстойвала падыход, які патрабаваў адрозніваць два значэнні тэрміна «Літоўская Метрыка», тлумачыла ўмоўнасць яго прымянення ў дачыненні да архіўных фондаў, створаных на аснове кніг Метрыкі ВКЛ у архівах Расіі, а пазней – СССР

¹¹ У англамоўным варыянце таго ж фрагмента тэксту – «the archives of the Grand Duchy of Lithuania» [11, р. 9].

¹² «Гэты збор [Літоўская Метрыка], які налічвае больш за 600 буйных тамоў з *былога дзяржаўнага архіва Вялікага Княства Літоўскага*, меў такую ж забытаную і бурлівую гісторыю, як і землі, у сувязі з якімі быў створаны» [12, s. 55].

і Польшчы, спрэчнасць пашырэння на «Літоўскую Метрыку» значэння «дзяржаўны архіў». Аднак у навуковым асяроддзі гучала пэўная крытыка амерыканскай даследчыцы за яе пазіцыю ў асобных пытаннях, у прыватнасці, за погляд аб неіснаванні адзінага цэльнага комплексу пад назвай Літоўская метрыка. Гучала абвінавачванне ў тым, што даследчыца быццам бы не бачыла ў ВКЛ дзяржавы пасля 1569 г., «не заўважыла» існавання «*дзяржавы ВКЛ і яе ўласнага архіва*», а адзінай спадкаемцай Рэчы Паспалітай Абодвух народаў лічыла Польшчу, якая, як быццам, і была месцам стварэння «Літоўскай Метрыкі» [2, с. 21–22; 7, с. 87]. Прыклады не зусім поўнай трансляцыі пазіцыі П. Кенэдзі Грымстэд можна сустрэць і сярод польскіх навукоўцаў¹³. Як падаецца, такія меркаванні – не больш, чым інтэрпрэтацыя яе ўяўленняў, яны не адлюстроўваюць поўна і дакладна погляды даследчыцы. Калі ацаніць яе пазіцыю паводле сукупнасці прац, то ў іх такога крайняга і, тым больш, выразна “прапольскага” погляду не маецца. Як было паказана вышэй, тэзіс, які аспрэчваў права Метрыкі ВКЛ («Літоўскай Метрыкі») на статус дзяржаўнага архіва, не з’яўляецца ў разважаннях П. Кенэдзі Грымстэд безумоўным. Яе ідэя заключалася ў тым, што нельга з дзяржаўным архівам ВКЛ атаясамліваць выключна Метрыку ВКЛ. Гэта сцвярджэнне павінна разглядацца з улікам звестак даследчыцы аб комплексе арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння і яго прыярытэтным характары ў структуры архіва дзяржавы.

Не садзейнічалі дакладнаму разуменню пазіцыі П. Кенэдзі Грымстэд і некаторыя пераклады яе тэкстаў. Гэта тычыцца, напрыклад, рускамоўных рэзюмэ да некаторых яе артыкулаў. У рускамоўным рэзюмэ артыкула за 1986 г. змешчаны тэрмін «дзяржаўны архіў Вялікага Княства», але кантэкст, у якім ён ужыты, не зусім адпавядае аўтарскаму тэксту і зместу саміх тэрмінаў, што прымяняліся даследчыцай. Так, рэзюмэ да артыкула, утрымлівае наступную думку: «*Назва Літоўская Метрыка ўжываецца ў больш вузкім значэнні (уласным) як назва кніг канцылярыі Вялікага Літоўскага княства з рэгістрацыяй дакументаў, выходных з той жа канцылярыі, а таксама ў больш шырокім значэнні – як комплекс архіўных матэрыялаў разнастайнага паходжання, што захоўваюцца разам з дзяржаўным архівам Вялікага Княства*» [13, s. 176]. Фрагмент тэксту артыкула, які, відаць, пакладзены ў аснову рэзюмэ, выглядае

¹³ Кшыштаф Пяткевіч, напрыклад, так разумеў пазіцыю П. Кенэдзі Грымстэд і І. Сулкоўскай-Курасёвай адносна Метрыкі ВКЛ: «*Апроч уласна Літоўскай Метрыкі, якую Патрысія Кенэдзі-Грымстэд і Ірэна Сулкоўска-Курасёва ідэнтыфікуюць як уласна сам архіў Вялікага Княства Літоўскага...*» [14, s. 30]. Насамрэч, у іх разуменні гэта была толькі частка архіва. Сам К. Пяткевіч акты абедзвюх дзяржаў, вывезеныя ў Расію пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай, акрэслівае як «*увесё дзяржаўны архіў Рэчы Паспалітай*» [14, s. 30].

дае так: «У гістарычнай і архівазнаўчай літаратуры асноўны сэнс тэрміна Літоўская Метрыка азначае – афіцыйныя кнігі канцэлярыі Вялікага Княства Літоўскага; у іх запісваліся ад XV да канца XVIII ст. копіі самых важных дакументаў, пераважна выходных з гэтай канцэлярыі. Аднак гэты тэрмін быў ужыты і надалей ужываецца ў дачыненні да больш шырокага, разнароднага комплексу **архіўных матэрыялаў Вялікага Княства**, што захоўваліся разам пры разнастайнай іх арганізацыі на працягу некалькіх стагоддзяў» [13, s. 121]. Відавочна, што такое нязначнае на першы погляд разыходжанне магло негатыўным чынам адбіцца на разуменні пазіцыі аўтара адносна структуры «дзяржаўнага архіва» і яе падыходаў да тэрміналогіі праблемы ў цэлым, а таксама паўплываць на тэрміналогію іншых даследчыкаў гэтай праблематыкі.

Адносна тэрміналагічнага аспекту ў перакладах даследаванняў амерыканскай даследчыцы выклікае ўвагу таксама наступны факт. У дачыненні да прыкметы «арыгінал» дакумента П. Кенэдзі Грымстэд карысталася адпаведным англа- або польскамоўным тэрмінам. Ён жа фігуруе ў польскамоўных перакладах яе даследаванняў (анг. – «original», «original documents»; пол. – «oryginał», «oryginaly dokumentów»). Адметна, што ў тэкстах даследчыцы, што друкаваліся ў СССР, таксама ўжываўся менавіта тэрмін «арыгінал» (рус. – «оригинал», «оригинал документа») [3, s. 129–130]. Такім чынам, традыцыйны для рускамоўнай гістарыяграфіі тэрмін для падобных сітуацый – «сапраўдны дакумент» (рус. – «подлинник») – у яе выпадку не выкарыстоўваўся.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Бережков, Н. Г. Литовская метрика как исторический источник / Н. Г. Бережков. – Москва; Ленинград : Издательство АН СССР, 1946. – Ч. 1: О первоначальном составе книг Литовской метрики по 1522 год. – 178 с.
2. Дубонис, А. Литовская метрика: исследования и публикации в Литве / А. Дубонис // Балты и Великое княжество Литовское. Историко-лингвистический взгляд (памяти Эгидиуса Банёниса) / [редкол.: Е. Л. Назарова (отв. ред.) и др.]. – Москва : Новое издательство, 2007. – С. 18–27.
3. Кеннеди Гримстед, П. К вопросу об истории формирования и архивно-го освоения фонда Литовской Метрики / П. Кеннеди Гримстед // Исследования по истории Литовской Метрики : сборник научных трудов. – Вып. 1. – Москва : Институт истории СССР, 1989. – С. 118–137.
4. Книга посольская Метрики Великого Княжества Литовского, содержащая в себе дипломатические сношения Литвы в государственование короля Сигизмунда-Августа (с 1545 по 1572 год) / изд.: М. Оболенский и И. Данилович. – Москва : Университетская типография, 1843. – XX, 428 с.
5. Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министрства юстиции: в 21 кн. – Москва, 1869–1921. – Кн. 21: Описание

- документов архива. Кн. II: Книги Литовской метрики: Книги Записей Литовских / подгот. к печати С. К. Шамбинаго, Н. Г. Бережковым; предисловие Д. Цветаева]. – Москва : Тов-во скоропечатни А. А. Левенсон, 1915. – XXVIII, 592 с.
6. Пташицкий, С.Л. Описание книг и актов Литовской метрики / С. Л. Пташицкий. – Санкт-Петербург : Тип. Правительствующаго Сената, 1887. – VIII, 279 с.
 7. Светенко, А. С., Хорошкевич, А. Л. [Рецензия на:] П. Кенеди Гримстед, при участии И. Сулковской-Курасевой. «Литовская метрика» в Москве и Варшаве: Реконструкция архива Великого княжества Литовского. С включением аннотированного издания «Описания» 1887 г., составленного С. Л. Пташицким. Кембридж, Массачусетс, 1984, XVI, 73, 279, А 110. Издано совместно с Институтом истории ПАН / А. С. Светенко, А. Л. Хорошкевич // Советские архивы. – 1986. – № 2. – С. 86–88.
 8. Хорошкевич, А. Л. Литовская метрика, состав и пути формирования / А. Л. Хорошкевич // Исследования по истории Литовской Метрики : сборник научных трудов. – Вып. 1. – Москва : Институт истории СССР, 1989. – С. 11–31.
 9. Dyskusja / oprac. W. Chorażyczewski // Polska kancelaria królewska między władzą a społeczeństwem / pod red. W. Chorażyczewskiego i W. Krawczuka. – [Cz. 1]: Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych między władzą a społeczeństwem : materiały konferencji naukowej, Toruń, 18 kwietnia 2002 roku. – Toruń : Wydawnictwo UMK, 2003. – S. 105–113.
 10. Jankowska, J. O tak zwanej Metryce Litewskiej / J. Jankowska // Archeion. – 1960. – T. XXXII. – S. 31–56.
 11. Kennedy Grimsted, P. The “Lithuanian Metrica” in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. Including an annotated edition of the 1887 inventory compiled by Stanisław Ptaszycki / P. Kennedy Grimsted, with the collabor. of Irena Sułkowska-Kurasiowa. – Cambridge, Mass. : Oriental Research Partners, 1984. –XVI, 279, 109 p.
 12. Kennedy Grimsted, P. Czym jest i czym była Metryka Litewska? (Stan obecny i perspektywy odtworzenia zawartości archiwum kancelaryjnego Wielkiego Księstwa Litewskiego) / P. Kennedy Grimsted // Kwartalnik Historyczny. – 1985. – R. 92. – T. 1. –S. 55–83.
 13. Kennedy-Grimsted, P. Układ i zawartość Metryki Litewskiej / P. Kennedy Grimsted // Archeion. – 1986. – T. 80. – S. 121–182.
 14. Pietkiewicz, K. Oryginalne księgi Metryki Litewskiej w zespole „Tak Zwanej Metryki Litewskiej” w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie / K. Pietkiewicz // Новости Литовской Метрики. – № 11 – 2009. – Vilnius : LII leidykla, 2010. – С. 30–34.
 15. Ptaszycki, S. Cesarska Biblioteka Publiczna i Metryka Litewska w Petersburgu / S. Ptaszycki. – Kraków : Druk. A. Koziańskiego, 1884. – 34 s.
 16. Sułkowska-Kurasiowa, I. Archiwum dokumentowe Wielkiego Księstwa Litewskiego / I. Sułkowska-Kurasiowa // Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach. Cz. I: Archiwa dawnej Rzeczypos-

- spolitej / oprac. zbior. pod red. J. Karwasińskiej. – Warszawa, Łódź : PWN, 1975. – S. 49–50.
17. Sułkowska-Kurasiowa, I. Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje / I. Sułkowska-Kurasiowa // Archeion. – 1977. – T. 65. – S. 91–118.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 14.09.2020

Публікацыя і археаграфічная апрацоўка архіўных дакументаў

Ю. М. Лаўрык

МАНУСКРЫПТЫ СА СЛУЦКІМІ ПРАВЕНЕНЦЫЯМІ Ў КАЛЕКЦЫІ «РУКАПІСНЫЯ КНІГІ» НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА МУЗЕЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ¹

Частка III. Зборнік змяшанага зместу

10) КП 447. Зборнік дакументаў, звязаных са становішчам Праваслаўнай царквы ў Рэчы Паспалітай і ў свеце. Слуцк (?), 1740–1750-я гг. 2°. 122, [2], 65, [7], 30, [4], [24], [8], 38 [насамрэч: 48], 19, [4], 29, [6], [1], [8], [1], [1], [2], [25], [3], [9], [1] с.

Апісанне знешняга выгляду. Прадмет калекцыі пад нумарам КП 447 з’яўляецца зборнікам разнажанравых тэкстаў, сярод якіх можна вылучыць тры самастойныя групы: 1) копіі актаў, прывілеяў і гаспадарчых дакументаў XVI–XVIII стст., звязаных са Слуцкім Свята-Траецкім (Трайчанскім) манастыром і залежнымі ад яго манастырамі; 2) тэксты мірных трактатаў Рэчы Паспалітай з Расіяй; 3) царкоўнаславянскі пераклад ліста Канстанцінопальскага патрыярха Фоція да Усходніх царкваў.

Упершыню манускрыпт згадваецца ў літаратуры прадмета А. Сапуновым у 1902 г. пры апісанні архіва Свята-Духаўскага манастыра ў Мінску [2, с. 10], куды быў пераведзены архіў Трайчанскага манастыра (разам з тым, яго змест падрабязна не распісаны, таму невядома, ці ўжо

¹ Заканчэнне; пачатак – у вып. 16 і 17.

на той час у склад зборніка ўваходзілі дзве апошнія групы тэкстаў). Пазней манускрыпт у складзе Трайчанскага архіва перайшоў у зборы Мінскага царкоўнага гісторыка-археалагічнага музея (далей – МЦГАК) [1, с. 247–248]. Пасля Кастрычніцкага перавароту 1917 г. зборнік у складзе фондаў Мінскага царкоўнага гісторыка-археалагічнага музея паступіў у Мінскі абласны музей, ператвораны ў 1923 г. у Беларускае дзяржаўнае музей. Падчас Другой сусветнай вайны зборнік быў вывезены ў Германію, а ў 1948 г. вярнуўся ў Мінск у музейныя фонды.

Зборнік мае фармат у $\frac{1}{2}$ долю аркуша (43×20 см) і ўзяты ў кардонную аправу XIX – пачатку XX ст., па мадэлі паўскураной з пакрыццём вечак сіняй паперай. Аналагічная аправа прысутнічае на Службоўніку з былых збораў Мінскага царкоўнага гісторыка-археалагічнага камітэта (сёння захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным музеі Рэспублікі Беларусь, далей – НГМ РБ: КП 533), які паступіў у названы музей з вёскі Асавец. Гэта дае падставы меркаваць пра мінскае паходжанне абедзвюх апраў. Факт перашытвання зборніка пасля паступлення ў МЦГАК, пры адзначанай жанравай разнароднасці змешчаных тэкстаў, ставіць пытанне пра час далучэння дзвюх апошніх тэкставых груп.

Тытульны аркуш адсутнічае; заглавак запісаны на форзацным аркушы простым алоўкам (пач. XX ст.): «Акты и грамоты м[о]н[асты]рей Слуцкого Троицкого, Грозовского, Морачского, Заблудовского и других съ XVI в.» і належыць руцэ прадстаўніка Мінскага царкоўна-археалагічнага камітэта (подпіс неразборлівы). Кніжны блок складаецца з асобных частак, якія або маюць у верхнім знешнім куце самастойную пагінацыю, або не маюць нумарацыі палос (агульная колькасць аркушаў у кнізе – 202); у шэрагу выпадкаў часткі аддзелены адна ад адной пустымі аркушамі. Тэкст арганізаваны ў адзін слупок з адліноўкай правага і левага палёў на кожным аркушы. Калантытулы адсутнічаюць, кустоды сустракаюцца спарадычна. Заставак, канцовак і ініцыялаў няма, але прысутнічае тэндэнцыя да мастацкага выпісвання пачатковых літар у заглаўках. На цалкам запоўненай старонцы ад 32 да 38 радкоў; вышыня літар у сярэднім каля 2 мм, 10 радкоў – у сярэднім 80 мм.

Тэкст пераважна пісаны адной рукой, але сустракаюцца запісы, якія зроблены неасноўным почыркам. Пісьмо як лацінчных, так і кірылічных дакументаў дэманструе каліграфічны курсіў без злучэння літар. Паводле палеаграфічных прыкмет стварэнне зборніка можна аднесці да XVIII ст.; самы храналагічна позні дакумент датаваны 1739 г., што звужае дыяпазон верагоднага часу стварэння зборніка да 2-х апошніх трэцяў XVIII ст.

Папера і філіграні. Папера ручнога адліву; філіграні дэманструюць розныя варыянты вадзянога знака «Найсвяцейшая Панна Марыя з дзі-

цяткам Ісусам», а таксама знак з выявай рыбы ў дэкаратыўнай круглай рамцы пад каронай і таблічкай з літарамі «GM» у кантрамарцы. Размеркаванне філіграняў па аркушах зборніка наступнае:

1) Выява Панны Марыі з дзіцяткам Ісусам у авальным арэоле, аточаным промнямі з закругленымі канцамі (раздзел I: сс. 1–2², 5–6, 3–4, 7–8, 17–18, 21–22, 23–24, 29–30, 37–38, 39–40, 45–46, 47–48, 49–50, 53–54, 57–58, 61–62, 65–66, 71–72, 77–78, 83–84, 87–88, 91–92, 95–96, 105–106, 107–108, 109–110, 111–112, 115–116, 117–118, 121–122; раздзел VI: сс. 1–2, 3–4, 5–6, 7–8, 19–20, 21–22, 25–26, 31–32, 33–34, 39–40, 41–42, 45–46; раздзел XVI: арк. 1 нн, 3 нн, 5 нн³); кантрамарка ў выглядзе парастка, падобнага да апісанага вышэй, але таблічка іншай формы і з ініцыяламі «SG» (раздзел I: сс. 9–10, 11–12, 13–14, 15–16, 19–20, 25–26, 27–28, 31–32, 33–34, 35–36, 41–42, 43–44, 51–52, 55–56, 59–60, 63–64, 67–68, 69–70, 73–74, 75–76, 79–80, 81–82, 85–86, 89–90, 93–94, 97–98, 99–100, 101–102, 103–104, 113–114, 119–120; прамежкавы аркуш паміж раздзеламі I/II; раздзел VI: сс. 9–10, 11–12, 13–14, 15–16, 17–18, 23–24, 27–28, 29–30, 35–36, 37–38, 43–44, 47–48; раздзел XVI: арк. 2 нн, 4 нн).

У альбоме Э. Лаўцявічуса пад № 2430 [3] паказана філігрань, блізкая да згаданай як паводле асноўнай выявы, так і паводле кантрамаркі (форма таблічкі і адпаведныя ініцыялы), аднак з адрозненнямі ў выглядзе парастка; паводле літоўскага даследчыка, такі вадзяны знак быў выкарыстаны ў Коўне ў 1739 г.

2) Выява абраза Панны Марыі з дзіцяткам Ісусам у атачэнні патройнага кола галінак на дрэве, якое вырастае з таблічкі з ініцыяламі «M» і «L», і кветкай ліліі паміж імі (раздзел II: сс. 1–2⁴, 3–4, 7–8, 11–12); філігрань без кантрамаркі. Гэты варыянт вадзянога знака паказаны ў Лаўцявічуса пад № 2470 з датай ужывання: 1742 г.

3) Выява Панны Марыі з дзіцяткам Ісусам у авальным прамяністым арэоле (раздзел II: сс. 19–20, 21–22, 31–32, 35–36, 37–38, 41–42, 47–48, 49–50, 57–58, 59–60, 61–62; прамежкавы аркушы 2 нн і 3 нн паміж раздзеламі II/III; раздзел III: сс. 5–6, 7–8, 11–12, 15–16, 19–20, 23–24; раздзел IV: арк. 1 нн⁵; раздзел V: арк. 1 нн, 2 нн, 7 нн, 8 нн, 9 нн; прамеж-

² Другая палова сфальцаванага аркуша, на якой мусіла знаходзіцца кантрамарка, страчана. Магчыма, яна выступала ў якасці тытульнага аркуша зборніка або авантытула раздзела, паколькі ў гэтым сшытку больш аркушаў няма, а іншыя сшыткі кнігі складаюцца звычайна з 3–4 сфальцаваных аркушаў.

³ Другая палова сфальцаванага аркуша, на якой мусіла знаходзіцца кантрамарка, страчана.

⁴ Другая палова сфальцаванага аркуша, якая выступала ў якасці авантытула або прамежкавага незапоўненага аркуша між раздзеламі, страчана.

⁵ Другая палова сфальцаванага аркуша, якая выступала ў якасці авантытула або прамежкавага незапоўненага аркуша між раздзеламі, страчана.

кавы аркуш 2 нн паміж раздзеламі V/VI; раздзел VI: сс. 3–4, 5–6, 7–8, 15–16, 19–[20]; раздзел VII: [0]–1, 4–5, 8–9, 12–13, 16–17, 22–23, 24–25; раздзел IX: арк. 2 нн, 3 нн; раздзел XI: арк. 1 нн; раздзел XIII: арк. 1 нн; раздзел XV: арк. 1 нн; прамежжавы аркуш паміж раздзеламі XIV/XV) без кантрамаркі. Гэты варыянт вадзянога знака паказаны ў Лаўцявічуса пад № 2341 з датамі выкарыстання: 1727 і 1729 г.

4) Выява Панны Марыі з дзіцяткам Ісусам у авальным прамяністым арэоле (3-я пагінацыя: сс. 27–28, 29–30⁶; прамежжавы аркуш 2 нн паміж раздзеламі III/IV) з кантрамаркай у выглядзе таблічкі з ініцыяламі «IAR» (3-я пагінацыя: сс. 25–26; прамежжавы аркуш 1 нн паміж раздзеламі III/IV). Вадзяны знак, асноўная выява якога ў дэталях супадае з нашым, змешчаны ў альбоме Лаўцявічуса пад № 2347 – аднак у кантрамарцы да яго даследчык паказвае ініцыялы «AK» без абрысаў таблічкі і датуе выкарыстанне гэтай філіграні 1740 г.

Разам з тым, кантрамаркі з ініцыяламі «IAR» Лаўцявічус фіксуе пры выявах Панны Марыі пад №№ 2399–2401, ужываных у 1758–1762 гг., але прыняцтова адрозных ад нашай. І хоць згодна з пададзенымі вышэй разважаннямі такое датаванне цалкам прымальнае для нашага зборніка, аднак дэталёнае супадзенне нашай філіграні з асноўнай выявай вадзянога знака пад № 2347 схілае да думкі, што Лаўцявічус быў уведзены ў зман накрэсленнем «R», падобным да літары «K» (што пры шчыльнай запоўненасці аркуша тэкстам цалкам магчыма). У такім выпадку, ініцыялы ў гэтым знаку мелі бы быць: «IAR», а датаванне нашай філіграні належала б прывязаць да 1740 г.

5) На паперы раздзела XV, які змяшчае «Traktaty z Moskwą», прысутнічае прыняцтова іншы вадзяны знак: асноўная яго выява змяшчае рыбу ў дэкаратыўнай круглай рамцы пад каронай (арк. 2 нн, 3 нн, 4 нн, 8 нн, 10 нн, 12 нн; прамежжавы аркуш паміж раздзеламі XV/XVI), а кантрамарка мае выгляд таблічкі з літарамі «GM» (арк. 1 нн, 5 нн, 6 нн, 7 нн, 9 нн, 11 нн, 13 нн). Лаўцявічус падае гэты варыянт вадзянога знака пад № 4173 і датуе яго ўжыванне 1752 г.

Супадзенне года, пад якім зафіксавана ўжыванне найчасцей сустракаемай у зборніку разнавіднасці філіграні, з датай найпазней выстаўленага дакумента, змушае звярнуць асаблівую ўвагу на гэты год і выказаць меркаванне, што першая – найважнейшая – частка зборніка пісалася ў 1739 г. ці, падобна, крыху пазней. Такое датаванне пацвярджаюць і філіграні, выкарыстанне якіх зафіксавана ў 1740 г. і ў пачатку 1740-х гг. Прысутнасць у зборніку асобных аркушаў паперы з філігранню, якая сустракаецца ў дакументах 1727 і 1729 гг., гэтай даце не пярэчыць, паколькі можа быць растлумачана заляжаласцю паперы; згаданая філі-

⁶ Другая палова сфальцаванага аркуша страчана.

грань сустракаецца ў наступных, менш важных, раздзелах зборніка, якія пісаліся пазней за асноўны. Трэба думаць, найпазней за ўсе іншыя ствараўся раздзел XV, які змяшчае «Traktaty z Moskwa», паколькі папера, на якой ён напісаны, змяшчае філігрань, сустракаемую ў дакументах 1752 г. Такім чынам, зыходзячы з паказаных вышэй назіранняў, мы лічым магчымым умоўна датаваць стварэнне разглядаемага зборніка 1740–1750-мі гг.

Змест зборніка наступны:

1. cc. 1–122: [Раздзел I. «Documenta Servientes Archimandriae Slucensi»⁷. Крайнія даты дакументаў: 1557–1736 гг.]
2. cc. 1–65: [Раздзел II.] «Documenta [!] Wsi Szypilowskiej Należące». [Крайнія даты дакументаў: 1518–1712 гг.]
3. cc. 1–30: [Раздзел III.] «Documenta [!] Wsi małe Jaminsko wszy/stkje Należące». [Крайнія даты дакументаў: 1681–1727 гг.]
4. cc. [1–4]: [Раздзел IV.] «Dokument ŚwiętoNikolskiemu Hrozowskiemu Klasztorowi | Służący[!]». [Крайнія даты дакументаў: 1583–1730 гг.]
5. cc. [1–20]: [Раздзел V. «Dokumenta Cerkwi Woskresieńskiemu Wsi Pasice Służące». Крайнія даты дакументаў: 1583–1730 гг.]
6. cc. 1–38 [памылка, насамрэч: 48]: [Раздзел VI.] «Documenta [!] | monasterzowi Morockiemu zAttinencyom | Jego Służące». [Крайнія даты дакументаў: 1508–1695 гг.]
7. cc. 1–19: [Раздзел VII.] «Documenta [!] wszystkie Puchowiczam Służące». [Крайнія даты дакументаў: 1626–1739 гг.]
8. cc. 1–29: [Раздзел VIII.] «Documenta [!] Klasztorowi Zabłudowskiemu Służące». [Крайнія даты дакументаў: 1567–1715 гг.]
9. cc. [1–6]: [Раздзел IX.] «Index Dokumentorum [!] Servientium Archimandriae Slucensi, copiatim in hoc Libro descriptorum»
10. cc. [1–3]: [Раздзел X.] «Reiestr Dokumentow Copiatim przepisanych | Monasterzowi Morockiemu Służących»
11. cc. [1–3]: [Раздзел XI.] «Reiestr Dokumentow Copiatim Przepisanych o | Folwarku Szypilowskim cum attinentijs Informuiących»
12. cc. [1–2]: [Раздзел XII.] «Dokumenta O Wsi Małym Jaminsku vulgo Troyczanach | Archimandryi Sluckiej Służące»
13. c. [1]: [Раздзел XIII.] «Dokumenta Klasztorowi Zabłudowskiemu Służące»

⁷У арыгінале заглавак часткі адсутнічае, тэкст пачынаецца з загаловка першага дакумента збору; прапанаваны заглавак дадзены паводле загаловка вопісу названых дакументаў, які змешчаны ў раздзеле IX.

14. с. [1]: [Раздзел XIV.] «Dokumenta Cerkwi Woskreseńskiej Wsi Pasice Służące»
15. сс. [1–25]: [Раздзел XV. «Traktaty z Moskwą»⁸. 1) С. [1–21]: «Traktat z ZMoskwą [!] | w Którym Continentur Puncta Wiecznego Pokoju y Soiuszu | 1686 года учиненный.»; 2) С. [21–25]: «Traktat Powtorny. | z Jego Carskim Weliczeństwem. | W Imie Troycy Przenayswiętszey.» Напрыканцы часткі запіс іншай рыкой: «NB Te obadwa Traktaty wydrukowane in Volumine Legum | Sexto inchoatur a pag: 146. et finiunt pag: 168»
16. сс. [1–9]: [Раздзел XVI.] «Сѣшаго Константинопольскаго Патриарха Фотиа Посланіе второе, обще надлежащее ко Престоломъ Архипіпскимъ восточнымъ, Александрийскому и Протчіймъ, | вКоторомъ начлены нѣкоторыя сѹмнителныя рѣшенія Представляеть, и Аекъ | неДостоитъ Глаголати, аеко Дхъ Сѣый изходитъ ѿ ѿца и Сна, но ѿ ѿца Единаго»

Характарыстыка тэкставага складу. Як адзначана вышэй, асабліваасю тэкставага складу зборніка з’яўляецца жанравая разнароднасць змешчаных тэкстаў, сярод якіх выразна вылучаюцца тры групы.

Першая група тэкстаў зборніка складаецца з наступных раздзелаў: 1) [«Documenta Servientes Archimandriae Slucensi»]; 2) «Documenta Wsi Szypilowskiej[!] Należące»; 3) «Documenta Wsi małe Jaminsko wszystkie Należące»; 4) «Document ŚwiętoNikolskiemu Hrozowskiemu Klasztorowi Służący[!]»; 5) [«Dokumenta Cerkwi Woskreseńskiej Wsi Pasice Służące»]; 6) «Documenta monasterzowi Morockiemu y Attinencyom Jego Służące»; 7) «Documenta wszystkie Puchowiczam Służące»; 8) «Documenta Klasztorowi Zabłudowskiemu Służące»; 9) «Index Documentorum Servientium Archimandriae Slucensi, copiatim in hoc Libro descriptorum»; 10) «Reiestr Dokumentow Copiatim przepisanych Monasterzowi Morockiemu Służących»; 11) «Reiestr Dokumentow Copiatim Przepisanych o Folwar-ku Szypilowskim cum attinentijs Informujących»; 12) «Dokumenta O Wsi Małym Jaminsku vulgo Troyczanach Archimandryi Słuckiej Służące»; 13) «Dokumenta Klasztorowi Zabłudowskiemu Służące»; 14) «Dokumenta Cerkwi Woskreseńskiej Wsi Pasice Służące».

Першы раздзел зборніка адмысловага загалюўка не мае, што, верагодна, тлумачыцца стратай першага ліста першага сшытка, які павінен быў выконваць ролю авантытула раздзела. Паколькі дзявяты раздзел зборніка, азагалюўлены як «Index Documentorum Servientium Archimandriae Slucensi, copiatim in hoc Libro descriptorum», з’яўляецца вопісам змешчаных у першым раздзеле дакументаў, рэканструіруем назву першага раздзела як «Documenta Servientes Archimandriae Slucensi». Раздзел уключае копіі 58 дакументаў з 1557 па 1736 гг. на старабеларускай

⁸ Загалавак часткі адсутнічае, тэкст пачынаецца з загалюўка першага трактата.

і польскай мовах, якія пацвярджаюць правы і фундушы, нададзеныя як уласна случкаму Трайчанскаму і філіяльным манастырам, так і ў цэлым праваслаўным манастырам Рэчы Паспалітай.

Раздзел «Documenta Wsi Szypilowskiej Należące» ўключае копіі 27 актавых і гаспадарчых дакументаў 1518–1712 гг. на старабеларускай і польскай мовах, якія датычаць нададзенай Алелькавічамі Трайчанскаму манастыру вёскі Шыпілавічы (сёння – аднайменная вёска Сароцкага сельсавета Любанскага раёна Мінскай вобласці). Першы аркуш першага сшытка страчаны, што дае падставы меркаваць пра колішнюю наяўнасць у гэтым месцы авантыгула раздзела.

Раздзел «Documenta Wsi małe Jaminsko wszystkie Należące» ўключае копіі 12 актавых і гаспадарчых дакументаў 1681–1727 гг. на польскай мове, якія датычаць вёскі Малое Ямінска (сёння – вёска Трайчаны Асавецкага сельсавета Любанскага раёна Мінскай вобласці).

Раздзел «Document ŚwiętoNikolskiemu Hrozowskiemu Klasztorowi Służący» змяшчае датаваны 1612 г. польскамоўны фундушовы ліст Валадковічаў на Свята-Мікольскі манастыр у Грозаве са зробленай у 1673 г. прыпіскай зямельнага рэвізора пра размежаванне манастырскай і княжацкай маёмасці пад Грозавам (сёння – вёска Грозаў Грозаўскага сельсавета Капыльскага раёна Мінскай вобласці).

Авантыгул з загатоўкам наступнага раздзела страчаны, але змешчаныя ў раздзеле тэксты дакументаў пачынаюцца з новага аркуша і маюць асобную нумарацыю; уключаны копіі 10 польскамоўных актавых і гаспадарчых дакументаў 1583–1730 гг., звязаных з наданнямі Алелькавічаў Уваскрасенскай царкве ў Слуцку. Па аналогіі з загатоўкам вопісу гэтых дакументаў, прысутным у чатырнаццатым раздзеле зборніка, рэканструіруем назву бягучага раздзела як «Dokumenty Cerkwi Woskresieńskiego Wsi Pasice Służące».

Раздзел «Documenta monasterzowi Morockiemu y Attinencyom Jego Służące» ўключае копіі 22 актавых і гаспадарчых дакументаў 1508–1695 гг. на старабеларускай і польскай мовах, звязаных з манастыром у Морачы (сёння в. Морач – адміністрацыйны цэнтр Морацкага сельсавета Клецкага раёна Мінскай вобласці).

Раздзел «Documenta wszystkie Puchowiczam Służące» ўключае копіі 3 дакументаў 1626–1739 гг. на старабеларускай (лацінка) і польскай мовах, звязаных з прыналежнай да Трайчанскага манастыра вёскай Пухавічы (сёння – вёска Пухавічы Чырвоненскага сельсавета Жыткавіцкага раёна Гомельскай вобласці). Першы дакумент раздзела з’яўляецца копіяй вопісу 1739 г. з гродскіх кніг Пінскага павета, які перадае лацінкай беларускамоўны акт 1609 г.

Раздзел «Dokumenty Klasztorowi Zabłudowskiemu Służące» ўключае копіі 15 актавых і гаспадарчых дакументаў 1567–1715 гг. на старабела-

рускай і польскай мовах, якія датычаць заснавання і функцыянавання Успенскага манастыра, а таксама прыходскай царквы Успення Багародзіцы і св. Мікалая Цудатворца ў мястэчку Заблудава (сёння – горад Заблудаў у Беластоцкім павеце Падляскага ваяводства Рэспублікі Польшча).

Наступныя раздзелы гэтай тэкставай часткі зборніка («Index Documentorum Servientium Archimandriae Slucensi, copiatim in hoc Libro descriptorum», «Reiestr Dokumentow Copiatim przepisanych Monasterzowi Morockiemu Służących», «Reiestr Dokumentow Copiatim Przepisanych o Folwarku Szypilowskim cum attinentijs Informuiących», «Dokumenta O Wsi Małym Jaminsku vulgo Troyczanach Archimandryi Słuckiey Służące», «Dokumenta Klasztorowi Zabłudowskiemu Służące», «Dokumenta Cerkwi Woskreszeńskiej Wsi Pasice Służące») уяўляюць сабой вопісы дакументаў, прадстаўленых у папярэдніх раздзелах.

Другая тэкставая група зборніка ўяўляе сабой асобны раздзел, які ўключае тэксты дзвюх дамоў паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй, заключаных у 1686 і 1704 гг.: «Traktat z ZMoskwą [!] w Którym Continentur Puncta Wiecznego Pokoju u Soiuszu. 1686 года учиненный» (вылучаны курсівам фрагмент дапісаны кірыліцай і з выкарыстаннем іншага атранманту) і «Traktat Powtomy. z Jego Carskim Weliczeństwem. W Imie Troycy Przenajświętszey». На апошняй старонцы запіс іншай рукой: «NB Te obadwa Traktaty wydrukowane in Volumine Legum Sexto inchoatur a pag: 146. et finiunt pag: 168». Паколькі першыя 6 тамоў «Volumina Legum» былі надрукаваны ў 1732–1739 гг., бачыцца верагодным, што працытаваны запіс указвае на крыніцу, з якой тэкст дамоў быў скапіраваны. У наш зборнік трактаты ўключаны з увагі на прысутныя ў іх пункты, якія гарантавалі праваслаўным вернікам на тэрыторыі Рэчы Паспалітай свабоду сумлення.

Трэцяя частка зборніка ўяўляе сабой царкоўнаславянскі тэкст пад загалоўкам «Сѣшаго Константинополскаго Патриарха Фотиа Посланіе второе, обще надлежащее ко Престоломъ АрхиЕпкпскимъ восточнымъ, Александриѣскомъ и Протчїимъ, вКоторомъ начены нѣкоторыя сѣмнителныя рѣшенія Представляется, и Иѣкв неДостоитъ Глаголати, ѡко Дѣхъ Сѣтый изходитъ ѿ ѿца и Сѣна, но ѿ ѿца Единаго». Гэты ліст з’яўляецца праграмным дакументам пазнейшага аддзялення Усходняй царквы ад Заходняй⁹. Калі ў Візантыйскай імперыі ў 857 г. прыйшоў да

⁹ Тут і далей аўтар прытрымліваецца меркавання, што больш карэктна гаварыць не пра раздзяленне Цэркваў, як прынята ў праваслаўнай гістарыяграфіі, а менавіта пра аддзяленне Усходняй Царквы, паколькі выхад Грэка-візантыйскай Царквы з адзінай на той час хрысціянскай супольнасці быў ініцыяваны менавіта ёю і выклікаў супраціў Царквы Рымска-каталіцкай. Менавіта гэтая акалічнасць дала пазней падставы каталікам называць праваслаўных вернікаў «схізматэкамі» (даслоўна «раскольнікамі»).

ўлады імператар Міхаіл III, ён змясціў непрыхільнага да сябе патрыярха Ігната і на яго месца высвяціў са свецкага стану выдатнага тагачаснага філосафа, навукоўца і дзяржаўнага дзеяча Фоція. Згодна са старажытнай традыцыяй, Фоцій разаслаў іншым патрыярхам і папе Рымскаму сваё вызнанне веры (першы ліст). Папа, аднак, адмовіўся прызнаць Фоція законным патрыярхам з увагі на некананічнае змяшчэнне Ігната, у выніку чаго Фоцій распачаў змаганне супраць папскага прымату перад іншымі патрыярхамі ў справах Царквы і дасягненне незалежнасці канстанцінопальскага патрыярхату ад Рыма. У кантэксте гэтай барацьбы і быў падрыхтаваны другі ліст да патрыярхаў Усходняй царквы, у якім пералічваліся «памылкі» царквы Заходняй.

Гэты дакумент закладаў ідэалагічны падмурак для раздзелу Цэркваў, які і адбыўся стагоддзем пазней; ён добра вядомы навукоўцам у сваёй грэчаскай версіі, аднак праблема яго перакладу і бытавання на царкоўнаславянскай мове дагэтуль не з'яўлялася аб'ектам увагі даследчыкаў. У сувязі з гэтым далейшае вывучэнне акалічнасцей узнікнення і распаўсюджвання царкоўнаславянскай версіі ліста Фоція, змешчанай у разгляданым зборніку, бачыцца перспектыўным напрамкам даследавання. У зборнік дакумент трапіў з прычыны прысутнасці ў ім спроб абгрунтаваць незалежнае ад Рыма існаванне Праваслаўнай царквы з гледзішча кананічнага права і Традыцыі.

Такім чынам, змешчаныя ў зборніку тэксты, нягледзячы на іх жанравую разнароднасць, аб'ядноўвае тэма правоў Праваслаўнай царквы ў цэлым або асобных цэркваў і манастыроў у прыватнасці. Гэта дае падставы меркаваць, што зборнік складаўся для выкарыстання ў юрыдычнай практыцы і міжканфесійнай палеміцы.

Захаванасць. Аправа пацёртая, дэфармаваная і месцамі пашкоджаная; на ніжнім вечку адсутнічаюць фрагменты пакрыцця. Форзацны аркуш разам з 1-м аркушам кнігі адлучаны ад блока; тытульны аркуш адсутнічае. Асобныя аркушы выразаны (як, напр., аркуш перад пачаткам 2-й часткі). Старонкі пажоўклыя, абтрапаныя і забруджаныя; некаторыя заламаныя або змятыя.

Надпісы і цэтлікі. На спіны аправы рэшткі 8-кутнага цэтліка з дэкаратыўнай рамкай па абводзе і надпісамі розных рук: «инв 763 447 Г[ИМ]». На форзацы і форзацным аркушы музейныя адзнакі і надпіс простым алоўкам почыркам пач. XX ст.: «Акты и грамоты м[о]н[асты]рей Слуцкого Троицкого, Грозовского, | Морачского, Заблудовского и другія съ XVI в. | [...]». Пад загалоўкамі асобных актаў прысутнічаюць алоўкавыя надпісы пач. XX ст., якія характарызуюць змест дакумента (напр.: «Охранительная Грамота» на с. 1 першай пагінацыі).

Штатпы і пячаткі. На форзацным аркушы штампы: 1) «Беларускі Дзяржаўны Музей №...»; 2) «БДМ | Инв. № 447 | гор. Минск».

Гісторыя прадмета. У 1902 г. А. Сапуноў выдаў брашурку з апісаннем дакументаў у архівах гарадоў Мінска і Магілёва. Пры апісанні архіва Свята-Духаўскага манастыра ў Мінску ён згадвае і наш зборнік [2, с. 10], які на той час захоўваўся яшчэ ў згаданым архіве. Пазней манускрыпт у складзе архіва Трайчанскага манастыра перайшоў у зборы Мінскага царкоўнага гісторыка-археалагічнага музея [1, с. 247–248]. Пасля Кастрычніцкага перавароту 1917 г. манускрыпт у складзе фондаў Мінскага царкоўнага гісторыка-археалагічнага музея паступіў у Абласны музей, які неўзабаве быў ператвораны ў Беларускі дзяржаўны музей (БДМ). Падчас Другой сусветнай вайны быў вывезены ў Германію, а ў 1948 г. рэвіндыкаваны. Захоўваўся ў фондах Дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны БССР да часу, пакуль у 1957 г. не было прынята рашэнне пра стварэнне ў Мінску Беларускага дзяржаўнага гісторыка-краязнаўчага музея, у фонды якога ўрэшце і быў перададзены.

.....
Бібліяграфія прадмета: 2, с. 10; 1, с. 247–248.

* * *

Такім чынам, у прапанаваным артыкуле разгледжаны 10 манускрыптаў з калекцыі НГМ РБ «Рукапісныя кнігі», звязаных паходжаннем або бытаваннем з цэрквамі ці манастырамі Слуцкага княства і архімандрыі, пра што паведамляюць адпаведныя правененцыі на іх старонках. У далейшым плануецца працягнуць вывучэнне прадметаў калекцыі і падаць атрыманыя вынікі ў чарговых публікацыях цыкла. У наступных артыкулах будучь разгледжаны манускрыпты гіпатэтычна слускага паходжання і арабаграфічныя рукапісы беларускіх татарцаў.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

.....

1. Из жизни и деятельности Комитета // Минская старина. Труды Минского Церковного Историко-Археологического Комитета / Под завед. хранителя музея Д. Скрынченко. – Вып. 2. – Минск : Электро-типогр. С. А. Некрасова, 1911. – С. 235–249.
2. Сапунов, А. Архивы в городах Могилеве Губ[ернском] и Минске / А. Сапунов. – Москва : Печатня А. И. Снегиревой, 1902. – 14 с.
3. Laucevičius, E. Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. : su 2 t. / E. Laucevičius. – Vilnius : Mintis, 1967. – T. 1–2.

.....
Артыкул паступіў у рэдакцыю 05.07.2018

ІНВЕНТАР ЗАМКА І ГОРАДА ВІЦЕБСКА 1638 ГОДА

Інвентарныя апісанні гарадоў, мястэчак і маёнткаў XVI–XVIII стст. з’яўляюцца надзвычай каштоўным відам крыніц, які дае даследчыкам багаты матэрыял для вывучэння сацыяльных працэсаў, гаспадарчага развіцця, гісторыі архітэктуры, а таксама многіх іншых аспектаў функцыянавання грамадства. Таму ўжо ў другой палове XIX ст. пачалася сістэматычная праца па зборы і выданні інвентароў, якіх на цяперашні час выяўлена вялікая колькасць. Апублікаваць увесь комплекс падобных крыніц немагчыма, аднак увядзенне ў навуковы ўжытак найбольш каштоўных апісанняў стымулюе прагрэс у многіх галінах гістарычнай навукі. Да ліку такіх выключна важных дакументаў адносіцца інвентар Віцебска 1638 г., асноўная частка якога ў наш час захоўваецца ў Мінску ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (далей – НГАБ) [3], а першы аркуш – у Варшаве ў Галоўным архіве старажытных актаў (пол. – Archiwum Główne Akt Dawnych; далей – AGAD) [6].

На цяперашні час вядомы тры інвентары Віцебска першай паловы XVII ст.: 1638, 1639 і 1641 гг. Толькі апошні з іх быў апублікаваны цалкам [1, с. 353–380]. Са складу самага ранняга да цяперашняга часу выдзелены толькі яго першы “варшаўскі” аркуш (каля 5,4% тэксту), а са складу другога – тая яго частка, што ўтрымлівае апісанне замкаў [10, с. 25–33]. Параўнанне зместу ўсіх трох дакументаў дазваляе ўпэўнена канстатаваць, што найбольш поўна Віцебск прадстаўлены менавіта ў інвентары 1638 г. У ім маецца ґрунтоўнае апісанне Верхняга і Ніжняга замкаў, прысутнічаюць згадкі пра гарадскія ўмацаванні. Калі ў інвентарах 1639 і 1641 гг. інфармацыя пра асобныя гарадскія пасады пададзена ў форме спісаў уласнікаў мяшчанскіх двароў з пазначэннем колькасці насельніцтва шляхецкіх і царкоўных юрыдык, то ў інвентары 1638 г. усе аб’екты (дамы, двары, крамы, цэрквы, агароды і інш.) незалежна ад іх прававога статусу пералічаны па чарзе ўздоўж ліній вуліц і завулкаў, што стварае магчымасць лакалізацыі іх на мясцовасці.

Нельга сказаць, што інвентар Віцебска 1638 г. цалкам незаўважаны ў беларускай гістарычнай літаратуры. Яшчэ ў 1980-я гг. з яго варшаўскай часткай працаваў Міхаіл Ткачоў, які выкарыстаў крыніцу пры апісанні ўмацаванняў віцебскіх замкаў [4, с. 124–125]. Аркушы, што захоўваюцца ў Мінску, даследаваў Юрый Якімовіч, які датаваў дакумент 1640-мі гг. і ґрунтаваўся на ім у сваіх працах па архітэктуры Віцебска [5, с. 62–63, 68–69, 195]. Тым не менш, у навуковай літаратуры да цяперашняга часу адсутнічае разуменне структурнага адзінства абедзвюх частак інвентара, што ўскладняе справу атрыбуцыі мінскіх матэрыялаў, а па-

тэнцыял дакумента як гістарычнай крыніцы далёка не вычарпаны. Таму ўвядзенне ў навуковы ўжытак поўнага тэксту гэтага самага ранняга і найбольш падрабязнага апісання Віцебска неабходна лічыць актуальнай задачай беларускай археаграфіі.

Абставіны стварэння і захоўвання дакумента магчыма прадставіць наступным чынам. Пасля смерці віцебскага ваяводы Сямёна Самуэля Сангушкі (паводле звестак Анджэя Рахубы, памёр 4 чэрвеня 1638 г.) вакантную пасаду атрымаў Ян Ракоўскі. Менавіта ў сувязі з перадачай ваяводства ў рукі гэтага ўрадніка і быў складзены інвентар Віцебска, падрыхтаваны да 7 верасня 1638 г. Урачысты ўезд новага ваяводы ў Віцебск адбыўся напачатку 1639 г., але ўжо 28 чэрвеня таго ж года Ян Ракоўскі памёр [9, s. 518–519]. Наступным віцебскім ваяводам стаў Крыштаф Кішка, і складзены для папярэдніка інвентар апынуўся ў яго руках. У далейшым паперы апошняга праз яго сястру Ганну, жонку Крыштафа Радзівіла (1585–1640), трапілі да біржанскіх Радзівілаў, а ў 1740-я гг. перайшлі да Радзівілаў нясвіжскай лініі. У другой палове XVIII ст. у Нясвіжы былы архіў Кішкаў працягваў захоўвацца як асобны комплекс дакументаў, на што ўказвае наступная адзнака архіўнага ўліку, зробленая ў гэты час на апошняй старонцы інвентара: «N(umer o 68 Fasc(ykuł) 267. Kiszczynskich». Пазней пры нявысветленых абставінах першы аркуш дакумента быў аддзелены ад яго і трапіў у збор інвентароў (Dział XXV) Архіва Радзівілаў у Варшаве. Асноўная ж частка інвентара апынулася сярод тых матэрыялаў былога нясвіжскага архіва Радзівілаў, што зберагаюцца ў Мінску. У 1999 г. варшаўскі аркуш інвентара [6] быў апублікаваны польскімі даследчыкамі Вальдэмарам Мікульскім і Яраславам Завадзкім [10, s. 25–26]. Мінская частка дакумента [3] раней не публікавалася.

Мінская частка налічвае 25 аркушаў XVII ст. Яна з’яўляецца сшыткам са складзеных in folio і адзін у адзін аркушаў памерам 33×41 см. Памер блока рукапісу – 33×20,5 см. Часткамі аднаго і таго ж складзенага in folio аркуша з’яўляюцца наступныя пары аркушаў: 12 і 13, 11 і 14, 10 і 15, 9 і 16, 8 і 17, 7 і 18, 6 і 19, 5 і 20, 4 і 21, 3 і 22, 2 і 23, 1 і 24. Апошні аркуш XVII ст. мінскай часткі дакумента, які раней утвараў пару з тым, што зараз захоўваецца ў Варшаве, падклеены ў канцы справы. Ён не ахоплены сучаснай пагінацыяй архіва і не запісаны, на ім прысутнічаюць архіўныя ўліковыя штампы 1950–1980-х гг. У публікацыі варшаўскі аркуш пазначаны рымскай лічбай I, а аркушы мінскай часткі (акрамя апошняга нenumараванага і незапісанага) – арабскімі лічбамі ад 1 да 24.

Рукапіс выкананы на паперы. Тыпы вадзяных знакаў і іх размяшчэнне ў яго мінскай частцы наступныя: 1) арк. 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 15, 20 – «Арол» (1633, 1634, 1636, 1637 гг.); арк. 5, 10, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 22,

23, 24 – сетка, другасны вадзяны знак адсутнічае¹; 2) арк. 12 – «Арол» (1636, 1640, 1644 гг.); арк. 13 – сетка, другасны вадзяны знак адсутнічае²; 3) на апошнім нenumараваным аркушы вадзяны знак адсутнічае.

Інвентар напісаны адным почыркам. Пагінацыя XVII ст. прысутнічае на наступных аркушах дакумента (нумары ў дужках пасля нумароў сучаснай пагінацыі): I (1), 1 (2), 3 (4), 4 (5), 5 (6), 6 (7), 7 (8), 8 (9), 9 (10), 10 (11), 11 (12), 12 (13). На аркушах 2 і 13–24 мінскай часткі дакумента пагінацыя XVII ст. адсутнічае.

Інвентар Віцебска 1638 г. падрыхтаваны да публікацыі паводле тых жа прынцыпаў, на падставе якіх была выдадзена «Кніга магістрата места Полацка 1727 г.» (2012 г.) [2, с. 43–45]. За дапамогу ў працы хацелася б выказаць шчырую падзяку Томашу Кемпу (Торунь), Андрэю Латушкіну, Дзянісу Лісейчыкаву і Андрэю Радаману (усе трое – Мінск), Анджэю Рахубе (Варшава), Людміле Хмяльніцкай (Віцебск).

1638 г. верасня 7. – **Інвентар замка і горада Віцебска, складзены з нагоды ўступлення Яна Ракоўскага на пасаду віцебскага ваяводы.**

[*арк. I*] Inwentarz wojewodstwa witebskiego w intromiszę poddani Iasnie Wielmożnemu Ie(g)o M(o)sci Panu Ianowi Rakowskiemu, wojewodzie witepskiemu, mscibowskiemu, iałowskiemu et c(etera), et c(etera) starosćie, przez mie, Iana Bykowskiego, sługę Ie(g)o Kr(ólewskiej) M(o)sci skarbowego. Roku 1638 dnia 7 septembris.

Ktore to wojewodstwo witepskie to w sobie ma.

Naprzod zamki dwa witepskie, ieden przy drugim, Wyzszy i Nisszy, leżą nad rzeką Dzwina bokiem iednem, a ze dwu stron obieli dwie rzeczki, Widzba y Ruczay, ktore wpadają do Dzwiny, iedna z iedney strony, druga z drugiey strony zamku. Na tych rzeczках stawiszcza opuszciale y przerwy na groblach, ktore na usciu tych rzeczek do Dzwiny leżą. Dobrem rządem temi stawiszczami wkoło mogliby sie wodą te zamki obadwa obwieśc. Tych stawiszcz I(ego) M(ość) P(an) wojewoda witepski przez sług swych mianuiąc, iz to I(ego) M(ości) przy zamkach należy, potrzebował podania.

W zamku Niżnim trzy bramy wiezne. Pierwsza Zaruczayska, druga Zawitebna, trzecia Zadunayska, tak nazwane, a czwarta forta Żydowska. To wszytko drzewiane, po pogorzeniu Witepska kosztem sławney pamięci Ie(g)o M(o)sci Pana Iana Zawiszy, wojewody witepskiego, pobudowane. Pierwsza brama Zaruczewska, miedzy murem przegorzałym z drzewa po pogorzeniu Witepska dostatecznie y

¹ Вельмі падобны да апублікаванага Эдмундасам Лаўцявічусам (№ 172) [7, p. 176; 8, p. 33].

² Вельмі падобны да апублікаванага Э. Лаўцявічусам (№№ 166–169) [7, p. 176; 8, p. 33].

porządnie wystawiona, dranicami pokryta. W te wchodząc most na Ruczaiu także kosztem I(ego) M(ości) P(ana) woiewody witepskiego zbudowany. Przeszedzsy przez ten zamek do bramy Zawitebney, poczyna sie sciana [арк. I адв.] замку tego Wyszniego. Od Kruhlika, baszty замку Wyszniego, idzie do bramy Zawitebney mur pogorzały y opadły. Ku samey bramie ostrogu szmat na kilka sążni, y konczy sie nie dochodząc bramy Zawitebney ten ostrog, miedzy który[m] [a] brama szmat na kilka krokow goły. Brama Zawitebna drzewiana niepokryta. Od tey około tego замку idąc dziura na krokow dwadziescia sciany zamkowej. Tu szmat muru przegorzałego na kroków tez dwadziescia. Od tego muru na kilkadziesiąt krokow zadnego parkanu ani sciany nie masz. Tu szmat muru opadłego na kilka krokow. Odtąd na rogu baszta murowana opadła nienakryta, w ktorej postawiona kletka drzewiana, ale niezbudowana. Odtąd szmat sztakietu na sążni kilkanascie idzie do bramy Zadunayskiej. Ta brama Zadunayska ze wszystkimi ma sciany dobre, z drzewa sowito ku wierzchu miedzy murem starym budowana, nakryta dranicami. Wrota w niey warowne. Od tey bramy idąc po lewey stronie naprzeciw dworu Pana Alexandra Hurka ydzie na wale ostrog na krokow trzydziestcie y kilka, gniły, tylko co sie nie wali. Od tego sztakietu muru szmat na kilka sążni do baszty narożney, ktora niegdy była murowana, a teraz opadła. Poczęto było y te basztę z drzewa budowac, ale icy niedobudowano. Stoi sama sciana nienakryta. Od tey baszty muru opadłego stoi szmat na krokow dwadziescia szesc. A od tego muru niemasz żadney zasłony na krokow dwiescie trzydziestci. Przeciwko dworowi I(ego) M(ości) P(ana) Sapiehi, podkomorzego witepskiego, sciany zamkowej izbice drzewiane dwie dranicami kryte. Odtąd do baszty narożney na strzelbische z łuku zadne(g)o parkanu ni masz. Ta baszta murowana niegdy była. Teraz mur opadły, na którym stoi budynek drzewiany bez pomostu y wierzchu. A od tey baszty, idąc ku bramie Zaruczayskiej, mur idzie przegorzały. Mieyscami jest cokolwiek sciany, a indziej zaledwo nie z ziemią rowno idzie. Ruiny przychodząc, blizey bramy pomieniony stoi szmat muru przegorzałego na krokow pięcdziesiąt y przy nim przybudowanych izbic dwie drzewianych, ale nic nienakryte, przypadli do samey bramy wyszey opisaney odszedzsy sciany tego замку Niżniego. Odtąd idzie trzecia y ostatnia pierzeia, w ktorej od bramy Zaruczewskiej spacium na krokow sto szescdziesiąt. Przychodząc do fortы Żydowskiej szmat muru przegorzałego stoi na krokow trzydziestci, ale i to opadły. Tu baszta nad pomienioną fortą drzewianą. Od tey postępując w gurę do sciany замку Wyszniego na krokow czterdziestci y kilka idzie mur płochy przegorzały opadły.

Zamek Wyszni witepski.

Na gurze y na wale sciany onego. W nim brama wiezna tylko iedna, ktora kosztem Ie(g)o M(ości) P(ana) woiewody witepskie(g)o budowana z drzewa miedzy wałem, ktory około tego замку idzie niemałym snasumptem³ wysoko vsypany, mieyscami warowna y dobrze pobudowana. Most do niey porządni na gorzę idąc,

³ Так у рыканісе, трэба чытаць sumptem.

na dole turma [apk. 1] iedna z zaszcepkami y wrota dobre. Wszedszy w ten zamek, okolo idac po prawey stronie powrociwszy, szmat muru idzie poczawszy od bramy na sto krokow asz do baszty, gdzie znać y pałace krolewskie były, ale teraz tylko iedna sciana okolna cała, a trzy sciany tego budowania z ziemie porownane. Idac do baszty narozney Kruhlikiem nazwaney, mur przegorzały, na którym mieyscami są obłamki z drzewa, ale i te bez pomostow nienakryte, a niektore iuz pogniły. Tey baszty Kruhliku mur wygorzały, trocha go od fundamentu iest, iz nieco nad scianę wężzey idzie, na którym poczęto było te baszte z drzewa budowac, ale iey niedobudono, stoi opadła, nienakryta. Stąd na drugą pierzeią postapiwszy, idac nad Widzbę ku Dwinie, muru szmat przegorzałego, a w nim, nie dochodząc fortki, która w tey pierzey iest, ruina na kilka sążni, poczęto było budowac drzewem, ale iey niedobudowano. Stąd do fortki także przegorzałego muru szmat idzie. Przed tą fortką nad Widzbę wychodząc sciany trzy do fortki z drzewa przybudowane y nakryte. Od tey fortki muru idzie na kilka sążni, a potem ruina na dwadziescia y kilka krokow, do swirna Pana Mikołaja Kisiela, od którego poczęła sie nowa sciana budynku Ie(g)o M(ości) Pana Mikołaja Hurka za p(ie)n(ię)-dze Re(czy)p(ospolitej) s poborow witepskich. Tego budynku izbic osm niedobudowane, bez nakrycia y bez mostow, sciany iednak iako potrzeba wywiedzionę. Sposli sie z drugim budowaniem, które także p(ie)n(ię)dzmi Re(czy)p(ospolitej) s poborow witepskich wystawione przez Ie(g)o M(ość) P(ana) Wasilewskiego, horodniczego witepskiego. A to iest baszta narozna nad Dzwina, do której wschod nadgniły, pomost w niey ieden. Od baszty w drugą pierzeią postępując tegosz budynku Pana horodniczego izbic drzewianych trzy. To wszystko budowanie Pana Wasilewskiego nakryte dranicami. Stąd idzie muru szmat na krokow 30 przegorzałego, od którego rugina na sążni kilka do bramy niegdy wiezney, ale teraz dla wysokosci gury zaniechaney, która stoi nad Dwiną. Y tu mur w tey baszcie porysowany, opadły i idzie do baszty narozney, gdzie zamku Nizniego skonczyła sie wyszey opisana sciana. Od baszty idzie szmat muru w tey ostatniej pierzey ku bramie wiezney. Ktorey niedochodząc na krokow kilkanascie na wale izbic trzy y sztakietu trochę, ale y te izbice nie do konca wywiedzione y nienakryte. [apk. 1 adę.]

W zamku Wysznim posada.

W którym, iz sie pomieszały dwory szlacheckie z domami miesckimi, przeto wszystkie opisując poczawszy od bramy wiezdney w prawo powracając, naprzod lezy dwor pierwszy⁴. 1) Ie(g)o M(ości) Pana Kostantego Woyny. 2) Dom Pana Iana Ramszy. 3) Dom Pana Łazowskiego. 4) Dom Pani Charkiewiczowey. 5) Dom Pana Hermohena Pysznickie(g)o. 6) Dom Pana Newelskiego. 7) Dom Cimofieia Hroma, miesczanski. 8) Dom Pana Iana Vzenieckiego. 9) Dom Pana Adama Kosowa. 10) Dom Pana Krzysztopha Balcerowicza. 11) Dom Pana Iana Stachorskiego pod Kruhlikiem. Punia Pana Alexandra Hurka. 12) Dom Pana

⁴Далей текст на старонцы размешаны ў 2 слупкі.

Siemiona Pysznickie(g)o. Punia pusta podle muru mieszczanska. Tu plac pusty Pana Olechnowicza. 13) Dom P(an)a Bazyle(g)o Szapki podle Kruhlika na murze. Punia zamkowa podle cerkwie S(więtego) Michała, połowica nie nakryta y bez wrot, w korey armata zamkowa nizey mianowana stoy. Cerkiew S(więtego) Michała drzewiana z obrzendami cerkiewnymi. 14) Dom Pana Tronkowskiego podle muru, który powiadali byc na placu Ie(g)o M(ości) P(an)u woiewodzie należącym, o który ia jednak decyzy nie czyniąc posesora przy dzierzeniu zostawił, całe prawo w sądzie należnym Ie(g)o M(ości) Panu woiewodzie zostawując. 15) Chata Ancipa, puszkarza. 16) Chata Łukasza, puszkarza. [1/7] Chata Ławryna, puszkarza. Klec Bukara, puszkarza. Dwie kletki na iednym placu stoią, mieszczan(skie). Plac pusty puszkarski Hawrukowy Hutorow. Swiren zamkowy daley trochę. Cekawz drzewiany, w którym etparamenta woienne w schowaniu. Przy tem niedaleko punia Korobana mieszczan(ska). Od bramy idąc po lewey stronie. 18) Dom Pana Worotnicow pod murem. 19) Dom Pana Adama Ciechanowskiego. Plac pusty Pana Obuchow. 20) Dom Pana Dawyda Starosielskiego. 21) Dom Pana Dawyda Starosielskiego. 22) Dom pusty Czelinskicy pod murem. 24) Dom Pana Krzysztopha Chrapowickie(g)o. 25) Dom Pana Mikołaja Żaby. 26) Dom Dmitra, krawca, mieszczanski. 27) Dom Piotra Iwanowicza, mieszczanski. 28) Dom Fiedora Suchoruka, mieszczanski. 29) Dom Sidzka z Szawiołek, poddane(g)o kapitułskie(g)o. 30) Dom Hapieia Wasilewicz, mieszczanski. 31) Dom Pana Szuczyn. 32) Dom Pana Mikołaja Kisiela. 33) Dom kniazia Hlinskigo. 34) Dom Pana Iana Starosielskiego. [арк. 2]⁵ 35) Dom Pana Iana Chocimskiego. 36) Dom Pana Wasilewskiego. 37) Dom Ozarkowskicy, mieszczanski, pod murem. 38) Dom Pana Iana Woyny. 39) Dom Lewona Bonicza, mieszczanski. 40) Dom P(an)a Philipa Osipowskiego. 41) Dom Pana Ierze(g)o Buiewicz. Puni dwie wzwareckich chłopow. 42) Dom Pana Iakuba Turnowskie(g)o. 43) Dom Pana Iana Biruli. Stayni Ie(g)o M(ości) Pana woiewody, bez wrot, dranicami kryte. 44) Dom Fiedora nieiakie(g)o, poddane(g)o ze wsi Chriscincow. 45) Dom Zachary Czarnowskie(g)o, mieszcz(ański). Punia Ozara Wasilewicz, mieszczan(ska). Klatka y plac pusty Omielana nieiakiegos, poddane(g)o s teyze wsi pomienioney Chriscincow. 46) Dom Iwana, mieszczanski. 47) Dom Karniły Butaki, mieszcza(ński).

Posad w Niżnim zamku.

Gdzie takze szlacheckie y miesckie domy, a naprzod poczawszy od bramy Zawitebney. Naprzeciw tey bramy place dwa miesckie, na których tylko dwie punie, iedna Zachary Czarnowskiego, a druga Magnusa iakiegos z Zarzecza. 1) Dom Pana Iesipowicza. 2) Dom Pana Czarnego. 3) Dom Pana Heliasza Rumieniczewskie(g)o. Punia Cimofieia Zuika, mieszczanska. Punia P(an)a Romana Marciszewica. 4) Dom Ostroska Płotnowskie(g)o, mieszczan(ski). Cerkiew S(więtej) Piatnicy z obrzędami cerkiewnymi. 5) Dom Sidzka y s połącznikami, poddane(g)o kapitułskie(g)o ze wsi Szawiołek. 6) Dom Pana Stachorskiego. Plac pusty Boh-

⁵ Текст на старонцы размешчаны ў 2 слупкі.

dana, Tokarcow, miescki. 7) Dom Siemionowey Hłuszkowey, mieski. Zosobna ku rzece Widzbie u boku przełomu sciany zamkowej placow kilkanascie miescki(ch). W uliczkę powracaiac s tych placow. Plac pusty poddanych Pana Iana Kisiela. Plac Pawła Łotysza, punia na nim stoi. Podle 8) Dom Pana Iakuba Turnowskiego. 9) Przy murze sciany zamkowej chata Samsonowa. 10) Dom Ie(go) M(ości) Pana Oginskiego. 11) Dom Pana Mikołaiia Hurka. Punia Zedlina, mieszcanska. 12) Dom Waska Korobana. 13) Dom Matyasza Kozaczki. Plac P(an)a Malchiera Esipowicza. 14) Dom Pana Szucharewskiego. 15) Dom Pana Wasila Iesipowicza. 16) Dom P(an)a Mikołaiia Hurka, przy nim ogrod. Punia Ofanasa Koki, mieszcanska. Punia Cierebeszewсова, miescka. [арк. 2 адв.]⁶ 17) Dom nieiakie(g)o Chranowskie(g)o. 18) Chałupa Cimofiecia Hroma, miescka. Plac pusty Philipa, mieszcanski. 19) Dom Pana Gozłinskiego. 20) Dom Pana Chocimskiego. Daley idac ku tey pierzey obok 4 domki Ie(g)o M(ości) P(an)a Mikolaia Żaby. Znowu w tez vliczkę sie wrociwszy poczawszy od bramy Zadunayskiej po lewey stronie. 21) Dom Pana Alexandra Hurka. 22) Dom Pana Lwa Hurka. 23) Dom tegosz Lwa Hurka. 24) Dom Pana Iakimowicza. 25) Dom P(an)a Romana Browczynskie(g)o. 26) Dom P(an)a Romana Mareiszewica. 27) Dom Pana Iana Kisiela. 28) Dom Pana Harkiewiczow. 29) Chata Wasiutow, boiar pancernych. 30) Dom Pana Iana Vzenieckiego. 31) Dom Ie(g)o M(ości) P(an)a Sapiehi, podkomorze(g)o. 32) Dom Pana Eydziatowiczow. 33) Dom Piotra, balwierza, mieszcanski. 34) Dom Pana Luboszczynskiego. 35) Dom Pana Ianuszkowskiego. 36) Dom Pana Iana Borowskiego. 37) Dom P(an)a Philipa Osipowskie(g)o. 39) Domy dwa P(an)a Andrzeia Ramszy. Plac tegosz Pana Ramszy. 40) Chałupa tegosz Pana Ramszy. Od tey trzy ogrody tegoz P(an)a Ramszy. 41) Dom tegosz Pana Ramszy. 42) Dom Pana Nieszczyn. 43) Dom Pana Pohorelskiego. 44) Dom Pana Onackiewiczza. 46) Domy dwa P(an)a Narbutowych. 47) Dom Pana Mostyki. 48) Dom Horbuna, mieszczanina. 49) Dom Pana Goworowskiego. 50) Dom P(an)a Samuela Starosielskie(g)o. 51) Dom P(an)a Samuela Oginskie(g)o. 52) Dom P(an)a Szczesne(g)o Szołtonosa. 53) Dom Pana Wasila Skrzylewskie(g)o. 54) Dom Iakowa ze wsi Chryscincow. 55) Dom Sokolow. 56) Dom Karniły Butaki, mieszczan(ski). 57) Dom P(an)a Iwana Smoiewiczza. 58) Dom Pana Miłoszewicza. 59) Dom Pana Iakowieckiego. 60) Dom Pana Biruli. 61) Dom Pana Alexandra Biruli. 62) Dom Pana Łozowskiego. 63) Dom Pana Doktorowicza. Od bramy Zaruczayskiej poczawszy po lewey stronie. [арк. 3]⁷ 64) Chałupa Doroty Koscielney. 65) Podle domek Mikołaiia Kalinowicza, mieski. Podle ieden przy drugim domkow Ie(g)o M(ości) P(an)a Mikołaiia Żaby, podstolego witepskie(g)o. 5. 70) Przy tych dom x(ię)dzia comędarza witepskie(g)o y daley idac koscioł nadania krolow Ich M(ości) polskich, po pogorzeniu Witepska kosztem sławney pamięci Ie(g)o M(ości) P(an)a Zawiszy, woiewody witepskiego, budowany. Naprzeciwno cerkiew Zwiastowania Panny Maryey murowana y dzwonica przy niey drzewiana. 71) Dom

⁶ Текст на старонцы размешчаны ў 2 слупкі.

⁷ Текст на старонцы размешчаны ў 2 слупкі.

Pana Ierze(g)o Pypki. 72) Dom Pana Alexandra Kosowa. 73) Dom Iudy, Żyda, szkoła żydowska nowozbudowana. 74) Dom x(ię)dza kaznodziei zborowego. Zbor ewangelicki. 75) Dom poddanych wzwarzeckich. 76) Dom Pana Andrzeia Ramszy. 77) Dom tegosz Pana Ramszy. 78) Dom tegosz Pana Ramszy. 79) Dom Pana Marcina Kotowicza. 80) Dom Pana Siwickiego. 81) Dom Pana Fiedora Woyny. 82) Dom P(an)a Bazyle(g)o Szapki. 83) Dom P(an)a Fiedora Woyny. 84) Dom P(an)a Samuela Oginskie(g)o. 85) Dom P(an)a Woyciecha Sokołowskie(g)o. 86) Dom Waska, krawca. 87) Dom P(an)a Krzysztopha Buiewiczza. 88) Dom Pana Lipskiego. 89) Dom Hrehorow, cerkiewne(g)o. 90) Dom P(an)a Bazyle(g)o Szapki. 91) Dom Hasiuty Wolkowny, miescki. 92) Dom P(an)a Dermonta Siwickiego. 93) Dom Soboczynski, mieszczanski. 94) Dom Borysa, krawca. 95. Dom Siemaszka, kozaka. 96) Chaty dwie podłe bramy Zawitebney. Plac pusty Iakowa Korobana, miescki.

W zamku Wysznim armata.

Cekawz pierwszy. W nim kul wielkich zelaznych kop 2 [i sztuk] 3. Szrednich kul kop 26 [i sztuk] 47. Mnieyszych kul kop 14 [i sztuk] 13. Pomnieyszych kul kop 9 [i sztuk] 32. Mnieyszych kul kop 12 [i sztuk] 45. Rur [h]akowniczych bez łoża 32. [арк. 3 аоб.]⁸ Przegorzałych sztuk 10. Ołowa czystego sztuk 3. Gorzałego, s kamie/n/mi, s piaskiem sztuk 5. Drobne(g)o zelaza wiaderko małe. Kleszczow wielkich do dział należących 3. Form zelaznych do dział polnych 9. Forma wielka do dział zelazna 1. Cerkiel do dział należący ieden. Podklatkow do dział zelaznych 3. Szworzen zelazny ieden. Waga spizowa jedna, w ktozey hal 7. Kiiow zelaznych 16. Swidrow działowych mnieyszych 2. Swidrow wielkich do dział 2. Prent zelazny wielki ieden. Krat zelaznych do dział 2. Koło do wykręcenia dział iedno. Młod płaski ieden. Zelaza przegorzałem⁹ pudow 60 y ¾. Ref wielkich do dział 8. Spizy dzwoney pudy pułpięta. Spizy przegorzały pudełko małe. Łanew do dział wielkich samych 4. Zelaza do dzwonow należące(g)o beczka troche niepełna. Prochu beczek 9 pełnych. Barełka prochu pełna iedna. Beczka prochu niepełna swiderkiem zawiercona. Beczka prochu poczęta swiderkiem zawiercona. Saletri beczki większa puł swiderkiem zawiercona. Knotow sztuk osm. W drugim schowaniu na tym zamku. Kul kamiennych kop 3. [H]akownic z łożami 82. Mozderz zelazny ieden. Smigownic z łożami 4. Smigownic bez łoża 4. Łozow działowych pogniłych zelazami 5. Działek przegorzałych zelaznych 5. Y komorek do nich zelaznych 5. Ambuz ieden zelazny. Kul ołowianych pudełko małe. Zelaznych kul kop 2 [i sztuk] 48. Koł kowanych piasty pogniłe 5, a w szoste(g)o tylko szyn trzy. Koł prostych niekowanych 14. [H]akowniczych form 8. Ołowa sztuczka płaska iedna. Prochu beczka pełna iedna. W be[cz]ce prochu czwarta część beczki. Dział przy cekawzie leżących na ziemi małych dwie, trzecie większe. W szopie dział na kołach stojących (sławnej) pamięci krola Zygmunta 3. Tuz w teyze szopie dział sławney pamięci P(an)a Zbarawskiego trzy. [арк. 4] Działo polne iedno. Dział na

⁸ Текст на старонцы размешчаны ў 2 слупкі.

⁹ Так у рукапісе, трэба чытаць przegorzałego.

Kruhliku na ziemi leżących bez kol cztery. Na wiezy Vscinskij działo iedno na kołach prostych leżące. Odebralem potym od Pana podwoiewodzego kagancow wielkich dwa, a małych dwa, łańcuchow zwodowych małych dwa, wielki ieden. Drzwi v tego cekawzu zeliagem obyte, łańcuch wielki y kłodek dwie v niego.

Miasto Witebsk ma w sobie cztery posady: Vzhorskie, Zadunayski, Zaruczajski, Zarzecki, który stąd nazwano Zarzeckim, yz na drugiey stronie rzeki Dzwiny leży, [w] którym przy władzy iurisdictioney K(róla) I(ego) M(o)s(ci) są po niektorey części posesy Ich M(o)s(ci) Panow obywatelow stanu szlacheckiego tego woiewodstwa witebskiego, a w drugih posadach także władza y posesya v Bożego Kosciola Rzymskiego y Greckiego, y tesz stanu szlacheckiego rożnych osob, a iz z mieszaniną pliace y domy [w] wielu zaułkach tych dobr duchownych y szlacheckich z domami mieszczańskimi K(róla) I(ego) M(ości) leżą.

W posadzie Vzhorskim.

Wyszedszy z zamku Nizniego, szedszy z mostu ydąc prosto w Rinek, po prawey ręce. [1/] Dom Chayma Alexandrowicza, Żyda, na który pokazał y przywilej I(ego) K(rólewskiej) M(ości) iemu służący, a ten dom ma w sobie plac asz do rzeki Widzby ydąc. Drugi, tu zaułek, powracając wen, dom mieszki Piotra Ywanowicza. 3) Podle Matwieia Łutki. Przy tym y ogród Karpa Choroszkowa. 4) Dom Iwanowey Niedzwiatkowej z ogrodem nad Widzbą. Naprzeciw 3 domki posesy I(ego) M(o)sci Pana Zaby. Wrociwszy sie na prostą ulicę, od rogu ydąc. Kramy, których na tey pierzei wszytkiego lidzbą komor 22. Daley postępując w tymże boku ławki mieskie, gdzie chlebnice siadaia. O[d] tych ławek wrociwszy sie na te pierzeią, a postępując daley. Na rogu komora mieska iedna, a trzy komory podle posesy xie(dza) władki witepskiego. [apk. 4 adw.] W drugiey stronie naprzeciwko pierwszym kramnych komor 22. W pol tey pierzey w Rynek powracając kramnych komor we dwóch pierzeiach 21. Wyszedszy s tych kramow powracając w prawo połkomorek Cimofieia Fiedorowicza, mieski¹⁰. Podle komora pusta posesy Pana Siwickiego. Podle tey komory wrota wiezdne do domu goscinnego. Na tych wrotach ganek, a na wierzchu zegar mieski porządny. Wszedszy w dom gosciny w lewo powrociwszy ważnica, w ktorey szale iedne mnieysze a drugie większe. Sztuk do tey wagi, to iest dzwonow spizanych po pul trzecia puda 8, a czyry takowez spizane. Wazniczne dzwony 4 po pięciu pudow. Do tego odrobnych 4, w których ¼ puda, iedna...¹¹. [H/]akownic oprawnych 63¹². Podle waznice na goscie komor siedm. Postąpiwszy w lewą stronę na drugiey pierzey izdeb dwie czarnych na goscie. Podle izba biała, w ktorey za prawa maydebur-

¹⁰ *Далей яшчэ раз напісана* Przeciwno pierwszym kramnych komor 22. W pol tey pierzey w rynek powracając w prawo połkomorek Cimofieia Fiedorowicza mieski.

¹¹ *Так у рупанісе, сказ не завершаны.*

¹² *Наступны фрагмент тэксту напісаны праз інтэрвал у 3 радкі, запоўнены росчыркамі.*

skiego sądy sie odprawowały. Na trzeciej pierzey szopa na konie. Na czwartej komora goscinna wielka.

Z forty gosciney wyszedszy, ydąc od konca, gdzie sie kramy skonczyły, vlica Wielką, posesy oyca władyki domow 3 po prawey stronie. Podle cerkiew Świętego Mikolaia. Za cerkiew postąpiwszy w tez strone prawą. Chalupa szlachecka Iwana Kuleia nad Widzbą¹³. Podle na gurze Ławrena, szewca. Podle pliac goły spitalny. 13) Dom Iwana, slosarza. 14) Dom Romanowskiego, krawca. 15) Dom Andrzeia Kowalewskiego. 18) Chałup 3 posesy dawney xiędza wladczyney. Dom Miny, kowalia, niegdy był mieski, a teraz posesy Ie(go) M(o)sci Pana Samuela Oginskiego, do ktorey przypowiađał sluga I(ego) M(ości) Pana wojewodzin, powiadaiać, yz dawna to pliac mieski I(ego) K(rólewskiej) M(o)s(ci). Chalupa dawney posesy wladczyney. Podle ogrod Epimacha, zlotnika. 19) Dom Nie-szynski, mieski, na ten czas mianowany w posesy I(ego) M(ości) Pana Iana Stec-kiewicza. 20) Dom Ierzego Zuika. 21) Dom Cimofieia Zuika. 22) Dom tegoz Zuika. 23) Dom Fiedzi, kolesnicy, wdowy. [apk. 57]¹⁴ Podle ogrod Fiedora Buka-ra, puszkarski. 24) Dom Siemiona Płochi, puszkarski. 25) Dom Ancipa, puszkar-za. 26) Dom Piotra Hołuba. 27) Dom zborowy dawny posesy. Tu zaułek, w ten powrociwszy. 28) Dom Ofanasa Wołka, mieszczanski. Niegdy był pod prawem szlacheckim, dawno posesy nieiakiiego Pana Żołnierowskiego. Wrociwszy sie w te ulicę Vzhorską. 29) Dom Ławrena, puszkarza, na puszkarskiej powinności. 30) Dom Wasila, popa, opuszczał. Ogrod mieski Piotra Iwanowicza. 31) Dom Iwana Szyrka, puszkarza. Tu zaułek, w nim. 32) Dom z ogrodem w posesy P(an)a Turnowskie(g)o. 33) Dom szlachecki potomkow P(an)a Żołnierowskie(g)o. 34) Dom potomkow Iwana Sufrzynskiego. Wrociwszy sie tymze zaułkiem na tez uli-cę. 35) Dom Bogdana, kowala. 36) Dom Iaska Chimiana. 37) Dom Fiedora Ma-nusa. 38) Dom Cimofieia Fiedorowicza, pusty. 39) Dom Fiodora Kupryanowi-cza. 40) Chałupa Sciepana Tołockiego, na ten czas w posesy P(an)a Turnow-skie(g)o, którą mieszczanie mianowali bydz mieską. 41) Podle dom Sciepana Tre-skiena, na ten czas posesy P(an)a Turnowskie(g)o, także mianowali bydz pod miastem. 42) Dom Fiedora Wiertoszka. 43) Dom Sciepana Starzynskiego. 44) Dom Bohdana Wysockiego. 45) Dom Iliney Wertoszczyny. 46) Dom Fiedora Paryszka. 47) Dom P(an)a Żaby, y ten mianowano byc pod miastem. Brona mie-scka, sciana tylko y nienakryta. W prawo powrociwszy od tey brony po zawatu. 48) Chałupa w posesy P(an)a Żaby, mianowali byc mieskim placem. 49) Dom Hawryły Popowicza, z ogrodem. Zaułek Iwanski. Ogrod popa iwanskiego. Cer-kiew z obrzędami cerkiewnemi y cmentarz S(więtego) Iwana. 50) Dom popow-ski. 51) Dom Iwana Sklaia. 52) Dom Iakowa Radziwonowa. 53) Dom, który mia-nowali mieski, na ten czas w posesy Pana Kisiela. 54) Chałupa Andrzeia Husa. Ogrod Mikuły Hutora. Przeciwno te(g)o ogroda Iakowa Radziwonowa. 55) Podle chałupa Haraska, kowala, z ogrodem. 56) Dom Hawryły Szyki, w posesy P(an)a

¹³ Далей тэкст на старонцы размешчаны ў 2 слупкі.

¹⁴ Тэкст на старонцы размешчаны ў 2 слупкі.

Hurka, y to mianowali mieszcianie pod miastem. 57) Dom Iaska Siemienowicza. 58) Dom Pronki Moskala. 59) Dom Karniła Ducika. Podle ogrod Nieszyney, wdowy. Naprzeciwo Hryszka, puszkarza, ogrod. [арк. 5 адв.]¹⁵ 60) Dom Iwana Kozyna. Przy tym domku ogrod Hawryły Onikeiowa. 61) Dom Sciepana Piaszyna. 62) Dom Hryszka Karpowa. Przeciw te(g)o domu ogrod Pawła, pastucha. Podle tego ogroda Pawła Szyłiski. Tamze ogrodek Iakowa Szypy. 63) Chałupa Iakowa, daylida. Na doł spuscivszy sie nad rzeką Widzbą. 64) Dom Dziemiencieia Dawydowicza. Nad Widzbą ogrody. Ogrod Ofanasa Wołka. Naprzeciw pod gurą Kuryły, kowala, ogrod. Tamze wyszey Kuryły Miszyna. Tamze podle Hrehore(g)o Bonicza, Chomą, złotnikiem. Tamze Bohdana Łubki, puszkarza. Tamze Piotra Czarnawskiego. Z gory idąc plac pusty. Nad samą rzeką Widzbą ogrod Otroszki Skraby. Ogrod Fiedora Bukara, puszkarza. 65) Dom Fiedora Fartaka pod gurą. Podle te(g)o domku ogrod Cimofieia Zuika. Ogrod Andrzeia Szpaka. Ogrod Michała Myszyna. Ogrod Cimofieia Hroma. 66) Chałupa Nieszyn/s/ka w posesy P(an)a Stetkiewicza. 67) Chałupa Miszy Carowa. Podle tey chałupy ogrod Wagoniny, wdowy. Ogrod Chomy, złotnika. Ogrod Sazona, slosarza. 68) Chałupa Carowey, wdowy. Wrociwszy sie do teyze bramy wiezdney z ulice Wielkiey, koja sie wprzod inwentowac poczeła. Za bramą z lewey strony wychodząc s miasta, słobodka P(an)a Adama Ciechanowskie(g)o, w niey domow 13. Mieszcianie powiadali, y to [mialo] byc niegdy placami miesckimi. Przed tymi domami y przed pomienioną bramą miescką wygonu mieskie(g)o morgow kilka. A po prawey stronie s teyze bramy wyszedzy w bok tego wygonu. 82) Dom Iwana Sieleksa. 83) Dom Hroma Cimofieia. Ogrod Iarmoszynski. Wrociwszy sie do miasta tąsz bramą, ydąc pomienioną ulicą Wielką. W drugiey pierzey tey ulicy Wielkiey, od bramy po prawey ręce. 84) Dom y ogrod Michałka, kowala. 85) Dom y ogrod Daniły Muchy. 86) Dom y ogrod Kuźmy Bugiela posesy P(an)a Turnowskie(g)o, powiedział gospodarz, yz go przedał P(an)u Turnowskie(mu) za kop 6. 87) Dom y ogrod Kliszynski, miescki. 88) Dom Żdanowski, posesy na ten czas Heliasza Przesmyckie(g)o, woznego witepskie(g)o. Do ktorego połowice rodzony bratanek te(g)o mieszczanina na Żdana Iwiusza przypowiedziawszy dowiódł naprzod prawem kupnim oyca swe(g)o, ze to plac był oyczysty, dowiódł te(g)o świadkami sąsiady okolicznemi, ze ten plac s tym stryiem na poł podzieliwszy był te(g)o posesorem. Za czym, chociaż sie ten P(an) Przesmycki y do tey połowicy Iwana Kabiby wpierał, obaczywszy ia iednak słuszne prawo te(g)o Iwana, przy niem te połowice placu, w kotry w osobiwym przegrodzie nałazł, zostawiłem. Podle ogrod Płoszynski puszkarski. [арк. 6] 89) Dom popa bohosłowskie(g)o Ihnacieia Ropalewicza. 92) Dom posesy Pana Podwinskigo. 3 ogrodi, kotre mieszcianie mianowali bydz niegdy miesckimi na gruncie K(róla) I(ego) M(ości). 93) Dom y ogrod Ierzego Korobana. 94) Dom y ogrod Andrzeia Ieskowicza. Poł ogroda Iana, złotnika. 95) Poł domu Hrehore(g)o Bonicza, Proninskie(g)o, pusty. 96) Chałupa y ogrod Andrzeia Toczika. 97) Dom niegdy był Iakowa Korobana, miescki, a teraz

¹⁵ Текст на старонцы размешчаны ў 2 слупкі.

posesy P(an)a Bielickie(g)o, z ogrodem. 104) Dom niegdy Chomy Hrebionki z ogrodem, mieski, teraz posesy P(anow) Łuskin. Ogrod x(ię)dzia kaznodzieie zborowskie(g)o. 105) Słobodka Panow Łuskin, domow 7. 106) Dom y ogrod Iakowa Korobana. 107) Dom Hawruka, puszkarka, z ogrodem. 108) Dom y ogrod Hrehora Drakuli. 109) Dom Hrehorego Kokotki y ogrod. 110) Dom y ogrod Bohdana, tokarza. 111) Dom y ogrod Iwana, tokarza. 112) Dom Waska Zuika y ogrod. 113) Dom Iwana Niedzwiadka y ogrod. 114) Dom y ogrod Iwana Kokotki. Tu zaułek, w nim. Ogrod Lewona Bosina. Ogrod posesy Panow Woynow, Kozelnikowsky. Ogrod Bohdana Łukasza. Ogrod Hołubin. Ogrod Otroszka Skraby. [apk. 6 adw.] 115) Dom y ogrod Iesipa Skraby. S tego zaułku wyszedzsy na tesz vlicę Wielką. 116) Dom y ogrod Otroszka Skraby. 117) Dom y ogrod Łubki, puszkarka. 118) Dom Lewona Bohdanowicza. 119) Dom Kuryły Miszyna posesy x(ię)dzia władyki. 120) Dom y ogrod Łockienki. 121) Dom Zdana Szeszura y ogrod. 122) Dom posesy P(an)i Esipowiczowey, iako mi powiedziano, zdawna szlachecki. Tu podle szmat ogroda mianowane(g)o zdawna mieski, a teraz w posesy Pani Esipowiczowey. 123) Dom Klinczowski y ogrod. 124) Dom Bohdanowey, wdowy. 126) Chały dwie posesy Ie(g)o M(ości) P(an)a Sapiehi z ogrodami. Wracaiąc sie znouu na te vlicę Wielką Uzhorską. Plac pusty, mianowano go bydz cerkiewnym. Przy tym plac ogrod Cimofieia Zuika. Ogrod niegdy mieszczanski nieiakie(g)o Milena, mieszczanina, a teraz posesy Pani Iesipowiczowey. 127) Dom Łohwina Przewalskiego. Ogrod Chomy, złotnika. 128) Dom Iaska Szpaka, niegdy był mieski, teraz posesy x(ię)dzia władyki. 129)¹⁶ Dom Hrakowey, wdowy, puszkarski. 130) Dom Prokopa, cerkiewnego sługi, y ogrod. 131) Dom Hrehora Bonicza. 132) Dom Iwanowey Czerepowey, wdowy. 134) Dom Hawryły Anikieiowa. 135) Dom Kuryły Miszyna. [apk. 7] 136) Dom Michałka Miszyna. Tu zaułek nazwany Koscinski, w którym. 137) Dom y ogrod Cimofieia Hroma. 138) Dom y ogrod Klizynei, wdowy. 139) Dom Filona Szydkowa, niegdy był mieski, a teraz posesy P(an)a Szczęsne(g)o Szołtonosa. Ogrod Zachary Czarnowskiego, miescki. 141) Domkow dwa posesy zboru ewangelickie(g)o zdawna iako powiadali. Naprzeciwo tych domow po drugiey stronie w temze zaułku, idąc nazad na tę ulicę Wielką Vzhorską. 142) Dom Istoniey, wdowy. 143) Dom Korzeniowey, wdowy. 144) Dom Kluczynski. 145) Dom y ogrod Iwana Kabiby. 146) Dom Andrzeia Szpaka. 147) Dom y ogrod Fiedora Bukara, puszkarski. 149) Dom y ogrod Buycyka, mieszczanina, teraz posesy P(ana) Iędrzeia Ramszy. 150) Dom y ogrod Sazonka, slosarza. 151) Dom Hryszka Hawruka, puszkarski. 152) Dom Hryszka, złotnika. Stąd minąwszy dom goscinny przez Rynek przeszedzsy, idąc do mostu Zawitebney y bromei zamkowey Zawitebney. 153) Dom Żyda Dawyda y ogrod. Ogrod Vrbanowski. Plac pusty Hryszka, złotnika. Tym zawułkiem pusiwszy sie w ulicę Bohorodzicką. Na rogu cerkiew nowa. Przy niey ogrod Fiedora Suchoruka. Podle dom Ich M(ości) x(ię)ży kapituły Wilenskiey karczemney. 154) Hrehora Bonicza, a naprzeciwo ogrod tegosz Bonicza. [apk. 7 adw.] 155) Chałupa Skro-

¹⁶ У *руканісе* 229.

bowey, wdowy. 156) Dom y ogrod Azarka Zamszenika. 157) Dom y ogrod Iana, złotnika. 158) Dom y ogrod Cimofieia Opuchlika. Tu s tey ulicę zaulek, w którym domow iedynascie posesy Ie(g)o M(ości) oycy władyki asz do cerkwie Świętej Przeczystey. Mianowicie. 159) Dom Ciereni. 160) Dom Iwana. 161) Dom Mosieiovey, wdowy. 162) Dom Arciema Fiedorowicza. 163) Dom Suche(g)o, Żyda. 164) Dom Wasila Kaciuszyna. 165) Dom Sipka Bakalarza. Plac niegdy miescki u te(g)o Szyпки Bakalarza. 166) Dom ciwuna władyczne(g)o. 167) Dom Romanowskiego Ławrena. 168) Dom Cernicy. 169) Dom Turowey, wdowy. Te wszytkie domy x(iędza) władyki. Cerkiew S(więtej) Troycy, od ktorey vlica. 170) Dom Iana Hutora y ogrod miescki. 171) Dom Szymana, kucharza, posesy zborowey. 172) Dom Waska, krawca, na zborowym. 173) Dom Sazona, slosarza, tez posesy zborowey. 174) Dom Zachary Czarnowskie(g)o. 175) Dom Stephana Pawłowicza. 176) Dom Chroła posesy władyczniny. Plac Kieczynski. Ogrod Zachary Czarnowskiego. Ogrod Kieczynski, sam v Smolensku mieszka. [apk. 8] 177) Dom Maryni Połoskiey, w posesy władyczniny. 178) Dom Chomy, szewca. 179) Dom Arciemow. 180) Dom Wagoniney, wdowy, mieski. 181) Dom Kuzmy, piekarza. Tu znowu posesy władyczniny. 182) Dom Nastasy. 183) Dom Gęstego. 184) Dom Waska Moskala. 185) Dom Turynowski y Proskurnia, wdowa, mianowane(g)o na gruncie krola Ie(g)o M(ości). Niedawney posesy archiepiskopskiey, plac Turyna. 186) Dom Ciechna, dzwonika. Przed temi domami cerkiew S(więtej) Przeczystey z obrzędami cerkiewnymi. Przy niey dzwonow dwa wielkich, a trzeci mnieyszy, była iedna. Odwracając sie od dzwonicy. 187) Dwor Ie(go) M(ości) x(iędza) władyki witepskie(g)o. Wrociwszy sie w zaulek wprzeciw cerkwi, od tey idąc, w lewą stronę. 188) Dom Makara. 189) Dom Astrapa. 190) Dom Matwieia. 191) Dom Borysow. 192) Dom Pronkow. 193) Dom Iaska Szuzusa, miescki. 194) Dom Wolski I(ego) M(ości) x(iędza) władyki na cerkiew krola Ie(g)o M(ości) dany. 195) Dom Araszkow. 196) Dom Bohdanow. 197) Dom Fiedora Bielanina. Te wszystkie domy posesy Ie(g)o M(ości) x(iędza) władyki. Ogrod Hrehora Bonicza. 198) Dom y ogrod Kapiczyn. 199) Dom y ogrod Hrehora Choroszka. [apk. 8 adw.] Ogrod Fiedora Manuszowa. 200) Dom y ogrod Hawryły Podoszotki. Ogrod Hrehora Bonicza. 201) Dom y ogrod Filona Hroma. Ogrod Naumowski posesy x(iędza) władyki. Ogrod Kisczynski. 202) Dom y ogrod Sukowacikowey, na ten czas posesy Ie(g)o M(ości) P(an)a Krzysztopha Chrapowickie(g)o. 203) Dom Siemiona Konowała y ogrod. 204) Dom y ogrod Marka Samsonowicza. 205) Dom y ogrod Karniłowey, wdowy. Ogrod Lebiedziwski, na ten czas posesy P(an)a Ierze(g)o Buiewiczza, a zdawna powiadano go bydz miesckim. Ogrod Marka Samsonowicza, mieski. 205) Dom Miska Ryndy, mieski. 207) Ogrod niegdy mieski Lehczaiewski, a teraz w dzierzeniu szlacheckim u Pani Charkiewiczowey. 208) Dom y ogrod Szapki Puciłowskie(g)o. 209) Dom y ogrod Panicy Charkiewiczowey. 210) Dom y ogrod Miska Kuleia. 211) Dom y ogrod Buiewiczza, woznego. 212) Dom y ogrod Huzniscza Andrzeia. 213) Naprzeciwko ogrod Buiewiczza. Dom y ogrod szlachecki posesy P(an)a Nowickie(g)o, a zdawna mianowano go byc na gruncie K(róla) I(ego) M(ości). Dom posesy na ten czas szlachecki,

w nim mieszka Roman Skisli, a zdawna mianowano go byc miesckim, y ogrod. 214) Dom y ogrod Yholczyney, wdowy, mieski. 215) Dom y ogrod posesy P(an)a Adama Kosowa dawney szlacheckiey, w nim mieszka nieiaki Trynka. 216) Dom y ogrod Wołodziemiera. 217) Dom Sierhieia Wielkie(g)o y ogrod. 218) Dom Michała Mażałowski(g)o y ogrod. [арк. 9] 219) Dom Kuzmy Ryndy y ogrod, na ten czas posesy P(an)a Szyszkwowicza. 220) Dom posesy P(an)a Mażałowski(g)o y ogrod. 221) Dom Daniły Moskala y ogrod w dzierzeniu tegoz P(an)a Mażałowski(g)o. 222) Domy y ogrod Mikuly Kosego. 223) Dom y ogrod Iaska, kozemianki. Ogrod Wagoniney, wdowy. 224) Dom y ogrod Asztapa Szerka. Ogrod Wołodzimiera Siemienowicza. Ogrod Zachary Czarnowskiego. Ogrod Michała. 233) Słobodka P(an)a Kostante(g)o Woyny, w niey domow 9 z ogrodami, do tegosz osobliwych ogrodow osm. 248) Słobodka Ie(g)o M(ości) P(an)a Krzysztopha Chrapowickie(g)o, domow 15 z ogrodami. 249) Dom posesy Paniey Swiersczowey y ogrod podle wała. 250) Dom z ogrodem żydowski przy mogilniku, na który Żyd Iuda Iakubowicz y prawo swoje służące listownie ukazał. Tu sie poczyna posesya x(iędza) władky witepskiego. 251) Bohdana Łoszka dom z ogrodem. 252) Dom Mikity Olexy z ogrodem. 253) Dom y ogrod Zacharki Łouszki. 254) Dom y ogrod Alexieia Knierza. 255) Dom Wołczkowey, wdowy, y ogrod. 256) Dom Piotra, kocielnika, y ogrod. 257) Dom Chroła Niedzwiedzia y ogrod. 258) Dom y ogrod Dzienisa Kobonowa. 259) Dom y ogrod Trochima Bobora. 260) Dom y ogrod Mikity Kułka. 261) Dom y ogrod Sciepana Zalewa. 262) Dom Fiedora Kohli y ogrod. 263) Dom y ogrod Iwana Mazynskie(g)o. [арк. 9 адв.] 264) Dom y ogrod Karniłowey, wdowy. 265) Dom y ogrod Iakowa Anikieiowa. 266) Dom y ogrod Bohuszowey. 267) Dom y ogrod Iwana Krywoscia. 268) Dom y ogrod Chomy Bobrowa. 269) Dom Iaska Kuczki y ogrod. 270) Dom y ogrod Kuryłowey, wdowy. 271) Dom y ogrod Vhryney, wdowy. 272) Dom Hryszka, szewca, y ogrod. 273) Dom y ogrod Apanasa Podawalicy. 274) Dom Mikity Lewonowicza y ogrody 2. 275) Dom Achimiana Łoszka y ogrod.

Za Sliskim ruczaiem. 276) Dom y ogrod Osipa Chartowa. 277) Dom y ogrod Hryszka Pohorelenka. 278) Dom y ogrod Alexieia Knierza. 279) Dom y ogrod Michała Durzyna. 280) Dom y ogrod Fiedzka. 281) Dom y ogrod Iwana Szuha. 282) Dom y ogrod Kaboninski. 283) Dom y ogrod Iermoła, oleynika. 284) Dom y ogrod Sawoscieia Turyna. 285) Dom y ogrod Marcina Sierwayca. 286) Dom Wakara Dzenisowa y ogrod. 287) Dom y ogrod Aniska Mostyka. 288) Dom y ogrod Siemiona Szuszpana. Te wszystkie posesy x(iędza) władky.

Za ruczaiem Slizkim na podwodney ziemi pustoszy nazwane Szyrkowszczyzna, Szerkow, grunty zosobna na teyze podwodney nazwaney Dziemianowszczyzna, ci poddani mieszkaią. [арк. 10] 289) Dom Parocika y ogrod. 290) Dom y ogrod Ianka. 291) Dom y ogrod Kopacza. 292) Dom y ogrod Fiedora, doylida. 293) Dom y ogrod Bohdana Moskala. 294) Dom y ogrod Iurka Mikicina. 295) Dom y ogrod Bartosza. 296) Dom y ogrod Iwana Wakarenta. 297) Dom y ogrod Apanasa, woitya. 298) Dom y ogrod Chlasa. Tych powinność zdawna była tylko podwoy

odprawowac w roznnych posilkach zamkowych, a teraz płat z nich z kozde(g)o po gr(oszy) 12.

[*W posadzie Piesianskim*]¹⁷. 299) Dom y ogrod Lewona Manuszowa. 300) Dom y ogrod Iakowa, rybaka. 301) Dom y ogrod Kubowinsky. 302) Dom y ogrod Matwieia Ihnatowa. 303) Dom y ogrod Marcinowsky. 304) Dom y ogrod Awierka, kozemiaki. 305) Dom y ogrod Własa. 306) Dom y ogrod Wołodzkow, pusty. 307) Dom y ogrod Siemionkow. 308) Dom y ogrod Iwana Radkowicza. 309) Dom y ogrod Szałomowey. 310) Dom y ogrod Iakimowski. 311) Dom y ogrod Makuszy. 312)¹⁸ Dom Danilka Pronka pod gurą y ogrod, niegdy mieski, a teraz posesy x(ię-dza) władyki. 313) Dom Ich M(ości) Panow Oginskich. 314) Dom teraz posesy kapitułskiey, niegdy był mieski.

[*Ulica Podzwinska*]¹⁹. 315) Dom Iwana Szczura. 316) Dom Szykowski P(an)a Romenczewskie(g)o po zbiegłem Szyku teraz posesy I(ego) M(ości) P(ana) Teodora Kryzana Żukoweckiego. [apk. 10 adw.] 317) Chata Hrehorowa Bonicza y ogrod naprzeciwo. 318) Dom y ogrod Piotra Czarnawskiego. 319) Dom y ogrod Bohdana Łytki. 320) Dom y ogrod Wasila Korobana. 321) Dom y ogrod Marka, rzez-nika. 322) Dom Michna, szapowała, zdawna mieski, a teraz posesy Ie(g)o M(ości) P(an)a Żaby, podstole(g)o witepskie(g)o. 323) Dom Iaska Moskala. Ogrod Pata-szowski, Żyd Suchi trzyma. 324) Bohdana Ostapowa. 325) Bohdanowey Adamowey dom y ogrod naprzeciwo. 326) Dom y ogrod Atroszka Skrabay. 327) Dom Ie(g)o M(ości) P(an)a woiewody. Plac posesy kapitułskiey, na którym punia stoi. 328) Dom Fiedora Suchoruka pusty. Ogrod Nieszyney y punia przy nim. 329) Dom Żdana, honczara, y ogrod. 330) Dom Apimacha, złotnika, y ogrod. 331) Dom y ogrod Mikuły Hutora. 332) Dom y ogrod Fiedora Suchoruka.

W posadzie Zadunayskim.

Naprzod. 1) Dom Andrzeia y Fiłona Bykow. Tamze ogrod, ktorym mianowali byc mieskim, ale na ten czas posesy P(an)a Fiedora Woyny. 2) Chałupa takze w posesy tegosz Pana Woyny. Za chatą zaułek dla przeiazdu. 3) Daley idąc domek posesy P(an)a Tarnowskie(g)o. Podle tego domku cerkiew S(więtego) Iwana. Po drugiey strony cerkiew²⁰ płacy trzy posesy Pana Kisiela. 4) Podle tych placow dom miescki Siemiona Hłuszka. 5) Dom Siemiona Kozła. Plac z ogrodem Siemiona Hłuszka. [apk. 11] 6) Dom Możeia Drahila. 7) Dom Kaniuska, kowala, posesy Pana Hurkowey. 8) Dom y plac posesy Ie(g)o M(ości) P(an)a Lwa Hurka. Fiłona Byka dom. Plac posesy Pana Chrapowickiego. 9) Dom Hawryły Żlukty. W zaułku plac Lewona Żohały. Plac tegosz Żochały. Wrociwszy sie idąc ulicą, druga

¹⁷ У інвентарах 1639 і 1641 гг. дамы 299–311 указаны пад загалюўкам «*W posadzie Piesianskim*».

¹⁸ Не выключана, што дамы 312–314 размяшчаліся на вуліцы Падзвінскай.

¹⁹ У інвентарах 1639 і 1641 гг. дамы 315–332 указаны пад загалюўкам «*Ulica Podzwinska*».

²⁰ Так у рукапісе, трэба чытаць cerkwi.

pierzeia ku zamku. 10) Chałupa Skaruby Kyzmy. 11) Chałupa Btaka. 12) Dom Filipa Smiotanka. Plac Nieszynski, pusty. Plac tegosz Nieszynski posesy P(ana) Ramszy. 13) Dom Moszczyncowey. Plac mieski, a teraz posesy Pana Ramszy. 14) Dom Andreia Hłuszka. Plac miescki Drahilski, a tegosz Pana Ramszy. 15) Dom Fiedora Filatowa. 16) Dom Nikipora Hłuszka. 17) Dom Iwana Panczyna. Plac w zaułku P(an)a Mikołaiia Hurka dawney posesy. 18) Plac nowey posesy P(an)a And[r]zeia Hurka nazwany Szewcowsky. W drugą stronę tego zaułku plac starożytney posesy P(anó)w Kisielow. W ulicę wrociwszy się ostatni plac posesy Panow Ramszow. Zaułek Naoleszenski. Prawa strona, w gore idąc. Ogrod Michałowey Isakowey. 19) Dom Kucharzowey. 20) Dom Filipa Romanowa. 21) Dom z ogrodem Michałka Isakowicza posesy Pana Iesipowicza. 22) Dom Apanasa Koki. 23) Dom Kacikowski posesy Pana Iana Ramszy. [apk. 11 ad6.] 24) Dom Sokołowskiej, na placu mieskim byc mianuią. Podle, drugiej lewey stronie. 25) Dom Karpa, ganczara, posesy P(an)a Andrzeia Hurka. Plac nazwany Szklaiewsky. 26) Dom Kondrata Łukacza. 27) Dom Tarasa Puzyka. 28) Dom Kryłaiowski posesy Pana Moscickiego. 29) Dom, który sporuczynili mieszkaiąca w nim Pani Ianowa Naszkowska y Pan Karniło Butaka, w której sprawie decyzy nie czyniąc przy dzierżące ten dom zostawiłem, a Panu Butace wolne o n prawo zachowałem. 30) Dom Hryhora Bohamaka, szlachecki, mianowane (g)o na placu mieskim. 31) Dom Hrehorowicza Pohoskiego. 32) Dom posesy Pana Alexandra Hurka. 33) Dom posesy Pana Lwa Hurka. Wyszedszy s tey vlíce szmat niemały gruntow kurhanami, zazby w puscie leży, miasto mianowało bydz swoim na wygon. 38) Na teyze pierzey posesy Mikołaiia Żaby domow z ogrodami 5, a szosty plac pusty, ieden przy drugim. 42) Potym na placu, mianuiąc byc mieskim, posesy Malchierowey Kreuszowey, wdowy, domow 4. 44) Przy tych znowu domow dwa posesy Pana Alexandra Hurka. 45) Przy tych dom Pana Kondrackiego, miasto mianuię na placu mieskim. Stąd wyszedszy powrocie wlewo y tak ydąc w miasto, przedszedszy drogę, która z miasta wyszła, pierszą ulicą, którą w miasto, idąc wprawo. 46) Dom Hryszka Żohała, mieski. Ogrod Arciema Szypa. Gumno Alexieia Łasnja. 47) Dom z ogrodem Kasprowsczyzną nazwany posesy Pana Iana Kisiela. 48) Dom Żukowski posesy Pana Marciszewicza z gumnami. Plac prawo Sadowski posesy poddane(g)o P(an)a Oginskiego. 49) Dom Sienkowski posesy Pana Kisiela. [apk. 12/] 50) Dom Andrzeia Byka. 51) Dom Kuzminey Sokołowskiej. 52) Dom teyże Sokołowskiej. 53) Dom Stephana Drahila. Po lewey stronie drugiej pierzey. Ogrod nazwany Kozniatowski posesy P(an)a Alexandra Hurka. 54) Dom Andrzeia Klewca. 55) Dom Stephana Koleska. Plac mieski pusty. 56) Dom Iachima Kasperowicza. 57) Dom Andrzeia Byka. Ogrodek Marcinowey Natali. 58) Dom tegosz Andrzeia Byka. 59) Dom Hryszka, kucharza. Zaułek Kstowski. 60) Dom Illi Bołbyski. Plac cerkwi S(więtego) Ducha. 61) Dom Maslenikowey, wdowy. Plac swieszenikowsky.

Posad Zaruczayski.

Ydzie zaraz od bramy Zaruczayskiej. 1) Wlewie szpitalnia chałupa. 2) Dom Michałka, kozaka zamkowego. 3) Dom Pana Adama Kosowa. 4) Dom y ogrod posesy

Pana Iana Woyny. Zaulek do cerkwi S(więtego) Woskresieni[a]. Lewa pierzeia idąc z miasta. 7) Domow²¹ Ie(g)o M(ości) Pana Siwickiego. 8) Chałupa P(an)a Iana Woyny. [арк. 12 абв.] 9) Chałupa Zachara Woyny. 10) Chałupa Pawłowej Szabelnikowej. 11) Dom Pawłowicza, ganczarza. 12) Dom Wasila Skaryny. 13) Dom Pawła Wasilewicz. 14) Dom Cereni, Korowsky. Zaulek Woskresienski. 15) Dom Iwana Dawydowicza. 16) Dom Hryszkowej Zamczuczyny. 17) Dom Doroszka Ausaka. 18) Dom Zachara posesy P(an)a Żelazowskie(g)o z ogrodem. Tu zas druga pierzeia idąc od teyze bramy Zaruczayskiej po prawey stronie. Plac nazwany Tkacki posesy Pana Kowalewskie(g)o. 19) Szpitalnego plac y chałupa koscielna. 20) Dom kapitułski. 21. Dom Daniły Iwanowicza, mieski. 26) To zaulek, w nim domow władycznych 5. 27) Dom Ciemrukowski mieski. 28) Dom posesy Pana Iana Woyny, w nim mieszka Łukasz, krawiec. 29) Dom posesy Pana Kowalewskiego. 30) Dom posesy Pani Czelinskiej. 31) Dom Filona Łukianowicza Arciuszkowa. 32) Dom Własowej, wdowy, Wolkowej. Plac Fiłona Mordasa. 33) Dom Pawła Boreyszy. 34) Dom posesy Pana Abrama Żelazowskie(g)o nazwany Mordasowski. 35) Dom posesy woznego Niemielkie(g)o. Stąd wrociwszy sie od tey wlicy w zaulek, w którym wszedzsy, naprzod mohiła Michałowska. [арк. 13] To pominąwszy wlewie nad zaspą Zaruczewską nad brzegiem zaliwka, który to stroną zamku idzie, plac pusty nazwany Koczynski z ogrodem posesy Paniey Michałowej Dmitrowiczowej. Ogródek Pawłowej Wasilewiczowej. 36) Plac y na nim chałupa Onikieia Owsianikowa. Wrociwszy sie w zaulek tenze. 37) Dom Michałkowej Naczowczyny. 38) Dom Suynowski posesy Pana Andrzeia Ramszy. 39) Dom Moysieia Panciuszy posesy tegosz P(an)a Ramszy. Tu wygon mieski. Po prawey stronie naprzeciwko tych domow y placow w tymze zawleczkę. Ogródek Ostafieiovej, wdowy. Ogródek Pawła Wasilewicza. 40) Dom Karniły Butaki. 41) Dom Filipa Woska. 42) Dom Woyciechowski posesy Pana Ramszy. Plac Bohdana, oleynika, tegosz Pana Ramszy. Plac pusty posesy Pana Iakimowicza. Idąc ku cerkwi S(więtego) Ducha wlewie. 44) Domy dwa posesy Pana Ramszy. 45) Dom Iwana, oleynika, posesy P(an)a Andrzeia Ramszy. 46) Dom Ianowski tegosz Pana Ramszy. 47) Dom Iwana Plecione(g)o. Cerkiew S(więtego) Ducha murowana. 51) Tu grunt cerkiewny y poddanych na nim chałup 4. 53) Osobliwych dwie chałupy cerkiewne. Tem zaułkiem w miasto wracaiąc, wlewe zaulek, w nim. 54) W lewey stronie dom Sieliwona Mikicina. 55) Sowoscieioveski plac z budowaniem, teraz posesor Lichaczewski. 56) Dom popa woskresienskie(g)o. Plac abo ogrod Harbunowski, teraz posesor P(a)n Ian Kisiel. Po prawey stronie w temze zaułku. Plac Pana Donatowicza. [арк. 13 абв.] Plac Mikulinski posesy Pana Iana Woyny. S tego zaułku wracalem sie w pierzeie y zaulek, od ktore(g)o sie insze zaułki opisowac poczeły, w tym idąc w miasto, wlewo. 57) Dom posesy Pana Siwickiego. 58) Dom Hrunkowej, plac posesy P(an)a Fiedora Chaszkwskiego. Od tego domu w zaulek na południe idąc. Plac mieski pusty moglią zaięty. 59) Dom Hryszka Momotow. Plac Miziakowski posesy Pana Łu-

²¹ Так у рыканісе, трэба чытаць дом.

kasza Obucha. 60) Dom pusty posesy Pana Andrzeia Ramszy. Plac goły Fiedora Sucharuka. Prawa strona tego zaułku. 61) Dom Czuchnowsky posesy Pana Andrzeia Ramszy. Plac goły Fiedora. Idąc około cerkwi Woskrzesienskiej na południe, poprzek przeszedłszy, od tego począwszy, gdzieś pierwszy porzucił, to jest od domu wozne(g)o Niemielkie(g)o. 65) Domow cerkiewnych 4. 66) Dom podłe posesy Pana Iana Woyny. Koniec w tych zaułkach uczyniwszy, wrociwszy się do pierwsze(g)o miejsca ulicy Wielkiej, tą idąc do Łukiszek. Wlewie. 67) Dom Iwana, kowala. 68) Dom Ostapowey Michowey, wdowy. Plac Mordasowski pusty. 69) Dom Pana Siwickiego Sowoscianski. 71) Domow 4 powrociwszy w prawo nad Dzwinę władczynych. Dom Fiedora Suchoruka. W temże zaułku. 72) Dom Piotra Iwanowicza, burmistrza bywszego. 73) Dom posesy Pana Iana Balcerowicza. Od te(g)o domu posesya x(ię)zy kapituły wilenskiej leży na tej pierzei 89) jeden przy drugim 16. 90) Dom Bohdana Sidzkowicza. [aprk. 14] 91) Dom Siemiona Kozłowicza. 92) Dom Waska Orła. 93) Dom Hapieia Wasilewicz. 94) Dom Sowoscieia Doroszkowicza. 95) Dom Lewonowski posesy P(an)a Andrzeia Ramszy. 97) Domow dwa posesy Pana Iana Kisiela. 105) Na teyże pierzei posesy Pana Iana Woyny domow pospołu jeden przy drugim 8. Minąwszy te domy nad Dzwina. Plac pusty Sowoscieia Doroszkowicza, mieski. 106) Dom posesy Pana Iana Woyny. 107) Dom Michałka Arciemowicza. Plac pusty mieski. Plac w zagrodzie mieski poddane(g)o kapitułskie(g)o Kałuhi. 108) Dom Hryszka Łotyusza. 109) Dom Siemiona Arciemowicza. 110) Dom Iwana Iewlewicza. 111) Dom Fiedora Silina posesy Pana Ramszy. 112) Dom Hapieia Wasilewicz. 113) Dom Michała Horbuna. Ogrod albo plac Ostapa Boznia. Plac Michałka Horbuna z budowaniem. W ulicę Wielką znowu wrociwszy się, idąc do Łukiszek. Ogrod Karniły Butaki. 114) Chałupa cerkwie Woskrzesienia. 115) Chałupa posesy P(an)a Stachorskiego. 116) Chałupa posesy P(an)a Żaby. Po teyże ręce wprawą stronę idąc. S tey ulicę zaułek nad Dwinę. W tymże zaułku w prawey stronie. 117) Dom posesy P(an)a Turnowskie(g)o. 118) Dom Ostapa Boznia. [aprk. 14 adz.] 119) Dom posesy P(an)a Bohdana Pohoskie(g)o, powiadaia, że plac K(róla) Ie(go) M(ości). 120) Dom posesy x(ię)zy kapituły Wilenskiej z ogrodem. Przy tymże spuszczonej plac, który mieszczenie mianowali być mieskim. 121) Dom Wasilowey Szanszyney. Ogrod Kuryłowey Nikiporowey. Tu przerwała się ta pierzeia nad brzegiem Dzwiny. A dalej w tenże zaułek. 126. Jeden przy drugim na tej pierzei domow posesy P(an)a Iana Kisiela 5. Wrociwszy się w Wielką wlicę. 127) Dom Fiedora Szapyra. Plac prozny Karniły Butaki. Ogrod Bohdana Sidzkowicza. 133) Tu posesy x(ię)zy kapituły Wilenskiej domow 6. Potym ogrod albo plac goły Hryszka Momotowicza. Ogrod Suchara, popa, przy Matwieiu Momotowiczu. Zaułek stek ulice ku Dzwini, w prawey pierzei. Plac na ogrod tegoż Suchara, popa. Plac Sadka Iewlewicza, Karniłowsky. Tu posesy Pana Iarosza Iakimowicza. 134) Dom Sierhieia, honczara. 135) Dom Chomy Boznia. Wrociwszy się w ulicę Wielką. 136) Chałupa Achrema Huka. Plac Michała Horbuna. 137) Dom Fiedora Horbuna. Ogrod Hryszka Momota. 138) Dom posesy Pana Ramszy. 139) Dom Iakowa Harciuszkowa. 140) Dom Matwieia Momota. 141) Tu chałupa po-

sesy P(an)a Łukasza Obucha z ogrodem. S tey ulice idzie drugi zaułek w prawą stronę ku Dzwiniu. W nim ta pierzeia. [apk. 15] 142) Chałupa posesy Pana Fiedora Woyny. Plac popa woskrzesienskie(g)o Dawida. Plac Iwana, oleynika. 143) Dom z ogrodami dwiema Siemiona Prawosuda. 144) Dom Kaspera Szyrka. Plac Hapieia Wasilewicza. Wrociwszy sie do Wielkiej ulice, lewa pierzeia, minawszy ogrod, który sie wdłuż ulicy pociągnął. 145) Plac budowany posesy Panow Obuchow Doroski. 147) Tu znowu dwa domy posesy Pani Piotrowey Kaminskiey, Sidzkowski y Dziahilewski. Tu sie zaczął trzeci zaułek. W nim lewa strona. Plac pusty Masiuty Hrunczyney. Tu ogrod posesy Pana Ramszy. 148) Chałupa Waska Moskala. 149) Chałupa Daniły Armana. Wrociwszy sie w ulicę Wielką, w lewey pierzei. 150) Chałupa Ostapka Boznia. 151) Chałupa Karniły Wolskie(g)o. 152) Chałupa Pawła Szarapana. 153) Dom Hrehora Niedzwiedzia. 154) Dom Siemionowey Siliney. 155) Chałupa Iwana Owdakieiwicza. Plac Sowoscieia Doroszkowicza. 156) Chałupa Marka Czerewuszyna. Wrociwszy sie w Wielką ulicę, prawa pierzeia. Plac pusty Ropolewski. Plac pusty Karniły Butaki. Plac pusty oleynika Mikołaja. 157) Chałupa Siemiona Szwedka. [apk. 15 adw.] 158) Tu chałupa nazwana Momotowiczowska posesy Pana Iana Pypki z ogrodem. Podle plac posesy Pana Noszkowskie(g)o nazwany Doroszkowski. Drugi plac także z oramy Sadka Iewlewicza. Trzeci plac Ihnata Ropola.

W posadzie Słobodzkim za rzeką Dzwinią.

Naprzod. Vlica większa od przewozu większego. 1) Dom z ogrodem Ierzego Szarszuna. 2) Dom z ogrodem Wasila Bonicza. Osobliwy ieden ogrod naprzeciwko tegoz Bonicza. Drugi ogrod na przedmiesciu ku polom przyległy tegosz Bonicza. Trzeci ogrod tegosz Bonicza dla pochowania umarłych. 3) Dom z ogrodem Azarka Wasilewicza. Naprzeciwko przez vlicę cerkiew S(więtego) Bogaiewlenia Symeona wlewie z obrzędami cerkiewnymi. 4) Dom Pana Kosowskiego posesy nazwaney Dmitrowski z ogrodem. 5) Chałupa z ogrodem oycy protopopy. 6) Chałupa Panow Pypek z ogrodem. Ogrod Fiedora Suchoruka. 8. Plac ieden Wołnienczyński, niegdy był mieski, a teraz posesy Pana Ierze(g)o Pypki, na którym dwie chałupie iego. 9) Dom z ogrodem Maszeniewski. 10) Dom z ogrodem Iakowlewy Szczerbiney, wdowy. 11) Dom z ogrodem oycy protopopy. 12) Dom z ogrodem Pawła Szarapy. Osobliwy ogrod w zaułku tegosz Szarapy. 14) Plac Ofonin-ski, niegdy był mieski, a teraz posesy P(an)a Ierze(g)o Pypki, na którym dwie chałupie. 15) Chałupa wdowi z ogrodem. [apk. 16] 16) Dom Vscilczyney z ogrodem, był niegdy miescki, a teraz posesy P(an)a Iana Kisiela Zahorenskiego. 17) Chałupa Proskurni z ogrodem, cerkiewny. 18) Dom z ogrodem Iwana Ianukowicza. Osobliwy ogrod tegoz Ianukowicza. 20) Chałupa Iwana Ianukowicza. 21) Chałupa z ogrodem posesy Pana Ierzego Pypki. 24) Chalup 3 z ogrodami posesy Pana Lipskiego. 25) Chalupa posesy Pana Orzyłowskiego. 26) Chałupa Romana Haponowicza, wstawnika Blahowieszczenskigo. Ogrod tegoz Romana Haponowicza. 27) Dom Pana Marcina Lebieckiego z ogrodem. I osobliwy ogrod tego Pana Lebieckiego posesy. Tu sie zaczęła słobodka I(ego) M(ości) Pana Starosiel-skiego, sędziego witebskiego, w ktorey domow kilkadziesiąt. 29) Chałupa posesy

Pana Ierzego Pypki. 30) Chalupa Taratuczyney na puł placu. 31) Dom Fiedora Sipki z ogrodem. 32) Dom z ogrodem posesy Pana Sebestyana Krupienicza. 33) Dom Korowaia z ogrodem. 34) Chalupy Kuryly, mieski był, a teraz posesy Pana Kisielia. 35) Chałupa z ogrodem Ylli Szancoka. 36) Chałupa z ogrodem Andrzeia Wasilewicz. 37) Chalupa z ogrodem Mateficia Pucha. 38) Chalupa Bytczyney, wdowy. 39) Dom Iwana Ianukowicza z ogrodem. 41) Naprzeciwno chaty 3 z ogrodami tegoz Ianukowicza. 42) Dom Pana Vzenieckiego z ogrodem. S pola ydąc Wielką vlicą. Ogrod Siemiona Moroza. 43) Chalupa Iwana Yllicza, kowala, z ogrodem. 44) Dom Siemiona Moroza z ogrodem. 45) Dom Ylly, kowalia, z ogrodem. 46) Dom Lawrena Kozła, słodownika. Tamze y gumno iego. 47. Dom posesy Pana Iana Doktorowicza z ogrodem. 48) Dom w zaułku Fiedora, ganczarza, z ogrodem. 51) W temze zaułku 3 chalupy posesy Pana Ierzego Pypki z ogrodem. [арк. 16 адв.] Na rogu ku Wielkiej vlicy. 52) Dom Ierzego Kowala, puszarza, z ogrodem. 53) Dom z ogrodem Kuzminey Komoszyney, wdowy. Osobliwy ogrod w zaułku teyze Komoszyney. 54) Dom z ogrodem Marka Dziernousa, szynkarza. 55) Dom w zaułku Ywana Kozła, rzeznika, z ogrodem. 56) Dom Iurka Niedzwiadka z ogrodem. 57) Dom z ogrodem Alexieia, rzeznika. 58) Dom z ogrodem Kuzmy, przewoźnika, na puł pliacu. Osobliwy ogrod naprzeciwno tegoz przewoźnika. Vlica Zalurza. 59) Dom Komoszynski Illi Amiecki. 60) Chalupa Illi Areszki bezręke(g)o z ogrodem. 61) Chalupa Marmuzow, mieszczan poselskich, z ogrodem. 62) Chalupa Iwana Olszanika na puł pliacu. 63) Chalupa Sciepana vbo-giego y chorego na puł pliacu. Osobliwy ogrodec ma na tylie domu puł pliacu. 64) Chałupa Illia, mieski, z ogrodem. 65) Chalupa Dawida Istomina z ogrodem. Osobliwych pol ogroda w Zaluzy, a drugi ogrod tegoz Istomina. 66) Dom Kondrata Haluza, rzeznika, z ogrodem. 67) Dom Prokopa Staripy z ogrodem. 68) Dom Hałuzinski z ogrodem Fiedora Spicy. 69) Dom Parfiena Bonki z ogrodem. Ogrod Wasila Bonicza wyzey pomieniony. V zavlek Nalewsky. 70) Dom Pana Vzenieckiego z ogrodem. Ogrod Wasila Bonicza. 71) Chalupa pusta Aleszyna, rzeznika. 72) Chalupa Wakarowska z ogrodem. 73) Dom Fiedora Biruka z ogrodem. 74) Chalupa z ogrodem Ofanasa, rzeznika. Ogrod Chwiecka y Bogdana Moskalow nad blotem. [арк. 17] 75. Chalupa pusta na puł placu Amioteszyn/s/ka. 76) Dom Hryszka Parzory z ogrodem. 77) Chalupka Paszukowey, wdowy, z ogrodem. Plac Karnily Butaki wprawie od błota. 78) Chalupa z ogrodem Isaka Tarasowa, setnika. 79) Chalupa Waska, piekarnia, z ogrodem. Plac Kliszynski Fiedora Spicy. 80) Chałupa Siemiona Birukowa z ogrodem. 81) Chalupa Siemiona Dolhego z ogro-dem. 82. Chalupa z ogrodem Kleusa. 83) Chalupa z ogrodem Piekarniewska w posesy mieszczanina polockiego. Ogrod Hryszka Moskalia na puł placu. Ogrod Karnily Butaki pusty Białodziekowski. 84) Chalupa Zawieznieckiego z ogrodem. 85) Dom Andrzeia Biruka z ogrodem. 86) Chalupa Romana Kreszuta z ogrodem. 87) Chalupa Pierwuszy Moskala z ogrodem. 88) Chalupa pusta Borisa Kreszty z ogrodem. Plac pusty doroszkowski. 89) Chałupa Iwana Paszkowa z ogrodem. 90) Chalupa Stasia Ryzego y z sąsiadem, ieden ogrod. 91) Chalupa Ananiego z ogro-dem. 92) Dom y ogrod Ieroma Opanasowicza Iwanowey Labirowey. Puł placu

pustego Iwana Hutora. 93) Chalupa Kondratowsky, pusta z ogrodem. 94) Dom Michala, owczynnika, z ogrodem i osobliwy ogrod w polu ma on ze. 95) Chalupa Fiedora Zerby z ogrodem. 96) Chalupa Fiedora Kazury z ogrodem. 97) Chalupa Siemiona Karpieski z ogrodem. 98) Chalupa Anuchreia, mianuie Panow Łuskin, z ogrodem. Plac Pusty Trutniew. 99) Dom Iwana Vchorycza posesy Pana pisarza Szapki. [apk. 17 adw.] 100) Chałupa Łapiney vbogiej z ogrodem, ktorego pose-
sorem Pa(n) Zaba Mikolay. 101) Chalupa Iwana Swinczyney z ogrodem. 102) Chalupa z ogrodem Afanasa Macały, mianuie Pana pisarza Szapki. 103) Chalupa Hawryły Ryzego z ogrodem. Od konca slobodky nad rzeką idąc. 104) Chalupa Michala Poroducha z ogrodem. 105) Dom Szyszakowsky z ogrodem. 106) Cha-
lupa na zawale wdowy. Plac pusty nieiakiego Pana Szlabowskiego. 107) Chalupa vbogiego kaleki. 108) Chalupa Goczynski z ogrodem. 109) Chałupa Dzienisa z
ogrodem. 110) Chalupa pusta Andrzeia, szewca, z ogrodem. 111) Chalupa Makary z ogrodem. 112) Chalupa Osipa Monkowicza z ogrodem. Osobliwy ogrod ma
tenze. 113) Chalupa Sierheia Cierebiey, szewca, z ogrodem. 114) Chałupa Yhnata Iholnika z ogrodem. 115. Chalupa Waska Kolli z ogrodem. 116) Chałupa Iwana,
mieszczanina, z ogrodem. Osobliwy ogrod w polu y pasnie nieco w polu. 117) Chałupa Fiedora Buia z ogrodem. Do tego zosobna ogrod ma w polu. 118) Cha-
lupa Pawla, szapowała, z ogrodem. 119) Pusta chalupa na rogu nieiakiego Maca-
ły, mieszczanina, na puł placu. Przy tym pol placu Dubonosowa. 120) Dom Alexieia, kowala, z ogrodem. 121) Dom z ogrodem Vscianowski, ciesli. 122)
Dom wdowy Pawlowey vbogiej z ogrodem. 123) Chalupa Atroszki Sawki z
ogrodem. [apk. 18] 124) Dom Szkowca z ogrodem, mieszczanski niegdy, teraz
posesy Vzenieckiego. 125) Dom Ławrena Lapina z ogrodem. Osobliwy ma ogrod
w polu on ze. 126) Chalupa Łoszki z ogrodem. 127) Pusta chata vbogiego na za-
wale. 128) Dom Amieliana. 129) Dom Stahanowska z ogrodem. 130) Chalupa
Zuianska z ogrodem. 131) Chata Osipa Holka z ogrodem. 132) Dom Mary Ocz-
akowey z ogrodem. Osobliwy ogrod w polu teyze. 133) Chalupa Mikity Zablockie-
go, krawca, teraz posesy Pana Bazylego Szapky, pisarza witebskiego. 134) Dom
Romana Samsonowicza, y ten w posesy tego Pana Szapki, z ogrodem osobliwym.
Włeczka, w ktorey. 135) Dom Hryszka Monkowicza z ogrodem. Zosobna pol
ogroda tegoz Monkowicza. 136) Chata na puł placu pusta. 137) Dom Szarsza-
nowski z ogrodem. Ogrod Iwana slepego vbogiego. Plac Marka, rzeznika. 138)
Dom Klima Obiedka z ogrodem. 139) Dom Andrzeia Obiedka z ogrodem. Zosob-
na ogrod tegoz Obiedka. 140) Pul domu Ywana Hryhora s puł ogrodem. 141)
Dom Iakowa Naczonki z ogrodem. Zosobna ogrod w polu ma on ze. 142) Chata
wdowy Bakunowey z ogrodem. Zosobna ogrod w polu ma ona. 143) Dom Iwasz-
ka, szklarza, y pol ogroda zosobna. 144) Dom Illiney Wiertosczyney, wdowy, y
ogrod w tyle. [apk. 18 adw.] 145) Dom A[r]cema Simonowicza z ogrodem. Zo-
sobna ogrod tegoz Arcema. 146) Na rogu dom Filona y Hryszka Klych z ogro-
dem. 147) Dom Stasia Pawlowicza na pol placu. 148) Dom Andrzeia Moskala na
pol placu. 149) Dom Mikolaia z ogrodem. 150) Dom Iermakowski, wdowy, z
ogrodem. 151) Dom A[z]arowey Wasilewiczowey z ogrodem. 152) Dom popow-

ski z ogrodem. 153) Dom Sciepana Pieia z ogrodem. Y zosobna ogrod tegoz Spiey, pasznie ma swoje. 154) Dom Klizimski posesy Pana Szklaia z ogrodem. 155) Dom Illi Michełewa z ogrodem. 156) Dom z ogrodem Nikipora Pazenoznika. 157) Dom Daniły Piekuszy z ogrodem. 158) Dom Iwana Monkowicza z ogrodem. 159) Dom Hryhora Oswieczewicza z ogrodem. 160) Dom Fiedora Spicy z ogrodem, pola y łąki ma. 161) Dom Iarmoszynski z ogrodem, na ten czas posesy Ich M(o)s(ci) Panow Oginskich. 162) Dom Apanasa Scieboły z ogrodem. Ogrod mieszczanina s Kaspły Pawła Kura. 163) Dom Piekuszynski, teraz w posesy oycy protopopy witebskiego. 164) Dom Fiedora Hałuzy bez ogrodu. Zosobna ogrod ma w Załuzy. Tu koniec posadu Słobockiego. Idąc s posadu Słobodzkiego w Ruski posad tamze za Dzwina. Naprzod. 165) Dom z ogrodem posesy Pana Wasila Wolynca.

Posad Ruski.

166) Dom na gruncie K(róla) I(ego) M(ości) Nikipora Mordasa, na ten czas posesy Ie(go) M(ości) Pana Starosielskiego za dług tego Mordasa. 167) Dom Szaryney, wdowy, z ogrodem. 168) Chalupa vboga Iakowa Cieluni z ogrodem. 169) Chalupa Mikity Nikiporowicza z ogrodem. [арк. 19] 170) Dom Ostas[з]ka Cieluni z ogrodem. 171) Chalupa pusta Slizykowska z ogrodem Iana, złotnika. Ogrod H/a/wrylicy Masnia. 172) Dom z ogrodem Michalka Wilimona. 173) Dom Dziemieszki Sliszka z ogrodem. 174) Dom popowsky. 175) Dom Koszka Ofonin-ski z ogrodem w posesy Pana Ierzego Pypki. Plac Szapawalowski, trzyma Pan Ierzy Pypka. 176) Dom z ogrodem wdowy Ganczarzowey, w posesy nieiakiiego Pana Łupinskiego. 177) Dom z ogrodem Wilimowey, niegdy mieski. Plac Alchima Korobana. Tego polowice Dziemienciey Slizyk trzyma. Tego placu drugą polowice trzyma pan Ierzy Pypka. 178) Dom Maxima Cieluni z ogrodem. 179) Chalupa Andrzeia Łysza z ogrodem. 180) Dom Milczowski z ogrodem, na ten czas posesy I(ego) M(ości) P(ana) Oginskiego. 181) Dom Nauma Dymonowa z ogrodem. Cerkiew nad rzeką S(więtego) Piotra. 182) Dom Alexandra Cieluni z ogrodem. Ogrod Siemiona Chlusty. Plac Samodarowski, na ten czas w posesy Samulki, poddanego I(ego) M(o)s(ci) P(ana) Starosielskiego, w dlugu. 183) Chalupa z ogrodem tegoz Samodara, teraz w posesy tegoz Samulka za dług. 184) Dom dwuch bratow Matwieiewiczow. 185) Dom Staszka Masnia z ogrodem, posesy na ten czas P(ana) Ierze(g)o Pypky. 186) Dom Piotrowey Klizyney, wdowy, z ogrodem. Plac Zachary Czarnawskiego. 187) Dom Mikuly, kocielnika, z ogrodem. 188) Dom Iwana Chłusty z ogrodem. 189) Dom posesy Pana Adama Kosowa, niegdy Marcina, mies[zc]zanina. 190) Na trzeciej części tego domu chata Waska, koziemiaki. 191) Dom Dziemieska Cielnego bez ogrodu y w polu ma osobliwy ogrodziec. 192) Chalupa Bukarowey, wdowy, z ogrodem. Plac Waska, koziemiaki. [арк. 19 адв.] 193) Dom Fiedora, koziemiaki, z ogrodem. 194) Dom Hryszka Kolaia z ogrodem, na ten czas posesy I(ego) M(ości) kniazia Samuela Oginskiego. 195) Dom Nasieki Sciepanowicza, mieski, z ogrodem, słodownika. 196) Dom Kupriana, słodownika, y ten posesy I(ego) M(ości) kniazia Oginskie(g)o, z ogrodem. 197) Dom Bogdana Danilowicza z ogrodem, mieski. 200) Zaule(k) w Rusi.

W tem zaułku 3 chałupy popowskie. 201) Na rogu dom Iakima Sciepanowicza z ogrodem. 202) Chałupa Lawrena Wołka na pul placu, pusta. 203) Chałupa Siemiona Szweda na poł placu. 204) Dom Waska Magnusa z ogrodem posesy I(ego) M(ości) kniazia Oginskiego. 205) Dom Filka Owsianika z ogrodem posesy P(an) a Andrzeia Ramszy. 206) Dom Zachorczyński z ogrodem posesy swies/zc/zenika siemionowskie(g)o. 207) Dom Siemiona Dowgiał z ogrodem Pana Adama Kossowa posesy.

W tym miescie Witebskim piroznicy y chlebnicy. W tym roku ci są. 1) Roman Kiesel. 2) Pronko Garbaty. 3) Chrol Niedzwiedz. 4) Iwan Wasilewicz. 5) Iwan Sieta. 6) Illa z Zaruczaia. 7) Nielubka z Zaruczaia. 8) Ian Chromy. 9) Ostap Zelazowski. 10) Arcem Sibila. 11) Sieliszko. 12) Iasko Osmincin. 13) Dzieńis Klubka. 14) Borys z Zaruczaia. 15) Yzak Dudzik. 16) Harasim. 17) Prokop Lewonowicz. 18) Pilip Smietanka. 19) Danilo Szula. 20) Siemion Taranciuk. 21) Skorobona, wdowa. 22) Hawryło Szyszko. 23) Siemion Bugiel. 24) Iwan Luskin. 25) Bohdan Luszko. 26) Cimoszko z Zastroszka. 27. Ahapia Szabelnica. 28) Hryszenia. 29) Rymorzowa. 30) Kuzma Bugiel. 31) Domna Borysowa. 32) Fiedor Kliszyn. 33) Naydzionowa. 34) Siemion Lewonow. 35) Andrzej Wasiewicz. 36) Kuzma Siemiochowicz. 37) Kocian z Zaruczaia. 38) Maxim Iekstona. 39) Smotczyzna. 40) Wonka Kozłowna. 41) Siemion Dolhy. 42) Stephan Tolocki. 43) Marcin Latysz. 44) Andrzej Ciwun. 45) Wasil Cimoszkow. 46) Marchwa. 47) Iasko, krawiec. 48) Iasza [z/ Zaruczaia. 49) Mordas. 50) Kozłowa. 51) Moroz, krawiec. 52) Iasko Ochmianowicz. 53) Kolesnica. 54) Nastasia. 55) Iwanowa Sklarowa. 56) Sasinowa. 57) Owdziez [z/ Zaruczaia. 58) Piotr Polka. 59) Tolocki stary. [apk. 20] 60) Sciepan Chmianowicz. 61) Rayna Plaszkowska. 62) Niedbaski. 63) Sawka Moskal. 64) Szczaciukowa, wdowa. 65) Kuzma Rynda. 66) Wolczek s Pieszy Polanski. 67) Iasko Lewin. 68) Hawryło, Lisow zięć. 69) Koziel. Ci wszyscy piekarze powinni placic rynkowego w kozdy rok od łockia po groszy szesciu litewskich.

Rzeznicy.

Tych w lidzbie wszystkich 20. W tem roku ci są. 1) Matwiey Momo/to/wicz, starosta rzeznicki. 2) Hryszko Momotowicz. 3) Andrzej Byk. 4) Marko, rzeznik. 5) Prokop Szarypa. 6) Iwan Olszanik. 7) Parhwien Pilipowicz. 8) Kondrat. 9) Iwan Koziel. 10) Alexiey Moskal. 11) Iwan Tar. Ci na placach mieskich siedzą domamy. W domach posesy s/z/lacheckich mieszkaią, rzeznictwem bawią. Pierwszy Hawryło Hluszko. 2) Wasko Byk. 3) Hawryło Byk. 4) Arcem Byk. 5) Kuzma Skaruba. 6) Pawel Szarypa. 7) Makar Momotow. 8) Matwiey Szfra. Powinnosc tych rzeznikow. Czasu bytnosci I(ego) M(ości) P(ana) woiewody witebskiego pokazalo to, ze mają posługe zamkową odprawowac. A to jest zwierz opravowac y bydło na kuchnią I(ego) M(ości), ze [d/atek po gr(oszy) dwunastu od komorki cały, a od pul komorka gr(oszy)²² placic na cały rok. Do tegoz, yz oni zdawna byli powinni serca od kazdego bydłęcia rogatego na ptaki y na sokoly dawac. Drudzy

²² Так у рукапісе, колькасць не ўказана.

pomienieni rzeznicy szlache/c/ci według dawnych tez powinności targowego od każdego bydłącia dawac powinni.

Dom gościnny w Rynku targowym stojący, w którym domu waga y miara na zboże, na który dom, y na wagę, y na pomiar, yz te pożytki nikomu, iedno mieszczanom witebskim należą. Na co przywileia królów Ych M(o)sci y confirmatią terazniejszego króla, Pana naszego M(i)l(o)sci(wego) mieszcianie witebscy przede mną pokładały.

A ze y strugowego, czolnowego, wozowego y zadnych kwitów od Panów wojewodów y od namiesników ich mieszcianie witebscy braci y nic płacić nie powinni, na co decreta królów Ych M(o)sc(i) przede mną pokładali, które terazniejszy król I(ego) M(o)s(ć) Pan nasz miłosiwy przywileiem swym wtwierdza.

Pokładali mieszcianie decreta przywileia od królów Ych M(o)sc(i) na grunty podwodne, mianowicie, że grunty od wieków miastu Witebskiemu należą, a yz terazniejszy Król I(ego) M(o)s(ć) [арк. 20 адв.] przy wszystkich dawnych przywileiach mieszcian witebskich zachować raczył. A iż według dawnych praw wolności miastu Witebskiemu od królów Ych M(o)sc(i) nadanych, Ich M(o)ści Pańowie wojewodowie witebscy y na miescu Ych M(o)ściów będące sądy mieskie mieszcian wytebskich pospół z mieszczanymi sędzili, y teraz zeszy wielmożny Symeon Samuel Sanguszko s Kowla, wojewoda witebski, y na miescu Ie(g)o M(o)sc(i), te sądy mieskie spólnie z mieszczanymi sędziły, przesady y winami po połowicy się dzielili, przeto y teraz według tychże dawnych praw y wielmożnego Ie(g)o M(o)s(ć) Pana Rakowskiego, wojewode terazniejszego, mieszczan witebskich zostawuję. Ku temu przypowiadają ciz mieszcianie, yz miastu Witebskiemu według dawnych praw ych na rzece Widzbie milny²³ swoim kosztem pod miastem dla pożytku mieskiego, także y słodownią swoją mieską w mieście Witebskim mieć wolno iest. Ia tedy względem dawnych praw ich nie naruszając mieszcian witebskich zachowuję.

Mieszcianie witebscy protestowały się na Żydów witebskich, że oni w mieście Witebskim niedawnymi czasy nabywszy placów y domów mieskich, a powinności y podatek mieskich mimo dawne przywileia od królów Ich M(o)ści miastu Witebskie(mu) należące wyłomić się chcą. W której sprawie mieszcianie z Żydami wolne prawo sobie zachowali.

Żydzi, kopiszcza na Pisiey polance, także domy ich w zamku w mieście będących y samych Żydów według praw y wolności ich od królów nadanych, przede mną pokładały, przy nich zostawuję y o[d] terazniejszego króla confirmowane.

Mieszcianie poselsci.

W siele Tumiszowiczach służeb 3½. To iest. 1) Maxim Radziwonowicz z synami trzema; 2) Stefan Radziwonowicz; 3) Bogdan Awdakiejow; służba 1. Hryszko Arestow a Stefan Szula, służby ½. 1) Karp Michalowicz; 2) Nieszyna, burmistro-

²³ Так у рукапісе; верагодна, трэба чытаць тлупу.

wa; 3) Piotr Ywanowicz; 4) Stepan Pankrat; 5) Ywaszko Otroszko; 6) Iasko y Choma, zlotnicy, sluzba 1. Awdakiey Ochremowicz, Parchwien Siemienowicz, Symon y Okula Plaski, sluzba iedna.

We wsi Olchach sluzby ½. Ancip, Fiedor, Yiew y Iurko Mieszakowiczowie.

We wsi Styrykach sluzba 1. Pawel Styryk z synami trzema. Iurko Matwiejewicz z bratem Fiedorem. Wasko Swoscianowicz z bratem. [apk. 21]

We wsi Podawalicach. Iakow, Iwan Podawalcy z polecznikami, od ktorych dziewiątą część gruntow trzyma Ie(g)o M(ość) Pan Ierzy Chrapowicki.

We wsi Zboiewyczach. Michno Zdanowicz, Filip Malysz.

We wsi Kokszyne. Daszko y Iwan Kokszyncy z uczęstnikami.

We wsi Kopaczach. Wasko Kopacz z bratem y synami.

We wsi Sowiekowiczach. Symon Pleszko z uczęstnikami.

We wsi Słocieniczach. Wasili Koroban y Fiedor Suchoruk z uczęstnikami.

We wsi Marmuzach. Maxim Poluikowicz z uczęstnikami.

We wsi Kisielewiczach. Iesipowa Klizyna.

Sioło Chodorowiczy, sioło Miskowo, sioło Zacharczyno trzymają ią Fiedor y Stephan Spicy.

We wsi Maszynicach. Kuzma Zaiec y Kuzma Haponowicz z uczęstnikami.

Sioło Struhny. Hryszko Struhno z bratem y z ynszemi wczęstnikami.

Sioło Stolachi y sioło Psarcy, iako mi dano sprawę, iż to też niegdy byli dobra I(iego) K(rolewskiej) M(ości), a teraz w posesy I(ego) M(ości) Pana Zaby.

Sioło Kabiszcz. Isak, Piotr Kabiszczowiec s polecznikami.

Pola okolo miasta Witepskiego, co są v rozných posesorow, mieszczan witebskich. S tych nie mogą sie wywieziec, iako by powinność zamkowa była, odłożyłem to do dalszego wywiadywania I(ego) M(ości) Pana wojewody witebskiego. Inqu/i/sitią wczyniwszy, co sie z niey pokaze, na tym ma Ie(g)o M(ość) przestac.

A mieszczanie poselscy według przywileiow krolow I(ch) M(ości) aby służbę woieniłą odprowowali, zostawiłem. Nad to zadney powinności y podatkow I(iego) M(ości) Panu wojewodzie witebskiemu nie widząc pod władzę, iednak, rządy, przysąd I(ego) M(ości) P(anu) wojewodzie wszytkich według prawa y zwyczajow dawnych podałem. [apk. 21 adę.]

Boiarze pancerni.

Sioło Wasiuty, służba 1. Iesip, Ywaszko Vlasowicz; Otroszko a Ywaszko Achremowi; Sciepan, Zachary.

Sioło Sadanowicze, w nim służba 1. Taras, Cimofiej Ieskowyczy; Siemion Iwanowicz Latoszyn.

Sioło Lachi, w nim polowica służby na goli. A polowica tej służby w dzierzeniu Pana Kisiela Zahorenskiego, iako sie to s powiesci nizey opisanych w tym siele

mieszkających boiar okazało, mianowicie, Karpa Iwanowicza, Niesciera, Koscka, Ywana Zdanowiczow, których podalem I(ego) M(ości) woiewodzie.

Sioło Boltuty. W nim szosta część służby na goli przy zamku, mianowicie, Chrol Kuprianowicz [z/] synami y Iakow Sawinicz, a pięć części tej służby w ten czas mianowali bydz w posesy Pana Krzysztopha Demecza.

Sioło Dobryno. W nim czwarta część służby przy zamku sie nalazło iest. Onisko Oleszkowicz z synami dwiema, Wasko Filipowicz tosz [z/] synami dwiema, Filipko Antonowicz, Kornilo Ciedkowicz, Isak Prokopowicz. A w posesy I(ch) M(ości) Panow Hurkow trzy części tej służby.

Sioło Korowka, służba 1. Anton Hrasimow, Rypa Iwanow, Andrzej Bogdanowicz, Zienko Borysowicz, Konko Kuzmowicz, Iasko Andorowicz.

Sioło Tatarskich. Anton Tatarskich s polecznikami, Iwan Tatarskich.

Sioło Wysokie, służba 1. Andrzej Skliay s polecznikami, Doroszkow Bruszkowicz s polecznikami, Sierhiey Bruszek s polecznikami.

Sioło Sklaie. Sierhiey Skliay s polecznikami.

Ci wszyscy boiarze pancerni pokazali roznemi listy krolow I(ch) M(ości) sobie danemi, iz od wszytych ciężarow zamkowych y powinności wszeliakich Ie(go) M(ości) Panu woiewodzie należących są wyzwoleni, tylko pod chorągwią powiatową szlachecką służbę woiczną według dawnych praw y zwyczajow konno odprawowac powinni. Za tym y ia przy tych wolnościach zostawiwszy pod władzę iednak y przysąd wrzędu I(ego) M(ości) Pana woiewodzinego zamkowego podalem. [apk. 22]

Folwark Lemnica.

Budowanie dworne. Wrota wiezdne od Witebska. Wszedszy, w nim po lewey ręce swirny 2. Piwnica, na niey klec. To wszytko dranicami kryte. Na drugiey pierzey łożnia [z/] sienią, na przeciwką izdebka. Na trzeciey pierzey domek, w nim yzb 2 s komorami nadgnile. Iedna izba bez okien y piec stluczony. W drugiey izbie piec cały y błony papierowe. Od tego domu ydąc wrota drugie. Od tych na czwartej pierzey kuchnia. Tamze piekarnia y obora na bydło. W tem folwarku zadney paszyny nie zastałem, na którym chłopow 4 siedzi.

Włosc tego folwarku.

Sioło Lemnica²⁴. Sciepan Podmosky, Fiedor, służba 1. Vnos Oniskowicz, służba 1. Apanas Vnosowicz, służba 1. Wasko Prywalnow, służba 1. Sciepan Kolaha, ²⁵Kuryło służba²⁵ 1. Otroch Puacz, Ioiew Puacz, służba 1. Mikita, Chodor Puacz, służba 1. Charyton Prudikow, Makiey Prudikow, służba 1. Siemion Prudikow, Apanas, służba 1. Sapon Olowacz, Cimoch, Radziwon, służba 1. Chalimon Poncielewicz, Samson Poncilewicz, służba 1. Ochrem Ostapowicz, służba 1. Iwan

²⁴ *Далей текст на старонцы размешчаны ў 2 слупкі.*

²⁵⁻²⁵ *Kuryło sl zakleena, ale dobra bachna na praszew.*

Wasioronek, służba 1. Danilo Pavlow, Ian Iachim, służba 1. Zienko Iakonowicz, Iwan Lituinowicz, służba 1. Makiey Gladysz, Bohdan Litwin, służba 1. Sierhey [H]awrylowicz, Paweł Sierheiwicz, służba 1. Otroch Sankowicz, Onisko Prudnikowicz, służba 1. Chodos Kadziłowicz, Iendrzey Kadziłowicz, służba 1. Iwan Olowac, służba 1. Ostaszko Saripin, Karp Saripin, służba 1. Hryszko Sakiera a Pilip Iwanowicz, służba 1. Tataryn Daszkowicz, Auduk Daszkowicz, służba 1. Siemion Ianski, Iwan Ianski, służba 1. Iakim Sankiewicz, Kondrat Daszkowicz, służba 1. Apanas Czyżkowski, [H]apon Daszkowicz, służba 1. [арк. 22 адв.]²⁶ Wasko Michajłowicz, Sowoscian Nikiporowicz, służba 1.

Sióło Pioury. [H]awryło Sczykliwiec, Andrzej Przywanenko, służba 1. Paweł Sciepanowicz, Macwiey Kuzmic, służba 1. Andrzej Piour, służba 1. Iwan Sacilowsky, Dźmitr Chochłowicz, służba 1. Maximowicz, Iurko Maximowicz, Wychtoryn Zuiow, Andrzej Zuiow, służba 1. Iwan Snitka, służba 1. Kanas²⁷ Snitka, Marko Snitka, służba 1. Onisko Zacharin, Karnilo Oniskiewicz, służba 1. Sciepan Kraszkowicz, Chodor Kraszkowicz, służba 1.

Sióło Boczenicze. Choma Oniskowicz, służba 1. Iasko Pisczolin, Isak Pisczolin, służba 1. Ławren Sozonowicz, Dawyd Lawrenowicz, służba 1. Cimoszko Saha-iow, służba 1. Panas Zerebiczyń, służba 1. Andrzej Szuszek, służba 1. Omielian Baka-iow, Roman Baka-iow, Makar Baka-iow, służba 1. Choma Ostapowicz, Parchwien Ostapowicz, służba 1. Klimko Parchwienowicz, Kuzma Pisczolin, Naum Dwownia, służba 1.

Na tym folwarku wyszpomienionym ci mieszkają: Fiedor Borkowski, Iesip Zaiow, Paciulewicz, Piotrek Lewin.

Od tego folwarku Lem[nickie]go²⁸ ...²⁹ za ceszą godney pamięci zeszłego Pana woiewody witebskiego wiosce nazwaną Iaszkowicze z ieziorem y rzeczką Sielawicą w pewnym ograniczeniu od samego Pana woiewody y służki skarbowego opisaną, w tej wiosce zdawna była służba iedna a poddanych dwa, I(ego) M(ości) Panu Bazylemu Szapce Chotolskiemu y małżonce onego, na co, yż prawa słuszne przede mną ukazał, tego Panu woiewodzie witebskiemu nie podaję.

Powinnosc włosci Lemnickiey. Na kozdy tydzień do folwarku Lemnickiego po dwa dni będą robic s czem kają. Pieniędzy czynszowych ogulem dawac powinni na kozdy rok kop pięćset litewskich. Strozą zwyczajną [арк. 23] pod czas bytnosci I(ego) M(ości) Pana woiewodziey powinni odprawowac. Stacją na przyjazd I(ego) M(ości) Pana woiewodzin dac powinni według dawnych zwyczajow. Y miody powinni dawac według zwyczajow dawnych. Nad to nic nie powinni czynic.

²⁶ Тэкст на старонцы размешчаны ў 2 слупкі.

²⁷ Так у рукапісе, у інвентары 1639 г. Конон.

²⁸ Вырвана, 6 літар, адноўлена па сэнсе.

²⁹ Вырвана, да 6 літар.

Folwark Łukiszki.

W nim budowanie. Wrota wiezdne. Temi wszedszy w dwor, po prawey ręce piekarnia z sienią na podkletach. Na tey ze pierzey piwnica drzewiana zapadla. Po tey ze ręce powracaiąc daley dom wielki krzyzowy. W nim naprzeciwko sobie izdeb dwie s komorami y z sienią. Na gurze yzdeb dwie, takze iedna przeciwko drugiej y s komorami. Opadł, piecow ani okien w nich niemasz. Od tego domu, powracaiąc na trzecie pierzeią, domek. W nim yzdeb dwie z sienią, iedna s komorą, w ktorey piec kafel prostych y blony plocenne. Druga izba naprzeciwko tey bez komory, bez pieca y okien. Na tey ze pierzey wrota drugie nienakryte. Wedlia tych wrot staynia. Na czwartey pierzey ³⁰kleci 3, a niedaleko ³⁰ tych obora na bydło. Pasznia w tym folwarku zytam vzol ...³¹, iarzyny³² wszytkie niezęte, podał okrom iedney gryki, bo icy niezasiewano.

Włosc Łukisz/s/ka.

Sioło Turomsza³³. Smolka Hryszko, Pleszko Waska, Piotr Smolik, Lewon Hryszko, Cimoch Prykocien, sluzba 1. Łusta Cimoch, Ostap Ysakowicz, Iosip Sciepanowicz, Lewon Basko, Krywy Ołowac, Omielian Oniskowicz, Marcin Dranica, Siemion Iaskowicz, Mikita Iakowła, sluzba 1.

Sioło Łuki. Owdziey Łukin, Cierenia Łukiey, Dziemiendziey Łuki[n], Mikita Buin, Maliszka Siemion, Samson Bykowiec, sluzba 1.

Sioło Boroniki. Omelian Kondratowicz, Sawa Opolka, Apanas Borysow, Iwan Opolka, Kuzma Biekiezyn, Moskal Parchwien, sluzba 1.

Sioło Trubacze. [апк. 23 адв.]³⁴ Wasko Mikulin, Piotr Apra, Polonia Mikita, Macwiey, Ciereszko, Piotrek, Iurko, Hryszko, sluzba 1.

Powinnosc tych włosci Łukiskiey. Po dwa dni do folwarku Łukiskiego na kozdy tydzien s cz[e/m kazo robic powinni. Czynszu kop sto litewskich maią dawac na kazdy rok. Stacyą na przyjazd I(ego) M(ości) Panu wojewodzie maią dawac wedlug dawnych zwyczaiow. Nad to nic nie powinni czynic.

Włosc Vzwarecka.

Ostaszko Sierheiw, Ochrem, włoki pultory. Iakow Panczynych, włoki dwie. Iwan Pansczyn, wlok[a/] iedna. Max[i/]m, Dziemiendziey, włoka iedna. Lawren Olszak, Ierzy Arcey, Iakim Troia, wlok dwie. Kowal [H/]awryło, włoka y czwierec. Iakow Bohdanow, włoki pul. Masiey Bohdanow, włoki pul. Parchwien Ayko, włoki pul. Roman Pansczyn, włoka iedna. Wasil Ostaszyn, włoka iedna. Chwiedor Ostaszyn, włoka iedna. Illa Turomszyn, włoka iedna. Wasil Kliszko, włoka iedna. Danilo Kliszkow, włoki pul. Macwiey Mikicin, włoka iedna. Masiey Alexieiewicz,

³⁰⁻³⁰ kleci 3, a niedale zakleena, добра бачна на прасвет.

³¹ Вырвана, зверху заклеена, 8 літар.

³² iarzu zakleena, добра бачна на прасвет.

³³ Далей тэкст на старонцы размешчаны ў 2 слупкі.

³⁴ Тэкст на старонцы размешчаны ў 2 слупкі.

włoka iedna. Masiey Olexieiewicz, włoki pul. [H]awryło Dzmitrow, włoki pul. Hryszko Dmitrow, włoki pul. Sawko Skorobochaty, włoka iedna. Andrzej Ankieiow, włoki pultory. Samon Linnich, ³⁵włoki pul-³⁵. Alexander Odlinych, włoki pul. Oleszko, Hryszko, Bochdan, włoka iedna. Suma wszystkich włok 25.

Powinnosc tey włosci Vzwareckiey z dawnych czasow. W dni robocze lece tłok trzy odprawic sierzpami powinni. Czynszu kop dwiescie ogółem oddac. Stacją dać małą na przyjazd I(ego) M(ości) Pana wojewodzin według dawnych zwyczajów. Miody, jeżeli by byli, tedy małą dać według dawnych zwyczajów. Nad to nic nie powinni dawac.

Sioło Żebienicaie. [арк. 24]

Sanka Bieloholowcow, Chwiedor Andrzeiowicz, Lukian Iwanowicz, Archey Andrzeiowicz, Azarkiey Iermolowicz, służba iedna.

Powinnosc tey wsi z dawnych czasow, na co y prawo swe ukazywały. Pod czas bytnosci Pana wojewodziny powinni na strożę iść. A w niebytnosci I(ego) M(o)s(c)i Pana wojewody powinni dać kop czynszu dziesięć. A na strożę nie powinni chodzić w niebytnosci I(ego) M(ości) Pana wojewodziny. Nad to nic nie powinni dawac.

Folwark Lubaszkowski.

Budowanie w nim. Wszedzy we wrota wiezдне, kleci 3. Na tey ze pierzey kuchnia opadła. Tam ze niedaleko browar z yzdebką na słod, y to wszystko dranicami kryto. Na tey ze pierzey łaźnia stara opadła. Odtąd na drugiej pierzey po tey ze ręce ydąc staynie [na]³⁶ konie³⁷ dwie. O[d] tych staień na tзeciey pierzey domek. W nim yzby dwie s piecami prostemi³⁸, iedna s komorą, druga y alkierzyk przy niey. Okna w nim plociane. Odtąd na tey ze pierzey idąc, klec iedna. Tam ze piekarnia z sieną y z swiatelką. Naprzeciwo ta swiatelka bez pieca y błon nie masz. Na czwartey pierzey, a tychże wrot, od których sie ynwentowac zaczęło, obora na bydło. Pasznia w tym folwarku, żytam wzięł kop 30, iarzyńy wszystkie podał okrom iedney gryki, bo tey nie siano.

Gumno tego folwarku. W nim osiec s tokiem y punie opłatane, oziorodel przepłotów kilkanaście. Pod tym dworem naprzeciwo wrot cerkiew założenia y na ymie S(więtego) Mikoły z aparamentami cerkiewnymi. Przy tey cerkwi dzwon ieden, była iedna. Niedaleko teyże cerkwi, z drugą stronę rzeki, lubaszkowski dom polowski, w którym teraz swieszczenik mieszka na ymie Hleb.

Wrociwszy sie za te rzekę. Pod dworem ogrodnicy. 1) Iwan Sadowski. 2) Dawyd Chimiianowicz. 3) Choma Malaskowicz. 4) Sciepan Szalucha. Tych powinność robote odprawować po dwa dni w tydzień s czym kazać. [арк. 24 odw.]

³⁵⁻³⁵ Вырвана, верхняя частка літар włoki pul добра бачная; магчыма, было pultory з заходам на правае поле.

³⁶ Вырвана, 2 літары, адноўлена на сэнсе.

³⁷ Заклеена, добра бачна на прасвет.

³⁸ Заклеена, добра бачна на прасвет.

Włosc Lubaszowska.

Siolo Makarowskie³⁹. Sokol, Buszbyn, Iarmosza, Daszko Moskal, służba 1. Filip Motoch, Iasko Zabiela, Iwan Buk, [H]awryło Macely, Omielian Turyszko, Dawyd Krasny, Iasoszko Omielian, służba iedna. Dzmítrok, Otroch, Ławren, Ichnat, Sydor Hychnatowicz, Ayciey Ichnatowicz, Wasil Ihnatowicz, służba iedna. Olexiey, Łukasz, Nikipor Cieszkowicz, Iwaszko Cieszkowicz, Borys, Chwiedor Zaryb, Pilip, służba iedna. Harasim Naumowicz, Parchwienowicz, Orciey, Iwan-ko Zies, Koziel Wasil, Iwanko Stromowicz, Hindziey, służba. Klimko, Andrzey, Wotryno Acey, Anton, Sierhiey i Chwilon Slobaczyk, służba iedna. Skrzebien Chwiedor, Lewon Nowik, Pawluk Iaroszko, Iasko Ploton, służba iedna. Siemion Zabko, Siemion Szewerda, Trulka Klim, służba iedna. Chodor Oniskowicz, Lach Wasil, Chayna Iaskowicz Sidorowicz, Mikita Zatiow, Marcin Koklino, Wegrzyn Koklino, służba iedna. Marcin Strzelec, Baran Iwanko, Dadzionek Bochdan, Arcey Makarowski, Iwanko Makarowsky, służba iedna.

Od tego folwarku Lubaszkowskiego służba iedna oddana Panu Zacharyaszowi Zaruckiemu cessay godney pamięci I(ego) M(ości) Pana wojewody witepskiego, na którą służbę y przywilej I(ego) K(rólewskej) M(ości) vказowal. Tego nie podawam w posesyą I(ego) M(ości) Panu wojewodzie witebskiemu.

Powinnosc tey włosci Lubaszkowskiej. Na kozdy tydzień po dwa dni s czem kaza. Czynszu [ogu]łem⁴⁰ powinni dac kop trzysta litewskich. Stacyą na przyjazd I(ego) M(ości) Pana wojewodzin według dawnych zwyczaiow maią dac. Y miod według zwyczaiow powinni dawac. A nad to n[ic]⁴¹ nie powinni pelnic ani dawac.

⁴²-N(umer)o 68. Fasc(ykuł) 267. Kiszczynskich⁴².

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Витебская старина / Сост. А. П. Сапунов. – Т. 1: с приложениями и рисунками в тексте. – Витебск: Типография губернского правления, 1883. – XXII, 668 с., [55] л. ил.
2. Кніга магістрата места Полацка 1727 г. = Księga magistratu miasta Połocka 1727 r. / Падрыхт.: А. М. Латушкін, М. Дз. Макараў – Вільня: Інстытут беларусістыкі; Беласток: Беларускае навуковае таварыства, 2012. – 406 с.
3. НГАБ. – Ф. 694. Воп. 2. Спр. 1228. – Апісанне замка, горада, фальваркаў і двароў г. Віцебска. н/д [07.09.1638]. – 24 арк.
4. Ткачэў, М. А. Замкі Беларусіі. – Мінск: Полымя, 1987. – 224 с.
5. Якимовіч, Ю. А. Зодчество Беларусіі XVI – сярэдзіны XVII в.: справочное пособие / Ю. А. Якимовіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 366 с.

³⁹ Спіс сялян размешчаны ў 2 слупкі.

⁴⁰ Абрэзана, 3 літары, адноўлена паводле сэнсу.

⁴¹ Абрэзана, 2 літары, адноўлена паводле сэнсу.

⁴²⁻⁴² Напісана на левым полі почыркам XVIII ст.

6. AGAD. – Archiwum Radziwiłłów. – Dz. XXV. – Nr. 4597. – Inwentarz województwa witebskiego. 07.09.1638. – 1 k.
7. Laucevičius, E. Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. / E. Laucevičius. – Vilnius : Mintis, 1967. – 284 p.
8. Laucevičius, E. Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.: Atlasas / E. Laucevičius. – Vilnius : Mintis, 1967. – 577 p.
9. Nagielski, M., Wasilewski, T. Rakowski Jan Wojciech // Polski Słownik Biograficzny. – T. 30. – Wrocław–Kraków [etc.] : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987. – S. 517–519.
10. Opisy zamków białoruskich z inwentarzy dóbr przechowywanych w Archiwum Radziwiłłów w Archiwum Głównym Akt Dawnych / W. Mikulski, J. Zawadzki. – Warszawa : DiG, 1999. – 88 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 30.06.2020

А. А. Мяцельскі

ПАБУДОВА І ФУНКЦЫЯНАВАННЕ МУРАВАНЫХ КАСЦЁЛА І КЛЯШТАРА ДАМІНІКАНЦАЎ У ВЁСЦЫ ПАЦКАВА МСЦІСЛАЎСКАГА РАЁНА

Дамініканскі кляштар і касцёл Нараджэння Дзевы Марыі ў вёсцы Пацкава сучаснага Мсціслаўскага раёна Магілёўскай вобласці былі заснаваны дзякуючы фундушу ад 13 чэрвеня 1686 г. віцебскага падкаморага Самуэля Казіміра Цеханавецкага і яго жонкі Тэклі. На касцёл і кляштар яны надалі вёскі Пацкава і Млынцы, а таксама 50 000 злотых. 10 кастрычніка 1686 г. фундуш быў актыкаваны ў Мсціслаўскім гродскім судзе, у наступным годзе – у Мсціслаўскім земскім [7, арк. 309, 312; 8, арк. 7 адв.; 15, s. 49]. Хаця ў навуковай літаратуры існуюць звесткі пра тое, што дамініканцаў у Пацкава ўпершыню запрасіў С. К. Цеханавецкі яшчэ разам са сваёй першай жонкай Ганнай Карп у 1676 г., але пацвярджэння гэтага ў архіўных дакументах на цяперашні час не выяўлена [13, s. 110]. С. К. Цеханавецкі ў адносінах да вёскі Пацкава ўжываў яшчэ і сугучную свайму імю назву Самуэльполле, таму населены пункт і кляштар у крыніцах нярэдка фігуруюць пад іншай назвай – «Самуэльполле» і «Самуэльпольскі кляштар» [13, s. 207].

Ад самага пачатку ў дамініканцаў у Пацкаве пачаліся праблемы з-за таго, што ў рэальнасці С. К. Цеханавецкі не меў правоў самастойна, без уліку пазіцыі іншых прадстаўнікоў роду Цеханавецкіх, рабіць гэтыя наданні. Манахі ўвесь час спрабавалі вырашыць праблему, аднак справа не даходзіла да завяршэння. Напрыклад, у 1695 г. фундуш на заснаван-

не кляштара ў Пацкаве не быў пацверджаны на сейме Рэчы Паспалітай. Таму вырашэнне пытанняў з правамі на маёмасць заставалася адной з самых галоўных праблем пацкаўскіх дамініканцаў на працягу XVII–XVIII стст.

Першапачаткова касцёл у Пацкаве быў драўляным, але звестак пра яго знешні выгляд не захавалася. У візітацыі 1819 г. напісана, што ўжо ў 1699 г. у Пацкаве быў узведзены мураваны будынак касцёла [8, арк. 1]. Аднак гэта – адзіная вядомая згадка пра мураваны касцёл у Пацкаве ў канцы XVII ст., і цяжка сказаць наколькі яна адпавядае рэчаіснасці, бо ў гэты час нават у Мсціславе – бліжэйшым ваяводскім цэнтрам – яшчэ не было мураваных касцёлаў.

Самы ранні (з тых, што захаваліся да цяперашняга часу) інвентар Пацкаўскага (Самуэльпольскага) касцёла і кляштара адносіцца да чэрвеня 1709 г. і быў складзены для новага правінцыяла Рускай правінцыі ордэна дамініканцаў Тамаша Крушэўскага. Ён адлюстроўвае стан касцёла і кляштара пасля кампаніі 1708–1709 гг. падчас Паўночнай вайны, якая прайшла па тэрыторыі Мсціслаўшчыны. Аднак гэты інвентар не дае адказу на пытанне, якім быў касцёл – драўляным ці мураваным. У ім проста згадана, што касцёл і кляштар хача і стаялі цэлымі, але патрабавалі рэстаўрацыі, адзначаецца, што некаторыя кляштарныя будынкі былі спалены, а іншыя зруйнаваны. Быў таксама спалены паркан вакол кляштара і касцёла, але на час складання інвентара яго большая частка ўжо была адноўлена.

У касцёле ў 1709 г. было 5 алтароў, але інвентар не называе іх прысвячэнне. Аднак, улічваючы прысвячэнне храма – Нараджэння Дзевы Марыі, – галоўны алтар павінен быў прысвячацца менавіта гэтай падзеі. Згодна з інвентаром, у ім вісеў чудатворны абраз Дзевы Марыі, вакол якога знаходзіліся шматлікія ваты – ахвяраванні, выкананыя ў выглядзе вылечаных органаў (сэрцаў, вачэй, ног і інш.). Тут жа ў галоўным алтары размяшчаўся абраз заснавальніка і патрона ордэна Св. Дамініка, які таксама быў аздоблены рознымі ватамі [12, арк. 267–269].

Прысвячэнне астатніх алтароў Пацкаўскага касцёла першай паловы XVIII ст. аднаўляецца на падставе захаваных тастаментаў, у якіх змешчаны ўмовы, дзе неабходна было пахаваць цела нябожчыка. Так, мсціслаўскі падстолі Себасцьян Антоні Бяляцкі 4 студзеня 1738 г. запісаў, каб яго пахавалі пад алтаром яго патрона – Св. Себасцьяна [2, арк. 13 адв.]. У сваім тастаменце ад 8 ліпеня 1738 г. Марцін Коцел запісаў, каб яго пахавалі з правага боку перад алтаром Св. Антонія [3, арк. 826 адв.]. Мсціслаўскі мечнік Пётр Дубяга ў сваім тастаменце запісаў, каб яго пахавалі ў алтары Св. Тадэвуша [4, арк. 558 адв.]. 8 красавіка 1757 г. Еўфрасіння Залеская запісала, каб яе пахавалі ў касцёле перад алтаром Св. Яна Непамуцэна [5, арк. 209 адв.]. Такім чынам, у касцёле ў

першай палове XVIII ст. былі алтары Нараджэння Дзевы Марыі, Св. Себасцыяна, Св. Антонія, Св. Тадэвуша і Св. Яна Непамуцэна.

Пацкаўскі касцёл і кляштар дамініканцаў, нягледзячы на спрэчкі з Цеханавецкімі з-за маёмасці, паступова адраджаўся на працягу ўсёй першай паловы XVIII ст., а на яго развіццё час ад часу ахвяравала грошы мясцовая шляхта. Апрача таго, самі манахі ажыццяўлялі нейкую гаспадарчую дзейнасць. Так, на касцёл у 1730 г. ахвяравала 150 срэбраных рублёў Канстанцыя Шпілёўская [8, арк. 7 адв.]. У 1754 г. Францішак і Марцыяна, народжаная Глінка, Запольскія здалі ў заставу валоданне Умырук Мсціслаўскага ваяводства [6, арк. 778–779]. Падобных прыкладаў выяўлена даволі значная колькасць. Таму на пачатку другой паловы XVIII ст. пацкаўскі канвент ордэна дамініканцаў на чале з прыёрам Тамашам Шчуцкім вырашыў пабудаваць мураваны (магчыма, новы) касцёл.

Для гэтага 1 мая 1761 г. Т. Шчуцкі заключыў з архітэктарам Іяганам дэ Дытэрыштэйнам (Дзітрыхштэйнам, Дыдэрштэйнам) дамову, згодна з якой апошні абавязваўся пабудаваць у Пацкаве за 4 гады мураваны будынак касцёла. З тэксту асекурацыйнага ліста Дытэрыштэйна (гл. дадатак 1) незразумела, хто планаваўся як непасрэдным выканаўца праекта – ён сам альбо тхосьці іншы. Нават ідэнтыфікацыя згаданай асобы выклікае пэўныя складанасці, бо ў сярэдзіне XVIII ст. на тэрыторыі ВКЛ у ордэне дамініканцаў працавалі два архітэктары і будаўнічыя з такім прозвішчам. Першым з іх быў Ян Валенты, які браў удзел у працах у дамініканскіх касцёлах у Вільні і Беразвеччы, будаваў ратушу ў мястэчку Краслава, узводзіў вежы на касцёле Св. Рафала ў Вільні. Другі – Ян Табіян, які працаваў у дамініканскім касцёле Св. Духа ў Вільні [16, s. 67]. З тэксту ліста незразумела, хто з іх узяўся за выкананне праекта, бо ў ім проста напісана Jan (Johan) de Dieterichsztejn.

Паводле дамовы агульны кошт прац ацэньваўся ў 1300 талераў, прычым лічылася, што кожны талер адпавядаў 6 тынфам і 1 шастаку. Таксама прадугледжвалася, што цесляроў, муляроў і большую частку іх памочнікаў знаходзіць для будоўлі сам Дытэрыштэйн, а касцёл дае толькі трэцюю частку памочнікаў і людзей для падвозу вады. Архітэктар браўся ўзвесці касцёл цалкам. Манахі адразу ж прадугледжвалі некаторыя меры па сваёй фінансавай абароне. Улічваючы, што яны адразу давалі архітэктару вялікую суму, то асобна было абгаворана, што ў выпадку невыканання дамовы ён павінен будзе вярнуць ім 2600 талераў, якія забяспечваліся яго рухомай і нерухомай маёмасцю. У самым горшым выпадку пры невыкананні ўмоў дамовы і адмове выплачваць фінансавую няўстойку прадугледжвалася, што архітэктара адразу ж чакае турма.

Як надалей складаліся адносіны паміж І. дэ Дытэрыштэйнам і пацкаўскімі манахамі не зусім зразумела, але дастаткова хутка ад яго паслуг

яны адмовіліся, абмежаваўшыся тым, што ён, верагодна, зрабіў праект касцёла і выканаў некаторыя працы – магчыма, былі зроблены падмуркі і пачата ўзвядзенне сцен. Аднак для выканання астатняй часткі праекта быў наняты іншы спецыяліст.

У маі 1764 г. была заключана новая дамова на будаўніцтва касцёла ў Пацкаве. На гэты раз рэктар тэалогіі, вікарыі Пацкаўскага канвента Рускай правінцыі ордэна дамініканцаў Стэфан Драгасёўскі заключыў кантракт з архітэктарам Фрыдрыхам Фердынандам Шмідам (гл. дадатак 2). Паводле яго, Ф. Ф. Шмід абавязваўся ўзвесці за 4 гады мураваны будынак касцёла ў адпаведнасці з ужо распрацаваным праектам і з улікам тых прац, што ўжо былі выкананы.

Таму як частка прац ужо была выканана, сума праекта была значна меншая. Усяго за работу канвент абавязваўся заплаціць Ф. Ф. Шміду 940 талераў, выдаючы штогод па 235 бітых талераў. Апрача таго, кляштар павінен быў выплачваць архітэктару штогадовую аннуату, якая падрабязна распісвалася ў кантракце. Адначасова пазначалася, што архітэктар нясе поўную адказнасць за дзейнасць цагельні, вытворчасць вапны, дакладнае і якаснае выкананне праекта. У выпадку аварыйнай сітуацыі ў касцёле архітэктар быў абавязаны правесці супрацьаварыйныя працы за свой кошт. Верагодна, Ф. Ф. Шмід завяршыў узвядзенне касцёла, бо іншых дакументаў, звязаных з яго будоўляй, на цяперашні час не выяўлена.

Дзякуючы двум вышэйзгаданым дакументам вядомы імёны двух архітэктараў-будаўнікоў, якія мелі адносіны да ўзвядзення помнікаў сакральнай архітэктуры на ўсходзе Беларусі, і ўмовы, паводле якіх яны працавалі.

Варта адзначыць, што касцёл у Пацкаве ў 1760-я гг. быў пабудаваны няякасна. Ужо яго візітацыя 1805 г. адзначае, што па сценах і скляпеннях пайшлі расколіны, упаў галоўны алтар, і ў цэлым у касцёле стала небяспечна праводзіць набажэнствы, таму яны перанесены ў філіяльны касцёл у вёску Вышкоўка Мсціслаўскага павета. Візітацыя змяшчае паведамленне пра тое, што ў хуткім часе неабходна будзе выносіць з касцёла астатнія сем алтараў. Таму магчыма зрабіць выснову, што ў касцёле, пабудаваным у 1767 г., было 8 алтараў, а не 5 як у папярэднім. Далей у візітацыі падкрэсліваецца, што скляпенні мураванай сакрыстыі былі падпёрты бэлькамі, будынак касцёла прыходзіў у заняпад, а на яго рэстаўрацыю не было грошай [7, арк. 309–309 адв.].

Верагодна, такі стан касцёла стаў вынікам нейкіх памылак, зробленых падчас закладкі падмуркаў касцёла І. дэ Дытэрыштэйнам, альбо няякаснага выканання прац, што і магло стаць прычынай адмовы пацкаўскіх дамініканцаў працягваць з ім супрацоўніцтва і заключэння новага кантракта з Ф. Ф. Шмідам.

Улічваючы аварыйны стан касцёла, у лістападзе 1810 г. будучы чавускі маршалак Станіслаў Цеханавецкі заключыў дамову са смаленскім мешчанінам Пятром Сямёнавічам Фудаламініюком аб разборцы касцёла да ўзроўню вокнаў і пабудове на яго аснове новага. Аб гэтым была заключана дамова з падрабязна распісанымі абавязкамі агульным коштам на суму 2150 рублёў, куды ўваходзіла сума, неабходная для пастаўкі харчавання рабочым. Працы планавалася завяршыць у 1812 г. [9, арк. 11–13 адв.], што і было зроблена.

Згодна з візітацыяй 1819 г., новы касцёл у Пацкаве быў крыжападобнай формы і невялікага памеру – меў плошчу 14,3×8,3 аршынаў (10,1×5,9 м). Яго аздабляў невялікі фантон на фасадзе, мелася 11 вокнаў, дах быў пакрыты гонтам, падлога і столь выраблены з дошак. Улічваючы, што новы касцёл абапіраўся на сцены папярэдняга, то і ён, верагодна, меў такія ж памеры і форму.

Алтароў у новым касцёле было ўжо толькі 5. Галоўны алтар меў абраз Найсвяцейшай Дзевы Марыі Ружанцовай з дзвюма срэбранымі каронамі, быў апрануты ў залачоныя рамы і аздаблены каралямі і крыжамі. Тут жа стаяў цыборыюм. Другі алтар быў са статуяй Збаўцы пры слупе і з чырвона-срэбранай каронай на галаве. Трэці алтар быў з абразам Св. Дамініка, намаляваным на палатне, партатэль пры алтары быў мармуровым. Чацвёрты алтар быў з абразам Св. Антонія, намаляваным на пазалочаным палатне. Уверсе над абразам размяшчаўся абраз Св. Тэклі, намаляваны таксама на палатне і аздаблены 13 шнуркамі каралёў. Абраз у пятым алтары – Св. Вінцэнта Ферарскага – быў намаляваны на палатне, а партатэль пры гэтым алтары быў мармуровым [8, арк. 1–2].

У касцёле меўся таксама пераносны алтарчык, намаляваны на дошках, на якім з аднаго боку мелася выява Найсвяцейшай Дзевы Марыі, аздабленая трыма срэбранымі каралямі, а з другога – выява Збаўцы. Апрача таго, у касцёле на сценах размяшчаліся абразы Св. Себасцяна, Св. Тадэвуша, Св. Тэрэзы, абраз, прысвечаны Уаскрасэнню Збаўцы, і абраз з выявай Міхаіла Архангела [8, арк. 2].

Адначасова з перабудовай касцёла ў 1811 г. у Пацкаве быў уведзены новы мураваны аднапавярховы кляштар, які быў прыстасаваны для правядзення набажэнстваў самастойна – без касцёла. Яго комплекс быў падзелены на дзве паловы. У правай частцы размяшчалася памяшканне, дзе адбываліся набажэнствы, а ў левай – жылыя памяшканні для прыёра і іншых паўсядзённых патрэб кляштара [8, арк. 5–5 адв.].

Пацкаўскі дамініканскі кляштар паўтарыў лёс шматлікіх невялікіх каталіцкіх кляштароў у Расійскай імперыі – пасля задушэння паўстання 1830–1831 гг. ён быў закрыты. Для складання яго апошняй візітацыі і

вопісу маёмасці ў Пацкава быў накіраваны чавускі павятовы страпчы Рыгор Сукруха¹ [1, арк. 243].

У 1832–1833 гг. разглядалася пытанне аб падзеле парафіі Пацкаўскага касцёла, у якой на той час было 800 вернікаў, паміж Мсціслаўскай, Ранянскай і Маляціцкай парафіямі, а адносна самога касцёла – магчымасць пераробкі ў праваслаўную царкву [9, арк. 8–8 адв., 27–30]. Аднак падчас разгляду было высветлена, што перабудова касцёла ў 1812–1819 гг. была зроблена някасна. З-за таго, што пасля рамонту не была зроблена нівеліроўка паверхні і не быў прыбраны цагляны друз, касцёл у пэўным сэнсе апынуўся на выспе, вакол якой было шмат вільгаці, што нанесла вялікую шкоду падмуркам і сценам касцёла. Таксама працякаў яго дах. Паводле падлікаў камісіі, на рамонт будынка і пераробку яго ў праваслаўную царкву патрэбна было 8 тысяч рублёў. Улічваючы, што побач дзейнічалі новыя праваслаўныя храмы ў вёсках Копцеўка і Басценавічы, было вырашана адмовіцца ад пераробкі касцёла [9, арк. 31–31 адв.], і, такім чынам, яго лёс быў вырашаны.

Спробы С. Цеханавецкага (на той час – былога чавускага маршала) выратаваць касцёл, аргументуючы тым, што да бліжэйшых касцёлаў цяпер неабходна ехаць каля 30 верст і што ў наваколлях Пацкава няма праваслаўных, а таксама спроба пакінуць Пацкаўскі касцёл хаця б са статусам філіяльнага таксама былі безвыніковымі. Улады матывавалі сваю адмову нешматлікасцю каталікоў і дрэнным станам касцёла [9, арк. 36–37]. Такім чынам, у 1832 г. Пацкаўскі касцёл быў канчаткова зачынены, а яго будынак пачаў паступова прыходзіць у заняпад.

На пачатку 1860-х гг. будынкі Пацкаўскага кляштара яшчэ існавалі, і разглядалася магчымасць выкарыстоўваць матэрыялы з іх пры будаўніцтве новай праваслаўнай царквы ў вёсцы Слаўнае [10, арк. 73, 101–101 адв.]. Рэшткі ж мураванага касцёла яшчэ доўга стаялі неразабранымі і ў канцы XIX – пачатку XX ст. нават былі зафіксаваны на фотаздымку [17, s. 92].

У цяперашні час мясцовыя жыхары ў Пацкаве яшчэ памятаюць пра існаванне тут каталіцкага касцёла і кляштара. Іх руіны прасочваюцца на ўзроўні зямлі. Адносна нядаўна цэгла з рэшткаў яго сцен выкарыстоўвалася для рэстаўрацыйных прац у Мсціслаўскім езуіцкім касцёле.

Такім чынам, дамініканскі касцёл у вёсцы Пацкава сучаснага Мсціслаўскага раёна Магілёўскай вобласці быў заснаваны ў 1686 г. і дзейнічаў да 1832 г. Дакладна ўстаноўлена, што ў 1761–1767 гг. на месцы папярэдняга касцёла быў узведзены мураваны касцёл, у будаўніцтве якога

¹Фрыдэрык Язафат Жыскары ў 1913 г. пісаў, што касцёл дзейнічаў толькі да 1825 г. [17, s. 92], аднак дадатковых пацвярджэнняў гэтага паведамлення да цяперашняга часу не выяўлена.

ўзялі ўдзел архітэктары Іяган дэ Дытэрыштэйн і Фрыдрых Фердынанд Шмід. Аднак з-за праектных ці тэхнічных памылак будаўніцтва касцёла было выканана няякасна, і ўжо праз паўстагоддзя ўзніклі праблемы з яго фізічным станам. Праведзены рамонт касцёла ў другім дзесяцігоддзі XIX ст. таксама быў выкананы няякасна, таму пасля закрыцця касцёла і кляштара дамініканцаў у 1832 г. было вырашана пакінуць будынак касцёла, не выкарыстоўваючы яго. Ён паступова разбураўся, і да цяперашняга часу ад яго захаваліся толькі сляды на ўзроўні дзённай паверхні.

ДАДАТАК 1.

1761 г. мая 1. Пацкава. – Асекурацыйны запіс архітэктара Яна (Ёгана) дэ Дытэрыхштэйна Пацкаўскаму дамініканскаму кляштару (у асобе суперыёра Тамаша Шчуцкага) аб умовах пабудовы мураванага касцёла².

Jan de Dieterichszejn architekt.

Pod wszystkie nizey wyrazone wadia | obowiązki, klawzuły, y paragraffy podlegaiąc, y one na sie libere ac | spontanea przymuiąc, czynie wiadomo y jawno wyznawam tym | moim dobrowolnym strictissime circumscriptionis ni w czym nieza|wodnym kontraktowym oraz assekuracynym listem zapisem, komu | by o tym wiedziec należało,

W Bogu wielebnemu j(ego)m(oś)ci xiędzu Toma|szowi Szczuczkiemu superiorowi konwentu Packowskiego alias Sa|muelpolskiego, y wszystkim ichm(o)sc(iom) xx(ięzom) dominikanom tegoz kon|wentu prowincyi Ruskiey S(więtego) Jacka danym y służącym na to, iz co | ja zkontraktowawszy się z ichm(o)sc(iami) xx(ięzmi) dominikanami na wymu|rowanie kościoła, za tysiąc trzysta talerow currentis monete licząc | taler po tynfow sesciu y zostaku jednym, z ordynarią na karcie | y kontrakcie osobliwym od tychze ichm(o)sc(iów) xx(ięzy) dominikanow Pac|kowskich mnie danym; mam y powinien będe pomieniony | kościół w Packowie swoiemi mularzami y pomocnikami, do kto|rych ichm(o)sc(ie) xx(ięza) dominikanie tylko trzecią część pomocnikow swoich, | y z tym co wode wozic będzie dodawac maia, wymurowac, nie|zawodnie za lat cztery a data praesenti muruiąc pilnie, dobrze, | y doskonale, w czasie domurowania sposobnym, y pilnie tego prze|strzegaiąc, aby w materyałach do muru należących najmniejszego | decessu y szkody

²Пры перадачы тэксту абодвух дакументаў пераважна захоўваюцца асаблівасці арфаграфіі дакумента. Мадэрнізуецца толькі напісанне прапісных і радковых літар. Безумоўна памылковыя напісанні ў тэксце не выпраўляюцца, але агаворваюцца ў заўвагах. Скарачэнні раскрываюцца, прапушчаныя літары ўносяцца ў радок і змяшчаюцца ў круглыя дужкі. Вынасныя надрадковыя літары ўносяцца ў радок і вылучаюцца курсівам. Кустоды выдаляюцца, але агаворваюцца ў заўвагах. Канец радка пазначаецца адной вертыкальнай рысай («|»), канец аркуша – дзвюма («||»)). Нумарацыя аркушаў пазначана ў квадратных дужках.

niebyło. Na którym kosciele przezemnie wy|murowanym dach swoimi ciesłami
 dac, faciaty wszy|stkie podług abrysu odemnie danego do gzimszu dachowego
 | ab extra wytynkowac, y wypolerowac. Sam zas koscioł y zakrystye obiedwie
 ab intra y całe sklepów pięć posklepic | nalezycie y wytynkowac y pilnie dobrze
 kształtnie y na|lezycie zaczętą fabrykę kontynuowac y oną skonczyć. Wszy|st-
 kie sklepienie ut expressum y tynkowanie na faciatach | ab extra wytynkowac
 y wypolerowac, y posadzkę wszę|dzie gdzie tylko nalezec będzie dodawac, nil
 quidquam nad | stato umowe.

Y kontrakt tak z summy, jako y ordynaryi od ichm(o)sc(iów) | xx(ięzy) dominika-
 now niepretenduiąc y wymyslaiąc, którą summę | y ordynarią mnie postompiono,
 y osobliwym opisam ichm(o)sc(iów) | xx(ięzy) dominikanów spisaną ratami ut
 expressum w za|pisie ichm(o)sc(iów) na terminach bez extersyi y wyma|gania od-
 bierac, y z odebranej raty kwitowac mam y | powinien być, czego wszystkiego
 jako się wyraziło in | omnib(us)q(ue) punctis clausulis et paragraffis dotrzymac |
 obowiązui się pod zaręko dwóch tysięcy sesciuset tall(erów).|

Pod które zaręko w ewikcią dobra moje wszelkie tak lezące | jako y ruchome oraz
 summy pieniężne ubiq(ue) locorum będące || [apk. 2 adv.] et in deffectu³ onych y
 samo osobo moią poddaie jakoz | in casu niedosic uczynienia, w jakowym by kol-
 wiek pun|kie temu moiemu opisowi daie moc y pozwalam | w Bogu wielbny
 ichm(o)sc(iom) xx(ięzom) dominikanom konwentu | Packowskiego alias Samuel-
 polskiego, mnie samego etiam | bez zadney konvikcyi prawney łapac do więzienia
 brac | wszelkie summy pieniężne maia, tam in regno quam ex|tra regnum w kogo
 kolwiek będące, bez zadnego dekretu | aresztowac.

A ia captivatus w więzieniu poty siedziec | sum aresztowanych y zasług w kogo
 kolwiek będących | ullo modo przez zadno protekcią tuteyszą y zagraniczną, kto-
 rey się libere wyrzekam, y ona mi słu|zyć niepowinna będzie, nigdzie odbierac
 niemam | az się we wszystkim ad solidum we wszystkich | pretensiach ichm(o)-
 sc(iom) xx(ięzom) dominikanom słuyszcze⁴ | aut juris est; y ichm(o)sc(ie) xx(ię-
 ża) dominikanie zechco | mnie samego y successorów moich do wszelkiego |
 sądu y prawa quocunq(ue) titulo nazwanego terminem | jak naykrotszym pozwem
 lub zakazem adcitowac | gdzie będąc adcitatus abscisis omnibus dilationibus | ac
 benefittis juris ktorych libere rzekam się, nie|zasłaniaiać się zadno protekcią,
 peremptorie stawac | et ex quovis registro etiam recentium criminum | rozprawo-
 wac się zaręko wyz wyrazono z szkodami | y expensami prawnymi niezchodząc z
 sądu y urzędu | zapłacić, y pod wszystkie by nayscisleysze wyroki | sądowe, bez
 appellacyi y kontravencyi podlegac | obowiązui się.

Sąd zas y urząd wszelki tak | za staniami iako i w niestaniu ma mnie stri|ctissime
 non obstante litispententia in alio foro | sądzić, zaręko wyz wyrazono, z szkodami
 expensami | prawnymi, gołosłownie mianowanymi, na osobie | mey y wszelkich

³ Кустода.

⁴ Так у рукапісе. Павінна быць сłúжасым.

dobrach wskazac, mnie samego | in paenas banitiorum ac infamiae z wolnym
aresztowaniem, tam in regno quam extra regnum sum | towarow y stipendiow y
samey osoby tak przez | urząd jako y strone łapaniem condemnowac, wolen, | y
mocen będzie. A ia sam y successorowie moj | sądu o zły wzkaz a strony o ucie-
mieżliwy przewod || [арк. 3] prawa⁵ y bez zadney konvikcyi o stały grawamen y
exekucyą | nigdzie a minori ad magis subtelium sami przez sie ani | przez zadno
protekcją tuteyszą y zagraniczną, która mi ullo | modo za naruszeniem lub niedosc
uczynieniem temu opisowi mojemu currere niepowinna pozywac y turbo|wac
niemam y niemaią sub nullitate dekretus et sub | irremisibili paena talionis y pod
wyz wyrazono zaręko kto|ro by niepoiednokrotnie za naruszeniem tego opissu
moiego | zapłacić przyszło. Przecie ten moy dobrowolny kontraktowy | assekura-
cyiny zapis az do dosc onemu in omni uczynieniu | zostawac ma.

Y na to dałem ony z podpisem ręki mey y | ichm(o)sc(iów) pp(anów) pieczęta-
rzow odemnie ustnie y oczewisto uproszo|nych.

Działo sie roku tysiąc siedmsetnego szescdziesiąt | pierwszego m(iesią)ca maia
dnia pierwszego.

Johan de Dieterichstein | arch(itekt).

Ustnie oczewisto proszony | pieczętarz od j(egomości) p(ana) Dyderszteyna⁶ | ar-
chitekta do tey assekuracyi | na rzecz w njej wyrażoną | jako pieczętarz podpisuję
się | M(ichał) Ciechanowjecki m(anu) p(ropria) | chor(ąży) pet(ygorski).

Proszony pieczę[...]⁷

Proszony pieczętarz | od wyż wyrażoneg(o) j(egomości) p(ana) | do tey assekura-
cyi po|dług prawa podpisuję się K(a)z(i)m(ie)rz Łuski|na | chor(ąży) pet(ygorski).

.....
Крыніца: Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў. – Ф. 822. Воп. 11.
Спр. 867в. – Арк. 2–3.

ДАДАТАК 2.

1764 г. мая 14. Пацкава. – Кантракт паміж Пацкаўскім дамініканскім
кляштарам (у асобе вікарыя Стэфана Драгаеўскага) і архітэктарам Фрыдры-
хам Фердынандам Шмідам на дабудову мураванага касцёла.

Między przewielebnym w Bogu xiędzem Stefanem Drohojew|skim świętey teo-
logij lektorem, wikarym konwentu Packows(kiego) | prowincyi Ruskiey zako-
nu Oyca Świętego Dominika y całym | konwentem z jedney, a j(ego)m(oś)c(iu)

⁵ Кустода.

⁶ Так у рукапісе.

⁷ Запіс абрываецца. Верагодна, гэта няскончаны подпіс Казіміра Лускіны, які затым падпісаўся справа ад подпісу Міхала Цеханавецкага.

panem Frydrychem Ferdynandem Smi|dem architektem z drugiej strony stanol
takowy w ni w czym nie|odmienny kontrakt y nieuchronne postanowienie.

Iż pomieniony | a j(ego)m(oś)c pan Frydrych Ferdynand Smid podejmuje się y
obowiązuje | zupełnie zaczęty fabryki kościoła murowanego Packowskiego a |
to w czasie lat czterech ze wszystkim tak ab intra jako y ab ex|tra tynkowaniem,
kapitellami, gzymsami, ornametem na facy|atach y ścianach y sztukaterii doką-
czyć. Któremu klasztor | Packowski obliguje się niniejszym kontraktem dodawać
materya|łu wszelkiego jako to cegły, wapna, piasku, wody, drzewa tak | na rynsz-
towanie, jako y na wiązanie kościelne gątow lub tarcic, | gwoździ, żelaza, ankrow,
gipsu y innych materyałow, które do da|chu, kopuł y ścian kościelnych, sklepie-
nia potrzebne będą, mula|rzow zas pomocników y cieślów sam j(ego)m(oś)c pan
architekt z niżej | wyrażoney pęsy y ordynaryi uspakając y kątętować ma y |
powinien będzie. Która takowa wyraża się y deklaruje.

1mo. Corocznie powinien będzie ko(n)went wypłacić temuż j(ego)m(oś)c(iowi)
p(anu) | architektowi niezawodnie talarow bitych n(umer)o 235, dico dwie|ście
trzydzieście y pięć, aby w czasie czteroletnim, w którym tenże j(ego)m(oś)c pan
architekt ma niezawodnie zakończyć też fabrykę, wypłacone były talarow bitych
n(umer)o 940, a to currenti w W(ielki)m X(ię)s|ttwie | Litt(ewski)m y Białey Ruśi
moneta zupełney sumy niniejszym umowio|ney kątraktem.

2do. Ordynarya corocznie takowa deklaruje | się y postanawia: żyta miarek dwa-
dzieścia y pięć, pszenicy mia|rek na rok trzy, konopi miarek trzy, krup jęczmię-
nych mia|rek trzy, krup hreczanych miarek cztery, mąki przywar|kowej miarek
trzy, słoniny pudow dwanaście, swinia | albo wieprz karmny jeden, woł jeden,
baranow sześć, gęsi | dwanaścioro, kur trzydzieścioro, gorzałki gar(n)cy sto spr-
awiedliwych, piwa dobrego na dzień garniec jeden, podpikwu garniec | jeden, sia-
na wozow dwadzieścia, soli pułbeczki.

Dla maystra | zas przystawionego przez tegoż j(ego)m(oś)c(ia) pana architekta dla
dosko|nałej exekucyi abryssu y prosekucyi należytey fabryki wik(ariusz) klasz-
tor(ny) z inną czeladzią iako to organistą y ludzmi klasztornymi obo|wiązuje się
prowidować, pomocników czterech do szesnastu je(go)m(oś)c(i) | pana architekta
dodawać klasztor codziennie podczas fab|ryki powinni: te tedy fabrykę w czasie
lat czterech przy nieza|wodnym || [apk. 12 адв.] materyałow wygotowaniu tenże
j(ego)m(oś)c pan architekt zakączyć | obowiązuje się.

A to w niniejszym roku 1764 chor pier(w)szy, | zakrystą, skarbiec y kaplicę
pod sam dach wyprowadzić, | skarbiec y groby zasklepić deklaruje się. W roku
da Bog | przysłym 1765 ostatek kościoła pod dach dokończyć po|winien będzie.
W roku da Bog 1766 wieze y facyat czte|ry wymurować, kościół przykryć, zaskle-
pić y ab extra wy|tynkować, y ornametem w abryssie wyrażonym przyozdobic |
ze wszystkim obowiązuje się. W roku zaś da Bóg 1767 ab in|tra ze wszystkim wy-
tynkować y dokończyć według abryssu pod|pisanego jak naydoskonalej uśiłowac
y starać się będzie | ze wszystkim oprócz drzwi y okien kościelnych waruje zaś |
sobie klasztor.

Ieżeliby jakowy choć najmniejszy defekt w po|mienioney fabryce kościoła po zakończeniu tak dla niedosko|nałego exequowania abryssu, jako omyłek y pręd-kość przytrafiac się zwykłych w hurtowey robocie pokazał się y przez czego | uchoway Boże zawalenie się sklepienia, rozrysowania y | rozpadnienia się z scian albo innych części kosciola znacz|nego nastąpił, to wszystko sumptem tegoż j(e-go)m(oś)c(i) pana archi|tekta restaurowano y udoskonalono byc powinno. Pil-ność | y dozor tak fabryki koscielney jako y cegielni, wapienni | mieć tenże j(ego)m(oś)c pan architek(t) będzie.

Co wszystko jako oby|dwie strony dotrzymać sobie zobopolnie y uścić się zupeł-nie | we wszystkim pod zakładem pomienioney summy dziewiąciu|set czterdzie-stu talarow bitych obowiązuią się niniejszym | kątraktem.

Także j(ego)m(oś)c x(iądz) superior imieniem konwentu, j(ego)m(oś)c p(an) | architek(t) swoym podpisami rąk własnych ztwardzają przy obecności y utwierdze-niu j(ego)m(oś)c(i) xiędza prowincyała.

Dzia|ło się w konwencie Packowskim dnia czternastego maja | roku Panskiego tysiąc siedymset szeszedziesiąt czwarte|go.

X(iądz) Stefan Drohojewski s(więtej) t(eologii) l(ekto)r, w(ikary) k(lasztoru) P(ackowskiego) m(anu) p(ropria).

Friderick Ferdinand Szmid | architek(t) | m(anu) p(rop)|ria.

Approbuie ten kontrakt we wszystkich punktach z strony klasztoru | punktualność y uiszczenie się zalecając. |

X(iądz) Felicyan Zbykalski s(więtej) t(eologii) doktor, prouincyał prowincyi Ru|skiej z(akonu) S(więtego) O(jca) D(ominika) m(anu) p(ropri)a.

.....
Крыніца: Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў. – Ф. 822. Воп. 11.
Спр. 867в. – Арк. 12–12 адв.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ). – Ф. 1297 (Кандылярэя генерал-губернатара віцебскага, магілёўскага і смаленска-га). Воп. 1. Спр. 6523 – Справа паводле паведамлення статс-сакратара Блудава аб зборы звестак пра рымска-каталіцкія кляштары і аб скасаван-ні іх. 31.01.1832–18.07.1836. – 547 арк.
2. НГАБ. – Ф. 1729 (Мсціслаўскі гродскі суд). Воп. 1. Спр. 40. – Актавая кніга. – 02.01.1737–30.06.1737. – 456 с.
3. НГАБ. – Ф. 1729. Воп. 1. Спр. 42. – Актавая кніга. 02.01.1738–31.07.1738. – 926 арк.
4. НГАБ. – Ф. 1729. Воп. 1. Спр. 59. – Актавая кніга. 02.01.1750–31.12.1750. – 1294 арк.
5. НГАБ. – Ф. 1729. Воп. 1. Спр. 67. – Актавая кніга. 04.01.1757–30.12.1757. – 917 арк.

6. НГАБ. – Ф. 1729. Воп. 1. Спр. 71. – Актавая кніга. 02.01.1760–31.12.1760. – 997 арк.
7. НГАБ. – Ф. 1781 (Магілёўская рымска-каталіцкая духоўная кансісторыя). Воп. 26. Спр. 1387. – Візіты касцёлаў Беліцкага, Віцебскага, Капыскага, Магілёўскага, Мсціслаўскага, Аршанскага, Рагачоўскага, Сенненскага, Чавускага дэканатаў Віцебскай і Магілёўскай губерняў за 1805 г. – 360 арк.
8. НГАБ. – Ф. 1781. Воп. 26. Спр. 1404. – Візіта Пацкаўскага касцёла і дамініканскага кляштара Мсціслаўскага павета Магілёўскай губерні за 1819 г. – 28 арк.
9. НГАБ. – Ф. 2001 (Канцылярыя магілёўскага грамадзянскага губернатара) Воп. 1. Спр. 142. – Справа аб скасаванні Пацкаўскага рымска-каталіцкага кляштара. 18.11.1833–19.06.1835. – 102 арк.
10. НГАБ. – Ф. 2001. Воп. 1. Спр. 783. – Справа паводле паведамлення Дэпартаменту духоўных спраў аб будынках скасаваных рымска-каталіцкіх кляштароў. 01.05.1859–15.04.1865. – 118+6 арк.
11. Российский государственный исторический архив. – Ф. 822 (Римско-католическая духовная коллегия). Оп. 11. Д. 867в. – Отдельные документы XVI–XVIII вв. по истории Пацковского монастыря. 1694–1788 гг. – 104 л.
12. Archiwum Prowincji Polskiej Dominikanów w Krakowie. – Prowincja Rуска (Pr). – Sygn. Pr 26. – Inventarium Rerum Conventuum et Ecclesiarum Provinciae Russiae sub prima Visitatione Adm. Reverendi Patris Provincialis Fratris Thomae Kruszewski et earum tam Mobilium quam Immobiliium. 1708–1709. – 298 k.
13. [Giżycki, J. M. A.] Wykaz klasztorów dominikańskich prowincyi ruskiej. Część II / J. M. A. Giżycki. – Kraków : Nakładem OO. Dominikanów [Kraków : W. L. Anczyc i Spółka], 1923. – 160 s.
14. Dzieje rodziny Ciechanowieckich herbu Dąbrowa (XIV–XXI wiek) / H. Lulewicz, A. Rachuba, J. Sikorska-Kulesza, S. Dumin, A. Haratym, A. Macuk, A. Pospiszil / pod red. A. Rachuby. – Warszawa : DiG, 2013. – 612 s.
15. Dumin S., Rachuba A., Sikorska-Kulesza J. Ciechanowieccy herbu Dąbrowa. – Warszawa : DiG, 1997. – 224 s.
16. Łoza, S. Architekci i budowniczowie w Polsce / S. Łoza. – Warszawa : Budownictwo i Architektura, 1954. – 424 s.
17. Nasze kościoły. – Warszawa : Bibl. Narodowa, 2001. – T. 1, cz. 1: Archidiecezja Mohilewska. Mohilewszczyzna / oprac. red. L. Paluszkievicz-Horubala. – 121 s.

**«ВЕЛИКАЯ ЕВРОПЕЙСКАЯ ВОЙНА» В ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ
ПРИФРОНТОВЫХ ГУБЕРНИЙ В ДОКУМЕНТАХ НИАБ.
Часть V (июль – декабрь 1917 г.)**

В настоящем выпуске «Архіварыуса» мы завершаем серию публикаций архивных документов о событиях Первой мировой войны на территории прифронтовых – преимущественно Минской и Витебской – губерний¹.

Подобранный нами документальный материал освещает события, происходившие на фоне последствий как самой войны, так и Февральской и Октябрьской революций 1917 г., которые углубили социально-экономический и политический кризис в стране, в том числе в белорусских губерниях. Читатель получит некоторое представление о тяжелом материальном положении гражданского населения (док. №№ 1, 2, 4, 16), о конфликтных ситуациях между военнослужащими и представителями местной власти Временного правительства (док. №№ 3, 5, 6, 7, 12, 14), в том числе на почве антисемитизма (док. №№ 5, 6, 14), между самими военнослужащими (док. № 6), об авианалетах вражеской авиации (док. №№ 2, 10), о случаях анархии революционного времени (док. №№ 11, 13). Кроме того, в публикуемых документах нашли отражение различные частные происшествия, связанные с нахождением в городах и сельской местности военнослужащих (док. №№ 8, 9, 11, 14, 15).

Принципы археографической обработки публикуемых документов сохранены те же, что и в предыдущих публикациях серии.

Дополнительный список сокращений

АССР — Автономная Советская
Социалистическая Республика

ВЗС — Всероссийский земский
союз помощи больным и
раненым воинам

ВП — Временное правительство

ВСГ — Всероссийский союз
городов помощи больным и
раненым воинам

ГГМ — городская гражданская
милиция

Генштаб — Генеральный штаб

л.-гв. — лейб-гвардия

РКП(б) — Российская
коммунистическая партия
(большевиков)

Документ 1

1917 г. июля 1. – Прошение жителей д. Стукатичи Самохваловичской вол. Минского у. минских мещан братьев Петра, Викентия, Виктора, Константина и Александра Васильевичей Дзежицев минскому губернскому комиссару ВП Б.Н. Самойленко о наделении их дополнительным участком земли.

Минскому Губернскому^а
Господину^б – Комиссару²

Минских мещан – Петра³, Викентия⁴,
Виктора⁵, Константина⁶ и Александра⁷
Василевых Дзежицев^с

Прошение^д

Имеем честь покорнейше просить Вас как справедливого и милостивого начальника обратите внимание на наше *кретическое*^с бедное положение. Мы сыновья старого бывшего солдата Василия Дзежица⁸. Отец наш по неизвестной нам причине был наделен только одной десятиной земли, земля наша расположена между земли^е имения господина Чапского⁹ и дер[евни] Стука-тич, а другие его товарищи по три. Это нам крайне обидно. Наше занятие хлебопашество. Где же еще две десятины. Военную службу мы с точностью и *усердием*^е выполняем. В настоящей войне три человека служат. Всех пять нас сыновей. Все мы семейные. Все мы хотим кушать. Всем нужна *адежа*^б и теплый угол. Пять семейств ютились на одной десятине – поэтому мы вынуждены идти в поденный и за насущный кусок хлеба рабо[та]ть с утра до вечера. При таких обстоятельствах *жизньни*^г, как мы ныне переживаем, мы осмелились обратиться по начальству об *улучшении*^г нашей горкой участи. А посему покорнейше просим Минского Губернского Господина Камиссара неоставить нашей *прозбы*^к без внимания.

^а Справа стоит прямоугольный штамп: «КАНЦЕЛЯРИЯ МИНСКОГО Губернского Комиссара [6. ИЮЛЬ 1917 № 1033]».

^б Ниже стоит резолюция синим карандашом: «Увед[омить], что наделение просителей земель не *вход* во власти Губ[ернского] К[омисса]ра 6/VI [подпись]».

^с Подчеркнуто синим карандашом.

^д Справа стоит отметка зеленым карандашом: «4», зачеркнутая простым карандашом.

^е Так в тексте.

^г Так в тексте.

^б Так в тексте.

^в Так в тексте.

^г Так в тексте.

^д Так в тексте.

^е Так в тексте.

Просители

За Петра росписался Игнатий Дзежиц

За *Александру*^а и за себя Расписался Викентий Дзежиц

За Константина и Виктора росписался Карл Дзежиц.

Местожительства наше Минский уезд
Самохваловической волости – Стукатици
Викентий Дзежиц

1917. года.

1. Июля.

.....
Источник: НИАБ. Ф. 1685. Оп. 1. Д. 1. Л. 76–76 об. Рукописный.

Документ 2

1917 г. июля 6. – Заявление жителя г. Минска мещанина М.А. Слиозберга в Штаб Минской ГГМ об оценке убытков в результате падения снаряда на территорию его дома во время обстрела вражеского аэроплана.

В Штаб
Минской^б Городской Милиции^с

Домовладельца мещ[анина]
Моисея Абрамовича Слиозберга¹⁰
жит[ельствующего] по *Нижно*^д-Ляховской
улице¹¹ в соб[ственном] доме 1^й части
гор. Минска

Заявление

6го Июля сего 1917 года утром, когда обстреливали аэроплана, упал снаряд¹² в доме моем, находящийся по сказанной Нижно-Ляховской улице, пробил крышу и потолок насквозь и упал в квартиру квартиранта моего Стильбанса; жертв нет, но причинил мне убытку на триста рублей.

В виду изложенного и так как Казна должна уплатить мне за таковой убыток, то честь имею просить Штаб Милиции припоручить Комисару 1^й ч[асти]

^а Так в тексте.

^б Слева и поверх текста стоит резолюция черными чернилами: «Начальнику I части. Выяснить достоверность случая и выдать надлежащее удостоверение. Только оценка убытков не подлежит компетенции милиции, а особой комиссии. **Помощник Начальника Минской милиции** И. Гамбург», под ней – отметка простым карандашом: «5 уч».

^с Выше стоит отметка фиолетовым карандашом: «17/VII исполнено [подпись]».

^д Вписано сверху.

гор. Минска произвести место осмотра и составить протокол с оценкою, а мне выдать копии протокола и оценки. – 1917 года Июля 6 дня. – Домовладелец Моисей Абрамович Слиозберг.

.....
Источник: НИАБ. Ф. 1683. Оп. 1. Д. 6. Л. 1009. Рукописный.

Документ 3

1917 г. июля 15. – Протокол заседания Рабочего комитета Наровлянской фабрики фруктовых изделий Э.А. Горватта Речницкого у. Минской губ. о принятии мер по доставке на фабрику сахара, незаконно арестованного Мозырским советом рабочих и солдатских депутатов.

П Р О Т О К О Л .

1917 года Июля 15-го дня состоялось заседание фабричного рабочего Комитета при имени Наровля¹³. На Заседании присутствовали председатель Комитета Краснопольский¹⁴, Секретарь Пудыкевич, Члены Комитета: Румянцев, Ерохин¹⁵, Кондратенко.

Уполномоченный от рабочих фабрики Соболев¹⁶ доложил Комитету о результате своей поездки в гор. Мозырь к Мозырскому Комиссару¹⁷ в Мозырский Комитет солдатских и рабочих депутатов и в Мозырский Продовольственный Комитет для освобождения арестованного сахара в количестве 1000 пудов, который перевозился через гор. Мозырь на фабрику Горватта¹⁸. Из доклада выясняется: 1/ сахар был получен Горваттом¹⁹ с *разрешения*^a Губернского продовольственного Комитета, 2/ сахар направлялся в Наровлю через гор. Мозырь, где он был арестован сначала неорганизованной толпой, а затем и Советом рабочих солдатских депутатов, 3/ незаконность действий лиц и организации арестовавших сахар подтверждается всеми Мозырскими уездными революционными властями: Уездным Комиссаром, Уездным исполнительным Комитетом, Уездным Продовольственным Комитетом и Начальником милиции²⁰, 4/ несмотря на последнее из города вывести сахар без какого-либо *экцесса*^b со стороны находящихся там солдат невозможно, 5/ указанная власть сама по себе бессильна помочь исполнить свое постановление о пропуске сахара, так как у нее нет в руках реальной и надежной силы, которою они могли бы противопоставить насилию толпы.

Обсудив доклад принимая во внимание, что 1/ вопрос о вывозе сахара уже решен Губернской властью в положительном смысле, 2/ задержка сахара в Мозыре является вопиющим беззаконием, тем более что сахар вовсе не вы-

^a Так в тексте.

^b Так в тексте.

возился из Мозыря, а провозился через Мозырь и для Мозыря не был предназначен, 3/ дальнейшее промедление доставки сахара принудит Горватта закрыть свою фабрику, работающую по заказам на оборону и кормившую своими продуктами тот же Мозырь; в случае же закрытия фабрики мы все рабочие останемся без работы, — фабричный Комитет постановил обратиться к Губернскому Минскому Комиссару²¹ и в Губернский Минский Продовольственный Комитет с самой настоятельной просьбой дать средства каким бы то ни было образом доставить указанный сахар в Наровлю на фабрику Горватта²².

Для вручения протокола собранию г[осподину] Губернскому Минскому Комиссару командируем г[осподина] Михайлова²³.

Д. Румянцев
М. Кондратенко

С. Ерохин
Председатель С. Краснопольский

Секретарь Пудыкевич

.....
Источник: НИАБ. Ф. 1685. Оп. 1. Д. 1. Л. 89–89 об. Машинописный.

Документ 4

1917 г. августа 3. – Прошение проживающей в Полоцком Спасо-Евфросиниевском монастыре беженки из д. Милевичи Куриловской вол. Слонимского у. Гродненской губ. Ф.Л. Сай в Полоцкий комитет ВСГ о выдаче ей денежного пособия на переезд с детьми к своей сестре в Акмолинскую обл.

Вх[одящий] 322.

4/8 – 1917

В Комитет по призрению Беженцев
Всероссийского Союза Городов

Беженки Гродненской губер[нии]
Слонимского уезда, Куриловской
вол[ости] дер[евни] Милевичи Феофилы
Лаврентьевой Сай^a.

Прошение.^b

Я беженка Феофила Сай, в настоящее время Живу одинокая, *родственики*^c мои Живут в разных местах России, а при мне находятся трое моих малолет-

^a Подчеркнуто синим карандашом.

^b Слева и поверх текста стоит резолюция черными чернилами: «Отказать 17/VIII [1-я подпись] [2-я подпись] Жуковский».

^c Так в тексте.

них детей: Владимир 5 лет, Евгения 3 лет и Мария 1 года, сама я Феофила сай^а при настоящем положении не могу отлучиться от своих детей, чтобы *заработать*^б где-либо копейку, но при *возврастающей*^с с каждым днем дороговизне Жизненных потребностей, на казенный паёк Жить с детьми не мыслимо, и нахожусь с детьми при настоящих обстоятельствах между жизнью и смертью, да при том же убитые мы с детьми горем, о своем муже и отце, павшим в бою с врагом, на поле брани. По сему ввиду моего тяжелого положения Всепокорнейше прошу не отказать мне беженке Феофиле Сай с тремя мало[ле]тними детьми в моей следующей просьбе: о бесплатном проезде в Акмолинскую область на ст[анцию] Маскаленка, к моей родной сестре, имея ввиду что в этой местности все жизненные продукты во много раз дешевле здешнего и где бы могла Заработать, поручив присмотреть за детьми своей родной сестре. В изложенной моей просьбе Еще *рас*^д Всепокорнейше Прошу Граждан Великой Свободной России, не отказать, Дать мне возможность переехать к моей родной сестре в Акмолинскую область, на казенный счет.

Беженка Феофила Сай.
а за безграмотную Феофилу Сай
по ее личной просьбе
росписался Сергей Прянишников.

Г. Полоцк Августа 3 дня 1917 г.

Проживаю: Спасо-Ефросиниевский
монастырь

.....
Источник: НИАБ. Ф. 2708. Оп. 1. Д. 95. Л. 24–24 об. Рукописный.

Документ 5

1917 г. августа [7]^е. – Рапорт старшего милиционера 1-го уч. г. Минска Л.Г. Шапиро и.д. коменданта г. Минска полковнику В.М. Кузьминскому о столкновении милиционеров 1-го уч. с офицерами в кафе «Неаполь».

Господину
Коменданту гор. Минска²⁴.

^а Так в тексте.

^б Так в тексте.

^с Так в тексте.

^д Так в тексте.

^е Документ не датирован. Датировка установлена на основании следующего документа (см. док. № 6).

От милиционера 1 части
г. Минска Лев
Шапиро²⁵.

Репорт

Имею честь донести, что сего числа ночью в сопровождении господина Адъютанта Прапорщика Тимашевского²⁶ я и милиционер I части Манусевич²⁷ произвели осмотр документов г[оспод] офицеров и штатских в гостиницах. До этого времени я дежурил в Городском театре с 9 часов вечера. Кончили обход гостиниц в 1½ часа²⁸ ночи.

В виду того, что был страшно голоден, я зашел в ресторан Неаполь²⁸, чтобы взять оттуда в комиссариат нам ужин, к[а]к делаем очень часто.

Мы стали ждать, когда нам приготовят. В это время раздается сильный стук в дверь с криком «Тут полковник, открывайте». Хозяин открыл. Вошла компания в 10 человек, кажется, выпивших и потребовали себе ужин и *cuppa*^b. Тогда хозяин попросил меня, к[а]к милиционера, сказать им, что уже поздно, прислуга ушла и подавать к столу поздно. Что я и сделал. Тогда г[осподин] Капитан, фамилии которого не знаю²⁹, начал требовать мой документ и документы остальных милиционеров и хозяев и меня попросил в *Коменданское*^c управление. По дороге бывший с ними поручик Клементовский в присутствии остальной публики дважды обругал меня жидом. Г[осподин] Поручик на мою просьбу отправиться в Комендантское управление отказался.

Обо всем вышеизложенном *может*^d подтвердить Милиционеры I части Манусевич и Висневский³⁰ и хозяин ресторана Неаполь.

Милиционер I части
Л. Шапиро

.....

Источник: НИАБ. Ф. 1683. Оп. 1. Д. 6. Л. 1496–1496 об. Рукописный.

Документ 6

1917 г. августа 7. – Репорт старшего милиционера 1-го уч. г. Минска М.А. Висневского и.д. коменданта г. Минска полковнику В.М. Кузьминскому о столкновении милиционеров 1-го уч. с офицерами и конфликте между вольноопределяющимися в кафе «Неаполь».

^a Подчеркнуто красным карандашом.

^b Так в тексте.

^c Так в тексте.

^d Так в тексте.

1917 г. Августа 7 д[ня]^a в 2 часа ночи в двери кофе-ресторан³¹ постучался кто-то и стал сильно рвать двери, когда спросил один из официантов кто там и заявил, что ресторант закрыт, из-за дверей послышались *Полковник и^b откройте*. Тогда милиционер I разряда Шапиро³² и Манусевич³³ приказали открыть двери немедленно. Двери открыли и зашли какие-то г[оспода] офицеры. Им было заявлено *по просьбе содержателя^c*, что ничего не получают так, как кухня не работает. При этом милиционер I разряда Шапиро заявил, г[оспода] офицеры уже поздно, кухня не работает и при этом 2 час[а] ночи, тогда один из офицеров³⁴ попросил у них документы. И так стал проверять документы у всех, при чем заявил, что теперь очень много дезертиров ночью, так что имею право проверять документы. Потом спросил милиционера Шапиро, почему так поздно здесь, он сказал, что мы только что вернулись со своей работы и как свои люди пришли поужинать в *еще^d час*, а если не верите, справьтесь у г[осподина] Коменданта³⁵, тогда офицер сказал пойдем, а вольноопределяющемуся мл[адшему] ун[тер-]оф[ицеру]³⁶ приказал остаться и дальше проверять *документы^e*.

У одного из столиков сидели Ротмистр Стариковский и вольноопределяющийся Дрюков и др[угие]^f, которые обратили внимание, что вольноопределяющемуся мл[адший] ун[тер-]оф[ицер], который прибыл с офицерами, имеет на фуражке кокарду офицерскую. В это время вольноопределяющийся Дрюков подошел к вольноопределяющемуся мл[адшему] ун[тер-]оф[ицеру] и заявил, что мы солдаты и должны носить солдатские кокарды, и просил снять кокарду, но вольноопределяющийся мл[адший] ун[тер-]оф[ицер] не подчинился и стал ругать его. Тогда Дрюков снял фуражку и *хотел^g снимать кокарду*, в это время *вольноопределяющийся мл[адший] ун[тер-]оф[ицер] ударил по лицу^h Дрюкова стеком и поправил рукой и стал удирать, но был задержан у гост[иницы] «Европа»^{i 37} и доставлен на распоряжение г[осподина] Коменданта гор. Минска. Офицер стал ругать Шапиро жидом.*

Стар[ший] Милиционер I ч[асти] гор. Минска
М. Висневский³⁸

Минск 7 Августа 1917 г.

^a Дата происшествия расходится с датой в следующем документе (см. док. № 7).

^b Исправлено вместо: «Комендант».

^c Вписано сверху.

^d Вписано сверху.

^e Так в тексте.

^f Слева на полях стоит отметка красным карандашом в виде вертикальной полосы.

^g Исправлено вместо: «стал».

^h Вписано сверху.

ⁱ Подчеркнуто простым карандашом.

Выше изложенное подтвердили вольноопр[еделяющийся] Дрюков и милиционер Манусевич, в чем и расписуются

Дрюков^a

.....
Источник: НИАБ. Ф. 1683. Оп. 1. Д. 6. Л. 1497–1497 об. Рукописный.

Документ 7

1917 г. августа 8. – Рапорт временно командующего 2-м самокатным батальоном капитана М.И. Пархоца и.д. коменданта г. Минска полковнику В.М. Кузьминскому о времяпрепровождении милиционеров 1-го уч. в кафе «Неаполь» в ночное время.

Командующий
2^м самокатным
батальоном
капитан
Пархоц³⁹

Коменданту гор. Минска⁴⁰.

РАПОРТ.

«8» Августа 1917 г.
№ 88

Гор. Минск.

Проходя около 2^х часов^b ночи 8ого Августа^d 1917 г. по Губернаторской улице⁴¹ я услышал *игру оркестра*^e в кафе «Неаполь»⁴². Остановившись у витрины, я увидел *танцующую женщину*^f в кафе. Я попросил открыть дверь. Вначале мне не хотели открыть дверь, а затем, когда я попросил настойчиво открыть, мне открыли, но^g старший *милиционер Шапиро*⁴³ *заявил мне, что*^h здесь собралась своя компания и что мне ничего ни выпить, ни закусить не дадут. Я удивился, что в такое позднее время собирается в общественном

^a Подпись И.А. Манусевича отсутствует.

^b Подчеркнуто синим карандашом.

^c Подчеркнуто синим карандашом.

^d Дата происшествия расходится с датой в предыдущем документе (см. док. № 6).

^e Подчеркнуто синим карандашом.

^f Подчеркнуто синим карандашом. Далее зачеркнуто: «на столе».

^g Далее зачеркнуто: «ск».

^h Подчеркнуто синим карандашом.

месте «кафе» *своя компания*^a, и попросил показать документы. По проверке документов оказалось, что *пировавшие*^b солдаты оказались *милиционерами 1го участка*^c. Странно, что, в то время как кафе для публики закрыты, *милиционеры*^d нарушают общее правило общественного порядка и если им подобные развлечения позднее 2^х часов^e доступны, почему посторонней публике это возбраняется.

Вр[еменно] командующий 2^м самокатным бат[альоном]
капитан Пархоц.

8 Августа 1917 г.

.....
Источник: НИАБ. Ф. 1683. Оп. 1. Д. 6. Л. 1494–1494 об. Рукописный. На бланке.

Документ 8

1917 г. августа 11. – Рапорт дежурного офицера при Управлении коменданта станции Минск Либаво-Роменской железной дороги прапорщика Паншина коменданту станции Минск штабс-капитану Гринцевичу-Мочульскому о массовом скоплении на вокзале пьяных солдат.

ДЕЖУРНЫЙ ОФИЦЕР

при

Управлении Коменданта

станции МИНСК Л[ибаво]-Ром[енской]

Прапорщик ПАНШИН

11 Августа 1917 года.

8 118.

К о п и я .

Коменданту ст[анции] Минск
Л[ибаво]-Р[оменской]⁴⁴

Р а п о р т .

Доношу, что сегодня на платформе вокзала и в отходящем на Молодечно п[оезде] № 54 мною замечена масса пьяных солдат, которые собирались кучками, устраивали пляски, пьяных с трудом приходилось заставить прекратить свои бесчинства. Объясняя это появление такой массы пьяных тем, что, очевидно, в ближайшем к вокзалу районе, а именно 4 участка Комиссариата

^a Подчеркнуто синим карандашом.

^b Подчеркнуто синим карандашом.

^c Подчеркнуто синим карандашом.

^d Подчеркнуто синим карандашом.

^e Подчеркнуто синим карандашом.

гор. Минска распространено тайное винокурение и продажа его солдатам, прошу довести до сведения Управ[ляющего] Комиссариатом 4 уч[астка] г. Минска⁴⁵ и далее, кому найдете нужным.

С подл[инным] верно: Подписал Прапорщик Паншин.

Шт[абс-]Капитан Гринцевич-Мочульский

.....

Источник: НИАБ. Ф. 1683. Оп. 1. Д. 2. Л. 374. Машинописный. Копия.

Документ 9

1917 г. сентября 14. – Заявление торговки овощами городской железной лавки № 105 на Нижнем Базаре П.Ш. Альперович начальнику Минской ГТМ М.А. Михайлову о незаконном ее задержании милиционером И.Г. Унгером во время получения из лавки солдатом офицерского собрания 14-го гренадерского Грузинского полка А. Николаевым купленной бочки соленых огурцов и заключении под стражу начальником Управления 2-го уч. ГТМ И.С. Веселовым.

Господину^a Начальнику Минской Городской Милиции⁴⁶

Перлы Шмуиловны Альперович,
живущей в г. Минске, 2-й части,
по Ново-Мясницкой улице⁴⁷, в доме № 32

ПРОШЕНИЕ.

Я торгую овощами из городской железной лавки № 105 на Нижнем Базаре⁴⁸, 2-й части гор. Минска, уже 14 лет.

9-го сего сентября часов в 9 утра я открыла свою лавку, чтобы выдать солдату Офицерского Собрания 14-го Гренадерского Грузинского Полка Александру Николаеву купленную им у меня бочку *соленых*^b огурцов. В это время подошел ко мне человек, оказавшийся впоследствии *милиционером*^c 2-й части гор. Минска по фамилии Унгер⁴⁹, и стал требовать меня в комиссариат 2-й части. Так как Унгер не был в форме милиционера и не имел на себе милиционерского знака и в виду того, что он никакого обвинения мне не предъявил, я отказалась следовать за ним в Управление Комиссариата. Тогда Унгер

^a Слева стоит резолюция красным карандашом: «Медведеву», внизу – другая резолюция черными чернилами: «5/X Нач[альник]у 2 части для объяснения Начальник Минской гражданской милиции Михайлов», справа от нее – еще одна резолюция черными чернилами: «К наряду № 32».

^b Так в тексте.

^c Так в тексте.

стал силою меня таскать, нанося в то же время побои. Когда мы прибыли в Управление *Комиссариата*^а, Начальник 2-й части Городской Милиции⁵⁰, не смотря на мои просьбы выслушать меня и разбирать дело, приказал немедленно меня отвести в арестантскую, не дав мне выговорить даже одно слово и добавив: «знаю ваши еврейские хитрости». Таким образом я просидела за решеткой под замком больше трех часов, откуда освобождена была после усиленных хлопот мужа. В Управлении Комиссариата вышеназванный солдат подтвердил, что я открыла лавку /9 сентября совпало с субботним днем/, чтобы отпустить ему купленные им огурцы.

Ко мне и мужу, прибывшему в Комиссариат, Начальник относился крайне грубо, топал *ногами*^б, приказал «замолчать» каждый раз, когда мы хотели что-либо заявить. Мужу он угрожал словами: «Молчи, а то и тебя посажу за решетку». Считая действия милиционера Унгера, а затем и отношения Начальника Комиссариата 2-й части явно незаконными и недопустимыми, — прошу Вашего распоряжения о немедленном расследовании этого дела и привлечении виновных к законной ответственности.

14 сентября 1917 года.

В качестве свидетелей прошу допросить Иделя Гобермана⁵¹ /Подзамковая на Болоте⁵², дом № 24/, Рахиль Коняк⁵³ /Раковская⁵⁴ 2-й части, д[ом] Рубинштейна⁵⁵/ и солдата указанного выше офицерского Собрания Николаева.

За неграмотн[ую] И. Гоберман^с

.....
Источник: НИАБ. Ф. 1683. Оп. 1. Д. 29. Л. 191–191 об. Машинописный.

Документ 10

1917 г. октября 9. – Сообщение временно и.о. минского губернского комиссара ВП Д.В. Кузьмина-Караваева в Главное управление по делам милиции и по обеспечению личной и имущественной безопасности граждан МВД о бомбардировке станции Столбцы Александровской железной дороги неприятельским аэропланом.

В Главное Управление по делам милиции.^д

4

^а Так в тексте.

^б Вписано сверху.

^с Исправлено черными чернилами вместо: «Подпись по-еврейски «Перла Альперович»».

^д Ниже стоит отметка черными чернилами: «16/окт».

Октября 9^а 7

Начальник Минской Уездной милиции донес мне, что пролетавшим 1 сего Октября над станцией Столбцы, Александровской железной дороги, неприятельским аэропланом сброшено 4 бомбы, из коих 3 разорвались на болоте за станцией, а четвертая – вблизи депо, повредив незначительно железнодорожную рельсу. Других повреждений и несчастий с людьми не было.

Об изложенном уведомляю Главное Управление по делам милиции для сведения присовокупляя, что об этом мною, одновременно с сим, сообщено Начальнику Канцелярии при Главном Начальнике Минского военного Округа и Начальником милиции сообщено Начальнику Канцелярии Главного Начальника снабжений армий Западного фронта.

За Губернского Комиссара подп[исался] К[узьмин-]Караваев⁵⁶

Правитель Канцелярии^б

.....
Источник: НИАБ. Ф. 1685. Оп. 1. Д. 1. Л. 200–200 об. Машинописный. Черновой.

Документ 11

1917 г. октября 17. – Отношение заведующего складом Минской конторы «Товарищества нефтяного производства братьев Нобель» коменданту г. Минска о назначении на склад охраны для предотвращения бесчинств со стороны солдат.

**ТОВАРИЩЕСТВО
НЕФТЯНОГО ПРОИЗВОДСТВА
БР. НОБЕЛЬ⁵⁷**

**ГОСПОДИНУ КОМЕНДАНТУ
ГОРОДА^с МИНСКА.–**

Минская контора^а

Октября 17 дня 1917 г.
№ 180.^б

^а Ниже стоит отметка черными чернилами: «47671», под ней – другая отметка простым карандашом: «Снаряд».

^б Подпись неразборчива.

^а Справа стоит отметка синим карандашом: «Стр 20/Х».

^б Ниже стоит отметка черными чернилами: «5421».

^с Выше стоит прямоугольный штамп: «КОМЕНДАНТ губ[ернский] гор. М и н с к
20. ОКТ[ЯБРЬ] 1917 Входящий № 26607 по части дело № ».

16 с[его] м[есяца] при отпуске керосина со склада, согласно представляемым разрешениям Комендантского Управления и Управы Минского Губернского продовольственного Комитета, оказалось, что некоторые из воинских чинов не получают такового, т[ак] к[ак] весь имевшийся на складе остаток был распродан. При заявлении об этом ожидающим несколькими солдатам, что больше керосина нет, последние злобно стали требовать непременно отпуска им керосина – угрожая расправой. Когда им было вторично заявлено, что керосина нет, и предложили получить обратно деньги, то солдаты несмотря на сопротивление служащих склада, самовольно взломали две бочки керосина, принадлежащие Копыльскому Потребительскому Обществу, согласно выданного удостоверения Управы Минского Губернского Продовольственного Комитета от 13 с[его] м[есяца] за № 9455, весом свыше 20 пудов, и таковой керосин расхватали между собою. При этом один из солдат на требование мое прекратить бесчинство, хватил топор, которым открывал бочки с керосином, набросился на меня и хотел ударить по голове. На обращение по телефону в Комендантское Управление о высылке патруля, из 4-го участка было выслано два милиционера, которые с бесчинством упомянутых солдат не могли ничего сделать, каковые свободно расхищали проданный керосин и свободно уезжали никем не задержанные, – но прибывшим еще четверем милиционерам удалось задержать двоих из бесчинствовавших, из которых одного милиционер выпустил, а один препровожден в Комендантское Управление, откуда на следующий день возвратился на склад с запиской Адьютанта Управления Коменданта за № 4984, в которой было приказано: «через Комиссара 4-ой части⁵⁸ выдать самовольно захваченный керосин», что и было исполнено.

Сообщая о вышеизложенном, честь имею покорнейше просить, во избежание *эксцесов*^a, могущих произойти во время отпуска керосина, беспорядков и буйства солдат, грозящих самосудом, не отказать в немедленном распоряжении, о назначении *ежедневного дежурства патруля в числе пяти человек*^b, с 9 часов утра до 3 часов дня, для соблюдения порядка и охраны как склада, так и личности служащих. В случае *неназначения*^c на склад охраны, служащие склада из чувства *сомохранения*^d вынуждены будут отказаться от дальнейшей работы, вследствие чего, отпуск керосина как со склада, так равно и в лавки будет прекращен, и будут ходатайствовать перед Правлением Т[оварищес]тва о принятии надлежащих мер, могущих прекратить высылку керосина на склад Т[оварищес]тва.

О сделанном Вами по сему распоряжению, покорнейшая просьба не отказать сообщить⁵⁹.

^a Так в тексте.

^b Подчеркнуто простым карандашом.

^c Исправлено черными чернилами вместо: «незначения».

^d Так в тексте.

Заведующий складом

Т[оварищес]ва Бр[атьев] Нобель в Минске^а

Мало-Георгиевск[ая]

улица⁶⁰ дом

№ 21 Склад

Т[оварищес]в[а] Нобель.

Герасимович^б

.....
Источник: НИАБ. Ф. 1683. Оп. 1. Д. 17. Л. 69 об.–70 об. Машинописный.
На бланке.

Документ 12

1917 г. октября 31. – Докладная записка помощника лепельского уездного комиссара Я.И. Чумака лепельскому уездному комиссару СНК РСФСР Н.Н. Загребскому о незаконной попытке задержания гражданина Мартиновской вол. следуемой из им. Сокорова в г. Полоцк лайбы с провиантом для армии.

Г[осподину] Лепельскому Уездному Комиссару⁶¹.

Помощника Комиссара, по Лепельскому
уезду, Я.И. Чумака

Д О К Л А Д Н А Я З А П И С К А .

Вследствие телеграммы чиновника фронтостроя Курпенникова, от 24 сего Октября, телеграмм Губернской Продовольственной Управы и Начальника Двинского Военного Округа, от того же числа, я, 25 сего Октября, совместно с Эмиссаром Губернской Продовольственной Управы – И.И. Крейшманом и товарищем Председателя Лепельской Уездной Продовольственной Управы – М.А. Сапиро, выбыл в имение Сокорова, Мартиновской волости, где по расследовании всех обстоятельств, по данному делу, было установлено: что агент фронтостроя Курпенюк взял в аренду им[ение] Сокорова, с целью снабжения армии продовольствием и фуражем, при чем принял от владельца имения Коркозовича все договоры с находившимися в имении рабочими. По окончании обмолота хлебов, все рабочие удовлетворены и обеспечены продовольствием до нового урожая, по добровольному соглашению, при чем приняты в расчет как условия договора с рабочими, так и требования закона 25 марта. По имеющемуся разрешению Витебской Губернской Продоволь-

^а Подпись неразборчива.

^б Ниже стоит еще одна, неразборчивая. подпись.

ственной Управы, от 2-го октября с[его] г[ода] за № 1560, г[осподину] Курпенку разрешено к вывозу из имения Соорово: 90 пуд[ов] ржи, 260 пуд[ов] пшеницы, 200 пуд[ов] ячменя, 500 пуд[ов] овса, 1000 пуд[ов] картофеля и 350 пуд[ов] сена. По этому разрешению Курпенюк до сих пор ничего не вывозил, а 16–20 октября г[осподин] Курпенюк погрузил в ближайшей пристани в Низголове, для вывоза в гор. Полоцк: 112 пуд[ов] пшеничной сортовой муки, 140 пуд[ов] пшеницы, 200 пуд[ов] ячменя, 100 пуд[ов] овса, 600 пуд[ов] картофеля и 17 мешков /около 50 пудов/ отрубей. Грузенная этим хлебом и фуражем лайба была остановлена в пути, вблизи дер[евни] Заручевье, гражданами Мартиновской волости, 21 октября вечером, а 24 октября, по распоряжению Председателя Мартиновской Волостной Продовольственной Управы – Якушенка, членов той же Волостной Продовольственной Управы – Базилевича и Пашкевича, Председателя Мартиновского Волостного Комитета, Карусевича, члена того же Вол[остного] Земельного Комитета – Жигало и Мартиновского Волостного Комиссара – Клячковского, весь хлеб и отруби были выгружены и сложены в дер[евне] Заручевье.

По обследовании на месте выяснилось, что г[осподин] Курпенюк погрузил на лайбу, для вывоза, действительно вышеозначенное количество хлеба и фуража и это количество не превышает, указанного в разрешении Губернской Продовольственной Управы. Для Продовольствия рабочих оставлено около 700 пуд[ов] ржи, 1-го сорта и 2-го сорта *около*^а 50 пуд[ов], на семена оставлено: овса около 200 пуд[ов], вики 60 пуд[ов], Ячменя 1-го сорта около 600 пуд[ов] и второго сорта около 20 пудов. Пшеницы осталось в амбаре около 600 пудов.

Того же 25 октября, я совместно с Крейшманом и Сапиро выбыли в дер[евню] Заручевье, где уже находился Начальник Уездной Милиции. Собранным Председателем Вол[остной] Продов[ольственной] Управы Якушенком гражданам, дер[евни] Заручевья, я разъяснил всю незаконность задержания и выгрузки лайбы, груженной провиантом для армии и просил, чтобы граждане сами нагрузили, разгруженную ими лайбу, так как хлеб и фураж назначен для армии, но граждане подстрекаемые к упорству Карусевичем, категорически отказались исполнить мою просьбу, при чем Карусевич громко и определенно заявил, что он не даст грузить лайбу, так как этот хлеб и фураж вывозится с спекулятивной целью.

Силе пришлось уступить, но посоветовавшись с Начальником Уездной Милиции я решил вызвать из мест[ечка] Бешенкович десять драгун. На следующий день, 26 октября драгуны прибыли в дер[евню] Заручевье. Агент фронтостроя нанял подводы и грузчиков и под охраной драгун погрузил лайбу, выгруженным с нее хлебом и фуражем, при чем доношу, что Председатель Вол[остной] Продов[ольственной] Ком[иссии] Якушенюк отказался от вы-

^а Так в тексте.

дачи ключей от амбара, где был сложен выгруженный с лайбы хлеб и как он, так и главный зачинщик и подстрекатель толпы Карусевич не явились. Амбар был открыт отмычками. Толпа без подстрекателей вела себя пассивно, хотя и протестовала, против погрузки лайбы. Лайба была погружена и отправлена по назначению, *в сопровождении*^a драгун, проводивших ее на несколько верст от дер[евни] Заручевья.

Начальником Уездной Милиции составлен протокол для привлечения зачинщиков к законной ответственности.

Октября 31 дня 1917 г.

Помощник Комисара Я. Чумаков^b

.....
Источник: НИАБ. Ф. 3445. Оп. 1. Д. 62. Л. 37–37 об. Машинописный.

Документ 13

1917 г. ноября 2. – Прошение заведующего государственным им. Петропавлово Алексеевской вол. Невельского у. Ф.И. Гея в Витебское отделение Крестьянского поземельного банка о содействии в обеспечении безопасности служащих имения.

В Витебское Отделение^c
Крестьянского ^d Поземельного Банка.

№ 127^h
2-го Ноября
1917 года.

Заведывающего^a Имением Петропавлово
Ф.И. Гея⁶².

Вчера^b 1^ю Ноября явился ко мне Лесной сторож Петропавловской Лесной дачи Трофим Феодоров Сергеенок и заявил мне, что он 31-го *Октября*^c т[екущего] г[ода] *шол*^d по Лесной даче в урочище Красавка квартал № 14^h, время было под вечер, солнце закатилось, вдруг из кустов последовал выстрел и его всего обдало дымом, он испугался и остановился, тогда к нему из

^a Исправлено синими чернилами вместо: «под escortом».

^b Написано от руки синими чернилами.

^c Справа стоит неразборчивая отметка синим карандашом.

^d Слева стоит отметка простым карандашом: «1 копия», ниже – резолюция простым карандашом: «8/XI Пр. перед. мне [подпись]».

^h Слева и поверх текста стоит прямоугольный штамп: «ВИТЕБСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ 8/XI 1917 ВХОД[ЯЩИЙ] № 9044 КРЕСТЬЯНСК[ОГО] ПОЗЕМ[ЕЛЬНОГО] БАНКА».

^b Выше стоит отметка простым карандашом: «[...]/370».

^c Исправлено простым карандашом вместо: «Сентября».

^d Так в тексте.

кустов вышел уволенный мною 1го Октября со службы лесника крестьянин деревни Борок Алексеевской волости Карп Дмитриев Латышев и сказал, что он не его подкарауливал, а его Отца Феодора Сергеенка, который тоже служит Лесником в Петропавловской лесной даче. Карп Латышев ударил Трофима Сергеенка два раза по затылку и разорвал ему полушубок и поломал висячий у него на груди знак Лесного Сторожа бляху и пригрозив ему, что если он или его отец будут ходить по лесу, то обязательно будут убиты, с этими Словами Карп Латышев отошел от Трофима Сергеенка в Кусты, где раздался смех других Лиц. Карп Латышев был в числе других ему подобных, но кто был с Латышевым, он, Трофим Сергеенок, не мог увидеть. Я сейчас же написал заявление Председателю Алексеевского волостного земства и с этим заявлением послал Трофима Сергеенка в волость. В моем заявлении я просил сделать дознание и принять меры к ограждению *жизни*^а Лесной стражи, так как этот же Карп Латышев и меня подкарауливает, но надеяться на какую-либо поддержку со стороны наших домашних властей нельзя, так как я уже не раз обращался к Комисару с разного рода заявлениями и никогда не было ничего сделано. Состоявший на должности Лесника и уволенный мною 1го Октября Карп Латышев занимался выгонкой Самогонки и Сам делал аппараты для выгонки Самогонки и таковые продавал другим, от чего у нас развелось очень много этих аппаратов и почти во всех деревнях производят выгонку Самогонки. Местные власти никто на это не обращают внимания, *так как все вместе и распивают самогонку и всех винокуров покрывают*^б.

В Сентябре месяце я заехал в Лесную Сторожку около озера Чайцы, где жил Карп Латышев, и *састал*^в в квартире настоящую фабрику, Карп Латышев делал новый аппарат для выгонки самогонки, я части этого аппарата забрал и донес об этом Невельскому Уездному Комисару⁶³, прося Его указать, кому отдать забранные мною части аппарата. Через недели две приехали ко мне 4 Солдата с Невельского Гарнизона с бумагой Комисара, в которой значилось передать части аппарата Алексеевскому волостному комисару, что я и исполнил, а Карпа Латышева от должности Лесника уволил, так как он и после случившегося производил выгонку Самогонки и делал аппараты, а в настоящее время только этим и занимается. 26го Октября был храмовой праздник в соседних деревнях с им[ением] Петропавлово и в деревне Сапроново на реке Ловати, где есть Церковь, был *кермаиш*^д, на котором была открыта торговля Самогонкой, которой продали 40 ведер, а попившись под вечер затеяли драку и 4^х Человек побили почти до смерти. Стреляли с револьверов

^а Так в тексте.

^б Текст взят в круглые скобки и перечеркнут простым карандашом.

^в Так в тексте.

^д Так в тексте.

и пускали в ход ножи. Никто об этом не составлял протокола, *так как и местные власти все вместе п[ь]янствовали*^а.

Донося о вышеизложенном, Имею честь просить Отделение, может быть, *можно*^б просить какой-либо поддержки и защиты от Губернских властей, так как на наши волостные *и уездные*^с нельзя возлагать^д никакой надежды. С уезда приезжают Солдаты с летучего отряда и живут по неделям, но это одна Семья и вместо улучшения положения, все дела еще ухудшаются и народ с каждым днем становится нахальнее. Лесник, по которому Стреляли, от Службы отказался, желающих^е поступить на службу при таких обстоятельствах нельзя найти. Крестьяне Деревни Нюса пасут скот на посадке Леса Сосны 1915 и 1916 года в урочище Бабина Смерть Квартал № 8^а и на заявление Лесника, что по посадке пасть нельзя, отвечают, что тепер^ф свобода и они никаких прав и знать не хотят. Я просил Комисара повлиять и просил крестьян не пускать скот на посадку и сенокосы, но это все напрасно.

Заведывающий^г Ф.И. Гей

.....
Источник: НИАБ. Ф. 2510. Оп. 1. Д. 9866. Л. 75–75 об. Рукописный.

Документ 14

1917 г. [ноября 3]^а. – Дознание и.д. начальника Минской ГГМ И.К. Гамбурга по жалобе капитана Боровского об избении его в Управлении 4-го уч. ГГМ.

Копия.

Дознание по делу Боровского⁶⁴.

На основании полученного донесения, что капитан Боровский был избит в IV участке в ночь с 16 на 17 Сентября, мною были допрошены все свидетели по этому делу: дежурный старший милиционер Швейдель⁶⁵, постовой милиционер, дежуривший у виадука, – Гринберг⁶⁶, старшие милиционеры

^а Текст взят в круглые скобки и перечеркнут простым карандашом.

^б Так в тексте.

^с Текст взят в круглые скобки и зачеркнут простым карандашом.

^д Подчеркнуто синим карандашом с отметкой слева на полях в виде вертикальной полосы.

^е Так в тексте.

^ф Так в тексте.

^г Так в тексте.

^h Документ не датирован. В качестве датировки приводится дата отправления копии дознания прокурору Минского окружного суда (НИАБ. Ф. 1683. Оп. 1. Д. 29. Л. 146).

Ромазевич и Кацнельсон⁶⁷, младшие милиционеры Шацкий, Язвин⁶⁸ и Собило⁶⁹, на дознании выяснилось^а следующая картина:

Милиционер Гринберг, находясь на посту у виадука около 10 часов вечера, увидел офицера, пристававшего к женщинам. Так как офицер был без пояса, весь запачкан в грязи, без шапки, – он показался милиционеру подозрительным. Гринберг подошел к нему и просил его не приставать к женщинам. Офицер стал ругаться и, вскочив на первого попавшегося извозчика, хотел уехать. Это еще более возбудило подозрение милиционера, а потому последний велел остановиться извозчику и схватить в часть для удостоверения личности офицера. Услышав это, офицер схватил милиционера за горло и стал его душить. Стоявший вблизи другой милиционер – Собило пошел Гринбергу на помощь и только при совместных усилиях, офицер был доставлен в часть. Здесь он продолжал буйствовать, оторвал свои погоны и стал их топтать, разбросал свои деньги по полу, ругал евреев, плакал, бил по столу кулаком и наконец ударил старшего милиционера Швейделя по лицу. После того, как его немного успокоили, он был препровожден в Комендантское Управление, где и заснул на диване. Все свидетели единогласно утверждают, что капитан Боровский был сильно пьян, а потому и скандалил. Никто Боровского ни разу не ударил.

На основании изложенного считаю заявление Боровского не соответствующим действительности.

Подписал И[справляющий] д[олжность] Начальника Минской
Милиции И.К. Гамбург⁷⁰.

С подлинным верно:

Правитель Канцелярии^б

.....
Источник: НИАБ. Ф. 1683. Оп. 1. Д. 29. Л. 147–147 об. Машинописный.
Копия.

Документ 15

1917 г. ноября 18. – Рапорт городокского уездного комиссара витебскому губернскому комиссару СНК РСФСР П.Н. Солонко о неумышленном нанесении смертельного огнестрельного ранения солдатом 1-го Новомиргородского эскадрона Стрелкового полка 16-й кавалерийской дивизии Н.А. Устиновым своему сослуживцу солдату П.П. Кошкеву в д. Гончарово 2-е Белецкой вол. в доме гражданина М. Шунько.

^а Так в тексте.

^б Подпись отсутствует.

**ВРЕМЕННОЕ
ПРАВИТЕЛЬСТВО^а
КОМИССАР
ГОРОДСКОГО УЕЗДА
Витебской губернии**

Витебскому Губернскому^с
Комиссару⁷¹.

«18» ноября 1917 г.
№ 5110.

г. Городок^б

11 сего Ноября в 2 часа дня в деревне Гончарово 2-ое Болецкой волости в доме гражданина Матвея Шунько случайным выстрелом из охотничьего дробового ружья убит солдат 1-го Новомиргородского эскадрона Стрелкового полка 16 Кавалерийской дивизии Прокофий Павлович Кошсеев в 21–23 лет. Произведенным предварительным дознанием установлено, что убийство *совершенно*^д солдатом той же части Николаем Александровым Устиновым при следующих обстоятельствах: покойный Кошсеев с товарищем Чухонцевым сидел за столом в доме Шунько, из них покойный Кошсеев писал письмо, а Чухонцев читал книгу, в то же время Николай Устинов рассматривал принадлежащее хозяину ружье и не замечая, что таковое было заряжено, нечаянно произвел выстрел, которым убил Кошсеева. По заключению Уездного Врача, производившего осмотр трупа Кошсеева установлено, что заряд попал в лицо и шею, вызвав рану с разрывом сонной артерии, от которой и последовало смертельное кровотечение; смерть была почти что моментальная. Нанесенное ранение относится к смертельным ранениям. Труп покойного разрешено предать земле, а дознание в порядке 253 ст[атьи] Уст[ава] Угол[овного] Судопр[оизводства] направлено Товарищу Прокурора Витебского Окружного Суда по Невеле-Городокскому участку и сообщено Командиру 1-го Новомиргородского эскадрона Стрелкового полка 11 Ноября за № 4087.

Об изложенном сообщая Вам.

^а Документ составлен на бланке, отпечатанном до свержения ВП.

^б Ниже стоит отметка синими чернилами: «Справку 24/ХІ [подпись] 10926», справа от нее – отметка красным карандашом: «Губ[ернское] Правление» и отметка синими чернилами: «Получ[ено] 29/11 № 1522 Д[ело] № 7», ниже – отметка синими чернилами: «Доложено – принято к сведению 30/11 [подпись]».

^с Выше стоит штамп: «22 НОЯ[БРЬ] 1917».

^д Так в тексте.

За Уездного Комиссара^а Н. Еленевский
Секретарь^б

.....
Источник: НИАБ. Ф. 3445. Оп. 2. Д. 49. Л. 133–133 об. Машинописный. На бланке.

Документ 16

1917 г. декабря 11. – Прошение проживающих в г. Полоцке выходцев из Варшавской губ. отставных солдат С. Радюковского и А. Дущика в Полоцкий комитет ВСГ о выдаче им беженских пайков.

В^с Комитет Вс[ероссийского]^д С[оюза] Г[ородов]

Отст[авных] солдат-беженцев

Радюковского^е Станислава и *Дущика*^ф

Александра, беж[енцев] из Варшавской
губ[ернии]

Прошение.

Будучи отпущенными из полка и освобожденными от воинской повинности и не имея никаких средств к существованию и возможности найти в настоящее время работу, покорнейше просим Комитет оказать нам помощь выдачей беженских пайков.^г

Просители: Александр Дущик
и неграмотный Радюковский,
а за него Дущик

Адрес: Лепельская ул[ица] д[ом] № 48 и
Александр[овская] фабрика гильз.

.....
Источник: НИАБ. Ф. 2708. Оп. 1. Д. 95. Л. 163. Рукописный.

^а Исправлено черными чернилами вместо: «Уездный Комиссар».

^б Подпись неразборчива.

^с Слева стоит отметка черными чернилами: «Вх[одящий] № 459.».

^д Выше стоит отметка черными чернилами: «11/XII [19]17 г.».

^е Подчеркнуто синим карандашом.

^ф Подчеркнуто синим карандашом. Ниже и поверх текста стоит резолюция черными чернилами: «где проживали до войны?».

^г Поверх текста стоит резолюция черными чернилами: «Зарегистров[ать]. Выдать паяк [подпись]».

¹ Снапковский, Ю.Н. «Великая европейская война» в жизни населения прифронтовых губерний в документах НИАБ. Часть I (1914 г.) / Ю.Н. Снапковский // Архиварыус: Зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 12 / рэдкал.: Ю.М. Бохан (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : НГАБ, 2014. – С. 86–119; Он же. «Великая европейская война» в жизни населения прифронтовых губерний в документах НИАБ. Часть II (1915 г.) / Ю.Н. Снапковский // Архиварыус: Зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 13 / рэдкал.: Ю.М. Бохан (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : НГАБ, 2015. – С. 27–59; Он же. «Великая европейская война» в жизни населения прифронтовых губерний в документах НИАБ. Часть III (1916 г.) / Ю.Н. Снапковский // Архиварыус: Зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 14 / рэдкал.: Ю.М. Бохан (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : НГАБ, 2016. – С. 53–108; Он же. «Великая европейская война» в жизни населения прифронтовых губерний в документах НИАБ. Часть IV (январь – июнь 1917 г.) / Ю.Н. Снапковский // Архиварыус: Зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 15 / рэдкал.: В.Ф. Голубеў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : НГАБ, 2017. – С. 77–102.

² Имеется в виду Б.Н. Самойленко. *Самойленко Борис Николаевич* (30.07.1878 – 18.03.1936, Вильжюиф, пригород Парижа) – потомственный дворянин, прав. вероисп., выпускник Псковского кадетского корпуса и Николаевского кавалерийского училища, юнкер рядового звания (31.08.1897), унтер-офицер (06.12.1898), с 09.08.1899 корнет 53-го драгунского Ново-Архангельского полка (с 18.10.1899 по 12.08.1900 помощник заведующего полковой учебной командой), 12.08.1900 прикомандирован к л.-гв. Драгунскому полку, куда переведен 03.04.1901, с 09.08.1903 поручик (06.12.1903), с 19.03.1904 подъесаул 5-го Сибирского казачьего полка, в составе которого участвовал в русско-японской войне 1904–1905 гг., с 05.02.1906 поручик л.-гв. Драгунского полка, с 09.08.1907 штабс-ротмистр (06.12.1907), в 1910 г. выдержал экзамен на должность земского начальника, 21.01.1911 уволен от службы «по болезни» в чине ротмистра с пенсией и зачислением в конное ополчение по Минской губ., с 31.01.1911 по 30.09.1911 новогрудский уездный предводитель дворянства, с 14.08.1911 председатель Новогрудской уездной земской управы, с 30.09.1911 по 1917 г. председатель Минской губернской земской управы, с 1911 по 1917 гг. почетный мировой судья Новогрудского у., с 17.04.1912 почетный смотритель Раковской низшей ремесленной школы, с 14.08.1914 по 1917 г. председатель Минского губернского комитета ВЗС, с 04.03.1917 по 15.10.1917 минский губернский комиссар ВП, с 23.03.1917 председатель Минского губернского продовольственного комитета, после Октябрьской революции 1917 г. эмигрировал во Францию, член Объединения л.-гв. Драгунского полка, в 1929–1930 гг. снимался в любительских фильмах композитора С.С. Прокофьева. Владел родовым им. Бретьянка Городечанской вол. Новогрудского у. (на 1912 г. – 540 дес. земли). Кавалер орденов Св. Анны 4-й ст. с надписью «За храбрость» (22.06.1905), Св. Владимира 4-й ст. с мечами и бантом (22.06.1906), Св. Анны 3-й ст. с мечами и бантом (22.06.1906), Св. Станислава 3-й ст. с мечами и бантом (22.06.1906), Св. Станислава 2-й ст. (06.12.1913) и Св. Анны 2-й ст. (30.04.1915). Награжден светло-бронзовой медалью «В па-

мья войны с Японией» на соединенной Александровской и Георгиевской ленте (26.10.1906).

³ *Дзежыц Петр Васильевич* (~1861 г. – после 01.01.1925) – минский мещанин, на 1894–1917 гг. проживал в д. Стукатичи Самохваловичской вол. Минского у. Минской губ., на 01.01.1925 проживал в д. Стукатичи Самохваловичского сельсовета Самохваловичского района Минского округа Белорусской ССР, имел в хозяйстве лошадь, корову и свинью.

⁴ *Дзежыц Викентий Васильевич* (~1866 г. – после 31.07.1917) – минский мещанин, на 1894–1917 гг. проживал в д. Стукатичи Самохваловичской вол. Минского у. Минской губ.

⁵ *Дзежыц Виктор Васильевич* (~1869 г. – после 01.01.1925) – минский мещанин, на 1894–1917 гг. проживал в д. Стукатичи Самохваловичской вол. Минского у. Минской губ., на 01.01.1925 проживал в д. Стукатичи Самохваловичского сельсовета Самохваловичского района Минского округа Белорусской ССР, имел в хозяйстве корову, две свиньи и овцу.

⁶ *Дзежыц Константин Васильевич* (1875 г., д. Стукатичи Самохваловичской вол. Минского у. Минской губ. – 25.10.1938, г. Витебск ?, Белорусская ССР) – минский мещанин, на 01.01.1894 проживал в д. Стукатичи, на июль 1917 г. состоял на военной службе. В советское время работал сторожем депо станции Витебск, 26.03.1938 арестован как «агент польской разведки», 20.05.1938 приговорен Комиссией НКВД СССР и Прокурора СССР к расстрелу, реабилитирован Прокуратурой Белорусского военного округа.

⁷ *Дзежыц Александр Васильевич* (~1879 г. – после 31.07.1917) – минский мещанин, на 01.01.1894 проживал в д. Стукатичи Самохваловичской вол. Минского у. Минской губ., на июль 1917 г. состоял на военной службе.

⁸ *Дзежыц Василий* (~1828 г. – между 1894 и 1917 гг.) – отставной солдат, 05.09.1874 причислен к минским мещанам, на 01.01.1894 проживал в д. Стукатичи Самохваловичской вол. Минского у. Минской губ.

⁹ Вероятно, имеется в виду Г.Э. Чапский. *Чапский (фон Гуттен-Чапский) Георгий Эмеринович* (04.12.1861, им. Станьково Минского у. Минской губ. – 25.07.1930, им. Морды Люблинского воев. Республики Польша) – представитель белорусского шляхетского рода герба «Лелива», граф, рим.-кат. вероисп., выпускник немецкой гимназии имени Св. Анны в г. Санкт-Петербурге и юридического факультета Императорского Дерптского университета, общественный деятель, предприниматель, в 1918 г. уполномоченный Главного управления Красного Креста, с 1918 по 1920 гг. минский губернский маршал, владелец имений Лукашино Самохваловичской вол. Минского у. (на 1911 г. – 8158 дес. земли), Королево, Куль и Прилуки Минского у. (на 1914 г. – 6956 дес. земли), Самуэлево Дудичской вол. Игуменского у. (на 1914 г. – 5066 дес. земли).

¹⁰ *Слиозберг Моисей Абрамович* – мещанин, на 1911–1917 гг. владелец дома по ул. Нижне-Ляховской в г. Минске.

¹¹ *Нижне-Ляховская ул.* – сегодня ул. Октябрьская в г. Минске.

¹² 13.07.1917 старшим милиционером Н. Борисенко и артиллерийским пиротехником штаба 10-й армии коллежским асессором Петровицем составлен акт, согласно которому «снаряд русского производства» (НИАБ. Ф. 1683. Оп. 1. Д. 6. Л. 1009 об.).

¹³ *Наровля* – родовое имение помещиков Горваттов в Речицком у. Минской губ.

¹⁴ *Краснопольский Станислав* – на 15.07.1917 председатель Рабочего комитета Наровлянской фабрики фруктовых изделий Э.А. Горватта Речицкого у. Минской губ.

¹⁵ *Ерохин Сергей* – на 15.07.1917 член Рабочего комитета Наровлянской фабрики фруктовых изделий Э.А. Горватта Речицкого у. Минской губ.

¹⁶ *Соболев Петр* – на 15.07.1917 рабочий Наровлянской фабрики фруктовых изделий Э.А. Горватта Речицкого у. Минской губ.

¹⁷ Имеется в виду П.Н. Фалевич. *Фалевич Петр Николаевич* – титулярный советник, до 1917 г. товарищ прокурора Минского окружного суда по Минскому у., на апрель 1917 г. и на 10.10.1917 мозырский уездный комиссар ВП.

¹⁸ Имеется в виду *фабрика фруктовых изделий*, основанная в 1913 г. помещиком Э.А. Горваттом в его им. Наровля Речицкого у. Минской губ. для переработки собственного урожая овощей и фруктов. Основной продукцией фабрики были мармелад, карамель, пастила, повидло, джем и варенье. На май 1917 г. фабрика имела до 100 человек постоянных служащих. В 1918 г. фабрика была закрыта, в 1925 г. возобновила свою деятельность под названием «Красный Мозырянин», а в 1996 г. преобразована в открытое акционерное общество.

¹⁹ Имеется в виду Э.А. Горватт. *Горватт Эдуард-Маврикий Артурович* (25.02.1866, им. Наровля Речицкого у. Минской губ. – 16.03.1935, им. Гожички гмины Гожице Водзиславского повята Силезского воев. Республики Польша) – представитель белорусского шляхетского рода герба «Побог», выпускник Рижского политехнического училища по специальности «агроном», в 1897–1900 гг. депутат Минского дворянского депутатского собрания от Мозырского у., с 1903 по 1918 гг. владелец родового им. Наровля (28.000 дес. земли), где в 1913 г. основал *фабрику фруктовых изделий*, на 02.09.1914 владел двумя винокуренными заводами в Наровлянской вол. Речицкого у., с 1918 г. проживал в имении матери – Гожички. Похоронен в д. Червона-Весь гмины Кшивинь Косцьянського повята Великопольского воев. Республики Польша.

²⁰ Имеется в виду Г.Г. Нестеренко. *Нестеренко Георгий Гаврилович* – на 1914 г. и до 1917 г. учитель русского языка Мозырской мужской гимназии, на 19.06.1917 и 25.07.1917 начальник Мозырской уездной милиции.

²¹ Имеется в виду Б.Н. Самойленко. См. прим. 2 к док. № 1.

²² 21.07.1917 мозырский уездный комиссар П.Н. Фалевич сообщал минскому губернскому комиссару ВП Б.Н. Самойленко, что 20.07.1917 сахар был вывезен из г. Мозыря в м. Наровля Речицкого у. «без всяких со стороны населения эксцессов служащими Горватта, прибывшими для этого в гор. Мозырь в сопровождении казаков» (НИАБ. Ф. 1685. Оп. 1. Д. 1. Л. 86).

²³ *Михайлов Тимофей Федорович* – на июль 1917 г. рабочий Наровлянской фабрики фруктовых изделий Э.А. Горватта Речицкого у.

²⁴ Имеется в виду В.М. Кузьминский. *Кузьминский Василий Минович* (03.08.1863, Люблинская губ. – после 16.09.1917) – сын коллежского асессора, прав. вероисп., обучался в Ловичском реальном училище Варшавской губ. (полного курса не окончил), 18.07.1881 поступил на военную службу рядовым из вольноопределяющихся 3-го разряда в 35-й пехотный резервный кадровый (с 10.03.1889 – 1-й Ивангородский крепостной) батальон (с 20.12.1888 заведующий швальней, с 22.06.1890 и.д. казначея, с 21.02.1891 по 30.09.1891 казначей), с 01.09.1881 юнкер Варшавского пехотного юнкерского училища, унтер-офицер (15.05.1883), подпрапорщик (05.08.1884), 08.08.1884 окончил Варшавское пехотное юнкерское училище по 2-му разряду, подпоручик (23.01.1885), с 23.01.1889 поручик (11.12.1889), с 04.11.1891 комендантский адъютант Штаба Ивангородской крепости, штабс-капитан (21.05.1893), начальник земской стражи Радинского у. Седлецкой губ. (с 14.07.1896 по 02.09.1899) и Бельского у. Гродненской губ. (с 02.09.1899 по 12.11.1899), с 12.11.1899 комендантский адъютант Штаба Варшавской крепости, с 06.05.1900 капитан (26.11.1900), адъютант (с 14.08.1900 по 04.07.1909), и.д. штаб-офицера (с 04.07.1909 по 05.10.1913) и штаб-офицер (с 05.10.1913 по 02.04.1916) Управления коменданта г. Варшавы (04.11.1915 получил Высочайшее благоволение за отлично-усердную службу и труды, понесенные во время военных действий), полковник (05.10.1913), с 02.04.1916 и на 16.09.1917 и.д. коменданта г. Минска. Кавалер орденов Св. Станислава 3-й ст. (13.05.1896), Св. Анны 3-й ст. (01.08.1902), Св. Станислава 2-й ст. (20.11.1905), Св. Анны 2-й ст. (06.12.1908) и Св. Владимира 3-й ст. (09.04.1915).

²⁵ *Шapiro Лев Григорьевич* – солдат-милиционер (на июль 1917 г.) и старший милиционер (на 07.08.1917) 1-го уч. Минской ГТМ.

²⁶ Вероятно, имеется в виду *Тимошевский (Тимашевский) Евгений* – прапорщик, на 03.03.1916 и 16.10.1916 призванный из запаса армейской пехоты, состоящий в 7-м железнодорожном батальоне, кавалер орденов Св. Станислава 3-й ст. (03.03.1916) и Св. Анны 3-й ст. (14.09.1916) с мечами и бантом (16.10.1916).

²⁷ *Манусевич Иосиф Аронович* – на июль 1917 г. и 07.08.1917 милиционер 1-го уч. Минской ГТМ.

²⁸ «Неаполь» – кафе-ресторан в г. Минске, решением Минского городского исполкома от 24.06.1919 передано Минскому центральному рабочему кооперативу для организации народной чайной.

²⁹ Речь идет о капитане М.И. Пархоце. *Пархоц Михаил Иванович* – прав. вероисп., выпускник Алексеевского военного училища (1914), с 1914 г. подпоручик 9-го гренадерского Сибирского полка (06.11.1914 получил ранение, с 09.03.1915 и на 30.06.1915 временно командующий 13-й ротой), штабс-капитан (1916), на 08.03.1917 служил в 15-й самокатной роте, капитан (1917), на 07.08.1917 временно командующий 2-м самокатным батальоном. Кавалер орденов Св. Анны 3-й ст. с мечами и бантом (15.01.1915), Св. Анны 2-й ст. с мечами (26.04.1915), Св. Станислава 2-й ст. с мечами (27.07.1915), Св. Владимира 4-й ст. с мечами и бантом (03.08.1915), Св. Анны 4-й ст. с надписью «За храбрость» (08.08.1915) и

Св. Станислава 3-й ст. с мечами и бантом (08.03.1917). Награжден Георгиевским оружием (16.08.1916). *См. также док. № 7.*

³⁰ *Висневский Мечислав Александрович* – на 10.05.1917 и 07.08.1917 старший милиционер 1-го уч. Минской ГТМ.

³¹ Имеется в виду кафе-ресторан «Неаполь». *См. прим. 28 к док. № 5.*

³² См. прим. 25 к док. № 5.

³³ См. прим. 27 к док. № 5.

³⁴ Речь идет о капитане М.И. Пархоце. *См. прим. 29 к док. № 5.*

³⁵ Имеется в виду В.М. Кузьминский. *См. прим. 24 к док. № 5.*

³⁶ Здесь и ниже речь идет о вольноопределяющемся 11-й самокатной роты *Арбузове*.

³⁷ См. прим. 8 к док. № 2 в части I.

³⁸ См. прим. 30 к док. № 5.

³⁹ См. прим. 29 к док. № 5.

⁴⁰ Имеется в виду В.М. Кузьминский. *См. прим. 24 к док. № 5.*

⁴¹ *Губернаторская ул.* – сегодня ул. Ленина в г. Минске.

⁴² См. прим. 28 к док. № 5.

⁴³ См. прим. 25 к док. № 5.

⁴⁴ Возможно, имеется в виду *Гринкевич-Мочульский (Гринцевич-Мочульский) Иосиф Матвеевич* – на 01.01.1909 поручик 161-го пехотного Александропольского полка, участник Первой мировой войны, штабс-капитан корпусного транспорта 27-го армейского корпуса (01.07.1916 поступил на лечение в 1-й Московский эвакуационный госпиталь), на октябрь 1916 г. штабс-капитан 161-го пехотного Александропольского полка, прикомандированный к 305-му пехотному Лаишевскому полку, кавалер орденов Св. Станислава 3-й ст. с мечами и бантом (23.10.1916) и Св. Анны 3-й ст. с мечами и бантом (31.10.1916).

⁴⁵ Вероятно, имеется в виду Б. Велибеков. *Велибеков Бахадур Касум-бек оглу (Богатур-бек Касум-бек-оглы; 12.01.1894, с. Чемеңли Шушинского у. Елизаветпольской губ. – 12.02.1940, г. Москва, СССР)* – выходец из состоятельной семьи, выпускник Бакинской гимназии (1912), с 1912 г. обучался на юридическом факультете Императорского Киевского университета Св. Владимира, откуда был исключен в 1913 г. за участие в революционном движении, но затем восстановлен, с 1916 по 1918 гг. член Партии левых социалистов-революционеров, с 15.07.1917 начальник Управления 4-го уч. Минской ГТМ, затем комиссар военно-экономического управления Смоленского штаба Красной гвардии, с сентября 1918 г. член РКП(б), в 1919 г. по заданию Кавказского краевого комитета РКП(б) вел партийную работу в Батуми, Гяндже и Карабахе, в 1920 г. участник установления Советской власти в Азербайджане (председатель Карабахского революционного комитета, во время антисоветского восстания в Карабахе под руководством генерала Нури-паши Киллигиля подвергнулся аресту), в 1921 г. первый секретарь Нахичеванского областного комитета РКП(б), затем заместитель

народного комиссара просвещения Азербайджанской ССР, с 1922 по 1926 гг. народный комиссар юстиции Азербайджанской ССР, затем председатель ЦИК Нахичеванской АССР, затем до 1933 гг. первый секретарь Нахичеванского областного комитета Всесоюзной КП(б), с 1936 по 1937 гг. генеральный прокурор Азербайджанской ССР, до июля 1937 г. заместитель председателя Президиума Азербайджанского филиала Академии наук СССР, 07.07.1937 арестован по обвинению в «участии в заговоре Академии наук, шпионаже и подготовке терактов», 21.01.1940 приговорен Военной коллегией Верховного Суда СССР к расстрелу с конфискацией имущества, реабилитирован 01.06.1957 Военной коллегией Верховного Суда СССР.

⁴⁶ Имеется в виду М.А. Михайлов (настоящее имя – М.В. Фрунзе). *См. прим. 36 к док. № 9 в части IV.*

⁴⁷ *Ново-Мясницкая ул.* – сегодня не существует, находилась между современными ул. Раковской и просп. Победителей в г. Минске.

⁴⁸ Нижний базар (Нижний рынок) – «самая тесная низменная, но и самая оживленная торговая часть города, <...> ведущая как крупную оптовую, так и самую мелочную торговлю» (Весь Минск, или Спутник по г. Минску / Издание первое С.М. Яхимовича. – Минск, 1911. – С. XII), сегодня площадь 8 Марта (на стыке ул. М. Богдановича и просп. Победителей) в г. Минске.

⁴⁹ *Унгер Израиль Гиршевич* – с 25.05.1917 и на 14.09.1917 младший милиционер 2-го уч. Минской ГТМ.

⁵⁰ Имеется в виду И.С. Веселов. *Веселов Иван Степанович* (1896 – после 23.04.1939) – до Февральской революции 1917 г. работал в структуре ВЗС, с 01.03.1917 и на 03.11.1917 начальник Управления 2-го уч. Минской ГТМ, с 1920 г. член РКП(б), с 1920 г. на службе в органах Всероссийской чрезвычайной комиссии по борьбе с контрреволюцией и саботажем, капитан государственной безопасности (20.05.1936), в 1936 г. начальник Полтавского городского отдела НКВД Украинской ССР и начальник особого отдела НКВД 25-й стрелковой дивизии, с 08.10.1936 по 27.07.1937 начальник транспортного отдела Управления НКВД Куйбышевской обл., заместитель начальника (с 07.04.1938 по 04.10.1938) и начальник (с 04.10.1938 по 09.03.1939) Управления рабоче-крестьянской милиции НКВД Татарской АССР.

⁵¹ *Гоберман Идель Меерович* – на 04.11.1917 проживал в г. Минске по ул. Подзамковой на Болоте, дом № 24 (дом Хархурина), кв. 1.

⁵² *Ул. Подзамковая на Болоте* – сегодня не существует, находилась в районе современной площади 8 Марта в г. Минске.

⁵³ *Коняк Рахиль Лейбовна* – на 04.11.1917 проживала в г. Минске по ул. Раковской, дом № 8 (дом Рубинштейна), кв. 5.

⁵⁴ *Раковская ул.* – современная ул. Раковская в г. Минске.

⁵⁵ Вероятно, имеется в виду *Рубинштейн Лейзер Гиллельевич* – на 1911 г. владелец дома № 8 по ул. Раковской в г. Минске.

⁵⁶ *Кузьмин-Караваев Дмитрий Владимирович* (17.05.1886, г. Санкт-Петербург – 16.03.1959, г. Рим, Италия) – представитель древнего русского дворянского рода,

выпускник юридического факультета Императорского Санкт-Петербургского университета, член большевистской секции РСДРП, в 1907 г. арестован за революционную деятельность и содержался в санкт-петербургской тюрьме «Кресты», выбыл из РСДРП на почве разочарования в марксизме и полностью отошел от революционного движения, работал помощником присяжного поверенного, с 1911 г. служащий Департамента государственной собственности Министерства земледелия, с 1911 по 1914 гг. руководил (вместе с Н.С. Гумилевым и С.М. Городецким) санкт-петербургским литературным объединением «Цех поэтов», с началом Первой мировой войны добровольно ушел на фронт в качестве уполномоченного Комитета ВЗС, занимался санитарной работой и военным снабжением, кавалер Георгиевского креста 1-й ст., в 1917 г. заведовал гражданской частью Ставки Верховного Главнокомандующего, в июле – октябре 1917 г. временно исполнял обязанности минского губернского комиссара ВП, в 1919–1920 гг. работал в центральных органах контроля РСФСР, после Октябрьской революции 1917 г. пережил религиозное обращение, 05.05.1920 присоединился к Католической церкви под влиянием московской общины русских католиков византийского обряда во главе со священником Владимиром Абрикосовым, 29.09.1922 выслан из РСФСР в Германию за участие во встречах католиков и православных (на основании решения Коллегии ГПУ от 23.08.1922), с 1926 по 1931 гг. возглавлял Русскую католическую миссию в Берлине, в 1927 г. окончил Папскую греческую коллегию Св. Афанасия в Риме, получил в Папском восточном институте степень доктора богословия и рукоположен в сан иерея византийского обряда, с 1927 по 1931 гг. настоятель русского католического прихода в Берлине, с 1931 по 1934 гг. священник домового храма русского студенческого общежития при Лувенском католическом университете в Бельгии, нес пастырское служение и преподавал в Интернате Св. Георгия для русских детей в Бельгии (с 1934 г.) и Франции (с 1940 г.), служил в Церкви Св. Антония Великого на Эсквiline в Риме и Русской католической церкви Святой Троицы в Париже, в 1956 г. читал лекции на славянском факультете Католического института и в Русском научном институте в Париже, с 1956 по 1959 гг. преподавал историю России и Русской православной церкви в Папской коллегии Руссикум в Риме, занимал должность главного хранителя Ватиканской библиотеки. Похоронен в Риме на русском участке католического кладбища Кампо Верано. С 1910 по 1916 гг. состоял в браке с поэтессой *Елизаветой Юрьевной Пиленко* (во 2-м замужестве – *Скобцова*; 1891–1945), которая после принятия монашества в эмиграции получила известность как «мать Мария», сыграв заметную роль в истории русского православия и став героем движения Сопротивления, а в 2004 г. канонизирована Константинопольским патриархатом как преподобномученица.

⁵⁷ *«Товарищество нефтяного производства братьев Нобель»* – российская нефтяная компания (самая крупная в Российской империи), основанная в 1879 г. вг. Баку Л.Э. Нобелем, Р.Э. Нобелем, А.Б. Нобелем и П.А. Бильдерлингом. Вела нефтедобычу и нефтепереработку в городах Баку, Грозном, на полуострове Челекене и в других местах, а также занималась производством вспомогательных веществ (соды, серной кислоты). Располагала собственной транспортной и сбытовой сетью, включавшей нефтепроводы, танкеры, вагоны-цистерны и нефтеба-

зы с причалами и железнодорожными ветками. После Октябрьской революции 1917 г. Товарищество вместе с многочисленными нефтяными складами, базами и предприятиями национализировано Советской властью.

⁵⁸ Возможно, имеется в виду Б. Велибеков. См. прим. 45 к док. № 8.

⁵⁹ 20.10.1917 последовала резолюция коменданта г. Минска: «Нач[альни]ку Мин[ской] Гор[одской] милиции]. Прошу зависящего распоряжения о водворении порядка, имея в виду, что это частное торговое заведение» (НИАБ. Ф. 1683. Оп. 1. Д. 17. Л. 70 об.), в ответ на которую и.д. начальника Минской ГТМ И.К. Гамбург 25.10.1917 писал коменданту следующее: «Несмотря на то, что Товарищество Нобеля – частная торговля, главный элемент, производящий бесчинства, – солдаты. Милиции не по силам справиться одной с солдатами. А т[а]к к[а]к комендатура должна стараться об охранении прифронтов[ого] города от всяких эксцессов наравне с милицией, то ей не следует сваливать со своих плеч всю охрану на плечи милиции, которая и т[а]к завалена чрезмерной работой. Там, где бесчинствуют солдаты, там дело комендатуры. 25/X И[осиф] Г[амбург]» (НИАБ. Ф. 1683. Оп. 1. Д. 17. Л. 69).

⁶⁰ Мало-Георгиевская ул. – сегодня ул. Толстого в г. Минске.

⁶¹ Имеется в виду Н.С. Загребский. Загребский Николай Николаевич – на 1913–1914 гг. присяжный поверенный в г. Витебске, с мая 1917 г. и на 01.11.1917 лепельский уездный комиссар ВП и СНК РСФСР.

⁶² Гей Франц Ильич (1859 г., д. Петропавлово Невельского у. Витебской губ. – после 03.12.1929) – на 08.02.1917 и 29.12.1917 заведующий государственным им. Петропавлово Алексеевской вол. Невельского у., 12.10.1929 арестован по обвинению по статье 58-10-11 УК РСФСР, 03.12.1929 приговорен Коллегией ОГПУ СССР к лишению права проживать в ряде городов на 3 года, реабилитирован 29.08.1997.

⁶³ Имеется в виду Матцков А.В. – подпоручик, на 28.06.1917 и 05.11.1917 невеличкий уездный комиссар ВП и СНК РСФСР.

⁶⁴ Вероятно, имеется в виду и.д. начальника 1-го отделения мобилизационного отдела Главного управления Генштаба капитан Н.К. Боровский. Боровский Николай Константинович (20.04.1889, Волынская губ. – 02.1920) – представитель дворянского рода Гродненской губ., выпускник Псковского кадетского корпуса (1907) и Павловского военного училище (1909), с 06.08.1909 подпоручик л.-гв. Павловского полка, с 06.08.1913 поручик (06.12.1913), в 1914 г. окончил Николаевскую военную академию, участник Первой мировой войны, 11.10.1914 получил пулевое ранение в бою под Ивангородом, после чего до 15.02.1915 находился на излечении, с 23.01.1915 офицер Генштаба в штабе 15-го армейского корпуса, и.д. старшего адъютанта (с 16.05.1915) и старший адъютант (с 20.07.1916 в чине штабс-капитана Генштаба) штаба 5-го Сибирского армейского корпуса, капитан Генштаба (06.08.1916), 11.12.1916 получил ранение и эвакуирован, с 17.05.1917 и.д. начальника 1-го отделения мобилизационного отдела Главного управления Генштаба, подполковник (03.10.1917), с 16.04.1918 состоял в распоряжении начальника Генштаба РККА, летом 1918 г. начальник оперативного отдела Северного участка отрядов завесы, уволен от службы в РККА «по болезни», затем на

службе в белых войсках Восточного фронта, полковник (1918), с 01.08.1919 и.д. начальника штаба Сибирского войскового казачьего корпуса, 09.09.1919 произведен адмиралом А.В. Колчаком в генерал-майоры за отличия в боях на Тоболе и Ишиме, в феврале 1920 г. во время Сибирского Ледяного похода пленен красноармейцами и расстрелян. Кавалер орденов Св. Анны 4-й ст. (10.11.1914), Св. Станислава 3-й ст. с мечами и бантом (26.01.1915), Св. Анны 3-й ст. с мечами и бантом (03.04.1915), Св. Станислава 2-й ст. с мечами (22.05.1915), Св. Анны 2-й ст. с мечами (07.03.1917) и Св. Владимира 4-й ст. с мечами и бантом (29.11.1917).

⁶⁵ *Швейдель Янкель Шмуйлович* – на 03.07.1917 и 17.09.1917 старший милиционер 4-го уч. Минской ГГМ.

⁶⁶ *Гринберг Меер Берович* – на 03.07.1917 и 30.09.1917 младший милиционер 4-го уч. Минской ГГМ.

⁶⁷ *Кацнельсон (Каценальсон) Лейба Яковлевич* – на 03.07.1917 и 17.09.1917 старший милиционер 4-го уч. Минской ГГМ.

⁶⁸ *Язвин Элья Мордухович* – на 03.07.1917 и 17.09.1917 младший милиционер 4-го уч. Минской ГГМ.

⁶⁹ *Собилло (Сабилло) Антон Андреевич* – на 03.07.1917 и 17.09.1917 младший милиционер 4-го уч. Минской ГГМ.

⁷⁰ *Гамбург Иосиф Карлович (Иосель Хаимович; 12.1887, г. Гомель Могилевской губ. – 01.1965, г. Москва)* – выходец из мещан-евреев г. Гомеля, с 1904 г. член РСДРП (большевик), выпускник Либавского реального училища Курляндской губ. (1905), с 1906 г. руководитель Либавской военной организации РСДРП, в 04.03.1907 арестован за революционную пропаганду в войсках, в апреле 1908 г. приговорен к каторжным работам на 6 лет, отбывал каторгу в Смоленском (с 1909 по 1910 гг.), Псковском (1911) централах и в Шлиссельбургской крепости (с 1912 по 1914 гг.), затем находился на поселении в с. Манзурка Верхотенского у. Иркутской губ., откуда 01.01.1916 совершил побег в г. Иркутск, где проживал по чужому паспорту (на имя *Максима Давыдовича Полищука*), в 1916 г. фельдшер Иркутского комитета ВСГ, с 1916 г. до марта 1917 г. помощник санитарного врача медико-санитарного бюро Иркутской городской управы, с апреля до мая 1917 г. работал в санитарном отделе Минского губернского комитета ВЗС, 1-й помощник начальника (с 01.06.1917 до августа 1917 г.) и и.д. начальника (с августа 1917 г. до февраля 1918 г.) Минской ГГМ, секретарь губернского исполкома (с 12.04.1918) и заведующий губернским отделом здравоохранения (1918) Иваново-Вознесенской губ., с 01.09.1918 по 1921 г. служил в РККА (в 1919 г. начальник снабжения 22-й дивизии, затем 4-й армии; в 1920 г. помощник чрезвычайного уполномоченного Совета Рабочей и Крестьянской Обороны по снабжению Красной Армии Туркестанского фронта, начальник снабжения Южного фронта), в 1920 г. член Президиума Совета народного хозяйства, с 1922 г. директор Всероссийского угольного синдиката, в 1925 г. заместитель председателя правления Авиатреста, с 1925 по 1926 г. помощник начальника Воздушных сил РККА, с 19.01.1928 по 30.08.1928 и.о. председателя правления Торгово-промышленного банка СССР, затем работал в Высшем совете народного хозяйства СССР, с июня 1931 г. до 1936 г. арбитр, затем главный арбитр при СНК СССР, с 1941 г.

по 04.06.1946 старший инспектор Главного интендантского управления Красной Армии в звании подполковника интендантской службы (*«провел большую работу по организации сбора с фронтов Отечественной войны теплых вещей, подлежащих ремонту»*), участник битвы за Москву (30.09.1941–20.04.1942), с 1946 по 1949 г. на разных руководящих должностях, с августа 1949 г. до мая 1956 г. заместитель директора Государственной библиотеки СССР имени В.И. Ленина по административно-хозяйственной части и директор типографии Библиотеки. Награжден Орденом «Знак почета» (17.09.1943), медалями «За оборону Москвы» (1944) и «За победу над Германией» (1945). Автор воспоминаний «Так это было...» (М., 1965). Похоронен в г. Москве на Новодевичьем кладбище.

⁷¹ Имеется в виду П.Н. Солонко. *Солонко Павел Николаевич* (1882–1976) – выходец из д. Гнойно Бытенской вол. Слонимского у. Гродненской губ., юрист, участник русско-японской и Первой мировой войн, в 1916–1917 г. рядовой железнодорожного запасного батальона 5-й армии Северного фронта, после Февральской революции 1917 г. избран председателем ротного, затем батальонного комитета, в 1917 г. председатель Режицкого уездного Совета солдатских, рабочих и крестьянских депутатов, делегат II Всероссийского съезда Советов (25–27.10.1917), в конце октября – начале ноября 1917 г. эмиссар Петроградского Военно-революционного комитета в Витебске, с 17.11.1917 по 31.12.1917 витебский губернский комиссар СНК РСФСР, чрезвычайный комиссар в Симбирской губ., заведующий юридическим отделом НКВД, в 1919–1920 г. уполномоченный штаба 14-й армии Южного фронта по железнодорожному транспорту, член комиссии по разгрузке Брянского железнодорожного узла, участвовал в работе по восстановлению железнодорожных мостов на Украине. Автор воспоминаний «Две встречи с В.И. Лениным» (Вопросы истории КПСС. – 1964. – № 4. – С. 88–90).

.....
Артыкул паступіў у рэдакцыю 28.09.2020

Крыніца знаёства

З. В. Антановіч

СПРАВАВОДСТВА ПА НАКЛАДАННІ СПАГНАННЯЎ НА ДУХАВЕНСТВА Ў ПРАВАСЛАЎНЫХ І РЫМСКА-КАТАЛІЦКІХ КАНСІСТОРЫЯХ (ПАВОДЛЕ МАТЭРЫЯЛАЎ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА АРХІВА БЕЛАРУСІ)

Факты спагнанняў са службоўцаў устаноў рознага ўзроўню і падпарадкаванасці ў перыяд уваходжання беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі негатыўна адбіваліся на іх далейшых кар’ерах. Гэта тычылася прадстаўнікоў праваслаўнага і рымска-каталіцкага духавенства, якія маглі быць прыцягнуты да адказнасці як цывільнымі судовымі ўстановамі і службовымі асобамі, так і канфесійнымі – кансісторыямі і праваслаўнымі епіскапамі або рымска-каталіцкімі біскупамі (магілёўскім арцыбіскупам) [1, с. 98–100; 2–8; 28]. У выніку падобнай дзейнасці Мінскай праваслаўнай, Мінскай і Магілёўскай рымска-каталіцкімі кансісторыямі быў створаны значны аб’ём дакументацыі, які ў цяперашні час захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (далей – НГАБ) [10; 18].

Згаданымі кансісторыямі разглядаліся справы падначаленага кліру (у праваслаўнай царкве да яго належалі протаіерэі, іерэі, протадыяканы, дыяканы, дзякі, псаломшчыкі [27, ст. 407], а ў рымска-каталіцкай царкве – святары, вікарыі і капеланы [27, ст. 455]) на падставе паведамленняў цывільных органаў улады, скаргаў, выяўленых парушэнняў у выкананні ўласных абавязкаў і ў асабістых паводзінах. Пры гэтым пакаранне прадугледжвала шырокі спектр мерапрыемстваў – ажно да заключэння ў манастыр або пазбаўлення духоўнага сану паводле рашэння канфесійнага кіраўніцтва [5; 31, ст. 859, 1552, 1569; 32; 33]. Безумоўна, па кожным выпадку праводзілася следства, якое дэтальна дакументавалася. Канстанцін Міцяеў адзначаў, што вядзенне судовай дакументацыі падрабязна рэгламентавалася на агульнадзяржаўным узроўні, а выразнай

спецыфікай гэтай сістэмы дакументацыі з'яўляўся калегіяльны спосаб прыняцця рашэнняў [9, с. 56–57]. Апрача нарматыўнага рэгулявання з боку дзяржавы, пры разглядзе спраў аб спагнаннях з кліру кансісторыі і епіскапы (біскупы) кіраваліся канфесійнымі дакументамі [1, с. 103; 2; 5; 7–8; 28; 32; 33].

Меліся два шляхі разгляду спраў аб накладанні спагнанняў – непасрэдна епіскапам або праз кансісторыю. Пры гэтым пры рэалізацыі судовых функцый канфесійных устаноў не падлягалі адтэрміноўцы справы аб значных парушэннях. Епіскап разглядаў парушэнні, звязаныя з няведаннем або неасцярожнасцю, якія патрабавалі выпраўлення або ачышчэння сумнення. Ён таксама прымаў рашэнні па справах духавенства, якое не мела заўваг па паводзінах, а таксама па скаргах, якія паступалі непасрэдна на яго разгляд. Яго дакументацыя адкладалася асобна, аднак у пераважнай большасці выпадкаў епіскап перадаваў справу на разгляд кансісторыі [32, ст. 163–186; 33, ст. 153–204].

У судоводстве праваслаўных і рымска-каталіцкіх кансісторый магчыма вылучыць, у адпаведнасці з вырашаемымі задачамі, пяць асноўных этапаў вядзення справы: прыняцце да разгляду, папярэдняе следства, падрыхтоўка і правядзенне пасяджэнняў кансісторыі па справе, зацвярджэнне епіскапам (біскупам) прасекта рашэння і яго афармленне, выкананне прысуду. Кожны з этапаў дакладна дакументаваўся ў журналах пасяджэнняў прысутнасці кансісторыі.

На *першым этапе* адбываўся разгляд ініцыятыўнага дакумента, вызначэнне яго адпаведнасці сферы кампетэнцыі кансісторыі, прызначэнне следчых мерапрыемстваў і адказных за іх правядзенне. Ініцыятыўным дакументам з'яўлялася паведамленне з прысутных месцаў або ад службовых асоб, данясенне благачыннага (дэкана), скарга духавенства або прыватных асоб, заўвага ў кліравых ведамасцях праваслаўнага святарства і іншыя крыніцы інфармацыі, а таксама ўласнае прызнанне. Напрыклад, на падставе распараджэння кіеўскага ваеннага губернатара ў 1844 г., паводле прапановы мітрапаліта Ігната Паўлоўскага, быў выдадзены ў Сімбірск ліпавецкі пробашч Раман за дадаткі слоў у рэцэнзаваны тэкст падчас прамоў у 1839 г. і дрэнныя паводзіны [19, арк. 1–6]. У іншым выпадку, у 1868 г. з Мінскай палаты крымінальнага і грамадзянскага суда ў кансісторыю паведамлялася, што святар Завішынскага касцёла Барысаўскага павета Юзаф Кунцэвіч падазраваўся ў сужыцці з жонкай арганіста Антонія Шастакевіча [21, арк. 1–1 адв.].

Калі аўтарамі ініцыятыўных дакументаў з'яўляліся прадстаўнікі праваслаўнага духавенства, то рапарты праходзілі праз усе ступені іерархіі праваслаўнай царквы. Так, у выпадку са святаром Шыпілавіцкай царквы Бабруйскага павета Міхаілам Шпілеўскім благачынны спачатку скардзіўся ў духоўнае праўленне, а затым матэрыялы пера-

даваліся ў кансісторыю. Святар абвінавачваўся ў невыкананні распа-
раджэнняў кіраўніцтва рапартам жыцінскага благачыннага протаіерэя
Максіма Андрэева ў 1819 г. [13, арк. 1–2 адв.]. У рэдкіх выпадках скаргі
маглі фіксавацца вышэйстаячымі прадстаўнікамі кліру падчас іншых
мерапрыемстваў у прыходзе. Напрыклад, протаіерэй Аляксандр Сасі-
ноўскі, знаходзячыся ў Юравічах у 1832 г. на следчых мерапрыемствах
аб незаконным вячэнні, ад намесніка мясцовага земскага суда Кіпры-
яна Александровіча даведаўся аб скарге Фамы і Кацярыны Качаноў на
мясцовага святара Міхаіла Гудзіму ў пазашлюбных сувязях з названай
жанчынай [17, арк. 5–5 адв., 10–10 адв.]. Да справы было дададзена ана-
лагічнае прашэнне салдаткі Параскевы Хамяк [17, арк. 14–15].

Сярод архіўных дакументаў захаваліся справы, ініцыяваныя непа-
срэдна святарамі, у якіх абвінавачваліся вышэйстаячыя прадстаўнікі
кліру. Напрыклад, цярэшкаўскі святар Данііл Кладкевіч накіраваў на імя
епіскапа прашэнне аб следстве па «*ачарненні*» яго благачынным Якавам
Лаўрусевічам, які па скаргах на святара распачаў справу, але рашэння
прынята не было з-за недастатковасці звестак [12, арк. 1, 9–10 адв.].
Прадстаўнікі духавенства маглі выступаць ініцыятарамі паніжэння па
кар’ернай лесвіцы. Так, з прашэннем аб звальненні каноніка Тадэвуша
Дабравольскага з Магілёўскай кансісторыі за крыўды і грубасць у 1820 г.
зварнуліся яе члены да біскупа. У якасці аргументаў яны прыводзілі
выпадак з жанчынай Івашкевіч¹, справа якой разглядалася Т. Дабра-
вольскім адзінаасобна – у парушэнне судаводства і з запалохваннем іс-
ціцы епітым’яй, а таксама са шматлікімі парушэннямі парадку прыман-
ня пакункаў. Пры гэтым віцэ-афіцыял Магілёўскай рымска-каталіцкай
кансісторыі Антоні Маеўскі, асэсары Караль Пацэвіч і Фабіян Крыжа-
ноўскі ставілі ўмову: або будзе выдалены з кансісторыі Т. Дабраволь-
скі, або яны звольняцца [23, арк. 1–2]. Мяркуючы па тым, што Т. Даб-
равольскі працягнуў працаваць да 1830 г., як і некаторыя іншыя члены
прысутнасці, пагаднення ўдалося дасягнуць [34, 1821 – к. 41–42; 1824 –
к. 40 v–41 v; 1825 – к. 38 v–40; 1828 – к. 40 v–42; 1830 – к. 40 v–42].

Члены кансісторыі самі або на падставе рэзалюцыі епіскапа маглі
даручыць благачыннаму (дэкану) або іншаму прадстаўніку духавен-
ства правесці негалоснае следства і пагутарыць з абвінавчаным. Яно
ажыццяўлялася па месцы знаходжання прадстаўніка кліру да ўвядзен-
ня Статута духоўных кансісторый [32], а пазней маглі выклікацца свед-
кі непасрэдна ў кансісторыю. Напрыклад, Івана Ляшкевіча ў 1834 г. за
грубасць і злоўжыванне спіртнымі напоямі выдалілі з Лагойскай царк-
вы ў Пінскі Богаяўленскі манастыр, дзе было даручана правесці след-
ства іераманahu Іову [14, арк. 4–6]. Абвінавчаны да заканчэння след-

¹ Імя ўдакладніць не ўдалося. – З. А.

ства пазбаўляўся правоў ажыццяўляць набажэнствы [32, ст. 163–186; 33, ст. 153–175].

На *другім этапе* – папярэдняга следства – абставіны справы высьвятляліся шляхам апытання сведак і перапіскі з дзяржаўнымі органамі і іншымі ўстановамі. Падчас адміністрацыйнай справы ў судаводстве грамадзянскіх судовых устаноў афармляліся «рашэнні» і «пастановы» для фіксацыі кожнага з этапаў разгляду справы, а яе вынікі – «канчатковым вызначэннем», у якім падавалася сутнасць справы, даведчаная інфармацыя, нарматыўныя падставы і прынятае рашэнне. Крымінальнае судаводства таксама прадугледжвала складанне «меркаванняў» і «прысудаў». Гэтыя дакументы ўпісваліся ў журналы і пратаколы пасяджэнняў судовых органаў [3, с. 15–16]. У канфесійных установах аналагічная інфармацыя, як і іншыя дзеянні прысутнасці кансісторыі, уносіліся ў чарнавыя варыянты журналаў і пратаколаў, якія далучаліся да спраў, а чыставыя перапляталіся ў асобныя справы [3, с. 16–19; 4, с. 37–43; 30, с. 11–12]. Апрача таго, следчая дакументацыя цывільных судовых органаў уключала «допыты» (пытанні сведкам і адказы на іх) і «вочныя стаўкі» (прамовы падсудных па адных прадметах у мэтах выяўлення неадпаведнасцей у сведчаннях) [3, с. 15–16]. У справах па разглядзе парушэнняў кліру ў абедзвюх канфесіях выкарыстоўваліся «апытальныя пункты» або «допыты».

На допытах задаваліся агульныя пытанні, якія дапамагалі ідэнтыфікаваць прадстаўніка кліру, і па сутнасці справы. Напрыклад, дзяк Яменскай царквы Пракопій Аляшкевіч на допыце з васьмі апытальных пунктаў паказаў, што ён меў 18 гадоў, паходзіў з сям’і ўніяцкага святара Рыгора, які перайшоў у праваслаўе, атрымаў хатнюю адукацыю, паступіў у Мінскую семінарыю і ў 1809 г. быў прызначаны на пасаду. Сутнасць справы заключалася ў тым, што ў студзені 1810 г. у П. Аляшкевіча скралі два стагі сена. Паводле яго версіі, ён звярнуўся да дзясяцкага Лук’яна Вярынскага, які дазволіў, пасля ўзгаднення з аканом двара (у адсутнасць памешчыка Адзінца) Дабравольскаму, шукаць сена. Ён забраў сена селяніна Паўла Прошака, аб’явіўшы сваім, але памешчык запатрабаваў скапіць П. Аляшкеіча за незаконныя дзеянні і адправіць да бліжэйшага благачыннага Іаана Андрыеўскага. Абвінавачаны ўцёк да святара с. Івацэвічы Бабруйскага павета Фёдора Пігулеўскага, дзе пражываў з 1 лютага па 1 сакавіка. Там яго знайшоў І. Андрыеўскі і забраў на гаспадарчыя работы на два тыдні да сябе, а затым накіраваў у духоўнае праўленне, якое, у сваю чаргу, адправіла яго ў кансісторыю. Асобным пунктам допыту адзначаліся яго паводзіны падчас уцёкаў. У адпаведнасці з патрабаваннямі да афармлення допытаў, П. Аляшкевіч выказаў згоду з зафіксаванымі звесткамі сваім подпісам [11, арк. 18–18 адв., 21]. Абвінавачаныя і сведкі перад адказам на пытанні падпісвалі «клятвенныя

абяцанні» ў праўдзівасці сваіх паказанняў. Іх форма была ўсталявана нарматыўнымі актамі, выконвалася рукапісным або друкарскім спосабамі і ўключала «цалаванне крыжа» і Бібліі [21, арк. 4].

Перапіска, якая ажыццяўлялася таксама на другім этапе следства, магла ўзнікнуць пры разглядзе асобных пытанняў, ініцыяваных органамі дзяржаўнай улады і іншымі ўстановамі. Напрыклад, пры разглядзе абвінавачвання Вікенція Вейтка ў хрышчэнні асобы праваслаўнага веравызнання інтэнсіўныя камунікацыі ажыццяўляліся з Мінскай праваслаўнай кансісторыяй [20, арк. 2–5]. Калі ў дадзеным выпадку даказалі, што В. Вейтка быў хворым, то пасля маніфеста 1905 г. і спрашчэння міжканфесійных пераходаў, за хрышчэнне дзіцяці Адама і Сафіі (нар. Хадасевіч) Стасюлевічаў, якая, як меркавалася, была праваслаўнай, справа ў дачыненні да пробашча Лагойскага касцёла Вільгельма Ручынскага была спынена запісам у журнале кансісторыі аб адсутнасці складу парушэння [24, арк. 15–15 адв.]. Па справе святара Завішынскага касцёла Барысаўскага павета Юзафа Кунцэвіча правядзенне фармальнага следства было ўскладзена кансісторыяй на мясцовага дэкана [21, арк. 2–3 адв.]. Матэрыялы следства абвінавачвання падпісвалі на месцы следчых дзеянняў пааркушна і дадавалі заўвагі аб парушэннях падчас допытаў [32, ст. 163–186; 33, ст. 153–175].

На *трэцім этапе* следчых мерапрыемстваў у дачыненні да духавенства (фармальнае следства) ажыццяўлялася падрыхтоўка пасяджэння кансісторыі па сутнасці справы і прыняцце ёю рашэння. Кансісторыя правярала правільнасць афармлення следчых дакументаў і магла праводзіць дадатковае следства пры неабходнасці ўдакладнення, што дакументавалася журналамі [32, ст. 163–186; 33, ст. 153–175]. У мэтах збору звестак маглі выкарыстоўвацца скарачаныя ўказы [4, с. 40–43]. Канцылярысты пад кіраўніцтвам скаратара рыхтавалі праект прысуду, які афармляўся ў выглядзе журналу пасяджэння кансісторыі. Апошні дакумент уключаў вытрымкі з паказанняў сведак, рапартаў духавенства, перапіскі з органамі ўлады і іншымі ўстановамі. Затым уносілася даведка на падставе нарматыўных актаў Расійскай імперыі і вышліся з кліравых ведамасцей праваслаўнага або фармулярных спісаў рымска-каталіцкага духавенства. Напрыклад, у даведцы Іосіфа Турцэвіча было адзначана, што ён меў 47 гадоў, служыў ва ўніяцкай царкве дзякам, а ў 1827 г. перайшоў у праваслаўе і быў прызначаны панамаром Аўштовецкай Параскеўскай царквы; у яго была жонка Марыя (48 гадоў), дзеці Іосіф (14 гадоў) і Іван (12 гадоў), якія навучаліся [15, арк. 3–3 адв.]. На падставе аналізу сабраных аргументаў прысутнасць кансісторыі фармулявала праект рашэння (меркаванне). Напрыклад, у выніку разгляду справы П. Аляхновіча Мінская праваслаўная кансісторыя на падставе паўтаральнасці парушэнняў дзяка і адзнак у кліравых ведамасцях аб яго дрэнных паводзінах прапана-

вала выключыць яго са складу духавенства [11, арк. 23–24 адв.]. Пазбаўляліся сану члены кліру за парокі і неадпаведныя сану паводзіны (крымінальныя злачынствы, блуд, пераход у іншае веравызнанне), у чым віна П. Аляхновіча была даказана [5, с. 97; 32, ст. 176].

Кансісторыя па выніках пасяджэння падавала журнал епіскапу (біскупу) для вынясення рэзалюцыі (*чацвёрты этап*) і прызначэння епітым’і пры неабходнасці. У выпадку П. Аляхновіча епіскап падтрымаў меркаванне кансісторыі, і яго ўзялі да сябе сваякі [11, арк. 32–34 адв.; 29, т. 38, ст. 39785; т. 67, ст. 51556]. Разгледзеўшы праступкі М. Шпілеўскага, мінскі епіскап таксама падтрымаў рашэнне кансісторыі аб вынясенні строгай вымовы [13, арк. 8], а М. Гудзіме за блуд было забаронена насіць расу і праводзіць набажэнствы [17, арк. 82–98].

Рымска-каталіцкія біскупы і арцыбіскуп маглі вярнуць журнал разам з прапановай па арганізацыі ўтрымання прадстаўніка кліру пры яго змяшчэнні ў кляштар. На падставе прапановы біскупа складаўся адпаведны дакумент – умова, якая ўзгаднялася з кіраўніцтвам кляштара. Напрыклад, ва ўмове В. Вейтка на пражыванне ў Нясвіжскім бернардзінскім кляштары было адзначана, што ён павінен займаць двухпакаёвую кватэру за 36 руб., стол і на выпадак хваробы выдаткоўвалася 60 руб., гарбаты з булкай раніцай і ўвечары 22 руб. 31 кап., харчаванне служачага 30 руб. і яго ўтрыманне 40 руб., асвятленне пакояў 5 руб., пранне бялізны 4 руб., нюхальны тытунь 1 руб. 80 кап., паслугі цырульніка двойчы на тыдзень 1 руб. 80 кап. Штатнае ўтрыманне каноніка складала 300 руб., таму астатняе, за вылікам сумы 180 руб. 62 кап., наянаяцель кляштара павінен быў фіксаваць у адмысловай шнураванай кнізе расходаў, якая рэвізавалася [21, арк. 7–7 адв.]. Адпаведна адзнак, прыкладзеных да ўмовы, выдзеленыя В. Вейтка на харчаванне і паслугі сродкі перавышалі аналагічныя на ўтрыманне манахаў гэтага кляштара [21, арк. 8].

На *пятым этапе* следчых мерапрыемстваў на падставе рэзалюцыі епіскапа (біскупа) складаўся ўказ. У справаходстве ў Расійскай імперыі «ўказы» выкарыстоўваліся для адзначэння загадаў вышэйстаячых устаноў ніжэйстаячым або асобам [3, с. 16–19; 4, с. 37–38; 30, с. 11–12]. Указ складаўся для фіксацыі прысуду і аб’яўлення рашэння па сутнасці справы. Па адной справе мог быць накіраваны форменны ўказ, скасаваны або паведамленне. Форменны ўказ змяшчаў канчатковае рашэнне кансісторыі. Ён уключаў найменне віду дакумента і фармулёўку ад імя імператара з пазначэннем віду кансісторыі [21, арк. 3–3 адв.].

Указы накіроўваліся падсудным на азнаямленне. Калі адразу абвінавачаны не падпісваў яго, то на працягу шасці дзён (у выпадку пацверджанай хваробы – 12 дзён) ён мог азнаёміцца з кароткай вытрымкай са справы (да 50 аркушаў). Апеляцыі праваслаўнага духавенства накіроўваліся епіскапу, а затым – у Сінод. Па справах аб пазбаўленні сану тэр-

мін азняямлення складаў 7 дзён, а апеляцыі – месяц [32, ст. 163–186; 33, ст. 153–175]. Рымска-каталіцкія святары звярталіся да арцыбіскупа. Непасрэднае азняямленне з указам афармлялася рапартам дэкана або благачыннага (дэкана). Звесткі пра спагнанні ў далейшым адлюстроўваліся ў кліравых ведамасцях праваслаўнага кліру, але рымска-каталіцкія святары ў фармулярных спісах адпаведную графу запаўнялі рэдка [1, с. 95; 2].

Адрознівалася справаводства кансісторый па накладанні спагнанняў на рымска-каталіцкае духавенства ў сувязі з удзелам у паўстанні 1863–1864 гг. Гэтыя справы разглядаліся судовымі органамі, аднак пры захаванні правоў у падазроных асоб да вырашэння асобных пытанняў прыцягваліся канфесійныя ўлады. Усе этапы разгляду спраў у кансісторыях, апрача следства, супадаюць з канфесійным судаводствам. Так, на падставе паведамлення часовага ваеннага губернатара Мінскай губерні ў 1864 г. на 100 руб. быў аштрафаваны візітатар Барталамей Вішнеўскі (за захоўванне літаратуры “супрацьўрадавага” зместу) [26, арк. 4–5]. Пры гэтым кансісторыя не атрымала следчых дакументаў і выступіла ў якасці пасярэдніка для збору і перадачы ўладам спагнання. У іншых выпадках грошы і паручыцельствы трох добранадзейных асоб неабходна было падаць праз біскупа [26, арк. 4–5]. У паручыцельствах адзначалася, што асобы, якія іх падпісалі, абавязаны выплаціць грошы ў выпадку прыцягнення святара да адказнасці. Напрыклад, паручыцельства за пробашча Усялюбскага касцёла Мікалая Чапрацкага падпісалі ўладальнік маёнтка Усялюб граф Аляксандр О’Рурк, уладальнік маёнтка Бордзеч граф Мікалай О’Рурк і ўладальнік маёнтка Ацьмінава Вільгельм Валерый Пратаковіч. Дакумент быў завераны станавым прыставам [25, арк. 2].

Такім чынам, спагнанні, якія накладаліся на праваслаўны і рымска-каталіцкі клір, можна падзяліць на два віды на падставе нарматыўных дакументаў, якія рэгламентавалі іх разгляд. Крымінальныя злачынствы і адміністрацыйныя парушэнні кліру разглядаліся ў межах кампетэнцыі канфесійных устаноў на падставе паведамленняў з адпаведных органаў. Канфесійнае кіраўніцтва непасрэдна вырашала справы маральна-этычнага характару на падставе рапартаў святарства альбо скаргаў прыватных асоб. Незалежна ад падставы разгляду справы, працэс уключаў пяць асноўных этапаў, вылучаных адпаведна вырашаемых задач: прыняцце справы да разгляду, папярэдняе следства, фармальнае следства, зацвярджэнне епіскапам (біскупам) і афармленне прысуду, якія дакументаваліся паводле нарматыўных актаў Расійскай імперыі. У адрозненне ад цывільнага судаводства, кансісторыі пераважна выкарыстоўвалі допыты, а не вочныя стаўкі, а асноўныя этапы працэсу фіксаваліся ў журналах і пратаколах пасяджэнняў прысутнасці. Ініцыятыўнымі дакументамі для разгляду парушэнняў з боку кліру выступалі па-

ведамленні органаў улады Расійскай імперыі і іншых устаноў, а таксама рапарты духавенства. У першым выпадку на другім этапе разгляду справы ажыццяўлялася актыўная перапіска з ініцыятарам, якому таксама паведамлялася прынятае рашэнне. Спагнанні з рымска-каталіцкага кліру ў сувязі з абвінавачаннямі ва ўдзеле ў паўстанні 1863–1864 гг. мелі выразную спецыфіку. Праз кансісторыі спаганяліся сродкі, а таксама збіраліся паручыцельствы памешчыкаў у добранадзейнасці святароў і вікарыяў, а матэрыялы следства ў іх справаводстве не адкладаліся. Следчыя дзеянні па іншых справах прызначаліся пераважна скарачанымі ўказамі ў праваслаўных кансісторыях і рэзалюцыямі біскупа ў рымска-каталіцкіх, а прысуды кансісторый афармляліся форменнымі ўказамі. Пры гэтым на падставе ініцыятыўнага дакумента праваслаўнаму епіскапу кансісторый рыхтаваліся даклады аб ходзе следства, а ў рымска-каталіцкай на этапе зацвярджэння праекта рашэння кансісторый маглі прад'яўляцца інструкцыі і ўмовы ў выпадках змяшчэння прадстаўніка духавенства ў кляштар. Звесткі пра спагнанні ў далейшым адлюстроўваліся ў кліравых ведамасцях праваслаўнага кліру, але рымска-каталіцкія святары ў фармулярных спісах адпаведную графу запаўнялі рэдка, таму самі справы з'яўляюцца ў апошнім выпадку каштоўнай крыніцай. Апрача таго, пры даследаванні азначанай праблематыкі карысны зварот да журналаў і пратаколаў пасяджэнняў кансісторый.

Неабходна адзначыць, што дакументальнае суправаджэнне разгляду спраў аб спагнаннях з праваслаўнага і рымска-каталіцкага кліру ў XIX ст. было ўніфікавана Статутам духоўнай кансісторый і пераважна адпавядала агульнарасійскай нарматыўнай базе судаводства за выключэннем уласцівасцей канфесій. Гэтыя справы маюць цікавасць для даследчыкаў з галін гістарычных, сацыялагічных і юрыдычных навук.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Антановіч, З. В. Архівы Магілёўскай і Мінскай рымска-каталіцкіх кансісторый: гісторыя, структура, склад дакументаў (1782–1918 гг.) / З. В. Антановіч. – Мінск : Экоперспектива, 2016. – 226 с.
2. Антановіч, З. В. Пакаранні і спагнанні з праваслаўнага кліру Мінскай епархіі ў канцы XVIII – пачатку XX ст. (пагодле кліравых ведамасцяў фонду «Мінская духоўная праваслаўная кансісторыя») // Архіварыус : зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 17. – Мінск : НГАБ, 2019. – С. 108–118.
3. Варадинов, Н. Делопроизводство или теоретическое и практическое руководство к гражданскому и уголовному, коллегиальному и единоличному письмоводству, к составлению всех правительственных и частных бумаг и к ведению самых дел с приложением к оным образцов и форм. – Ч. 1. – Санкт-Петербург : в типографии Якова Трея, 1857. – 587 с.
4. Вельдбрехт, В. Общие основания русского делопроизводства с приложением основных форм. – Санкт-Петербург : тип. Я. Трея, 1854. – 120 с.

5. Духовный регламент всепресветлейшего державнейшего государя Петра Первого, императора и самодержца всероссийского. – Москва : Синодальная Тип., 1897. – 196 с.
6. Матвеева, Е. С. Духовная консистория как высшая церковно-судебная инстанция для приходского духовенства в Российской Империи // Среднерусский сборник общественных наук. – Т. 10. – 2015. – № 4. – С. 140–145.
7. Матвеева, Е. С. Правила церковного судопроизводства по делам о преступлениях в церкви, совершаемых духовными лицами в России в I половине XIX века // Юридические записки. – 2013. – № 2. – С. 9–16.
8. Матвеева, Е. С. Изменения в церковном судопроизводстве по делам о преступлениях, совершаемых духовными лицами в России во II половине XIX века // Среднерусский сборник общественных наук. – Т. 9. – 2014. – № 2. – С. 257–263.
9. Митяев, К. Г. Теория и практика архивного дела: учебное пособие / К. Г. Митяев. – Москва : Центральная типография им. Ворошилова, 1946. – 248 с.
10. НГАБ. – Ф. 136 (Мінская праваслаўная духоўная кансісторыя).
11. НГАБ. – Ф. 136. Воп. 1. Спр. 2352. – Справа аб выключэнні з духавенства дыяка Яменскай царквы Слуцкага пав. П. Аляшкевіча за крадзеж і ўцёкі. 1810 г. – 35 арк.
12. НГАБ. – Ф. 136. Воп. 1. Спр. 4191. – Справа па абвінавачванні святара с. Церашкова Рэчыцкага пав. Д. Кладкевіча ў грубасці і неадпарадкаванні мазырскаму благачыннаму Я. Лаўрусевічу. 1816–1817 гг. – 97 арк.
13. НГАБ. – Ф. 136. Воп. 1. Спр. 5187. – Справа аб вынясенні святару Шыпілавіцкай царквы Бабруйскага пав. М. Шпілеўскаму строгай вымовы за невыкананне распараджэнняў кіраўніцтва. 1819 г. – 8 арк.
14. НГАБ. – Ф. 136. Воп. 1. Спр. 10389. – Справа аб выключэнні з духавенства прыкамандзіраванага да Лагойскай Богаўленскай царквы прычотніка Мінскага кафедральнага сабора І. Ляшкевіча за п'янства і грубасць. 1834–1835 гг. – 26 арк.
15. НГАБ. – Ф. 136. Воп. 1. Спр. 13349. – Справа аб спаганні з панамара Даманавіцкай царквы Рэчыцкага пав. І. Турцэвіча за адсутнасць на набажэнстве. 1838 г. – 4 арк.
16. НГАБ. – Ф. 136. Воп. 1. Спр. 30441. – Справа аб нанясенні панамаром Мазырскай Параскеўскай царквы Д. Убінскім пабаяў мешчаніну Я. С. Казенку. 1863–1878 гг. – 4 арк.
17. НГАБ. – Ф. 136. Воп. 1. Спр. 39380. – Справа аб блудзе святара м. Юравічы Рэчыцкага пав. М. Гудзімы. 1832 г. – 97 арк.
18. НГАБ. – Ф. 1781 (Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя).
19. НГАБ. – Ф. 1781. Воп. 1. Спр. 1294. – Справа аб неадпаведных паводзінах ксяндза Рамана. 1840 г. – 8 арк.
20. НГАБ. – Ф. 1781. Воп. 24. Спр. 1312. – Справа аб хрышчэнні М. Дзедушкіна ксяндзом В. Вейтка. 1839 г. – 5 арк.
21. НГАБ. – Ф. 1781. Воп. 24. Спр. 5575. – Справа аб змяшчэнні каноніка В. Вейтка ў Нясвіжскі бернадынскі кляштар. 1854–1855 гг. – 24 арк.

22. НГАБ. – Ф. 1781. Воп. 24. Спр. 14163. – Справа аб блудным жыцці кс. Кунцэвіча. 1868 г. – 9 арк.
23. НГАБ. – Ф. 1781. Воп. 28. Спр. 74. – Скаргі на незаконны дзеянні духавенства. 1820 г. – 2 арк.
24. НГАБ. – Ф. 1781. Воп. 28. Спр. 174. – Справа аб прыцягненні да адказнасці рымска-каталіцкіх святароў за падложныя запісы ў метрыках, аб стварэнні рымска-каталіцкіх парафій і аб прызначэнні ў іх святароў, і аб скасаванні шлюбаў. 1917–1918 гг. – 69 арк.
25. НГАБ. – Ф. 1781. Воп. 32. Спр. 142. – Справа аб запатрабаванні паручыцельстваў у палітычнай добранадзейнасці ксяндзоў. 1864 г. – 8 арк.
26. НГАБ. – Ф. 1781. Воп. 32. Спр. 144. – Данясенні дэканаў аб спагнанні і ўзяцці пад строгі паліцэйскі нагляд ксяндзоў за захаванне літаратуры супрацьуродавага зместу, за агітацыю сярод сялян супраць пераходу іх у праваслаўе і за выкананне рэлігійных абрадаў праваслаўным. 1864–1868 гг. – 655 арк.
27. О духовенстве // Свод законов Российской империи повелением государя императора Николая Павловича составленный. – Санкт-Петербург : тип. II отделения ЕИВ канцелярии, 1899. – Т. IX. – С. 49–59.
28. Павлушков, А. Р. Попытки реформы церковного судопроизводства во 2-й половине XIX века как новое видение правового статуса русской православной церкви // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2016. – № 1. – С. 47–57.
29. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе : в 55 т. Санкт-Петербург : Тип. II отд. собств. ЕИВ канцелярии, 1830–1884.
30. Русанов, Ф. Канцелярский самоучитель, или краткое руководство к познанию делопроизводства присутственных мест, с прибавлением форм переписки и канцелярских документов. – Москва : тип. Н. Степанова, 1839. – 186 с.
31. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. – 5-е изд., доп. / изд.: Н. С. Таганцев. – Санкт-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1886. – 714 с.
32. Устав духовных консисторий. – Санкт-Петербург : Синодальная типография, 1843. – 193 с.
33. Устав духовных консисторий с дополнениями и разъяснениями Святейшего Синода и правительствующего Сената. / Сост. М. Н. Палибин. – Санкт-Петербург : Юридический книжный магазин Н. К. Мартынова, 1900. – 232 с.
34. Directorium officii divini et missarum Generale pro utroque clero archidioecesis Mohilevensis in Annun Domini MDCCCXXI auctoritate et mandato illustrissimi, excellentissimi AC reverendissimi Domini Domini Stanislai Siestrzenciewicz z Bohusz. – Mohilevie : Typis palatii metropolitani Rom. Catholic., 1820. – 73 k.; 1824 – 75 k.; 1825 – 75 k.; 1828 – 75 k.; 1830 – 75 k.

**ВЫКАРЫСТАННЕ АГУЛЬНАЗЕМСКАГА ПРЫВІЛЕЯ
КАЗІМІРА ЯГЕЛОНЧЫКА 1447 Г. У КАНТЭКСЦЕ ПРАКТЫКІ
ДАКУМЕНТАЛЬНЫХ ПАЦВЯРДЖЭННЯЎ
У ВЯЛІКІМ КНЯСТВЕ ЛІТОЎСКІМ У XV–XVI СТСТ.¹**

Агульназемскія прывілеі – акты, якія ствараліся ад імя польскіх каралёў і вялікіх князёў літоўскіх у канцы XIV – другой палове XVI ст. і якія вылучаюцца гістарыяграфічнай традыцыяй у адасобленую сукупнасць на фоне іншай дзелавай дакументацыі Вялікага Княства Літоўскага (далей – ВКЛ). Агульназемскія прывілеі ў сваёй унутранай форме пераймалі ўзоры дыпламатыкі тагачаснай Заходняй і Цэнтральнай Еўропы і збліжаліся з хартыямі гэтага рэгіёна. Хартыі вызначаюцца дыпламатыстамі як *«юрыдычны акт, створаны ў выглядзе асобнага тэксту, які мусіў служыць прававым сведчаннем або сведчаннем нададзеных ім правоў»* (напрыклад: [29, р. 111]). Гэтае вызначэнне дарэчнае і ў дачыненні да агульназемскіх прывілеяў ВКЛ, бадай з папраўкай, што гэтыя акты тычыліся, як правіла, усёй тэрыторыі дзяржавы. Адзін з такіх актаў 2 мая 1447 г. надаў падданым вялікі князь літоўскі і абраны польскі кароль Казімір Ягелончык.

Добра вядомай з’яўляецца такая асаблівасць агульназемскіх прывілеяў, як іх рэгулярная выдача рознымі вялікімі князямі літоўскімі – такія прывілеі ствараліся і пасля агульназемскага прывілея 1447 г. (далей – прывілей 1447 г.). Іншым уведзеным у навуковы ўжытак фактам з’яўляецца перайманне артыкулаў агульназемскіх прывілеяў наступнымі або спасылка іх на папярэднія агульназемскія прывілеі (найбольш грунтоўны разгляд: [20, с. 261, 271–274]). У гэтых адносінах прывілей 1447 г. не быў выключэннем: ён праяўляе як прамыя тэксталагічныя супадзенні з папярэднімі актамі, так і атрымоўвае ад іх у спадчыну некаторыя правыя прынцыпы і ідэі, не выражаныя як прамыя запазычаныя. У сваю чаргу, артыкулы прывілея 1447 г. пераняты наступнымі прывілеямі – прывілеем 1492 г., пашыраным прывілеем 18 кастрычніка 1529 г., прывілеем 1544 г. [20, с. 273] і зборам агульназемскіх прывілеяў 1551 г. [20, с. 262, 268, 273; 35, с. 39; 11, с. 83, заўв. 4], завераным подпісам вялікага князя літоўскага Жыгімонта II Аўгуста (вядомы таксама як «аксамітная кніга») [26, к. 5–7]. З аднаго боку, прамая тэксталагічная і ідэяная пераемнасць артыкулаў прывілея 1447 г. з артыкуламі папярэдніх агульназем-

¹ Даследаванне выканана пры дапамозе Польскага камітэта па справах ЮНЕСКА і факультэта гісторыі Варшаўскага ўніверсітэта ў межах навуковай стажыроўкі на базе апошняга.

скіх прывілеяў, з другога – тэксталагічная і ідэяная пераемнасць тэкстаў 1492–1551 г. з прывілеем 1447 г. заканамерна дазваляюць паставіць некалькі пытанняў: чаму прывілей 1447 г. пераймаў палажэнні папярэдніх агульназемскіх прывілеяў?; чаму агульназемскія прывілеі, выдадзеныя пасля 1447 г., пераймалі фрагменты прывілея 1447 г.?; ці разглядаўся ён як скасаваны на фоне больш новых? Калі не, то як яго планавалася выкарыстоўваць у такім выпадку? Важнасць праблемы, як варта меркаваць, узмацняецца існаваннем згадак таго, што адначасовае выкарыстанне некалькіх агульназемскіх прывілеяў сапраўды магло мець месца ў ВКЛ (гл.: [2, с. 12–13; 4, с. 70; 18, с. 774–775]).

Пры вырашэнні праблемы мэтазгодна зыходзіць з наступнай асаблівасці. У дыпламатыцы заўважалася, што Заходняя і Цэнтральная Еўропа Сярэднявечча ведала практыку пацвярджэння новым правіцелем дакументаў сваіх папярэднікаў. Калі да XIII ст. такія пацвярджэнні пераважна здзяйсняліся шляхам кароткай згадкі пацверджанага дакумента, то пазней склалася традыцыя ствараць новы дакумент, які ўключаў таксама поўны тэкст пацверджанага дакумента або яго фрагменты [33, р. 16]. Існавала таксама практыка складання відымусаў (*vidimus*) [33, р. 20–26; 19, с. 54]. Відымус кваліфікуецца як копія даўняга дакумента, уключаная ў склад навейшага дакумента, калі мэтаі апошняга было толькі пацвярджэнне ўключанай копіі [33, р. 20, 24; 19, с. 54]. Калі казаць пра дзелавую дакументацыю ў ВКЛ, практыка складання відымусаў у княстве з’яўляецца істотна пазней² за практыку пераносу палажэнняў старых агульназемскіх прывілеяў у новыя. Усё пералічанае ў цэлым не дазваляе, на нашу думку, тлумачыць усе выпадкі пераймання новымі агульназемскімі прывілеямі палажэнняў папярэдніх прывілеяў толькі як стварэнне відымуса.

Першая практыка – згадка ранейшага дакумента ў новым або ўключэнне частак старога дакумента ці яго поўнага тэксту ў новы – мае шэраг асаблівасцей. Даследаванні, якія абагульняюць праблемы дыпламатыкі і палітычных рытуалаў, падкрэсліваюць – такая практыка магла знаходзіцца ва ўзаемнай сувязі з практыкай складання прысягі падданных правіцелю [22, s. 162–163; 31, s. 161–163]. Эрнст Хартвіг Кантаровіч сфармуляваў ідэю, што манархіям Заходняй Еўропы высокага Сярэднявечча было ўласціва ўяўленне аб уладзе ў дзяржаве як сцісла звязанай з асобай правіцеля. Смерць караля ўспрымалася як перапыненне ўлады ва ўсёй манархіі [10, с. 429–430]. Пасля гэтага ўлада магла ўзнавіцца як законная толькі з наступленнем выкананага цырыманнялу каранацыі новага правіцеля або іншага рытуалу ўзыходжання на прас-

² Звесткі сабраны паводле: [5, с. 258]. Гл. таксама звесткі па слове «выпісь», якое ў ВКЛ выкарыстоўвалася ў тым жа значэнні: [6, с. 13].

тол [10, с. 437–444]. Выбар адной дынастыі або яе ўсталяванне легітымізавала божай воляй і прадбачаннем усіх наступных спадкаемцаў з гэтага роду, і, такім чынам, нараджэнне спадкаемцы знаменавала сабой неабходнасць выбару на яго карысць у будучыні [10, с. 445–455]. Існаванне ў насельніцтва сярэднявечнай Заходняй і Цэнтральнай Еўропы ўяўленняў аб манаршай асобе спрыяла фарміраванню таксама погляду пра «годнасць» (*dignitas*), якая валодала непераходзячым значэннем. Таму нават пасля смерці ўладара яго воля і ўстанаўленні захоўваліся, і ў сілу гэтага павінны былі абараняцца пераемнікам [10, с. 520–524]. З’явай гэтага ж парадку лічацца тэкстуальныя супадзенні ў актах новага правіцеля з актамі яго папярэдніка, спасылкі на іх: яны маглі разглядацца як сродак аднаўлення законнай улады папярэдніка пераемнікам [36, р. 83–85, 98; 9, с. 252].

У выніку, у выпадку з Заходняй і Цэнтральнай Еўропай Сярэднявечча можна казаць, што ўлада ў дзяржаве шчыльна звязвалася з асобай манарха і яго рашэннямі, таму новы правіцель быў абавязаны пацвердзіць рашэнні папярэдніка, у тым ліку і яго дакументы, каб забяспечыць належнае функцыянаванне ўлады. Варта звярнуцца да матэрыялу ВКЛ, каб высветліць, ці існавалі падобныя ўяўленні і ў выпадку з прывілеем 1447 г.

Тэкст прывілея ўтрымліваў нарацыю, у пачатку якой казалася аб наданні прывілея ў абмен на верную службу Казіміру яго падданных [17, с. 54, 58]. Што ж тычыцца артыкулаў акта, то, паводле праведзеных падлікаў, чатыры з дванаццаці артыкулаў могуць мець частковае або поўнае ідэйнае ці тэксталагічнае падабенства з папярэднімі агульназемскімі прывілеямі³. Гэта артыкулы: 1 (ідэйнае падабенства з артыкулам 8 прывілея 1434 г. і артыкулам 2 акта Гарадзельскай уніі⁴, тэксталагічнае – з артыкулам 1 акта уніі), 4 (ідэйнае – з артыкулам 1 прывілея 1434 г.), 7 (ідэйнае – з артыкуламі 2 і 4 прывілея 1434 г.), 8 (ідэйнае – з артыкулам 5 акта Гарадзельскай уніі), 9 (ідэйнае – з артыкулам 3 прывілея 1434 г.), 10 (ідэйнае – з артыкулам 3 прывілея 1387 г.).

³Пытанне знаходзіла асвятленне ў шэрагу прац па іншых або блізкіх тэмах (гл.: [3, с. 64–65; 7, с. 66; 12, с. 26–31; 13, с. 13; 21, с. 17–19; 30, с. 12, 15, 19; 34, с. 73, 75, 77], найбольш грунтоўна – у Яна-Фелікса Якубоўскага [20, с. 271–274]). Існуюць таксама разбежнасці ў прынцыпах вылучэння артыкулаў акта, з-за чаго называюць розную іх колькасць (напрыклад: [48, с. 28–35; 17, с. 54–57]). Ніжэй будзе выкарыстаны паартыкульны падзел, уведзены выданнем пад рэдакцыяй Георгія Галенчанкі [17]. Абедзве праблемы маюць самастойную дыпламатычную, тэксталагічную і прававую значнасць, таму плануюцца як прадмет асобнага разгляду наступных публікацый аўтара гэтага артыкула.

⁴У гістарыяграфіі часта разглядаецца як адзін з агульназемскіх прывілеяў (гл., напрыклад: [17, с. 15]).

Артыкулы прывілея 1447 г. непасрэдна перайшлі ў склад наступнага, створанага ў 1492 г. [20, с. 273; 45, s. 68]. У 1492 г., са смерцю Казіміра, панамі-радай былі адпраўлены лісты ўраднікам на месцах і прадстаўнікам мясцовых эліт з запрашэннем на сойм для выбару новага правіцеля. Сойм разумеўся як выкананне прысягі «князямі і панамі», дадзенай Казіміру, каб вялікім князем быў абраны яго сын [15, с. 135–136]. Пасля абрання Аляксандра быў нададзены новы прывілей [15, с. 136], які характарызаваўся яго распрацоўшчыкамі як новае наданне, але якое было скіравана падданым ВКЛ з мэтай надання «свабод», «правоў» і «вызваленняў» [17, с. 66]. У выніку, прывілей 1492 г. хоць і ўключыў артыкулы прывілея 1447 г., але, падобна, разумеўся як новае пісьмовае наданне гаспадара падданым і не разглядаўся як відымус або яго аналаг.

Тэкст наступнага агульназемскага прывілея – 1506 г. – адлюстроўвае пазіцыю, згодна з якой ён быў створаны, у тым ліку для пацвярджэння агульназемскіх прывілеяў папярэдніх правіцеляў («*ipsa literarum... confirmare*», «*iura, libertates et privilegia... per predecessores nostros [...] data et concessa, confirmare*»), просьбу аб чым выказалі прадстаўнікі падданых пасля таго, як яны «абралі» надаўцу – Жыгімонта I Старога [17, с. 83; 32, s. 185–186]. Гэтую пазіцыю падзяляе і выдадзены ў Вільні ліст Жыгімонта I Старога 20 кастрычніка 1506 г., паводле якога новы князь абавязваўся публічна пацвердзіць прывілеі сваіх папярэднікаў пачынаючы з Ягайлы [38, s. 362–363]. Варта меркаваць, што гэтыя дзеянні адлюстроўвалі ўжо ўяўленне аб неабходнасці надаць дакумент, змест якога прысвячаўся б таксама і пацвярджэнню агульназемскіх прывілеяў новым правіцелем, аб чым гаворыць уключэнне ў запіс ад 20 кастрычніка паіменнага пераліку надаўцаў папярэдніх прывілеяў [38, s. 362–363] і само стварэнне папярэдняга дакумента з абвясчэннем намеру надаць новы прывілей. Магчыма, што з гэтых двух дакументаў ліст ад 20 кастрычніка мог быць аб’яўлены перад шырокім колам сведкаў, у якое маглі ўваходзіць прадстаўнікі падданых вялікага князя: на кастрычнік 1506 г. прыпадае правядзенне сойма, што адбываўся якраз у Вільні [15, с. 149]. Такім чынам, сабраная на сойм правячая эліта ўключна з элітамі лакальнымі выказала новаму правіцелю імкненне пацвердзіць папярэднія прывілеі, што павінна было б адбыцца шляхам надання новага дакумента, што і было выканана правіцелем.

25 сакавіка 1522 г. быў створаны агульназемскі прывілей, за якім ішлі наступныя – выдадзены 6 снежня таго ж года і тры прывілеі, нададзеныя ў 1529 г.: два 18 кастрычніка і адзін 27 кастрычніка. Калі казаць пра іх змест, то пяць актаў прыцягваюць увагу імкненнем іх распрацоўшчыкаў непасрэдна звязаць іх з практыкай надання папярэдніх агульназемскіх актаў. Першы з разглядаемых прывілеяў [17, с. 90], а таксама адзін з прывілеяў 18 кастрычніка 1529 г. спасылаліся на папярэднія агульна-

земскія прывілеі (*privilegii terrestres huius Magni Ducatus*) [17, с. 90, 101]. Другі з прывілеяў 1529 г. не абмежаваўся спасылкай на папярэднія акты, а ўключыў іх некаторыя выбраныя артыкулы [20, с. 273], якія, паводле выразу Я.-Ф. Якубоўскага, былі «аздоблены і закруглены» [20, с. 265]⁵. Задача трэцяга прывілея 1529 г., выдадзенага ўжо 27 кастрычніка, была падобнай да малага прывілея гэтага ж года: ён пацвярджаў ранейшыя правы ў кароткім выглядзе (але акцэнтуючы акт Гарадзельскай уніі) [17, с. 126–128]. Асаблівасцю амаль усіх названых прывілеяў стала, як і ў 1492 і 1506 гг., абмеркаванне пытання пераходу ўлады: тэксты прывілеяў 6 снежня 1522 г., малага і вялікага прывілеяў 18 кастрычніка 1529 г. заяўляюць, што гэтыя акты выдадзены ў сувязі з прызнаннем у будучыні ўлады Жыгімонта II Аўгуста [15, с. 255–256; 17, с. 94–95, 100–102, 106–115]. Практычна толькі гэтае пытанне асвятляў агульназемскі прывілей 1544 г. [17, с. 130–131].

Распрацоўка агульназемскіх прывілеяў, чыёй задачай было, сярод іншага, пацвярджэнне ранейшых, завяршылася на прывілеі 1547 г., артыкулы якога цалкам паўтараюць артыкулы вялікага прывілея 1529 г. [17, с. 120; 20, с. 273], а таксама на малым прывілеі таго ж года, які ўтрымліваў падобныя гарантыі ў скарачаным выглядзе [26, к. 21–22]. Праз чатыры гады быў выдадзены згаданы збор агульназемскіх прывілеяў [26; 20, с. 262, 268, 273; 35, с. 39; 11, с. 83, заўв. 4]⁶.

Зборнік 1551 г. займае адасобленае становішча на фоне практыкі выдання папярэдніх агульназемскіх прывілеяў. Яго нарацыя паведамляе аб стварэнні яго як відымуса, які абнародаваў бы ў пісьмовым выглядзе поўныя тэксты агульназемскіх прывілеяў і асобна пацвярджаў бы іх («*privilegia descripta reliquerunt*» [26, к. 1]). Сапраўды, пасля нарацыі, якая належыць самому зборніку, змяшчаюцца скапіраваныя з усімі элементамі фармуляра агульназемскія прывілеі (акт Гарадзельскай уніі 1413 г. [26, к. 1–4], прывілеі 1434 г. [26, к. 4–5], 1447 г. [26, к. 5–7], 1492 г. [26, к. 7–10], 1506 г. [26, к. 10–12], прывілей 1522 г. аб трыманні ўрада трюкага ваяводы Канстанцінам Астрожскім [26, к. 12–13], прывілей 1522 г. аб трыманні ўрадаў Астрожскім і Альбрэхтам Гаштольдам [26, к. 13], малы прывілей 1529 г. [26, к. 13–15], прывілей 1522 г. аб неабходнасці судзіцца адзіным правам [26, к. 15–16], пашыраны прывілей 1529 г. [26, к. 16–21], малы прывілей 1547 г. [26, к. 21–22], пашыра-

⁵ Як бачна, у 1529 г. у адзін дзень выдадзены два прывілеі, якія адрозніваюцца толькі велічыняй зместу. Для іх адрознення ў гэтым артыкуле яны называюцца адпаведна «малым» і «вялікім».

⁶ Дакумент апублікаваны паводле спіса апошняй трэці XVI ст. і з пропускімі некаторых актаў [27, с. 261–298]. На цяперашні час месцазнаходжанне спіса невядомае [17, с. 158]; некаторыя працы разглядаюць прывілей як страчаны цалкам [11, с. 83, заўв. 4].

ны прывілей 1547 г. [26, к. 23–30])⁷, а не простае даслоўнае ўключэнне іх тэкстаў або іх фрагментаў, як гэта часам адбывалася раней. Паказальна, напрыклад, што капііст нават узнаўляў подпісы правіцеляў, калі гэтыя подпісы існавалі ў арыгінале (напрыклад: [26, к. 13, 15, 16]). Як вынікае, зборнік 1551 г. сапраўды можна разглядаць як відымус. Зборнік быў аформлены ў велікакняжацкай канцылярыі і дапоўнены подпісамі Жыгімонта II Аўгуста і тагачаснага канцлера Мікалая Радзівіла Чорнага [26, к. 31], тэксты зборніка сшыты ў кнігу, аформлены спецыяльнымі ініцыяламі, некаторыя з якіх суправаджаюцца аздабленнямі ў выглядзе расліннага арнаменту (напрыклад: [26, к. 1, 4, 5]). Іншымі словамі, велікакняжацкая канцылярыя ставіла задачу стварыць афіцыйны зборнік з высакаякасным афармленнем. На нашу думку, прыклад зборніка 1551 г. паказвае імкненне «адысці» ад папярэдніх традыцый пераймаць асобныя артыкулы агульназемскіх прывілеяў (або спасылацца на іх), але зборнік нельга трактаваць як імкненне поўнаасцю адмовіцца ад гэтай традыцыі. Справа ў тым, што, па-першае, стварэнне зборніка прывілеяў у гэты перыяд складае адзіны прыклад, а, па-другое, яго распрацоўшчыкі таксама ўкладвалі ў стварэнне не толькі ўтылітарны, але і сімвалічны аспект, паколькі зборнік аформлены на надзвычай высокім узроўні.

Ва ўсёй рэтрэспектыве тэксты 1447–1551 гг. мелі наступную асаблівасць. Разгледжаныя дакументы прытрымліваліся практыкі пацвярджаць змест папярэдніх агульназемскіх прывілеяў, але адзінага спосабу рэалізацыі гэтай практыкі не было. Без бачнай паслядоўнасці выкарыстоўваліся як адсылкі да ранейшых актаў, так і даслоўны перанос артыкулаў, а ў 1551 г. быў выкарыстаны трэці спосаб – стварэнне відымуса. Дарэчы падвесці і папярэдняю выснову: паколькі ўсе згаданыя тэксты захоўвалі саму па сабе практыку пацвярджаць папярэднія агульназемскія прывілеі, то, відавочна, гэтай сваёй асаблівасцю агульназемскія прывілеі 1447–1547 гг. і збор агульназемскіх прывілеяў 1551 г. вельмі падобныя да практыкі, якая існавала ў Заходняй і Цэнтральнай Еўропе і выражалася ў пацвярджэнні правоў падданных правіцелем. Праяўляецца частковае падабенства і ў іншым: названыя пацвярджэнні ў Заходняй і Цэнтральнай Еўропе выдаваліся звычайна ў сувязі з прыходам новага правіцеля, што справядліва таксама адносна агульназемскіх прывілеяў 1492 і 1506 гг., 6 снежня 1522 г., прывілеяў 18 кастрычніка 1529 г. і прывілея 1544 г.

⁷ Капіраванне не абышлося без нешматлікіх памылак, якія з пункту гледжання тэксталагіі трэба аднесці да «памылак перапіскі ад рукі» [14, с. 41–49], напрыклад, «Czolek» [26, к. 4] замест «Czolkonis» [17, с. 28], «dzieczkie» [26, к. 8] замест «dyeczkye» [17, с. 68], «Magnum Nowogrodek» [26, к. 18, 27] замест «Magnum Nowogrod» [17, с. 110, 139] і інш.

Таксама бачна, што крыніцы заяўлялі аб удзеле ў стварэнні агульназемскіх прывілеяў не толькі правячай эліты, але таксама некаторай часткі іншых падданных (соймавыя паслы). Апошняе можа ўскосна ўказаць, што ў нейкай ступені погляды аб неабходнасці ствараць новыя агульназемскія прывілеі, адной з мэтай якіх было пацвярджэнне або пераказ старых, лічыліся важнымі і «па тым баку» камунікацыі ўлады з падданымі. Варта паспрабаваць высветліць, ці падзяляўся гэты погляд яшчэ кім-небудзь па-за правячымі коламі, акрамя соймавых паслоў.

Крыніцы схіляюцца да пазіцыі, што вялікія князі ў канцы XV – першай палове XVI ст. заступалі на трон у выніку абрання. І ў той жа момант яны з’яўляліся «зверхнімі», «панамі», якія «пановалі» ў сваіх «отчине», «паньствах» [15, с. 242; 8, с. 266–267]. Падобна, што нават пры разуменні правіцеляў як абраных іх улада разглядалася як спадчынная, у дачыненні да княства іх пазіцыя бачылася як блізкая да пазіцыі ўладальніка. Паводле Аляксандра Грушы, у ВКЛ першай паловы XVI ст. улада правіцеля разглядалася як яго ўзаемная сувязь з падданымі: апошнія неслі князю службу, узамен жа манарх мусіў рабіць наданні, праяўляць клопат аб падданных, абараняць іх, прытрымлівацца адносна іх хрысціянскіх прынцыпаў [8, с. 267–268]. З апошняй асаблівасцю мусіла мець сувязь ідэя, якая ўжывалася ў дзелавой дакументацыі ВКЛ гэтага ж часу – «хрысціянскае права». Гэтая ідэя выступае як пазначэнне выгадных правых інавацый заходняга паходжання, указанне на справядлівы суд, справядлівае стаўленне правіцеля да падданных (звесткі сабраны паводле: [9, с. 128–134]).

Пранікненне блізкіх ідэй назіраецца і ў агульназемскіх прывілеях, што ўпершыню сустракаем у прывілеі 1434 г. у форме «christianitas» («хрысціянства, хрысціянскасць»)⁸ [25]⁹, пасля чаго ідэя знаходзіць больш дэталёвае развіццё ў прывілеі 1447 г. Гэта артыкул 4 прывілея; палажэнне артыкула 5 аб недапушчэнні калектывнага пакарання; палажэнне аб праве жанчыны свабодна браць шлюб (артыкул 10) [17, с. 55–56]. Звесткі іншых тагачасных крыніц паказваюць, што велікакняжацкая канцэлярыя бачыла магчымым выкарыстоўваць адсылкі да гэтых ідэй параўнальна часта і прымяняць іх у дакументах, прызначаных розным рэгіёнам княства (гл.: [9, с. 130–131 (прим. 348), 132 (прим. 350), 133]). Кіруючыся гэтым, дарэчы будзе заключыць, што для ўлады і насельніцтва ВКЛ гэтая ідэя была цалкам звыклай ужо ў сярэдзіне XV ст., і, у

⁸Марыя Красаўскайце адзначыла, што ў прывілеі 1434 г. замест клаўзулы акта Гарадзельскай уніі аб наданні польскіх правоў выкарыстана клаўзула аб спасылцы на хрысціянскія ўстоі [39, р. 32].

⁹Прывілей апублікаваны, але вядомыя выданні перадаюць тэкст першай публікацыі [46, с. 529–531], зробленай на падставе не арыгінала, а спіса канца XVIII ст., які мае шэраг скажэнняў.

прыватнасці, бачылася магчымым адлюстравачь яе і ў прывілеі 1447 г. Гэта можа ўказваць на тое, што прывілей разглядаўся таксама як праява міласці манарха падданым, выражэнне правіцелем хрысціянскіх міласцей, узнагарода ім падданых за службу. Падобны факт датычыцца агульназемскага прывілея 1547 г. Яго стварэнне ўвязваецца з патрабаваннем соймавых паслоў да Жыгімонта II Аўгуста выдаць прывілей аб пацвярджэнні ўсіх папярэдніх агульназемскіх прывілеяў [15, с. 518]. Удзельнікі сойма заявілі, што новы прывілей стане праявай «ласкі», якую шляхта чакае ад новага гаспадара, які павінен «ховати» правы шляхты, а наданне агульназемскіх прывілеяў з'яўляецца часткай «звыклости» «предков... королей их милости», якая рабілася ў пачатку княжання [1, с. 4]. Гэтыя звесткі, будучы нешматлікімі, дазваляюць асцярожна дапускаць, што, прынамсі, паміж сярэдзінай XV і сярэдзінай XVI ст. агульназемскія прывілеі і стварэнне новых такіх актаў маглі разглядацца як адна з міласцей вялікіх князёў літоўскіх, якая даравалася сваім падданым, пры гэтым крыніцы сярэдзіны XV ст. малююць таксама карціну, калі падобныя наданні маглі разглядацца як частка хрысціянскіх каштоўнасцей, якія манарх праяўляе адносна падданых.

Такім чынам, практыка выдання актаў, якія дублявалі артыкулы прывілеяў папярэдняга правіцеля або пацвярджалі яго, у манархіях Заходняй і Цэнтральнай Еўропы праводзілася для падкрэслення сувязі з ранейшым правіцелем, які лічыўся прадаўжальнікам дынастыі. У ВКЛ магла мець месца падобная практыка, калі новы князь выбіраўся на прастол, але лічыўся ўладальнікам, вотчыннікам княства і прадаўжальнікам дынастыі. Побач з гэтымі поглядамі стаялі ўяўленні аб тым, што вялікі князь прымае службу ад сваіх падданых і ў абмен праяўляе да іх ласку, схільнасць, хрысціянскія цноты. Агульназемскія прывілеі, у тым ліку прывілей 1447 г., маглі лічыцца сродкам падкрэслення легітымнай сувязі манарха з папярэднім вялікім князем, праявай міласці правіцеля ў адказ на службу і праявай хрысціянскіх цнот манарха адносна сваіх падданых, пры гэтым такое разуменне агульназемскіх прывілеяў магло падзяляцца і самімі падданымі.

Апрача таго, што ў прывілеі 1447 г. была закладзена ідэя выдачы гэтага акта як жэсту захавання волі папярэдніх правіцеляў, існуюць указанні, што пры распрацоўцы прывілея былі ўключаны і больш спецыфічныя рашэнні гэтага ж кшталту.

Адна з такіх рыс дае пра сябе знаць у нарацыі і артыкуле 1 прывілея. У гэтых фрагментах Казімір прысягаў, што ў абмен на вернасць (*fidelitatis, fideliter*) падданых і прызнанне імі вотчыннай улады князя (*ad verum et legitimum heredem ac dominum naturalem*) ён намерыўся ўзнагародзіць падданых правамі і «вызваленнямі» [17, с. 54, 55, 58]. Наступныя такія ўказанні ў прывілеі – гэта артыкул аб захаванні ўсіх

ранейшых прэрагатыў каталіцкай царквы [17, с. 55, 58] і артыкул аб захаванні за ўладальнікамі іх маёмасці і наданняў, зробленых Вітаўтам і Жыгімонтам Кейстутавічам [17, с. 56, 59–60]. Думаецца, пранікненне такіх «прыватных» пытанняў у прывілей не складала чагосьці экстраардынарнага, бо такую асаблівасць можна назіраць і, скажам, у артыкуле 36 прывілея 1492 г. [17, с. 71].

Даследчыкі разглядаюць як адзінкавыя выпадкі скасавання вялікімі князямі рашэнняў і індывідуальных наданняў сваіх папярэднікаў [40, р. СІХ–СХ]. Было вядомым падобнае ўяўленне і з боку падданных: існуюць звесткі, згодна з якімі падданыя клапаціліся аб пацвярджэнні індывідуальных правоў новым правіцелем [9, с. 252–253]. Такая практыка стала звычайнай пры Казіміры [9, с. 253]. Даследчыкі прыводзяць матэрыялы, на падставе якіх даказваецца існаванне за гэтымі пацвярджэннямі таксама выключна ўтылітарных матываў, напрыклад, імкнення замацаваць за законным уладальнікам неабгрунтавана аднятае ўладанне [16, с. 554–555; 9, с. 255–256]¹⁰. Аднак улічваючы, што, паводле А. Грушы, *«умовай дадзенага пацвярджэння служыла лаяльнасць землеўладальнікаў у дачыненні да існуючай улады»* [9, с. 259], магчыма, што за практыкай пацвярджэння правіцелем індывідуальнага права (напрыклад, права на валоданне чым-небудзь) стаяла таксама неабходнасць публічна выразіць вернасць падданага свайму правіцелю і падкрэсліць ролю апошняга як захавальніка законнага стану спраў. Такому меркаванню добра адпавядае стандартная ўжо для сярэдзіны і другой паловы XV ст. клаўзула аб тым, што князь пацвердзіў наданне ў абмен на вернасць яму атрымальніка [41, р. 39, 59; 42, р. 290, 294–295]. Побач з гэтай практыкай могуць стаяць частыя для гэтага часу выпадкі, калі правіцель рабіў агаворку аб абароне індывідуальных правоў падданных у сітуацыях [41, р. 24, 37; 42, р. 290, 294–295], нават калі правам нічога не пагражала (напрыклад, зямля не была аб'ектам судовых спрэчак). Паказальнымі бачацца і сітуацыі, калі Казімір дэклараваў, што будзе бараніць індывідуальныя правы і ад замахаў з боку трэціх асоб (напрыклад: [41, р. 69; 23, к. 56; 24, к. 11])¹¹. Сучаснікі лічылі, што падобныя акцыі здзяйсняліся для замацавання іх «на вечнасць» [9, с. 199–200].

Апрача агульнай гарантыі захавання правоў і гарантыі захавання правоў землеўладальнікаў адносна іх маёмасці і наданняў, зробленых Вітаўтам і Жыгімонтам Кейстутавічам, у прывілей была таксама закладзена гарантыя захоўваць прэрагатывы каталіцкай царквы ў ВКЛ.

¹⁰ Асабліва гл.: [9, с. 255–256 (прим. 200–202)].

¹¹ А. Груша піша пра больш агульную з'яву – перанос на правіцеля ўяўлення аб тым, што ён з'яўляецца выканаўцам волі над падданымі [9, с. 123–127].

17 лютага 1387 г. новаўтвораная адміністрацыйная структура каталіцкай царквы ў ВКЛ – Віленскае біскупства – атрымала шэраг зямельных уладанняў ад польскага караля і найвышэйшага князя літоўскага Ягайлы, у прыватнасці, Таўрагіні, Дуброўну, Маляты, Лабанары, Бакштаўскую воласць [43, s. 33]. У канцы XIV ст. біскупства атрымлівала ўсё большыя землі [43, s. 42]. У 1421 г. іншае біскупства, утворанае на абшары ахрышчаных зямель, – Жамойцкае – атрымала ад Вітаўта Віржувыны, Майвяны, Крокі, Меднікі. У 1430 г. Ягайла, пасля смерці Вітаўта, пацвердзіў амаль усе яго наданні Віленскаму біскупству [43, s. 53]. Яно атрымлівала таксама наданні ад Жыгімонта Кейстутавіча [43, s. 60]. Пры гэтым невядома ніводнага запісу пераемнікаў Вітаўта, Свідрыгайлы і Жыгімонта Кейстутавіча аб тым, каб гэтыя князі адабралі б якія-небудзь землі ў каталіцкай царквы. Сведчанні таго, каб у каталіцкай царквы вялікім князем забіраліся землі, невядомы і ў дачыненні да перыяду пасля 1447 г. Дзейнасць Казіміра была хутчэй адваротнай. Так, наданне касцёлу ў Дубінках 1449 г. прадугледжвала і пацвярджэнне на «*item ibidem in Dvbingi... cum agris spectantibus et per prefatum dominum Wythawdum magnum ducem Lythwanie ipsi ec(c)lesie in Dvbyngi datam*»¹² («таксама там жа ў Дубінках... з дасяжнымі палямі і вышэйназваным гаспадаром Вітаўтам, вялікім князем літоўскім, гэтаму касцёлу ў Дубінках дадзенымі») [37, s. 217]. Таксама Казімір пацвердзіў, напрыклад, за біскупствам уладанні Лелькушкі і Скірымунцішкі, атрыманыя раней ад Жыгімонта Кейстутавіча [37, s. 204; 43, s. 64]¹³.

Практыку захавання і нават спецыяльнага пацвярджэння ўладанняў і Віленскага біскупства, і ўсёй каталіцкай царквы можна тлумачыць такім чынам, што пасля 1447 г. уладанні каталіцкай царквы засталіся непарушнымі. Дадаткова ўяўляецца, што каталіцкая царква ў 1447 г. магла атрымаць пацвярджэнне сваіх «данін» і «прывілеяў» і ў іншым выпадзе, які рэканструюецца ніжэй.

17 лютага 1387 г. Віленскае біскупства атрымала ад Ягайлы два прывілеі. Першым з іх надаўца адмовіўся ад «*nihil iuris, dominii et proprietatis*» («люблага права, улады і распараджэння»), якія ён раней меў над тымі землямі, на карысць біскупства; адмовіўся ад павіннасцей (*census, fructus, proventus, redditus, utilitates*) і надаў права вотчыннага суда [43, s. 36]. 22 лютага таго ж года Ягайла надаў усёй каталіцкай царкве на тэрыторыі ВКЛ вызваленне ад усіх «*labores*» («прац»), даніны

¹² Выдзелена мной. – Г. Б.

¹³ Гл. таксама аб гісторыі структур каталіцкай царквы на Валыні і ў Кіеўскай зямлі, дзе пісьмовыя наданні царкве захаваліся ў значна больш сціплай колькасці [47, s. 55–63, 75–80, 88–101]. Істотна меншымі трэба прызнаць таксама зямельныя ўладанні Жамойцкага біскупства [28, s. 20–22], што, магчыма, паслужыла прычынай меншага асвятлення землеўладанняў біскупства ў крыніцах.

сенам, сярэбшчыны і ўвогуле ад усіх «angaria» і «perangaria» («павіннасці», «падводы»), падвод, пабудовы і аднаўлення замкаў і мастоў, старожа [44, s. 41–42; 43, s. 37, 101]. Ягайла прысягаў, што яго нашчадкі пацвердзяць гэтыя правы [43, s. 38]. На фоне гэтага звяртае ўвагу, што прывілей 1447 г. вызваляў свецкіх землеўладальнікаў ад дакладна такіх жа павіннасцей – найбуйнейшая ж структура каталіцкай царквы ў ВКЛ, Віленскае біскупства, тым часам ужо 60 гадоў як было ад іх вызвалена і таму магло не мець патрэбы ў даслоўным паўтарэнні ўказаных прывілей, а толькі ў іх пацвярджэнні. З прычыны ўсяго пералічанага разглядаемую частку артыкула 1 прывілея Казіміра варта разумець толькі як пацвярджэнне правоў, якія былі агавораны 17 і 22 лютага 1387 г. і не мелі патрэбы ў паўторным апісанні. Складальнікі прывілея 1447 г. маглі арыентавацца і на клаўзулу прывілея Ягайлы аб неабходнасці пацвярджаць акт у будучыні, таму гэтай частцы артыкула 1 прывілея Казіміра спецыяльна мог быць нададзены такі лаканічны выгляд, які зводзіўся толькі да пацвярджэння¹⁴.

Падводзячы агульную рысу пад прадстаўленымі фактамі і папярэднімі абагульненнямі, магчыма зрабіць наступныя высновы. Паўтарэнне агульназемскім прывілеем 1447 г. артыкулаў папярэдніх такіх актаў і, у сваю чаргу, паўтарэнне наступнымі агульназемскімі прывілеямі артыкулаў прывілея 1447 г. або апасродкаваная спасылка на яго нагадвае практыкі, якія існавалі ў тагачаснай Заходняй і Цэнтральнай Еўропе. У апошняй такія практыкі выражаліся ў наданні манархам сваім падданым хартый, якія ў тым ці іншым выглядзе пацвярджалі волю папярэдніх правіцеляў, што служыла механізмам легітымізацыі ўлады новага правіцеля. Тыя факты, што ў ВКЛ існавалі ўяўленні аб неабходнасці пацвярджаць новым правіцелем рашэнні папярэднікаў, аб неабходнасці манарха рабіць міласці падданым, што рашэнні папярэднікаў звычайна не парушаліся, што ў прывілей 1447 г. былі закладзены асобныя палажэнні аб пацвярджэнні спецыфічных індывідуальных правоў, дазваляюць дапусціць, што гэтае падабенства агульназемскіх прывілеяў да апісаных практык Заходняй і Цэнтральнай Еўропы не было простым супадзеннем, і што такія рысы агульназемскага прывілея 1447 г. былі часткай мэтанакіраванай дзейнасці па пацвярджэнні папярэдніх рашэнняў.

З пералічанага вышэй могуць вынікаць наступныя адказы на пытанні, пастаўленыя ў пачатку артыкула. Прывілей 1447 г. мэтанакіравана пераймаў палажэнні папярэдніх падобных актаў, бо гэта рабілася для

¹⁴ У іншым кантэксце да блізкай высновы прыйшоў Ежы Ахманьскі. Гісторык пісаў, што ў часы Казіміра частата наданняў каталіцкай царкве ўпала, але князь працягваў надаваць землі «як знак асаблівай ласкі і для падкрэслення добрых адносін паміж вялікім князем і каталіцкай царквой» [43, s. 84].

дэманстрацыі пацвярджэння волі ранейшых вялікіх князёў і міласці новага правіцеля. Дзеля гэтага ж наступныя агульназемскія прывілеі прама або ўскосна пераймалі палажэнні прывілея 1447 г. Такім чынам, у 1447 г. папярэднія агульназемскія прывілеі маглі разглядацца не як скасаваныя, а як акты, што яшчэ працягваюць дзейнічаць, бо Казімір сваім прывілеем узнавіў і працягнуў рашэнні сваіх папярэднікаў. Такім жа шляхам мог дзейнічаць прывілей 1447 г. пасля выдачы наступных агульназемскіх прывілеяў.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией : в 5 т. / И. И. Григорович [и др.]. – Санкт-Петербург : Типография Э. Праца; Типография II отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1846–1853. – Т. 3: 1544–1587 / сост. И. И. Григорович. – 1848. – 405 с.
2. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа : в 14 т. / Управление Виленского учебного округа; Виленская археографическая комиссия; Виленская публичная библиотека. – Вильна : Печатня Губернского правления, 1867–1904. – Т. 1. – 1867. – 409 с.
3. Бестужев-Рюмин, К. Русская история: в 2 т. / К. Бестужев-Рюмин. – Санкт-Петербург : Типография А. Траншеля, 1885. – Т. 2. – Вып. 1. – 319, [6] с.
4. Вашук, Д. Формування правової культури Великого князівства Литовського у другій половині XV – першій третині XVI ст. / Д. Вашук // Український історичний журнал. – 2014. – № 1. – С. 59–72.
5. Гістарычны слоўнік беларускай мовы : у 37 вып. / рэдкал.: А. І. Жураўскі (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–2017. – Вып. 3: Вариво – Вкупе / рэд. вып. А. М. Булыка [і інш.]. – 1983. – 310 с.
6. Гістарычны слоўнік беларускай мовы : у 37 вып. / рэдкал.: А. І. Жураўскі (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–2017. – Вып. 6: Выостренный – Глядаты / рэд. вып. А. М. Булыка [і інш.]. – 1985. – 303 с.
7. Грицкевич, А. П. Формирование феодального сословия в Великом княжестве Литовском и его правовые основы (XV–XVI в.) / А. П. Грицкевич // Первый Литовский Статут 1529 г. = 1529 metų Pirmasis Lietuvos Statutas: материалы респ. науч. конф., посвящ. 450-летию Первого Статута, Вильнюс, 27–28 нояб. 1979 г. / редкол.: Й. Кубилюс [и др.]. – Вильнюс : Издательско-редакционный совет Министерства высшего и среднего специального образования Литовской ССР, 1982. – С. 65–74.
8. Груша, А. И. Государственный строй и органы управления в ВКЛ. Судебно-правовая система / А. И. Груша // История белорусской государственности : в 5 т. / под ред. А. А. Ковалени [и др.]. – Минск : Беларуская навука, 2018. – Т. 1. – С. 257–279.

9. Груша, А. И. Кризис доверия? Появление и утверждение правового документа в Великом Княжестве Литовском (конец XIV – первая треть XVI в.) = Crisis of Trust? Appearance and Establishment of Legal Document in the Grand Duchy of Lithuania (End of XIVth – First Third of XVIth Centuries) / А. И. Груша. – 2-е изд. – Москва, Санкт-Петербург : Центр гуманитарных инициатив, 2019. – 608 с.; ил.
10. Канторович, Э. Х. Два тела короля : исследование по средневековой политической теологии = The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology / Э. Х. Канторович; пер. с англ. М. А. Бойцова и А. Ю. Серегинной. – 2-е изд., испр. – Москва : Институт Гайдара, 2015. – 744 с.
11. Латушкін, А. М. Князь Мікалай Радзівіл Чорны і пытанне захоўвання дзяржаўных актаў Вялікага княства Літоўскага Радзівіламі нясвіжскай галіны роду / А. М. Латушкін // Мікалай Радзівіл Чорны (1515–1565 гг.) : палітык, дыпламат, мецэнат : зб. навук. прац / уклад. і рэд. З. Л. Яцкевіч. – Нясвіж : НГКМЗ «Нясвіж», 2016. – С. 82–92.
12. Леонтович, Ф. И. Источники русско-литовского права / Ф. И. Леонтович // Варшавские университетские известия. – 1894. – № 1. – С. 1–71.
13. Леонтович, Ф. И. Сословный тип территориально-административного состава Литовского государства / Ф. И. Леонтович // Леонтович, Ф. И. К истории административного строя Литовского государства / Ф. И. Леонтович. – Варшава : Типография Варшавского учебного округа, 1899. – С. 1–47.
14. Лихачёв, Д. С. Текстология : краткий очерк / Д. С. Лихачёв; отв. ред. С. О. Шмидт. – 2-е изд. – Москва : Наука, 2006. – 175 с.
15. Любавский, М. К. Литовско-русский сейм : опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства / М. К. Любавский. – Москва : Университетская типография, 1900. – 850 с.
16. Любавский, М. К. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута / М. К. Любавский. – Москва : Университетская типография, 1892. – 884 с.
17. Помнікі права Беларусі XIV–XVI стст. : агульназемскія прывілеі і акты дзяржаўных уній : крыніцазнаўчы дапаможнік / пад агульн. рэд. Г. Я. Галенчанкі. – Мінск : БелНДДАС, 2015. – 384 с.
18. Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою Археографическою комиссиею : в 39 т. – Санкт-Петербург (Петроград, Ленинград) : Сенатская типография (Издательство АН СССР), 1872–1927. – Т. 20: Литовская Метрика. Т. 1, кн. 1: судебных дел (1510–1517); кн. 2: судебных дел (1506–1523) / П. А. Гильтебрандт [и др.]. – 1903. – 269 с., 1566 стлб.
19. Чиркова, А. В. Западноευропейская дипломатика Средних веков и Раннего Нового времени / А. В. Чиркова. – Санкт-Петербург : Нестор-История, 2019. – 92 с.
20. Якубовский, И. В. Земские привилегии Великого Княжества Литовского / И. В. Якубовский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1903. – № 4. – С. 239–278.

21. Ясинский, М. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства / М. Ясинский. – Киев : Университетская типография В. И. Завадзкого, 1889. – 207 с.
22. Althoff, G. Potęga rytuału. Symbolika władzy w średniowieczu / G. Althoff ; tłum. A. Gadzała. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. – 207 s.
23. Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej – AGAD). – Archiwum Warszawskie Radziwiłłow. Dział XXIII (Dokumenty do dóbr służące). T. 165. Plik 7. – Biała. [Część 2]. 1501–1700.
24. AGAD. – Tzw. Metryka Litewska. Sygnatura III A 28. 1519–1544.
25. AGAD. – Zbiór dokumentów pergaminowych. Sygnatura 7267. Zygmunt, wielki książę litewski nadaje przywileje bojarom i książętom ruskim. 06.05.1434.
26. AGAD. – Zbiór dokumentów pergaminowych. Sygnatura 7675. Zygmunt August, król polski, wielki książę litewski, powtarza i potwierdza dokumenty swoje i swoich poprzedników nadające przywileje panom litewskim. 03.11.1551.
27. Archiwum Komisji Prawniczej = Collectanea ex archivo collegii iuridici / Komisja Prawnicza Akademii Umiejętności. – Kraków : Nakładem Akademii Umiejętności, 1895–1938. – T. 7: Pomniki prawa litewskiego z XVI wieku / F. Piekosiński. – 1900. – 568 s.
28. Błaszczuk, G. Diecezja żmudzka od XV do początku XVII wieku. Ustrój / G. Błaszczuk. – Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 1993. – 369 s.
29. Burgers, J. W. J. Trust in Writing. Charters in the Twelfth-Century County of Holland / J. W. J. Burgers // *Strategies of Writing. Studies on Text and Trust in the Middle Ages. Papers from «Trust in Writing in the Middle Ages»* / ed. by P. Schulte, M. Mostert, I. van Renswoude. – Turnhout : Brepols, 2008. – P. 111–131.
30. Dąbkowski, P. Dobra rodowe i nabyte w prawie litewskim od XIV do XVI wieku / P. Dąbkowski // *Studia nad historią prawa polskiego* / pod red. O. Balzera. – Lwów, 1916. – T. VI. – Z. 3. – S. 1–117 [Nadbitka].
31. Duda, M. Ze świata średniowiecznej symboliki. Gest i forma przysięgi w chrześcijańskiej Europie (X–XV w.) / M. Duda, S. Józwiak. – Kraków : TA-iWPN Universitas, 2014. – 275 s.
32. Finkel, L. Elekcyja Zygmunta I. Sprawy dynastii Jagiellońskiej i unii polsko-litewskiej / L. Finkel. – Kraków : Akademia Umiejętności, nakładem Funduszu N. Bucewicza, skład główny w księgarni spółki wyd. polskiej, 1910. – 296 s.
33. Giry, A. Manuel de diplomatique. Diplomes et chartes – chronologie technique, éléments critiques et parties constitutives de la teneur des chartes, les chancelleries – les actes privés / A. Giry. – nouvelle édition. – Paris : Librairie Felix Alcan, 1925. – 944 p.
34. Jakubowski, J. Studya nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską = Études sur les relations nationales en Lithuanie avant l'Union de Lublin / J. Jakubowski // *Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział II nauk antropologicznych, społecznych, historyi i filozofii* = Tra-

- vaux de la Société Scientifique de Varsovie. II Classe des sciences anthropologique, sociales, d'histoire et philosophie. – Warszawa, 1912. – № 7. – S. IV, 1–104 [Nadbitka].
35. Kamieniecki, W. Społeczeństwo litewskie w XV wieku = La formation des classes sociales en Lithuanie au XV-e siècle / W. Kamieniecki. – Warszawa : Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1947. – 125 s.
 36. Keller, H. The Privilege in the Public Interaction of the Exercise of Power : Forms of Symbolic Communication Beyond the Text / H. Keller // *Medieval Legal Process. Physical, spoken and written performances in the Middle Ages* / ed. by M. Mostert, P. S. Barnwell. – Turnhout : Brepols, 2011. – P. 75–109.
 37. Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej = Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioecesis Vilnensis : w 3 zes. / wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz. – Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1932. – Zesz. 1: 1387–1468. – 288 s.
 38. Kodex dyplomatyczny Polski, obejmujący przywileje królów polskich, wielkich książąt litewskich, bulle papieżkie jako też wszelkie nadania prywatne mogące posłużyć do wyjaśnienia dziejów wewnętrznych krajowych dotąd nigdzie nie drukowane, od najdawniejszych czasów aż do roku 1506 = Codex diplomaticus Poloniae quon continentur privilegia Regum Poloniae, Magnorum Ducum Lithuaniae, bullae Pontificum nec non jura a privatis data illustrandis domesticis rebus gestis inservitura adhuc nusquam typis exarata, ab antiquissimis inde temporibus usque ad annum 1506 : w 2 t. / L. Ryszczewski, A. Muczkowski; przyp. A. Z. Helcel. – Warszawa : Drukiem S. Strąbskiego, 1847. – T. 1. – 367 s.
 39. Krasauskaitė, M. Die litauischen Adelsprivilegien bis zum Ende des XV. Jahrhunderts. Abhandlung zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät I der Universität Zürich / vorg. von M. Krasauskaitė; angen. auf Antrag von Herrn Prof. Dr. K. Meyer. – [Leipzig] : Universitätsverlag von Robert Noske in Borna-Leipzig, 1927. – 72 p.
 40. Lazutka, S. Ivadas / S. Lazutka [ir kt.] // *Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика* : 50 t. / Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Vilniaus universiteto leidykla, Žara, 1993–2019. – 4-oji Teismų bylų knyga (1522–1530): kopija XVI a. pabaiga / par. S. Lazutka, I. Valikonytė [ir kt.]; tomo red. kol.: S. Lazutka (ats. red.) [ir kt.]. – 1997. – P. IX–CXLIV.
 41. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика : 50 t. – Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Vilniaus universiteto leidykla, Žara, 1993–2019. – Užrašų knyga 3 (1440–1498) / par. L. Anužytė, A. Baliulis. – 1998. – 167 p.
 42. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика : 50 t. – Vilnius : Lietuvos istorijos in-to leidykla, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Vilniaus universiteto leidykla, Žara, 1993–2019. – Užrašų knyga 25 (1387–1546) / par. D. Antanavičius, A. Baliulis. – 1998. – 482 p.
 43. Ochmański, J. Powstanie i rozwój latyfundium biskupstwa wileńskiego (1387–1550) : ze studiów nad rozwojem wielkiej własności na Litwie i Biało-

- rusi w średniowieczu / J. Ochmański. – Poznań : Uniwersytet im. A. Mickiewicza, 1963. – 223, [6] s.
44. Ochmański, J. Renta feudalna i gospodarstwo dworskie w dobrach biskupstwa wileńskiego od końca XIV do połowy XVI wieku / J. Ochmański // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza. Historia. – 1961. – Zesz. 5. – S. 37–94.
45. Pietkiewicz, K. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiełłończyka : studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku / K. Pietkiewicz. – Poznań : Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu, 1995. – 256 s.
46. Pomniki dziejowe wieków średnich do objaśnienia rzeczy polskich służące = Monumenta medii aevii historica res gestas Poloniae illustrantia : w 19 cz. – Kraków, Warszawa, Lublin, Łódź, Paryż, Poznań, Wilno, Zakopane : Nakładem PAU, 1874–1905. – Cz. 14: Codex epistolaris saeculi decimi quinti. – T. 3: 1392–1501 / A. Lewicki. – 1894. – 665 s.
47. Trajdos, T. M. Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386–1434): [bez ilości tomów] / M. T. Trajdos. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1983. – T. 1. – 1983. – 328, [2] s.
48. Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529, tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563: w 2 t. / I. Daniłowicz; podg. do druku T. Działyński. – Poznań : Drukarnia na Garbarach, 1841. – T. 1. – 542 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 15.09.2010

Д. В. Віцько, М. А. Баравуля

ПАДПІСАНЫЯ ПОМНІКІ XVIII СТ. НА СТАРЫХ МОГІЛКАХ ВЁСКИ СВІРЫДАЎКА КРУПСКАГА РАЁНА

Надпісаных і датаваных надмагілляў, старэйшых за XIX ст., на тэрыторыі Беларусі вядома адносна няшмат. Тыя з іх, што захаваліся да нашых дзён, з'яўляюцца цікавымі і як помнікі пахавальнай культуры, і ў плане эпіграфікі. Тым не менш, сістэматычнага вывучэння іх да нядаўняга часу амаль не вялося. Са спецыяльных прац, прысвечаных дадзенай тэматыцы, можна назваць артыкул Дзяніса Лісейчыкава пра старыя могілкі вёскі Малькавічы Ганцавіцкага раёна [1] (там жа гл. згадкі пра іншыя падобныя помнікі ў ранейшай літаратуры). У цэлым, на сённяшні дзень вядома каля дзясятка могілак, дзе захавалася па некалькі падпісаных надмагілляў XVI–XVIII стст., а таксама шэраг асобных помнікаў. Адзін з такіх найлепш захаваных некропаляў

знаходзіцца ў вёсцы Свірыдаўка на поўдні Крупскага раёна. Падпісаных помнікаў тут налічваецца тры, прычым два з іх датаваныя.

Да вёскі Свірыдаўка адносяцца двое могілак. Адны з іх, новыя, існуюць з XIX ст. і знаходзяцца на паўднёвай ускраіне вёскі, у той час як старыя, пра якія пойдзе размова ніжэй, размешчаны ў 140 м на захад ад паўночнай ускраіны. Паводле звестак, атрыманых ад мясцовых жыхароў, на старых могілках «хавалі лацінянаў», а потым праваслаўныя святары далейшыя пахаванні там забаранілі, у выніку чаго былі заснаваны новыя могілкі. Магчыма меркаваць, што ў такой форме захавалася сведчанне пра ўніяцкую прыналежнасць пахаванняў, бо старыя могілкі, мяркуючы па помніках, відавочна некаталіцкія і належаць да ўсходняй традыцыі, а выраз «лаціняне» тлумачыцца, відаць, тым, што гэта пераказ тлумачэння праваслаўных святароў. Канфесійная прыналежнасць мясцовага насельніцтва да ўніяцтва ў мінуўшчыне пацвярджаецца дакументальнымі крыніцамі (гл. ніжэй).

Могілкі маюць авальную, крыху выцягнутую (з усходу на захад) форму. Большую іх частку пакрывае невялікі лясок круглай формы, дыяметрам каля 40 м. З заходняга боку за яго межы выходзіць паласа каменных надмагілляў без якіх-небудзь бачных знакаў і надпісаў. Верагодна, заходняя частка могілак – найбольш старая, але датаваць хаця б прыблізна час іх узнікнення складана. Усе надмагіллі з надпісамі знаходзяцца ў паўднёва-ўсходняй частцы могілак, як і большасць камянёў з выбітымі на іх крыжамі.

Старыя могілкі вёскі Свірыдаўка. Агульны выгляд. *Фота Д. Віцько, 2020 г.*

Могілкі выявіў краязнавец Міхаіл Баравуля, які даведаўся пра іх ад мясцовых школьнікаў. Кваліфікацыя філолага дазволіла яму расчытаць значную частку надпісаў, выкананых стараславянскім алфавітам. Сістэмнае абследаванне могілак было праведзена з яго ўдзелам у жніўні 2017 г. Дзмітрыем Віцько і Сяргеем Грунтовым. Аднак для поўнага расчытання надпісаў спатрэбілася яшчэ адна паездка ў чэрвені 2020 г., зробленая Д. Віцько.

Ніжэй падаюцца фота помнікаў, тэксты інскрыпцый і іх прамалёўкі.

Помнік 1. Надмагілле Конана Булыгі.

Памеры: 73×77×19 см

Тэкст: ПАМА(НИ) | РАБА БЖІА | КОНОНА БУЛЫГУ | АЎЏ

Фота С. Грунтова, 2017 г. Прамалёўка Д. Віцько

Паводле пошукавай сістэмы «Дапаможнік», прозвішча Булыга – мясцовае і сустракаецца ў Свірыдаўцы [2]. Пахаванне датуецца 1760 г. (лічбы маюць кірылічнае абазначэнне), «Р. Х.» – (ад) Раства Хрыстова.

Прачытанне надпісу ў цэлым залежыць ад заканчэння першага радка. Тут магчымыя некалькі варыянтаў. Знешне гэта нагадвае т. зв. «змяшаны юс» (сумесь «вялікага» і «малога»), аднак на верша яго не выбіта да канца. Праўда, на правай грані верхняга трохкутніка можна разгледзець неглыбокія засечкі – так, нібы элемент быў намечаны, але не скончаны. Рэдкі сам па сабе, «змяшаны юс» у дадзены час ужо практычна не ўжываўся, толькі ў нешматлікіх спісах ранейшых помнікаў. Паводле Веры Галышэнка, прынамсі, ва ўсходнеславянскіх тэкстах яго варта лічыць графічным варыянтам літары «ж» [3]. Але магчымыя значэнні гэтай літары не даюць варыянтаў прачытання надпісу. Наогул, з’яўленне «змяшанага юса» на помніку XVIII ст. выглядала б даволі экзатычна.

Другі варыянт заключаецца ў тым, што перад намі літара «А» з цітлам, хаця адрозненне ад тыповых цітлаў, ужытых далей, відавочнае. Таму больш верагодна было б разглядаць гэта як спробу паказаць вынасныя літары. Пры такім падыходзе можна спрабаваць раскрыць гэтае скарачэнне двума спосабамі. Калі дапусціць, што скарачана слова «памать» («памати»), то далей атрымліваецца няўзгодненая фраза. Таму, відаць, трэба разумець гэта як скарачэнне дзеяслова «поминати» – у загадным ладзе і з уплывам «акання» – «пама(ни)» або «пама(нь)».

Варта адзначыць дэкаратыўны характар афармлення надпісу, што для вясковых могілак таго часу – выключная рэдкасць. Хаця шрыфт пры гэтым вытрыманы непаслядоўна. Так, літара «а» мае аж тры варыянты напісання. Дакладней будзе казаць, што тут ужываюцца два шрыфты: у першым радку – з закругленнямі на канцах, у астатніх – з засечкамі.

Помнік 2. Надмагілле Н. Калянцянкі.

Памеры: 63×63×7 см

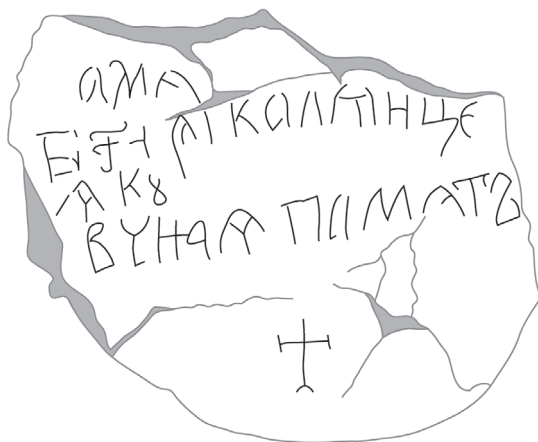
Тэкст: [П]АМА[НИ] РАБА | БЖА КАЛАНЦЕ|АКУ | ВЧНАА ПАМАТЬ

Фота С. Грунтова, 2017 г.

Выгляд пасля прадрапвання надпісу. Фота Д. Віцько, 2020 г.

Прамалёўка Д. Віцько

Надпіс сёння ўжо практычна незаўважны; частка яго бачная толькі пад пэўным вуглом пасля змочвання паверхні вадой. Паспяховым аказўся таксама спосаб прадрапвання найменшых няроўнасцей галінкай: нават гладкая на першы погляд паверхня мае найтанчэйшы слой лішайніку і адкладаў, узварушванне якога робіць заўважнымі літары. Так удалося ўдакладніць шэраг знакаў і прачытаць два словы ў пачатку інскрыпцыі, якія ўказваюць на ідэнтычны пачатак з папярэднім помнікам. Самая першая літара цалкам сцерлася і не чытаецца; таксама невядома, ці быў у першым слове нейкі знак над «а». Далейшы надпіс у першым радку знішчаны ў выніку эрозіі і, відаць, часткова праз тое, што кавалак помніка адкалоўся, таму гэтая частка была рэканструйавана паводле аналогіі з першым надмагіллем. На падставе адзначанага падабенства дадзены помнік таксама можа быць датаваны прыблізна тым жа часам, г. зн. сярэдняй – другой паловай XVIII ст.

Прозвішча нябожчыка мясцовае, сёння яно гучыць як Калінцыёнак, але ў інскрыпцыі маюцца адрозненні з сённяшняй формай. Прыблізна ў той жа час, у 1766 г., зафіксавана напісанне гэтага прозвішча ў дадзенай вёсцы па-польску як «Kalanściejanak»¹. Такая форма адпавядае інскрыпцыі на помніку, пасля другога «а» адсутнічае толькі літара «н».

Прозвішча нябожчыка на першым помніку, як магчыма меркаваць, стаіць у вінавальным склоне. На другім канчатак «-ў» можа ўказваць на тое, што гэта давальны склон, і слова стаіць у залежнасці ад выразу «вчнаа паматъ».

З іншых асаблівасцей магчыма заўважыць падобнае выкананне літары «м» у першым радку на абодвух помніках. Аднак на другім іншыя літары ў гэтым радку, наколькі гэта дазваляе вызначыць ступень захаванасці, выбіты, падаецца, больш простым шрыфтам, як і ўвесь надпіс на гэтым помніку – без дэкаратыўнага афармлення і засечак.

Цікава таксама адзначыць лігатурнае напісанне «н» і «а», як і напісанне літары «ч».

Помнік 3. Надмагілле Ігната N.

Памеры: 63×52×15 см

Тэкст: ПГДУС[Р] | ИГНАТА | 1702

Помнік амаль цалкам “урос” у зямлю. Надпіс выбіты дастаткова разна, але першы яго радок парушаны сколам. Другая літара на першы погляд нічога не нагадвае, але мае аналогію ў другім радку і таму можа быць прачытана як «г». Чацвёртая літара – відаць, не вельмі дакладна выбіты «ук» – па контуры і з замкнёным верхам. Увогуле, абрысы літар наводзяць на думку, што выканаўца надпісу быў непісьменны і рабіў

¹ За гэтую інфармацыю выказваю падзяку Дзянісу Лісейчыкаву. – Д. В.

Фота С. Грунтова, 2017 г. Прамалёўка Д. Віцько

гэта паводле дадзенага яму ўзору. Збег зычных у пачатку інскрыпцыі сведчыць, што гэта, хутчэй за ўсё, скарачэнне тыповай памінальнай формулы. У якасці варыянта расшыфроўкі можна прапанаваць: «П(омани), Г(осподи), д(шл) 8с(опшего) (раба)». Іншы магчымы варыянт – з першым словам «прими», але папярэдні, падаецца, больш верагодны, у тым ліку праз аналогію і падабенства да двух іншых помнікаў (дзе, верагодна, гэтая ж формула змешчана ў скарачаным выглядзе).

На астатніх надмагіллях надпісаў не выяўлена, а з выбітых знакаў маецца толькі некалькі крыжоў, у тым ліку «пад пакровам» (больш вядомы як «парасонік») і яшчэ два рэдкай формы: першы з іх – камбінацыя крыжа «пад пакровам» і крыжа з прамянямі (сустрэкаюцца, напрыклад, на цэрквах – магчыма, адтуль і паходзіць ідэя), другі – крыж з «пятлёй» у верхняй частцы. Абодва помнікі моцна “ўраслі” ў зямлю, і ніжняя частка выбітых знакаў нябачная.

Крыж складанай формы. Прамалёўка Д. Віцько

Усе падпісанья помнікі, як магчыма меркаваць, належаць мясцовым сялянам, а вось складальнікам інскрыпцый на стараславянскай мове мог быць, найбольш верагодна, хіба толькі парафіяльны святар. Прынамсі, адносна дзвюх найбольш позніх гэта магчыма сцвярджаць дастаткова ўпэўнена.

Варта паспрабаваць высветліць і яго асобу. Для гэтага спачатку трэба вызначыцца з парафіяльнай прыналежнасцю вёскі. У «Вялікім гістарычным атласе» ўніяцкая царква пазначана ў самой вёсцы Свірыдаўка [4, с. 92]. Аднак крыніцамі гэта не пацвярджаецца². Таксама не было царквы, пазначанай у суседняй Пышацкай Слабадзе (сёння – вёска Стараля Слабада Крупскага раёна), – у пачатку XIX ст. там існавала толькі капліца, якая адносілася да царквы ў Старым Саколе³. Шляхам далейшага перабору было вызначана, што ў разгляданы час Свірыдаўка адносілася да парафіі з цэнтрам у аддаленай вёсцы Змітравічы (сёння – вёска Дзмітравічы Бярэзінскага раёна). У складзе гэтай парафіі яна згадваецца ў 1744, 1748 і 1759 гг. [5, л. 15 об.; 6, л. 80 об.; 7, л. 23 об.]. У 1759 г. святаром у Змітравічах быў Пётр Самовіч [7, л. 23 об.]. Зыходзячы з фармальнай логікі, з яго асобай і варта звязваць з’яўленне ў гэты час двух надмагілляў у Свірыдаўцы, калі, канешне, да гэтага не спрычыніўся святар з больш блізкай Ухвалы ці Старога Сакола. Аднак немагчыма выключаць, што помнікі маглі быць пастаўлены пазней, праз некалькі гадоў, калі святаром у Змітравічах стаў Іосіф Карніловіч (адміністратар парафіі з 1764 г., афіцыйна інсталяваны ў 1769 г.), вядомы сваімі здольнасцямі ў пісьменстве, якія выяўляліся нават у падрабязны дакументаў [8, с. 166].

Старыя могілкі вёскі Свірыдаўка з’яўляюцца цікавым прыкладам пахаванняў XVIII ст., і адметныя яны як тым, што змяшчаюць адразу некалькі падпісаных надмагілляў таго часу, так і выкарыстаннем на іх стараславянскай мовы. Наяўнасць аднаго надмагілля з пачатку стагоддзя і двух з сярэдзіны сведчыць калі не пра пачаткі традыцыі, то, прынамсі, пра тое, што да ідэі ўвекавечыць такім чынам памяць пра памерлых жыхары аднаго месца маглі вяртацца праз пэўны прамежак часу.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Лісейчыкаў, Д. В. Надмагільныя камяні з «рускімі» надпісамі XVI–XVII стст. каля в. Малькавічы Ганцавіцкага раёна // *Архіварыус*: 36. навука. паведамл. і арт. – Вып. 13. – Мінск : НГАБ, 2015. – С. 101–118.

² У геаграфічным паказальніку І. Я. Спрогіса да старажытных актавых кніг Віленскага архіва (машынапісная частка), які выкарыстоўваўся сярод іншых матэрыялаў для наяснення парафіяльнай сеткі, згадваецца Свірыдавіцкая ўніяцкая царква. Калі за аснову была ўзята гэтая інфармацыя, то тут відавочная блытаніна са Свірыдавічамі Рэчыцкага павета.

³ За гэтую інфармацыю выказваю падзяку Галіне Флікоп-Світа. – Д. В.

2. Пошукавая сістэма «Дапаможнік» [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://help.er.archonline.by>. – Дата доступу: 11.04.2020.
3. Гольшпенко, В. С. Немаркированные буквенные знаки и их передача в лингвистических изданиях // История русского языка и лингвистическое источниковедение / отв. ред.: В. В. Иванов, А. И. Сумкина. – Москва : Наука, 1987. – С. 58–68.
4. Вялікі гістарычны атлас Беларусі: у 4-х т. – Т. 2. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2013. – 347, [4] с.
5. Российский государственный исторический архив (далее – РГИА). – Ф. 823 (Канцелярия митрополитов греко-униатских церквей в России). Оп. 3. Д. 541. – Отчет о визите церквей Минского воеводства. 1744 г.
6. РГИА. – Ф. 823. Оп. 3. Д. 548. – Отчет о визитах церквей Минского воеводства с приложением реестров ряда церквей, 1747–1748 гг.
7. РГИА. – Ф. 823. Оп. 3. Д. 631. – Отчет о генеральной визитации Блонского и Пуховичского деканатов. Январь–февраль 1759 г.
8. Лісейчыкаў, Д. В. «Poneże Swiaty Sobor Zamoyski krypko poweliwait...»: сфальсіфікаваная візіта царквы ў в. Дзмітравічы Аршанскага павета Вялікага Княства Літоўскага 1621 г. // *Архіварыус*: Зб. навук. паведамл. і арт. – Вып. 14. – Мінск : НГАБ, 2016. – С. 158–174.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 07.07.2020

К. Р. Карпекін

**ДАКУМЕНТЫ ПА АРГАНІЗАЦЫЙНЫМ АФАРМЛЕННІ
ПРАЎЛЕННЯЎ ІУДЗЕЙСКІХ АБШЧЫН БЕЛАРУСІ
Ў ПЕРШАЙ ЧВЭРЦІ ХХ СТ.
(НА ПРЫКЛАДЗЕ ВІЦЕБСКАЙ ГУБЕРНІ)**

У першай чвэрці ХХ ст. яўрэйскае насельніцтва беларуска-літоўскіх губерняў Расійскай імперыі (а затым і Беларускай ССР) з’яўлялася значнай грамадскай сілай. Пра яго колькасць сведчаць вынікі перапісаў. Так, паводле даных перапісу 1897 г., на згаданай тэрыторыі пражывала 724 548 яўрэяў (13,6% усяго насельніцтва), а ў 1926 г. – 407 000 (ці 8,2% насельніцтва БССР) [10, с. 325–326].

Пераважная большасць яўрэяў прытрымлівалася іўдзейскага веравызнання і з’яўлялася членамі адпаведных рэлігійных абшчын. Ні ў Расійскай імперыі, у якой афіцыйнай рэлігіяй з’яўлялася праваслаўе, а іўдаізм адносіўся да замежных веравызнанняў, ні пазней у савецкіх рэспубліках, дзе адначасова з абвешчанай свабодай сумлення праводзілася атэістычная палітыка, яўрэйскія рэлігійныя абшчыны не мелі асабліва спрыяльных умоў для дзейнасці. Тым не менш, змена палітычнага ладу

ніякім чынам не паўплывала на наяўнасць кіруючага органа ў іудзейскіх абшчынах.

З'яўляецца заканамерным тое, што ў цяперашні час у архівах Беларусі дакументы праўленняў яўрэйскіх рэлігійных абшчын захоўваюцца ў складзе фондаў органаў улады, у якія яны накіроўваліся для зацвярджэння. Нягледзячы на тое што ў пачатку 2000-х гг. актыўна выдаваліся даведнікі пра склад архіўных фондаў, інфармацыя пра матэрыялы па выбарах праўленняў іудзейскіх абшчын у іх практычна адсутнічае. У прыватнасці, у 2003 г. быў падрыхтаваны даведнік «Дакументы па гісторыі і культуры яўрэяў у архівах Беларусі», у 2006 г. – «Фонды Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі: даведнік», у 2011 г. – «Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці: даведнік, 1917–2006». Калі ў выданнях, прысвечаных дакументам па гісторыі яўрэяў, звесткі пра наяўнасць матэрыялаў дасавецкага перыяду хаця б прыведзены [8, с. 49–50, 52–53], то ў некаторых даведніках па фондах пэўных архіваў інфармацыя пра склад дакументаў, якія ўтварыліся ў выніку дзейнасці гарадскіх упраў і губернскіх праўленняў, адсутнічае цалкам [21, с. 30, 59]. Што тычыцца даведнікаў пра склад дакументаў абласных архіваў, то, напрыклад, у выданні, прысвечаным Дзяржаўнаму архіву Віцебскай вобласці (далей – ДАВВ), указана толькі тое, што сярод дакументаў аддзела кіравання Віцебскага губвыканкама маюцца статуты прыходскіх саветаў [7, с. 22]. Гэта зусім натуральна, бо ў межах аднаго даведніка немагчыма адлюстравач усю разнастайнасць захоўваемых дакументаў.

У значнай ступені папулярызацыі дакументальнай спадчыны служачь зборнікі дакументаў. Напрыклад, у 2013 г. убачыла свет выданне па канфесіях на Гомельшчыне ў 1920-я – 1930-я гг., у 2015 г. – па гісторыі рэлігіі на Міншчыне 1918–1941 гг. Што тычыцца пытання арганізацыйнага афармлення іудзейскіх абшчын, то ў згаданых зборніках апублікавана толькі некалькі тыповых статутаў [11, с. 169–170; 16, с. 53–54].

Варта адзначыць, што крыніцы пра арганізацыйнае афармленне духоўных праўленняў досыць рэдка выкарыстоўваюцца даследчыкамі. Нягледзячы на тое што рэлігійнае жыццё яўрэяў Беларусі ў першай чвэрці XX ст. вывучаецца актыўна, працэс утварэння абшчынных кіруючых органаў асветлены толькі ў асобных выданнях [18, с. 90]. Разам з тым, крыніцы па гісторыі праўленняў яўрэйскіх рэлігійных аб'яднанняў з'яўляюцца досыць масавымі і павінны быць уведзены ў шырокі навуковы ўжытак для паўнавартаснага вывучэння канфесійнай гісторыі першай чвэрці XX ст.

Мэтай дадзенага даследавання з'яўляецца вызначэнне інфармацыйнага патэнцыялу дакументаў пра арганізацыйнае афармленне праўленняў іудзейскіх абшчын Беларусі ў першай чвэрці XX ст. на прыкладзе

Клятвенное обѣщаніе. 16

Я, нижепоименованный, обѣщаю и клянусь Господомъ Богомъ (въ еврейскомъ текстѣ Адонай), Богомъ Израилевымъ, съ чистымъ сердцемъ и не по иному, скрытому во мнѣ смыслу, а по смыслу и въѣдно призывающихъ меня къ присягѣ, въ томъ, что хочу и долженъ при предлагаемомъ выборѣ въ установленныя общественныя должности, по молитвенному управленію, по чистой моей совѣсти и чести, безъ пристрастія и собственныхъ корысти, устранивъ вражду и связи родства и дружбы, избирать изъ моихъ собратьевъ такихъ, которыхъ по качествамъ ума и совѣсти ихъ, нахожу и способнѣйшими и достойнѣйшими, и отъ которыхъ надѣюсь, что они въ возлагаемыхъ на нихъ должностяхъ окажутъ себя ревностными къ службѣ ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА и попечительными о пользѣ общественной; если же я иначе поступаю, то, какъ нерадивый о благѣ общественномъ, въ коемъ и мое собственное заключается, подвергаю себя, какъ клятво преступникъ, нареканію собратьевъ моихъ, и какъ я предъ Богомъ въ томъ всегда отвѣтъ дать могу, какъ суще мнѣ Господь Богъ душевно и тѣлесно да поможетъ Аминь. 1902 года сентября 23 дня.

По сему клятвенному обѣщанію присягали:

г. Гомель
 Директоръ
 Мордучъ Кончикъ
 Менделъ Францисковичъ
 Иванъ Мисейчико
 Моисей-Беръ Вилемъ
 Нормъ Лейба Абрамовичъ
 Лейба Браунъ
 Савва Абрамовъ
 Менделъ Францисковичъ
 Иванъ Овердиль
 Борисъ Гершковъ
 Менделъ Ласкинъ
 Мисей Фейнбергъ

Іл. 1. Клятвеннае абяцанне ўдзельнікаў выбараў духоўнага праўлення
 малітоўнай школы на Брудна-Генеральнай вуліцы г. Віцебска,
 3 верасня 1902 г. [12, арк. 16].

Віцебскай губерні. Для гэтага неабходна акрэсліць асноўныя віды дакументаў, якія ўзніклі ў працэсе афармлення абшчынных кіруючых органаў, ахарактарызаваць іх зместавае напаўненне, параўнаць дакументы перыядаў Расійскай імперыі і Расійскай Савецкай Федэратыўнай Сацыялістычнай Рэспублікі (далей – РСФСР).

У перыяд да 1917 г. у Расійскай імперыі кіруючыя органы іўдзейскіх абшчын называліся духоўнымі праўленнямі, і менавіта такая тэрміналогія выкарыстоўваецца ў дакументах таго часу. Парадак іх абрання, склад і кампетэнцыя рэгламентаваліся «Палажэннем пра яўрэяў» 1835 г. і «Статутам замежных вызнанняў» 1896 г. Паводле згаданых дакументаў, у склад духоўнага праўлення яўрэйскай малітоўнай грамады выбіраліся вучоны, стараста і казначэй. Вучоны мусіў тлумачыць вернікам пытанні, датычныя веры, стараста – сачыць за складам абшчыны, парадкам у малітоўным будынку, зборам і выкарыстаннем ахвяраванняў, казначэй – улічваць усе грашовыя аперацыі абшчыны. Малалікія абшчыны мелі права не выбіраць казначэя, а яго абавязкі ўскласці на старасту. Тэрмін паўнамоцтваў праўлення складаў 3 гады, але пасля яго завяршэння склад кіруючага органа дазвалялася пакідаць тым жа шляхам правядзення выбараў. Паводле вынікаў выбараў усе дакументы падаваліся ў гарадскую ўправу, адкуль накіроўваліся на зацвярджэнне ў губернскае праўленне [17, с. 124–125].

Апрача таго, што духоўнае праўленне мелася пры кожнай абшчыне, у Вільні дзейнічала Галоўнае яўрэйскае духоўна-малітоўнае праўленне беларуска-літоўскіх губерняў [9, с. 169].

Нягледзячы на тое што пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. царква была аддзелена ад дзяржавы, савецкі ўрад прыняў шэраг нарматыўных дакументаў, якія тычыліся рэгістрацыі рэлігійных грамад. У адпаведнасці з пастановай Усерасійскага цэнтральнага выканаўчага камітэта і Савета народных камісараў РСФСР «Пра парадак зацвярджэння і рэгістрацыі таварыстваў і саюзаў, якія не маюць мэты атрымання прыбытку, і парадак нагляду за імі» ад 3 жніўня 1922 г., для рэгістрацыі рэлігійных грамады павінны былі падаць у аддзел кіравання мясцовага губвыканкома праект статута і заяву пра яго зацвярджэнне. Аддзел у сваю чаргу павінен быў вырашыць пытанне магчымасці рэгістрацыі абшчыны на працягу аднаго месяца [19, с. 787].

«Інструкцыя пра парадак рэгістрацыі рэлігійных грамад і выдачу дазvolaў на скліканне іх з’ездаў», зацверджаная пастановай Народнага камісарыята юстыцыі і Народнага камісарыята ўнутраных спраў РСФСР 15 красавіка 1923 г., пашырала пералік дакументаў, якія падаваліся вернікамі. Жадаючыя зарэгістравацца павінны былі падрыхтаваць статут абшчыны, пратакол сходу і спіс яе заснавальнікаў. Ужо існуючыя абшчыны, апрача ўсяго, накіроўвалі ў губвыканком спіс рэлігійных службы-

ВЫБОРНЫЙ ЛИСТЪ.

18

Имя, отчество и фамилия.	Число шаровъ.			Ихъютъ ли недви- жимое имущество.	Грамотны- ли.
	Избранныхъ шаровъ.	Помоще- телей.	Всего.		
Въ старосты					
Владимиръ Михайловичъ Свѣдлинъ	16	10	35	Имѣетъ	грамотенъ
Зискиндъ Яковлевъ Гайцманъ	14	12	62	Имѣетъ	грамотенъ
Z					
Въ кандидаты къ нему					
Григорій Ивановичъ Шенниковъ	50			Имѣетъ	грамотенъ
Z					
Въ ученые					
Засимъ Павловичъ Казановъ	11	16	-	Имѣетъ	грамотенъ
Семіянъ Яковлевъ Казановъ	12	14	54	Можетъ	Можетъ
Майоръ Александръ Васильевичъ	13	13	60	Можетъ	Можетъ
Михайло Павловичъ Гайцманъ	19	8	43	Имѣетъ	Можетъ
Въ кандидаты къ нему					
Майоръ Григорій Александровичъ	60			Имѣетъ	Можетъ
Z					
Въ казначей					
Зискиндъ Яковлевъ Гайцманъ	23	3	62	Имѣетъ	грамотенъ
Z					
Въ кандидаты къ нему					
Семіянъ Яковлевъ Казановъ	54			Имѣетъ	грамотенъ
Z					

З. Гайцманъ

Лл. 2. Выбарны аркуш духоўнага праўлення малітоўнай школы
на Брудна-Генеральнай вуліцы г. Віцебска,
3 верасня 1902 г. [12, арк. 18].

целяў [20, с. 692]. Неабходна адзначыць, што савецкае заканадаўства не ўстанаўлівала тэрмінаў паўнамоцтваў кіруючых органаў рэлігійных абшчын.

Усе дакументы пра арганізацыйнае афармленне праўленняў адлюстроўвалі асноўныя этапы выбараў.

У *клятвенным абяцанні* прыводзіўся тэкст клятвы, паводле якой вернікі абавязваліся выбіраць членаў духоўнага праўлення сумленна і з ліку яўрэяў, здольных служыць імператару і прыносіць абшчыне карысць. Дакумент меў бланк, выраблены друкарскім спосабам (дата прысягі і імёны запаўняліся ўручную ў ніжняй свабоднай частцы аркуша) (іл. 1) [12, арк. 16].

Затым выбаршчыкі запаўнялі *падпіску*, якая сведчыла пра тое, што ўсе яны не былі судзімыя, і іх узрост складаў не менш за 25 гадоў. Дадзены дакумент таксама вырабляўся друкарскім спосабам, меў спецыяльна адведзеныя свабодныя графы для запаўнення звестак пра дату выбараў, назву і месца размяшчэння малітоўнага будынка, імёны выбаршчыкаў [12, арк. 17].

Непасрэдна ў працэсе выбараў запаўняўся *выбарны аркуш*, які ўтрымліваў звесткі пра ўсіх кандыдатаў на пасады (іх поўныя імёны, узрост, наяўнасць нерухомай маёмасці і пісьменнасць) і пра ход галасавання (колькасць «выбарчых» і «нявыбарчых» шароў, гэта значыць галасоў «за» і «супраць»). Бланкі гэтых дакументаў вырабляліся ў друкарні і затым запаўняліся ўручную.

На розныя пасады маглі прэтэндаваць ад аднаго да некалькіх асоб. У прыватнасці, пры правядзенні выбараў духоўнага праўлення малітоўнай школы г. Віцебска, размешчанай на Брудна-Генеральнай вуліцы, у 1902 г. пасаду старасты мелі шанцы заняць 2 вернікі, кандыдата да яго – 1, вучонага – 4, кандыдата да яго – 1, казначэя – 1, кандыдата да яго – 1 (іл. 2) [12, арк. 18].

Вынікі выбарнага мерапрыемства фіксаваліся ў *грамадскім прыгаворы*, які таксама запаўняўся на спецыяльным друкарскім бланку. У акуменце ўказваліся дата правядзення выбараў, назва малітоўні, імёны асоб, выбраных на пасады, саслоўі, да якіх яны належалі. Дакумент замацоўваўся подпісамі ўдзельнікаў выбараў і разам з вышэйпералічанымі паперамі падаваўся рабіну грамады для разгляду і зацвярджэння [12, арк. 19].

Грамадскія прыгаворы дапамагаюць вывучыць пытанне ратацыі кадраў у духоўных праўленнях. Як правіла, пасля кожных чарговых выбараў склад праўлення абнаўляўся не цалкам (ён мог захоўвацца на 30%), але адны і тыя ж асобы звычайна займалі новыя пасады. Напрыклад, паводле вынікаў выбараў у малітоўным доме імя Герцаля ў Віцебску, якія адбыліся 6 лютага 1909 г., Міхель Довід-Мендалевіч Бас заняў па-

122

Список лиц, приехавших в синагогу
Кашкиль синагогу по Вакзальной улице
№8, прибывших на религиозные собрания
Кашкиль синагогу в синагогу
из переписки переписки синагогу,
в помещенные синагогу. —

8 марта 1924 года.

№	Решения приехавших	№	Решения приехавших
1	М. Кашкиль	21	Ордман
2	М. Б. Левенсон	22	М. Битник
3	А. Буркавич	23	М. З. Буркавич
4	Г. Рашков	24	З. Рашков
5	Давид Бурда	25	М. З. Буркавич
6	М. Б. Бурда	26	М. З. Буркавич
7	М. Б. Бурда	27	М. Б. Буркавич
8	М. Б. Буркавич	28	М. Б. Буркавич
9	М. Б. Буркавич	29	М. Б. Буркавич
10	М. Б. Буркавич	30	М. Б. Буркавич
11	М. Б. Буркавич	31	М. Б. Буркавич
12	М. Б. Буркавич	32	М. Б. Буркавич
13	М. Б. Буркавич		М. Б. Буркавич
14	М. Б. Буркавич		М. Б. Буркавич
15	М. Б. Буркавич		М. Б. Буркавич
16	М. Б. Буркавич		М. Б. Буркавич
17	М. Б. Буркавич		М. Б. Буркавич
18	М. Б. Буркавич		М. Б. Буркавич
19	М. Б. Буркавич		М. Б. Буркавич
20	М. Б. Буркавич		М. Б. Буркавич

Продолжение собрания
А. Буркавич

Секретарь М. Сапожников

Лл. 3. Список асов, які ўдзельнічалі ў перавыборах праўлення синагогі
на вул. Вакзальнай, 18 у г. Віцебску,
сакавік 1924 г. [1, арк. 122].

саду вучонага, а з 30 верасня 1912 г. – кандыдата да казначэя, Мендэль Ёселевіч Цырэльсон 6 лютага 1909 г. быў абраны кандыдатам да старасты, а 30 верасня 1912 г. – старастам, Мендэль Юдавіч Вайсбэйн 6 лютага 1909 г. заняў пасаду кандыдата да казначэя і застаўся на ёй паводле вынікаў выбараў, што мелі месца 5 снежня 1909 г., Хевель Шаевіч Віткоў з 5 снежня 1909 г. з’яўляўся кандыдатам да вучонага, а з 30 верасня 1912 г. – казначэем [15, арк. 15, 45, 56].

Апрача таго, у выбарных аркушах і грамадскіх прыгаворах утрымліваюцца звесткі пра ўзроставы склад духоўных праўленняў. Так, у 1902–1912 гг. 33% складу кіруючых органаў іўдзейскіх абшчын г. Віцебска былі асобы ва ўзросце ад 40 да 49 гадоў, 30% – ад 50 да 59 гадоў, 26% – ад 30 да 39 гадоў. У самую малалікую ўзроставую групу ўваходзілі вернікі ад 60 да 69 гадоў [12, арк. 18, 19; 13, арк. 24, 25; 15, арк. 44, 45, 55, 56].

Наступным этапам арганізацыйнага афармлення духоўнага праўлення было складанне *клятвеннага абяцання*. Абраныя члены праўлення ў прысутнасці рабіна грамады прысягалі на вернасць імператару, абавязваліся выконваць законы Расійскай імперыі і ў межах абшчыны ажыццяўляць выключна богаслужбовую дзейнасць. Тэкст дакумента яны зацацоўвалі асабістымі подпісамі [12, арк. 25].

Супастаўленне дат, узказаных на пералічаных вышэй дакументах, дае падставы меркаваць, што выбары адбываліся, як правіла, на працягу аднаго дня. Прысяга ж давалася праз некалькі месяцаў [12, арк. 16, 25].

Спецыфічным комплексам дакументаў, які адлюстроўвае між- і ўнутрыабшчынныя адносіны яўрэяў падчас правядзення выбараў, з’яўляецца *перапіска*. Яна прадстаўлена прашэннямі пра перавыбары членаў праўленняў, тлумачэннямі рабінаў, заявамі членаў праўленняў пра зняцце паўнамоцтваў і іншымі матэрыяламі. Прычынай іх узнікнення была нязгода часткі вернікаў з ходам і вынікамі выбарных мерапрыемстваў.

Прыкладам можа быць перапіска пра выбары праўлення віцебскай малітоўнай школы імя Герцаля. Першапачатковы склад кіруючага органа абшчыны быў вызначаны 6 лютага 1909 г., але ўжо на наступны дзень на імя віцебскага губернатара паступіла скарга, сутнасць якой заключалася ў тым, што, паводле меркавання яе аўтара, асобы, выбраныя старастам, вучоным і казначэем, не адпавядалі сваім пасадам паводле маёмаснага і адукацыйнага цэнзу. Таксама былі пададзены прэтэнзіі да самога працэсу правядзення выбараў: 2/3 выбаршчыкаў нібыта з’яўляліся членамі іншых абшчын і прыйшлі на мерапрыемства ў стане алкагольнага ап’янення. Гэтае прашэнне падпісала 10 асоб – іншымі словамі, колькасць нязгодных была нязначнай. У сваю чаргу, 1 красавіка 1909 г. віцебскі грамадскі рабін, які назіраў за выбарамі,

Анкетные сведения
 Кандидата правления синагоги
 «Бэт Гамедрэш» в м. Яновичи Вицбска-
 г. пав. Вицбск. и Янович. уезд
 Иосиф Шепелев Еврейсон
 занимаемой должности в обществе
 Кандидат правления синагоги
 Возраст: 35 лет
 Место рождения: м. Яновичи
 Социальное положение: на своих средствах
 Чем занимается в 1914 году:
 учился
 на родном языке: Гезмартийский
 Идиш. положение: ~~еще~~ дворян не
 имел

Лл. 4. Анкетные звесткі пра Ёселя Шэпелевіча Яўрэйсона – кандыдата ў члены
 праўлення сінагогі «Бэт Гамедрэш» у мястэчку Янавічы Віцебскага павета,
 сакавік 1923 г. [6, арк. 417].

сцвярджаў, што ўвесь спіс выбаршчыкаў быў абвешчаны ў малітоўнай школе, і нязгодных з ім не аказалася. Таксама рабін заявіў, што ўсе новаабраныя члены праўлення ўмелі чытаць і пісаць, а таму змаглі б якасна выконваць свае абавязкі. Нарэшце, ён асабіста раздаваў шары для галасавання, прычым ніводнага п'янага заўважана не было [15, арк. 20, 22].

Нягледзячы на паўторнае прашэнне вернікаў, накіраванае 5 красавіка, 20 ліпеня 1909 г. губернскае праўленне паставіла зацвердзіць першапачатковыя вынікі выбараў, што сведчыла пра перавагу меркавання рабіна над пазіцыяй шараговых членаў абшчыны. Праўда, ужо ў жніўні прашэнні пра немагчымасць выконваць абавязкі і нежаданне даваць прысягу падалі кандыдаты да старасты, вучонага і казначэя (усе яны былі ў пастаянных раз'ездах) [15, арк. 24, 25, 28, 31, 35–37].

Грунтуючыся на дакументах, можна сцвярджаць, што нягледзячы на ўсталяваную рэгламентацыю, трохгадовая перыядычнасць правядзення выбараў выконвалася не заўсёды. Напрыклад, у малітоўнай школе «Урыя Рываша» ў г. Рэжыцы духоўнае праўленне абіралася ў 1904, 1910 і 1915 гг. [14]. У выпадку адкрыцця новага малітоўнага будынка выбары ажыццяўляліся на працягу некалькіх месяцаў пасля атрымання дазволу на яго дзейнасць. Прыкладам можа служыць віцебская малітоўная школа на Лугавым завулку: яе адкрыццё было дазволена Віцебскім губерnskім праўленнем у красавіку 1903 г., а праўленне выбіралася 26 жніўня таго ж года [13, арк. 11 адв., 24].

Як адзначалася вышэй, з усталяваннем савецкай улады склад дакументаў, якія тычыліся стварэння абшчынных праўленняў, змяніўся – у значнай ступені скараціўся. Асноўнымі крыніцамі па вывучэнні гісторыі кіруючых органаў іўдзейскіх абшчын пачатку 1920-х гг. з'яўляюцца пратаколы пасяджэнняў груп вернікаў і спісы членаў-заснавальнікаў. Неабходна адзначыць, што з гэтага часу для абазначэння духоўных праўленняў пачынаюць выкарыстоўвацца разнастайныя тэрміны: прыходскія саветы сінагог ці малітоўных дамоў, праўленні, выканаўчыя праўленні і іншыя. Адначасова змяніліся найменні пасада: яны сталі называцца старшынямі, таварышамі старшыняў, сакратарамі, кандыдатамі сакратароў, членамі савета.

У складзе вывучаных фондаў выяўлена нязначная колькасць *спісаў асоб, якія ўдзельнічалі ў выбарах* прыходскіх саветаў. Яны ўтрымліваюць звесткі пра месца правядзення выбараў, дату сходу, імёны выбаршчыкаў (іл. 3) [1, арк. 122].

У пратаколах пасяджэнняў груп вернікаў разглядаліся такія пытанні, як выбары і перавыбары прыходскага савета. Дакументы дазваляюць высветліць прычыны, паводле якіх маглі адбывацца перавыбары. Як

правіла, гэта былі смерць абраных раней членаў, добраахвотная адмова ад пасады, а таксама мэтанакіраванае адхіленне з прычыны нядобра-сумленнага выканання абавязкаў [5, арк. 191]. У адрозненне ад дасавецкага перыяду, калі пераважная большасць дакументаў афармлялася на спецыяльна вырабленых бланках, пратаколы складаліся ў адвольнай форме і ў рукапісным выглядзе. Нярэдка яны завяраліся пячаткамі саветаў, таму з'яўляюцца каштоўнымі крыніцамі па сфрагістыцы [4, арк. 33, 71, 98].

Паводле вынікаў выбараў складаліся *анкетныя звесткі* (іл. 4), інфармацыя з якіх потым пераносілася ў *спісы членаў-заснавальнікаў прыходскіх саветаў*. Указаныя дакументы можна лічыць аналагамі грамадскіх прыговораў, але яны з'яўляюцца больш інфарматыўнымі, паколькі тут адлюстраваны ўзрост, прафесія абраных асоб і іншыя біяграфічныя звесткі. Анкеты запаўняліся на кожнага чалавека асобна, яны выяўлены выключна ў рукапісным выглядзе [6, арк. 777–779]. Што тычыцца спісаў, то ў пераважнай большасці выпадкаў яны запаўняліся на спецыяльна падрыхтаваных друкарскіх бланках, і некаторыя з іх завераны пячаткамі малітоўных будынкаў.

Спісы членаў-заснавальнікаў прыходскіх саветаў з'яўляюцца незвычайнымі крыніцамі для вывучэння сацыяльнага складу кіруючых органаў абшчын.

Ва ўзроставай структуры прыходскіх саветаў у губернскім, павятовых цэнтрах і мястэчках мелася наступная спецыфіка. Самай шматлікай групай ва ўсіх вылучаных тыпах населеных пунктаў з'яўляліся асобы ва ўзросце ад 50 да 59 гадоў, але ў адрозненне ад павятовых гарадоў і мястэчак, у такім буйным горадзе, як Віцебск, яны складалі значна большы працэнт. Другой па шматлікасці ўзроставай групай ва ўсіх тыпах саветаў з'яўляліся вернікі ад 60 да 69 гадоў, трэцяй – ад 40 да 49 гадоў (розніца ў працэнтных суадносінах у розных тыпах населеных пунктаў была нязначнай). Таксама ў губернскім цэнтры дастаткова шматлікую групу складалі асобы ад 30 да 39 гадоў, затое вернікі, маладзейшыя за 30 гадоў і старэйшыя за 70, практычна не ўваходзілі ў склад кіруючых органаў абшчын. У адрозненне ад Віцебска ў павятовых цэнтрах і мястэчках члены саветаў ва ўзросце ад 70 да 79 гадоў займалі 4-е месца па колькасці. Вернікі ад 30 да 39 гадоў ва ўказаных населеных пунктах таксама былі прадстаўлены значнымі групамі. Што тычыцца самых маладых членаў праўленняў (ад 20 да 29 гадоў), то найбольш шматлікімі яны з'яўляліся менавіта ў павятовых гарадах (гл. табліцу 1).

Параўноўваючы ўзроставы склад членаў праўленняў папярэдняга перыяду і 1922–1923 гг., можна зрабіць выснову, што ў абшчынах мелася пэўная група асоб, якія пастаянна абіраліся ў склад кіруючых органаў.

На карысць такога меркавання сведчыць той факт, што ў 1902–1912 гг. самай шматлікай групай былі вернікі 40–49 гадоў, затым – 50–59 і 30–39 гадоў, а ў пачатку 1920-х гг. паслядоўнасць узроставых груп – якраз на 10 гадоў старэй: 50–59, 60–69, 40–49 гадоў.

Табліца 1. Узроставая структура яўрэйскіх прыходскіх саветаў Віцебскай губерні, 1922–1923 гг.¹

Узрост (гады)	Доля членаў саветаў пэўнага ўзросту		
	г. Віцебск	павятовыя цэнтры	мястэчкі
20–29	1,7%	4,8%	–
30–39	8,7%	13%	9,1%
40–49	21%	16,7%	23,1%
50–59	40,2%	29,8%	31,4%
60–69	25,3%	21,4%	24,8%
70–79	3,1%	14,3%	11,6%

Зыходзячы з інфармацыі, якая ўтрымліваецца ў спісах членаў прыходскіх саветаў, іх прафесійны склад у губернскім цэнтры значна адрозніваўся ад павятовых цэнтраў і мястэчак. У Віцебску найбольш шматлікай групай былі саматужнікі, а таксама гандляры, служачыя і беспрацоўныя. У цэнтрах паветаў і мястэчках у праўленнях мелася шмат беспрацоўных, а на другім месцы па колькасці знаходзіліся саматужнікі. Калі трэцяе месца ў павятовых гарадах займалі гандляры, то ў мястэчках яны ў складзе праўленняў былі прадстаўлены гэтак жа, як і земляробы. Таксама ў абедзвюх катэгорыях населеных пунктаў у кіруючыя органы абшчын уваходзіла значная колькасць службоўцаў (гл. табліцу 2). На жаль, параўнаць прафесійны склад праўленняў, якія дзейнічалі да і пасля 1917 г., немагчыма, бо ў грамадскіх прыговорах указвалася толькі саслоўе, да якога належалі выбраныя члены.

¹Табліца складзена на падставе матэрыялаў ДАВВ [2, арк. 54, 110, 305, 363, 369, 379, 395, 407, 446, 450, 455, 458, 463, 486, 490, 495, 499, 503, 507, 510, 532, 537, 540, 641, 644, 697, 718, 724, 734, 747, 760, 771, 774, 802, 827 адв., 929–930, 949–950; 3, арк. 12, 60, 75, 93, 130, 142, 151, 163, 174, 183–184, 200, 211, 224, 232, 267, 280, 360, 366, 392, 423, 438, 457, 467, 477, 489, 504, 514, 527; 4, арк. 36, 45, 55, 64, 74, 101, 115, 178].

Табліца 2. Прафесійная структура яўрэйскіх прыходскіх саветаў Віцебскай губерні, 1922–1923 гг.²

Асноўныя заняткі	Доля членаў саветаў пэўных заняткаў		
	г. Віцебск	павятовыя цэнтры	мястэчкі
гандляры	20%	17%	11%
службоўцы	18%	13%	8%
саматужнікі	37%	20%	27%
рабочыя	7%	6%	3%
беспрацоўныя	13%	40%	35%
меламеды	4%	—	—
рэзнікі	1%	1%	5%
земляробы	—	3%	11%

Параўнанне персанальнага складу абшчынных праўленняў да- і паслярэвалюцыйнага перыяду дазваляе сцвярджаць, што некаторыя з іх членаў былі асабліва аўтарытэтнымі і выконвалі свае абавязкі на высокім узроўні, паколькі іх імёны фігуруюць як у дакументах 1900-х, так і пачатку 1920-х гг. У якасці прыкладу можна прывесці наступных жыхароў г. Віцебска – членаў праўлення малітоўнай школы імя Герцаля: Мендаль Юдавіч Вайсбэйн (абіраўся ў 1909 і 1922 гг.) і Гілька Мееравіч Геншафт (абіраўся ў 1912 і 1922 гг.) [3, арк. 93; 15, арк. 44, 55].

Дакументам, які павінен быў стаць апошнім у працэсе зацвярджэння складу прыходскага савета, з’яўлялася заява, накіроўваемая абранымі членамі ў органы мясцовай улады. Па сутнасці, гэта быў суправаджальны ліст, у якім пералічваліся ўсе дакументы, адпраўленыя ў павятовыя ці губернскія выканкам, і які з’яўляўся падставай для рэгістрацыі рэлігійнай абшчыны [6, арк. 67, 413].

² Табліца складзена на падставе матэрыялаў ДАВВ [2, арк. 54, 110, 305, 363, 369, 379, 395, 407, 446, 450, 455, 458, 463, 486, 490, 495, 499, 503, 507, 510, 532, 537, 540, 641, 644, 697, 718, 724, 734, 747, 760, 771, 774, 802, 827 адв., 929–930, 949–950; 3, арк. 12, 60, 75, 93, 130, 142, 151, 163, 174, 183–184, 200, 211, 224, 232, 267, 280, 360, 366, 392, 423, 438, 457, 467, 477, 489, 504, 514, 527; 4, арк. 36, 45, 55, 64, 74, 101, 115, 178].

Такім чынам, дакументы пра арганізацыйнае афармленне праўленняў іўдзейскіх абшчын з'яўляюцца каштоўнымі крыніцамі па канфесійнай гісторыі Беларусі першай чвэрці XX ст. Відавы склад матэрыялаў перыяду Расійскай імперыі прадстаўлены клятвеннымі абяцаннямі, падпіскамі, выбарнымі аркушамі, грамадскімі прыгаворамі, перапіскай па пытаннях правядзення выбараў. З аддзяленнем царквы ад дзяржавы ў 1918 г. у працэсе ўтварэння праўленняў афармляліся спісы асоб, якія ўдзельнічалі ў выбарах, пратаколы пасяджэнняў груп вернікаў, анкетныя звесткі і спісы членаў-заснавальнікаў прыходскіх саветаў, заявы пра рэгістрацыю. Нягледзячы на адрозненне назваў, комплексы дакументаў імперскага і савецкага перыядаў паводле сваёй сутнасці з'яўляюцца практычна аналагічнымі. Яны дазваляюць дэталёва вывучыць ход правядзення выбараў, сацыяльны склад праўленняў, а таксама асаблівасці ўзаемаадносін паміж вернікамі. Паколькі дадзеныя дакументы маюць значны інфармацыйны патэнцыял, яны могуць быць шырока выкарыстаны даследчыкамі.

Крыніцы і літаратура

1. Государственный архив Витебской области (далее – ГАВО). – Ф. 56 (Витебский губернский Совет рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и его исполнительный комитет (Витгубисполком) и его структурные подразделения). – Оп. 9. – Д. 4. – Уставы религиозных обществ, сведения о числе храмов, молитвенных домов, групп верующих за январь–март 1924 г., переписка административного отдела и отдела управления Витебского губисполкома с Витебским епархиальным управлением, начальниками отделов уездных милиций, уездными исполкомами о регистрации религиозных сообществ, списки религиозных обществ Витебского, Велижского и Невельского уездов за июль 1923 г., январь–март 1924 г. – 147 л.
2. ГАВО. – Ф. 1821 (Отдел управления исполнительного комитета Витебского губернского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов). Оп. 1. Д. 193. – Уставы церковно-приходских советов, списки служителей волостных религиозных общин. 1923 г. – 1053 л.
3. ГАВО. – Ф. 1821. Оп. 1. Д. 194а, т. 1. – Переписка о регистрации частных организаций, кружков, обществ, уставы их и списки членов учредителей. 1922–1923 гг. – 345 л.
4. ГАВО. – Ф. 1821. Оп. 1. Д. 194а, т. 3. – Переписка о регистрации частных организаций, кружков, обществ, уставы их и списки членов учредителей. 1923 г. – 357 л.
5. ГАВО. – Ф. 1821. Оп. 1. Д. 692. – Уставы, списки и мандаты членов обществ, кандидатов, артелей и союза охотников по Витебской губернии. 1923 г. – 447 л.
6. ГАВО. – Ф. 1821. Оп. 1. Д. 693а. – Дело о регистрации религиозных общин Витебского уезда. 1923 г. – 982 л.

7. Государственный архив Витебской области: путеводитель, 1917–2006 / сост. Т. В. Бувевич, Ю. С. Петухов. – Минск : Медисонт, 2011. – 936 с.
8. Документы по истории и культуре евреев в архивах Беларуси. Путеводитель. – Москва : РГГУ, ЕТСА, ИВО, 2003. – 607 с.
9. Канфесійны фактар у сацыяльным развіцці Беларусі (канец XVIII – пачатак XX ст.) / навук. рэд.: В. В. Яноўская. – Мінск : Беларуская навука, 2015. – 496 с.
10. Краткая еврейская энциклопедия. – Т. 1: Аарон – Высоцкий / гл. ред. И. Орен, М. Занд. – Иерусалим : Кетер, 1976. – 756 с.
11. Конфессии на Гомельщине (20–30-е годы XX в.): док. и материалы / сост. М. А. Алейникова [и др.]. – Минск : НАРБ, 2013. – 388 с.
12. Национальный исторический архив Беларуси (далее – НИАБ). – Ф. 1416 (Витебское губернское правление). Оп. 2. Д. 16012. – Дело по прошению витебских мещан Виленса Л., Байкина И., Тубина Ю. о разрешении открыть в их доме по ул. Генеральной в г. Витебске еврейскую молитвенную школу. 1882–1903 гг. – 26 л.
13. НИАБ. – Ф. 1416. Оп. 2. Д. 20476. – Дело о разрешении жителям г. Витебска открыть еврейскую молитвенную школу в доме мещан Забежинского и Рубинштейна по пер. Луговому и провести выборы членов духовного правления. 1902–1903 гг. – 29 л.
14. НИАБ. – Ф. 1416. Оп. 2. Д. 21137. – Дело об утверждении членов духовного правления еврейской молитвенной школы «Урия Ривоша» на углу ул. Большой Люцинской и Дворянской в г. Режице. 1904–1916 гг. – 55 л.
15. НИАБ. – Ф. 1416. Оп. 2. Д. 22740. – Дело об открытии еврейской молитвенной школы им. Герцеля на углу улиц Кривой и Манежной в г. Витебске и выборах членов духовного правления. 1908–1913 гг. – 61 л.
16. Религиозная жизнь на Минщине (1918–1941 гг.): документы и материалы / сост. В. М. Матох [и др.]. – Минск : А. Н. Вараксин, 2015. – 216 с.
17. Свод Законов Российской Империи. Издания 1896 года. – Том XI. Часть I. – Санкт-Петербург : Государственная Типография, 1896. – 330 с.
18. Смиловицкий, Л. Евреи в Турове: история местечка Мозырского Полесья / Л. Смиловицкий. – Иерусалим : Tsur-Ot Press, 2008. – 800 с.
19. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1922. – 10 августа. – № 49. – С. 787–788.
20. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1923. – 20 июня. – № 37. – С. 692–695.
21. Фонды Национального исторического архива Беларуси: справочник / сост. Г. Е. Акулович [и др.]. – Минск : БелНИИДАД, 2006. – 304 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 27.05.2020

МАТЕРИАЛЫ МОГИЛЕВСКОГО МАГИСТРАТА О РУССКИХ МОНЕТАХ В ТОРГОВЛЕ И КРЕДИТЕ (ПОСЛЕДНЯЯ ТРЕТЬ XVII в.)

В XVII в. белорусские земли входили в состав Великого Княжества Литовского, объединенного с Польским королевством в федерацию – Речь Посполитую. В их денежном обращении участвовали монеты разных стран Европы, в том числе и Русского царства. В XVI–XVII вв. последнее обладало небольшим набором монетных номиналов, среди которых господствующее положение занимала высокопробная серебряная «проволочная» копейка. В результате активных торговых связей этот вид монетного экспорта поступал на территорию Беларуси. В годы войны 1654–1667 гг. пребывание войск Русского царства и их союзников временно увеличило как массу, так и способы включения его монетной продукции в жизнь местных рынков.

В XVII в. одно из ведущих мест в белорусско-русских торговых контактах занимал Могилев. Судя по многим документам, уже в последней четверти XVI в. в городе существовала группа купцов, занятая торговлей исключительно на восточном направлении. В тяжбах с упоминанием русских денег часто встречаются одни и те же лица [2, с. 150]. В отдельных случаях представляется возможным проследить даже купеческие династии, представители которых торговали с русскими землями. В частности, в XVII в. можно назвать Хомутовских (пол. – Chomętowscy), из которых известны Иван Семенович и его сыновья Овхим и Леон, Яким Жданович и братья Иван и Василий Стефановичи. Целью данной публикации является определение роли русских монет в кредитных и торговых операциях на рынках Могилева в последней трети XVII в.

В нумизматической литературе вопрос о степени участия русских монет в рыночной жизни белорусских земель в XVII в. продолжает оставаться малоисследованным. За рубежом тема освещалась мало, а в отечественной историографии сформировалось суждение о скромной и небольшой роли русских монет в денежном обращении Великого Княжества Литовского. Именно такого мнения придерживался Валентин Рябцевич [20, с. 222–225]. Схожие взгляды высказывал Дмитрий Рябцевич [21, с. 197] и Ирина Колобова [5, с. 227]. Причина существования этой точки зрения обусловлена небольшим количеством известных исследователям письменных материалов с упоминанием русских монет, из которых последней третью XVII в. датируются около 5 актов [20, с. 223–224].

До настоящего времени в разработке вопросов обращения русских монет на белорусских землях в XVII в. является слабо задействованным огромный пласт архивных источников, имеющих значительный информативный потенциал. К примеру, привлечение новых документов позволило не только расширить источниковую базу, но и провести более детальную реконструкцию использования русских денег на рынках Восточной Беларуси в последней четверти XVI – третьей четверти XVII в. Было установлено, что на этих землях русские монеты постоянно применялись в кредите и во внешней торговле [2, с. 158; 3, с. 123–124; 4, с. 28–31].

Новые документы, выявленные в Национальном историческом архиве Беларуси (далее – НИАБ), позволяют продолжить работу по освещению участия русской монеты в денежном обращении белорусских земель в последней трети XVII в. Одним из самых полных и охватывающих значительный хронологический период собраний документов НИАБ, освещающих данную проблему, является фонд Могилевского магистрата (НИАБ, ф. 1817, оп. 1). Он включает в себя 201 единицу хранения, из которых 110 дел содержат материалы деятельности магистратских судов (НИАБ, ф. 1817, оп. 1, д. 1–110). Из них последней третью XVII в. датируются 12 дел (НИАБ, ф. 1817, оп. 1, д. 26–37). В настоящее время в них выявлено 142 документа, в которых в той или иной форме называются русские монеты (см. таблицу 1). Также в данном исследовании использованы те материалы актовой книги за 1701 г., в которых затрагиваются события XVII в. (ф. 1817, оп. 1, д. 38).

**Таблица 1. Упоминания русских монет в актовых книгах
Могилевского магистрата.**

Актовая книга	Количество документов
за 14 января – 31 декабря 1668 г.	12
за 3 января 1669 – 18 января 1670 г.	53
за 9 января – 31 декабря 1671 г.	24
за 1 января – 27 декабря 1673 г.	17
за 3 января – 15 декабря 1674 г.	9
за 2 января – 31 декабря 1676 г.	4
за 8 января – 31 декабря 1678 г.	5
за 7 января – 21 декабря 1696 г.	6

за 6 января – 31 декабря 1697 г.	7
за 3 января – 31 декабря 1698 г.	5

Кроме того, частично учтены сведения отчетной документации расходов и приходов должностных лиц Могилева. В них упоминания о русских монетах встречаются 13 раз (см. таблицу 2).

Таблица 2. Упоминания русских монет в книгах учета прихода и расхода Могилевского магистрата.

Книга учета прихода и расхода	Количество документов
за 30 октября 1675 – 2 сентября 1683 г.	1
за 1684–1687 гг.	1
за 1686–1687 г.	2
за 1687 г.	3
за 1688 г.	1
за 1689 г.	2
за 1697 г.	3

Наиболее показательно роль денежной продукции Русского государства в экономической жизни общества белорусских земель проявляется, прежде всего, в операциях торговли и кредита. Тесно связано с этой деятельностью накопление денежных средств и создание богатств. Кроме того, источники сохранили сведения о других способах участия русских монет в повседневной жизни жителей Беларуси. В частности, об использовании в качестве сырья для ювелирных украшений (например, бус-«коралей»), как эквивалента отдельных видов товара, часть населения или приданного [4, с. 28, 30–31].

В последней трети XVII в. внешняя торговля с землями Русского царства остается одной из немногочисленных сфер полноценного использования его монет жителями Речи Посполитой. Еще в XVI – первой половине XVII в. поездки в Русское царство за товаром совершали купцы из таких городов, как Вильно, Витебск, Глубокое, Минск, Могилев, Орша, Полоцк и др. Наиболее тесно экономическими интересами с регионами Русского царства были связаны приграничные города: Могилев, Орша, Полоцк, Витебск. Белорусские купцы ездили в Вели-

кие Луки, Вязьму, Дорогобуж, Можайск, Москву, Смоленск, Стародуб, Торопец и Ржев. В свою очередь русские купцы реализовывали свои товары в Вильно, Витебске, Могилеве, Полоцке и Орше [1, с. 11–12; 18, с. 14, 82, 318–319, 331–333; 19, с. 250–252, 415–416, 422–423, 447].

Одними из торговых центров на территории Русского государства, где часто встречались русские и белорусские купцы, были Москва и Свинская ярмарка. Именно во время проведения последней неоднократно фиксируются торговые сделки с участием русских монет [8, л. 219; 9, л. 153; 10, л. 71–72 об.; 13, л. 1029–1030; 14, л. 129, 475–475 об.; 18, с. 318–319, 331–333]. В бумагах Могилевского магистрата содержатся некоторые сведения об ассортименте закупаемого в России товара – пушнина, нюхательный табак, некоторые виды кожи (юфть) и др. В частности, в 1668 г. два могилевских мещанина продали в Москве некоторое количество нюхательного табака и на вырученные деньги приобрели специально обработанную кожу (юфть) [9, л. 324–324 об.]. Интересный документ записан под датой 23 марта 1669 г. [9, л. 141–141 об.], в котором в перечне закупленного в Москве товара называются изделия из металла, масло, разные виды пушнины, порох, пшено, сукно и одежда.

Еще одной сферой торговли, в которой использовалось русское монетное серебро, были сделки купли-продажи между уроженцами белорусских земель. К сожалению, в документальном наследии Могилевского магистрата последней трети XVII в. не встречается подобных случаев. Тем не менее, в источниках известны факты такого рода более раннего времени. Применительно к XVI в. известно небольшое количество таких операций [2, с. 156]. В первой половине XVII в. денежная продукция Русского царства в некоторых случаях сама становилась предметом купли-продажи [6, л. 254–254 об., 384, 418–419 об.]. Косвенную информацию об использовании русского монетного серебра в розничной торговле на территории Беларуси сохранили приходно-расходные книги Могилевского магистрата за последнюю четверть XVII в. В составе доходов городских питейных заведений фиксируются поступления русских копеек [15, л. 13, 14; 16, л. 6; 17, л. 32]. В некоторых случаях копейки могли быть частью суммы оплаты за аренду [17, л. 17 об.].

Широко распространенным явлением и важным средством организации торговли был кредит. Виды и формы кредита были самыми разнообразными – краткосрочные и долгосрочные займы, прием или передача на хранение («до схованья»), беспроцентные ссуды, ростовщические сделки, залог и др. Каждая из этих разновидностей имела свои особенности при оформлении. Часть из них заключалась в устной форме на доверительной основе и не ограничивалась условиями («долг», «позыка»). В некоторых же случаях для придания большего веса свои обязательства по заимствованным средствам купцы подтверждали в письменной

форме. Под влиянием русской практики такие документы назывались «кабалы» или кабальные записи. Аналогичным видом юридического акта на землях Речи Посполитой были «церокграф», «лист вызнаний» или просто «лист». В данном случае следует обратить внимание на одно немаловажное обстоятельство. В статье 26 раздела VII Статута 1588 г. специально оговорено, какую сумму может взять в долг житель Великого Княжества Литовского без письменного оформления, – 10 коп литовских грошей. В случае ее превышения возврат был ограничен указанной суммой [24, с. 131]. В московско-литовской дипломатической переписке 1540-х гг. сохранились сведения об аналогичном ограничении при кредите между подданными Великого Княжества Литовского и Великого Княжества Московского. Предел денежной суммы был равен 10 рублям [23, с. 238, 242].

Как показывают сохранившиеся письменные источники, в кредитных операциях жители восточной части Речи Посполитой использовали также русские монеты. К сожалению, к настоящему времени выявлены лишь разрозненные и недостаточно полные сведения об этом. Тем не менее, они позволяют сделать выводы о таких аспектах кредитных отношений с применением денежной продукции Русского царства, как существовавшие формы кредита и условия оформления соглашения.

При заключении кредитных сделок белорусские купцы привлекали русскую монетную продукцию преимущественно при торговле с жителями Русского государства и значительно реже в ходе операций купли-продажи на внутренних рынках. Изредка в документах рассматриваемого нами времени сохранилась информация о том, для каких целей брался заем – покупка скота, алкоголя и др. [8, л. 182; 9, л. 586 об., 1024].

Как свидетельствуют документы, с уходом войск Русского царства из местного денежного обращения не сразу исчезла его монетная медь. В настоящее время выявлены единичные факты ее использования в кредите между жителями Могилева в последней трети XVII в. [9, л. 343 об.–344; 11, л. 427]. В частности, в 1669 г. в Могилевский магистрат поступила жалоба от землянина Троковского воеводства Войцеха Крашевского на местных мещан супругов Безнужков. В ней указано, что за некоторое время до этого истец дал последним на хранение 90 рублей, из которых часть была в медных копейках [9, л. 343 об.–344].

В документах не всегда приводится информация о форме кредита. Во многих случаях отсутствуют более детальные сведения, чем сумма финансовых потерь. Тем не менее, выявленные материалы позволяют утверждать, что в последней трети XVII в. на востоке земель Речи Посполитой жители отдавали предпочтение письменному оформлению кредитных отношений.

Устная ссуда в русских копейках носила доверительный характер и в документах описывалась как «до поверанных (или верных) рукъ до схова́нья». Она не имела широкого распространения. В последней трети XVII в. известны 2 таких случая. Примечательно, что один из них через некоторое время все-таки был оформлен письменно. В 1669 г. был составлен перечень вещей, которые получил на хранение в 1664 г. могилевский лавник Николай Скарбота. Среди всего прочего, русские деньги называются как отдельно (6 рублей), так и в составе наличных денег с дукатами, талерами и полтораками [9, л. 691–691 об.].

Наиболее частыми способами письменной фиксации кредита были расписки, составленные в формах местной канцелярской традиции. В бумагах Могилевского магистрата зафиксированы следующие разновидности: церографы (14), листы (4) и облиги (4). Этот источник сохранил свидетельство того, что для местного населения принципиальных различий между ними не существовало, и они использовались как взаимозаменяемые понятия [9, л. 48; 12, л. 143 об.]. В некоторых случаях подобного рода документы имели русское название – кабала (6). Наиболее ранний известный случай составления последней между жителями Великого Княжества Литовского и Великого Княжества Московского зафиксирован еще в 1498 г. [22, с. 263].

В некоторых актах второй половины XVII в. сохранились сведения о размере ссудного процента, под который мог выдаваться заем в русских деньгах. Ценная информация приводится в жалобе райцы Гелиаша Овтуховича, который дважды (5 октября 1669 г. и 21 января 1671 г.) обращался в Могилевский магистрат. Согласно проведенному дознанию, в 1660 г. другой райца Василий Овтухович взял займы у истца 300 рублей серебряными копейками. Ко времени подачи как первого, так и второго иска не была возвращена ни основная сумма долга, ни проценты с нее. Последних ежегодно должно было приходиться по 10 рублей с каждых 100 рублей [9, л. 850; 10, л. 91], т. е. кредитная ставка составляла 10% годовых. В то же самое время встречаются и более низкие ее значения – 2% [9, л. 559].

Письменные источники свидетельствуют, что одним из видов обеспечения займа был залог в материальных ценностях – «застава». Количество таких сделок с участием русских монет было невелико. В составе компенсации могли быть одежда, меха, строения разного назначения и земля [8, л. 393 об., 404, 474 об.; 11, л. 131, 426, 427].

В первой половине XVII в. на рынках Могилева пользовался определенным успехом кредит товаром. Этот вид кредита мог приносить существенную прибыль для тех, кто его применял, и стимулировать их торговую деятельность. Насколько выгодно было им пользоваться, видно из операций мещан Даниеля Дубковича и Федора Давыдовича

Воскобойникова. В 1649 г. эти два купца взяли на реализацию в Москве поташ, из которого продали 5 бочек за 150 рублей «денег московских». Там же компаньоны приобрели 200 киевских мер зерна, которое реализовали в Киеве. В результате полученная прибыль составила 202 копы и 40 литовских грошей [7, л. 158 об.–159, 173–174]. В последней трети XVII в. выявлены немногочисленные факты подобного рода. Известно, что в 1670 г. на Свинской ярмарке могилевский мещанин Григорий Тарасович Грачек взял на реализацию бобровые меха и мед на общую сумму 141 рубль [10, л. 71–72 об.].

Еще одним немаловажным показателем для понимания значения русской денежной продукции в рыночной жизни части белорусских земель являются объемы кредитных сумм (см. таблицу 3).

Таблица 3. Суммы кредита в Могилеве¹.

	до 1 р.	1–4,99 р.	5–9,99 р.	10–49 р.	50–100 р.	более 100 р.
1668–1700	2	12	7	27	9	11

Как показывают бумаги Могилевского магистрата последней трети XVII в., суммы долговых обязательств могли варьироваться в широких пределах – от совсем небольших (68 копеек [9, л. 586 об.]) до весьма значительных (более 100 рублей). В 1694 г. была заключена самая крупная известная сделка – 884 рубля [14, л. 419–420]. В большинстве же случаев заимствуемые средства составляли от 10 до 40 рублей. При более детальном рассмотрении оказывается, что чаще всего объем займа находился в пределах от 10 до 20 рублей (21 случай).

Иногда займодавцы испытывали определенные трудности с получением обратно своих денег в назначенный срок. Кредитополучатели всячески оттягивали оплату. Известны тяжбы, причиной которых служил длительный невозврат долга [9, л. 850; 10, л. 91; 14, л. 419–420]. Примечательно в этом отношении обращение в суд жителя Могилева Александра Михайловича Апеевича, которое произошло 17 мая 1698 г. Предъявленный иск относился к долгу в 100 коп серебряными копейками, который не возвращался более 40 лет [13, л. 378].

Подводя итоги исследования участия русской «проволочной» копейки в экономической жизни Могилева в последней трети XVII в., следу-

¹ Таблица составлена на основании данных актов книг Могилевского магистрата (НИАБ, ф. 1817, оп. 1, д. 26–36, 38). Все суммы переведены в денежную систему Русского царства. Использовались следующие соотношения: талер = 60 копеек, копа = 50 копеек, злотый = 20 копеек.

ет сказать, что среди письменных свидетельств, называющих русские деньги, наиболее распространенными причинами их упоминания были торговля и кредит. В торговых операциях копейки чаще всего были востребованы у могилевских купцов во время контактов с русскими землями. Письменные источники сохранили свидетельства применения этого вида монетного серебра и в местной розничной торговле. С операциями внешней торговли был тесно связан кредит в русских копейках. Наиболее употребительным видом долговых обязательств была письменная форма: ceroграф, облиг, лист и кабала. Более редко брался товар на реализацию и под залог, или сделки заключались устно. Суммы займа варьировались от нескольких десятков копеек до сотен рублей.

Источники и литература

1. Абецедарский, Л. С. Белоруссия и Россия. Очерки русско-белорусских связей второй половины XVI–XVII в. / Л. С. Абецедарский. – Минск : Вышэйшая школа, 1978. – 256 с.
2. Кобринец, В. А. Документы Могилевского магистрата последней четверти XVI в. о «деньгах Московских» / В. А. Кобринец // *Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. / рэд.: Ю. М. Бохан і інш.* – Вып. 12. – Минск : НГАБ, 2014. – С. 148–160.
3. Кобринец, В. А. К вопросу о денежном обращении Полоцка во время войны 1654–1667 гг. (по материалам Актовой книги Полоцкого магистрата) / В. А. Кобринец // *Российские и славянские исследования. Сборник научных трудов.* – Выпуск X. – Минск : БГУ, 2015. – С. 120–126.
4. Кобринец, В. А. Новое и традиционное о русских монетах на территории Беларуси в первой половине XVII в. / В. А. Кобринец // *Банкаўскі веснік.* – 2016. – № 3 (632). – С. 26–32.
5. Колобова, И. Н. Монетные клады Гродненской области XVI–XVII вв. / И. Н. Колобова // *Культура Гродзенскага рэгіёну: праблемы развіцця ва ўмовах поліэтнічнага сумежжа: зборнік навуковых прац / адк. рэд. А. М. Пяткевіч.* – Гродна : ГрДУ, 2003. – С. 225–229.
6. НИАБ. – Ф. 1817 (Могилевский магистрат). Оп. 1. Д. 9. – Актовая книга. 13.01.1624–28.12.1624. – 713 арк.
7. НИАБ. – Ф. 1817. Оп. 1. Д. 19. – Актовая книга. 08.01.1651–30.12.1651. – 935 арк.
8. НИАБ. – Ф. 1817. Оп. 1. Д. 26. – Актовая книга. 14.01.1668–31.12.1668. – 545 арк.
9. НИАБ. – Ф. 1817. Оп. 1. Д. 27. – Актовая книга. 03.01.1669–18.01.1670. – 1106 арк.
10. НИАБ. – Ф. 1817. Оп. 1. Д. 28. – Актовая книга. 09.01.1671–31.12.1671. – 901 арк.
11. НИАБ. – Ф. 1817. Оп. 1. Д. 29. – Актовая книга. 01.01.1673–27.12.1673. – 1072 арк.

12. НИАБ. – Ф. 1817. Оп. 1. Д. 30. – Актовая книга. 03.01.1674–15.12.1674. – 908 арк.
13. НИАБ. – Ф. 1817. Оп. 1. Д. 36. – Актовая книга. 03.01.1698–31.12.1698. – 1045 арк.
14. НИАБ. – Ф. 1817. Оп. 1. Д. 38. – Актовая книга. 01.01.1701–29.12.1701. – 578 арк.
15. НИАБ. – Ф. 1817. Оп. 1. Д. 125. – Книга учета поступления и продажи водки, прихода и расхода денежных сумм по питейным заведениям г. Могилева за 1686–1687 гг. – 23 арк.
16. НИАБ. – Ф. 1817. Оп. 1. Д. 128. – Книга учета поступления и продажи водки, прихода и расхода денежных сумм по питейным заведениям г. Могилева за 1687 г. – 33 арк.
17. НИАБ. – Ф. 1817. Оп. 1. Д. 129. – Книга учета поступления и продажи водки, прихода и расхода денежных сумм по питейным заведениям г. Могилева за 1688 г. – 20 арк.
18. Русско-белорусские связи во второй половине XVII в. (1667–1686 гг.): сборник документов / отв. ред. А. П. Игнатенко, Р. Г. Королёва. – Минск : Издательство БГУ, 1972. – 376 с.
19. Русско-белорусские связи: сборник документов: (1570–1667 гг.) / отв. ред. Л. С. Абеледарский, М. Я. Волков. – Минск : Высшая школа, 1963. – 534 с.
20. Рябцевич, В. Н. Нумизматика Беларуси / В. Н. Рябцевич. – Минск : Полымя, 1995. – 686 с.
21. Рябцевич, Д. В. «Денги Московские» в Великом княжестве Литовском XVI–XVII вв. (денежная и товарная функции) / Д. В. Рябцевич // Десятая Всероссийская нумизматическая конференция. Псков, 15–20 апреля 2002 г. Тезисы докладов и сообщений. – Москва : Государственный исторический музей, 2002. – С. 196–198.
22. Сборник Императорского Русского Исторического Общества (далее – Сборник РИО): в 148 т. / под ред. А. А. Половцова [и др.]. – Т. 35: Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским государством. Ч. 1 (годы с 1487 по 1533). – Санкт-Петербург : типография Ф. Елеонского, 1882. – 948 с.
23. Сборник РИО: в 148 т. / под ред. Г. Ф. Карпова. – Т. 59: Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским государством. Ч. 2 (годы с 1533 по 1560). – Санкт-Петербург : типография Ф. Елеонского, 1887. – 629 с.
24. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 / пер. на бел. мову А. С. Шагун. – Мінск : Беларусь, 2005. – 207 с.: іл.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 29.05.2020

Д. В. Лісейчыкаў

**«TALIS EST BASILIUS MAGNUS»:
печаткі манастыроў Беларускай
правінцыі базыльянскага ордэна
канца XVIII – першай трэці XIX ст.¹**

Да напісання гэтага артыкула падштурхнула знаходка ў аднаго з прыватных калекцыянераў печаткі з сімволікай базыльянскага ордэна, якая ў сваю чаргу была знойдзена ім непадалёк ад вёскі Сялец Мсціслаўскага раёна Магілёўскай вобласці. Справа ў тым, што з XV ст. у гэтай мясцовасці, вядомай пад назвай Ануфрыева, дзейнічаў Свята-Ануфрыеўскі манастыр, які з сярэдзіны XVII ст. увайшоў у склад Літоўскай правінцыі базыльянскага ордэна і меў у ёй статус архімандрыі. З апошняй чвэрці XVII ст. і да 1770-х гг. Ануфрыеўскі манастыр з’яўляўся адным з самых буйных асяродкаў Уніяцкай царквы ў Рэчы Паспалітай – у гэты час тут традыцыйна знаходзілася рэзідэнцыя смяленскіх архіепіскапаў.

Знойдзеная печатка мае авальную форму і памеры 20×18 мм (гл. малюнак 1). У полі печаткі знаходзіцца выява вогненнага слупа і дванаццаці стылізаваных зорак з промнямі. Па коле – лацінскамоўная легенда «TALIS EST MAGNUS BASILIUS», якая з’яўляецца нязначна змененым варыянтам дэвіза базыльянскага ордэна «Talis est Basilus

Мал. 1а і 1б. Печатка манастыра ў вёсцы Ануфрыева Мсціслаўскага ваяводства сярэдзіна XVIII ст. (?) (з прыватнай калекцыі)

¹ Аўтар выказвае шчырую падзяку **Дзмітрыю Вінаходаву** (г. Санкт-Пецярбург), **Ірыне Скачыляс** (г. Львоў), **Дар’і Бунесвай**, **Наталлі Купцовай** і **Аліне Шкарынай** (усе тры – г. Мінск) за дапамогу ў працы над артыкулам.

Magnus» («Такім ёсць Васіль Вялікі!²»). З вялікай верагоднасцю магчыма меркаваць, што пячатка з’яўлялася афіцыйнай пячаткай Ануфрыеўскага манастыра. Аднак знаходка паставіла шэраг пытанняў, напрыклад, пра магчымасці яе датавання, наяўнасць вядомых аналагаў у гэтым рэгіёне, звычайныя для пячатак базыльянаў сюжэты выяў і інш.

Спецыяльных прац, прысвечаных гісторыі геральдыкі і сігілаграфіі базыльянскага ордэна ў Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі, да гэтага часу няма. Этапы вывучэння царкоўнай сфрагістыкі зямель былой Кіеўскай мітраполіі разгледжаны ў грунтоўных працах львоўскай даследчыцы Ірыны Скачылас [17; 18; 19]. У яе кнігах і артыкулах разглядаюцца пытанні ўзнікнення асобных пячатак рэлігійных устаноў, функцыі і працягласць бытавання матрыц пячатак, сюжэтныя выявы, мова і змест легенд (надпісаў) на пячатках. Паводле гэтых асноўных сюжэтных ліній варта паспрабаваць пабудаваць даследаванне.

На працягу апошніх гадоў падчас распрацоўкі навуковых тэм былі выяўлены адбіткі пячатак каля 150 асоб і ўстаноў Уніяцкай царквы Вялікага Княства Літоўскага (далей – ВКЛ) і Расійскай імперыі XVII – пачатку XIX ст. Даволі рэпрэзентатыўны збор дае магчымасць зрабіць некаторыя папярэднія абагульненні.

Да сярэдзіны XVIII ст. установы Уніяцкай царквы (парафіяльныя храмы, манастыры, правінцыі і кангрэгацыі ордэна) не мелі адмысловых пячатак. У якасці іх выкарыстоўваліся асабістыя пячаткі кіраўнікоў – настаяцеляў, архімандрытаў, епіскапаў, мітрапалітаў. У гэтым магчыма ўбачыць пэўную логіку – на духоўных пасадах людзі мяняліся часта, і рабіць новую матрыцу пячаткі кожны раз было дорага. Звычайныя ж парафіяльныя ўніяцкія святары да канца XVIII ст. увогуле амаль ніколі не карысталіся ніякімі пячаткамі – ні царкоўнымі, ні асабістымі. Рэдкае выключэнне сярод сельскага духавенства складалі выхадцы са шляхты сярэдняга дастатку, якія мелі жаданне і магчымасць замовіць для выкарыстання пячатку з родавым гербам³.

Першымі ўстановамі ва Уніяцкай царкве, якія займелі ўласныя пячаткі, сталі структуры базыльянскага ордэна. Самы ранні знойдзены адбітак датуецца 14 чэрвеня 1742 г. і належыць Брагіна-Сялецкаму манастыру ў вёсцы Сялец Рэчыцкага павета ВКЛ (гл. малюнак 2) [5, арк. 132].

² Паводле жыційных тэкстаў, святы Яфрэм Сірын напрасіў Бога паказаць яму наколькі вялікіх поспехаў на духоўнай ніве дасягнуў знакаміты кесарыйскі архіепіскап Васіль Вялікі. Пасля малітваў Бог учыніў для Яфрэма правую – вогненны слуп ад зямлі да нябёсаў. Пры гэтым чуўся голас: «Такім ёсць Васіль Вялікі!».

³ Гл. публікацыю выяўленых падобных адбіткаў [4 (каляровая ўkleйка)].

У цэнтры пячаткі, як бачна, размешчаны кірылічны варыянт эмблемы базыльянскага ордэна – абрэвіатура «ІХС» («Ісус Хрыстос Спасітель») з выявай чатырохканцовага крыжа. Выява эмблемы аблямавана промнямі. Брагіна-Сялецкая пячатка з’яўляецца рэдкім прыкладам выкарыстання кірылічнай абрэвіатуры. У азначаны час базыльянская эмблема больш вядомая ў грэцкім варыянце «ΙΧΘΥΣ» – «Ιησοῦς Χριστός Σωτήρ» («Ісус Хрыстос Збаўца»). Падобная кампазіцыя сустракаецца на адбітку пячаткі манаха невядомага базыльянскага манастыра Яна Дамаскіна Знароўскага ад 4 красавіка 1748 г. [8, арк. 1] (гл. малюнак 3).

Аднак, магчыма, у дадзеным выпадку гэта – не пячатка ўстановы, а асабістая пячатка манаха. Паабпал крыжа маюцца ініцыялы «CZ», адзін з якіх раскрываецца, відавочна, як *Znorowski*, пад ініцыялам жа «С» можа хавацца, напрыклад, свецкае імя Яна Дамаскіна.

Больш багатыя манастыры, якія мелі дадатковую атракцыю і вядомасць у выглядзе чудатворнай іконы, маглі ў якасці галоўнага элемента кампазіцыі пячаткі мець выяву гэтага абраза. Падобны сюжэт бачны на пячатцы манастыра ў мястэчку Баруны Ашмянскага павета 1747 г. (гл. малюнак 4) [6, арк. 2].

У яе аснове выява чудатворнага абраза Маці Божай Барунскай і легенда па коле «WIZERUNK OBRAZU N(AJŚWIĘTSZEJ) P(ANNY) M(ARYI) BORUNSKIEY OO(YCŌW) BAZILI(ANŌW) UNIT(ŌW)»

Мал. 2. Пячатка манастыра ў вёсцы Сялец Рэчыцкага павета ВКЛ
14 чэрвеня 1742 г.

Мал. 3. Пячатка невядомага манастыра (манах Ян Дамаскін Знароўскі)
4 красавіка 1748 г. [8, арк. 1]

Мал. 4. Пячатка манастыра ў мястэчку Баруны Ашмянскага павета
10 лютага 1747 г.

Мал. 5а і 5б. Пячатка рэктара
духоўнай семінарыі пры манастыры
ў мястэчку Новы Свержань
Навагрудскага павета (з 1795 г. –
Мінскага павета Мінскай губерні)
1740-я гг. (сажавая) і 23 ліпеня 1812 г.
(сургучная) [3; 7, арк. 11]

(«Выява абраза Найсвяцейшай Панны Марыі Барунскай айцоў базыльянаў уніятаў»).

У выпадку, калі пры манастыры дзейнічала значная навучальная ўстанова, гэты факт таксама мог знайсці адлюстраванне ў сюжэце пячаткі. Так, напрыклад, выглядала пячатка духоўнай семінарыі ў мястэчку Новы Свержань Навагрудскага павета, якая была заснавана ў 1743 г. на землях і на сродкі князёў Радзівілаў [3; 7, арк. 11] (гл. малюнак 5).

Першы вядомы адбітак гэтай пячаткі датуецца сярэдзінай 1740-х гг. [3]. На ёй выяўлены відазменены герб Радзівілаў – чорны арол з княжацкай каронай, на грудзях якога тарча з грэцкай абрэвіятурай «ΙΧΣ» замест звычайных радзівілаўскіх «Трубаў». Як і на традыцыйным радзівілаўскім гербе, арол змешчаны пад княжацкімі мантыяй і каронай. Па коле пячаткі маецца лацінскамоўная легенда: «SIGIL(LUM) RECTOR(IS) COL(LEGII) SVERSAN(SIS) RADIVILIAN(ORUM) DUC(UM) O(RDINI) S(ANCTI) BASIL(II) MAGNI» («Пячатка рэктара Свержанскага калегіума князёў Радзівілаў ордэна Святога Васіля Вялікага»). Адбітак гэтай жа пячаткі сустракаецца таксама на дакуменце, датаваным 23 ліпеня 1812 г. [7, арк. 11]. Паколькі ў канцы 1820-х гг. семінарыя была зачынена, магчыма меркаваць, што на працягу ўсяго часу яе існавання для афіцыйных дакументаў выкарыстоўвалася адна і тая ж матрыца, вырабленая яшчэ ў

сярэдзіне XVIII ст. спецыяльна для новазаснаванай установы. Прыкладны выкарыстання гэтай пячаткі даюць каштоўную інфармацыю – адна і тая ж матрыца магла выкарыстоўвацца манастыром вельмі працяглы перыяд – да 70 гадоў і болей.

Таксама з сярэдзіны XVIII ст. вядома аб выкарыстанні адмысловых пячатак вышэйшым базыльянскім кіраўніцтвам – протаархімандрытам ордэна і Літоўскай правінцыяй Св. Тройцы. Самыя раннія адбіткі, якія ўдалося выявіць, датуюцца 1755 г. [20, л. 5 об.]. Кампазіцыя пячаткі правінцыі складаецца з дзвюх частак: уверсе маецца выява Святой Тройцы, унізе – герб базыльянскага ордэна «Вогненны слуп» у сярэдзіне ўсечанага авала накіравана падковы. На гэтай падкове легенда з базыльянскім дэвізам з такой жа перастаноўкай словаў, як на пячатцы з Ануфрыева, – «TALIS EST MAGNUS BASILIUS».

Лагічна будзе дапусціць, што кіраўнік такога высокага ўзроўню, як протаархімандрыйт, і такая важная структурная адзінка, як правінцыя, займелі ўласныя адмысловыя пячаткі самымі першымі сярод базыльянскага атачэння. Магчыма, гэта адбылося адразу пасля правядзення ў 1720 г. маштабнага сабору ў г. Замосце, які ўніфікаваў практычна ўсе сферы дзейнасці Уніяцкай царквы ў Рэчы Паспалітай.

Такім чынам, не выклікае сумневу, што напярэдадні падзелаў Рэчы Паспалітай манастыры Літоўскай правінцыі базыльянскага ордэна мелі ўласныя пячаткі. У выніку першага падзелу 1772 г. да Расійскай імперыі адышлі ўсходнія землі Вялікага Княства Літоўскага, на якіх дзейнічала 14 базыльянскіх манастыроў, у тым ліку манастыр у вёсцы Ануфрыева. Гэта былі манастыры ў наступных населеных пунктах: Ануфрыева, Віцебск, Любавічы, Малашкавічы, Марывіль, Махірова, Орша, Полацк (Св. Сафіі), Пустынкi (Мсціслаўскія), Рагачоў, Сіроціна, Скіток, Тадуліна і Талачын⁴. Праз год пасля падзелу на землях, што належалі манастыру ў мястэчку Беразвечча, якое засталася на тэрыторыі Рэчы Паспалітай, пры царкве ў вёсцы Вярбілава быў заснаваны самастойны манастыр. Такім чынам, з 1773 г. да канца 1790-х гг. на тэрыторыі Расійскай імперыі дзейнічала 15 базыльянскіх манастыроў. У 1780 г. яны былі аб'яднаны ў адмысловую адміністрацыйную адзінку – Беларускую правінцыю Св. Мікалая [2, с. 76]. У выніку другога і трэцяга падзелаў Рэчы Паспалітай 1793 і 1795 гг. да складу Беларускай правінцыі былі далучаны манастыры ў населеных пунктах Дабрыгоры, Полацк (Св. Барыса і Глеба), Ушачы і Чарэя. У канцы 1790-х – пачатку 1800-х гг. манахі скасаванага манастыра ў г. Рагачове заснавалі новы

⁴ Да сярэдзіны XVIII ст. на тэрыторыі Віцебскага павета дзейнічаў манастыр у вёсцы Пустынкi (т. зв. Пустынкi Віцебскія). Аднак апошнія дакладныя звесткі пра яго існаванне і дзейнасць датуюцца 1755 г. [1, арк. 422–423 адв.].

манастир у вёсцы Ліскі, а манастир у г. Віцебску спыніў сваю дзейнасць⁵. Такім чынам, паводле стану на 1805 г. у склад правінцыі ўваходзіла ўжо 18 манастыроў [2, s. 84–87]. Правінцыя (у расійскіх крыніцах першай трэці XIX ст. насіла назву «Беларускае базыльянскае праўленне») кіравалася адмысловымі правінцыяламі, якія, карыстаючыся падтрымкай мясцовых епіскапаў, часта ўступалі ў супрацьстаянне з протаархімандрытамі ордэна.

У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (далей – НГАБ) захоўваецца фонд 3421 «Правінцыял Беларускай правінцыі базыльянскага ордэна». На сённяшні дзень у ім утрымліваецца 326 адзінак захоўвання за 1748–1838 гг. Гісторыя стварэння і захавання гэтага фонду вывучана мала. У справе фонду самы ранні ўліковы дакумент датуецца 1999 г. [16, арк. 1]. Фонд быў утвораны ў выніку перапрацоўкі фонду Тадулінскага Успенскага жаночага манастыра. У выніку перапрацоўкі архівістамі было заўважана, што вялікая частка дакументаў фонду жаночага манастыра не мае дачынення да яго функцыянавання і з’яўляецца комплексам архіва нейкай буйной установы. Найверагодней, у гэтым манастыры (да 1888 г. мужчынскім) у апошнія гады свайго жыцця жыў нехта з кіраўніцтва Беларускай правінцыі, пры якім захоўваўся ўвесь правінцыяльны архіў. У час экспрапрыяцыі манастырскай маёмасці савецкімі ўладамі ў 1922 г. комплекс архіва былога правінцыяла разам з манастырскім архівам быў перададзены ў Віцебскае аддзяленне дзяржаўных архіваў. На большасці спраў фонду маюцца прамавугольныя чорныя чарнільныя штампы другой паловы 1930-х гг. з легендай: «Віцебскае аддзяленне дзяржаўных архіваў | Архіў А.О.Р. | Фонд № ____ Звязка № ____ Справа № ____ Дата № ____». Дакументы не паспелі вывезці ў створаны ў 1938 г. у г. Магілёве Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў БССР, што выратавала іх ад знішчэння ў гады Другой сусветнай вайны. У пасляваенны час дакументы ўсё ж трапілі па месцы свайго прызначэння ў г. Магілёў, а ў 1963–1964 гг. з пераводам у г. Мінск ЦДГА БССР былі перавезены сюды, дзе і захоўваюцца да цяперашняга часу ў адмысловым фондзе з уліковым нумарам 3421.

Добра захаваны комплекс архіва Беларускай правінцыі базыльянскага ордэна дазволіў выявіць адбіткі пячатак амаль усіх манастыроў на тэрыторыі гэтай адміністрацыйнай адзінкі. Сабраныя адбіткі былі структураваны ў залежнасці ад формы, выяўленага сюжэта і мовы легенды. Атрыманыя даныя былі аформлены ў табліцу, якая дазволіла вылучыць тры тыпы пячатак манастыроў правінцыі (гл. табліцу).

⁵ Пячатка выкарыстоўвалася яшчэ ў 1808 г. (гл. малюнак 6).

**Табліца. Формы пячатак манастыроў Беларускай правінцыі
базыльянскага ордэна і легенды, змешчаныя на іх.**

Манастыр	Пячатка тыпу I (узору да 1772 г.)	Пячатка тыпу II (узору 1772–1799 гг.)	Пячатка тыпу III (узору пасля 1799 г.)
Ануфрыева, вёска	авальная пячатка, легенда: «TALIS EST MAGNUS BASILIUS» (гл. малюнак 1a)	узор не выяўлены	узор не выяўлены
Бязводзічы, вёска	узор не выяўлены	узор не выяўлены	узор не выяўлены
Віцебск, горад	узор не выяўлены	круглая пячатка, легенда: «ПЕ(ЧАТЬ) ВИ- ТЕБСКАГО БА- ЗИЛИЯНСКАГО МАНОСТИРА» (гл. малюнак б)	манастыр не існаваў (належаў епіскапу)
Вярбілава, вёска	манастыр не існаваў	узор не выяўлены	узор не выяўлены
Дабрыгоры, вёска	авальная пячатка, легенда: «SIGILLUM MONAST(ERII) DOBRO- HOR(ENSIS)» (гл. малюнак 7)	манастыр не ўваходзіў у склад правінцыі	узор не выяўлены
Ліскі, вёска	манастыр не існаваў	круглая пя- чатка, легенда адсутнічае (гл. малюнак 8)	узор не выяўлены
Любавічы, мястэчка (Сырыцка- Любавіцкі ⁶)	авальная пячатка, легенда адсутнічае (гл. малюнак 9)	узор не выяўлены	узор не выяўлены

⁶Пасля закрыцця манастыра ў мястэчку Любавічы базыльяне перанеслі манастыр у свой бліжэйшы мяэнтэк Сырыцы. Манастыр у дакументах часта называўся Сырыцка-Любавіцкім.

Манастыр	Пячатка тыпу I (узору да 1772 г.)	Пячатка тыпу II (узору 1772–1799 гг.)	Пячатка тыпу III (узору пасля 1799 г.)
Малашкавічы, вёска	узор не выяўлены	узор не выяўлены	круглая пячатка, легенда: «ПЕЧАТЬ НА- СТОЯТЕЛЯ МО- НАСТЫРЯ МА- ЛАСКОВСКАГО» (гл. малюнак 10)
Марывіль, вёска	узор не выяўлены	узор не выяўлены	круглая пячатка, легенда: «ПЕЧАТЬ НАСТО- ЯТЕЛЯ МОНА- СТЫРЯ МОРИ- ВИЛСКОГО» (гл. малюнак 11)
Махірова, вёска	авальная пячатка, легенда: «TALIS EST BASILIUS MAGNUS» (гл. малюнак 12)	узор не выяўлены	узор не выяўлены
Орша, горад	узор не выяўлены	круглая пячатка, легенда: «П(ЕЧАТЬ) ОР- ШАНСКА(ГО) БАЗЫ- ЛАНСКА(ГО) МАНАСТЫРА» (гл. малюнак 13)	узор не выяўлены
Полацк, горад, Св. Барыса і Глеба ⁷	авальная пячатка, легенда адсутнічае (гл. малюнак 14)	манастыр не ўваходзіў у склад правінцыі	узор не выяўлены
Полацк, горад, Св. Сафіі	авальная пячатка, легенда: «SIGILLUM MONASTERII POLOCENSIS IN ARCE» (гл. малюнак 15)	узор не выяўлены	манастыр не існаваў з 1800 г.

⁷ Знаходзіўся ў вёсцы Бельчыцы Полацкага павета.

Манастыр	Пячатка тыпу I (узору да 1772 г.)	Пячатка тыпу II (узору 1772–1799 гг.)	Пячатка тыпу III (узору пасля 1799 г.)
Пустынікі (Мсціслаў- скія), вёска	узор не выяўлены	круглая пячатка, легенда: «ПЕЧАТЬ МО- НАСТЫРЯ ПУ- СТЫНСКОГО» (гл. малюнак 16)	узор не выяўлены
Рагачоў , горад	узор не выяўлены	манастыр не ўваходзіў у склад правінцыі	манастыр не існаваў з 1795 г.
Сіроціна , мястэчка	узор не выяўлены	круглая пячатка, легенда: «ПЕЧАТЬ СЬБОТИН- СКАГО МОНАСТЫРЯ» (гл. малюнак 17)	узор не выяўлены
Скіток , вёска	узор не выяўлены	узор не выяўлены	узор не выяўлены
Тадуліна , вёска	авальная пячатка, легенда: «TALIS EST BASILIUS MAGNUS» (гл. малюнак 18)	узор не выяўлены	узор не выяўлены
Талачын , мястэчка	авальная пячатка, легенда адсутнічае (гл. малюнак 19)	узор не выяўлены	манастыр не існаваў з 1804 г.
Ушачы , мястэчка	авальная пячатка, легенда: «PIE(CZEĆ) KLASZ(TORA) USZAC(KIE- GO) Z(AKONU) S(WIĘTEGO) B(AZYLEGO) W(IELKIEGO)» (гл. малюнак 20)	манастыр не ўваходзіў у склад правінцыі	узор не выяўлены
Чарэя , мястэчка	узор не выяўлены	манастыр не ўваходзіў у склад правінцыі	узор не выяўлены

Мал. 6. Пячатка манастыра ў г. Віцебску
8 чэрвеня 1808 г. [15, арк. 35 адв.]

Мал. 7. Пячатка манастыра ў вёсцы
Дабрыгоры Лепельскага павета
30 жніўня 1810 г. [11, арк. 33 адв.]

Мал. 8. Пячатка манастыра ў вёсцы Ліскі
Рагачоўскага павета
18 чэрвеня 1819 г. [12, арк. 32]

Мал. 9. Пячатка манастыра ў мястэчку
Любавічы (Сырыцка-Любавіцкі)
Бабінавіцкага павета
30 жніўня 1810 г. [11, арк. 33 адв.]

Мал. 10. Пячатка манастыра ў вёсцы
Малашкавічы Клімавіцкага павета
28 мая 1819 г. [12, арк. 34]

Мал. 11. Пячатка манастыра ў вёсцы
Марывіль Клімавіцкага павета
28 мая 1819 г. [12, арк. 36 адв.]

Мал. 12. Пячатка манастыра ў вёсцы
Махірова Полацкага павета
1796 г. [10, арк. 183 адв.]

Мал. 13. Пячатка манастыра ў г. Орша
Аршанскага павета
23 кастрычніка 1808 г. [9, арк. 96]

Мал. 14. Пячатка манастыра ў г. Полацку
(Св. Барыса і Глеба ў вёсцы Бельчыцы
Полацкага павета)
1796 г. [10, арк. 141 адв.]

Мал. 15. Пячатка манастыра ў г. Полацку
(Св. Сафіі)
1796 г. [10, арк. 195 адв.]

Мал. 16. Пячатка манастыра ў вёсцы
Пустынікі Мсціслаўскага павета
(Пустынікі Мсціслаўскія)
23 лістапада 1807 г. [13, арк. 14 адв.]

Мал. 17. Пячатка манастыра ў
мястэчку Сіроціна Полацкага павета
1 кастрычніка 1813 г. [11, арк. 93 адв.]

Мал. 18. Пячатка манастыра ў вёсцы
Тадуліна Суражскага павета
1796 г. [10, арк. 195 адв.]

Мал. 19. Пячатка манастыра ў мястэчку
Талачын Копыскага павета
1796 г. [10, арк. 286 адв.]

Мал. 20. Пячатка манастыра ў
мястэчку Ушачы Лепельскага павета
14 кастрычніка 1808 г.
[15, арк. 89 адв.]

Сабраныя, структураваныя і прааналізаваныя адбіткі пячатак манастыроў Беларускай правінцыі дазваляюць прыйсці да наступных высноў.

Пячаткі перыяду знаходжання манастыроў у складзе Рэчы Паспалітай (9 штук) маюць **авальную форму і неўніфікаваны сюжэт (тып I)**. Легенды на іх складзены на лацінскай (5), польскай (1) мовах альбо адсутнічаюць (3). Змест легенд пячатак тыпу I неўніфікаваны – гэта альбо прыналежнасць да канкрэтнага манастыра паводле фармуляра «*Sigillum monasterii ...*» / «*Pieczęć klasztoru ...*» (3), альбо дэвіз базыльянскага ордэна «*Talis est Basilius Magnus*» (3). На ўсіх адбітках пячатак тыпу I прысутнічае герб базыльянскага ордэна «Вогненны слуп», на 8 – грэцкая абрэвіятура «*ΙΧΣ*».

Пячаткі манастыроў, якія апынуліся ў складзе Расійскай імперыі ў выніку 1-га падзелу Рэчы Паспалітай 1772 г. (5 штук), маюць **круглую форму і неўніфікаваны сюжэт (тып II)**. Легенды на іх складзены на рускай мове (4) паводле фармуляра «*Печать ... монастыря*» альбо адсутнічаюць (1). На ўсіх адбітках пячатак тыпу II прысутнічае герб базыльянскага ордэна «Вогненны слуп», на чатырох – грэцкая абрэвіятура «*ΙΧΣ*», на адной – кірылічная абрэвіятура «*ΙΧС*».

Пячаткі манастыроў пасля 1799 г.⁸ (2 штукі) маюць **круглую**

⁸ У 1799 г. быў уведзены новы эталон дзяржаўнага герба Расійскай імперыі [21,

форму і ўніфікаваны сюжэт – выяву дзяржаўнага герба Расійскай імперыі (**тып III**). Легенды на іх складзены на рускай мове паводле фармуляра «Печать настоятеля монастыря...». У рускай мове легенд на пячатках тыпу II і III заўважаны памылкі, зробленыя пад уздзеяннем польскай графікі («базыл Анскага», «настоятелА», «МалаСковскага»).

Да вызначанага намі тыпу III адносяцца і абедзве выяўленыя пячаткі Беларускага базыльянскага праўлення (пад такой назвай у рускамоўных дакументах першай трэці XIX ст. фігуравала Беларуская правінцыя базыльянскага ордэна) 1810 і 1813 гг. (гл. малюнкi 21 і 22).

Правінцыялы маглі выкарыстоўваць не толькі пячатку манастыра, якім непасрэдна кіравалі, але і сваю асабістую пячатку. Напрыклад, правінцыял Дзяніс Раманоўскі ў 1808 г. карыстаўся пячаткай, на якой была выяўлена наступная кампазіцыя. У цэнтры – выява прамавугольнага паралелепіпеда накшталт шляхецкага герба «Магіла», упрыгожанага вянкамі з левага і з правага бакоў. Наверсе паралелепіпеда – вогненны слуп з грэчкай абрэвіятурай «IXΣ» і чатырохканцовым крыжам, на пярэдняй плашчыні – вензель з ініцыяламі «DR» («Dyonizy Romanowski», «Дзяніс Раманоўскі») [14, арк. 14] (гл. малюнак 23).

Мал. 21 і 22. Пячаткі Беларускага базыльянскага праўлення
14 ліпеня 1810 г. і 27 верасня 1813 г.
[11, арк. 35 адв., 82 адв.]

Мал. 23. Пячатка правінцыяла Беларускай правінцыі базыльянскага ордэна Дзяніса Раманоўскага
15 чэрвеня 1808 г. [14, арк. 14]

с. 17]. З гэтага часу на пячатках усіх устаноў павінна была змяшчацца выява дзяржаўнага герба.

На некаторых пячатках прысутнічае шрафіроўка, якая дазваляе вызначыць каляровую гаму (фон) некаторых выяўленых аб'ектаў. Так, поле шчыта з абрэвіятрай «ІХС» на пячатцы манастыра ў вёсцы Пустынікі (Мсціслаўскія) 1807 г. і ў г. Оршы 1808 г. чырвонае, бо адбітак мае вертыкальную шрафіроўку [13, арк. 14 адв.; 15, арк. 96]. Поле шчыта з базыльянскай абрэвіатурай на пячатцы манастыра ў в. Бельчыцы (вядомага як Полацкі Барысаглебскі манастыр) 1796 г. складалася з дзвюх частак: большай, верхняй, чырвонага колеру (вертыкальная шрафіроўка) і меншай, ніжняй, клятчатой, пурпурнага і зялёнага колераў (абодва варыянты дыяганальнай шрафіроўкі) [10, арк. 141 адв.].

Варта заўважыць, што ў фармуляры легенды на пячатках тыпу III зроблена змяшчэнне акцэнту ў прыналежнасці самой пячаткі. У новым варыянце яна адносіцца не да манастыра як да ўстановы, а да настаяцеля як да афіцыйнай асобы. У пэўным сэнсе гэта вяртанне да практыкі XVII – першай паловы XVIII ст., калі ў якасці пячатак устаноў выкарыстоўваліся асабістыя пячаткі іх кіраўнікоў. Пячаткі старога ўзору (тып I) замяняліся новымі (тып II, а з 1799 г. – тып III) паступова. Прыклад духоўнай семінарыі ў мястэчку Новы Свержань паказвае, што такая замена ўвогуле магла не адбыцца, бо ўстанова працягвала карыстацца старой матрыцай да 1830-х гг.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Österreichische Nationalbibliothek. Nr. 3848. – Visitaciones Monasteriorum Ordinis S. Basilii. 1751–1755. – 490 p.
2. Radwan, M. Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim 1796–1839 / M. Radwan. – Wyd. 2. – Lublin : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2004. – 504 s.
3. Брэсцкая абласная бібліятэка імя М. Горкага. Сектар рэдкай кнігі. – І-70. 18РФ12874. – Inwentarze Installacyi Superiorow Wolnianskich od Roku 1675 do ru 1782. Sporządzony [Рукапіс]. – Вольна, 1675–1782. – [24] дак. (102 арк.), [5] фрагм. арк. з тэкстам (копія).
4. Лісейчыкаў, Д. В. Святар у беларускім соцыуме: прасапаграфія ўніяцкага парафіяльнага духавенства 1596 – 1839 гг. – Мінск : Беларусь, 2015. – 719 с.
5. НГАБ. – Ф. 694. Воп. 5. Спр. 140. – Дарчыя граматы цэрквам: Бродаўскай, Забельскай, Бартніцкай, Гарадзецкай, Дастоеўскай і інш. 1663–1820 гг. – 168 арк.
6. НГАБ. – Ф. 888. Воп. 1. Спр. 1. – Візіты Забашавіцкай царквы за 1747–1830 гг. – 67 арк.
7. НГАБ. – Ф. 3245. Воп. 2. Спр. 5. – Справа аб рукапалажэнні Пятра Трацэўскага ў сан святара. 1813 г. – 34 арк.
8. НГАБ. – Ф. 3245. Воп. 3. Спр. 56. – Генеральныя і дэканскія візіты царквы ў в. Грэбень Мінскага (пасля Ігуменскага) пав. 1748–1836 гг. – 54 арк.

9. НГАБ. – Ф. 3421. Вop. 1. Спр. 7. – Інвентар Рагачоўскага манастыра Магілёўскага намесніцтва. 1783 г. – 6 арк.
10. НГАБ. – Ф. 3421. Вop. 1. Спр. 38. – Уваходзячыя дакументы Беларускага духоўнага базыльянскага праўлення за 1796 г. – 335 арк.
11. НГАБ. – Ф. 3421. Вop. 1. Спр. 49а. – Распараджэнні правінцыяла Беларускай правінцыі базыльянскага ордэна за 1801–1831 гг. – 215 арк.
12. НГАБ. – Ф. 3421. Вop. 1. Спр. 54. – Уваходзячыя дакументы за 1805–1820 гг. – 56 арк.
13. НГАБ. – Ф. 3421. Вop. 1. Спр. 64. – Уваходзячыя дакументы за 1807 г. – 22 арк.
14. НГАБ. – Ф. 3421. Вop. 1. Спр. 71. – Уваходзячыя дакументы за 1808–1809 гг. – 33 арк.
15. НГАБ. – Ф. 3421. Вop. 1. Спр. 73. – Рапарты манастыроў Віцебскай і Магілёўскай губерняў за 1808 г. – 212 арк.
16. НГАБ. – Ф. 3421. – Справа фонду. – 16 арк.
17. Сकोчильс, І. Печатки деканатів Перемишльської греко-католицької єпархії кінця XVIII – початку XX ст. Дослідження і каталог / наук. ред. А. Гречило. – Львів : Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ, 2014. – 184 с.
18. Сकोчильс, І. Проблематика церковної сфрагістики в української історіографії // Дрогобицький краєзнавчий збірник / ред. кол.: Л. Тимошенко (голов. ред.) та ін. – Вип. VII. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 408–419.
19. Сकोчильс, І. Сюжетні зображення деканатських печаток Перемишльської греко-католицької єпархії кінця XVIII – початку XX ст.: еволюція, типологія та основні тенденції / І. Сकोчильс // Сфрагістичний щорічник / відп. ред.: О. Однороженко. – Київ : Видавничий Дім «Антиквар», 2015. – Вип. 5. – С. 359–383.
20. Санкт-Петербургский институт истории Российской академии наук. Архив. – Ф. 52. Оп. 1. Д. 226. – Capitulum originale provincial de anno 1755 die 21 septembris. – 6 л.
21. Цітоў, А. К. Метадычныя парады па апісанню помнікаў сфрагістыкі для архіваў і музеяў. – Мінск : Бел УПК, 1997. – 44 с.

Аркул паступіў у рэдакцыю 24.09.2020

ПРЫЧЫНЫ ЎВЯДЗЕННЯ МЕТРЫЧНЫХ КНІГ У РЫМСКА-КАТАЛІЦКАЙ ЦАРКВЕ І ЎКАРАНЕННЕ МЕТРЫКАЦЫІ Ў ПАРАФІЯХ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ

Метрычныя кнігі рымска-каталіцкіх парафій на тэрыторыі Беларусі з'яўляюцца каштоўнай гістарычнай крыніцай, якая на сённяшні дзень выкарыстоўваецца як важны матэрыял у генеалогіі, гісторыі штодзённасці, гістарычнай дэмаграфіі і іншых дысцыплінах. Разам з гэтым, у айчынай гістарыяграфіі да цяперашняга часу не акрэслены пачаткі метрыкацыі ў Рымска-каталіцкай царкве і прычыны з'яўлення вышэйзгаданых матэрыялаў. Некалькі меркаванняў выказаў Сяргей Рыбчонак [9; 10], які пісаў, што рымска-каталіцкія метрыкі на тэрыторыі Беларусі «*складаліся паводле традыцыі*» [10, с. 158], а таксама адзначаў, што «*практыка складання метрык была прынесена з Польшчы*» [10, с. 159]. У той жа час гэтыя меркаванні маюць выключна галаслоўны характар, бо застаюцца непадмацаванымі гістарычнымі ці гістарыяграфічнымі крыніцамі, што ставіць пад сумнеў карэктнасць іх выкарыстання ў навуковым дыскурсе. Шэраг артыкулаў па гісторыі метрычных кніг належыць аўтарству Дзяніса Лісейчыкава, які разглядае комплексы дакументаў з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (далей – НГАБ) [7], а таксама вызначае пачаткі стандартызацыі метрыкацыі ў грэка-каталіцкай царкве [8]. Вялікая роля ў даследаванні пачаткаў вядзення кніг хрышчэнняў, шлюбаў і пахаванняў належыць польскім гісторыкам, якія стварылі навуковую школу фенаменалогіі касцельнага дакумента (гл., напрыклад: [19; 20]). Польскія даследаванні, натуральна, у пераважнай большасці тычацца тэрыторыі Каралеўства Польскага, але назапашаныя веды даюць магчымасць экстрапаляваць некаторыя складовыя часткі сітуацыі на тэрыторыю Вялікага Княства Літоўскага.

У дадзеным артыкуле прапануецца аналіз падмацаваных нормаў і правілаў Рымска-каталіцкай царквы пачаткаў вядзення метрычных кніг і пранікнення іх у рэлігійную і справядную практыку на тэрыторыі Беларусі.

Развіццё думкі ў Рымска-каталіцкай царкве аб соцыуме і ў соцыуме аб царкве адпавядае прынцыпам дыялектыкі і рухаецца ад парменідаўскага «быцця» ў арыстоцэлеўскае «нішто». Гэтыя працэсы магчыма назваць секулярызацыяй права і сацыяльна-культурнага жыцця. Так, калі глядзець на ўсю гісторыю хрысціянства, то магчыма заўважыць, што яно ніколі не было маналітным філасофскім і сацыяльна-прававым оптымумам. Наадварот, яму ўласцівы схізматызм і з'яўленне скептыкаў

(ерэтыкоў), што пераадольвалася рэпрэсіямі альбо рэформамі. Пачынаючы з XIII ст. паглыбляецца раскол паміж розумам і верай, што выліваецца ў XV–XVI стст. у тэалагічны і багаслоўскі скептыцызм (Мікалай Кузанскі, Якаб Фабэр, Ян Крэста і інш.). Для веры становяцца патрэбнымі разумныя падставы, якія грунтуюцца, перш за ўсё, на фактах, а не догматах. Здольнасці (адпаведна і якасці) індывіда становяцца прадметам абмеркавання ў полі натуральных тэрмінаў, якія супастаўляюцца з вопытам [6, с. 121–122]. Усё гэта выклікала крызіс веры і недавер да абстрактных фармулёвак рэлігійных герменеўтаў і запатрабавала ад хрысціянскай царквы нечага, што магло зафіксаваць пэўныя якасныя характарыстыкі кожнага верніка і пераканаўча запэўніць яго ў іх сапраўднасці. Нават невялікая секулярызацыя светаўспрымання XIII–XVI стст. спрыяла інтэнсіўнаму фарміраванню рацыянальных зносін паміж людзьмі. На першае месца выйшла асоба, а не абстрактны Абсалют [5, с. 132–133].

Фактычна, былі запушчаны працэсы інверсіі ва ўспрыманні сацыяльнай ролі Рымска-каталіцкай царквы ў сістэме «асоба – царква – Абсалют», якія магчыма назваць дэканструкцыяй сферы сакраментальнага, што ў вузкім сэнсе ўвасобілася ў такіх гістарычных з’явах, як рух альбігойцаў, Авіньёнскае паланенне Папаў, Вялікі Заходні раскол і Рэфармацыя. Працяглая дэканструкцыя рэлігійнай ідэнтычнасці і ўкараненне ў ёй секулярных элементаў выклікала неабходнасць з боку Рымска-каталіцкай царквы супрацьстаяць недаверу вернікаў. Адным са шляхоў пераадолення дэканструктыўных сацыяльных практык стала ўзмацненне ролі сакраментальнага дзеяння. Найбольш эфектыўным мерапрыемствам ва ўмовах развіцця інтэлектуалізму і павелічэння аўтарытэту пісьменства ў грамадстве стала замацаванне рэлігійнай ідэнтычнасці верніка ў знаках пісьма. Кожнаму прадстаўніку грамадства даваўся доказ, звестка, якія гарантавалі яму вечнае жыццё, адлюстроўвалі яго камунікацыю з вышэйшымі сіламі. Пісьмовы запіс стаў інструментам доказнасці ісціны [4, с. 205]. Фактычна, дадзены акт выглядаў як форма дамовы чалавека з Абсалютам, парушэнне якой вяло б да негатыўных наступстваў. Абавязковай стала фіксацыя абрадаў у абрадавых кнігах. Так, адным з рашэнняў IV Латэранскага сабора 1215 г. з’яўлялася дэкларацыя вядзення кніг велікодных споведзяў і камуній. Пры гэтым запісы ў дадзеных кнігах называліся не інакш, як «дамовамі». Аб тым, што дадзеная норма Латэранскага сабора дзейнічала (намінальна) і ў Віленскім біскупстве, гаворыць тое, што біскуп Ежы Радзівіл у 1582 г. наракаў пробашчам на неналежнае і нерэгулярнае вядзенне гэтых матэрыялаў [17, с. 159] (якія існуюць і ў наш час). Мясцовы касцёл выступаў у дадзеным выпадку рэгулятарам сацыяльных адносін і кантралёрам – калі вернік з нейкіх прычын не быў указаны ў

спісах велікодных споведзяў, то на яго магла быць накладзена анафема, ён мог пазбавіцца права на хрысціянскае пахаванне і, адпаведна, трапіць пасля смерці ў пекла.

Развіццё ідэй рацыяналізму прывяло да далейшага замацавання сакраманту ў знаках пісьма, што адлюстравалася ў такіх формах актаў абрадавай фіксацыі, як кнігі запісаў абрадаў шлюбу і хрышчэння. Шмат якія памесныя біскупы ў Францыі, Бельгіі і іншых еўрапейскіх краінах XIV ст. выдавалі агенды, у якіх пробашчам прапаноўвалася весці парафіяльныя рэгістры [20, s. 82]. Аднак гэтыя мерапрыемствы мелі, варта заўважыць, нерэгулярны і неабавязковы характар.

Кнігі запісаў шлюбаў і хрышчэнняў былі зацверджаны як абавязковыя для ўсіх святароў рымска-каталіцкіх парафій на XXIV сесіі Трыдэнцкага сабора 11 лістапада 1563 г. і зафіксаваны ў «Канонах аб рэформе шлюбу». Глава I канонаў абвяшчала наступнае: *«У пробашча павінна быць кніга, якую ён павінен беражліва захоўваць у сябе і ў якую ён павінен запісваць імёны сужэнцаў і сведак, таксама дзень і месца заключэння шлюбу <...>»* [18, р. 198]. Парадак фіксацыі хрышчэння быў замацаваны главой II, у якой паведамлялася наступнае: *«Парафіяльны пробашч, перш чым прыступіць да хрышчэння, старанна распытвае тых, каго гэта можа тычыцца, якога чалавека ці асоб яны выбралі [ў сведкі] <...> павінен зарэгістраваць іх імёны ў кнізе і тлумачыць ім з якімі [найвышэйшымі] сіламі яны заключылі кантракт, каб яны не мелі ніякіх апраўданняў праз уласнае невуцтва <...>»* [18, р. 200].

Асаблівую ўвагу, як і ў сітуацыі з латэранскімі пастановамі, у трыдэнцкіх дэкрэтах трэба звярнуць на тэрмін «**кантракт**» (ці «**дамова**»). Яго прысутнасць у актах аб метрыках гаворыць пра тое, што галоўнай мэтай дадзеных дакументаў першапачаткова была фіксацыя не дэмаграфічнай інфармацыі, як лічыць частка даследчыкаў [1, с. 15], а сакральнай дамовы паміж чалавекам і Абсалютам, здзейсненая шляхам правядзення над гэтым чалавекам хрысціянскай таямніцы ўпаўнаважаным на тое пасярэднікам (святаром). Тым больш, для фіксацыі і падліку вернікаў выкарыстоўваліся г. зв. «Станы душ» (лац. – «*Status Animarum*»)¹, што адкідала патрэбу ў вядзенні дадатковых улікова-дэмаграфічных дакументаў у парафіяльным справаходстве.

Адметна, што ў дакументах сабора не сустракаецца звестак пра тое, што неабходна весці кнігі для запісаў пахаванняў. Трэба думаць, што гэта было звязана з адсутнасцю магчымасці звязаць памерлага верніка з Абсалютам у выніку дэунтацыі. Як вынік, абрад пахавання ў рымска-каталіцкай традыцыі з'яўляецца не сакрамантам (Sacrament), а сак-

¹ У сучаснай беларускай архіўнай традыцыі гэтыя крыніцы называюцца «спісамі парафіяў» альбо «споведнымі ведамасцямі».

раменталіі (Sacramentalia). Сакраменталіі, у адрозненне ад сакрамантаў, не давалі «пячаткі Святога Духа» і, адпаведна, не мелі атрыбутаў метафізічнай дамовы верніка з вышэйшымі сіламі.

Абавязак весці і пастаянна захоўваць кнігі аб памерлых быў прыняты ў першым «Рымскім рытуале» («Rituale Romanum») Папы Паўла V у 1614 г. (праз 51 год пасля ўкаранення кніг хрышчэнняў і шлюбаў) – у каноне 470, параграфам 1 якога загадвалася захоўваць у адмысловым парафіяльным архіве кнігі хрышчэнняў, шлюбаў, памерлых, бежмаванняў і status animarum [16, s. 158]. Пры гэтым запіс у кнізе аб пахаванні не замацоўваў інгумацыю ў якасці сакраманту, а фіксаваў цэлебрацыю імшы, здзейсненай пробашчам [25, р. 288]. Такім чынам, пахаванне верніка разглядалася, перш за ўсё, як сукупнасць літургічных дзеянняў святага.

Спробы распаўсюджвання абавязку вядзення кніг фіксацыі сакрамантаў хрышчэння і шлюбу, якія пазней атрымаюць назву «метрычныя кнігі», на тэрыторыі Беларусі пачаліся пасля Віленскага сінода 1602 г., які адбыўся пад кіраўніцтвам біскупа Бенядыкта Войны. У канстытуцыях сінода падкрэслівалася неабходнасць выканання дакументаў, прынятых Трыдэнцкім саборам. Апрача гэтага, сінод вызначыў структурныя часткі метрычнай кнігі аб нараджэнні, якія трэба было «выконваць у строгасці». Так, пробашчы былі абавязаны прытрымлівацца наступнай схемы: запіс імёнаў бацькоў; ахрышчанага; успрымальнікаў; год, месяц, дзень, месца запісу [26, р. 10].

У гэты ж перыяд у касцёлах на тэрыторыі Беларусі пачынаюць стварацца першыя метрычныя кнігі. На жаль, акты метрыкацыі за першую чвэрць XVII ст. амаль не захаваліся ў арыгіналах і вядомы толькі паводле інвентарных запісаў. Так, паводле інвентара 1931 г. Нясвіжскага касцёла Божага Цела, самыя раннія метрычныя кнігі, якія ў ім захоўваліся ў пачатку XX ст., – гэта кнігі хрышчэнняў за 1613–1633 гг. [14, арк. 12 адв.]. У Адэльскім касцёле метрычныя кнігі аб народжаных пачалі весціся з 1618 г. [22, арк. 3]. У Ішкалдзі самыя раннімі кнігамі фіксацыі сакраманту былі метрыкі шлюбаў і хрышчэнняў за 1640 г. [12, арк. 5], у Снове – за 1642 г. [13, арк. 2 адв.], у Росі – за 1647 г. [11, арк. 5], у Германішках – за 1660 г. [15], у Жырмунах – за 1664 г. [2, арк. 3] і г. д. На сённяшні дзень самай ранняй захаванай адпаведнай крыніцай з’яўляецца фрагмент метрычнай кнігі Нясвіжскай парафіі за 1633–1655 гг., перададзены ў НГАБ Сяргеем Рассадзіным².

Прычына нераўнамернай распаўсюджанасці вядзення метрычных кніг у Віленскім біскупстве бачыцца ў некалькіх фактарах. Па-першае, укараненне дэкрэтаў Трыдэнцкага сабора ў Віленскім біскупстве адбы-

² У цяперашні час гэтая адзінка знаходзіцца на стадыі апрацоўкі і яшчэ не ўлічана.

валася хаатычна, нярэдка рашэнні Апостальскай Сталіцы не выконваліся з-за дрэннай камунікацыі паміж парафіямі і капітулам у сувязі з вялікімі адлегласцямі паміж касцёламі, эпідэміямі, непарадкамі, цяжкім матэрыяльным станам парафіяльных пробашчаў [24, с. 21].

Па-другое, як вынікае з саміх дакументаў Трыдэнцкага сабора, вялікая колькасць святароў у парафіях была непісьменнай. Сабор прызнаваў гэта хібай і патрабаваў у самых кароткія тэрміны навучыць духоўных асоб чытаць і пісаць. Святары пазбаўляліся права святадзеяства да таго часу, пакуль не авалодаюць граматай [18, р. 214]. Малаверагодна, што пробашчы Віленскага біскупства неяк вылучаліся ў параўнанні з пробашчамі астатніх краін паводле ўзроўню пісьменнасці. Натуральна, непісьменныя пробашчы не маглі належным чынам весці і захоўваць метрычныя кнігі, а «жабрацкі стан» парафій, на які часта рабіліся нараканні, не даваў магчымасці ўтрымліваць ксяндзоў-вікарыяў і ксяндзоў-магістраў, якія б маглі дапамагчы ў справе вядзення дакументаў. Наогул, ідэя аб тым, што рэлігійныя інстытуты з'яўляліся цэнтрамі пісьменства, бачыцца хутчэй гістарыяграфічным пастулатам, укаранёным у традыцыю праз канструяванне мадэрнісцкіх культуралагічных тэорый, чым фактам гістарычнай рэальнасці. Безумоўна, ордэнскія манахі былі дастаткова адукаванымі для свайго часу, але іх паступова замянялі парафіяльныя («белыя») святары – прадстаўнікі новай калярэлігійнай рэальнасці, якая знаходзілася на памежжы вуснай і пісьмовай традыцый навучання і моцна залежала ад мясцовай народнай хрысціянскай традыцыі. Апісаная вышэй сітуацыя некаторым чынам нагадвае хрышчэнне Корсікі, апісанае Фернанам Брэдалем, які заўважыў, што мастацтвам чытання і пісання валодалі толькі святары ордэнаў, якіх прысылалі для распаўсюджвання і ўкаранення веры. Высвечаныя і пакінутыя на Корсіцы святары, якія паходзілі з мясцовага насельніцтва, не валодалі лацінай, былі малапісьменнымі, а самі хрысціянскія місіі не давалі плённых вынікаў [3, с. 36]. Такім чынам, можна сцвярджаць, што вядзенне метрычных кніг стала магчымым толькі тады, калі неабходным чынам падрыхтаваны і навучаны пісьму парафіяльныя святары пачалі складаць значную частку кліру, дастатковую для пераходу ад нерэгулярнай спарадычнасці да рэгулярнай сістэмнасці [1, с. 34].

Па-трэцяе, улічваючы дакументальныя страты Беларусі падчас войнаў, а таксама масавых макулатурных кампаній, якія праводзіліся ў СССР, немагчыма выключыць, што гэтыя крыніцы Рымска-каталіцкай царквы пачатку XVII ст. проста загінулі.

У 1607 г. нормы Трыдэнцкага сабора ў адносінах да вядзення і захавання метрычных кніг былі распаўсюджаны паўторна па ўсёй Гнезненскай правінцыі. Як вядома, пачынаючы з 1415 г. Віленскае

біскупства, якое прадстаўляла на той час амаль усю Рымска-каталіцкую царкву ВКЛ (апрача парафій Берасцейшчыны), паводле рашэння Папы Яна XXIII, пераходзіла пад адміністрацыйны, прававы і кананічны пратэктарат гнезенскага арцыбіскупа [23, s. 11] і ўваходзіла ў Гнезенскую правінцыю, што прыводзіла да адзіначалля практык вядзення і захавання гістарычных крыніц у парафіяльных касцёлах. У гэтым выпадку ўваходжанне Віленскага біскупства ў склад правінцыі варта разумець не як этатыстычны акт, які грунтаваўся на дзяржаўных ці этнічных прынцыпах, а як тэрытарыяльна зручную форму адміністрацыйнага кіравання. Пры ўступленні на пасаду прымаса ў 1607 г. арцыбіскуп Бярнард Мацяёўскі выдаў пастырскае пасланне, у якім патрабаваў ад святароў весці і захоўваць у парафіях метрычныя кнігі аб нараджэннях і шлюбах, акты бежмаванняў, велікодных споведзяў і камуній [21, l. B3 v.]. Такім чынам, замацаванне за пробашчамі беларускіх парафій абавязку метрыкацыі было паўторана тры разы – на ўсясветным узроўні падчас сабора (1563 г.), на ўзроўні біскупства (1602 г.) і на ўзроўні правінцыі (1607 г.).

Неабходна ўлічваць, што ў першай чвэрці XVII ст. гэтыя нормы распаўсюджваліся дастаткова марудна, а іх выкананне патрабавала дадатковых напамінаў (усконым сведчаннем гэтага з'яўляецца невялікая колькасць метрычных кніг за 1600–1620-я гг. у ВКЛ паводле як фактычнай наяўнасці, так і запісаў пра іх у інвентарах). Канчаткова абавязак весці і пастаянна захоўваць метрычныя кнігі за пробашчамі рымска-каталіцкіх парафій у Рэчы Паспалітай, у тым ліку ВКЛ, быў замацаваны пасля прыняцця «*Rituale Sacramentorum ac aliarum Ecclesiae Sacremoniarum*» (больш вядомага ў гістарыяграфіі пад назвай «Пятркоўскі рытуал»), абмеркаванага на Пятркоўскім сінодзе Гнезенскай правінцыі ў 1621 г., выдадзенага ў 1631 г. і перавыдадзенага некалькі разоў без змяненняў (да I Ватыканскага сабора 1869 г.). Гэтае выданне з'яўлялася інкарпарацыяй у мясцовыя рэлігійна-прававыя рэаліі «*Rituale Romanum*» Папы Паўла V і было абавязковым да выканання ўсімі ксяндзамі. Парушэнне рытуалу вяло да забароны на права святадзеяння. Фактычна, «Пятркоўскі рытуал» замацаваў не толькі парадак сакраментальных дзеянняў, але і правілы выкарыстання і пастаяннага захавання літургічных кніг (мшалаў, пантыфікалаў, градуалаў, псалтыроў і інш.) і кніг для фіксацыі сакрамантаў (метрычных кніг, кніг адпустаў і інш.). Гэты парадак праіснаваў да падзелаў Рэчы Паспалітай. Формы метрычных запісаў атрымалі некаторыя змяненні ў параўнанні з ранейшымі імператарскімі дакументамі [25, p. 8]. Калі паводле рашэнняў Віленскага капітула ў 1602 г. абавязковыя пункты фармуляра запісу пералічваліся каротка, то ў «Пятркоўскім рытуале» метрычным кнігам прысвечалася асобная глава, у якой былі дакладна прапісаны неабходныя элементы кніг

хрышчэнняў, шлюбав, пахаванняў, метрычных экстрактаў. Пры гэтым прапісваліся не толькі структурныя часткі, але і іх абавязковы парадак вядзення, які правяраўся падчас біскупскіх візітацый [25, р. 285–290], а сама форма метрычнага запісу была пазначана як «абавязковая» («extradendi»). Пастанаўлялася, што метрычныя кнігі павінны весціся на лаціне. Напрыклад, фармуляр запісу метрык аб хрышчэнні выглядаў наступным чынам: «Mensis N. Natum. Nomine N. Parentum N. Legitimorum Coniungum. Patrini fuere N. N. In quorum fidem has Testimoniales Literas Sigillo Ecclesiae munitas manu propria subscribo. Datt N. Die N. Mensis N. Anno N.» [25, р. 286].

Менавіта пасля ўкаранення «Пятркоўскага рытуалу» ў рымска-каталіцкіх парафіях ВКЛ адзначаецца масавае з’яўленне метрычных кніг, што тлумачыцца не толькі ўвядзеннем і паўтарэннем імператываў, заснаваных на іерархічным прымаце ў Рымска-каталіцкай царкве, але і паступовым выкараненнем непісьменнасці сярод святароў. Трэба заўважыць, што 1631 г. стаў умоўнай апошняй мяжой, калі пробашчам даводзілі думку аб неабходнасці весці і захоўваць належным чынам метрычныя кнігі. У дакументах Рымска-каталіцкай царквы пасля 1631 г. сустракаюцца пераважна пастановы аб пераправярцы дакладнасці кніг, змяненні фармуляраў і г. д.

Такім чынам, магчыма сцвярджаць пра тое, што метрычныя кнігі з’яўляюцца прадуктам працяглай дэканструкцыі сацыяльна-рэлігійных адносін, якая праявілася ў недаверы да Рымска-каталіцкай царквы з боку соцыуму. Як вынік, пачаў укараняцца метада пераадольвання недаверу, заснаваны на ідэі знешняга разумнага кантролю Абсалюту над вернікамі, замацаванага ў знаках пісьма, праз прамежкавае звяно – святара. У XVI–XVII стст. менавіта пісьменства як сістэма сімвалічнай камунікацыі найбольш пераканаўча магло даць доказ здзяйснення над вернікамі дзеянняў сакраментальнага характару і замацаваць яго як члена хрысціянскай абшчыны. У замацаванні неабходнасці вядзення метрычных кніг рымска-каталіцкіх парафій на тэрыторыі Беларусі бачацца некалькі ступеняў: прыняцце на Трыдэнцкім саборы ў 1563 г. канонаў, дзе прапісвалася неабходнасць весці метрычныя кнігі, замацаванне гэтых нормаў Віленскім капітулам у 1602 г., распаўсюджванне іх на ўсю Гнезненскую правінцыю ў 1607 г. і прыняцце як абавязковага мінімуму ў «Пятркоўскім рытуале» 1631 г. Як вынік, метрычныя кнігі на тэрыторыі Беларусі пачалі распаўсюджвацца ў пачатку XVII ст. у асобных парафіях, у той час як масавае вядзенне кніг метрыкацыі варта адносіць да пасляпятркоўскага перыяду (1640-я гг.).

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Антонов, Д. Н. Метрические книги России XVIII – начала XX вв. / Д. Н. Антонов, И. А. Антонова. – Москва : РГГУ, 2006. – 194 с.
2. Архіў парафіі Адшукання Святога Крыжа ў аг. Жырмуны. – Inwentarz Kościoła i beneficium Rzym. Kat. Kościoła w Żyrmunach oddany przez ks. Stefana Wierzbowskiego w 1928 roku 21 kwietnia ks. Ignacemu Bronickiemu w mocy dekretu J. E. Ks. Arcybiskupa Wileńskiego. 1928 r. – 6 арк.
3. Бродель, Ф. Средиземное море и Средиземноморский мир в эпоху Филиппа II : В 3 ч. Ч. 1. Роль среды / Ф. Бродель. – Москва : Языки славянской культуры, 2002. – 496 с.
4. Груша, А. И. Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.) / А. И. Груша. – Минск : Беларуская навука, 2015. – 465 с.
5. Груша, А. И. Недоверие – не из-за него ли появился письменный акт? / А. И. Груша // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. – 2010 – № 1. – С. 131–156.
6. Гофф, ле, Ж. Интеллектуалы в Средние века / Ж. ле Гофф. – Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2003. – 160 с.
7. Лісейчыкаў, Д. В. Комплекс метрычных кніг у фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі / Д. В. Лісейчыкаў // *Архівы і справаводства*. – 2013. – № 3. – С. 78–86.
8. Лісейчыкаў, Д. В. Метрычныя кнігі ўніяцкіх цэркваў Беларусі XVIII ст.: асаблівасці складання і захавання / Д. В. Лісейчыкаў // *Матэрыялы канферэнцыі «Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі: гісторыя і сучаснасць»*, прысвечанай 70-годдзю Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (Мінск, 8 ліпеня 2008 г.). – Мінск : НАРБ, 2008. – С. 94–101.
9. Рыбчонак, С. А. Звесткі па генеалогіі ў метрычных кнігах Беларусі XVII–XVIII стст. / С. А. Рыбчонак // *Гістарычна-археалагічны зборнік*. – Вып. 33. – Мінск : Беларуская навука, 2018. – С. 158–164.
10. Рыбчонак, С. А. Крыніцы масавага паходжання па генеалогіі Беларусі сярэдзіны XVIII – пачатку XX ст. (па матэрыялах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі) : дысертация ... канд. гіст. навук : 07.00.09 / С. А. Рыбчонак. – Мінск, 2010. – 209 с.
11. Цэнтральны навуковы архіў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (далей – ЦНА НАНБ). – Ф. 3С. Воп. 5. Спр. 8. – Электронная копія інвентара парафіі Найсвяцейшай Тройцы ў аг. Рось. 1909 г. – 12 арк.
12. ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 3С. Воп. 18. Спр. 29. – Электронная копія інвентара парафіі Найсвяцейшай Тройцы ў в. Ішкалдзь. 1935 г. – 9 арк.
13. ЦНА НАНБ. – Ф. 3С. Воп. 23. Спр. 2. – Электронная копія інвентара парафіі Св. Яна Хрысціцеля ў в. Сноў. 1938 г. – 3 арк.
14. ЦНА НАНБ. – Ф. 3С. Воп. 24. Спр. 12. – Электронная копія інвентара парафіі Божага Цела ў г. Нясвіж. 1931 г. – 12 арк.

15. ЦНА НАНБ. – Ф. 3С. Вop. 33. Спр. 1. – Электронная копия фрагмента метричной книги парафии Найсвяцейшай Троицы ў в. Германішкі Воранаўскага р-на, 166[0]–1686 гг. – 220 арк.
16. Insadowski, H. Kościelne prawo pogrzebowe / H. Insadowski. – Włocławek : [b/w], 1930. – 176 s.
17. Kakareko, A. Model kapłana-duszpasterza w świetle potrydenckiego ustawodawstwa synodalnego diecezji Wileńskiej (XVI–XVIII wiek) / A. Kakareko // „Mój Kościół w historię wpisany”. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Tadeuszowi Krahelowi, red. T. Kasabuła, A. Szot. – Białystok : Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku, 2007. – S. 156–171.
18. The Council of Trent. The canons and decrees of the sacred and oecumenical Council of Trent, ed. J. Waterworth. – London : Dolman, 1848. – 289 p.
19. Kumor, B. Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych / B. Kumor // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1966. – R. 14. – № 1. – S. 65–75.
20. Kurpas, J. Początki ksiąg metrykalnych / J. Kurpas // Archiwa. Biblioteki. Muzea kościelne. – 1961. – T. 2. – Zeczyt 1–2. – S. 77–94.
21. Macieiówski, B. Epistola pastoralis ad parochos Provinciae Gneznensis / B. Macieiówski. – Cracoviae : In Officina Andrea Petricouij, S. R. M. Typographi, MDCXLI [1641]. – 60 l.
22. Lietuvos valstybės istorijos archyvas. – F. 694. Ap. 5. B. 3352. – Інвентар Адэльскага касцёла Сакольскага дэканата і суправаджальны рапарт да яго. 1925 г. – 3 арк.
23. Ochmański, J. Biskupstwo Wileńskie w średniowieczu. Ustroj i uposażenie / J. Ochmański. – Poznań : Wydawnictwo Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, 1972. – 120 s.
24. Pawlikowska-Butterwick, W. Problemy z wdrażaniem reformy Trydenckiej w biskupstwie Wileńskim w XVI wieku / W. Pawlikowska-Butterwick // Rocznik Lituaniści – 2015. – № 1. – S. 19–36.
25. Rituale Sacramentorum ac aliarum Ecclesiae Caeremoniarum, imp. G. Cieciszowski. – Vilnae : Typis Basilianis, 1799. – 297 p.
26. Synodus Dioecesana Episcopatus Vilnensis Celebrata Vilnae Per Illvstrissimum Et Reverendissimum In Christo Patrem ac Dominum D. Benedictum Woynam, Dei & Apostolicae sedis gratia Episcopum Vilnensem, tertio Martij, Anno Domini millesimo sexcentesimo secundo. – Vilnae : In Officina Academiae Vilnensis Societas Iesu, 1602. – 20 p.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 30.06.2020

Г. А. Флікон-Світа

ІКАНАСТАСЫ ХРАМАЎ Вялікага Княства Літоўскага Ў СВЯТЛЕ ПІСЬМОВЫХ КРЫНІЦ XVI СТ.

Іканастанасы храмаў Вялікага Княства Літоўскага XVII–XVIII стст. неаднаразова прыцягвалі ўвагу спецыялістаў як выдатныя помнікі мастацтва, якія маюць свае адметнасці [11; 14]. Аднак да цяперашняга моманту застаецца невядомым, на якім этапе сфарміраваліся характэрныя рысы беларускага іканастанаса. Гэта абумоўлена поўнай стратай алтарных агароджаў, уладкаваных да апошняй трэці XVII ст., а таксама адсутнасцю іканаграфічных матэрыялаў, якія данеслі б выгляд найбольш старажытных іканастанасаў. Адзінымі крыніцамі па гэтым пытанні могуць служыць пісьмовыя дакументы.

Ва ўсіх навукоўцаў, што звярталіся да гэтай тэмы, нязменна прыводзяцца апісанні толькі трох іканастанасаў з крыніц XVI ст. – у Кобрыне, Лешчы і Супраслі [5; 6; 11; 13; 14; 16]. Аднак натуральна, што на падставе адзінаковых згадак складана рабіць абгрунтаваныя высновы. Звярнуцца да разглядаемай праблемы на новым этапе дазволіла тая акалічнасць, што ў апошнія некалькі гадоў былі выяўлены новыя матэрыялы. Усяго на падставе крыніц XVI – самага пачатку XVII ст. атрымалася сабраць інфармацыю пра структуру і праграму шаснаццаці іканастанасаў¹.

Найбольш раннія (сярод выяўленых) звесткі можна атрымаць з апісання **Кобрынскага манастыра за 1549 г.**: «*Абраз Пераўтварэння Божлага мясцовы <...> Другі абраз стары Пераўтварэння Божлага <...>, а на левым крыласе² абраз Прасвятой Багародзіцы з немаўлём <...>, а другі абраз «Пра цябе радуецца» <...>, а абраз Спаса Нерукатворнага, а дзісус поўны на золаце, а над дзісусам святаў Гасподніх абразоў пяць, а дзесяць невялікіх, а Царская Брама з ківатам на золаце» [7, с. 493]. Відавочна, што іканастанас у дадзеным выпадку быў трох’ярусным і складаўся з мясцовага, святочнага і дзісуснага чыноў.*

У ніжнім рэгістры іконы Ісуса Хрыста справа ад Царскай Браны, традыцыйнай для больш позняга перыяду, у гэты час яшчэ не было. Абраз «Спас Нерукатворны» знаходзіўся, па ўсёй верагоднасці, над Царскай Брамай. Склад дзісуса невядомы, як і невядома, што ва ўяўленні тагачаснага аўтара працытаваных радкоў азначае «поўны». Паміж

¹ Аўтар выказвае шчырую падзяку за дапамогу ў зборы матэрыялаў **Мікалаю Волкаву і Юрыю Мікульскаму**, за кансультацыі – **Дзянісу Лісейчыкаву**.

² Пад «крыласам» тут і далей мелася на ўвазе, хутчэй за ўсё, крыло іканастанаса – левая або правая частка адносна Царскай Браны. Аднак не выключана, што мог мецца на ўвазе клірас.

мясцовым і дэісусным чынамі знаходзіўся святочны, у якім, магчыма, было пятнаццаць абразоў: пяць большых, дзесяць меншых. У апісанні з дакладнасцю гаворка ідзе толькі пра пяць абразоў на сюжэты Божых Святаў, таму астатнія дзесяць гіпатэтычна маглі не належаць да гэтага чыну: гэта маглі быць маленькія іконкі з рознымі выявамі, прымацаваныя ў розных месцах іканастанса.

Тэрмін «дэісус» фігуруе ў гэтым дакуменце таксама і пры апісанні алтара: «у алтары дэісус малы на золаце і абраз Вячэры Гасподняй на золаце» [7, с. 493]. Верагодна, у дадзеным выпадку маецца на ўвазе абраз адпаведнага сюжэта, тады як пры апісанні іканастанса пад такім тэрмінам фігуруе адпаведны чын.

Наступная паводле храналогіі вядомая нам крыніца са звесткамі пра іканастанс – апісанне за **1551–1558 гг.** царквы ў вёсцы **Шчытнікі** (Брэсцкі раён Брэсцкай вобласці): «Дэісус на фарбах, мясцовыя абразы на золаце» [12, с. 285]. З гэтай сціплай нататкі вынікае, што іканастанс складаўся з двух чыноў – мясцовага і дэісуснага; абразы ніжняга чыну былі пакрыты пазалотай.

Да гэтага перыяду належыць апісанне за **1556 г.** маёнтка **Русота** і царквы ў ім у Гродзенскім павеце (цяпер – Гродзенскі раён Гродзенскай вобласці), які належаў Юрыю Валовічу: «царква палатняная падарожная: дэісус на палатне, абраз Св. Троіцы, а другі Панны Марыі на палатне, дзверы Царскія на палатне» [8, с. 22]. Гэтая сціплая нататка сведчыць пра тое, што на землях Вялікага Княства Літоўскага (далей – ВКЛ) такая з’ява, як падарожныя цэрквы, была вядомая, а таксама пра тое, што ўжо ў гэты час у Беларусі існавалі абразы, напісаныя на палатне. Пра паходныя іканастансы ў ВКЛ да цяперашняга часу вядома не было, тым больш пра іх выкарыстанне ў XVI ст. У Расіі па іканаграфічных крыніцах вядомы палатняныя паходныя іканастансы XVIII ст. [18, с. 115–130]. Выяўленыя звесткі дазваляюць казаць пра існаванне такой з’явы і на беларускіх землях. Праграмы гэтага ўнікальнага паходнага іканастанса былі прадстаўлены двума ярусамі. У ніжнім чыне знаходзіліся Царская Брама, абразы Багародзіцы і Св. Троіцы. Увесь верхні ярус быў прадстаўлены выявай «Дэісус», хутчэй за ўсё, на сучэльным кавалку палатна.

Крыніца за **1557 г.** са звесткамі пра іканастанс **Дабравешчанскай царквы Супрасльскага манастыра** (цяпер – на тэрыторыі Польшчы) з’яўляецца дастаткова вядомай і неаднаразова згадвалася ў навуковай літаратуры [5; 6; 16]. Каштоўныя звесткі ўтрымлівае наступная фраза з яе: «Іконніку, што дэісус царкоўны золатам выкладаў і прарокі, і святы і івот, і дзверы Царскія, і ікону жыцця Багародзіцы, дадзена за працу 36 коп і 40 грошаў, а золата царкоўнае. Сербу Няктарыю малеру за «дэісусец» цёплай царквы дадзена 6 коп грошаў, а золата царкоўнае. <...>

За летанісец царкоўны, што на цябле, 3 капы грошаў, а золата царкоўнае <...> А за святы іканастасныя 12 коп і 14 грошаў і 4 пенязі». Апрача таго, адзначаецца, што былі апраўлены 5 мясцовых абразоў. Асобна згадваюцца яшчэ ахвяраванні ад фундатараў, і там фігуруе мясцовы абраз Багародзіцы Адзігітрыі [10, с. 52].

Гэты іканастас з'яўляецца першай вядомай у ВКЛ алтарнай агароджай з прарочым ярусам. Мясцовых абразоў было пяць, а гэта ўказвае на дастаткова развіты мясцовы чын. Адзін з іканастасаў (ці галоўнага храма, ці цёплай царквы) дакладна быў цяблавым (хутчэй за ўсё, у той перыяд яны абодва, як і іншыя іканастасы зямель Беларусі, былі цяблавымі, архітэктурныя іканастасы з'явіліся ў XVII ст.), пра што сведчыць згадка пра выкананне Няктарыем роспісу на цябле. Гэтая крыніца не толькі дае карысныя звесткі для вывучэння іканастасаў, але таксама дакладна ўказвае на дату яго вырабу, што дазваляе атрымаць важныя даныя для вывучэння эвалюцыі алтарных агароджаў у храмах ВКЛ.

У інвентары маёнтка **Рось** (цяпер – Ваўкавыскага раёна Гродзенскай вобласці), складзеным у **1571 г.**, маецца апісанне іканастаса **царквы Св. Іллі**: «дзверы паўночныя збоку, дзверы Царскія – з кітайкі³, на цябле 11 абразоў, мясцовыя – 3: адна Хрыста Збавіцеля, другая Святой Прачыстай, трэцяя Святога Іллі» [9, с. 146]. З гэтага вынікае, што іканастас быў цяблавым, складаўся з мясцовага і дзісуснага чыноў, Царская Брама была прадстаўлена не дзвярыма, а – завесай. Такая практыка вядомая з даўніх часоў і, як бачна, захоўвалася і ў некаторых цэрквах ВКЛ у сярэдзіне XVI ст. Дзяканскія дзверы, што ўласціва для архаічных іканастасаў, былі адны. Тут упершыню сярод прыведзеных вышэй прыкладаў дакладна гаворыцца пра абраз Ісуса Хрыста ў мясцовым чыне.

Яшчэ адна надзвычай каштоўная крыніца за **1571 г.** – інвентар **царквы Св. Варвары ў г. Слуцку** (Мінская вобласць). З апісання вынікае, што ў храме было тры алтары, адпаведна прыводзяцца звесткі пра тры іканастасы. Галоўны апісаны наступным чынам: «Дзверы Царскія <...>, мясцовая ікона Святой Варвары <...> побач з той іконай абраз Святога Міколы, <...> абраз Святога Юрыя <...> над ім стаіць абраз Уваскрашэння Хрыстовага <...> побач з ім – Увасабленне Прачыстай⁴ <...> абраз Св. Міколы <...> На левым крыласе: абраз Св. Прачыстай <...> над тым абразом Укрыжаванне Хрыстовае. Абраз Св. Міколы <...> Дзверы Паўночныя Св. Міхайла <...> абраз Св. Тэадора <...> Тут жа абраз Св. Варвары і Св. Настассі і Св. Параскевы. Дзісус вялікі ў адзі-

³ Від тканіны.

⁴ Хутчэй за ўсё, маецца на ўвазе абраз іканаграфічнага тыпу «Багародзіца Прадвесце».

націці ліках. Другі дзісус пад тым малы <...> у дзевяці ліках. Пад вялікім дзісусам абразы два: абраз Спаса Нерукатворнага і Св. Прачыстай <...>» [1, с. 3–4]. Прыблізнае размяшчэнне абразоў можна прадставіць наступным чынам:

**Схема 1. Размяшчэнне (прыблізнае) абразоў галоўнага іканастаса
Слуцкай царквы Св. Варвары ў 1571 г.**

11 абразоў (дзісусны чын)									
9 абразоў (верагодна, святочны чын)				Прачыстая Спас Нерукатворны		працяг			
Варвара, Настасся, Параскева	Тэадор	Паўночная брама: Міхаіл	Мікола	Царская Брама		Варвара	Мікола	Уваскрэшэнне Юрый	Багародзіца Прадвесце
			Багародзіца						Мікола

Царская Брама была драўляная, а не проста прадстаўленая завесай у праёме. Абраз Ісуса Хрыста ў мясцовым чыне не было, а пры гэтым тут знаходзілася шмат абразоў. З левага боку, што з'яўляецца традыцыйным, была паўночная брама. Паказальна, што на ёй была напісана выява Міхаіла Арханёла. У наступным стагоддзі такі сюжэт дыяканскіх дзвярэй стане даволі пашыраным. Гэта першая згадка пра наяўнасць выявы на дыяканскіх дзвярах. Пад тэрмінам «дзісус» у дадзеным выпадку, няма сумневу, маецца на ўвазе «чын». Той з іх, які фігуруе як «вялікі», відавочна, уласна і з'яўляецца дзісусным. Паміж мясцовым і дзісусным ярусамі знаходзіўся святочны, які ў гэтым выпадку складаўся з дзевяці абразоў.

У гэтым жа будынку былі два бакавыя прыдзелы. Адзін з іх (верагодна, правы) быў асвечаны ў гонар **Увядзення Багародзіцы ў храм**. На той час у ім быў двух'ярусны іканастас, які складаўся з мясцовага,

прадстаўленага двума («Увядзення Багародзіцы ў храм» і «Багародзіца»), і дэісусага, прадстаўленага адзінаццацю абразамі, чыноў [1, с. 5]. Другі прыдзел храма асвечаны, як адзначна ў інвентары, у гонар **Св. Пятніцы** («Prydel S^oe Piatnicy»). У народзе Пятніцай называлі адну са Святых Параскеў. Параскеве-Пятніцы прысвечаны ў царкоўным календары дзве даты: 14 і 28 кастрычніка паводле старога стылю. На іх прыпадаюць дні шанавання Параскевы Сербскай і Параскевы Іканійскай адпаведна. Аднак, акрамя іх, вядомы і іншыя шанаванія ў хрысціянстве святыя з такім імем. Паказальна, што ў іканастасе гэтага прыдзела былі прадстаўлены абразы акурат розных святых Параскеў, пра што гаворыць іх рознае абазначэнне ў дакуменце: «Дзверы царскія <...> ікона Св. Пятніцы <...> абраз Св. Параскевы <...> абраз Св. Пятніцы <...> На левым крыласе абраз Увасабленне Прачыстай, абраз Св. Пятніцы, дзверы Царскія маляваныя, дзверы Паўночныя – Св. Апосталы Пётр і Павел, Дэісус у васьмі ліках <...>» [1, с. 5].

Тут двойчы згадана Царская Брама, што ўносіць незразумеласць, але хутчэй за ўсё пісар яе прыгадаў у другі раз, каб праз супастаўленне перайсці да дыяканскіх дзвярэй: так, Царская Брама была фарбаваная і пазалочаная, а на Паўночнай Бране была, напэўна, напісана выява Св. Пятра і Паўла (нельга выключачь і верагоднасць таго, што маесца на ўвазе асобны абраз такога сюжэта ля дыяканскіх дзвярэй). У выглядзе схемы гэты іканастас можна прадставіць прыблізна наступным чынам:

Схема 2. Размяшчэнне (прыблізнае) абразоў іканастаса бакавога (правага?) прыдзелу Слуцкай царквы Св. Варвары ў 1571 г.

8 абразоў (дэісусны чын)					
Паўночныя дзверы: Пётр і Павел	Параскева-Пятніца	Багародзіца Правдвесце	Царская Брама	Параскева-Пятніца	Параскева-Пятніца

Наступная паводле храналогіі крыніца – інвентар **1575 г. царквы Св. Іллі ў Слуцку**: «У самой царкве Дэісус у дзевяці персонах <...>, абраз вялікі мясцовы – Св. Прарока Іллі <...>, другі абраз побач з ім <...> Св. Міколы і Прарока Іллі, пры тых жа – абраз Св. Кузьмы і Дзям'яна <...>, над тым жа абразом – Кузьмы і Дзям'яна <...>, на левым

крыле абраз Найсвяцейшай Багародзіцы <...>, другі абраз <...> Найсвяцейшай Багародзіцы <...>, пры тых жа абразях – Св. Дзмітрыя <...>, пры тым – абраз Узвядзення Св. Крыжа <...>, над паўночнымі дзвярыма абраз Уваскрашэння Божага <...>, над Царскімі дзвярыма абраз Спаса <...>, пры ім абраз Св. Троіцы і Найсвяцейшай Багародзіцы <...>, абразы два там жа: адзін – Хрыстос, які сядзіць, а другі – Уваскрашэння <...>, над мясцовымі абразамі – малых абразоў <...> шэсць, там жа абразоў шэсць на левым крыле; над Найсвяцейшай Багародзіцай – чатыры малыя абразы: два на золаце і два на срэбры <...>» [3, с. 4]. Таксама пры апісанні згадваюцца абразы, пра якія гаворыцца, што яны «за крыламі» – магчыма, яны не ўваходзілі ў структуру іканастанаса. Абраз Спаса над Царскай Брамай, верагодна, быў прадстаўлены ў іканаграфіі «Спас Нерукатворны». У цэлым, з гэтага дакумента не заўсёды дакладна зразумела размяшчэнне ікон, аднак прыблізную іх паслядоўнасць можна прадставіць у выглядзе наступнай схемы:

**Схема 3. Размяшчэнне (прыблізнае) абразоў іканастанаса
Слупкай царквы Св. Іллі ў 1575 г.**

9 абразоў (дзісусны чын)							
				Хрыстос на прастоле; Уваскрашэнне			
6 абразоў (святочны чын?)				Багародзіца		6 абразоў (святочны чын?)	
				Троіца			
Паўночная Брама	Уваскрашэнне	Узвядзенне Крыжа	Дзмітрый	Багародзіца	4 абразкі	Спас	
						Царская Брама	Ілля
Багародзіца							Мікола і Ілля
							Кузьма і Дзям'ян Кузьма і Дзям'ян

Па гэтай жа царкве захавалася і крыніца за 1602 г. Таму можна дакументы вывучаць комплексна: «Дзверы Царскія <...>, мясцовы абраз

Св. Прарока Іллі <...> на тым жа мясцовым абразе – абразок невялікі Хрыстовы <...> Там жа на правым крыле – цудадзеіны абраз Св. Міколы, Св. Прарока Іллі <...> пасярод Брам Царскай і Паўночнай – мясцовы абраз Найсвяцейшай Багародзіцы <...>, ля таго мясцовага абразка – абраз Св. Кузьмы і Дзям’яна <...> там жа абразок невялікі Найсвяцейшай Багародзіцы <...>, над тымі ж абразамі тры абразы: абраз цудадзеіны Хрыстоў, абраз Укрыжавання Хрыстовага, абраз Прападобнай Сафіі <...>, Паўночная Брама з абразом Св. Міхаіла <...> На левым крыле ля Паўночных дзвярэй мясцовы абраз Найсвяцейшай Багародзіцы <...>, пры ім жа абраз Св. Троіцы <...>, над тымі ж абразамі і над паўночнымі дзвярыма – малых абразоў адзінаццаць. Дэісус у дзевяці персонах <...> Там жа ля дэісуса абраз Св. Прарока Іллі і Св. Міколы на адной дошцы <...> Над дэісусам вялікі Крыж» [3, с. 47–48].

Хоць у мясцовым чыне адбыліся змены, аднак зразумела галоўнае – ніжні ярус і папярэдне, і цяпер быў развітым і ўключаў вялікую колькасць абразоў. Тут, як і ў Варварынскай царкве г. Слуцка, на дыяканскіх дзвярах была напісана выява Міхаіла Арханёла. Другі ярус, відавочна, святочны, хоць гэта і не ўказана ў дакуменце, утрымліваў 11 абразоў (на 1575 г. адзначана, што з кожнага боку па шэсць – усяго 12), дэісус – 9, у наверхшы паміж 1575 і 1602 г. з’явіўся крыж.

**Схема 4. Размяшчэнне (прыблізнае) абразоў іканастанаса
Слуцкай царквы Св. Іллі ў 1602 г.**

Крыж							
9 абразоў у дэісусе							Мікола і Ілля
11 малых абразоў (святочны чын?)							
Троіца	Багародзіца	Паўночная Брама: Міхаіл Арханёл	Хрыстос, Укрыжаванне, Св. Сафія		Царская Брама	Ілля	Мікола
			Кузьма і Дзям’ян	Багародзіца			
							Ілля

Да самага пачатку XVII ст. належыць дакумент па яшчэ адной Слуцкай царкве, якую нельга абмінуць увагай. У царкве Св. Юрыя г. Слуц-

ка на 1604 г. было тры іканастасы. Галоўны складаўся з трох ярусаў. У мясцовым чыне, па ўсёй верагоднасці, было шэсць абразоў. Справа ад Царскай Брамы – два абразы Св. Юрыя-Змеяборца і адзін – Св. Міколы; злева – Багародзіцы, зноў жа Св. Юрыя-Змеяборцы і Св. Параскевы. Згадваюцца два маленькія абразы: Св. Юрыя і Багародзіцы, якія былі прымацаваны да мясцовых абразоў такіх жа сюжэтаў. Яны, відавочна, у структуру іканастаса не ўваходзілі. Цікава, што два мясцовыя абразы, размешчаныя непасрэдна ля Царскай Брамы з абодвух бакоў, паходзілі з Маскоўіі (згадваюцца як маскоўскія). Над мясцовым чынам размяшчаўся другі, прадстаўлены 32 маленькімі абразамі, верагодна, на сюжэты божых і багародзічных святаў, а яшчэ тры невялікія абразы знаходзіліся над Царскай Брамай. Трэці ярус – дэісусны – быў прадстаўлены 12 абразамі, а ў наверх іканастаса знаходзілася фігуратыўнае Укрыжаванне і два абразы, найбольш верагодна, Багародзіцы і Яна Багаслова [4, с. 21–22].

**Схема 5. Размяшчэнне (прыблізнае) абразоў галоўнага іканастаса
Слуцкай царквы Св. Юрыя ў 1604 г.**

Укрыжаванне і 2 абразы						
12 абразоў у дэісусе						
32 малыя абразкі (святочны чын?)						
Параскева	Юрый	Багародзіца	3 абразкі	Юрый	Юрый	Мікола
			Царская Брама			

У гэтым храме былі два бакавыя прыдзелы. У дакуменце за 1604 г. няма інфармацыі пра іх пасвячэнне, але з інвентара за 1691 г. вынікае, што правы быў у гонар «Стрэчання» (у дакуменце – «Ачышчэння Дзевы Марыі»), а левы – Св. Савы [2, с. 7]. У правым прыдзеле знаходзіўся: «дэісус у пяці ліках, напісаны на золаце. Дзверы Царскія, маляваныя на фарбе. Пад Царскімі дзвярыма дэісус малы ў сямі ліках <...>» [4, с. 22]. Незразумелым тут з'яўляецца ўказанне, што пад Царскай Брамай знаходзіўся дэісус. Магчыма, пісар памыліўся і напісаў «пад» замест «над». Хутчэй за ўсё, гэты іканастас складаўся з мясцовага, святочнага («малы дэісус») і дэісуснага («вялікі дэісус») чыноў. Каля Царскай Брамы з аднаго боку быў абраз Стрэчання «маскоўскай работы», з другога – Прасвятой Багародзіцы. Над дыяканскімі дзвярыма знаходзіўся

абраз «Прачыстай». Звяртае на сябе ўвагу тое, што пры апісанні гэтага прыдзела згадваецца Паўночная Брама, а пры апісанні цэнтральнай часткі і левага прыдзела, які будзе ахарактарызаваны ніжэй, не. Значыць, уваход у дыканнік ажыццяўляўся праз правы прыдзел.

У левым прыдзеле іканастанс складаўся з мясцовага і дзісуснага чыноў. Тут, як і ў іканастансе правага прыдзела, у мясцовым чыне былі толькі два абразы: справа ад Царскай Браны прастольнага святога Савы, які паходзіў з Масковіі, злева – Багародзіцы. У верхнім ярусе быў дзісус «у сямі ліках» [4, с. 22–23].

Вяртаючыся да крыніц XVI ст., варта засяродзіцца на алтарных агародках у храмах Турава-Пінскай епархіі. У саборнай царкве Успення Багародзіцы г. **Турава** (цяпер – Жыткавіцкі раён Гомельскай вобласці) у **1585 г.** было *«абразоў вялікіх дзісусных, што высока стаяць, тых сем <...> Над дзісусам абраз Укрыжаванне з абразом Прачыстай і Яна Багаслова. Пад дзісусам малых святочных абразоў, нічым не апраўленых, дваццаць дзевяць. Царская Брама разьбяная, пазалочаная. Побач з Царскай Брамай абразы тры: Спаса, абраз Прачыстай, Яна Хрысціцеля»*. Асобна згадваецца абраз Успення *«наместный»* [17, с. 185–186]. У дадзеным выпадку каштоўна тое, што дакладна гаворыцца пра святочны чын і пра колькасць абразоў у ім, а таксама пра навірша.

За **1588 г.** захавалася апісанне **храма Успення Багародзіцы Лешчынскага манастыра** (цяпер – у межах г. Пінска Брэсцкай вобласці), якое, у адрозненне ад шэрагу вышэйпрыведзеных дакументаў, падрабязна вывучалася нашымі папярэднікамі [5; 13]. У мясцовым чыне трох’яруснага іканастанса была ўжо складзена тая праграма, якая назіралася і ў пазнейшыя часы: справа ад разьбяной пазалочанай Царскай Браны знаходзіліся абразы Ісуса Хрыста і прастольны – Успення, злева – Багародзіцы. Абапал апошняга былі тры невялікія абразы – Укрыжавання, Св. Міколы, Св. Юрыя. На правым «крыласе» яшчэ два абразы – вялікі «Страшны суд» і меншы «Спас» (незразумела, ці ўваходзілі яны ў склад іканастанса). Згадваецца без указання месца «Спас Нерукатворны» [13, с. 106].

Асобна гаворыцца, што над Царскай Брамай знаходзіўся абраз «Узнясенне». У святочным чыне было дваццаць малых абразкоў. У трэцім ярусе *«дзісус стаячы пазалочаны, дзевяць абразоў»* [13, с. 106]. Звяртае на сябе ўвагу эпітэт *«стоячий»* у дачыненні да дзісуса. Хутчэй за ўсё, маецца на ўвазе, што постаці на гэтай кампазіцыі прадстаўлены ў поўны рост. Паколькі складальнік апісання гэта асобна адзначыў, то напрошваецца выснова, што такі спосаб паказу выявы быў у той перыяд рэдкасцю. Варта адзначыць, што абразы з адпаведнага яруса іншых іканастансаў (а найбольш раннія належаць да першай паловы XVII ст.), якія дайшлі да нашага часу, усе прадстаўляюць Апосталаў у поўны рост. Верагодна, такая практыка пачала з’яўляцца ў канцы XVI ст., але тады

яна была яшчэ рэдкасцю. Царква на 1588 г. згадваецца ў гэтым інвентары як новая, і нават не ўсе працы па яе ўладкаванні былі завершаны. Відавочна, што іканастанс якраз тады і быў зроблены.

З больш позніх дакументаў за 1595 і 1620 гг. вынікае, што колькасць абразоў мянялася. Так, назіраецца паступовае скарачэнне ікон у святочным чыне: было 20, пасля – 15, пазней – 14. У мясцовым адбывалася наадварот: былі чатыры вялікія і чатыры малыя (калі ўлічваць і тыя, якія згадваюцца «*на крыласах*»), пазней гаворыцца пра пяць вялікіх, пазней – пра восем. На 1595 г. у наверх было «Укрыжаванне з Перадстаячымі», прадстаўленае крыжам і двума абразамі паабাপал [15, с. 12, 19].

У манастыры была таксама і **цёплая царква Святога Духа**. Іканастанс у ёй на 1588 г. (у інвентарах 1595 і 1620 гг. гэтая царква не згадваецца) выглядаў наступным чынам: «*дзісус на фарбах, абразоў дзевяць. Над дзісусам крыж вялікі з вянцамі пазалочанымі <...> Мясцовых абразоў вялікіх: адзін Спаса <...>, другі абраз Саішэсія Св. Духа <...>, трэці абраз Нараджэнне Хрыстовае, чацвёрты абраз Прачыстай. Царскія дзверы выбайкай завешаны. А над Царскай Брамай Тайная вячэра <...>*» [13, с. 106]. Тут звяртае на сябе ўвагу ўжо распрацаваны склад мясцовага чыну і наяўнасць «Тайнай вячэры» над цэнтральнымі дзвярыма, а таксама размяшчэнне «Укрыжавання» ў наверхшы, а не простага крыжа, пра што сведчыць згадка пра вянцы, якія, зразумела, былі над галавой Ісуса Хрыста і, магчыма, перадстаячых.

Лешчынскі манастыр знаходзіўся зусім побач з **г. Пінскам**, у якім дзейнічаў кафедральны сабор **Нараджэння Божай Маці**. Захавалася яго апісанне за **1603 г.** са звесткамі пра іканастанс: «*Дзісус новы і абразоў дзевяць, пад дзісусам – мясцовыя абразы, гэта значыць вялікіх абразоў шэсць, да таго ж святочных малых абразоў дваццаць чатыры <...>*» [17, с. 188]. Звяртае на сябе ўвагу вялікая колькасць абразоў у мясцовым і святочным чынах. Каштоўнай з’яўляецца таксама згадка пра навізну «Дзісуса». Цікава, што Успенскі храм Лешчынскага манастыра і сабор у Пінску займелі іканастансы прыблізна ў адзін прамежак часу. І, як бачна, яны мелі агульнасць у іх складзе: развіты мясцовы чын, 20 і 24 абразы адпаведна ў святочным, па 9 ікон першапачаткова ў Дзісусе ў абодвух выпадках.

Такім чынам, выяўлення звесткі сведчаць пра наступнае:

1. Іканастансы, якія знаходзіліся ў храмах у сярэдзіне XVI – самым пачатку XVII ст. складаліся з двух (мясцовы і дзісусны) ці трох (мясцовы, святочны, дзісусны) ярусаў. Чатырох’ярусны (мясцовы, святочны, дзісусны, прарочы) іканастанс Дабравешчанскай царквы Супрасльскага манастыра, уладкаваны ў 1557 г., быў, па ўсёй верагоднасці, першым ці адным з першых у ВКЛ такой праграмы; гэта самы ранні выяўлены на дадзены момант прыклад наяўнасці прарочага чына.

2. Колькасць абразоў у ніжнім ярусе была розная. Найменш абразоў знаходзілася ў іканастасах бакавых прыдзелаў, што абумоўлена невялікай прасторай гэтых частак храма. Пры гэтым ва ўсіх выпадках, дзе ўказаны сюжэты мясцовых абразоў, назіралася тое, што злева ад Царскай Браны знаходзілася багародзічная выява, а справа – прастольная. У некалькіх іканастасах у мясцовым чыне было па дзве і больш ікон, адпаведных тытулу храма.

3. Рэдкасцю з’яўлялася тое, што ў ніжнім ярусе побач з Царскай Бранай, справа ад яе, знаходзілася ікона Ісуса Хрыста. Такое было толькі ў царкве Св. Іллі ў маёнтку Рось на 1571 г., саборы Турава на 1585 г. і абодвух цэрквах Лешчынскага манастыра на 1588 г. Паколькі невядомыя нават прыблізныя даты вырабу большасці разгледжаных алтарных агароджаў, то невядома, на якім этапе склаўся ніжні ярус у той праграме, у якой працягнуў існаванне ў наступныя стагоддзі. Аднак няма сумневу, што да XVI ст. гэтага яшчэ не было. Верагодна, практыка размяшчаць абраз Ісуса Хрыста ля Царскай Браны справа, за ім – прастольную ікону, а злева ад Царскай Браны – багародзічную, у іканастасах ВКЛ узнікла недзе ў сярэдзіне – другой палове XVI ст. і назіралася ў тых іканастасах, якія тады былі ўладкаваны.

4. Царская Брана ў XVI ст. у некаторых выпадках была прадстаўлена толькі палатнянай завесай без дзвярэй. Магчыма, што гэта захоўвалася толькі ў архаічных іканастасах, а ў новых, зробленых у XVI ст., ужо былі драўляныя створкі. Пра выявы на апошніх не адзначана ні ў водным выпадку. Аднак у шэрагу прыкладаў пра драўляныя дзверы гаворыцца, што яны «часткова на фарбах, часткова – на золаце», згадваюцца і разьбяныя дзверы. Верагодна, у гэты час на іх не было жывапісных выяў.

5. Дыяканскія дзверы ў гэты час яшчэ не былі парнымі. Адзін праход, які зачыняўся імі, знаходзіўся, за выключэннем Юравай царквы г. Слуцка, злева ад Царскай Браны. У двух іканастасах г. Слуцка на дыяканскіх дзвярах былі напісаны абразы Міхаіла Арханёла.

6. Над Царскай Бранай, верагодна, у трох іканастасах знаходзіўся «Спас Нерукатворны». Гэта яшчэ не было ўстойлівай традыцыяй, аднак на другую палову XVI ст. атрымала пэўнае распаўсюджанне. Таксама быў і прыклад размяшчэння над Царскай Бранай абраза «Тайная Вячэра».

7. Святочны чын, пры яго наяўнасці, складаўся ва ўсіх выпадках з рознай колькасці абразоў. Гэта сведчыць пра тое, што ў XVI ст. ён яшчэ не сфарміраваўся канчаткова. Адзначым, што і пазней ён мог утрымліваць розную колькасць ікон, аднак поўным быў той, які ўключаў 12 абразоў Божых Святаў, і такіх прыкладаў было даволі шмат (часам абразоў было менш, што тлумачылася шырынёй іканастаса і спосабам

кампаноўкі ў ім ікон, а таксама вядомы выпадак больш разгорнутага святочнага яруса – з 24 ікон у іканастасе мястэчка Шарашова (цяпер – Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці). У XVI ст. святочны чын быў у дзесяці іканастасах, у палове з якіх ён налічваў больш за 12 абразоў. Гэта значыць, што тут знаходзіліся не толькі абразы двудзясятых святаў, а яшчэ і іншыя выявы.

8. Дзісусны чын мог быць прадстаўлены рознай колькасцю абразоў. На сярэдзіну XVI ст. ужо мелася ўяўленне пра тое, як павінен выглядаць поўны дзісус, пра што сведчыць ужыванне адпаведнага эпітэта. Аднак, на жаль, не выяўлена звестак пра тое, колькі ён утрымліваў абразоў і якіх сюжэтаў. Найбольшая колькасць ікон у такім ярусе – 12, а найчасцей зафіксаваныя лічбы – 7, 9 і 11. Зыходзячы з колькасці, магчыма меркаваць, што апостальскі дзісус, які нязменна знаходзіўся ў беларускіх іканастасах з сярэдзіны XVII ст. і складаўся ўласна з абраза «Дзісус» і выяў 12 Апостаў (часам тут бывала меншая колькасць абразоў, але гэта было хутчэй выключэннем) на канец XVI ст. яшчэ не развіўся да канца.

9. Зафіксаваны чатыры прыклады, калі ў наверх было «Укрыжаванне з перадстаячымі», адзін – калі там размяшчаўся Крыж. Дакладна вядома, што ў двух храмах «Укрыжаванне» з’явілася ў самым канцы XVI ст.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Archiwum Główne Akt Dawnych (далей – AGAD). – Archiwum Radziwiłłow (далей – AR). Dz. VIII. Nr. 527. – Акт фундацыі і апісанне стану царквы Св. Варвары ў г. Слуцку ва ўладаннях Радзівілаў. 1571–1863 гг. – 48 арк.
2. AGAD. – AR. Dz. VIII. Nr. 528. – Акт фундацыі і апісанне стану царквы Св. Юрыя ў г. Слуцку ва ўладаннях Радзівілаў. 1575–1829 гг. – 30 арк.
3. AGAD. – AR. Dz. VIII. Nr. 536. – Акт фундацыі і апісанне стану кляштар базільянак з царквой Св. Іллі ў г. Слуцку ва ўладаннях Радзівілаў. 1553–1826 гг. – 106 арк.
4. AGAD. – AR. Dz. VIII. Nr. 537b. – Акты фундацыі і апісанне стану праваслаўных цэркваў і манастыроў Слуцкай прапапоіі і архімандрыі ва ўладаннях Радзівілаў. 1632–1833 гг. – 577 арк.
5. Janocha, M. Ikonostasy w cerkwiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku / M. Janocha // Przegląd Wschodni. – 2002. – Т. VIII, з. 4(32). – S. 897–921.
6. Tomalska, J. Uwagi na temat wyposażenia cerkwi Zwiastowania w Supraślu w XVI i XVII wieku / J. Tomalska // Studia Podlaskie. – Т. XX. – Białystok, 2012. – S. 27–53.
7. Акты Виленской археографической комиссии (далей – АВАК). – Т. VI : Акты Брестского городского суда, акты Брестского Подкоморского суда, акты Брестской Магдебургии, акты Кобринской Магдебургии, акты Каменецкой Магдебургии. – Вильна : Типография Губернского правления, 1872. – 742 с.

8. АВАК. – Том XIV: Инвентари имений XVI в. – Вильна : Типография А. Г. Сыркина, 1888. – 727 с.
9. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа (далее – АСДкИС-ЗР). – Т. 1: [документы 1406–1800 гг. / сост.: П. А. Гильтебрандт, Ф. Г. Елсонский, А. Л. Миротворцев]. – Вильна : Печатня Губернского Правления, 1867. – 409 с.
10. АСДкИС-ЗР. – Т. 9: [документы 1505–1829 гг. / изданием и переводом заведывал А. Демьянович]. – Вильна : Печатня Губернского Правления, 1870. – 486 с.
11. Ветер, Э. И. Об особенностях белорусского иконостаса / Э. И. Ветер // Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. – 1978. – № 4(34). – С. 186–191.
12. Выбраныя дакументы да гісторыі Беларусі за 1481–1591 гг. з Нацыянальнага архіва ў Кракаве: з калекцыі Русецкіх і іншых / падрыхтаваў Ю. М. Мікульскі // Беларуская даўніна. – Вып. 2. – Мінск : [б/в], 2015. – С. 261–307.
13. Довгялло, Д. И. Пинский Лещинский монастырь в 1588 г. (извлечение из «Минских епархиальных ведомостей» за 1909 г.) / Д. И. Довгялло. – Минск : типография С. А. Некрасова, 1909. – 27 с.
14. Духан, И. Н. О программе и составе иконостасов Белоруссии XVII–XVIII вв. / И. Н. Духан // Советское славяноведение. – 1988. – № 2. – С. 70–84.
15. Миловидов, А. И. Архив упраздненного Пинского Лещинского монастыря / А. И. Миловидов; издание Императорского общества истории и древностей российских. – Москва : [б/и], 1900. – 33 с.
16. Николай, архимандрит (Далматов). Супрасльский Благовещенский монастырь. Историко-статистическое описание. – Санкт-Петербург, 1892. – 611 с.
17. Описи ризницы Турово-Пинской епископии (1585–1631 гг.) / подрыхтаваў Ю. М. Мікульскі // Беларуская даўніна. – Вып. 2. – Мінск : [б/в], 2015. – С. 179–200.
18. Постернак, К. В. Особенности архитектурно-декоративного убранства петербургских барочных иконостасов середины XVIII века (1740-е–1760-е годы): диссертация на соиск. науч. степ. кандидата искусствоведения: 17.00.09. – Москва, 2014. – 282 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 04.05.2020

Гісторыя

Я. С. Глінскі

МЯДОВАЯ ДАНИНА ЯК БАЯРСКАЯ ПАВІННАСЦЬ: ПРЫКЛАД МАЁНТКА СТАРЫЦА КАПЫЛЬСКАГА КНЯСТВА Ў XVII–XVIII СТСТ.

Маёнтак Старыца, які ў XVI ст. належаў князям Алелькавічам-Слуцкім, а затым перайшоў да біржанскай лініі роду князёў Радзівілаў, меў традыцыйную для падобных вялікіх магнатскіх уладанняў структуру жыхароў – апрача асадных і цяглых сялян, у ім пражывалі зямяне, якія неслі службу ў ваенных фарміраваннях уладальнікаў, а таксама прадстаўнікі разнастайных катэгорый сялян-слуг, перш за ўсё, баяры.

Першыя падрабязныя звесткі пра склад жыхароў маёнтка Старыца адносяцца да 1640-х гг. – часу перад казацка-сялянскай вайной і нападам Маскоўскай дзяржавы. Паводле інвентара ад 1646 г., зямяне цалкам насялялі вёскі Кандратавічы і Грывец, зямянскія валокі меліся таксама ў цяглай вёсцы Яўсеевічы [1, арк. 329, 331–332, 333 адв.]. У сваю чаргу баяры размяшчаліся ў шэрагу невялікіх населеных пунктаў [1, арк. 332 адв.–333, 335 адв.]¹. У выпадку зямлян асноўнай павіннасцю з’яўлялася ваенная служба, пры адсутнасці неабходнасці ў ёй яны плацілі чынш у памеры 12 коп грошаў з 5 валок (зямянскага «каня»). Такі ж чынш, але на пастаяннай аснове плацілі баяры. Ваеннай службы яны не выконвалі, што набліжала іх да звычайных сялян, якія, зрэшты, нават у цалкам асаднай вёсцы Пырашава (Пырашаўская Слабада) плацілі большы чынш і выконвалі дадатковыя натуральныя павіннасці [1, арк. 335]. Абавязкам, які вылучаў старыцкіх баяр, была выдача мёду – на 1646 г. у памеры 5 вёдзер [1, арк. 332 адв.].

¹ Апрача таго, чатыры баярскія сям’і Сакірыцкіх жылі сярод цяглых сялян у вёсцы Вуглы [1, арк. 325 адв.].

Ужо ў гэты час склад баярскай грамады быў дастаткова стракатым, што адлюстроўвала прамежкавы (паміж зямлянамі і сялянамі) статус гэтай сацыяльнай групы [31, с. 160]. Напрыклад, сярод старыцкіх баяр згадваліся Корзуны [1, арк. 333]. Гэты род знаходзіўся на службе ў былых уладальнікаў Слуцкага і Капыльскага княстваў Алелькавічаў ужо ў сярэдзіне XVI ст. і выконваў характэрныя для зямлян ваенныя павіннасці. Першапачатковым іх месцам пражывання на Случчыне з'яўляўся засценак Касынічы, які належаў да Старчыцкага двара [4, арк. 719 адв.–720; 36, с. 117, 265]. Самі Корзуны выводзілі сябе (не заўсёды на падставе пераканаўчых доказаў) з паўнапраўнай кіеўскай і брацлаўскай павятовай шляхты [33, с. 274–275; 35, с. 413–414]. У любым выпадку нават у суседнім са Старыцай маёнтку Баславічы Корзуны былі зямлянамі ўжо ў пачатку 1660-х гг. [17, к. 10]. Падчас доказу дваранства пры «разборы шляхты» ў XIX ст. старыцкія Корзуны апеялялі да супольнага паходжання з баславіцкімі Корзунамі (з засценка Клешаў) і выводзілі сябе, сярод іншага, ад Дзяніса Корзуна, які ў 1642 г. набыў зямлю ў Клешаве ў Амялляна Лук'янавіча Корзуна [4, арк. 720–720 адв.]. Гэта не адпавядала рэчаіснасці. Як адзначалася вышэй, Корзуны (Васіль, Багдан, Амяллян і Іван) былі жыхарамі Старыцы прыкладна ў той жа час – ужо ў 1646 г. [1, арк. 333]. Зрэшты, выключачь паходжанне старыцкіх Корзунаў менавіта з Клешава нельга. Баславіцкія Корзуны ў пачатку 1660-х гг. былі дастаткова разгалінаваным родам і складалі істотную частку насельніцтва засценка Клешаў [17, к. 10]. Нейкая частка з іх раней магла аказацца ў суседнім маёнтку Старыца.

Асноўнае насельніцтва баярскай вёскі Шылаўшчына складалі носьбіты прозвішча Татур (5 з 9 сямей). Пры гэтым Татуры пражывалі і ў зямлянскім паселішчы Грывец [1, арк. 333 адв., 335 адв.]. У іншых мясцовасцях Слуцкага і Капыльскага княстваў яны ў гэты час былі ўжо несумненнымі зямлянамі [36, с. 324].

Верагодна, замацаванне Корзунаў і часткі Татураў на баярскай службе было абумоўлена гаспадарчымі патрэбамі. Пра некаторых Татураў дакладна вядома, што яшчэ да маскоўскага нападу яны ўдзельнічалі ў заворванні раней незагаспадараных зямель (распрацоўвалі надзелы, якія ўжо ў другой палове XVII ст. склалі аснову будучага засценка Чарнічны) [18, к. 59, 74–75; 19, к. 67]. Напэўна, і Татуры, і Корзуны ў першай палове XVII ст. пераводзіліся ў Старыцу радзівілаўскай адміністрацыі у якасці каланізатараў, якія расчышчалі зямлю ад лесу пад ворыва. Паколькі на той момант патрэбы ў павелічэнні колькасці зямлянскага насельніцтва не было, яны пераважна аказаліся на баярскай службе. Больш за тое, адзін з Татураў (Івашка) нават сядзеў на сялянскім надзеле ў вёсцы Капцы, а Яська Татур (Татуrowіч) пражываў у мястэчку Слабодка [1, арк. 336, 344].

Калі Корзуны і Татуры з'яўляліся выхадцамі з зямянскага асяроддзя, то шэраг іншых старыцкіх баяр меў родзічаў сярод сялян. Баярын Рыгор Сісуновіч з Баркаўцоў адначасова меў чыншавы надзел у вёсцы Старыца, там жа жыў іншы Сісуновіч – Фёдар, які належаў да сялян-слуг (з'яўляўся гайдуком). У вёсцы Сычаўцы ў 1646 г. паказаны Аніська і Агей Прыбухоўцы. Магчыма, іх родзічамі з'яўляліся людзі з падобнымі прозвішчамі (Васіль і Іван Прыбуховічы), якія жылі ў Старыцы [1, арк. 332 адв., 339 адв.].

У шэрагі мясцовага баярства траплялі таксама людзі з іншым радаводам. У невялікім баярскім паселішчы (на 2,5 валокі) Паповічы пражываў Амяллян Ачапоўскі [1, арк. 333]. У гэтым выпадку назва засценка адлюстроўвала паходжанне яго жыхара. Ачапоўскія з'яўляліся дастаткова разгалінаванай святарскай дынастыяй, яе прадстаўнікі сустракаліся і сярод святароў у вёсках, размешчаных непадалёк ад Старыцы [28, с. 120–121]. Верагодна, Амяллян быў сынам ці ўнукам святара, таму яго надзел і атрымаў назву Паповічы.

Такім чынам, па стане на 1640-я гг. несялянскае насельніцтва маёнтка Старыца было выразна падзелена на зямян і баяр, пры гэтым толькі першыя з іх неслі ваенную службу. У адрозненне ад іншых тэрыторый [27, с. 87–88], для старыцкіх баяр у 1646 г. у якасці павіннасцей не згадвалася кур'ерская служба, ад чыншавага сялянства іх адрознівала толькі выдача мёду (звычайныя сяляне ў якасці натуральнай рэнты павінны былі аддаваць на карысць двара частку ўраджаю збожжа, а таксама курэй, гусей і г. д.) [1, арк. 335, 336].

У першым пасляваенным інвентары маёнтка Старыца (ад 1668 г.) падзел на зямян і баяр ужо не фіксуецца. Жыхары былых баярскіх паселішчаў (Баркаўцы, Сычаўцы, Ляневічы, Шылаўшчына і вылучаны асобна засценак Татуры) паказаны сярод зямян і выконвалі аднастайныя з імі павіннасці (выстаўленне аднаго вершніка ў поўнай амуніцыі з кожных пяці валок, з астатніх валок – чынш па 6 злотых², таксама стацыі і невялікая мядовая даніна) [1, арк. 415 адв.–416]. У сваю чаргу мядовая павіннасць («мёд палавінны») у гэты раз адносілася да абавязкаў асадных і цяглых сялян [1, арк. 408 адв., 414].

Пры вонкавай адсутнасці адрозненняў паміж старадаўнімі зямямі і былымі баярамі пэўныя асаблівасці становішча апошніх захаваліся. Найперш былыя баяры практычна не перасяліліся ў зямянскія паселішчы, а працягвалі жыць у сваіх традыцыйных вёсках. Своеасаблівым выключэннем з гэтага сталі Ляневічы, якія ў 1668 г. акрэсліваліся як

²Гэта істотна менш, чым бралася з чыншавай вёскі Пырашава (там аброк з валокі налічваў 22 злотыя 15 грошаў), але больш, чым грашовая плата з цяглых вёсак (5 злотых) [1, арк. 408 адв., 414].

жыхары зямянскага засценка Грывец [1, арк. 415 адв.]. Працэс набыцця імі зямянскага статусу пачаўся яшчэ да складання папярэдняга інвентара ад 1646 г., у якім яны па-старому называліся баярамі [1, арк. 333]. У 1644 г. яны атрымалі ліст губернатара Слуцкага і Капыльскага княстваў падстоля вiленскага Яна Сасноўскага на трыманне ўрочышча Работна на рацэ Грывец (што дало падставу ў будучым аднесці іх да жыхароў засценка Грывец) [16, к. 327–328; 18, к. 72]. Дакумент прадугледжваў, што першыя пяць гадоў з гэтай зямлі не будуць уносіцца ніякія падаткі, а затым Ляневічы пяройдуць на выкананне зямянскіх абавязкаў. Матывацыя перадачы ўрочышча Ляневічам (і разам з тым пераводу іх у зямяне) мела выразна гаспадарчае адценне: *«бо засценак у Старыцкім тракце на рацэ Грывец урочышчам Работна здаўна ляжыць у запусценні, з яго ніякай карысці скарбу яго княжацкай міласці дагэтуль не было»* [16, к. 327–328; 18, к. 72]³. Перад тым Ляневічы, відавочна, зямлянамі не былі, пра што сведчыла тое, што ў 1646 г. яны яшчэ ўпэўнена аднесены да баяр. Больш за тое, у 1640-я гг. некаторыя з іх мелі надзелы таксама ў сялянскай вёсцы Яўсеевічы [1, арк. 327 адв.–328]. Усё гэта дазваляе меркаваць пра сялянскія карані роду. Аднак самі Ляневічы ў XIX ст., падчас «разбору шляхты», падавалі дакументы, з якіх вынікала, што яны паходзілі са шляхты, якая ў XVI ст. знаходзілася пад «прысудам» Клецкага замка. Іх аргументацыя выглядала некалькі анахранічнай – нібыта продаж роду Лукаш у 1596 г. атрымаў прывілей Жыгімонта III Вазы на маёнтак Сярэбшчына Клецкага староства [2, арк. 61 адв.], хаця ў рэчаіснасці на 1596 г. Клецчына ўжо некалькі дзесяцігоддзяў належала князям Радзівілам. Апрача гэтага, Ляневічы (ці людзі з падобнымі імёнамі або патранімікамі) не згадваліся сярод зямлян у інвентарах Клецкага княства ў XVI ст. [29, с. 282–289]. Зрэшты, яшчэ да яго перадачы Радзівілам у прывілеях папярэдняй уладальніцы – каралевы польскай і вялікай княгіні літоўскай Боны Сфорцы – фігураваў клецкі панцырны баярын Ленка Паповіч [32, с. 362–364], але з улікам распаўсюджанасці гэтага імені (і падобных яму), а таксама ўтварэння ад яго патранімікаў было б занадта смела атаясамліваць продка старыцкіх баяр з Ленкам Паповічам з Клецка.

У любым выпадку ажыццёўлены Янам Сасноўскім (і дакументальна аформлены) перавод Ляневічаў на зямянскую павіннасць выключыў іх са складу баярскай супольнасці. Паказальна, што падчас зямянскай рэвізіі (праверкі прыналежнасці да зямянскага стану) у 1687 г. Ляневічы былі прызнаны несумненнымі зямлянамі якраз на падставе прывілея Яна

³ Ляневічы прыцягваліся да загаспадарання апусцелых зямель і ў далейшым. У 1670-я гг. яны такім чынам засялілі дагэтуль занядбаны Бабічаўскі «конь» у Грыўцы [18, к. 72–73].

Сасноўскага і яшчэ аднаго ліста ад наступнага губернатара Слуцкага і Капыльскага княстваў – Казіміра Крыштафа Клакоцкага (1663–1684) [18, к. 65].

І ў 1668, і ў 1680 гг. (падчас складання новага інвентара) суседзямі некаторых з Ляневічаў у грывецкім «кані» Харытонаўскім з’яўляліся Крыштаф і Ян Трыгубы (Трыгубовічы) [1, арк. 415 адв., 463 адв.]. У 1679 г. яны (на той момант Ян з’яўляўся грывецкім харужым) былі абвінавачаны іншымі зямлянамі Зубовічамі⁴ ў прысвойванні зямянскай годнасці. Аднак суседзі Трыгубаў па «кані» (Базыль Корзун, Базыль, Самуэль і Ян Татуры) пацвердзілі, што надзел у Грыўцы распрацоўвалі іх бацька Андрэй, а дагэтуль дзед Майсей і яго старэйшыя браты Акула і Гаўрыла [18, к. 77]. Больш раннія інвентары Трыгубаў не фіксуюць. Магчыма, бацька Яна і Крыштафа Андрэй Трыгуб тоесны Андрэю Банакевічу, баярыну з Шылаўшчыны, паказанаму ў інвентары ад 1646 г. [1, арк. 335 адв.]. Іншымі гіпатэтычнымі продкамі Трыгубаў маглі быць чыншавыя сяляне з Пырашаўскай Слабады – у ёй у 1646 г. паказаны Майсей Цыбульчэня з сынам Андрэем (!) [1, арк. 334]. У наступных пераліках жыхароў маёнтка Старыца ні Банакевічы, ні канкрэтна гэтая сям’я Цыбульчэняў не згадваюцца.

Нават пры немагчымасці дакладна высветліць іх паходжанне, верагодна, Трыгубы, як і Ляневічы, былі пераведзены на зямянскую службу яшчэ да вайны супраць Маскоўскай дзяржавы, што дазволіла ім дастаткова стала замацавацца ў зямянскім асяроддзі і не выконваць ніякіх «баярскіх» павіннасцей.

У Харытонаўскім «кані» былі і іншыя жыхары, якія не вылучаліся спрадвечным знаходжаннем у мясцовай зямянскай супольнасці. Апрача згаданых вышэй былых баяр Ляневічаў, Ярмак Рудзік (Рудзяк) у рэвізіі 1687 г. называўся чалавекам «простага паходжання», які займаўся перавозам праз раку Лошу [18, к. 57, 65]. У 1680 г. таксама паказаны Рыгор і Іван Русаковічы [1, арк. 463 адв.]. Такое прозвішча магло гіпатэтычна сведчыць пра іх сувязь з сялянскай вёскай Русакі, якая ўваходзіла ў склад маёнтка Старыца, але ўпэўнена пацвердзіць іх сялянскі ці баярскі радавод немагчыма⁵. Больш за тое, у XIX ст. старыцкія Русаковічы выводзілі сябе ад Міхала, які служыў у войску падчас вайны 1654–1667 гг., а пасля вяртання дадому ў 1666 г. даведаўся, што яго бацькі загінулі, а родавыя дакументы былі знішчаны падчас аблогі Ляхавіцкай фартэцыі маскоўскім войскам⁶ [6, арк. 108 адв.]. Затым Міхал і два яго сыны Пётр і Андрэй (з прозвішчам у форме

⁴Зубовічы належалі да старадаўніх старыцкіх зямлян [1, арк. 332].

⁵Сярод іншага, у 1646 г. у мястэчку Слабодка жыву Пётр Русак [1, арк. 345 адв.].

⁶Верагодна, маюцца на ўвазе падзеі 1660 г.

Курыловічы-Русаковічы)⁷ у 1669 г. у Слуцкім замкавым судзе судзіліся з іншымі радзівілаўскімі зямямі Перагудамі [6, арк. 108 адв.], родавым гняздом якіх з'яўляўся засценак Кавержыцы (Іванскі двор) [9, арк. 1–6 адв., 58–59 адв.; 36, s. 296]. Абодва звязаныя з Міхалам дакументы паходзілі са Слуцкага замкавага суда, тым самым Русаковічы ўсведамлялі і падкрэслівалі свой зямянскі радавод, не імкнучыся вывесціся ад паўнапраўнай павятовай шляхты. Аднак імёны асоб, ад якіх Русаковічы выводзілі сябе ў XIX ст., не супадаюць з паказанымі ў інвентары ад 1680 г. Апрача таго, у матэрыялах рэвізіі 1687 г. нічога не згадваецца пра тое, што нехта з Русаковічаў служыў у войску Рэчы Паспалітай [18, к. 65]. Магчыма, Русаковічы сапраўды з'яўляліся зямямі з Іванскага двара⁸, якія аселі ў Старыцы ўжо пасля вайны – у 1660–1670-я гг. Так ці інакш, радзівілаўскай адміністрацыяй зямянскае паходжанне Русаковічаў было афіцыйна прызнана падчас рэвізіі 1687 г. [18, к. 65].

Фактычна з жыхароў Харытонаўскага «каня» толькі Нікановічы былі старадаўнімі мясцовымі зямямі і знаходзіліся на адпаведнай павіннасці ў Грыўцы ўжо ў 1646 г. [1, арк. 333 адв.], але нават іх зямянскі статус падчас рэвізіі 1687 г. пацвярджаўся не канкрэтнымі дакументамі, а сведчаннямі суседзяў. Тым не менш, Харытонаўскі «конь» у 1680-я гг. ужо лічыўся цалкам зямянскім паселішчам, ніякіх слядоў былой баярскай прыналежнасці яго жыхароў (перш за ўсё, Ляневічаў) не адзначалася.

У іншым становішчы знаходзіліся ў 1680-я гг. жыхары былых баярскіх паселішчаў Баркаўцы і Сычаўцы. Як і ў інвентары ад 1668 г., яны пазначаліся сярод зямян, але ў пераліку павіннасцей апошніх асобна згадваліся баяры, якія павінны былі ўвосень і ўвесну выдаваць двару «палавінны мёд» і воск. Асобна абавязковасць мядовай даніны для жыхароў гэтых вёсак (засценкаў) агаворвалася непасрэдна пры іх апісанні [1, арк. 460 адв., 461 адв.–462; 18, к. 50, 52–53]. Падчас рэвізіі 1687 г. насельніцтва дадзеных вёсак было прызнана зямямі, але мядовая павіннасць за імі захавана [18, к. 65]. Таксама ў гэты час яны па-ранейшаму не прыцягваліся да нясення ваеннай (казацкай) службы, затое ахоўвалі мяжу з суседнім маёнткам Пукава [1, арк. 461 адв.–462; 18, к. 52–53]. Выкананне мядовай павіннасці патрабавалася ад выхадцаў з гэтых засценкаў, нават калі яны перасяляліся ў старадаўнія зямянскія паселі-

⁷ Магчыма, Курыловічы – гэта патранімік. У такім выпадку бацьку Міхала маглі зваць Курылам (Кірылам).

⁸ Зямiane з такім прозвішчам (згаданы падчас «разбору шляхты» Міхал, а таксама Дзмітр) сапраўды ў сярэдзіне XVII ст. пражывалі ў засценку Кавержыцы Іванскага двара [12, арк. 26 адв.–27; 15, к. 12].

шчы. Так, у 1687 г. Ян Міхалоўскі жыў у «кані» Лазаровічаў у Грыўцы, але мёд павінен быў выдаваць, бо паходзіў з баярскіх Баркаўцоў [18, к. 65].

Таксама мядовая даніна была абавязковай для тых зямлян, якія выйшлі з мяшчанскага або сялянскага асяроддзя і былі адносна нядаўна пераведзены на зямлянскую службу [18, к. 65–66]⁹. Разам з выдачай мёду яны абавязваліся плаціць зямянскі чынш (паконшчыну), пры чым у двайным памеры. У шэрагу выпадкаў адзначалася, адкуль яны паходзілі. Так, Міхал Беднар выводзіўся з вёскі Русакі (ён, дарэчы, наўпрост называўся баярынам) [1, арк. 464; 18, к. 56, 66], а жыхар зямянскага засценка Астрэйкі Сава Бакач – з мястэчка Слабодка [1, арк. 464 адв.; 18, к. 58]. Паказальна, што нават у 1687 г. ніводзін з падобных «новых» зямлян фактычную ваенную (казацкую) службу не нёс, затое некаторыя з іх (Тарас Шве́ц у засценку Грывец і Андрэй Салавей у засценку Астрэйкі) займаліся дастаўкай грузаў і карэспандэнцыі [18, к. 57–58], тым самым выконваючы традыцыйныя баярскія абавязкі. Нават у былой баярскай вёсцы Шылаўшчына казаком з’яўляўся не карэнны жыхар, а прыбыш – Ян Пуцята [1, арк. 466; 18, к. 61], які, верагодна, паходзіў з суседняга Капыльскага маёнтка, дзе знаходзілася родавае гняздо мясцовых зямян Пуцятаў [22, с. 201–202]. Шылаўшчына, дарэчы, была адзіным дастаткова вялікім баярскім населеным пунктам, жыхары якога ў 1680-я гг. ужо не абавязваліся выконваць мядовую павіннасць. Для некаторых з іх, перш за ўсё, Татураў, гэта магло быць абумоўлена тым, што яны здолелі пацвердзіць свой зямянскі радавод (што засведчыла рэвізія 1687 г.). Поруч з імі і іншыя былыя баяры (Дмухоўскія, Язвінскія) даказалі зямянскае паходжанне [18, к. 65–66]. Таксама ў гэтым засценку пражывала адносна шмат новых пасяленцаў. Марцін Гедзвіл (з Жамойці) і Ежы Жалдзвінскі (з Брэсцкага ваяводства) аселі ў Старыцы пасля службы ў войску, Ежы Адамовіч выводзіў сябе з Мінскага ваяводства [1, арк. 466; 18, к. 61, 66]. Згаданы вышэй Ян Пуцята і Фёдар Муравіцкі паходзілі з радзівілаўскіх зямлян з іншых валоданняў. Так, Муравіцкія (Муровічы) адносіліся да зямлян Слуцкага княства і пераважна пражывалі ў Вужы (Грозаўскі двор) і Ізрашаве (Старчыцкі двор) [2, арк. 46; 5, арк. 23 адв.; 13, арк. 87]. Верагодна, амаль поўная адсутнасць асоб, якія мелі выразна баярскія карані, і абумовіла тое, што ў Шылаўшчыне баярскія павіннасці не пратрывалі да 1680-х гг. Апрача таго, частка зямель у Шылаўшчыне яшчэ распрацоўвалася, таму жыхары засценка мелі палёгкі ў выкананні некаторых павіннасцей (стацыі) [18, к. 61]. Зразумела, што ва ўмовах пасляваеннага аднаўлення гаспадаркі новыя

⁹ Перавод мяшчан і сялян на зямянскія, а тым больш баярскія павіннасці, быў дастаткова распаўсюджанай з’явай [25, с. 244–247; 30, с. 106].

карыстальнікі зямлі прыцягваліся на льготных умовах, перш за ўсё, на адным чыншы [24, с. 93–94]. Верагодна, гэта стала адной з прычын таго, што ў Шылаўшчыне, дзе склад жыхароў істотна змяніўся, традыцыйныя баярскія абавязкі былі скасаваны.

Даныя пра прыбышоў у маёнтак Старыца дазваляюць паставіць пытанне аб верагоднасці звестак рэвізіі 1687 г. Яна праводзілася як частка шырокіх мерапрыемстваў адміністрацыі Слуцкага і Капыльскага княстваў па праверцы абгрунтаванасці прыналежнасці асобных людзей да зямлянскага стану [25, с. 244–245]. Падчас такіх праверак, напрыклад, той, якая ў 1720-я гг. ажыццяўлялася княгіняй Ганнай Кацярынай Радзівіл у дачыненні да зямлян Нясвіжскай ардынацыі, некаторыя зямiane (як правіла, баярскага ці наогул мяшчанска-сялянскага паходжання) фальсіфікавалі свой радавод, каб даказаць прыналежнасць да безумоўнай шляхты [36, с. 130–135]. Падобныя выпадкі назіраліся і падчас рэвізій у Старыцы. Яшчэ ў 1678 г. на разгляд губернатара Слуцкага і Капыльскага княстваў К. К. Клакоцкага старадаўнія зямiane з вёскі Кандратавічы Мажэйкі¹⁰ падавалі сумнеўны прывілей Жыгімонта II Аўгуста ад 1542 г. іх продку Фёдару Мажэйку на маёнтак Дзераўное. У ім Фёдар называўся лідскім баярынам [8, арк. 14–14 адв.; 26, с. 62–63], што павінна было падмацаваць паходжанне роду з паўнапраўнай шляхты. У 1687 г. Мажэйкі таксама (магчыма, якраз на падставе гэтага дакумента) пацвердзілі свой зямлянскі статус [18, к. 64].

Што датычыцца матэрыялаў непасрэдна рэвізіі 1687 г., то найбольш цікавым тут з’яўляецца выпадак Ежы Адамовіча з таго самага засценка Шылаўшчына. У дачыненні да яго адзначалася, што ён, «*як сцвярджаюць, [паходзіць] з Мінскага ваяводства*» [18, к. 66]. Вонкава гэта выглядае дастаткова верагодным. Шляхецкі род Адамовічаў пражываў у Мінскім ваяводстве [21, с. 90–91]. Сусед Ежы Адамовіча – былы вайсковец Марцін Гедзвіл – сапраўды паходзіў з Жамойці (як гэта сцвярджалася пры рэвізіі), дзе такое прозвішча было дастаткова распаўсюджаным [34, с. 56–61]. Аднак у выпадку Ежы Адамовіча сумненні ў яго нетутэйшым паходжанні ўзнікаюць на падставе некалькіх акалічнасцей. У інвентарах 1680-х гг. ён фігураваў на даволі вялікім надзеле (у адну з чвэрцю валоку), але не адзін, а з неназванымі пайменна «сябрамі» [1, арк. 466; 18, к. 61], што магло сведчыць пра тое, што ён меў родзічаў у Старыцы, з якімі супольна трымаў зямлянскі надзел. Больш за тое, прозвішча Адамовіч масава сустракаецца сярод жыхароў чыншавай вёскі Пырашава (Пырашаўская Слабада) [1, арк. 334–335]. Магчыма, менавіта ад-

¹⁰ Яны паказаны ўжо ў інвентары ад 1646 г. [1, арк. 331 адв.]. У далейшым у Кандратавічах ад іх імя атрымала назву зямлянская падаткова-ваенная адзінка – «конь Мажэйкаў» [1, арк. 458].

туль і паходзіў Ежы. У такім выпадку яго сялянскі радавод мог быць прыхаваны апеляцыйй ад паходжання з мінскай шляхты. Нашчадкі Ежы знаходзіліся ў Шылаўшчыне на зямянскай службе да канца XVIII ст. [10, арк. 188–196]. Цікава, што калі ў пачатку XIX ст. пырашаўскія чыншавыя сяляне Адамовічы (разам з Глінскімі і Рудакоўскімі) адшуквалі волю ад прыгоннай залежнасці, Ігуменскі земска-павятовы суд прыняў рашэнне на іх карысць бо, сярод іншага, носьбіты гэтага прозвішча (нашчадкі Ежы) пражывалі не толькі ў Пырашаўскай Слабадзе, але і ў зямянскіх засценках [1, арк. 809–814].

Такім чынам, паступовы працэс знікнення баярскіх адметнасцей і зліцця большасці былых баяр з зямянамі, а таксама ўніфікацыі іх павіннасцей [27, с. 53] назіраўся ў 1680-я гг. і ў маёнтку Старыца. Зрэшты, для некаторых населеных пунктаў (Баркаўцы, Сычаўцы) пэўныя асаблівасці (мядовая даніна, непрыцягненне да казацкай службы), якія адлюстроўвалі былы баярскі статус іх жыхароў, яшчэ захоўваліся. У інвентары ад 1698 г. гэтая тэндэнцыя да нівеліравання адрозненняў паміж старадаўнімі зямянамі і былымі баярамі прасочваецца яшчэ выразней. Павіннасці ў ім, у цэлым, адпавядаюць занатаваным у інвентарах 1680-х гг. (зямяне і баяры плацяць паконшчыну, даюць стацыі, зямяне выстаўляюць экіпіраваных вершнікаў, а баяры выдаюць «палавінны мёд» [19, к. 57]), але ў канцы XVII ст. былыя баяры ўжо сталі прыцягвацца да непасрэднай ваеннай (казацкай) службы. У 1698 г. казакom з'яўляўся жыхар Баркаўцоў, прадстаўнік надзвычай разгалінаванага даўняга баярскага роду Міхалоўскіх Пархом [19, к. 59]. Аднак у іншым пэўная адасобленасць былых баяр і іх паселішчаў яшчэ трывала. Па-ранейшаму ў Баркаўцах і Сычаўцах жылі пераважна носьбіты тых жа прозвішчаў, што і паўстагоддзя таму (перш за ўсё, Міхалоўскія і Прыбыховічы) [19, к. 59–60]. Апрача таго, як і ў папярэдніх інвентарах, выхадцы з баярскіх паселішчаў (тыя ж Міхалоўскія), нават пражываючы ў безумоўна зямянскіх засценках, працягвалі выконваць абавязак выдачы мёду [19, к. 64].

Лёс Міхалоўскіх (якія ў дакументах сярэдзіны XVII ст. яшчэ пісаліся пад патранімічнымі прозвішчамі як Міхайловічы і Міхалкевічы) і Прыбыховічаў (Прыбухоўцаў, Прыбыхоўцаў) адлюстроўвае фарміраванне баярскіх паселішчаў на старыцка-пукаўскай мяжы. Яшчэ ў першай трэці XVII ст. Васіль, Рыгор, Яцук, Філіп Міхайловічы, а таксама Аўсей Прыбыховіч і Аўдзей Рамановіч пачалі расчышчаць ад лесу тэрыторыю каля мяжы з маёнткам Пукава [18, к. 73] – будучыя баярскія вёскі Баркаўцы і Сычаўцы. Змяненні ў іх сацыяльным становішчы адбыліся ўжо пасля вайны з Маскоўскай дзяржавай і былі ініцыяваны імі самімі. У 1668 г. Фёдар Міхалкевіч (Міхайловіч) падаў скаргу на імя тагачаснага ўладальніка Старыцы князя Багуслава Радзівіла наконт таго, што іх

няслушна не прызнаюць зямямі. Нягледзячы на тое што ў рэальнасці ў давасны перыяд (як сведчыць інвентар ад 1646 г.) яны выразна адабляліся ад мясцовых зямян, радзівілаўскія камісары Георг Ёган Бярновіч і Самуэль Уладзіслаў Вішнеўскі вызвалілі іх ад талок на карысць фальваркавай гаспадаркі і прыраўнялі да іншых зямян [18, к. 73]. Наогул менавіта Фёдар Міхалкевіч (Міхайловіч) з'яўляўся неформальным лідарам шырокага роду Міхайловічаў. Хутчэй за ўсё, ён тоесны Фёдору Філіпавічу Міхалкевічу, які ў гэты ж час абвінаваціў у прысвойванні шляхецкай годнасці кандратавіцкага зямянскага харужага Фёдара Бранавіцкага [18, к. 78–82; 23, с. 44–53]. Нельга выключыць магчымасць, што канфлікт Фёдара Міхалкевіча з зямянскім харужым быў неяк звязаны з імкненнем баяр з Баркаўцоў і Сычаўцоў атрымаць такія ж правы, якія здаўна мелі мясцовыя зямяне. Цікава, што павераным Фёдара Міхалкевіча падчас гэтага працэсу з'яўляўся Самуэль Вішнеўскі – чалавек, які ў якасці рэвізора перавёў Міхалкевічаў (Міхайловічаў) на зямянскія павіннасці. Той самы Самуэль Вішнеўскі канчаткова замацаваў зямянскі статус Міхалкевічаў і іншых жыхароў баярскіх вёсак у 1671 г., калі выдаў пасведчанне аб тым, што «на працягу васьмідзесяці гадоў як іх продкі, так і яны самі застаюцца і ўсе павіннасці нароўні з зямямі сяла Кандратавічы выконваюць» [18, к. 83]. Паказальна, што прыкладна ў гэты час яны сталі ўжываць больш «шляхецкі» варыянт свайго прозвішча – Міхалоўскія. У дачыненні да жыхароў Баркаўцоў ён упершыню паслядоўна ўжываецца ў інвентары ад 1680 г. [1, арк. 461 адв.]. Ужо ў 1670-я гг. Міхалоўскімі называюцца верагодныя прадстаўнікі роду¹¹, якія жылі на зямянскай зямлі ў засценку Лаўравічы (інакш Пятніцы) Старчыцкага двара [3, арк. 266 адв.; 14, арк. 53]. Пры гэтым баяры, якія аселі ў засценку Сычаўцы, ужывалі старую форму прозвішча – Міхалкевіч – яшчэ ў 1741 г., але ўжо ў часы Расійскай імперыі, падчас рэвізіі 1795 г., пісаліся Міхалоўскімі [1, арк. 503; 10, арк. 176–180].

Прыклад Фёдара Філіпавіча Міхалкевіча дазваляе прасачыць пэўную маёмасную дыферэнцыяцыю ў асяроддзі былых баяр. Як магчыма меркаваць, яго бацькам быў Філіп Міхайловіч, які ў 1625 г. разам з Аўдзеем Рамановічам і Аўсеем Прыбыховічам атрымаў дазвол старыцкай адміністрацыі на загаспадаранне пушчы, якая склала аснову будучага засценка Сычаўцы (гл. вышэй). У сваю чаргу сам Фёдар – гэта Фёдар

¹¹ Пры доказе дваранства ў XIX ст. яны называліся Янам і Аляксандрам, але ў інвентары ад 1675 г. фігуравалі з імёнамі ў простанароднай форме – Яська і Алесь (зрэшты, у агульным пераліку зямян Слуцкага княства яны пазначаны як Ян і Аляксандр). Цікава, што ў 1670 г. іх абвінавацілі ў прысвойванні шляхецкай годнасці суседзі па засценку Пантусевічы [3, арк. 266 адв.; 14, арк. 53; 15, к. 35]. Верагодна, для навакольных зямян (нават у іншым маёнтку) баярскі радавод Міхалоўскіх не быў сакрэтам.

Міхайловіч, які ў інвентары ад 1646 г. паказаны з сынамі Мялешкам, Мацвеем і Іванам у Сычаўцах [1, арк. 332 адв.]. У 1680–1690-я гг. яго сын Мацвей (Малафей) трымаў найбольшы асобны надзел сярод жыхароў Сычаўцоў і Баркаўцоў – 1 валок у зямлі. Яго брат Ян, праўда, гаспадарыў на звычайным для зямлян паўвалочным надзеле. У сваю чаргу іншыя Міхалкевічы (Міхалоўскія) трымалі не больш за 5/6 валокі (а некаторыя з іх распарадзіліся наогул менш чым трэцю валокі кожны) [1, арк. 461 адв.–462; 18, к. 52–53; 19, к. 59–60]. Вялікі аднавалочны надзел нашчадкі Мацвея (Малафея) захоўвалі нават у сярэдзіне XVIII ст. [1, арк. 503].

Як бачна, у адрозненне ад Ляневічаў жыхары Баркаўцоў і Сычаўцоў дасягнулі зямянскага статусу толькі ў 1660-я гг., ужо пасля маскоўскага нашэсця. Верагодна, гэтым і было абумоўлена тое, што за імі працяглы час захоўваліся некаторыя баярскія абавязкі, перш за ўсё, мядовая даніна.

Канчатковае знікненне баярскіх асаблівасцей адбылося ўжо пасля разбуральнай Паўночнай вайны (1700–1721). У інвентары ад 1741 г. пры апісанні павіннасцей ваенна-служылага насельніцтва мядовая даніна ўжо не звязалася з баярамі, больш за тое, яны нават не згадваліся [1, арк. 505 адв.]. Жыхары Баркаўцоў і Сычаўцоў (разам са старадаўнімі зямянскімі паселішчамі Кандратавічы і Зубавічы, а таксама засценкам Рымантаўшчына) былі ўключаны ў Кандратавіцкае зямянскае харужства. Як і ў канцы XVII ст., прадстаўнік роду Міхалоўскіх (Хведар) знаходзіўся на казацкай службе. У поўнай адпаведнасці з зямянскімі абавязкамі ваенная служба з Баркаўцоў¹² неслася нават у 1780-я гг. [11, арк. 316]. Апрача таго, ва ўмовах гаспадарчага аднаўлення пасля Паўночнай вайны ў засценках з’явіліся прадстаўнікі новых, неўласцівых для гэтых паселішчаў родаў (Алішэўскія, Герты, Давідоўскія, Лянкевічы)¹³ [1, арк. 503–505], чым была парушана традыцыйная родавая гамагеннасць баярскіх вёсак. Ды і самі былыя баяры сталі актыўней перасяляцца ў іншыя мясціны. Так, прадстаўнік роду з Сычаўцоў Ян Прыбыховіч¹⁴ асеў у вялікай зямянскай вёсцы Кандратавічы [1, арк. 503 адв.].

Апошнім аспектам, звязаным з гісторыяй баярскай супольнасці ў мястэчку Старыца, з’яўляецца лёс былых баяр пасля ўключэння беларускіх

¹² У засценку Баркаўцы налічвалася 5 валок зямлі, што, паводле зямянскага статута князя Багуслава Радзівіла ад 1662 г., прадугледжвала выстаўленне з іх аднаго вершніка ў поўнай амуніцыі.

¹³ Пра Івана Давідоўскага ў інвентары літаральна адзначана, што ён «новапрыбылы» [1, арк. 503]. Герты (Герды) былі нашчадкамі паляўнічага Яна Герда, які ў 1646 г. жыў на двох вольных валокх зямлі ў вёсцы Старыца [1, арк. 340 адв.].

¹⁴ У інвентары яго прозвішча перададзена скажона – «Прыбруховіч» («Przybruchowicz»).

зямель у склад Расійскай імперыі. Нягледзячы на баярскі радавод, яны актыўна спрабавалі даказаць шляхецкае паходжанне падчас «разбору шляхты». Ляневічы, якія пазбыліся баярскіх адметнасцей яшчэ ў сярэдзіне XVII ст., сцвярджалі, што да перасялення ў Старыцу яны валодалі маёнткамі, але воляй лёсу страцілі іх і вымушаны былі пасяліцца на землях князя Багуслава Радзівіла [7, арк. 67–67 адв.]. Зрэшты, гэта, верагодна, не адпавядала рэчаіснасці. Міхалоўскія таксама не акцэнтавалі свой баярскі радавод, а пра пражыванне ў маёнтку Старыца ў XVII ст. наогул не згадвалі. Яны выводзілі сябе ад галіны, якая ўжо ў 1660-я гг. асела ў Старчыцкім маёнтку Слуцкага княства – у засценку Лаўравічы [3, арк. 266 адв.–267 адв.]. Але такі вывад супярэчыць звесткам інвентароў, паводле якіх старыцкія Міхалоўскія былі старадаўнімі баярамі з Баркаўцоў і Сычаўцоў. Аднак не ўсе былыя баяры даказвалі дваранства ў Расійскай імперыі. Тыя ж Прыбыховічы ў часы Расійскай імперыі ўжо папросту не жылі ў Сычаўцах [10, арк. 176–179]. Таксама не выводзіліся верагодныя баяры Трыгубовічы, нягледзячы на тое, што яны, як і Ляневічы, цалкам перайшлі на зямлянскую службу дастаткова рана. Зрэшты, нават старадаўнія мясцовыя зямляне часам не падавалі дакументы на «разбор шляхты». Напрыклад, Лешуковічы, продкі якіх (Хілімон і Фёдар) неслі ваенную павіннасць у маёнтку Старыца яшчэ ў 1580 г. [18, арк. 75–76] і якія працягвалі жыць у вёсцы Кандратавічы ў канцы XVIII – пачатку XIX ст. [10, арк. 232 адв.–237], нават першаснага прызнання ў дваранскай годнасці так і не атрымалі.

Такім чынам, баярскае насельніцтва, якое пражывала ў маёнтку Старыца ў першай палове XVII ст., пасля вайны з Маскоўскай дзяржавай увайшло ў склад мясцовай зямлянскай супольнасці і складала дзве розныя групы. Прадстаўнікі першай з іх (Ляневічы і, верагодна, Трыгубы) страцілі ўсе баярскія адметнасці, у той час як роды, якія ўтваралі другую групу (Міхайловічы і Прыбыховічы), працягвалі несці некаторыя павіннасці, уласцівыя баярам. Выразным паказчыкам баярскага каранёў з’яўлялася захаванне да канца XVII ст. за пэўнымі родамі неабходнасці выдачы мядовай даніны («палавіннага мёду»). Таксама гэтая павіннасць замацоўвалася за выхадцамі з мяшчанска-сялянскага асяроддзя, якія адносна нядаўна аказаліся на зямлянскай службе. Мёд, яго збор і спажыванне гралі важную ролю ў паўсядзённым жыцці насельніцтва ВКЛ у Ранні Новы час [20, с. 11–19], што абумоўлівала неабходнасць захавання ў маёнтку групы насельніцтва, якая спецыялізавалася б на пчаларстве і бортніцтве¹⁵. Аднак у XVIII ст. былыя баяры, якія пражывалі ў засценках Баркаўцы і Сычаўцы, канчаткова зліліся з

¹⁵ Апрача баяра, асабліва важнае значэнне ў забеспячэнні Старыцкага двара мёдам гралі жыхары чыншавай вёскі Пырашава (Пырашаўская Слабада). Гэта было абу-

астатнім зямянскім насельніцтвам і да канца стагоддзя ўжо нічым не вылучаліся ў яго асяроддзі.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ). – Ф. 160. Воп. 1. Спр. 23. – Справа аб адшуканні волі ад прыгоннай залежнасці жыхароў вёскі Пырашаўская Слабада Ігуменскага павета з-пад валодання памешчыкаў Ёдкаў. – 1007 арк.
2. НГАБ. – Ф. 319. Воп. 1. Спр. 28. – Пастановы аб дваранскім паходжанні розных асоб. 1801–1824 гг. – 549 арк.
3. НГАБ. – Ф. 319. Воп. 1. Спр. 36. – Пастановы аб дваранскім паходжанні розных асоб. 1803 г. – 466 арк.
4. НГАБ. – Ф. 319. Воп. 1. Спр. 130. – Пастановы аб дваранскім паходжанні розных асоб. 1825 г. – 759 арк.
5. НГАБ. – Ф. 319. Воп. 1. Спр. 177. – Пратаколы пасяджэнняў Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу. Лістапад 1832 г. – 584 арк.
6. НГАБ. – Ф. 319. Воп. 1. Спр. 915. – Пастановы аб дваранскім паходжанні розных асоб. 1822 г. – 286 арк.
7. НГАБ. – Ф. 319. Воп. 2. Спр. 1775. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Ляневічаў. – 383 арк.
8. НГАБ. – Ф. 319. Воп. 2. Спр. 2159. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Мажэйкаў. – 468 арк.
9. НГАБ. – Ф. 319. Воп. 2. Спр. 2581. – Справа аб дваранскім паходжанні роду Перагудаў-Пагарэльскіх. – 462 арк.
10. НГАБ. – Ф. 333. Воп. 9. Спр. 169. – Рэвізскія сказкі сялян, шляхты, святароў Слуцкага павета. 1795 г. – 1309 арк.
11. НГАБ. – Ф. 694. Воп. 2. Спр. 3676. – Інвентары Капыльскага княства. 1701–1815 гг. – 331 арк.
12. НГАБ. – КМФ. 5. Воп. 1. Спр. 1420/1. – Інвентар маёнтка Івань Слуцкага княства. 1677 г. – 68 арк.
13. НГАБ. – КМФ. 5. Воп. 1. Спр. 4019. – Інвентар маёнтка Старчыцы Слуцкага княства. 1666 г. – 93 арк.
14. НГАБ. – КМФ. 5. Воп. 1. Спр. 4021. – Інвентар маёнтка Старчыцы Слуцкага княства. 1675 г. – 58 арк.
15. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далей – AGAD). – Archiwum Warszawskie Radziwiłłów (далей – AR). Dz. 23. T. 122. P. 4. – Nadania i ustawy obowiązujące ziemian i kozaków. – 150 k.
16. AGAD. – AR. – Dz. 23. T. 159. P. 2. – Akta dotyczące się szlachty, ziemian i bojar osiadłych na gruntach w księstwach słuckim i kopylskim. – 381 k.

моўлена тым, што дадзеная вёска размяшчалася сярод пушчы (якая так і называлася – Пырашаўская), дзе знаходзілася шмат борцяў [1, арк. 450; 19, к. 42–43].

17. AGAD. – AR. Dz. 25. Sygn. 50. – Inwentarz majątności Basławce. 1662 r. – 23 k.
18. AGAD. – AR. Dz. 25. Sygn. 4069. – Inwentarz majątności Starzyca. 1686 r. – 63 k.
19. AGAD. – AR. Dz. 25. Sygn. 4070. – Inwentarz majątności Starzyca. 1698 r. – 75 k.
20. Бабкова, В. «Нашы бшчолы» (развагі з нагоды чытання актавых кніг канца XVI ст.) / В. Бабкова // Homo Historicus 2009. Гадавік антрапалагічнай гісторыі / пад рэд. А. Ф. Смаленчука. – Вільня : ЕГУ, 2010. – С. 11–19.
21. Гербоўнік беларускай шляхты. – Т. 1 : А / Т. Капіца, А. Леўчык, С. Рыбчонак і інш. – Мінск : БелНДІДАС, 2002. – 493 с.
22. Глінскі, Я. С. Зямянская супольнасць Капыльскага княства ў XVII–XVIII стст. / Я. С. Глінскі // Архіварыус. – Вып. 16. – Мінск : НГАБ, 2018. – С. 198–225.
23. Глінскі, Я. С. Працэс аб «нагане шляхецтва» ад 1562 г. і паходжанне зямянскага роду Браневічаў-Бранавіцкіх / Я. С. Глінскі // Архіварыус. – Вып. 17. – Мінск : НГАБ, 2019. – С. 39–57.
24. Голубеў, В. Ф. Сялянскае землеўладанне і землекарыстанне на Беларусі: XVI – XVIII стст. / В. Ф. Голубеў ; пад рэд. В. І. Мялешкі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 176 с.
25. Грицкевич, А. П. Хозяйственное и правовое положение военно-служилого населения в Слуцком княжестве в XVI–XVIII вв. / А. П. Грицкевич // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1962 г. / Академия наук СССР. – Минск : Наука и техника, 1964. – С. 242–253.
26. «Для лепшое твердosti...» : пергаментныя дакументы перыяду Вялікага Княства Літоўскага з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (1391–1566 гг.) / уклад. Я. С. Глінскі, А. А. Жлутка, Д. В. Лісейчыкаў. – Мінск : Беларусь, 2018. – 143 с.
27. Доўнар, А. Б. Сяляне-служы Беларусі другой паловы XVI – сярэдзіны XVIII ст. / А. Б. Доўнар. – Мінск : Беларуская навука, 2007. – 193 с.
28. Лісейчыкаў, Д. В. Святар у беларускім соцыуме : прасапаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг. / Д. В. Лісейчыкаў. – Мінск : Беларусь, 2015. – 719 с.
29. Пазднякоў, В. С. Клецкая шляхта XVI–XVII стст. (спісы) / В. С. Пазднякоў // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Вып. 15. – Мінск : БелНДІДАС, 2014. – С. 275–294.
30. Похилевич, Д. Л. Крестьяне Белоруссии и Литвы во второй половине XVIII века / Д. Л. Похилевич. – Вильнюс : Академия наук Литовской ССР, 1966. – 216 с.
31. Похилевич, Д. Л. Крестьяне-слуги в Великом Княжестве Литовском в XVII–XVIII веках / Д. Л. Похилевич // Средние века : сборник. – 1962. – Вып. 21. – С. 141–169.
32. Ревизия пущ и переходов звериных в бывшем Великом княжестве Литовском, с присовокуплением грамот и привилегий на входы в пущи и на земли, составленная старостою мстисбовским Григорием Богдано-

- вичем Воловичем в 1559 году. – Вильна : Типография Губернского правления, 1867. – V, 382 с.
33. Яцкевіч, З. Л. Малы гербоўнік Рагачоўскай шляхты / З. Л. Яцкевіч // *Архіварыус*. – Вып. 7. – Мінск : БелНДІДАС, 2009. – С. 267–281.
 34. Błaszczyk, G. Herbarz szlachty żmudzkiej. – Т. 2 / G. Błaszczyk. – Warszawa : DiG, 2015. – 524 s.
 35. Dziadulewicz, S. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce / S. Dziadulewicz. – Wilno : Nakładem autora ; Komitet funduszu kultury narodowej, 1929. – XXX, 498 s.
 36. Sienkiewicz, W. Ziemianie zależni w Wielkim Księstwie Litewskim od połowy XVII do połowy XVIII wieku. Studium z dziejów feudalizmu litewskiego : zarys pracy doktorskiej / W. Sienkiewicz. – Warszawa, 1982. – 460 s.

.....
 Артыкул паступіў у рэдакцыю 03.09.2020

П. Л. Дзям'ян

УЗАЕМААДНОСІНЫ ЦЫВІЛЬНАГА НАСЕЛЬНІЦТВА І ВОЙСКА ВКЛ І ПОЛЬСКАГА КАРАЛЕЎСТВА ПАДЧАС ВАЙНЫ 1654–1667 ГГ. (НА ПРЫКЛАДЗЕ АШМЯНСКАГА ПАВЕТА)¹

Нытанне ўзаемаадносін цывільнага насельніцтва і жаўнераў разглядаецца ў рамках ваеннай гісторыі і паўстала не так даўно. Перыяд XVII ст. у гісторыі Рэчы Паспалітай прываблівае ўвагу гісторыкаў з-за шматлікіх войнаў, што значна паўплывалі і на ўнутранае жыццё краіны. Польскі прафесар Тадэвуш Срогаш у сваёй манаграфіі для рэканструкцыі адносін паміж жаўнерамі і цывільным насельніцтвам на тэрыторыі Польскай Кароны спачатку акрэсліў этнічны і сацыяльны склад войскаў, прынцыпы вайскавай дысцыпліны, матывацыі жаўнераў, што ішлі на службу ў войска. Адною з мэт, што стаяла перад аўтарам пры напісанні другой часткі, было адлюстраванне падзей на тэрыторыі, дзе не праходзілі непасрэдна баявыя дзеянні, на матэрыяле судовых устаноў Лэнчыцкага, Серадзкага ваяводстваў і Велюнскай зямлі. На шматлікім матэрыяле аўтар не толькі праілюстравваў формы адносін паміж

¹ Аўтар выказвае падзяку супрацоўнікам аддзела старажытных актаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі: вядучым архівістам **Вользе Бабковай** і **Дар'і Безмацярных**, намесніку загадчыка аддзела **Вользе Шылай** за дапамогу пры падрыхтоўцы тэксту артыкула.

цывільным насельніцтвам і жаўнерамі, але даў пэўную тыпалогію злачынстваў з боку жаўнераў і формы абароны цывільнага насельніцтва: шляхты, мяшчан і сялян [1].

Беларуская гістарыяграфія прадстаўлена артыкуламі, якія закранаюць дадзеную тэматыку адносна тэрыторыі ВКЛ. Цікавым з’яўляецца «Дзённік скаргаў і просьбаў да князя Радзівіла...», выкарыстаны Генадзем Сагановічам. Дадзеная крыніца ўнікальная, бо прадстаўляе «голас маўклівай большасці» – сялян і мяшчан, падданых князя Радзівіла з мястэчка Койданава Мінскага павета, Слуцкага і Клецкага княстваў за перыяд вайны 1654–1667 гг. [2]. Прыцягвалі ўвагу гісторыка і ваенныя падзеі першай паловы XVII ст., а канкрэтна – уплыў войнаў на паўсядзённае жыццё мірных жыхароў ВКЛ [3]. Таксама можна прыгадаць артыкул Віктара Якубава, які на разнастайных крыніцах праілюстраваў злачынствы жаўнераў у дачыненні да цывільнага насельніцтва розных ваяводстваў ВКЛ у перыяд вайны са Швецыяй (1600–1604 гг.) [4].

Як уяўляецца, азначанае пытанне ваеннай гісторыі ВКЛ XVII ст. патрабуе ўвагі з прычыны як недастатковай даследаванасці ў айчынай гістарыяграфіі, так і наяўнасці шырокага кола крыніц, якія тычацца гэтай тэматыкі. З пункту гледжання праблемы ўзаемаадносін мірнага насельніцтва і жаўнераў у перыяд вайны 1654–1667 гг. з’яўляюцца цікавымі падзеі на тэрыторыі Ашмянскага павета пасля вызвалення яго з-пад маскоўскай улады. Мэтай дадзенага артыкула з’яўляецца раскрыццё адносінаў паміж цывільным насельніцтвам і жаўнерамі пасля перыяду рабункаў варожых войскаў і рэакцыі судовай сістэмы ў межах земскага і гродскага судаў павета на злачынствы жаўнераў.

Асноўную базу даследавання складаюць крыніцы, якія захоўваюцца ў фондзе № 1732 «Ашмянскі гродскі суд» Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (далей – НГАБ). Звесткі па зададзенай тэме ўтрымліваюць справы № 1, 3 і 4, а таксама асобныя дакументы з фонду № 1776 «Ашмянскі земскі суд» (справа № 25) [5; 6; 7; 8]. Паводле крыніцазнаўчай класіфікацыі ўсе дакументы адносяцца да актывых і носяць прыватна-прававы характар, гэта пераважна скаргі, квітацыйныя лісты, рээстры маёмасці і тастаменты мясцовых жыхароў. На жаль, матэрыялы ашмянскіх судаў сярэдзіны XVII ст. захаваліся фрагментарна – вышэйзгаданымі справамі абмяжоўваецца іх пералік за перыяд вайны 1654–1667 гг.

У першы год вайны баявыя дзеянні не закранулі тэрыторыю Ашмянскага павета, аднак ужо ўлетку 1655 г. падчас наступу маскоўскага войска на Вільню Ашмяншчына стала непасрэдным тэатрам ваенных дзеянняў. Вядома пра некалькі баёў, у якіх верх узялі маскоўскія і казацкія войскі [9, с. 150; 10, с. 91]. Тэрыторыя Ашмянаў і павета была занята войскамі непрыяцеля ў ліпені-жніўні 1655 г. [11, с. 269; 12, с. 269].

Пасля гэтага павет быў падзелены на дзве часткі – адна, разам з Ашмянамі, адышла пад кіраванне маскоўскага віленскага ваяводы, другая, Завілейская, была перададзена пад кантроль ваяводы, які знаходзіўся ў Глыбокім [12, с. 269]. Падчас маскоўскага панавання 1655–1659 гг. сітуацыя на Ашмяншчыне была даволі напружанай. Частка насельніцтва павета, хаваючыся ад баявых дзеянняў і новых улад, сышла ў лес. Там былі створаны і дзейнічалі атрады з мясцовых жыхароў, якія нападалі на маскоўскіх жаўнераў і лаляльных новым уладам жыхароў. Так, у грамадзе цара Аляксея Міхайлавіча да ваяводы Міхаіла Бешанцова згадвалася аб выпадку ў мястэчку Даўгінава Ашмянскага павета, дзе *«собрались поветовой шляхты и деревенских мужиков тысячи с три и больше, и которые волости нам, великому государю, крест целовали, и те волости разоряли и крестьян мучили и жгли и многих крестьян посекали»*. Супраць паўстанцаў былі накіраваны войскі, якія *«тех литовских людей побили и разогнали и село Долгиново выжгли»* (цыт. паводле: [13, с. 5]). Гэтыя атрады дзейнічалі не толькі на тэрыторыі Ашмянскага павета і атрымалі ў маскоўскім справаводстве назву «шышы». У 1659 г. падчас паходу маскоўскага ваяводы Івана Хаванскага Ашмяншчына таксама моцна пацярпела [14, с. 112].

У наступным 1660 г. Ашмянскі павет быў вызвалены войскамі ВКЛ і Польскага Каралеўства. Павятовы цэнтр быў вызвалены ў ліпені таго ж года [11, с. 269; 12, с. 269]. Пасля гэтага для мясцовых жыхароў пачаўся новы этап у вайне – цяпер для іх асноўнай праблемай сталі не варожыя войскі, а свае, якія былі на пастоі або перасоўваліся па тэрыторыі павета. Акты Ашмянскага гродскага і земскага судоў утрымліваюць значны масіў звестак, якія дазваляюць праілюстраваць паводзіны жаўнераў і рэакцыю цывільнага насельніцтва на іх злоўжыванні.

Першы дакумент, які захаваўся да цяперашняга часу ў справах гродскага суда, – скарга Габрыэля Майловіча на ротмістра Стэфана Гурца-Дзятловіча. Дакумент быў пададзены ў суд 13 жніўня 1661 г. у сувязі з тым, што абвінавачаны разам са сваімі падначаленымі захапіў маёнтак Рудзева, які належаў брату скаржніка Фёдару Майловічу. У тэксце паведамляецца наступнае: *«В року прошлом тысяча шестсот ш(е)стдесят первом его милость пан Стефан Гурец Дятлович, ротмистр, взявши до жалующих яковой гнев, тую маетность, названую Рудево, <...> огулом моцно квалтовне и безправне со всеми речами рухомыми, которых немало было, захавши и забравши, з держаня жалующих однял и выбил...»* [6, арк. 2].

Наступны дакумент адносіцца да 15 жніўня 1661 г. Гэта – скарга Адама Кушлянца-Ягелавіча, у якой пацярпелы паведамляе пра значныя страты ад дзеянняў варожых і сваіх войскаў. Скаржнік апавядае не толькі пра падзеі 1661 г., але і пра тое, што адбывалася ў перыяд 1655–1659 гг.

Першы раз яго маёнтак Швакшты-Рудашаны пацярпеў ад варожых войскаў падчас летняй кампаніі 1655 г. Гэты час апісваецца наступным чынам: *«У 1655 г., калі маскоўскі цар са сваім войскам сталічны горад Вільню захапіў, Літоўскае княства руйнаваў, паліў і пустошыў, людзей адных у палон забіраў другіх сек і забіваў, тады скаргнік, ратуючы сваё здароўе ва ўцёках быў, маёмасць яго, а менавіта двор з пабудовамі дворнымі і гумны, свірны былі спалены і знішчаны, жывёла свойская рагатая і нерагатая ўся малая і вялікая была забрана <...> Падданых таксама адных у палон забралі, а іншых забілі і вынішчылі <...>»* [6, арк. 15]. Далей ён згадвае пра паход Юрыя Далгарукага і Мікіты Адоеўскага падчас перамоў 1658 г. пад Вільняй і паход ваяводы І. Хаванскага 1660 г. Пра апошнія падзеі ў гэксце дакумента адзначана наступнае: *«Як непрыяцель на Вялікім Княстве Літоўскім, гарцуючы, тую маёмасць скаргніка і рэшту падданных, калі каторыя яшчэ жывыя былі, адных вынішчыў, да галечы давёў і ў нішто абярнуў...»* [6, арк. 15]. Не менш клопатаў мясцовым жыхарам прынеслі і свае войскі, якія з'явіліся ў павеце пасля адыходу непрыяцеля: *«Не меней і нашае літоўскае войска, праходзячы, сваімі цяжкімі наборамі ў галечу і беднасць (увялі)»* [6, арк. 15]. Падобныя дакументы цікавыя яшчэ і тым, што могуць утрымліваць звесткі і пра маральны стан людзей, якія вымушаны існаваць ва ўмовах вайны. Часцей за ўсё гэта страх за сваю будучыню і няпэўнасць у заўтрашнім дні. Прыкладна падобнае маецца ў скарге А. Кушлянца-Ягелавіча: *«<...> і цяпер, паколькі вайна яшчэ няскончаная, Гасподзь Бог ведае, што далей будзе <...>»* [6, арк. 15 адв.].

Ад жаўнераў значна пацярпеў маёнтак лоўчага ВКЛ Мікалая Долмат-Ісайкоўскага Сідца (Сіцка, Сітка). У жніўні 1661 г. гэты маёнтак неаднаразова быў абрабаваны жаўнерамі войска ВКЛ. Усяго акты гродскага суда ўтрымліваюць пяць скаргаў уладальніка на абрабаванне гэтага маёнтка. У першай скарге называецца прозвішча ротмістра Ліпніцкага, харугва якога падчас пастоя абрабавала сялян вёсак Дзяткі, Шчэпачы, Пліскі і Вялікая Сітка названага маёнтка [6, арк. 35]. Другая скарга тычыцца харугвы ротмістра войска ВКЛ, кашталяна полацкага Яна Корсака-Бабыніцкага [6, арк. 37]. Яго жаўнеры падчас пераходу праз маёнтка Сідца абрабавалі ў вёсках Старое Сяло і Лісавічы мясцовых сялян. Пазней М. Долмат-Ісайкоўскі зноў скардзіўся на злоўжыванне жаўнераў у яго маёнтку. Гэтым разам ад жаўнераў харугвы Бабраўніцкага пацярпела сяло Жаўняровічы [6, арк. 177].

У лістападзе 1661 г. М. Долмат-Ісайкоўскі падаў у гродскі суд яшчэ некалькі скаргаў на злачынства, здзейсненыя жаўнерамі розных харугваў. Так, у пачатку лістапада 1661 г. у вёсцы Старая ўсё таго ж маёнтка Сідца спынілася на начлег харугва вялікага гетмана ВКЛ Паўла Сапегі. Камандаваў атрадам у гэты час паручнік Халхоўскі. Паводле скаргі жаў-

неры «для сябе і для сваіх коней маючы ў дастатку [ежы і фуражу] ад падданных і гаспадароў сваіх, але мала ад гэтага маючы ў ямах і свірнах рознага збожжжа, коней, розныя каштоўнасці пабралі і на карысць сваю абярнулі <...>» [7, арк. 8]. Апошняя справа, якая тычыцца маёнтка Сідца, звязана з харугвай брэсцкага павятовага ротмістра Ежы (Юрыя) Шуйскага. Яго падначаленыя падчас пераходу і пастоя з 24 па 26 лістапада 1661 г. у чарговы раз абрабавалі вёску [7, арк. 24, 27].

Разумела, што маёнтка Сідца быў не адзіным, які пацярпеў ад пастояў і пераходаў жаўнераў. Так, у верасні 1661 г. зямянін Ашмянскага павета Міхал Лычкоўскі скардзіўся на харугву стражніка ВКЛ Уладзіслава Халецкага. Жаўнеры Халецкага ўночы з 20 на 21 жніўня напалі на дом М. Лычкоўскага—Пераслегі. У скарзе акалічнасці нападу апісваюцца наступным чынам: «Уварваўшыся ў дом, некалькі дзясяткаў чалавек узялі крык і страляніну, самога пана Лычкоўскага з жонкай яго з дому [выгналі], а самі, што спадабалася, бралі <...>» [6, арк. 192]. Таксама ад жаўнераў пацярпеў маёнтка Свіна, які належаў Рэгіне Вашатраўчанцы, жонцы Габрыэля Падбіленты, і маёнтка Губін, які быў маёмасцю ашмянскага зямяніна Уладзіслава Рагінскага. У першым выпадку маёнтка абрабавалі жаўнеры кароннага войска. Паводле словаў скаржніцы, у нападзе бралі ўдзел і мясцовыя жыхары — падданыя з маёнтка Дзедзін, які належаў Аляксандру Юдышчаму [6, арк. 208]. У другім выпадку пацярпелыя скардзіліся на таварышаў і пахолікаў харугвы Марцыяна Агінскага [6, арк. 225].

У сярэдзіне кастрычніка 1661 г. у гродскі суд працягвалі паступаць скаргі на злоўжыванні жаўнераў. Гэтым разам скардзіліся ўладальніца маёнтка Макрыца Ганна Рапалоўская Галаўчынская Хршчановічавая і слуга ўладальніка маёнтка Казінец Міхала Станкевіча Казімір Кругельскі. Паводле скаргі, жаўнеры харугвы венгерскай пяхоты пад камандаваннем Станіслава Багуслаўскага абрабавалі падданных названых маёнткаў і збілі Г. Хршчановічавую [6, арк. 247].

У лістападзе 1661 г. сярод актаў гродскага суда зноў з'яўляюцца скаргі на жаўнераў палка С. Гурца-Дзятловіча і яго брата, харужага. Гэтым разам яго падначаленыя напалі на маёнтка троцкага цівуна Баніфацыя Паца Востраў-Нарач і маёнтка Віленскай капітулы Ясеў. У вёсцы Чараўкі маёнтка Ясеў жаўнеры абрабавалі і збілі мясцовых сялян і згвалцілі жанчын: «<...> мужыкоў бралі, вязалі, білі і катавалі <...> удаву былую Андрэевую Ралаўцову і дзеўку Кацю згвалцілі і ледзьве жывых пусцілі <...>» [6, арк. 239 адв.]. Таксама былі абрабаваны і збіты жыхары вёсак Варанцы, Дранікі, Логвіны, Лыкі, Пасынкі, Ралаўцы маёнтка Востраў-Нарач [6, арк. 239–240 адв.].

На полк С. Гурца-Дзятловіча таксама скардзілася Ганна Война — жонка троцкага ваяводы Гераніма Паца. Паводле яе скаргі, С. Гурец-Дзятловіч спачатку сам збіў у Паставах урадніка маёнтка Чэцверц

Стэфана Шапку, а пасля загадаў сваім падначаленым працягнуць мардаванне С. Шапкі – *«абухамі збіць загадваў, каторыя выконваючы волю і загад свайго пана, бязлітасна, па-тыранску збілі і памардавалі, і калі б не кампанія нейкая Яго міласці з'явілася <...> дакладна на тым месцы дабілі б»* [6, арк. 241]. Пасля збіцця С. Шапкі ротмістр накіраваўся ў вёску Мільты маёнтка Манькавічы, якая таксама належала жонцы Г. Паца. Прыехаўшы туды, жаўнеры пачалі патрабаваць з мясцовых жыхароў прадукты харчавання і *«калі з-за цяжкага ўбоства свайго цяперашніх нялёгкіх часоў аддаць таго ўсяго не маглі»*, ужылі супраць падданных сілу *«бязлітасна, па-тыранску, абухамі, шаблямі Сцяпана Мітку ўсяго збілі <...> ад такога збіцця бязлітаснага Гасподзь Бог ведае, ці застанецца жывы»* [6, арк. 241–241 адв.].

У лістападзе, апрача ўжо апісаных нападаў на маёнткі Мікалая Долмата-Ісайкоўскага, быў пададзены шэраг скаргаў іншымі ўладальнікамі. Так, 12 лістапада скардзіўся ўраднік маёнтка Нябышын Ян Дзмітровіч, які паведамляў, што жаўнеры гусарскай харугвы Андрэя Незабытоўскага парабавалі і збілі падданных, якія пражывалі ў вёсках названага маёнтка [7, арк. 2]. Крыху пазней, 22 лістапада, Габрыэль Рудаміна-Дусяцкі скардзіўся на пана Карскага і іншых таварышаў харугвы польнага пісара ВКЛ аб нападзе на маёнткі Нябышын і Гняздзілава, абрабаванні і збіцці мясцовых жыхароў [7, арк. 16–17].

У самым пачатку снежня 1661 г. у актах гродскага суда зафіксавана скарга на оберштэра пешага рэгімента ВКЛ Тромгальта Вульфа і яго падначаленых, якія на чале з оберштэр-лейтэнантам Клоствэрам абрабавалі сялян маёнтка Дунілавічы, а таксама царкву і фальварак, якія знаходзіліся там [7, арк. 34–35 адв.]².

Кароткія звесткі пра ўзаемаадносіны цывільнага насельніцтва Ашмянскага павета і жаўнераў утрымліваюць квітацыйныя лісты. Так, у тэксце апісання стану вёсак Абрамаўшчына і Курчы маёнтка Абрамаўшчына было адзначана: *«не толькі непрыяцелем вынішчаныя, але рознымі ад Бога напасцямі: голадам, рознымі хваробамі і маравой пошасцю, а калі што засталася, тады сваімі жаўнерамі няспыннымі наездамі <...> дашчэнтну знішчаныя <...>»* [6, арк. 57]. Падобныя прычыны заняпаду маёнткаў указваюцца яшчэ ў 60 квітах, якія знаходзяцца сярод актаў Ашмянскага гродскага суда [6, арк. 8, 13, 46–47, 57–58, 69, 82–83, 86, 88–94 адв., 96–96 адв., 98–99, 103–103 адв., 107, 109, 112, 116, 118–123, 129–129 адв., 131, 133–134, 136–140, 142–149, 152, 155–159, 162–165, 167, 169, 234].

² Сярод актаў Ашмянскага гродскага суда ёсць яшчэ некалькі скаргаў на злоўжыванні жаўнераў, якія ўтрымліваюць падобныя на вышэйяпісаныя звесткі, таму іх змест тут не пераказваецца [6, арк. 39, 42, 126–128, 151; 7, арк. 3].

Таксама варта звярнуць увагу на тастаменты з актавых кніг. У гэтых дакументах няма звестак пра час злачынства, калі яно было здзейснена, і непасрэдных злачынцах. Тым не менш, падобныя згадкі дэманструюць ступень уплыву канфліктаў паміж жаўнерамі і мірным насельніцтвам на паўсядзённае жыццё настолькі, што гэтыя выпадкі знайшлі адлюстраванне ў змесце тастаментаў зямлян Ашмянскага павета. Напрыклад, у тастаменце Гальяша Сігнітоўскага маецца наступная згадка: «<...> *знаходзячыся ў нэндзы з Божага дапушчэння з-за непрыяцеля і сваіх жаўнераў, бо ўсіх коней і быдла ў мяне пазабіралі і ў нішто абярнулі <...>*» [5, арк. 19]. Падобныя звесткі маюцца таксама ў тастаменце шляхціцкі Гальшкі Барташэўскай, жонкі Паўла Касакоўскага: «<...> *зямianка Яго Каралеўскай міласці Ашмянскага павета, у маім сталым веку стомленая рознымі Боскімі караі, як непрыяцелем Айчыны, так і дома на сваёй сціплай маёмасці бессаромным жаўнерам <...>*» [5, арк. 37].

Рабаванне, як становіцца зразумела з прыведзеных вышэй дакументаў, было галоўнай формай жаўнерскага сваволля ў сярэдзіне XVII ст. Ва ўмовах працяглай нявыплаты грошай за службу падобны шлях быў найбольш даступным для задавальнення ўласных патрэб. Падрабязны пералік забранай маёмасці ўтрымліваюць рэестры і некаторыя скаргі пацярапелых. Гэтыя дакументы даюць магчымасць скласці дакладнае ўяўленне аб рэчах, якія мелі інтарэс для рабаўнікоў. Першы рэестр, які ўтрымліваецца ў актах Ашмянскага гродскага суда, адносіцца да скаргі Г. Майловіча. У дакуменце падрабязна пералічваецца маёмасць, якую забралі жаўнеры: пяць абліговых лістоў на розныя сумы грошай, непасрэдна грашовая сума ў 125 злотых, адзенне (пасы, шапкі, жаночыя сукенкі, мужчынскія кашулі, хусткі і інш.), хатняе начынне (розныя лыжкі, абрусы, ручнікі і інш.), тканіна, зброя (шаблі, пісталеты, бандалеты), 40 бочак рознага збожжа, палова бочкі ячменнай крупы, палова бочкі грэчневай крупы, масла, сыры, саланіна, свойская жывёла (свінні, два валы, адна карова), палова бочкі солі, сала і «*паўчвэрці рознага жалеза*» [6, арк. 1–1 адв.]. Другі рэестр забранай маёмасці адносіцца да скаргі М. Долмат-Ісайкоўскага на ротмістра Ліпніцкага. У ім ёсць падрабязны пералік маёмасці, якая была страчана. У пераважнай большасці, гэта свойская жывёла – коні і каровы. Таксама ўзгадваюцца прадукты харчавання, рознае збожжа, адзенне, тканіна і іншыя рэчы [6, арк. 36]. Захаваўся таксама рэестр, які тычыцца маёнтка М. Долмат-Ісайкоўскага Сідда, у якім змешчаны пералік маёмасці падданных вёсак Старае Сяло і Лісавічы, якую нарабавалі людзі ротмістра войска ВКЛ Яна Корсака. Жаўнеры пазабіралі разнастайнае збожжа (жыта, авёс, ячмень), соль, свойскую жывёлу (коней) і грошы [6, арк. 38]. У рэестры да скаргі, паддзенай на ротмістра харугвы венгерскай пяхоты С. Бабраўніцкага за рабаванне яго падначаленымі жыхароў маёнткаў Макрыца і Казінец,

якія знаходзіліся ва ўладанні Г. Хршчановічавай і Міхала Станкевіча, пералічваецца наступная забраная маёмасць: рознае збожжа, хатняя жывёла, прадукты харчавання, адзенне, а таксама алкагольныя напоі (піва і гарэлка) [6, арк. 248–248 адв.].

Астатнія некалькі рэстраў, якія таксама змешчаны ў актах гродскага суда, а таксама скаргі, у якіх згадваюцца забраныя рэчы, сваім зместам вельмі блізкія да вышэйапісаных [6, арк. 36 адв., 178, 192; 7, арк. 25–25 адв., 32–33, 36–37 адв.]. Пададзеныя факты даюць магчымасць зрабіць пэўныя высновы. Жаўнераў цікавілі, у першую чаргу, прадукты харчавання і грошы, у другую – свойская жывёла, адзенне, хатняе начинне і гаспадарчы інвентар. У цэлым магчыма адзначыць, што жаўнеры забіралі амаль усё, што магло трапіць ім у рукі. Калі казаць аб непасрэдным выкарыстанні забраных рэчаў, то, як адзначае Т. Срогаш, іх лёс быў розны. Так, свойская жывёла магла выкарыстоўвацца як цяглая сіла і транспарт (коні, валы), а таксама, крыніца харчавання (каровы, свінні). Былі выпадкі, калі жаўнеры прадавалі забраных жывёл альбо калі былыя гаспадары, імкнучыся вярнуць сваю ўласнасць, самі выкуплялі іх. Таму гэта магчыма разглядаць як крыніцу дадатковага даходу [1, с. 158–160].

Што тычыцца іншых рэчаў, то збожжа ў першую чаргу выкарыстоўвалася ў якасці фуражу для жывёл. Хатняе начинне і адзенне прадавалася або выкарыстоўвалася самімі жаўнерамі. Таксама сярод нарабаваных рэчаў мог прысутнічаць гаспадарчы інвентар ці яго жалезныя часткі, якія былі найбольш каштоўнымі [1, с. 161–164]. У выяўленых крыніцах гэтыя рэчы на прамую не адзначаюцца, але ў адным выпадку згадваецца *«паўчвэрці рознага жалеза на дваццаць злотых»*. Магчыма меркаваць, што гаворка ў гэтым выпадку якраз пра гаспадарчы інвентар.

Часта, каб знайсці схаваную маёмасць, жаўнеры выкарыстоўвалі катаванні мясцовых жыхароў, пасля чаго тыя, не вытрымаўшы, маглі памерці. Напрыклад, сярод актаў гродскага суда ёсць квіт генерала Ашмянскага павета Францішка Гірына ад 30 лістапада 1661 г., у тэксце якога змешчаны звесткі пра агляд, паводле просьбы ўрадніка маёнтка Крывічы, забітага жаўнерамі татарскай харугвы паручніка Улана стырніка таго ж маёнтка Міхала Чубіна. Дакумент гаворыць, што жаўнеры харугвы катавалі М. Чубіна з мэтай атрымаць звесткі пра *«мужыцкую маёмасць»*. У выніку *«праз такія тыранскія пакуты»* стырнік памёр [7, арк. 31].

Яшчэ некалькі аналагічных дакументаў утрымліваюць акты земскага суда. Так, пра смерць падданых у маёнтку Губы ад дзеянняў жаўнераў валошскай харугвы сведчыў у сваім квіце ад 15 лютага 1662 г. генерал Дзмітрый Карасоўскі [8, арк. 47 адв.–48 адв.]. У маі 1662 г. генерал Ашмянскага павета Войцех Бачкоўскі скардзіўся на людзей ротмістра

Скубідзя за напад у студзені 1659 г. на маёнтак Лімзаўка і забіцці яго жонкі Барбары Сухарабскай [8, арк. 329–329 адв.]. Апрача гэтых спраў, у судовых актах ёсць яшчэ дзве згадкі пра смерць падданных маёнткаў Княгінін і Гняздзілава ў выніку злачынстваў падначаленых палкоўніка С. Гурца-Дзятловіча і капітана Фрыдрыха Кругера [8, арк. 904–904 адв., 1222–1222 адв.].

Важным з'яўляецца пытанне, якім чынам цывільнае насельніцтва рэагавала на паводзіны жаўнераў і ці спрабавала аказваць супраціўленне? Безумоўна, спробы супраціўлення зафіксаваны, але праяўляліся яны пераважна ў пасіўных формах. У першую чаргу, у скаргах на злоўжыванні ў судовыя ўстановы. Аднак ці меў ён пазітыўны вынік для скажнікаў? Дакументальнага пацвярджэння – абвінаваўчых прысудаў жаўнерам за злачынствы ў дачыненні да цывільнага насельніцтва – сярод актаў Ашмянскага гродскага суда не выяўлена. Аднак сярод спраў земскага суда ёсць апісанне працяглага судовага працэсу па справе аб захопе маёнтка Рудзева палкоўнікам С. Гурдом-Дзятловічам (на момант першай скаргі быў ротмістрам) [8, арк. 371–371 адв., 730–730 адв., 987–987 адв., 1263–1263 адв., 1407–1407 адв.]. Скажнікі Г. Майловіч і Я. Копць дамагліся, каб Галоўны Трыбунал ВКЛ вынес прысуд, згодна з якім абвінавачаны быў пакараны зняволеннем у Мядзельскім замку. Аднак спачатку С. Гурц-Дзятловіч атрымаў адтэрміноўку ў выкананні судовога выраку, а пасля проста не з'явіўся для адбывання пакарання [8, арк. 1082]. Гэта адзіны зафіксаваны выпадак абвінаваўчага прысуду ў актах Ашмянскіх гродскага і земскага судаў па справах паміж жаўнерамі і цывільным насельніцтвам. Таму магчыма выказаць меркаванне, што пошук справядлівасці ва ўмовах ваеннага часу быў справай цяжкай і амаль безвыніковай.

Т. Срогаш, які разглядаў, апрача іншага, спробы насельніцтва Лэнчыцкага, Серадзкага ваяводстваў і Велюнскай зямлі абараніцца ад жаўнерскага сваволля праз судовыя органы, прыйшоў да наступнай высновы: «У судовых кнігах з таго перыяду знаходзяцца дастатковыя доказы бясілля ўлад у канфрантацыі са свавольнымі жаўнерамі. Супраць дзеянняў іх камандзіраў сыталіся пратэсты доўгія гады, а яны нічога з гэтым не рабілі. <...> Мясцовыя ўлады і судовыя органы не маглі даць рады засіллю рабункаў і гвалтаў, якія здзяйсняліся войскам. Жаўнерскае сваволле было праблемай цэлай дзяржавы і тычылася ўсіх груп грамадства на ўсім яе абшары. <...> Супрацьдзеянні рабаўніцтву з боку цэнтральных і мясцовых улад, а таксама судовых устаноў далі пасрэдны вынік з прычыны цэлага шрагу неспрыяльных умоў: дзяржаўнага ладу, палітычных, міжнародных, грамадска-эканамічных, а таксама ментальных» [1, с. 213, 219].

Што тычыцца сілавых форм супраціўлення, то ў актах Ашмянскага гродскага суда выяўлены толькі адзін выпадак, калі жаўнер згадваецца

ў якасці пацярпелага. Гэта справа аб абвінавачванні зямлініна Міхала Сідаровіча, які ў ліпені 1661 г. нібыта збіў у мястэчку Свянцянны жаўнера харугвы М. Агінскага. Пры гэтым сам абвінавачаны адмаўляў сваё дачыненне да гэтага здарэння. Уласна з яго скаргі на беспадстаўнае абвінавачванне магчыма даведацца пра акалічнасці гэтай справы, у сувязі з чым складана сцвярджаць, хто насамрэч вінаваты ў азначанай сітуацыі [6, арк. 141].

Чаму жаўнеры рабавалі жыхароў ВКЛ? Адказ на гэтае пытанне ўжо спрабавалі даць папярэднія даследчыкі, якія займаліся пытаннямі ўзаемаадносін мірнага насельніцтва і жаўнераў на тэрыторыі Рэчы Паспалітай [1, с. 21–130; 3, с. 231–232]. Прыведзеныя імі прычыны падзяляюцца на знешнія і ўнутраныя з пункту гледжання жаўнера. Першыя тычацца знешніх фактараў – у першую чаргу фінансавання і забеспячэння войска. Праблемы з выплатай грошай жаўнерам былі фактычна адной з самых невырашальных у сярэдзіне XVII ст. Такая сітуацыя была выклікана спецыфічнай фіскальнай сістэмай, якая склалася ў Рэчы Паспалітай, адмовай шляхты плаціць падаткі і, безумоўна, наступствамі ваенных дзеянняў. Жаўнеры, якія пастаянна былі вымушаны служыць без аплаты, проста часам не мелі крыніц для існавання, апроча гвалтоўнага выбівання прадуктаў харчавання і іншай маёмасці з цывільнага насельніцтва. Другая прычына заключалася ва ўнутраным светаўспрыманні вайскоўцаў. Іх светапогляд фарміраваўся ў спецыфічных умовах ваеннага жыцця – небяспека хуткай смерці ў баі або ад іншых прычын (хваробы, раненне і інш.), прызвычаенасць да гвалту як спосабу вырашэння большасці жыццёвых праблем, псіхалагічны траўматызм, схільнасць да празмернага ўжывання алкаголю. Усе гэтыя фактары вызначалі ўзаемаадносіны жаўнераў і цывільнага насельніцтва ва ўмовах ваеннага часу.

Прыведзены вышэй факталагічны матэрыял дазваляе зрабіць пэўныя высновы. Галоўным вынікам жаўнерскага сваволля для мірных жыхароў становіліся эканамічныя страты. Пры гэтым не менш істотнымі былі наступствы фізічнага характару. Асноўная маса скаргаў утрымлівала факты злоўжывання жаўнераў падчас кватаравання ў пэўнай мясцовасці або ў перыяд маршу. У першую чаргу пры рабаўніцтве жаўнераў цікавілі прадукты харчавання і грошы, а таксама свойская жывёла, адзенне, хатняе начынне і гаспадарчы інвентар. Вельмі часта пры рабаванні маёнткаў і вёсак жаўнеры ўжывалі гвалт да мірнага насельніцтва. Згадваецца аб забойствах і цяжкім стане пацярпелых у выніку агрэсіі вайскоўцаў. Фіксуюцца выпадкі сексуальнага гвалту ў дачыненні да жанчын. У рабунках і гвалце мірнага насельніцтва прымалі ўдзел прадстаўнікі розных харугваў войска ВКЛ і Польскага Каралеўства як нацыянальнага, так і іншаземнага набору. Найбольш пашыранай формай абароны мірнага насельніцтва ад злоўжыванняў жаўнераў была падача скаргаў у судовыя

ўстановы. Сілавая формы супраціўлення і ўтойвання маёмасці ў дакументах адзначаюцца значна менш. Пры гэтым эфектыўнасць судовых органаў Ашмянскага павета ў барацьбе з жаўнерскім сваволлем была нізкай. У актавых кнігах гродскага і земскага судоў зафіксаваны адзіны абвінаваччы прысуд у дачыненні да жаўнераў, што дазваляе казаць пра бяссілле павятовых судовых органаў у справах, якія тычыліся абароны цывільнага насельніцтва перад жаўнерамі.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Srogosz, T. *Żołnierz swawolny. Z dziejów obyczajów armii koronnej w XVII wieku* / T. Srogasz. – Warszawa : DiG, 2010. – 264 s.
2. Sahanowicz, H. *Życie codzienne na Białorusi w warunkach wojny według skarg poddanych radziwiłłowskich z lat sześćdziesiątych XVII wieku* / H. Sahanowicz // *Hortus bellicus. Studia z dziejów wojskowości nowożytnej* : Prace ofiarowane profesorowi Mirosławowi Nagielskiemu / pod red. K. Bobiałyńskiego [i in.]. – Warszawa : Neriton, 2017. – S. 315–325.
3. Sahanowicz, H. *Wojna daleka a bliska. Problem wpływu wojen pierwszej połowy XVII wieku na społeczeństwo* / H. Sahanowicz // *Wojny północne w XVI–XVIII. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem* / pod red. B. Dybasia. – Toruń : Towarzystwo Naukowe, 2007. – S. 225–232.
4. Якубаў, В. У. «Жаўнерскае свавольства» на тэрыторыі ВКЛ у 1600–1604 гг. / В. У. Якубаў // *Беларускі гістарычны часопіс*. – 2011. – № 1. – С. 9–14.
5. НГАБ. – Ф.1732 (Ашмянскі гродскі суд). Воп. 1. Спр. 1. – Актавая кніга Ашмянскага гродскага суда. 1660–1719 гг. – 1184 арк.
6. НГАБ. – Ф. 1732. Воп. 1. Спр. 3. – Актавая кніга Ашмянскага гродскага суда. 08.1661–12.1661. – 257 арк.
7. НГАБ. – Ф. 1732. Воп. 1. Спр. 4. – Актавая кніга Ашмянскага гродскага суда. 11.1661–12.1661. – 37 арк.
8. НГАБ. – Ф. 1776 (Ашмянскі земскі суд). Воп. 1. Спр. 25. – Актавая кніга Ашмянскага земскага суда. 1661–1663 гг. – 1622 арк.
9. Бабятынскі, К. *Ад Смаленску да Вільні. Вайна Рэчы Паспалітай з Масковіяй (1654–1655 гг.)* / К. Бабятынскі; пераклад з польскай мовы А. Кузьміча. – 2-е выд. – Смаленск : Інбелкульт, 2014. – 172 с.
10. Мальцев, А. Н. *Россия и Белоруссия в середине XVII века* / А. Н. Мальцев. – Москва : Изд-во Московского ун-та, 1973. – 257 с.
11. Брэгер, Г. М. *Ашмяны* / Г. Брэгер // *Вялікае Княства Літоўскае : энцыклапедыя* : у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [i інш.]. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2007. – Т. 1: Абаленскі–Кадэнцыя. – С. 269.
12. Брэгер, Г. М. *Ашмянскі павет* / Г. Брэгер // *Вялікае Княства Літоўскае : энцыклапедыя* : у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [i інш.]. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2007. – Т. 1: Абаленскі–Кадэнцыя. – С. 268–269.

13. Мясешка, В. «... Монастыри и костёлы выжгли и людей побивали и в полон имали» / В. Мясешка // Навіны Беларускай Акадэміі. – 1992. – 26 чэрвеня. – С. 5.
14. Касажэцкі, К. Кампанія 1660 году ў Літве / К. Касажэцкі; пераклад з польскай мовы А. Кузьміча. – 2-е выд. – Смаленск : Інбелкульт, 2015. – 330 с.

Арткул паступіў у рэдакцыю 08.05.2020

М. М. Кароль

КАНФЕСІЙНЫЯ КАНВЕРСІІ Ў ВАЎКАВЫСКІМ ПАВЕЦЕ ГРОДЗЕНСКОЙ ГУБЕРНІ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX СТ.

Канфлікты, якія ўзніклі на падставе міжканфесійных канверсій у Расійскай імперыі, рэдка дасягалі такіх памераў, што рабіліся аб'ектам цікавасці грамадскай думкі. Праблемы, якія выклікаў перавод каталіцкага насельніцтва ў праваслаўе ў беларускіх губернях, што асабліва актыўна ажыццяўляўся пасля задушэння паўстання 1863–1864 гг., часцей заставаліся на старонках справаздач, якія дасылаліся мясцовай адміністрацыі ў імператарскую канцылярыю. Зрэдку звесткі аб колькасці фармальна пераведзеных або асобных эпизоды канверсій маглі асвятляцца ў перыядычным друку. Напрыклад, у «Вестніку Заходняй Расіі», які ў 1860-я гг. выходзіў пад рэдакцыяй Ксенафонта Гаворскага, нават існавала рубрыка «Поспехі праваслаўя ў Паўночна-Заходняй Расіі» [17, с. 78].

Аднак здараліся выпадкі супраціўлення навязаным зверху канверсіям, якія сталі шырокавядомымі ўжо сучаснікам. Адзін з іх адбыўся ў 1860-я гг. у Ваўкавыскім павеце Гродзенскай губерні. Дадзены рэгіён на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў з'яўляўся цэнтрам павышанага ўзроўню канфесійных хваляванняў. Міжканфесійныя канверсіі тут пачаліся яшчэ ў 1830-я гг. і былі звязаны з ліквідацыяй уніяцкай царквы ў 1839 г. Яе вернікі і святары павінны былі перайсці пад юрысдыкцыю праваслаўнай царквы. Аднак частка ўніятаў, калі даведалася пра будучую ліквідацыю царквы, прыняла рашэнне далучыцца да каталіцызму. Гэта выклікала ў далейшым шматлікія выпадкі «разбору» вернікаў паміж каталіцкім і праваслаўным духавенствам.

У мястэчку Поразава Ваўкавыскага павета высвятленне прыналежнасці прыхаджан да ўсходняга ці заходняга абраду з пераменным поспехам адбывалася з 1844 г. Калі ў 1850-я гг. праваслаўным там лічылася амаль усе насельніцтва, то ў 1857 г. каля 60 фармальных праваслаўных жыхароў абвясцілі сябе каталікамі [16, с. 207]. Да міжканфесійных непа-

разуменняў дадаваўся асабісты канфлікт паміж праваслаўным мітрапалітам літоўскім Іосіфам Сямашкам і генерал-губернатарам Уладзімірам Назімавым. Апошні быў прыхільнікам неўмяшання ў справы «чужой веры», і дзякуючы гэтаму ўсе справы пра пераходы ў каталіцызм у Попазаве на той момант былі спынены [3, с. 153].

Справа канфесійнай прыналежнасці жыхароў Ваўкавыскага павета зноў набыла актуальнасць пасля паражэння паўстання 1863–1864 гг. У гэты раз яна атрымала асабліва шырокі розгалас. Як і на многіх іншых тэрыторыях беларускіх губерняў, у 1860-я гг. тут адбываўся масавы перавод каталікага (і былога ўніяцкага) насельніцтва ў праваслаўе і адначасовае закрыццё касцёлаў. Частка з гэтых пераводаў насіла добраахвотны характар, але наступныя канфлікты і скаргі паказалі, што не ўсе з пераведзеных пагадзіліся з новай канфесійнай прыналежнасцю.

Падчас разбіральніцтва ў Ваўкавыскім павеце яскрава вылучаліся адрозненні ў дачыненні да так званых «чыстых каталікоў» і нашчадкаў уніятаў. Да пераводаў пераважна прыцягваліся людзі, чые продкі маглі належаць да ўніяцкай канфесіі. Улічваючы, што з моманту яе скасавання прайшло больш за 20 гадоў, то за гэты час вырасла пакаленне людзей, якія ўсё жыццё належалі да каталіцызму і выхоўваліся ў ім бацькамі. Аднак пры міжканфесійных пераводах уласная ідэнтычнасць вернікаў не прымалася ўладамі да разгляду.

Са студзеня па жнівень 1866 г. у Ваўкавыскім павеце было пераведзена ў праваслаўе 11 тысяч каталікоў [3, с. 430]. Большасць з тых, хто быў далучаны, належала да сялянскага саслоўя. Таксама за 1863–1867 гг. у Ваўкавыскім павеце шэсць прадстаўнікоў прывілеяванага саслоўя каталіцкага веравызнання перайшлі ў праваслаўе [6, арк. 63]. Пры гэтым расійскія ўлады сачылі за тым, каб апошнія не з'яўлялася палітычна інспіраваным актам, звязаным з жаданнем пазбегнуць падазрэнняў ва ўдзеле ў паўстанні.

Адразу пасля пераводу сярод жыхароў Ваўкавыскага павета пачалі фіксавацца выпадкі супраціўлення прыняццю праваслаўя. Яно праяўлялася ў адкрытых канфліктах з мясцовай адміністрацыяй і напісанні скаргаў і прашэнняў на імя чыноўнікаў вышэйшага рангу. У прашэннях сяляне розных вёсак Ваўкавыскага павета скардзіліся на ўжыванне фізічнай сілы і запалохванні падчас пераводаў. Пагалоска пра канфлікт выйшла за межы Расійскай імперыі і нават была адзначана знакамітым расійскім публіцыстам-эмігрантам Аляксандрам Герцэнам у артыкуле з характэрнай назвай «Секущее православие» [2, с. 364].

Перавод каталіцкага насельніцтва ў праваслаўе нярэдка адбываўся адначасова з закрыццём касцёлаў і перадачай іх будынкаў пад праваслаўную юрысдыкцыю. У 1866–1867 гг. у Ваўкавыскім павеце былі закрыты шэсць касцёлаў – у мястэчках Зэльва, Ялоўка (парафіяльны і

яшчэ адзін, недабудаваны), Лыскава, капліца ў вёсцы Рудня і філіяльны касцёл у маёнтку Вярэйкі [1, с. 245]. У выніку па стане на канец XIX ст. у Ваўкавыскім дэканате функцыянавалі толькі тры касцёлы – Гнезненскі, Рэплёўскі і Шылавіцкі з агульнай афіцыйнай колькасцю прыхаджан у 10 376 чалавек [1, с. 271].

З прычыны таго, што перавод з каталіцызму ў праваслаўе з’яўляўся часткай рэлігійнай палітыкі Расійскай імперыі, то нярэдка пераводы адбываліся не толькі сіламі праваслаўнага духавенства, але і з удзелам прадстаўнікоў свецкай адміністрацыі. Аднак насуперак гэтаму ў Ваўкавыскім павеце пачаўся актыўны рух супраціўлення «новадалучаных».

У 1866 г. скаргу на гвалтоўныя дзеянні святароў і чыноўніка падалі жыхары Ялоўкі [5, арк. 4 адв.]. Як ужо адзначалася, у 1866 і 1867 гг. у Ялоўцы праваслаўным былі перададзены два каталіцкія храмы [1, с. 245], пасля чаго мясцовая каталіцкая парафія проста перастала існаваць. У сваім прашэнні ад 23 сакавіка 1866 г. жыхары Ялоўкі Мацей Гудзель, Антон Галецкі, Міхал Мелька, Міхал Кавалеўскі, Андрэй Лецкі і Міхал Раманоўскі абвінавацілі мясцовага чыноўніка Шавагіна ў тым, што ён прымусіў іх прыняць праваслаўную веру, і прасілі дазволу вярнуцца ў «*веру бацькоў*». Зварот да даўніны быў частай з’явай у падобных прашэннях. Незалежна ад таго, наколькі гэта адпавядала рэчаіснасці, людзі імкнуліся падкрэсліць, што да каталіцкага веравызнання належалі іх бацькі і дзяды.

Святар Ляўкоўскай царквы Валянцін Мацкевіч сцвярджаў, што ўсе каталікі, якія пражываюць у межах яго прыхода, паходзяць са змяшаных сямей, таму павінны лічыцца «*спакушанымі ў лацінства*». У Шылавіцкую сельскую грамаду былі адасланы спісы прыхаджан царквы, якія перайшлі ў каталіцызм, дзе было пазначана веравызнанне бацькоў, і хто з прыхаджан павінен быць вернуты назад у праваслаўе. Высветлілася, што «*прыроднымі каталікамі*» маглі лічыцца толькі М. Мелька і М. Кавалеўскі, бацькі якіх сапраўды вызнавалі каталіцтва. Астатнія «спакушаныя» паходзілі са змяшаных сямей, у якіх да праваслаўя належалі маці. Пры гэтым сяляне М. Мелька і М. Кавалеўскі былі накіраваны да святара, бо меркавалася, што першы з іх меў кепскі ўплыў на мясцовае насельніцтва і называў праваслаўных «*отищепенцами*», а другі характарызаваўся мясцовымі ўладамі як фанатычны каталік, які пагрозамі забараняў сваёй дачцэ прыняць праваслаўе, на што яна добраахвотна пагаджалася [5, арк. 5]. У дачыненні да іншых сялян быў выкарыстаны традыцыйны спосаб уздзеяння – яны павінны былі з’явіцца да праваслаўнага святара на размовы, падчас якіх той пераконваў іх адмовіцца ад памылковых рэлігійных уяўленняў. Асобна былі пакараны Міхал і Восіп Мелькі, якія трапілі пад паліцэйскі нагляд [5, арк. 2].

Падобнае прашэнне аб прымусовым далучэнні да праваслаўя падалі і жыхаркі мястэчка Рось Ваўкавыскага павета Лізавета Баткова і Хрысціна Гнароўская. Аднак мясцовы святар засведчыў, што гэтыя сялянкі не павінны былі вяртацца ў праваслаўе, але пад працэдуру пераводу патрапілі іх мужы, бо нарадзіліся ў змяшаных шлюбам. У Вінцэнта Баткова праваслаўным быў бацька, а ў Тадэвуша Гнароўскага – маці. Абодва яны былі накіраваны ў Гарнастаевіцкі і Самуйлавіцкі праваслаўныя прыходы для пастырскіх перакананняў [5, арк. 16].

У 1868 г. скаргу на незаконнае далучэнне да праваслаўя напісалі сяляне размешчаных непадалёк ад Поразава вёсак Крапіўніца і Сакольнікі Гарнастаевіцкай воласці. У 1866 г. іх выклікаў да сябе міравы пасрэднік 1-га стана Ваўкавыскага павета Пётр Шчэрба (Шчэрбаў). Паводле іх сведчанняў, ён, прымяняючы фізічную сілу (біццё розгамі) і пагражаючы арыштам, прымусіў іх прыняць праваслаўе [9, арк. 7]. Зразумела, што мясцовая адміністрацыя не прызнала факт прымусу пры далучэнні.

Тлумачэнні да гэтых скаргаў таксама падаў падароскі благачынны, святар Гарнастаевіцкай царквы Іосіф Васінскі. У рапарце ад 5 чэрвеня 1868 г. ён сцвярджаў, што сяляне вёсак Крапіўніца і Сакольнікі самі прыйшлі да яго дадому ў вёсцы Гарнастаевічы і выказалі жаданне далучыцца да праваслаўя. Пасля чаго святар узяў з іх падпіскі і прыняў да споведзі [9, арк. 2]. П. Шчэрбы, на чые гвалтоўныя дзеянні яны скардзіліся, па словах святара, не было ў гэты момант у Гарнастаевічах, таму ён не мог нават ведаць пра іх першапачатковае веравызнанне.

Інтэрпрэтацыя, якую даваў святар І. Васінскі скаргам сялян, не была ўнікальнай пры разборы такіх канфесійных спрэчак. У першую чаргу праваслаўны святар бачыў у накіраванні прашэнняў аб вяртанні ў каталіцызм «польскую» прапаганду і ўплыў каталіцкага духавенства. Асабліва падкрэслівалася роля ксяндзоў менавіта з мястэчка Поразава, якія падбухторваюць праваслаўнае насельніцтва (асабліва нанава далучаных) спрабаваць вяртацца ў каталіцызм. Такім уплывам тлумачылася і напісанне скаргаў толькі праз тры гады пасля далучэння. Аднак позняе напісанне скаргі звязана, найбольш верагодна, з кадравымі зменамі ў вышэйшых колах віленскай адміністрацыі. У сакавіку 1868 г. замест Эдуарда Баранава віленскім генерал-губернатарам стаў Аляксандр Патапаў. З яго знаходжаннем на гэтай пасадзе звязаны пэўныя паслабленні ў ажыццяўленні мясцовай палітыкі, у тым ліку ў дачыненні да каталіцкага духавенства і вернікаў заходняга абраду. А. Патапаў крытычна ставіўся да захадаў па гвалтоўным пераводзе каталікоў у праваслаўе і наогул да абмежавальных законаў і ваеннага становішча на тэрыторыі «Паўночна-Заходняга краю». Магчыма, менавіта з гэтым звязана з'яўленне менавіта ў гэты час вялікай колькасці прашэнняў аб дазvole вярнуцца ў каталіцызм.

Зрэшты, прашэнне сялян Гарнастаевіцкай воласці не было задаволена. 19 чэрвеня 1868 г. хадайніцтва было адхілена канцылярыяй гродзенскага губернатара і кваліфікавана як «*наклёпніцкае і неабгрунтаванае*» [9, арк. 9]. Дасягнуць станоўчага рашэння па такіх скаргах было амаль немагчыма, бо гэта супярэчыла тагачаснаму заканадаўству, якое забараняла выхад з праваслаўнага веравызнання. Гэта, аднак, не замінала жыхарам Ваўкавыскага павета весці актыўную дзейнасць па змаганні за ўласную каталіцкую ідэнтычнасць. Скаргі і прашэнні працягвалі падавацца імі на працягу ўсёй другой паловы XIX ст.

У 1880 г. чарговы зварот аб дазvole вярнуцца ў каталіцызм падпісала 168 сямей сялян з Юшкаўскай, Шымкоўскай, Тарнопальскай валасцей, а таксама згаданага вышэй мястэчка Ялоўка [10, арк. 50]. Усе хадайнікі некалі былі парафіянамі ліквідаванага Ялоўскага касцёла. Іх далучылі да праваслаўя ажно ў 1866 г. Паказальна, што нават пасля 14 гадоў з моманту далучэння яны працягвалі скардзіцца на гвалтоўныя дзеянні з боку былога святара Ялоўскай царквы і міравога пасрэдніка П. Шчэрбава.

На працягу гэтага часу «новадалучаныя» адмаўляліся выконваць праваслаўныя абрады. За час з 1866 г. нарадзілася пакаленне людзей, якія не былі прыпісаны ні да царквы, ні да касцёла і не выконвалі ніякіх абрадаў. Спіс няхрышчаных дзяцей у Тарнопальскай, Шымкоўскай і Юшкаўскай валасцях на той момант налічваў 66 чалавек [10, арк. 94 адв.].

Гэтае чарговае прашэнне таксама не атрымала станоўчага адказу. Больш за тое, у дачыненні да некаторых з іх прапаноўвалася прымяніць дадатковыя меры ўздзеяння. Святар Ялоўскай царквы Уладзімір Качаноўскі неаднаразова спрабаваў пераканаць ужо згаданага Міхала і Вінцэнта Мелькаў не ўхіляцца ад выканання праваслаўных абрадаў і, нарэшце, ахрысціць дзяцей у праваслаўе. Абодва яны, аднак, імкнуліся адмовіцца ад гэтага, спасылаючыся на занятасць службовымі абавязкамі. М. Мелька быў палясоўшчыкам, зборшчыкам падаткаў і казначэем Шымкоўскага валаснога праўлення. Святар У. Качаноўскі разумеў, што чалавек з такімі функцыямі і магчымасцямі, павінен быў карыстацца аўтарытэтам у аднавяскоўцаў, таму яго прапаноўвалася звольніць з усіх пасадаў і надалей не дазваляць браць удзел у валасных выбарах [10, арк. 74 адв.].

Гэта была яшчэ адна традыцыйная стратэгія, якой карысталіся мясцовыя свецкая і царкоўная адміністрацыі, калі сутыкаліся з выпадкамі непадпарадкавання пераводу, – у асяроддзі незадаволеных далучэннем да праваслаўя вышукваліся найбольш актыўныя дзеячы, якія акрэсліваліся як падбухторшчыкі. Імі маглі быць памешчыкі, ксяндзы або адукаваныя аднавяскоўцы, якія валодалі пэўным аўтарытэтам. Сялянскую грамаду імкнуліся ізаляваць ад іх уплыву.

У плане трываласці і ўпартасці ў дзеяннях супраць вызнання праваслаўя вылучаўся жыхар мястэчка Свіслач Ваўкавыскага павета Восіп Малиноўскі. Як і іншыя «новадалучаныя», ён сцвярджаў, што прыняць праваслаўе ў 1860-я гг. быў вымушаны пад прымусам і пасля гэтага не з'яўляўся да споведзі ў царкве. У немаладым 63-гадовым узросце В. Малиноўскі актыўна заклікаў іншых перастаць наведваць праваслаўную царкву. Ён карыстаўся вялікай павагай сярод жыхароў Свіслачы і працаваў рамізнікам у мясцовай шляхты [12, арк. 4 адв.].

У 1880 г. за кошт грамадскіх ахвяраванняў яго накіравалі ў Санкт-Пецярбург з прашэннем на імя міністра ўнутраных спраў (якое падпісалі 64 чалавекі) з просьбай дазволіць вярнуцца ў каталіцызм [10, арк. 4]. Складана з упэўненасцю сказаць, ці прыняў В. Малиноўскага расійскі саноўнік, але пасля вяртання на Ваўкавышчыну хадайнік быў сустрэты мясцовымі жыхарамі з захапленнем. У доме аптэкара Карла Шыдлоўскага нават быў зладжаны ўрачысты абед у гонар В. Малиноўскага.

У 1881 г. ён і селянін вёскі Дудзічы Вінцэнт Клышка зноў падалі прашэнне за подпісам 49 чалавек з Баярскай, Дабравольскай і Свіслацкай валасцей аб дазvole вызнаваць каталіцызм [4, арк. 1]. Прашэнне ізноў было адхілена на падставе таго, што ў 1866 г. усе просьбіты далі падпіску аб нібыта добрахвотным пераходзе ў праваслаўе [4, арк. 19].

Такая папулярнасць В. Малиноўскага выклікала непакой у прадстаўнікоў улады. Аднак для таго, каб не надаваць В. Малиноўскаму вобраз пакутніка, не лічылася мэтазгодным прыцягваць яго да крымінальнай адказнасці. Начальнік Гродзенскага жандарскага губернскага праўлення палкоўнік Мікалай Юган у рапарце ад 14 сакавіка 1886 г. прапаноўваў высласць В. Малиноўскага ў іншую мясцовасць, каб спыніць яго ўплыў на мясцовых жыхароў [12, арк. 1].

Натуральна, не адзін В. Малиноўскі быў «упартым у лацінстве». Яго дзеці таксама праяўлялі зацятае жаданне заставацца каталікамі [7, арк. 1 адв.]. У 1883 г. ваўкавыскі павятовы спраўнік паведамляў пра селяніна Ігната Восіпавіча Малиноўскага, які адмаўляў факт свайго далучэння да праваслаўя. Ён прывёз у Свіслач сялянку з урочышча Рукава Дабравольскай воласці і абвясціў, што яны абвянчаліся ў невядомым касцёле. Апрача таго, яго сястра Ганна Восіпаўна Малиноўская ўзяла шлюб з дваранінам-каталіком Гінальскім [7, арк. 5]. Аднак ні брат, ні сястра Малиноўскія не падалі пацвярджальных дакументаў аб здзяйсненні шлюбу. Пазней, падчас допыту ў міравога суддзі, Ігнат і Ганна разам з сужэнцамі адмовіліся ад ранейшых паказанняў аб вячанні ў касцёле. На гэты раз яны сцвярджалі, што знаходзіліся ў фактычных шлюбах (без царкоўнага абраду). Аднак гэта не дазволіла ім пазбегнуць увагі царкоўнай адміністрацыі. Літоўская праваслаўная кансісторыя прапа-

навала распачаць справу пра незаконнае сужыццё, бо закон забараняў падобныя «грамадзянскія» шлюбны [7, арк. 18 адв.]. Магчыма, Маліноўскія адмовіліся ад сваіх першапачатковых паказанняў, бо палічылі, што пакаранне за незаконнае вянчанне будзе большым, чым за фактычнае сужыццё без здзяйснення абрадаў любой канфесіі.

У 1880-я гг. у мястэчку Свіслач, вёсках Кавалі, Дварчаны, Ганчары, Дудаўкі, Дудзічы і Долікі нават па афіцыйных звестках налічвалася 45 чалавек, якія ўхіляліся ад выканання праваслаўных абрадаў і працягвалі адкрыта сімпатызаваць каталіцызму [12, арк. 15–21]. Святар Якаў Балабушэвіч паведамляў, што частка прыхаджан Ялоўскай царквы таксама адмаўлялася вызнаваць праваслаўе, і адзначаў, што шмат хто з яго прыхаджан не рэагуе на яго пропаведзі і перакананні [13, арк. 1]. Таксама святар распавядаў пра існаванне закрытых таемных сходаў, на якія збіраюцца «*галоўныя фанатыкі*», якія дапамагаюць адзін аднаму ездзіць у Варшаву і Чанстахова для незаконнага вянчання [13, арк. 2].

У XIX ст. прыналежнасць да канфесіі з'яўлялася адной з самых важных прыкмет ідэнтычнасці асобных людзей. Гэта праяўлялася ў імкненні не проста адмовіцца ад наведвання праваслаўнай царквы, але і быць афіцыйна прызнанымі парафіянамі касцёла. Гэта было складана зрабіць, бо ксёндз таксама рызыкаваў, калі прымаў да споведзі асоб праваслаўнага веравызнання. Ад прыхаджан патрабавалася даведка ад святара, што чалавек не з'яўляецца праваслаўным.

Падобную бюракратычную пастку цікавым чынам пераадолені навабранцы 14-га Грузінскага грэнадзёрскага палка, якія паходзілі з Ваўкавыскага павета. Пётр Баўтрык, Ян Крэчак і Міхал Казбярук пры паступленні на службу назвалі сябе каталікамі, што і было пазначана ў іх фармулярных спісах. Гэта павінна было ў будучыні дазволіць ім бесперашкодна звяртацца да ксяндзоў па рэлігійныя патрэбы. Аднак іх хітрасць была раскрыта ваўкавыскім ваенным начальнікам, які паведаміў, што ў сапраўднасці азначаныя навабранцы былі праваслаўнымі. На падставе гэтага на іх меркавалася накладці пакаранне за парушэнне праваслаўнай абраднасці і ўсталяваць далейшы пільны нагляд. Нягледзячы на гэта, П. Баўтрык, Я. Крэчак і М. Казбярук працягвалі лічыць сябе каталікамі і хадзіць на споведзь да ксяндза [14, арк. 3].

Аналагічным чынам зрабіў і вышэйзгаданы Вінцэнт Клышка, які пазначыў у білеце аб выкананні вайсковай павіннасці звесткі аб каталіцкай канфесійнай прыналежнасці, нягледзячы на тое, што фармальна з'яўляўся праваслаўным [4, арк. 6].

Зрэшты, далёка не ўсе ксяндзы баяліся пакарання з боку расійскіх улад. Смеласцю ў справе падтрымкі «ўпартых» вылучыўся ксёндз Поразаўскага касцёла Францішак Стралка. Невядома ў якіх адносінах ён быў са святаром мясцовай праваслаўнай царквы Іпалітам Карнатоў-

скім і псаломшчыкам Пасеўскім, але ён меў дачыненне да выдачы прыхаджанам Поразаўскай царквы пасведчанняў аб непрыналежнасці да праваслаўя. На падставе гэтых дакументаў ён прымаў да сябе на споведзь жыхароў Поразава, вёсак Хрустава і Крапіўніца. Уладамі ксёндз Ф. Стралка характарызаваўся як чалавек, які даўно «*вядзе барацьбу супраць праваслаўя ў Поражаве*». Таму вялікая колькасць «*адпаўшых*» ад праваслаўя тлумачылася ў вачах свецкай улады не рэлігійнымі перакананнямі саміх мясцовых жыхароў, а выключна «прапагандысцкай» дзейнасцю ксяндза. На думку адміністрацыі, ён выкарыстоўваў сваю ўладу і аўтарытэт, каб запалохваць вернікаў праклёнамі і адмаўленнем ім у прычасці. Пры гэтым за падробку дакументаў яго нават не асудзілі, а толькі прапанавалі накіраваць у іншую парафію [8, арк. 3 адв.].

Як ужо адзначалася, рух «упартых» трываў доўгі час пасля фармальнага пераводу ў праваслаўе ў 1860-я гг. Так, у перыяд 1884–1887 гг. у Ваўкавыскім павеце былі зафіксаваны 724 чалавекі, якія ўхіляліся ад выканання праваслаўных абрадаў [11]. «Ухіленне» былых каталікоў ад праваслаўя працягвалася і ў 1890-я гг. На працягу дзесяцігоддзяў традыцыйным спосабам змагання супраць далучэння да праваслаўя было адмаўленне выконваць яго абрады: хрышчэнне, вячэнне і адпяванне памёрлых. Замест гэтага людзі або самастойна здзяйснялі гэтыя абрады паводле правілаў каталіцкага касцёла, або спрабавалі знайсці ксяндза, які пагодзіцца на парушэнне заканадаўства [15, арк.62].

Такім чынам, хваляванні ў Ваўкавыскім павеце Гродзенскай губерні, якія былі выкліканы закрыццём касцёлаў і пераводам часткі насельніцтва з каталіцызму ў праваслаўе ў 1860-я гг., не спыняліся на працягу ўсёй другой паловы XIX ст. Асабліва яскрава яны праяўляліся ў Поразаўскай, Свіслацкай, Тарнопальскай, Шымкоўскай і Юшкаўскай валасцях. Яны прымалі форму як схаванага супраціўлення і ігнаравання праваслаўнай абраднасці, так і актыўнага змагання за вяртанне ў ранейшае веравызнанне. Канфлікты, якія ўзніклі на рэлігійнай глебе, працягваліся ў Ваўкавыскім павеце да прыняцця Указа аб асновах верацярпімасці ад 17 красавіка 1905 г. Толькі пасля яго выдання частка вернікаў змагла законным шляхам вярнуцца ў каталіцызм.

Крыніцы і літаратура

1. Ганчар, А. И. Римско-католический костел в Беларуси (1864–1905 гг.): монография / А. И. Ганчар. – Гродно : ГГАУ, 2008. – 276 с.
2. Герцен, А. И. Собрание сочинений : в 30 т. / А. И. Герцен. – Москва : Издательство Академии наук СССР, 1958. – Т. 13: Статьи из «Колокола» и другие произведения 1857–1858 годов. – 674 с.

3. Долбилов, М. Д. Русский край, чужая вера: этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II / М. Д. Долбилов. – Москва : Новое Литературное Обозрение, 2010. – 999 с.
4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (далей – НГАБ у г. Гродна). – Ф. 1 (Канцылярыя гродзенскага губернатара). Воп. 6. Спр. 699. – Справа паводле прашэння сялян Свіслацкай воласці Ваўкавыскага павета Вінцэнта Клышкі і Восіпа Маліноўскага аб дазvole вызнаваць каталіцызм. 03.05.1881–11.05.1882. – 22 арк.
5. НГАБ у г. Гродна. – Ф. 1. Воп. 6. Спр. 725. – Справа паводле скаргі сялян Гудзеля і іншых на схіленне іх да пераходу ў праваслаўе святаром Галавацкім і чыноўнікам Шавагіным. 23.03.1866–27.06.1867. – 60 арк.
6. НГАБ у г. Гродна. – Ф. 1. Воп. 6. Спр. 1095. – Спісы асоб прывілеяванага саслоўя, якія прынялі праваслаўе. 1863–1867 гг.
7. НГАБ у г. Гродна. – Ф. 1. Воп. 6. Спр. 1143. – Справа аб заключэнні шлюбу паводле каталіцкага абраду праваслаўнага І. Маліноўскага з каталічкай Шаршуновіч. 03.06.1883–01.04.1884. – 19 арк.
8. НГАБ у г. Гродна. – Ф. 1. Воп. 6. Спр. 1377. – Справа аб расследаванні выпадкаў схілення ксяндзом Поразаўскага касцёла Францішкам Стралкам праваслаўных у каталіцызм. 29.05.1884–18.09.1884. – 15 арк.
9. НГАБ у г. Гродна. – Ф. 1. Воп. 6. Спр. 1550. – Справа паводле скаргі сялян Ваўкавыскага павета Палуянскага на прымус да прыняцця праваслаўя і нанясенне яму пабояў міравым пасярэднікам Ваўкавыскага павета. 11.05.1868–19.06.1868. – 9 арк.
10. НГАБ у г. Гродна. – Ф. 1. Воп. 8. Спр. 468. – Справа паводле прашэння сялян П. Салаўя і А. Грэкі аб дазvole вярнуцца ў каталіцызм. 18.04.1880–20.03.1884. – 157 арк.
11. НГАБ у г. Гродна. – Ф. 1. Воп. 8. Спр. 1375. – Спісы асоб, якія ўхіляюцца ад вяртання ў праваслаўную веру па Гродзенскай губерні. 22.03.1884–13.06.1887. – 81 арк.
12. НГАБ у г. Гродна. – Ф. 1. Воп. 8. Спр. 1650. – Справа пра схіленне сялян да пераходу з праваслаўя ў каталіцызм сялянінам Ваўкавыскага павета Восіпам Маліноўскім. 01.04.1885–29.10.1887. – 29 арк.
13. НГАБ у г. Гродна. – Ф. 1. Воп. 8. Спр. 2317. – Перапіска з духоўнымі кансісторыямі і паліцэйскімі ўстановамі аб асобах, якія ўхіляюцца ад вызнання праваслаўя. 18.04.1888–21.04.1892. – 25 арк.
14. НГАБ у г. Гродна. – Ф. 1. Воп. 9. Спр. 335. – Справа аб адмаўленні навабранцаў П. Баўтрыка, І. Крэчака і М. Казберука выконваць абрады праваслаўнай веры. 23.11.1894–20.02.1895. – 5 арк.
15. НГАБ у г. Гродна. – Ф. 1. Воп. 9. Спр. 682. – Справа аб перадачы ў суд сялян П. Пахолчыка за таёмнае хрышчэнне дачкі па каталіцкім абрадзе. 17.06.1897–08.11.1899. – 12 арк.
16. Орловский, Е. Ф. Судьбы православия в связи с историей Латинства и унии в Гродненской губернии в XIX веке (1794–1900 гг.) / Е. Ф. Орловский // Гродненские епархиальные ведомости. – 1901. – № 26 (неофиц. отд.). – С. 206–208.

17. Успехи православия в Северо-Западной России (Извлечение из протокола 27 заседания Виленского Св. Духовского братства, 13 февраля сего 1867 года) // Вестник Западной России. – 1867. – Год 5. – Кн. 4. – Т. 4. – Ч. IV. – С. 78–79.

.....
Артыкул паступіў у рэдакцыю 07.09.2020

А. У. Мацук

ДЗЕЙНАСЦЬ ВІЦЕБСКІХ ДЭПУТАЦКІХ СОЙМІКАЎ У ПАНАВАННЕ АЎГУСТА III

У панаванне Аўгуста III узрасло значэнне Трыбунала ВКЛ, што было выклікана крызісам функцыянавання соймаў. Менавіта на Трыбуналах ВКЛ вырашаліся судовыя справы, у якіх былі зацікаўлены магнаты і шляхта. У такіх абставінах узрасло і значэнне грамнічных соймаў, на якіх абіраліся дэпутаты, што становіліся трыбунальскімі суддзямі. Грамнічныя соймікі мелі сталы тэрмін і не патрабавалі папярэдняга склікання ўніверсалам. Яны збіраліся штогод у першы панядзелак пасля 2 лютага – каталіцкага свята Маці Божай Грамнічнай. Асноўнай мэтай грамнічнага сойма быў выбар двух дэпутатаў на Трыбунал ВКЛ (на жмудскім сойміку – трох). Падчас панавання Аўгуста III у 1736–1763 гг. адбылося 28 віцебскіх грамнічных соймаў.

Мэтай артыкула з’яўляецца даследаванне ходу і вынікаў віцебскіх грамнічных соймаў у 1736–1763 гг., а таксама вызначэнне спецыфікі іх правядзення і ролі ва ўнутрыпалітычным жыцці Вялікага Княства Літоўскага.

Пра дэпутатаў, якія былі абраны на грамнічным сойміку ў Віцебску ў 1736 г., невядома нічога, апроча іх прозвішчаў – Вярбіцкі і Мікоша. Прычым Мікоша на рэасумпцыі Трыбунала ВКЛ быў не дапушчаны ў склад трыбунальскіх суддзяў [1, s. 171]. Таксама мала звестак пра віцебскіх грамнічных соймаў у наступным 1737 г. Дакладна вядома толькі тое, што на ім былі абраны дэпутатамі віцебскіх лоўчы Бенядыкт Заранак і Антоні Лускіна [1, s. 175]. Прычым Заранак быў прыхільнікам Радзівілаў, і меркавалася, што Лускіна будзе таксама служыць іх інтарэсам у Трыбунале ВКЛ [2, k. 8].

Вядома, што выбару прыхільных Радзівілам дэпутатаў на віцебскім грамнічным сойміку 1738 г. дамагаўся віцебскі ваявода Марцыян Агінскі [3, k. 9, 10]. У выніку віцебскімі дэпутатамі былі абраны віцебскі гродскі пісар Павел Багамалец і мсціслаўскі падчашы Ян Шульборскі [1, s. 178]. Багамалец быў прыхільнікам Радзівілаў і служыў у іх губернатарам у Невелі і Себежы [4, с. 121]. Не атрымалася рэалізаваць планы

Радзівілаў і Агінскіх і абраць на гэтым соймаку дэпутатам пісара ВКЛ Тадэвуша Агінскага, бо той захварэў і не здолеў прысутнічаць на ім. Пры гэтым сам соймак двойчы спрабавалі сарваць, але мясцовай шляхце ўдалося яго выратаваць. Хоць ён і цягнуўся да чацвёртай гадзіны дня, але скончыўся паспяхова [3, к. 20, 22].

Перад грамнічнымі соймакамі 1739 г. абвастрылася сітуацыя на ўсходзе ВКЛ з-за канфлікту паміж Агінскімі і Салагубамі. Прычынай гэтага было рашэнне малодшай з дачок памерлага віленскага ваяводы Казіміра Агінскага Тэрэзы, якая абрала сабе апекуном не М. Агінскага, а падскарбія ВКЛ Яна Салагуба. Менавіта з-за гэтага канфлікту быў сарваны віцебскі грамнічны соймак 1739 г., дзе дырэктарам быў абраны Т. Агінскі, а дэпутатам імкнуўся стаць яго брат – мсціслаўскі кашталян Станіслаў [3, к. 96; 5, к. 51].

На наступны Трыбунал ВКЛ 1740 г. адным з галоўных канкурэнтаў на выбар трыбунальскім маршалкам быў С. Агінскі, які мог быць абраны дэпутатам на мсціслаўскім ці віцебскім соймаках [6, р. 32]. Супраць гэтага выступалі Сапегі, якія судзіліся з Агінскімі з-за выплаты грошай за правы на “нойбургскія ўладанні” [7, с. 145]. Лагічна, што па дапамозе Сапегі звярнуліся да варожых Агінскім Салагубаў. Паводле просьбы Сапегаў Я. Салагуб кантраляваў выбары на віцебскім грамнічным соймаку [8, р. 301]. Апрача таго, сярод іншых грамнічных соймакаў Сапегі ў 1740 г. даслалі свайго прадстаўніка (Ігната Качаноўскага) і на віцебскі соймак [8, р. 303v]. У выніку соймак быў сарваны [1, с. 186].

Перыяд 1741–1743 гг. быў часам барацьбы за ўнутрыпалітычнае вяршэнства ў ВКЛ паміж кааліцыяй Сапегаў, Чартарыйскіх і Міхала Масальскага супраць Радзівілаў. У асноўным барацьба праходзіла ў Трыбунале ВКЛ, бо Радзівілы ў розных судовых справах прэтэндавалі на частку ўладанняў Сапегаў, што павінна было ўзмацніць іх дамінаванне ў ВКЛ [7, с. 171–240; 9, с. 50–54; 10, с. 118–123]. У такой сітуацыі важным для магнацкіх групавак былі выбары на грамнічных соймаках, дзе адбываліся выбары дэпутатаў. Не заставаўся па-за іх увагай і віцебскі грамнічны соймак. Міхал Антоні Сапега загадаў свайму прыхільніку Францішку Ракіцкаму сарваць віцебскі соймак у 1741 г. [8, р. 415]. Адначасова Юзаф Станіслаў Сапега прасіў Міхала Чартарыйскага, каб сапежынскім прыхільнікам на віцебскім соймаку дапамагаў прыхільнік Чартарыйскіх Францішак Булгак. Тым больш, выбару дэпутатам у Віцебску дапамагаў *«асоба»*, якая прывяла да няўдалага заканчэння папярэдняга сойма 1740 г., а зараз прэтэндавала на выбар пісарам рускай кадэнцыі Трыбунала ВКЛ 1741 г.¹ Апрача таго, не выключалася

¹ Гаворка ішла пра віцебскага земскага пісара Казіміра Гурку, які быў паслом на сойм Рэчы Паспалітай 1740 г.

канкурэнцыя на гэтым сойміку і віцебскага кашталяна С. Агінскага, які прэтэндаваў на выбар маршалкам Трыбунала ВКЛ [11, р. 348v; 12, к. 18–19]. Аднак М. Чартарыйскі адказаў, што не настолькі добра ведае Булгака, каб давяраць яму назіраць за віцебскім соймакам [13, р. 8]. У выніку, на гэтым грамнічным соймаку дэпутатамі былі абраны Казімір Гурка і Ігнат Качаноўскі. Гурка ў гэты час быў прыхільнікам Агінскіх, а Качаноўскі – Сапегаў [14, к. 68].

Наступны віцебскі грамнічны соймак 1742 г., як і шэраг іншых соймакаў усходу ВКЛ, быў сарваны паводле загаду Радзівілаў [8, р. 612; 15, к. 133; 16, к. 294–295]. Адбылося гэта пры выбары соймакавага дырэктара [17, р. 37v]. Прычынай стала тое, што на гэтых соймаках самым верагодным быў выбар дэпутатам С. Агінскага, які быў кандыдатам анты-радзівілаўскай кааліцыі на выбар маршалкам Трыбунала ВКЛ. Са слоў Ігната Агінскага, яго брат Станіслаў насамрэч убачыў значныя перашкоды для свайго выбару на полацкім і віцебскім соймаках [11, р. 12].

У 1743 г. на віцебскім грамнічным соймаку, пад дырэкцыяй смаленскага крайчага Ігната Галаўні-Пышніцкага, дэпутатамі былі абраны аршанскі чашнік Адам Мікоша і мсціслаўскі чашнік Юзаф Біруля [18, арк. 65–68 адв.]. Паводле крэдэнсу, іх выбар адбыўся адзінагласна без пратэстаў, аднак на самой справе супраць соймака былі пададзены пратэстацыі. Шляхта, якая пратэставала, сцвярджала, што выбары былі праведзены з дапамогай сілы братамі Казімірам і Міхамам Мікошамі, І. Галаўнём-Пышніцкім, Людвікам Лятэцкім і Юзафам Рымшам [18, арк. 79–81 адв., 85–86 адв.]. Паводле звестак з карэспандэнцыі К. Гуркі да Ю. С. Сапегі, усё выглядала крыху інакш. На соймаку не маглі правесці выбар соймакавага дырэктара, бо мясцовыя ўраднікі не маглі ўзгадніць агульнага кандыдата. Тады ўзнікла замяшанне, і толькі пасля таго, як мясцовыя ўраднікі пакінулі соймак з пратэстамі, быў абраны соймакавы дырэктар і дэпутаты. Прычым яны заяўлялі, што не хвалююцца за пададзеныя пратэстацыі, бо маюць за сабой «вярхі» і ўраднікам не ўдасца даказаць незаконнасць выбараў дэпутатаў. К. Гурка скардзіўся, што віцебскі соймакі раней спакойна праходзілі, а зараз з-за ўмяшання магнатаў пачынаюць адбывацца з парушэннямі. Гурка прасіў Ю. С. Сапегу не дапусціць такіх незаконна абраных дэпутатаў да выканання абавязкаў трыбунальскіх суддзяў [19, р. 15–15v].

Склад гэтай групойкі «ўраднікаў» вядомы з вышэйзгаданай пратэстацыі. Пад ёй паставілі свае подпісы 16 шляхціцаў: віцебскі падстолі Ф. Булгак, віцебскі земскі пісар К. Гурка, віцебскі гродскі суддзя Антоні Жаба, І. Качаноўскі, Міхал Ліпскі, віцебскі крайчы Мікалай Рэут, Юзаф Булгак, Юзаф Качаноўскі, Антоні Пагоскі, Антоні Івашкевіч, Міхал Івашкевіч, Міхал Дзядзерка, Антоні Верцяхоўскі, Юзаф Пагоскі, віцеб-

скі мечнік Францішак Грахоўскі і віцебскі намеснік і віцебскі гродскі рэгент Дамінік Юзаф Русецкі [18, арк. 85–86 адв.].

Была таксама пададзена пратэстацыя супраць дзеянняў гэтых ураднікаў, якую падпісалі 83 шляхціцы на чале з вышэйгаданым соймакавым дырэктарам І. Галаўнём-Пышніцкім, віцебскім ротмістрам К. Мікошам, каралеўскім харужым М. Мікошам і Аляксандрам Пагоскім [18, арк. 79–81 адв.]. У выніку з-за пададзеных пратэстацый віцебскія дэпутаты не трапілі ў лік трыбунальскіх суддзяў [1, s. 198]. З аналізу подпісаў шляхціцаў пад абедзвюма пратэстацыямі становіцца зразумелым, што, нягледзячы на заявы К. Гуркі, сярод групы ўраднікаў бачны прыхільнікі розных магначкіх групавак – Чартарыйскіх (Булгак), Агінскіх (вышэйгаданы Гурка) і Сапегаў (Качаноўскі). Магчыма ў такім выпадку з іншага боку былі прыхільнікі Радзівілаў, якія якраз змагаліся супраць кааліцыі Сапегаў, Чартарыйскіх і Агінскіх у Трыбунале ВКЛ. На карысць гэтага гаворыць наяўнасць вайскоўца (М. Мікошы) у гэтай групы.

Прымірэнне Радзівілаў з Сапегамі і Чартарыйскімі супакоіла сітуацыю ў ВКЛ, але гэта не адбілася на віцебскім грамнічным сойміку 1744 г., які быў сарваны [1, s. 202; 22, k. 80]. На жаль, невядомы ніякія яго падрабязнасці.

У 1745–1746 гг. “вялікай кааліцыі” нясвіжскіх Радзівілаў, Сапегаў і Чартарыйскіх у ВКЛ супрацьстаяла кааліцыя наваградскага ваяводы Мікалая Фаўстына Радзівіла, Агінскіх і Салагубаў. Зразумела, што апошняя мела значныя ўплывы сярод віцебскай шляхты, бо ў яе ўваходзілі ўплывовыя ў Віцебскім ваяводстве Агінскія і Салагубы. У такой сітуацыі “вялікая кааліцыя” надавала вялікую ўвагу выбарам на віцебскім грамнічным сойміку. Міхал Казімір Радзівіл таемна загадаў свайму губернатару ў Копысі Паўлу Цюндзявіцкаму сарваць віцебскі сойм (сярод іншых грамнічных соймаў усходу ВКЛ). На гэта Цюндзявіцкі атрымаў 560 злотых і перадаў іх Булгаку, які, напэўна, і павінен быў сарваць сойм [21, k. 48]. Праўда, зрабіць гэта не атрымалася. На сойміку 1745 г., пад дырэкцыяй азярышчынскага старошы Антонія Салагуба, дэпутатамі былі абраны віцебскі чашнік Францішак Жаба і аршанскі чашніковіч Адам Мікоша [22, арк. 153–156 адв.], якія, як магчыма меркаваць, з’яўляліся прыхільнікамі Салагубаў і Агінскіх. Праўда, Мікоша шукаў дапамогі ў Сапегаў, каб патрапіць у лік суддзяў Духоўнага Трыбунала [23, p. 2].

Лідары “вялікай кааліцыі” апасаліся некалькіх грамнічных павятовых соймаў 1746 г., дзе кааліцыя Агінскіх, Салагубаў і М. Ф. Радзівіла, як яны лічылі, пастараецца абраць дэпутатамі сваіх прыхільнікаў. Сярод такіх соймаў быў і віцебскі. Ад “вялікай кааліцыі” магчымымі кандыдатамі на выбар на гэтым сойміку былі вылучаны Гурка, Рысінскі

і Рэут. З іх Ю. С. Сапега лічыў добрым выбар свайго прыхільніка – Рэута ці Рысінскага [24, р. 289]. Перавага, аднак, знаходзілася на баку Агінскіх і Салагубаў, таму было вырашана сарваць соймак. М. Чартарыйскі прасіў М. К. Радзівіла, як гетмана, з дапамогай вайскоўцаў паўплываць на выбары на найбольш небяспечных соймаках – ашмянскім, жмудскім, віцебскім і аршанскім, – а сам Чартарыйскі рабіў неабходныя крокі на іх (апрача аршанскага) [25, к. 64, 73, 74]. Таксама М. Чартарыйскі прапаноўваў Ю. С. Сапегу абмеркаваць як сарваць небяспечныя соймыкі [13, р. 89v, 101v]. М. А. Сапега, загадваў сваім прыхільнікам перашкодзіць выбару непрыхільных дэпутатаў. Прасіць дапамогі “вялікай кааліцыі” на віцебскім грамнічным соймаку ў К. Гуркі павінны былі М. Чартарыйскі і польны гетман ВКЛ Міхал Масальскі [26, р. 361v, 350; 27, к. 68]. К. Гурка абяцаў “удалае заканчэнне” соймака ў Віцебску і прасіў М. Чартарыйскага дамагчыся прыхільнасці для сябе М. К. Радзівіла [25, к. 101]. Як бачна, Гурка перастаў быць прыхільнікам Агінскіх і наладзіў супрацоўніцтва з Фаміліяй, прычым адносіўся да прыхільнікаў Юрыя Флемінга [9, s. 357].

У выніку М. Масальскі пісаў, што назіраць за выбарамі на віцебскім грамнічным соймаку ў 1746 г. павінны былі М. К. Радзівіл, М. Чартарыйскі і Ю. Флемінг. Менавіта таму было малаверагодна, што там будзе абраны хто-небудзь з прадстаўнікоў варажай групоўкі пры дапамозе Агінскіх. Саюзнік Агінскіх Я. Салагуб не дапамог ім, бо заняўся на жмудскім грамнічным соймаку выбарамі дэпутатам сына азярышчынскага староства А. Салагуба [28, р. 145]. Таксама існавалі падазрэнні, што на адным з соймакаў усходу ВКЛ паспрабуе стаць дэпутатам надворны маршалак ВКЛ І. Агінскі. Магчыма, што ў якасці такога планаваўся менавіта віцебскі, бо суседні, аршанскі, быў вызначаны Агінскімі для канкурэнцыі барцянскага староства Антонія Міхала Паца [29, к. 241].

Павышаная ўвага магнатаў да выбараў на віцебскім грамнічным соймаку 1746 г. прывяла да таго, што ён быў сарваны [1, s. 210]. Верагодна, ініцыятыва гэтага выходзіла ад “вялікай кааліцыі”. Менавіта таму М. Чартарыйскі з задавальненнем пісаў М. Масальскаму, што *«не атрымаліся праекты нашых праціўнікаў на беларускіх соймаках»* [30, р. 49].

Нічога невядома ні пра падрыхтоўку, ні пра ход віцебскага грамнічнага соймака 1747 г. Ужо на рэасумпцыі Трыбунала ВКЛ 1747 г. віленскі ваявода М. К. Радзівіл не дапусціў у лік трыбунальскіх суддзяў віцебскага дэпутата Навацкага з-за пададзеных супраць яго дэкрэтаў і кандэмнатаў, нягледзячы на просьбы ў яго падтрымку вялікага маршалка ВКЛ Паўла Сангушкі [31, к. 754, 759]. У той жа час віцебскі стражніковіч Павел Мікоша ўвайшоў у лік трыбунальскіх суддзяў на рэасумпцыі Трыбунала ВКЛ [1, s. 214].

Нічога таксама невядома пра віцебскі грамнічны соймак 1748 г., апрача таго, што ён быў сарваны [1, s. 218; 32, k. 109].

У 1749 г. інтарэсы Радзівілаў на грамнічных соймаках у Полацку і Віцебску абараняў вайпунскі староста Міхал Сяліцкі [33, k. 3–4]. У выніку на віцебскім соймаку 1749 г., пад дырэкцыйй віцебскага ваяводы М. Агінскага, дэпутатамі былі абраны Юзаф Пётра і Міхал Кроер. Прычым апошні з іх нават быў абраны пісарам рускай кадэнцыі Трыбунала ВКЛ [1, s. 222]. Паводле паведамленняў М. Агінскага, Пётра быў пяцігорскім таварышам, таму павінен быць прыхільны інтарэсам вялікага гетмана ВКЛ М. К. Радзівіла [15, k. 100].

Вялікае значэнне мелі выбары ў Трыбунал ВКЛ 1750 г., бо вялікі гетман ВКЛ і віленскі ваявода М. К. Радзівіл вырашыў праз выбары зрабіць дэпутатамі сваіх сыноў Януша і Караля Станіслава. Лідар Фаміліі М. Чартарыйскі пагадзіўся на гэта пры ўмове, што яны будуць звычайнымі дэпутатамі пры маршалку Трыбунала ВКЛ рэчыцкім гродскім старосце Альбрэхце Радзівіле. Апрача таго, прыхільнікі Фаміліі павінны былі атрымаць трыбунальскія ўрады: пісара рускай кадэнцыі і маршалка Скарбовага Трыбунала. Аднак бакі не давяралі адзін аднаму і апасаліся падману. У такой сітуацыі важным было тое, хто атрымае большасць сярод абраных дэпутатаў [9, s. 321–323]. Аб выбары прыхільных дэпутатаў на віцебскім грамнічным соймаку М. К. Радзівіл прасіў М. Агінскага, віцебскага стольніка Паўла Багамольца, віцебскага лоўчага Б. Заранка і віцебскага стражніка Юзафа Васілеўскага [34, k. 93–94, 95–96, 97]. Кандыдатам на выбар дэпутатам ад групойкі Радзівілаў на віцебскім соймаку стаў М. Сяліцкі. М. А. Сапега быў перакананы, што ўдасца перашкодзіць выбару Сяліцкага, для чаго меркавалася прымірыць² шляхціцаў Качаноўскага і Гурку, якія і павінны былі стаць дэпутатамі ў Віцебску і такім спосабам перашкодзіць Сяліцкаму [35, p. 57v].

Гэта не дапамагло. Віцебскі грамнічны соймак 1750 г. быў сарваны з прычыны вялікай колькасці канкурэнтаў на выбар дэпутатамі [36, k. 5; 37, p. 241v; 38, p. 252–253]. Прычым адбылося гэта нават «без загаення», а таму без выбару соймакавага дырэктара ці якога-небудзь галасавання, і нават без пратэстацыі. Проста сабраныя ў соймакавай ізбе групойкі ўбачылі, што ўзгадніць кандыдатуры дэпутатаў магчымасці не існуе, таму дамовіліся «спакойна» раз'ехацца [39, k. 95]. Прыхільнікі Радзівілаў на чале з І. Агінскім пагадзіліся на зрыў соймака, каб не дапусціць выбару на ім непрыхільных дэпутатаў [40, k. 11].

Праз год, у 1751 г., магнацкія групойкі вырашылі, што іх кандыдатам на ўрад маршалка Трыбунала ВКЛ будзе віцебскі кашталян Юзаф Сала-

² Як бачна, у 1750 г. існаваў канфлікт паміж прыхільнікамі Фаміліі Гуркамі і Качаноўскімі, што аслабляла пазіцыі групойкі ў Віцебскім ваяводстве.

губ. Самым зручным грамнічным соймакам для яго выбару быў віцебскі. І. Агінскі інфармаваў, што на выбарах у Віцебску шмат кандыдатаў на пасаду дэпутата, сярод якіх былі Ю. Салагуб і І. Качаноўскі. Прычым Салагуб карыстаўся поўнай падтрымкай шляхты, але заставалася невызначаным, хто будзе абраны дэпутатам разам з ім. Нават з'явіліся чуткі, што ім можа імкнуцца стаць мінскі гродскі староста Юзаф Іваноўскі. Аднак І. Агінскі лічыў гэта сумнеўным, бо Іваноўскі «не меў пасэсіі» ў Віцебскім ваяводстве, з прычыны чаго шляхта не дапусціць яго выбару дэпутатам [39, к. 103, 136]. М. К. Радзівіл прасіў віцебскага лоўчага Б. Заранка дапамагчы Ю. Салагубу быць абраным дэпутатам на віцебскім соймаку. Апрача таго, Заранак павінен быў сам намагацца стаць дэпутатам [41, к. 48–49].

Усё атрымалася, як планавалі магнацкія групы, і на віцебскім грамнічным соймаку 1751 г. пад дырэкцыяй Леанарда Пацея дэпутатамі былі абраны Ю. Салагуб і віцебскі стольнік Павел Багамалец. Крэдэнс ім падпісаў 51 шляхціц на чале з соймакавым дырэктарам і мясцовымі ўраднамі: стольнікам Юзафам Багамольцам, гараднічым Антоніем Зараноўскім-Лускінам, падчашым Юрыем Зараноўскім-Лускінам, крайчым М. Рэутам, стражнікам І. Качаноўскім, падстоілем Ю. Булгакам, лоўчым Б. Заранкам, канюшым Самуэлем Рагожам, чашнікам Станіславам Жабам, а таксама генералам артылерыі ВКЛ Антоніем Салагубам [42, арк. 373–374 адв.]. Абранню дэпутатамі Салагуба і Багамольца паводле просьбы М. К. Радзівіла дапамагаў Л. Пацей [43, к. 1, 2].

У 1751 г. адбыліся віцебскія элекцыйныя соймікі, дзе і было вырашана, што дэпутатамі на наступным віцебскім грамнічным соймаку 1752 г. будуць Рагожа і Гурка. Праўда, Ю. Салагуб сумняваўся, што гэтыя дамоўленасці будуць выкананы, бо Сапегі будуць супраць выбару дэпутатам Рагожы і перашкодзяць яму [44, р. 18–18v]. Песімізм Салагуба адносна ўдалага заканчэння віцебскага грамнічнага соймака 1752 г. пацвердзіўся – ён быў сарваны [1, s. 234]. На жаль, нічога невядома пра наступны соймак 1753 г., апрача таго, што ён быў таксама сарваны [1, s. 237]. Падобным жа чынам скончыўся соймак 1754 г. Магчымай прычынай яго зрыву былі чуткі, што быць абраным дэпутатам на гэтым соймаку плануе І. Агінскі [1, s. 241; 45, р. 274; 46, к. 10]. Як бачна, былі сарваны тры запар грамнічныя соймікі ў 1752–1754 гг. Складана патлумачыць, чым гэта было выклікана, бо ў той час не было моцных канфліктаў ва ўнутрыпалітычным жыцці ВКЛ. Магчыма толькі выказаць меркаванне, што прычынай зрываў былі, у першую чаргу, унутраныя супярэчнасці, якія, як у 1752 г., падтрымліваліся магнацкімі групамі.

Паспяхова скончыўся віцебскі грамнічны соймак 1755 г., на ім дэпутатамі былі абраны полацкі чашнік Юзаф Рэут і віцебскі ротмістр Міхал Кушалеўскі, абодва – прыхільнікі Радзівілаў [1, s. 245]. Вядома,

што іх выбар стаў магчымы дзякуючы намаганням Агінскіх. Менавіта І. Агінскі інфармаваў М. К. Радзівіла, што ў адпаведнасці з сумеснымі планами паспяхова скончыліся соймікі ўсходу ВКЛ і сярод іх – віцебскі [47, к. 82]. Агінскія супрацоўнічалі з групойкай Радзівілаў, якія пры дапамозе прыхільных Агінскім дэпутатаў правялі выбар трыбунальскім маршалкам мечніка ВКЛ К. С. Радзівіла.

Ва ўнутрыпалітычным жыцці ВКЛ у 1755–1756 гг. адбыўся моцны канфлікт паміж Радзівіламі і Чартарыйскімі. Пры гэтым яшчэ ў пачатку 1750-х гг. адбыўся разрыў Фаміліі з каралеўскім дваром, і яна перайшла ў шэрагі антыкаралеўскай апазіцыі. Галоўнымі каралеўскімі прыхільнікамі ў ВКЛ становяцца Радзівілы, якіх падтрымалі Агінскія. Гэта яшчэ больш абвастрыла канфлікт Чартарыйскіх з Радзівіламі, бо апошнія атрымалі каралеўскую падтрымку супраць Фаміліі. У выніку Трыбунал ВКЛ 1755 г. пад кіраўніцтвам К. С. Радзівіла прыняў шмат рашэнняў супраць прыхільнікаў Чартарыйскіх. У адказ на такія дзеянні Фамілія вырашыла атрымаць перамогу на грамнічных сойміках 1756 г. і мець пад сваім кантролем наступны Трыбунал ВКЛ. Для гэтага было неабходна дамагчыся выбару як мага большай колькасці прыхільных дэпутатаў. Не засталіся ў баку ў гэтых планах і выбары на віцебскім сойміку. М. Чартарыйскі ў падрабязным плане выбараў на розных павятовых сойміках 18 кастрычніка 1755 г. напісаў М. А. Сапегу, што на баку Фаміліі на віцебскім сойміку будзе мясцовы ваявода Ю. Салагуб, Гуркі, віцебскі гродскі пісар Ян Пясецкі і Лускіны. М. А. Сапега павінен быў схіліць на бок Фаміліі віцебскага харужага Мікалая Рэута і віцебскага земскага пісара І. Качаноўскага. У выніку лепшым кандыдатам на выбар дэпутатам стаў віцебскі крайчы Лускіна, а калегай яму – Вішчынскі, пра што Чартарыйскі напісаў Ю. Салагубу, які павінен быў кіраваць прыхільнікамі Фаміліі на віцебскім сойміку [45, к. 35, 50]. У сваю чаргу Ю. Салагуб, паводле просьбы М. А. Сапегі, абяцаў угаварыць Вішчынскага старацца быць абраным дэпутатам на гэтым сойміку, праўда, апасаўся, што прыхільнікі Радзівілаў сарвуць гэты соймік *«звычайнымі спосабамі»*. Салагуб меў намер правесці нарады наконт соймака з віцебскім падкамор'ем Юзафам Гуркам [7, с. 404]. Няшмат вядома пра планы Радзівілаў і іх саюзнікаў Агінскіх. Вядома толькі, што І. Агінскі прасіў віцебскага падсудка Б. Заранка, каб той намагаўся стаць дэпутатам на віцебскім сойміку [47, к. 107]. Як бачна, групка прыхільнікаў Фаміліі сярод віцебскай шляхты была значна большай і ўключала амаль усіх мясцовых ураднікаў. Аднак у выніку віцебскі грамнічны соймік 1756 г. быў сарваны з-за нязгоды канкурэнтаў паміж сабой [7, с. 409].

Перад грамнічнымі соймікамі 1757 г. адзін з лідараў Фаміліі падканцлер ВКЛ М. А. Сапега накіраваўся ў Быхаў. Ён адмовіўся ад прапановы дамагацца выбару дэпутатам і трыбунальскім маршалкам, але Радзівілы

да апошняга апасаліся яго канкурэнцыі. Саюзнік Радзівілаў стражнік ВКЛ Людвік Пацей назіраў за выбарамі на “рускіх” соймаках. Ён меркаваў, што тут кандыдатам на дэпутацтва будзе вышэйзгаданы Сапега [49, к. 26; 50, р. 275], аднак Сапегі кандыдатамі на выбар дэпутатамі на віцебскім соймаку бачылі І. Качаноўскага, Лускіну ці Пёру [50, р. 267v]. У выніку віцебскі грамнічны соймак 1757 г. таксама быў сарваны, як і іншыя грамнічныя соймакі ўсходу ВКЛ, паводле загаду М. А. Сапегі, каб не дапусціць выбару прыхільных Радзівілам і Агінскім дэпутатаў [49, к. 28]. Такі самы лёс напаткаў і наступны віцебскі грамнічны соймак 1758 г. падчас выбару соймакавага дырэктара [7, с. 472].

У канцы 1758 г. адбыўся разрыў з Фаміліяй падканцлера ВКЛ М. А. Сапегі. У выніку Сапегі выступілі самастойнай магнацкай групой, прыхільнай каралеўскаму двару і, адпаведна, саюзнікамі Радзівілаў і Агінскіх. Магчыма, менавіта гэта стала вызначальным для віцебскага грамнічнага соймака 1759 г., які ўпершыню за 4 гады скончыўся паспяхова выбарам дэпутатаў. Імі сталі Ф. Жаба і віцебскі абозны Ян Гурка, а іх выбар дэпутатамі адбыўся пад дырэкцыяй Юзафа Янушкоўскага [51, арк. 354–354 адв., 360–360 адв.]. Гурка быў прыхільнікам Фаміліі, а Жаба – Сапегаў [52, s. 217].

Пры каралеўскім двары было вызначана, што маршалкам Трыбунала ВКЛ 1760 г. павінен стаць ашмянскі гродскі староста Андрэй Агінскі, а большасць абраных дэпутатаў павінны складаць прыхільнікі Агінскіх. У такім выпадку не апошняе месца ў планах прыдворнай групы павінен быў займаць віцебскі соймак, дзе Агінскія мелі значныя ўплывы. Паводле складзенага плану І. Агінскага і перададзенаму іншаму лідару каралеўскіх прыхільнікаў М. К. Радзівілу, дэпутатам у Віцебску пры падтрымцы роду Пацей меркавалася абраць мінскага падстоля Ігната Карніцкага [53, к. 111, 112]. І. Агінскі абяцаў абраць другім дэпутатам з Карніцкім прыхільніка Сапегаў і менавіта таму прасіў М. А. Сапегу напісаць віцебскаму падстолю Юрыю Лускіну і І. Качаноўскаму, каб тыя не прэтэндавалі на выбар дэпутатамі, а адклалі сваю канкурэнцыю на будучыя гады [17, р. 120–120v]. Самі Сапегі таксама імкнуліся абраць свайго прыхільніка дэпутатам у Віцебску. Паводле просьбы Аляксандра Сапегі Людвік Пацей намаўляў І. Качаноўскага дамагацца выбару дэпутатам на віцебскім соймаку [54, р. 17]. У сваю чаргу лідар Фаміліі М. Чартарыйскі хацеў, каб разам з Карніцкім дэпутатам стаў І. Качаноўскі [48, к. 155], невядома, праўда, наколькі канцлер ВКЛ быў шчырым. Прыдворнай партыі супрацьстаялі прыхільнікі Фаміліі Гуркі³, якія, каб

³ Узгадваецца ранейшы канфлікт паміж гэтымі родамі, які, напэўна, абвастрыўся пасля разрыву Сапегаў з Фаміліяй, бо І. Качаноўскі стаў сапезынскім прыхільнікам, а Гуркі – прыхільнікам Чартарыйскіх.

не даць правесці выбар дэпутатам І. Качаноўскага, падтрымалі кандыдатуру на выбар дэпутатам яшчэ аднаго канкурэнта – Стахоўскага. У выніку соймік быў сарваны з-за вялікай колькасці канкурэнтаў, якія не хацелі саступаць адзін аднаму [7, с. 514; 53, к. 162; 54, р. 31].

У наступным, 1761 г., М. К. Радзівіл прасіў Ю. Салагуба намагчыся выбару прыхільных дэпутатаў на віцебскім грамнічным сойміку [55, к. 10–11]. Загады М. К. Радзівіла пра выбары дэпутатаў на гэтым сойміку Б. Заранку і І. Качаноўскаму павінен быў перадаць абозны ВКЛ Леонард Пацей [55, к. 32–34]. Троцкі кашталян Тадэвуш Агінскі спрабаваў правесці выбар дэпутатам свайго пляменніка Матэвуша Агінскага, але соймік быў таксама сарваны [7, с. 543; 52, с. 217].

Паспяхова выбарам дэпутатаў скончыўся наступны віцебскі грамнічны соймік 1762 г. На ім, пад дырэкцыяй Л. Пацея, дэпутатамі былі абраны Юзаф Багамалец і Б. Зброжак [56, арк. 54–54 адв., 55–55 адв.]. Верагодна, соймік скончыўся кампрамісам, бо Багамалец быў прыхільнікам Фаміліі, а Зброжак – Радзівілаў [52, с. 217; 57, с. 196–197], хоць Л. Пацей заяўляў, што дапамог абранню абодвух вышэйзгаданых дэпутатаў толькі пасля таго, як яны абяцалі служыць у інтарэсах М. К. Радзівіла [43, к. 8].

Сярод іншых кандыдатаў на выбар дэпутатаў на Трыбунал ВКЛ 1763 г. Чартарыйскі імкнуўся правесці выбар І. Карніцкага і намагаўся спачатку зрабіць гэта ў Віцебску, але Л. Пацей напісаў аб немагчымасці такіх выбараў [30, р. 137–140]. Грамнічныя соймікі 1763 г. прайшлі ў барацьбе магнацкіх групавак Радзівілаў і Чартарыйскіх. Была сарвана вялікая іх колькасць, у тым ліку і віцебскі [58, с. 421].

Такім чынам, з 28 віцебскіх грамнічных соймаў перыяду панавання Аўгуста III было сарвана 17. Віцебскі соймік быў адным з найбольш часта зрываных у ВКЛ. Ён праводзіўся далёка ад цэнтраў галоўных магнацкіх групавак ВКЛ – Радзівілаў і Чартарыйскіх. Пры гэтым яны спрабавалі ўплываць на яго праз сваіх ураднікаў бліжэйшых буйных уладанняў: Шклоў – Чартарыйскія, Копысь – Радзівілы. Далёка знаходзіліся таксама асноўныя маёнткі Сапегаў, але яны мелі на ўсходзе ВКЛ значна большыя ўладанні (Быхаў, Дуброўна і інш.). Вялікі ўплыў на віцебскі соймік аказвалі магнацкія роды, чые ўладанні ляжалі пераважна на ўсходзе ВКЛ – Агінскія, Салагубы і Пацей. Гэта абумовіла вострую падчас іх супрацьстаяння з “вялікай кааліцыяй” вядучых магнацкіх родаў у ВКЛ у 1745–1746 гг. і зрывам соймаў у гэтыя гады. У той жа час не ўсе сарваныя соймікі былі выкліканы барацьбой магнацкіх групавак. Пэўная колькасць зрываў была вынікам хутчэй мясцовых прычын, што асабліва назіралася ў 1752–1754 гг. У 1750-я гг. узмацняе свае пазіцыі на віцебскім грамнічным сойміку групоўка Чартарыйскіх, а іх мясцовым лідарам становіцца віцебскі ваявода Юзаф Салагуб. У выніку соймік

становіцца арэнай іх супрацьстаяння з прадстаўнікамі групойкі Радзівілаў, а таму часта зрываўся ў канцы панавання Аўгуста III (1756–1758, 1760–1761 і 1763 гг.).

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794): Spis / pod red. A. Rachuby; oprac.: A. Rachuba i P. P. Romaniuk; przy współpr. A. Macuka i J. Aniszczenki. – Warszawa : DiG, 2004. – 448 s.
2. Archiwum Główne Akt Dawnych (далей – AGAD). – Archiwum Radziwiłłów (далей – AR). Dział V. Sygn. 5557. – Hurko Kazimierz. 1733–1744. – 26 k.
3. AGAD. – AR. Dział V. Sygn. 10717. Cz. 2. – Ogiński Marcejan Michał. 1737–1740. – 60 k.
4. Мацук, А. У. Віцебскія пасольскія соймікі ў панаванне Аўгуста III у 1735–1763 гг. / А. У. Мацук // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – 2019. – № 1. – С. 121–128.
5. AGAD. – AR. Dział IV. Sygn. 627. – Radziwiłłowa Anna Katarzyna. 1738. – 260 s.
6. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (далей – LVIA). – F. 1135. Ap. 14. B. 1. – Лісты Яна Дамініка Лапацінскага да Мікалая Тадэвуша Лапацінскага. 1737–1746 гг. – 349 арк.
7. Мацук, А. У. Барацьба магнацкіх групавак у ВКЛ (1717–1763 гг.) / А. У. Мацук. – Мінск : Медысонт, 2010. – 640 с.
8. Lietuvos mosklų akademijos Vrublevskių biblioteka (далей – LMAV). – F. 139. B. 4061. – Сапегі да віленскага каад’ютара Сапегі. 1737–1759 гг. – 518 арк.
9. Zielińska, Z. Walka «Familii» o reforme Rzeczypospolitej, 1743–1752 / Z. Zielińska. – Warszawa : PWN, 1983. – 385 s.
10. Мацук, А. У. Мінская кадэнцыя Трыбунала ВКЛ 1741 г. / А. У. Мацук // Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі: (да 940-годдзя горада): матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, Мінск, 7–9 верасня 2007 г. / [рэдкал.: А. А. Каваленя (адказ.рэд.) і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2008. – С. 118–123.
11. LMAV. – F. 139. B. 4087. – Віленскі каад’ютар Сапегі да розных асоб. 1737 1742 гг. – 429 арк.
12. AGAD. – AR. Dział V. Sygn. 10717. Cz. 3. – Ogiński Marcejan Michał. 1740–1750. – 75 k.
13. LMAV. – F. 139. B. 4982. – Чартарыйскі да віленскага каад’ютара Сапегі. 1731–1753 гг. – 120 арк.
14. AGAD. – AR. Dział V. Sygn. 13831. Cz. 7. – Sapieha Jan Fryderyk. 1740–1742. – 197 k.
15. AGAD. – AR. Dział IV. Sygn. 638. – Radziwiłłowa Barbara. 1739–1743. – 231 k.
16. AGAD. – AR. Dział IV. Sygn. 867. – Kopia listów Michała Kazimierza Radziwiłła. 1741–1744. – 893 k.

17. LMAB. – F. 139. B. 3091. – Агінскія да віленскага каад'ютара Сапегі. 1722–1768 гг. – 108 арк.
18. НГАБ. – Ф. 1709. Воп. 1. Спр. 13. – Актавая кніга Віцебскага гродскага суда. 02.01.1743–31.12.1743. – 815 арк.
19. LMAB. – F. 139. B. 1330. – Гурка Казімір да віленскага каад'ютара Сапегі. 1741–1743 гг. – 8 арк.
20. Archiwum Narodowe w Krakowie. Oddział na Wawelu. – Archiwum Sanguszków. Sygn. 317. – Materiały historyczne z XVII i XVIII wieku. XVII–XVIII w. – 80 k.
21. AGAD. – AR. Dział IV. Sygn. 425. – Radziwiłł Michał Kazimierz. 1744. – 44 k.
22. НГАБ. – Ф. 1709. Воп. 1. Спр. 15. – Актавая кніга Віцебскага гродскага суда. 04.01.1745–11.12.1745. – 984 арк.
23. LMAB. – F. 139. B. 2784. – Мікоша да віленскага каад'ютара Сапегі. 1742–1745 гг. – 4 арк.
24. LMAB. – F. 139. B. 4063. – Сапегі да віленскага каад'ютара Сапегі. 1746–1757 гг. – 383 арк.
25. AGAD. – AR. Dział V. Sygn. 2579. Cz. 2. – Czartoryski Michał Fryderyk. 1745–1746. – 169 k.
26. LMAB. – F. 139. B. 4062. – Сапегі да віленскага каад'ютара Сапегі. 1742–1746 гг. – 343 арк.
27. AGAD. – AR. Dział V. Sygn. 12532. Cz. 1. – Przeździecki Antoni. 1750–1771. – 169 k.
28. LMAB. – F. 139. B. 2711. – Масальскі да віленскага каад'ютара Сапегі. 1738–1753 гг. – 211 арк.
29. Biblioteka Jagiellońska. – Sygn. 5006. – Kopia listów Józefa Stanisława Sapiehy. – 1744–1747. – 807 k.
30. Biblioteka Polska w Paryżu. – Sygn. 54/5. – Papiery odnoszące się do rodziny Czartoryskich. XVIII–XIX w. – 1410 p.
31. AGAD. – AR. Dział IV. Sygn. 869. – Kopia listów Michała Kazimierza Radziwiłła. 1746–1747. – 1304 s.
32. AGAD. – AR. Dział V. Sygn. 2579. Cz. 3. – Czartoryski Michał Fryderyk. 1747–1749. – 184 k.
33. AGAD. – AR. Dział V. Sygn. 14231. – Sielicki Michał. 1749–1752. – 25 k.
34. AGAD. – AR. Dział IV. Sygn. 872. – Kopia listów Michała Kazimierza Radziwiłła. 1750. – 474 s.
35. LVIA. – F. 1135. Ap. 14. B. 24. – Перапіска Лапацінскіх. XVIII–XIX стст. – 269 арк.
36. AGAD. – AR. Dział V. Sygn. 17006. – Wasilewski Józef. 1732–1750. – 6 k.
37. LVIA. – F. 1135. Ap. 14. B. 2. – Лісты Яна Дамініка Лапацінскага да Мікалая Тадэвуша Лапацінскага. 1747–1750 гг. – 298 арк.
38. Biblioteka Książąt Czartoryskich. – Sygn. 592. – Diaria comitorum et acta miscellanea, quae res gestas Poloniae Augusto III. 1749–1754. – 554 k.

39. AGAD. – AR. Dział V. Sygn. 10702. Cz. 2. – Ogiński Ignacy. 1748–1752. – 146 k.
40. AGAD. – AR. Dział V. Sygn. 18476. – Zaranek Benedykt. 1732–1755. – 17 k.
41. AGAD. – AR. Dział IV. Sygn. 873. – Kopia listów Michała Kazimierza Radziwiłła. 1751. – 736 s.
42. НГАБ. – Ф. 1709. Вop. 1. Спр. 18. – Актавая кніга Віцебскага гродскага суда. 02.01.1750–28.12.1751. – 645 арк.
43. AGAD. – AR. Dział V. Sygn. 11912. – Pocięj Leonard. 1751–1786. – 30 k.
44. LVIA. – F. 599. Ap. 1. B. 262. – Лісты розных асоб да Багамольцаў і Вішчынскіх па службовых, дзелавых і іншых пытаннях. XVIII–XIX стст. – 219 арк.
45. LVIA. – F. 1135. Ap. 14. B. 3. – Лісты Яна Дамініка Лапацінскага да Мікалая Тадэвуша Лапацінскага. 1751–1755 гг. – 339 арк.
46. AGAD. – AR. Dział IV. Sygn. 453. – Radziwiłł Michał Kazimierz. 1753–1754. – 41 k.
47. AGAD. – AR. Dział V. Sygn. 10702. Cz. 3. – Ogiński Ignacy. 1752–1758. – 298 k.
48. Biblioteka Narodowa. – Sygn. 3285. Cz. 1. – Listy Michała Fryderyka Czartoryskiego do Michała Sapiehy. 1742–1754. – 290 k.
49. AGAD. – AR. Dział V. Sygn. 11914. – Pocięj Ludwik. 1742–1768. – 101 k.
50. LVIA. – F. 1135. Ap. 14. B. 4. – Лісты Яна Дамініка Лапацінскага да Мікалая Тадэвуша Лапацінскага. 1755–1758 гг. – 318 арк.
51. НГАБ. – Ф. 1709. Вop. 1. Спр. 21. – Актавая кніга Віцебскага гродскага суда. 03.01.1758–31.12.1759. – 674 арк.
52. Czeppe, M. Kamaryla pana z Dukli. Kształtowanie się obozu politycznego Jerzego Augusta Mniszcha 1750–1763 / M. Czeppe. – Warszawa : Neriton, 1998. – 300 s.
53. AGAD. – AR. Dział V. Sygn. 10702. Cz. 4. – Ogiński Ignacy. 1758–1760. – 211 k.
54. LMAV. – F. 139. B. 3577. – Пацей да полацкага ваяводы Аляксандра Сапегі. 1720–1764 гг. – 18 арк.
55. AGAD. – AR. Dział IV. Sygn. 881. – Kopia listów Michała Kazimierza Radziwiłła. 1761. – 670 s.
56. НГАБ. – Ф. 1709. Вop. 1. Спр. 25. – Актавая кніга Віцебскага гродскага суда. 07.01.1762–31.12.1762. – 337 арк.
57. Matuszewicz, M. Dziariusz życia mego / M. Matuszewicz. – T. 2. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986. – 815 s.
58. Biblioteka Książąt Czartoryskich. – Sygn. 3853. – Listy do Jerzego Mniszcha marszałka nadwornego koronnego. 1763. – 566 s.

Гістарыяграфія

Д. Ч. Матвейчык

**БЕЛАРУСКАЯ ГІСТАРЫЯГРАФІЯ ПАЎСТАННЯ 1863–1864 ГГ.
НА ПАЧАТКОВЫМ ПАСЛЯВАЕННЫМ ЭТАПЕ
(СЯРЭДЗІНА 1940-х – КАНЕЦ 1950-х ГГ.):
АСНОЎНЫЯ ДАСЯГНЕННІ І ПРАБЛЕМЫ РАЗВІЦЦА**

Пасля заканчэння баявых дзеянняў на тэрыторыі Беларусі ў 1944 г. і вяртання з эвакуацыі навукова-даследчых і навучальных устаноў у айчынную гістарыяграфію пачаўся чарговы перыяд развіцця. Разам з узнаўленнем распрацовак шматлікіх навуковых праблем беларускія гісторыкі звярнуліся таксама да даследавання паўстання 1863–1864 гг. Аднак у гэтым мелася вялікая цяжкасць, якая заключалася ў розным недахопе кваліфікаваных кадраў. Справа ў тым, што ў 1930-я гг. былі забіты альбо пакінулі Беларусь амаль усе даследчыкі паўстання, прычым не толькі тыя, што сфарміраваліся ў 1920-я гг. і трапілі пад рэпрэсіі паводле сфальсіфікаванай справы «Саюза вызвалення Беларусі» (Усевалад Ігнатоўскі, Міхась Мялешка, Іван Цвікевіч і інш.), але і тыя, хто прыйшоў ім на змену ў 1930-я гг. (Стасіс Матулайціс, Васіль Шчарбакоў і інш.). У выніку да пачатку савецка-германскай вайны ў 1941 г. прафесійных даследчыкаў паўстання ў БССР проста не засталася. Пасля вызвалення Беларусі іх ролю пачалі выконваць іншыя гісторыкі.

Ніжэй будзе зроблена спроба прааналізаваць унёсак айчынных навукоўцаў у даследаванне паўстання ў першыя пасляваенныя паўтара дзесяцігоддзі, а таксама вызначыць асноўныя яго характэрныя рысы на дадзеным этапе. Гэта будзе зроблена на прыкладзе трох найбольш буйных даследчыкаў праблематыкі (Уладзімір Перцаў, Іван Лушчыцкі, Анатоль Смірноў), хаця ў гэты час у той ці іншай форме тэматыка паўстання трапіла ў працы больш чым дваццаці беларускіх навукоўцаў (гісторыкаў, філосафаў, літаратуразнаўцаў і інш.).

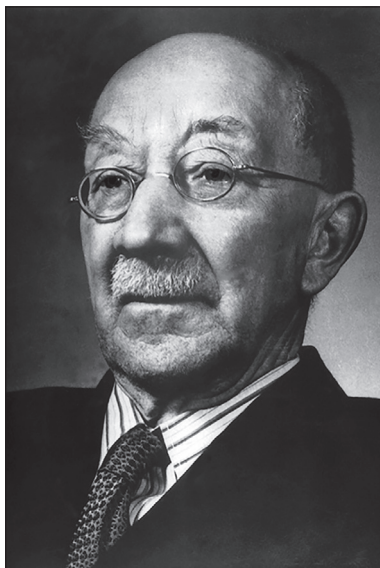
Як і раней (пра беларускую гістарыяграфію паўстання 1920–1930-х гг. гл.: [19; 20]), даследаванні паўстання ў краіне канцэнтравалі-

ся пераважна ў Акадэміі навук Беларускай ССР (далей – АН БССР). Храналагічна найбольш раннія публікацыі дадзенага этапу належаць Уладзіміру Перцаву (з 1940 г. – акадэміку), які працаваў у Інстытуце гісторыі. Зборам неабходнага матэрыялу ён пачаў займацца яшчэ раней – у 1943 г., калі знаходзіўся ў эвакуацыі. Менавіта тады была закладзена ідэя серыі «Выбітныя людзі Беларусі» (ці «Выбітныя людзі беларускай зямлі»), якая павінна была рэалізоўвацца пад кіраўніцтвам У. Пічэты. У далейшым серыя планавалася як біябібліяграфічны слоўнік. У. Перцаў павінен быў стаць аўтарам нарыса пра К. Каліноўскага (хаця ў плане навукова-даследчай работы АН БССР на 1944 г. напісанне падобнага нарыса пакідалася за Дзянісам Дудковым [42, арк. 4]). У 1944 г. у часопісе «Беларусь» выйшаў невялікі публіцыстычны артыкул, прымеркаваны да 80-годдзя з дня смерці К. Каліноўскага, які характарызаваўся «самым яскравым, самым самаадданым і самым таленавітым дзеячом беларускага паўстання ў часе польскай рэвалюцыі 1863 года», што «аднолькава гарача змааўся і супроць царскай Расіі, і супроць панскай Польшчы»¹ [22, с. 22]. Яму прыпісваліся дзве асноўныя «ідэі» дзейнасці: «надзяленне сялян зямлёй шляхам падзелу памешчыцкіх уладанняў і ўтварэнне незалежнай літоўска-беларускай рэспублікі» [22, с. 24]. Тыя ж ідэі прыпісваліся К. Каліноўскаму ў больш аб'ёмным біяграфічным нарысе, які з'явіўся ў 1945 г. на старонках часопіса «Польмя» і ў газеце «Савецкі селянін» [25; 42, арк. 17]. У. Перцаў фармуляваў наступным чынам «дзве мэты», якія ставіў перад сабой К. Каліноўскі: «па-першае, дасягненне нацыянальна-дзяржаўнай незалежнасці Беларусі (у межах праектуемай ім Літоўскай-Беларускай рэспублікі) і, па-другое, дэмакратызацыя ўсяго яе соцыяльна-палітычнага ладу, – з надзяленнем сялян зямлёй, знішчэннем сялянскіх павіннасцей і рэштак баршчынных служб» [24, с. 140]. Для вышэйзгаданай серыі У. Перцаў напісаў таксама артыкул пра К. Каліноўскага, аднак з прычыны нявыхаду самой серыі (слоўніка), ён доўга заставаўся ў рукапісе і быў апублікаваны толькі ў 2013 г. [52]. І хаця згаданыя публікацыі У. Перцава не пазбаўлены шматлікіх хібаў (палітызацыя, публіцыстычны стыль, нешырокае кола крыніц і г. д.), але іх вялікая заслуга заключалася ў вяртанні тэматыкі паўстання ў беларускую гістарыяграфію і ў грамадскае жыццё ў цэлым. Сведчаннем апошняга з'яўляецца артыкул у галоўным органе Ленінскага камуністычнага саюза моладзі Беларусі газеце «Сталінская моладзь» 28 сакавіка 1945 г., у якім К. Каліноўскі двойчы названы «беларускім нацыянальным героем» [7], а таксама ўвод даты яго смерці ў календар памятных дат на агульнарэспубліканскім узроўні – у часопісе «Беларусь» [28].

¹ Тут і ніжэй беларускамоўныя цытаты пакінуты ў арыгінальным напісанні.

Тут жа неабходна згадаць, што ў Інстытуце гісторыі ў другой палове 1940-х гг. даследаваннем гісторыі паўстання займаўся вышэйзгаданы Дзяніс Дудкоў. За ім было замацавана напісанне асобнай манаграфіі пад рабочай назвай «Барацьба народных мас Беларусі ў 1863 годзе», якую планавалася скончыць у 1947 г. Аднак праца была не скончана (нават невядома, ці была пачата) і выключана з плана далейшай работы інстытута [44, арк. 7–8]. Верагодна, прычынай гэтага была хвароба Д. Дудкова, ад якой ён памёр у 1948 г.

Дадзеныя У. Перцавым характарыстыкі К. Каліноўскаму накіраваны да стварэння незалежнай беларуска-літоўскай дзяржавы не пратрымаліся доўга і не замацаваліся ў беларускай гістарыяграфіі, нават у яго ўласных працах. У майскім нумары за 1948 г. галоўнага органа Цэнтральнага камітэта Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі «Большэвiк Беларусі» быў апублікаваны артыкул дырэктара Інстытута філасофіі і права, галоўнага вучонага сакратара Прэзідыума АН БССР Івана Ільюшына «Аб некаторых пытаннях гісторыі грамадскай думкі на Беларусі». Сярод іншага, у ім разбіраўся змест даклада Івана Лушчыцкага (гл. ніжэй) пра сацыяльна-палітычныя погляды К. Каліноўскага, агучаны ў тым жа месяцы. Адзін з тэзісаў І. Ільюшына заключаўся ў тым, што К. Каліноўскі не выстаўляў лозунг аб незалежнасці Беларусі, што аргументавалася так: *«Лёбы для выстаўлення такога лозунга не было»*; а накіравана самога лозунга пісалася: *«Не падлягае сумненню, што патрабаванне незалежнасці Літоўска-Беларускай дзяржавы, з якога б боку мы не падышлі, не было прагрэсіўным, бо аб'ектыўна ў той час яно азначала адрыў Беларусі ад Расіі, адрыў беларускага народа ад брацкага рускага народа, зварот Беларусі пад уладу шляхецкай Польшчы і, значыць, пад гнёт іншаземных капіталістычных дзяржаў»* [5, с. 45]. Увод у навуковы ўжытак тэзіса аб існаванні падобнага лозунга І. Ільюшын прыпісаў *«беларускім нацыяналістам»*, якія *«скажалі дзейнасць Каліноўскага, аб'явілі яго прадцежай беларускага нацыяналізма, барацьбітом за незалежную беларускую дзяржаву»* [5, с. 37].

Іл. 1. Уладзімір Перцаў
фотаздымак позняга перыяду жыцця

Гэтая публікацыя ў галоўным ідэалагічным органе Беларусі кардынальным чынам паўплывала на далейшыя ацэнкі дзейнасці К. Каліноўскага і паўстання ў цэлым. Справа ў тым, што адной з асноўных задач беларускіх гісторыкаў першых пасляваенных гадоў стала фармулёўка новай канцэпцыі гісторыі Беларусі. Для гэтага ў 1948 г. была ўтворана асобная камісія, у склад якой увайшоў шэраг найбольш значных на той час гісторыкаў, у тым ліку У. Перцаў. Першая частка выпрацаваных камісіяй «Тэзісаў аб асноўных пытаннях гісторыі БССР», якая ахоплівала храналагічны перыяд да кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г., была апублікавана адначасова з вышэйзгаданым артыкулам І. Ільошына – у нумары «Вястей Акадэміі навук БССР» за май-чэрвень 1948 г. [41]. «Тэзісы...» былі выразна палітызаванымі. Як адзначалася ў прадмове да іх, яны «*прадстаўляюць сабой спробу выкладзі ў сістэматызаваным выглядзе важнейшыя пытанні гісторыі беларускага народа, кіруючыся марксісцка-ленінскім разуменнем працэса гістарычнага развіцця*» [41, с. 89]. У іх паўстанне на тэрыторыі Беларусі характарызавалася як «*сялянскае*», якое «*супала па часу з паўстаннем у Польшчы, якое насіла нацыянальна-вызваленчы характар і мела сваіх паслядоўнікаў на Беларусі сярод польскай шляхты*» [41, с. 115]. К. Каліноўскі абвешчаўся «*сялянскім рэвалюцыйным дэмакратам*», а «*заклікі да рэвалюцыйна-дэмакратычнай барацьбы за «зямлю і волю», барацьба супраць прыгонніцтва былі галоўным зместам яго дзейнасці*» [41, с. 115]. Тым не менш, у гэтай публікацыі яму яшчэ працягвала прыпісвацца «*патрабаванне нацыянальнай незалежнасці Літвы і Беларусі і стварэння Літоўска-Беларускай рэспублікі*» [41, с. 115], якое, аднак, характарызавалася як «*памылковае*». Каліноўскаму таксама прыпісвалася тое, што «*не меў яшчэ ясных, чотка сфармуляваных палітычных ідэалаў і тэарэтычных поглядаў*» [41, с. 115].

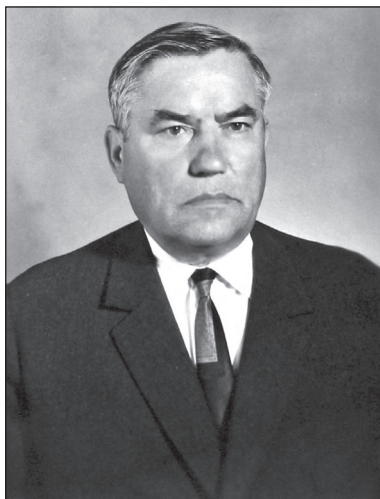
Яшчэ больш запалітызавала «Тэзісы...» іх апублікаванне праз два месяцы (у жніўні 1948 г.) у «Большэвіку Беларусі» [40]. У гэтай публікацыі ўжо было ўлічана ранейшае выступленне І. Ільошына, таму ў ёй цалкам знікае тэзіс аб патрабаванні незалежнасці для Беларусі і Літвы падчас паўстання, а яго крытыка замяняецца на фразы пра тое, што «*К. Каліноўскі не звязваў аднак у належнай меры рэвалюцыйную барацьбу беларускага народа з агульнай вызваленчай барацьбай працоўных Расіі*» і «*не змог спалучыць класавую барацьбу сялянства, накіраваную супраць памешчыкаў і самадзяржаўя, з правільным вырашэннем нацыянальнага пытання*» [40, с. 53]. Пасля гэтага сцвярджэнняў пра імкненне К. Каліноўскага да незалежнасці Беларусі ў працах беларускіх гісторыкаў першага пасляваеннага пакалення проста не стала.

У. Перцаў свае далейшыя даследаванні развіваў, ужо зыходзячы менавіта з падобнай схемы. Працягваючы разважанні ў гэтым кірунку,

у 1954 г. ён дайшоў да высновы аб імкненні К. Каліноўскага застацца ў адзінай з Расіяй дзяржаве: *«Каліноўскі жыву і дзейнічаў як сялянскі рэвалюцыянер, які засвоіў перадавыя ідэі рускіх рэвалюцыйных дэмакратаў. <...> ён змагаўся толькі з царскім урадам, а не з рускім народам, і верыў, што вызваленая ад самадзяржаўнага і памешчыцкага прыгнёту Расія дасць свабоду і беларускаму народу. Таму погляды Каліноўскага былі сугучныя даўнім імкненням беларускага народа – уз’яднацца з вялікім рускім народам»* [23].

Больш за тое, У. Перцаў нават напісаў асобны артыкул пад назвай «Ачысціць вобраз Кастуся Каліноўскага ад рэакцыйных насласцяў», галоўнай задачай якога было абвергнуць выстаўленне Каліноўскім лозунга пра неабходнасць стварэння літоўскай-беларускай дзяржавы. У ім пісалася: *«Найбольш яскравым вычварэннем, не разбітым да цяперашняга часу, з’яўляецца прыпісванне яму [Каліноўскаму. – Д. М.] дагматычнага лозунга аддзялення ад Расіі і ўтварэння незалежнай Літоўска-Беларускай рэспублікі. <...> Ён увагуле не кідаў у народ ніякага лозунгу па гэтым пытанні»* [47, арк. 1]. І ў цэлым У. Перцаў у артыкуле прыходзіў да дастаткова катэгарычнай высновы: *«Патрабаванне незалежнасці Беларуска-Літоўскай рэспублікі – легенда, створаная ворагамі народа»* [47, арк. 8]. Галоўным жа «ворагам», які стварыў падобную «легенду», ён называў Аляксандра Цвікевіча, нават блытаючы яго з яго братам Іванам – аўтарам біяграфічнага нарыса пра К. Каліноўскага. Аднак артыкул У. Перцава не быў апублікаваны і дайшоў да цяперашняга часу толькі ў рукапісе, таму невядома, ці аказаў менавіта ён уплыў на далейшае развіццё гістарыяграфіі паўстання.

Яшчэ адной характэрнай рысай прац У. Перцава было адмежаванне паўстання ў Беларусі і Літве ад паўстання ў Польшчы. Падобнае сцвярджанне маецца яшчэ ў вышэйзгаданых «Тэзісах...», і ён паслядоўна прытрымліваўся дадзенай пазіцыі. У адным са сваіх артыкулаў ён называў іх *«польскае нацыянальна-вызваленчае паўстанне і сялянскі рэвалюцыйны рух у Беларусі і Літве»*, а К. Каліноўскага традыцыйна характарызаваў як *«сялянскага рэвалюцыянера»* [23].

Іл. 2. Іван Лушчыцкі
фотаздымак, не пазней за 14.08.1968
[2, арк. 10]

Усе вышэйзгаданыя характарыстыкі і пастулаты ўведзены У. Перцавым у прысвечаны паўстанню раздзел (напісаны сумесна з Д. Дудковым) акадэмічнай «Гісторыі Беларускай ССР». Яе напісанне было скончана яшчэ ў 1949 г., аднак некалькі наступных гадоў адбывалася «грамадскае абмеркаванне» макета першых раздзелаў і вялася работа па рэдагаванні. Напрыклад, у працэсе крытыкі рэкамендавалася «яскравей абазначыць удзел народных мас у паўстанні 1863 года ў Беларусі» [45, арк. 28–29, 58–59]. У выніку першы том працы выйшаў толькі ў 1954 г. на рускай мове [27] і ў 1955 г. на беларускай [26]. У ім выступленне ў Беларусі таксама выводзілася з развіцця сялянскага руху і адмяжоўвалася ад паўстання ў Польшчы. Напрыклад, адпаведны раздзел пачынаецца са слоў: «У 1863 г. сялянскі рух у Беларусі перарос у паўстанне, якое з'явілася адказам на рабаўнічую рэформу 1861 г. Сялянскае паўстанне ў Беларусі яшчэ больш узмацнілася ў сувязі з польскім нацыянальна-вызваленчым паўстаннем, якое ўспыхнула ў 1863 г.» [27, с. 274]. І ў далейшым развіцці “сялянскага” вэктара пісалася: «У сакавіку 1863 г. сялянскае паўстанне ахапіла ўсю тэрыторыю Беларусі. Яно набыло антыпрыгонніцкі характар. Удары паўстанцаў былі накіраваны супраць царскіх уладаў і памешчыкаў» [26, с. 273; 27, с. 282]. Асноўнай жа прычынай паражэння паўстання называлася адсутнасць пралетарыяту, які быў бы здольны кіраваць сялянскім рухам.

На рэвалюцыйнасці і імкненні К. Каліноўскага аб'яднацца з Расіяй У. Перцаў настойваў і ў самым храналагічна апошнім артыкуле, дзе ён быў згаданы. У 1957 г. ён пісаў, што «ў барацьбе класаў Каліноўскі бачыў галоўную спружыну гісторыі», на міжнароднай арэне спадзяваўся «на падтрымку галоўным чынам рускіх сялян» і «разглядаў паўстанне 1863 года ў Беларусі як частку агульнарасійскай рэвалюцыі» [21, с. 19].

Паралельна з У. Перцавым, які працаваў у Інстытуце гісторыі, аналізам дзейнасці К. Каліноўскага і яго папечнікаў займаліся супрацоўнікі Інстытута філасофіі і права АН БССР Іван Лушчыцкі і Анатоль Смірноў. Імі паўстанне даследавалася ў кантэксце ўплыву на развіццё грамадска-палітычнага жыцця ў Беларусі і ўзаемасувязей беларускай і рускай філасофскай думкі ў другой палове XIX ст.

Інстытут філасофіі і права ўзнавіў сваю дзейнасць з 1 ліпеня 1947 г., і паўстанне адразу трапіла ў сферу яго даследаванняў [48, арк. 6–7]. Больш за тое, у задачах АН БССР на 1948 год менавіта гэты інстытут фігураваў як установа, дзе планавалася канцэнтраваць работу над даследаваннем паўстання – у межах «праблемы» «Гісторыя грамадскай і філасофскай думкі ў Расіі і Беларусі», асобнай «тэмай» якой з'яўляліся «Асноўныя моманты ў гісторыі развіцця грамадскай і філасофскай думкі на Беларусі ў другой палавіне XIX стагоддзя». Да канца 1948 г. планавалася скончыць раздзелы «Развіццё грамадскай і філасофскай думкі на

Беларусі ў сувязі з паўстаннем 1863 г.» і «Грамадска-палітычныя погляды Кастуся Каліноўскага» (назвы тэмы, праблемы і раздзелаў шматразова карэктаваліся, але захоўвалі прыкладна падобную фармулёўку) [4, с. 53; 48, арк. 49; 49, арк. 19]. Выканаўцам тэмы з'яўляўся кандыдат юрыдычных навук І. Лушчыцкі. З 1948 г. гэта была яго доктарская дысертацыя, заканчэнне якой планавалася на канец 1950 г. З таго ж года для напісання і абароны дысертацыі ён быў прыкамандзіраваны да Інстытута філасофіі АН СССР [51, арк. 11].

Храналагічна першай вядомай працай І. Лушчыцкага на тэму паўстання з'яўляецца вышэйзгаданы даклад, агучаны ў маі 1948 г. на сесіі Addзялення грамадскіх навук АН БССР [5, с. 36]. Менавіта ён стаў асновай артыкула, прысвечанага сацыяльна-палітычным поглядам К. Каліноўскага і надрукаванага ў часопісе «Полымя» неўзабаве пасля публікацыі У. Перцава – у 1949 г. [50, арк. 10, 31–32, 44; 51]. У ім К. Каліноўскі фігураваў як *«найбольш яркі прадстаўнік перадавой грамадскай думкі ў Беларусі другой паловы XIX стагоддзя»* і *«змагар за волю і зямлю народа супраць самадзяржаў і памешчыкаў»* [13, с. 123]. Значнай заслугай артыкула стала выпраўленне памылак, удакладненне і ўвод у навуковы ўжытак некаторых біяграфічных звестак пра К. Каліноўскага, у прыватнасці, пра яго сацыяльнае паходжанне, месца нараджэння, акалічнасці навучання і да т. п. Як у гэтым артыкуле, так і ў наступным (1952 г.) [11], Каліноўскі і кола яго аднадумцаў у паўстанні («чырвоныя») уводзіліся ў кантэкст развіцця агульнарасійскага рэвалюцыйна-дэмакратычнага руху, і рабілася выснова пра тое, што на іх перакананні і дзейнасць аказалі вызначальны ўплыў творы расійскіх філосафаў-рэвалюцыянераў Аляксандра Герцэна, Мікалая Дабралюбава і Мікалая Чарнышэўскага. У гэтым жа рэчышчы І. Лушчыцкі разглядаў змест «Мужыцкай праўды» і некаторых іншых агітацыйных выданняў напярэдадні і падчас паўстання.

Доктарскую дысертацыю І. Лушчыцкі абараніў у 1951 г. [17], а ў сваіх наступных працах паслядоўна развіваў ранейшыя высновы [16; 18] і ўключаў іх у энцыклапедычныя выданні [14]. Найлепей яны адлюстраваны ў 1958 г. у манаграфіі па гісторыі развіцця грамадска-палітычнай і філасофскай думкі Беларусі другой паловы XIX ст., якая грунтуецца ўласна на тэксце дысертацыі (заканчэнне працы над манаграфіяй планавалася яшчэ на канец 1951 г. [51, арк. 52–53], аднак з розных прычын выданне зацягнулася). Амаль палова яе зместу – аналіз развіцця грамадска-палітычнай думкі менавіта напярэдадні і падчас паўстання 1863–1864 гг., чаму прысвечаны два асобныя раздзелы [12, с. 105–255]. Пры гэтым І. Лушчыцкі выйшаў далей за межы аналізаванай праблемы і асобна падаў шырокі нарыс падзей паўстання ў Беларусі і Літве, спыніўшыся на аналізе двух лагераў сярод кіраўніцтва паўстання («бе-

лых» і «чырвоных»), сацыяльнага складу паўстанцкіх атрадаў, сродкаў задушэння паўстання і інш. У пошуку адказу на пытанне пра мэты дзейнасці К. Каліноўскага І. Лушчыцкі паўтараў ранейшую схему – барацьба супраць расійскага самадзяржаўя і памешчыцкага ладу (нават асобны параграф названы адпаведным чынам – «Супроць варожай самадзяржаўна-прыгонніцкай і польска-дваранскай ідэалогіі»).

Характэрным і важным момантам у працах І. Лушчыцкага за перыяд да 1963 г. уключна з’яўляецца працяг і ўкараненне ідэі аб незалежнасці паўстання на тэрыторыі Беларусі і Літвы ад паўстання на тэрыторыі Царства Польскага. У Беларусі і Літве яно характарызуецца як сялянскае, у Польшчы – нацыянальна-вызваленчае. Пры гэтым вытокі і прычыны паўстання ў Беларусі і Літве ён выводзіў, як і У. Перцаў, з развіцця не руху за аднаўленне Рэчы Паспалітай, а сялянскіх выступленняў. Гэтую пазіцыю І. Лушчыцкі акрэслівае з першых слоў раздзелаў, якія прысвечаны паўстанню: *«Стыхійныя сялянскія хваляванні, якія з’явіліся адказам на грабежніцкую рэформу 1861 г., ва ўсёй Расіі з месяца ў месяц ішлі на ўздым. У Беларусі і Літве (так званым Паўночна-Заходнім краі) гэтыя хваляванні перараслі ў масавае паўстанне 1863 г., якое цягнулася больш года»* [12, с. 105].

Менавіта доказнасці сялянскага характару паўстання ў Беларусі прысвечана значная ўвага, а таксама паўтараецца характарыстыка К. Каліноўскага як *«сялянскага рэвалюцыянера»*. Яго *«погляды»* аналізуюцца максімальна падрабязна, нават з падзелам іх на грамадска-палітычныя і філасофска-сацыялагічныя. Асобная ўвага нададзена *«слабым бакам у светапоглядзе і дзейнасці К. Каліноўскага»*, якія І. Лушчыцкі бачыць у *«ідэалізацыі мінулага феадальнай Польшчы»*, *«атаясамленні задач паўстання ў Беларусі і Польшчы»*, *«неразуменні, што «ўніяцкая царква была мастом пераходу ад праваслаўя да каталіцызма, гэта значыць пракладвала шляхі акаталічвання і апалчвання беларускага народа»* і інш. [12, с. 243–245]. Асобны параграф «Барацьба за ідэйную спадчыну К. Каліноўскага» прысвечаны намаганням упісаць яго ў агульнарасійскі рэвалюцыйны рух і крытыцы папярэдніх ацэнак, дадзеных *«беларускімі буржуазнымі нацыяналістамі»*, *«польскімі дваранскімі гісторыкамі»* і *«самаўладна-памешчыцкімі прадстаўнікамі царскай улады»* [12, с. 249–255]. У цэлым, у працах І. Лушчыцкага ідэйная спадчына К. Каліноўскага была разгледжана максімальна падрабязна. Яго ацэнкі траплялі, сярод іншага, у навучальны працэс і рэкамендаваліся выкладчыкам гісторыі [1]. Аднак неабходна адзначыць, што ў некаторых выпадках (асабліва, у комплексных працах па гісторыі філасофскай думкі ў Беларусі) яго выказванні спрашчаліся празмерна, напрыклад, *«Каліноўскі змагаўся за рэвалюцыйнае рашэнне сялянскага пытання, г. зн. за бязвыплатную*

перадачу ўсёй зямлі сялянам. З гэтай мэтай у 1863 г. ён арганізаваў сялянскае паўстанне ў Беларусі і Літве» [15, с. 405].

Яшчэ адным актыўным даследчыкам ідэйнай спадчыны паўстання з'яўляўся А. Смірноў, які працаваў над кандыдацкай дысертацыяй па тэматыцы рэвалюцыйна-дэмакратычных поглядаў К. Каліноўскага [50, арк. 38, 40]. Храналагічна найбольш ранні яго артыкул на гэтую тэму з'явіўся ў 1948 г. у газеце «Літаратура і мастацтва» і ў цэлым адпавядаў той жа схеме, якая ўжывалася У. Перцавым і І. Лушчыцкім. К. Каліноўскі разглядаўся як правадыр сялянскага паўстання і ўводзіўся ў кантэкст развіцця рэвалюцыйнай сітуацыі ва ўсёй Расійскай імперыі. Асобна крытыкаваліся ранейшыя прадстаўнікі розных гістарыяграфічных традыцый за «скажэнне» вобразу К. Каліноўскага ў сваіх працах. Некаторыя пастулаты цалкам сугучныя аналагічным у працах У. Перцава і І. Лушчыцкага, напрыклад: «Найбольш грубым буржуазна-нацыяналістычным скажэннем, якое не разбіта да гэтага часу, з'яўляецца прыпісванне яму [Каліноўскаму. – Д. М.] дагматычнага лозунгу аддзялення ад Расіі» [35].

Кандыдацкую дысертацыю А. Смірноў абараніў у 1950 г. (яе тэкст захоўваецца ў Цэнтральным навуковым архіве Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі [46] і з'яўляецца цікавым гістарыяграфічным помнікам свайго часу). У ёй замацаваны характарыстыкі Каліноўскага, выпрацаваныя ў першыя пасляваенныя гады. Ён абвяшчаўся «рэвалюцыйным дэмакратам, кіраўніком сялянскага паўстання ў Беларусі і Літве 1863–64 гадоў» [34, с. 3], «вучнем і паслядоўнікам вялікіх рускіх рэвалюцыйных дэмакратаў» [34, с. 6; 46, арк. 4], «правадыром сялянскага паўстання 1863–1864 гг.» [46, арк. 3], «ідолагам сялянскай буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі» [34, с. 15]. Як у гэтай дысертацыі, так і ў іншых працах бліжэйшых гадоў [6], праводзілася ідэя аб незалежнасці выступлення ў Беларусі і Літве ад паўстання ў Польшчы. Сцвярджалася, што «паводле свайй сацыяльнай сутнасці нацыянальны рух у Польшчы меў буржуазна-сяляхоцкі характар», а яго кіраўніцтва – «класава абмежаваную сутнасць» [34, с. 9]. Яму супрацьпастаўляліся падзеі на беларуска-літоўскіх землях, пра якія пісалася наступнае: «Сялянскае паўстанне ў Беларусі і Літве ў 1863–64 гадах было працягам сялянскіх хваляванняў у перыяд падрыхтоўкі і правядзення рэформы 19 лютага 1861 года. Яно мела ярка выражаны антыпрыгонніцкі характар і паводле сваіх рухаючых сіл істотна адрознівалася ад паўстання ў Польшчы, дзе сяляне не бралі актыўнага ўдзелу ва ўзброенай барацьбе» [34, с. 9–10]. Больш за тое, у тэксце дысертацыі гэтыя выступленні нават супрацьпастаўляліся. А. Смірноў пісаў: «Антыпрыгонніцкі сялянскі рух у Беларусі і Літве, які перарос у пачатку 1863 года ва ўзброенае паўстанне супраць памешчыкаў і самадзяржаў, не мог падтрымаць паў-

станне ў Польшчы праз адмову памешчыкаў-палякаў Беларусі і Літвы, якія прымкнулі да нацыянальнага руху, задаволіць інтарэсы сялян» [46, арк. 69]. К. Каліноўскі працягваў характарызавацца як «ідэолаг рэвалюцыйнага сялянства», «ідэолаг сялянскай рэвалюцыі» і «самы выбітны паслядоўнік Чарнышэўскага ў Беларусі» [33, с. 19, 21, 25].

Пасля абароны дысертцыі А. Смірноў працягнуў свае даследаванні жыцця і дзейнасці К. Каліноўскага, нават пасля выезду з Мінску і пераходу на працу ў Інстытут гісторыі АН СССР (з 1957 г.). Вынікам стала некалькі біяграфічных нарысаў, выдадзеных як у выглядзе артыкулаў [30; 38; 39], так і асобнымі брашурамі і кнігамі. Першая брашура планавалася [51, арк. 19] і была выпушчана ў год абароны дысертцыі Таварыствам па распаўсюджванні палітычных і навуковых ведаў БССР і была прызначана для папулярызатарскіх мэт. Гэта было простае скарачэнне дысертцыі да невялікага аб'ёму [32]. Падрыхтоўка наступнай манаграфіі на тэму «Рэвалюцыйны дэмакратызм К. Каліноўскага» планавалася на канец 1951 г. і нават была ўключана ў планы Інстытута філасофіі і права [51, арк. 53], аднак нічога невядома пра заканчэнне такога выдання.

Вялікай заслугой А. Смірнова, як і І. Лушчыцкага, з'яўляецца ўвод у навуковы ўжытак шырокага кола крыніц, асабліва рукапісных, якія на той час захоўваліся ў архівах Гродна, Вільнюса, Мінска, Ленінграда і Масквы. Яны дапаўняліся друкаванымі крыніцамі – зборнікамі дакументаў, дарэвалюцыйнай перыёдыкай, мемуарамі і інш. У выніку нарысы А. Смірнова насычаны вялікай колькасцю фактаграфічнага матэрыялу і з'яўляюцца найбольш грунтоўнымі для свайго часу.

Аднак з іншага боку, працы А. Смірнова пачатковага перыяду яго навуковай дзейнасці, як і іншых прадстаўнікоў першага пасляваеннага пакалення даследчыкаў паўстання, з'яўляюцца глыбока тэндэнцыйнымі. Дзейнасць паўстанцаў ацэньваецца выключна станоўча, а іх крытыка дапускаецца толькі ў паказе слабых месцаў іх ідэалогіі і праграмных палажэнняў. Пры гэтым расійская адміністрацыя заўжды ацэньваецца выключна з крытыкай, якая месцамі даходзіць да дэманізацыі. Напрыклад, А. Смірноў у адносінах да расійскіх войскаў шматразова ўжывае тэрмін «карнікі» (гл., напрыклад: [33, с. 19; 46, арк. 73, 81]), запазычаны з падзей Другой сусветнай вайны. Дэманізуецца таксама ўсё пакаленне беларускіх даследчыкаў паўстання 1920-х гг. Напрыклад, у тэксце сваёй дысертцыі А. Смірноў у адносінах да іх ужывае характарыстыкі «зраднікі і ворагі народу», «беларускія фашысты – заўзятая ворагі сацыялізму і дэмакратыі», «людзі, што палі да ўзбройнай дзікіх звяроў» і да т. п., а на У. Ігнатоўскага адначасова наведвае ярлыкі «важак беларускіх фашыстаў» і «беларускі буржуазны нацыяналіст» [46, арк. 12–15, 222].

Тым не менш, выдадзеныя працы І. Лушчыцкага і А. Смірнова заўважаліся не толькі ў Беларусі. Яны згадваліся ў артыкулах і манаграфіях польскіх даследчыкаў, а адзін з іх – Мечыслаў Танты – уключыў іх агляд у сваю рэцэнзію, адзначыўшы з аднаго боку, іх вялікую каштоўнасць, але з другога – паставіўшы ў якасці недахопу тое, што яны *«не згадваюць пра яго [Каліноўскага. – Д. М.] польскае паходжанне»* [54, s. 420]. Ірэна Кабэрдова, у цэлым станоўча ацэньваючы сам факт з’яўлення некаторых прац А. Смірнова, у адносінах да некаторых сцвярдзэнняў і зробленых высноў выказвалася, тым не менш, крытычна, напрыклад, наконт яго ацэнкі стаўлення сялян і іншых сацыяльных груп да паўстання [53]. Сам жа А. Смірноў уступаў у дыскусію з польскімі калегамі [36].

Актыўнае развіццё гістарыяграфіі паўстання і назапашванне факталагічнага матэрыялу, якое з’яўлялася вынікам увядзення ў навуковы ўжытак вялікай колькасці гістарычных крыніц, асабліва архіўных матэрыялаў, паступова аслаблялі пазіцыі канцэпцыі «сялянскага паўстання». Гэта стварала перадумовы для яе крытыкі. Яны пачалі рэалізоўвацца ў працах Генадзя Кісялёва, які ў канцы 1950-х гг. звярнуўся да даследаванняў дзейнасці К. Каліноўскага і гісторыі паўстання. Першае вядомае яго выступленне ў друку на адпаведную тэму адбылося ў 1958 г. у агульнасаюзным часопісе «Дружба народаў», дзе ў публіцыстычнай форме былі пададзены некаторыя новыя матэрыялы пра жыццё і дзейнасць К. Каліноўскага [8]. Яно адразу абазначыла наяўнасць у беларускай гістарыяграфіі тэндэнцыі да змянення ранейшых падыходаў да ацэнак паўстання ў цэлым і К. Каліноўскага ў прыватнасці. Г. Кісялёў выступіў з крытыкай успрыняцця паўстання ў Беларусі *«як сялянскай вайны супраць памешчыкаў»*, недаацэнкі сувязяў выступлення ў беларуска-літоўскіх губернях з варшаўскім цэнтрам і ў цэлым з паўстаннем у Царстве Польскім, рэзкага размежавання паўстанцкіх лагераў на «белых» і «чырвоных», характарыстыкі органаў Літоўскага правінцыйнага камітэта «Сцяг свабоды» і «Мужыцкая праўда» як рэвалюцыйна-дэмакратычных выданняў, а таксама інтэрпрэтацыі А. Смірновым некаторых крыніц. Супраць перабольшвання ўдзелу сялян у паўстанні ва Усходняй Беларусі Г. Кісялёў выступіў таксама ў сваёй рэцэнзіі ад 1960 г. на кнігу Уладзіслава Абрамовіча (Уладаса Абрамавічуса) «Валерый Урублеўскі» [9].

Аднак і без прамой крытыкі канцэпцыя «сялянскага паўстання» паміралася сама па сабе, і ад яе адыходзілі ранейшыя прыхільнікі. Напрыклад, у кнізе А. Смірнова 1959 г. выступленні ў Польшчы, а таксама ў Беларусі і Літве ўжо не падзяляюцца на два розныя (ці ўзаеманезалежныя) і прадстаўлены як часткі адзінай з’явы, а розніца ў мэтах розных груп кіраўніцтва характарызуецца як наяўнасць дзвюх плыняў у яго асяроддзі: *«правага – шляхецкага і левага – рэвалюцыйна-дэмакратычнага»* [31].

Канчаткова разбіта канцэпцыя «сялянскага паўстання» была ў 1961 г. Сусанай Байковай (з 1964 г. – Самбук). Першы том другога выдання акадэмічнай «Гісторыі Беларускай ССР» убачыў свет у 1961 г., і яго раздзел па гісторыі паўстання быў адрэдагаваны ўжо менавіта ёю. С. Байкова пісала: *«Паўстанне 1863 г. у Польшчы і Беларусі паводле свайго характару было шляхецкім»* і *«Хваляванні сялян мелі стыхійны разрознены характар. У Беларусі, як і па ўсёй Расіі, у 1863 г. яны не перараслі ва ўзброенае паўстанне»* [2, с. 353, 368]. Аналагічныя сцвярджэнні агучаны ёю ў гэтым жа годзе ў адным з дакладаў [3], а А. Смірноў у 1963 г. перайшоў да прамой крытыкі сваіх (і іншых) ранейшых поглядаў [37, с. 168]. Хаця ў далейшым пазіцыя самой С. Байковай (канцэпцыя «шляхецкага паўстання») не прыжылася і вельмі хутка была таксама разбіта. Пасля 1963 г. да канцэпцыі «сялянскага паўстання» ў акадэмічным асяроддзі ўжо ніхто не вяртаўся, хаця ў рудыментарнай форме яна працягвае сваё існаванне да цяперашняга часу, пераважна – у публіцыстычных тэкстах, аўтары якіх слаба знаёмыя з дасягненнямі акадэмічнай навукі, а таму нярэдка карыстаюцца даўно састарэлымі працамі.

Такім чынам, перыяд з сярэдзіны 1940-х па канец 1950-х гг. з’яўляўся складаным для беларускай гістарыяграфіі паўстання і характарызаваўся шэрагам супярэчнасцей. З аднаго боку, выразна абзначыўся крыніцзнаўчы паварот у даследаваннях, у навуковы ўжытак была ўведзена вельмі вялікая колькасць разнастайных крыніц. Тэматыка паўстання была канчаткова ўкаранёна ва ўсіх комплексных працах па гісторыі Беларусі XIX ст., сфарміравалася плеяда гісторыкаў, якія спецыялізаваліся менавіта на адпаведных даследаваннях. Аднак з іншага боку, быў захаваны вялікі ўплыў пазанавуковых фактараў (у першую чаргу, палітызацыі) на навуковыя распрацоўкі, што найбольш яскрава праявілася ў фарміраванні і функцыянаванні канцэпцыі «сялянскага паўстання».

Канец 1950-х – пачатак 1960-х гг. характарызаваўся для айчынай гістарыяграфіі паўстання значна большай колькасцю змяненняў, чым проста адыход ад адной канцэпцыі. У 1957 г. паміж АН СССР і Польскай акадэміяй навук была заключана дамова аб супрацоўніцтве і сумесным выданні серыі зборнікаў «Паўстанне 1863 г. Матэрыялы і дакументы». У яго рэалізацыі ўзялі ўдзел і беларускія навукоўцы. Апрача таго, набліжэнне 100-гадовага юбілею паўстання ў цэлым істотна стымулявала правядзенне эўрыстычных прац у айчынных архіўных сховішчах. Пераезд у 1964 г. Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва БССР з Магілёва ў Мінск яшчэ больш аблягчыў акадэмічным даследчыкам доступ да неабходных крыніц. У 1963 г. была выдадзена асобная манаграфія па гісторыі паўстання ў Беларусі і Літве [29]. Усё гэта вывела беларускую гістарыяграфію паўстання на новы якасны ўзровень тэарэтычнага асэн-

савання праблемы і вырашэння практычных пытанняў, а таксама міжнароднага супрацоўніцтва. Гэта паклала пачатак новаму этапу яе развіцця, які ўжо з'яўляецца тэматыкай асобнага даследавання.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Абецадарскі Л. С. К. Каліноўскі // Настаўніцкая газета. – 1958. – 10 кастрычніка. – № 81. – С. 4.
2. Байкова С. М. Восстание 1863 г. в Белоруссии // История Белорусской ССР. – 2 изд., дополненное. – В 2 т. / Академия наук БССР, Институт истории. – Т. 1 / [З. Е. Абезгауз и др.]. – Минск : Изд-во Академии наук БССР, 1961. – С. 351–369.
3. Байкова С. М. К вопросу об участии крестьян Белоруссии в восстании 1863 г. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1961. – Рига : Изд-во АН Латв. ССР, 1963. – С. 422–434.
4. Грашчанкаў Н. Задачы навукова-даследчай работы Акадэміі навук БССР на 1948 год // Большэвік Беларусі. – 1948. – № 2. – С. 46–56.
5. Льюшин И. М. Аб некаторых пытаннях гісторыі грамадскай думкі на Беларусі // Большэвік Беларусі. – 1948. – № 6. – С. 36–49.
6. Ильюшин И. М., Смирнов А. Ф., Борисенко В. В. Передовая общественно-политическая и философская мысль в Белоруссии в XIX веке // Известия Академии наук Белорусской Советской Социалистической Республики. – 1951. – № 3. – С. 13–23.
7. Кастусь Калиновский: На лекции академика В. Н. Перцева // Сталинская молодежь. – 1945. – 28 марта. – № 36 (629). – С. 4.
8. Киселев Г. В. Великий сын белорусского народа (Новые исследования советских и польских историков о Кастусе Калиновском) // Дружба народов. – 1958. – № 7. – С. 163–170.
9. Кісялёў Г. В. Кніга пра генерала Парыжскай Камуны // Літаратура і мастацтва. – 1960. – 13 лютага. – № 13. – С. 4.
10. Кісялёў Г. В. Кнігі пра сына беларускага народа // Літаратура і мастацтва. – 1959. – 18 лістапада. – № 91(1417). – С. 2.
11. Лушчыцкі І. М. Вялікія рускія рэвалюцыянеры-дэмакраты і перадавая грамадска-палітычная думка ў Беларусі (60-я гады XIX века) // Большэвік Беларусі. – 1952. – № 5. – С. 54–63.
12. Лушчыцкі І. М. Нарысы па гісторыі грамадска-палітычнай і філасофскай думкі ў Беларусі ў другой палавіне XIX веку. – Мінск : Выдавецтва Бэлдзяржуніверсітэта імя В. І. Леніна, 1958. – 364 с.
13. Лушчыцкі І. М. Соцыяльна-палітычныя погляды Кастуса Каліноўскага // Польша. – 1949. – № 8. – С. 123–133.
14. Лушицкий И. Н. Калиновский Константин // Большая Советская Энциклопедия. – 2-е изд. / гл. ред. С. И. Вавилов. – Т. 19 : Историзм–Канди. – Москва : Большая Советская энциклопедия, 1953. – С. 436–437.
15. Лушицкий И. Н. [О философской и социологической мысли Белоруссии] // История философии: В 4 т. / АН СССР, Институт философии. –

- Т. 2 / под ред. М. А. Дынника [и др.]. – Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1957. – С. 404–406.
16. Луицкий И. Н. Общественная мысль в период восстания 1863 г. Кастусь Калиновский // Очерки истории философской и социологической мысли Белоруссии (до 1917 г.). – Минск : Наука и техника, 1973. – С. 323–345.
 17. Луицкий И. Н. Передовая общественно-политическая и философская мысль в Белоруссии второй половины XIX века: Автореф. дис., представл. на соиск. учен. степ. д-ра филос. наук / АН СССР, Институт философии. – Москва–Минск, 1951. – 40 с.
 18. Луицкий И. Н. Русская революционная демократия и передовая общественно-политическая мысль в Белоруссии в период восстания 1863 г. // Научные труды по философии. – Вып. 1. – Минск : Изд-во Белгосуниверситета им. В. И. Ленина, 1956. – С. 64–105.
 19. Матвейчык Д. Ч. Стан гістарыяграфіі паўстання 1863–1864 гг. у БССР у 1931–1941 гг. // Беларускі гістарычны часопіс. – 2017. – № 4. – С. 35–40.
 20. Матвейчык Д. Ч. Станаўленне і развіццё ў БССР гістарыяграфіі паўстання 1863–1864 гг. (1919–1931 гг.) // Беларускі гістарычны часопіс. – 2017. – № 3. – С. 12–24.
 21. Перцаў У. М. Гістарычная думка ў Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. // Весці Акадэміі навук БССР. Серыя грамадскіх навук. – 1957. – № 2. – С. 15–27.
 22. Перцаў У. М. Кастусь Каліноўскі (Да васьмідзесяцігоддзя з дня смерці) // Беларусь. – 1944. – № 2. – С. 22–25.
 23. Перцаў У. М. Кастусь Каліноўскі (Да 90-годдзя з дня пакарання смерцю) // Літаратура і мастацтва. – 1954. – 20 сакавіка. – № 12(975). – С. 2.
 24. Перцаў У. М. Кастусь Каліноўскі // Полымя. – 1945. – № 9. – С. 138–152; № 10. – С. 86–102.
 25. Перцаў У. М. Кастусь Каліноўскі // Савецкі селянін. – 1945. – 9 верасня. – № 30. – С. 3.
 26. Перцаў У. М., Дудкоў Д. А. Паўстанне 1863 г. у Беларусі // Гісторыя Беларускай ССР. У 2 т. / АН БССР, Інстытут гісторыі. – Т. 1 / [К. М. Палікарповіч і інш.]. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1955. – С. 266–282.
 27. Перцев В. Н., Дудков Д. А. Восстание 1863 года в Белоруссии // История Белорусской ССР. В 2 т. / под ред. В. Н. Перцева [и др.]; АН БССР, Институт истории. – Т. 1. – Минск : Изд-во АН Белорусской ССР, 1954. – С. 274–290.
 28. Смерць Кастуса Каліноўскага // Беларусь. – 1945. – № 3. – С. 61–62.
 29. Смирнов А. Ф. Восстание 1863 года в Литве и Белоруссии. – Москва : Издательство АН СССР, 1963. – 392 с.
 30. Смирнов А. Ф. К. Калиновский – борец и мыслитель // Вопросы философии. – 1951. – № 2. – С. 102–113.
 31. Смирнов А. Ф. Кастусь Калиновский. – Москва : Соцэкгиз, 1959. – 95 с. : ил.

32. Смирнов А. Ф. Константин Калиновский. – Минск : Изд-во Акад. наук Бел. ССР, 1950. – 26 с.
33. Смирнов А. Ф. Н. Г. Чернышевский и передовая общественно-политическая мысль Белоруссии в 60-е годы XIX века // Известия Академии наук Белорусской Советской Социалистической Республики. – 1950. – № 3. – С. 17–42.
34. Смирнов А. Ф. Революционный демократизм К. Калиновского: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. – Минск, 1950. – 21 с.
35. Смірноў А. Ф. Аб светапоглядзе Каліноўскага // Літаратура і мастацтва. – 1948. – 17 верасня. – № 38. – С. 3.
36. Смірноў А. Ф. Гісторыкі Народнай Польшчы пра Кастуся Каліноўскага // Полымя. – 1958. – № 1. – С. 170–178.
37. Смірноў А. Ф. Гісторыкі пра паўстанне 1863 года // Полымя. – 1963. – № 3. – С. 157–172.
38. Смірноў А. Ф. Каліноўскі і каталіцкае духавенства // Беларусь. – 1957. – № 6. – С. 23.
39. Смірноў А. Ф. Кастусь Каліноўскі і яго сябры // Беларусь. – 1956. – № 4. – С. 26–27.
40. Тэзісы аб асноўных пытаннях гісторыі БССР. Частка I. Гісторыя беларускага народа да Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі // Большэвік Беларусі. – 1948. – № 8. – С. 38–71.
41. Тэзісы аб асноўных пытаннях гісторыі БССР. Частка I. Гісторыя беларускага народа да Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі // Весті Акадэміі навук БССР. – 1948. – № 3. – С. 89–144.
42. Цэнтральны навуковы архіў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (далей – ЦНА НАНБ). – Ф. 1 (Прэзідыум Акадэміі навук БССР). Воп. 1. Спр. 91. – План навукова-даследчай работы АН БССР на 1944 год. Адзяленне грамадскіх навук. – 57 арк.
43. ЦНА НАНБ. – Ф. 2 (Аддзел кадраў). Воп. 1. Спр. 900. – Асабістая справа Лушчыцкага Івана Мікалаевіча. 21.01.1969–09.09.1973. – 72 арк.
44. ЦНА НАНБ. – Ф. 3 (Інстытут гісторыі). Воп. 1. Спр. 64. – Справаздача аб працы Інстытута гісторыі за 1947 г. – 66 арк.
45. ЦНА НАНБ. – Ф. 3. Воп. 1. Спр. 125. – Справаздача аб навукова-даследчай працы. 1949 г. – 82 арк.
46. ЦНА НАНБ. – Ф. 3. Воп. 1. Спр. 461. – А. Ф. Смірноў. «Рэвалюцыйны дэмакратызм К. Каліноўскага». Дысертация на саісканне навуковай ступені кандыдата філасофскіх навук. Мінск – 1949 г. – 323 с.
47. ЦНА НАНБ. – Ф. 3а (Асабісты фонд акадэміка У. М. Перцава). Воп. 1. Спр. 21. – Артыкулы і іншыя працы акадэміка У. М. Перцава па гісторыі рэвалюцыйна-дэмакратычнага руху ў XIX ст., дзейнасці К. Каліноўскага і паўстання 1863 г. 1940–1950-я гг. – 218 арк.
48. ЦНА НАНБ. – Ф. 12 (Інстытут філасофіі і права). Воп. 1. Спр. 11. – Планы навукова-даследчых работ на 1947 г. – 01.01.1947–20.10.1947. – 72 арк.

49. ЦНА НАНБ. – Ф. 12. Воп. 1. Спр. 12. – План навукова-даследчай работы на 1948 г. 01.01.1948–29.11.1948. – 164 арк.
50. ЦНА НАНБ. – Ф. 12. Воп. 1. Спр. 48. – Справаздачы аб навукова-даследчай рабоце. 01.01.1949–29.12.1949. – 77 арк.
51. ЦНА НАНБ. – Ф. 12. Воп. 1. Спр. 66. – Тэматычны план навукова-даследчых і выдавецкіх работ. 01.01.1950–31.10.1950. – 107 арк.
52. Яноўская В. В. «Калі за нашу праўду Бог нас стаў караці...»: Кастусь Каліноўскі – артыкул У. М. Перцава як партрэт у рамках часу // Российские и славянские исследования : научный сборник. – Выпуск VIII. – Минск : БДУ, 2013. – С. 135–142.
53. Koberdowa I. [recenzja na:] Smirnow A. F., Sigizmund Sierakowskij. Seria popularnonaukowa AN ZSSR, Moskwa 1959, ss. 234+2; Tenże, Kastaś Kalinowski. Wydawnictwo literatury społeczno-ekonomicznej, Moskwa 1959 ss. 93+3; Tenże, Mużickaja Prawda, artykuł zamieszczony w wydawnictwie: Wosstanie 1863 g. i russo-polskie rewolucjonnyje swjazi 60-ch godow. Instytut Słownoznawstwa AN ZSSR, Moskwa 1960, ss. 11–62 // Kwartalnik Historyczny. – R. 68. – 1961. – № 1. – S. 243–249.
54. Tanty M. Z nowszych prac o Konstantym Kalinowskim // Rocznik Białostocki. – 1962. – № 3. – S. 417–423.

.....
 Артыкул паступіў у рэдакцыю 26.08.2020

С. Н. Рындин

ИНОСТРАННЫЕ ПОДДАННЫЕ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ НАКАНУНЕ И В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: ДОРЕВОЛЮЦИОННАЯ РОССИЙСКАЯ И СОВЕТСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

Во второй половине XIX – начале XX в. в российской исторической и юридической литературе достаточно большое внимание уделялось правовому статусу иностранных подданных. В значительной мере это было обусловлено активным развитием многосторонних отношений России с иностранными государствами в этот период, а также увеличением уровня иммиграции в Российскую империю. Эти обстоятельства актуализировали изучение исторического опыта государственной деятельности в отношении такой специфической социальной группы, как иностранные подданные. В 1888 г. был издан сборник нормативных актов «Об иностранцах в России». Издание преследовало практическую цель: *«дать администрации, суду, прокуратуре, адвокату и вообще всем нуждающимся такую книгу, которая заключала бы в себе действующее законодательство и разъясняющие оное судеб-*

ные и правительственные постановления об иностранцах в России, а равно трактаты, конвенции и другие международные постановления, касающиеся последних» [43, с. 5]. Сборник предварялся статьей его составителя присяжного поверенного М. И. Мыша, содержавшей общий обзор юридического положения иностранцев в России со второй половины XVII в. В статье рассматривается также ограничение ввиду обострившихся международных политических отношений имущественных прав иностранных подданных в западных губерниях, включая Виленскую, Витебскую и Минскую. В 1909 г. была опубликована монография Г. Г. Писаревского, посвященная появлению в России иностранных колоний [47]. Вопросы иммиграции китайцев в Российскую империю рассматриваются в публикациях И. С. Левитова, А. А. Панова, С. Д. Меркулова, Н. П. Матвеева и др. [33; 38; 39; 46]. В данных статьях и монографиях отображена обеспокоенность российского государства и части общественности ростом численности китайских иммигрантов в России во второй половине XIX – начале XX в.

В дореволюционных публикациях приводятся также и статистические сведения об иностранцах в белорусских губерниях. В статистическом исследовании Н. А. Тизенгаузена, изданном в 1910 г., указывается количество иностранцев и их распределение по группам языков в составе как городского, так и сельского населения Виленской, Гродненской, Витебской, Минской и Могилевской губерний [59].

С начала Первой мировой войны особую остроту приобрел вопрос о положении в Российской империи подданных воюющих с ней государств. Этой проблеме посвящен ряд юридических, исторических и публицистических статей и монографий военных лет. О гражданско-правовом положении «неприятельских» подданных в России писали С. И. Добрин, К. Э. Линдеман, Э. Бутру, С. П. Мансырев, М. В. Муравьев и др. [16; 34; 40]. Наряду с публикациями пропагандистского, ксенофобского содержания предпринимались также попытки и объективного осмысления изменений в международном и внутреннем праве в результате войны. Так, в работах С. И. Добрина отмечалось, что начавшаяся война не аннулировала полностью довоенные международные конвенции о правах иностранцев [16, с. 64–65]. В 1915 г. бывший профессор Петровской сельскохозяйственной академии К. Э. Линдеман опубликовал монографию, в которой проанализировал масштабы иностранного («немецкого») землевладения в России, а также положения закона от 2 февраля 1915 г., направленного на ограничение в империи иностранного землевладения. Однако внимание автора преимущественно обращено на регионы, где немецкое землевладение было представлено в наибольшей степени, а потому белорусские губернии не упоминаются [34]. Уже в военные годы стали появляться публикации, в которых

освещались вопросы обращения с военнопленными [11]. Отдельные монографии, изданные в период Первой мировой войны, были посвящены военнопленным чешской и словацкой национальностей [9; 29]. Этот контингент военнопленных отличался значительной численностью и активным участием в Гражданской войне в России. В 1918 г. Чешско-Словацкий национальный совет издал в Екатеринбурге монографию Ф. О. Велеховского «Чехословаки в России», коротко рассматривающую историю чешского и словацкого народов и их участие в Первой мировой войне и в гражданской войне в России. Первые чешско-словацкие боевые части в составе российской армии формировались из гражданских лиц – австро-венгерских подданных, временно или постоянно пребывавших на территории России. В монографии также упомянута высылка подданных воюющих с Россией государств в отдаленные от фронта губернии, что, по мнению автора, тормозило процесс создания чешско-словацких войск. В монографии отсутствуют подробные сведения о формировании чешско-словацких боевых частей, их численном составе, участии в военных действиях. Не приводятся статистические данные и о выселениях австро-венгерских подданных чешской и словацкой национальностей. Выявление этих фактов и не было целью монографии. Она не является научным исследованием. Это публицистическое воззвание, автор которого ставит своей целью убедить общественность в том, что Чешско-Словацкий корпус оказывает сопротивление большевикам вынужденно, только из самообороны. По его утверждению, большевики стремятся полностью разоружить и расформировать чешско-словацкие части. Последние же хотят лишь скорее покинуть пределы России и не желают принимать участие в Гражданской войне [9]. Тем не менее, монография Ф. О. Велеховского является одной из первых публикаций, посвященных положению чехов и словаков в России и их участию в Первой мировой и Гражданской войнах. В этом же году была опубликована монография бывшего военного корреспондента «Русских ведомостей» Н. С. Каржанского «Чехословаки в России: По неизданным официальным документам», в которой преследовалась цель осветить историю зарождения и развития чешско-словацких боевых частей. Наибольшее внимание в своей монографии автор уделил попыткам создания этих частей до Февральской революции 1917 г. Он приводит ряд документов, отображающих взгляды ряда высших военных и гражданских чиновников по этому вопросу. Автор часто критикует имперское правительство, не спешившее создавать добровольные части из военнопленных. По его мнению, причина заключалась в волоките и происках «германофилов». Однако на наш взгляд, российское имперское правительство одобряло эту идею, считало ее вполне целесообразной, но все же воздерживалось от создания крупных войсковых частей из иностранных

военнопленных. Российские власти не сомневались в их враждебности к Германии и Австро-Венгрии, но опасались влияния на них политических сил, выступавших за демократические преобразования в России и Европе, что привело бы к существенному ограничению или замене монархических режимов республиканскими. Именно по этой причине активное формирование Чешско-Словацкого корпуса стало возможным только после Февральской революции и отстранения от власти Дома Романовых. Автор описывает развертывание этих частей, упоминая и г. Бобруйск, как один из пунктов формирования, обстоятельства перевода чешско-словацких частей во Францию, запланированного еще при Временном правительстве [29, с. 65–84]. Участие же в боевых действиях Первой мировой войны автором не рассматривается. Также автор уже без какого-либо собственного комментария публикует официальные сообщения советских государственных деятелей, по-своему объяснявших мятеж Чешско-Словацкого корпуса против советской власти. По их утверждению, советская власть не стремилась задерживать и разоружать чехо-словаков. Их продвижению препятствовали неблагоприятные военно-политические обстоятельства, которыми умело воспользовались «контрреволюционные» агитаторы. По заявлению советских высших должностных лиц, вооруженные столкновения между чехо-словаками и большевиками были недоразумением [29, с. 84–95].

Таким образом, значительное количество публикаций, изданных в годы Первой мировой войны носило юридический характер. Специалисты соответствующего профиля анализировали правовое положение иностранцев в России. Много внимания уделялось подданным воюющих с Россией государств, временно или постоянно проживавшим на ее территории. Также за авторством многих ученых, государственных и общественных деятелей выходил в свет ряд характерных для военного времени публикаций пропагандистского содержания, в негативном ключе описывающих читателям пребывавших в России «неприятельских» подданных и российских подданных иностранного происхождения (в первую очередь, немецких колонистов). В военные годы издаются и первые монографии, посвященные иностранным военнопленным.

После установления в России советской власти начался новый этап исторической науки. В рамках марксистско-ленинской методологии Первая мировая война и довоенная история России стали рассматриваться как предыстория социалистической революции и последующего переустройства государства и общества на новых началах. Это суживало тематику исследований. На первое место выдвинулось изучение рабочего, крестьянского и солдатского движения, деятельности партии большевиков, участия иностранных граждан в революции и Гражданской войне в России. Однако при этом в 1920-е гг. появляются обобщающие публика-

ции, охватывающие весь ход военных действий Первой мировой войны. В межвоенные годы в СССР публикуются обобщающие монографии участника Первой мировой войны, бывшего генерала от инфантерии российской императорской армии, в последующем советского военного деятеля А. М. Зайончковского. Автор привел подробные сведения не только о боевых действиях, но и об армиях и военно-морских флотах стран-участниц войны, военно-стратегическом планировании накануне и в годы войны, географических особенностях театров военных действий. Автор не касается гуманитарных аспектов войны, включая вопросы содержания военнопленных. Он не дает даже общую оценку потерям воюющих сторон военнопленными. Очевидно, как военачальника, его интересовала та сфера, в которой он был наиболее компетентен – анализ оперативной обстановки на фронтах в течение войны (соотношение сил, ход боевых действий и их результаты) [23; 24]. Хотя он и упоминает *«колоссальную смертность в лагерях военнопленных»*, но приводит пример только российских военнопленных. По его данным, в лагерях Германии и Австро-Венгрии в годы войны умерло почти 500 тыс. человек [25, т. 2, с. 267].

О событиях на фронтах Первой мировой войны писали многие участники Белого движения: С. К. Добророльский, Ю. Н. Данилов, В. С. Драгомирецкий, А. П. Будберг, Н. Н. Головин и др. [7; 12; 15; 17; 19]. В. С. Драгомирецкий приводит подробные сведения о создании боевых частей из пленных чехо-словаков и их боевом использовании. Свою работу автор написал с позиции панславизма – идеи о необходимости объединения славян. Немцев автор рассматривает как традиционных и непримиримых врагов славянства. Автор также выражает и свое недоверие к многочисленной российской немецкой диаспоре [19]. Пребывания в России иностранных военнопленных кратко касается Н. Н. Головин. Он использует в своем исследовании таблицы из статистического сборника «Россия в мировой войне (в цифрах)». Применение труда военнопленных автор характеризует как неэффективное из-за отсутствия хорошо продуманной системы использования военнопленных в качестве рабочей силы [12, т. 1, с. 118–119].

В 1920–1930-е гг. в работах П. В. Оля, С. Л. Ронина, Л. Г. Ляндау, Л. Я. Эвентова анализируется участие иностранного капитала в экономике дореволюционной России [36; 44; 53; 56; 67]. Исследователи отмечали рост иностранных инвестиций в различные отрасли народного хозяйства с первой половины XIX в. до начала XX в. Сложившиеся до Первой мировой войны тесные и разносторонние связи с Германией, в том числе и экономические, обусловили неоднозначное отношение к войне среди российской правящей элиты. Этому была посвящена монография В. П. Семенникова, в которой поднимается вопрос о «гер-

манофильских настроениях» среди политической и экономической верхушки России в 1914–1917 гг. По мнению автора, Дом Романовых незадолго до Февральской революции был готов к сепаратному миру с Германией. К этому ее подталкивала и часть российских деловых кругов, заинтересованная в восстановлении довоенных связей с Германией [56, с. 148]. Кроме германских фирм и банков, большую активность в России проявляли также французские, английские и бельгийские предприниматели [36, с. 10]. Л. Г. Ляндау отмечает как отрицательный, так и положительный эффект от прилива иностранных капиталов в экономику России. Отрицательный эффект заключался в отливе прибыли за границу, но, по оценке автора, в долгосрочной перспективе значительно более важен был положительный эффект. Благодаря иностранцам происходило в целом поднятие хозяйства страны, а также рост заработной платы, поскольку с созданием новых рабочих мест повышался и спрос на рабочую силу [36, с. 9]. Необходимо отметить, что в первой половине 1920-х гг. выход этой монографии во многом обуславливался и проводимой в те годы в СССР новой экономической политикой, которая до объявления курса на индустриализацию с опорой на внутренние силы предусматривала достаточно тесное взаимодействие советской экономики с иностранными фирмами. В то время советские экономисты ставили перед собой задачу осмыслить накопленный в досоветской России опыт концессионирования (участие иностранных капиталов в акционерных и паевых предприятиях, облигационных займах и т. д.). В частности, Л. Г. Ляндау писал, что его монография *«и написана с целью дать трудящимся всего нашего Союза самое общее представление о роли иностранного капитала в дореволюционной России и о возможной форме его участия в развитии народного хозяйства в СССР»* [36, с. 3]. Но уже во второй половине 1920-х гг. роль иностранного капитала в дореволюционной России кардинально переоценивается. В предисловии к книге С. Л. Ронина «Иностранный капитал и русские банки: К вопросу о финансовом капитале в России» экономист Л. Н. Крицман пишет: *«русские банковские монополии иностранного капитала грабили Россию, опираясь не столько на средства, привлекаемые из-за границы, сколько на средства, поступающие в их распоряжение в России, в частности, в значительной мере, через находившееся в зависимости от них царское министерство финансов. Значение нашей революции в этой области состоит не столько в захвате иностранных капиталов, сколько в разрушении хищнической организации закабаления России при помощи поступающих в распоряжение иностранного капитала туземных средств»* [53, с. 6].

В конце 1910-х – 1920-е гг. появляются также издания, освещающие влияние войн и революций на экономику и демографию России и СССР,

общее состояние народного хозяйства после окончания Гражданской войны. В этих публикациях также затрагивается положение в России иностранцев и российских подданных иностранного происхождения. В аналитической монографии С. Н. Прокоповича «Война и народное хозяйство» законы от 2 февраля–13 декабря 1915 г. о ликвидации «немецкого» землевладения оцениваются как фактор, негативно повлиявший на состояние сельского хозяйства. Эти законы не приводились в действие сразу, но угроза отчуждения земли лишала землевладельцев и землепользователей, и в первую очередь немецких колонистов, стимулов к ведению сельского хозяйства [52, с. 156–159.]. Положение в белорусских губерниях автором обособленно не рассматривается. В опубликованном в 1921 г., еще до окончательного завершения Гражданской войны в России, сборнике статей и докладов А. М. Аникста рассматривается использование труда китайских граждан и военнопленных [3, с. 40–46]. Этот вопрос оставался особенно актуальным, так как в России на момент выхода книги А. М. Аникста пребывало значительное количество иностранных рабочих и военнопленных, возвращение которых на родину сильно тормозилось расстройством транспорта и Гражданской войной. В статье «Желтый труд в России» приводятся сведения о количестве китайских рабочих, привлеченных к обслуживанию Александровской железной дороги, проходившей через белорусские губернии [3, с. 42]. В 1922 г. был опубликован курс лекций Н. А. Данилова, прочитанный им в Военно-инженерной академии в 1920–1921 гг. По его сведениям, всего для восполнения убыли рабочих рук вследствие мобилизации было привлечено к труду около 3 млн человек из военнопленных, беженцев, а также вольнонаемных китайских рабочих, но, по его мнению, качество труда военнопленных и китайских граждан было ниже, чем у бывших рабочих, призванных в армию. Однако более детально этот вопрос автором не рассматривается [14, с. 32]. Крупными изданиями, вышедшими до Великой Отечественной войны и содержащими подробные статистические сведения о положении в народном хозяйстве и изменениях в структуре населения как до Октябрьской революции, так и в первые годы после нее, стали «Сборник статистических сведений по Союзу ССР за 1918–1923 гг.», «Движение населения на территории СССР за время мировой войны и революции» Л. И. Лубны-Герцыка, «Международные и межконтинентальные миграции в довоенной России и СССР» В. В. Осинского, «Динамика народонаселения за 80 лет» Е. З. Волкова, «Россия в мировой войне (в цифрах)» и др. [10; 35; 45; 54; 60]. В подготовленном Центральным статистическим управлением «Сборнике статистических сведений по Союзу ССР за 1918–1923 гг.» имеются сведения о распределении администрации и служащих фабрично-заводских предприятий по подданству и техническому образованию на 31 августа

1918 г., о национальном составе населения по переписи 1920 г. без подробного указания гражданской принадлежности [60, с. 30–37, 186–188]. В монографии Л. И. Лубны-Герцыка, освещающей факторы движения населения России накануне и в годы Первой мировой и Гражданской войн, указываются потери пленными стран-участниц Первой мировой войны [35]. Анализ иммиграции в Российскую империю в XIX – начале XX в. содержится в монографии В. В. Осинского. Обращая внимание на то, что в дореволюционной России отсутствовала классификация приезжих иностранцев по социальному положению и занятиям, автор предлагает собственную классификацию. Он выделяет такие категории оседавших в России иностранных подданных, как неквалифицированные рабочие, крестьяне-земледельцы, ремесленники и мелкие торговцы, купцы и торговые агенты, интеллигенция, квалифицированные рабочие и мастера, управленческий персонал крупных фирм. Основной поток иммигрантов шел из сопредельных с Россией государств (Германия, Австро-Венгрия, Персия, Китай). На основе ограниченных данных автором также предпринята попытка проанализировать иммиграцию в Россию и СССР в период войн и революций. Указывается, что в целом происходило существенное сокращение иммиграции, но при этом до 1918 г. имел место приток в Россию китайских и персидских подданных [45, с. 114–127]. В работе Е. З. Волкова устанавливается динамика численности иностранных военнопленных в России по годам. К особой категории беженства Е. З. Волков относит также выселенцев. При этом перемещенные дореволюционными властями иностранные подданные в монографии отдельно не рассматриваются [10, с. 72–77]. В 1925 г. отдел военной статистики Центрального статистического управления издал статистический справочник «Россия в мировой войне (в цифрах)», в котором представлены сведения о распределении иностранных военнопленных по всем военным округам Российской империи, включая Двинский и Минский. Указано и движение численности иностранных военнопленных, захваченных с начала войны и по 1 сентября 1917 г. (распределение по пунктам водворения и лечебным заведениям, смертность, побег и т. д.) [54, с. 40–41].

В межвоенные десятилетия в СССР выходят в свет публикации Н. М. Жданова, А. Л. Попова, И. И. Ульянова, А. С. Шипека, И. Шнейдера и др., посвященные пребыванию в России иностранных военнопленных Первой мировой войны [22; 49; 61; 65; 66]. Статья Н. М. Жданова является одной из первых публикаций, в которой предпринята попытка проанализировать соответствие норм международного и внутреннего (национального) права реальным условиям содержания военнопленных во всех воюющих странах. Автор отмечает недееспособность многих правовых норм в условиях минувшей мировой войны. В статье также

указывается, что в военное время понятие военного плена было расширено. На положении военнопленных оказались сотни тысяч невоюющих граждан «враждебных» государств. Также в России были существенно стеснены в правах так называемые «германские выходцы», принявшие российское подданство в течение последних десятилетий до начала войны [22]. Однако эти аспекты не стали предметом углубленного изучения в последующих публикациях, посвященных военному плену. Основное внимание советских исследователей сосредоточилось на участии иностранных военнопленных в революции и Гражданской войне в России. С 1930-х и до конца 1960-х гг. практически не изучалось положение в России и СССР иностранцев и лиц иностранного происхождения, относившихся к гражданскому населению. В 1930-е гг. в периодике БССР появляются заметки о китайском национальном колхозе в Витебской области, в котором жили и работали выходцы из Китая, прибывшие на заработки в Россию в годы Первой мировой войны [8, с. 1; 30, с. 12]. В годы Великой Отечественной войны была издана книга И. И. Никитинского и П. Г. Софинова с характерным для того периода названием «Немецкий шпионаж в России во время войны 1914–1918 гг.», в негативном свете выставляющая немецких колонистов в Российской империи [41]. В целом, до середины 1950-х гг. история Первой мировой войны не становилась объектом пристального внимания со стороны советской исторической науки.

С середины 1950-х гг. количество исследований, посвященных Первой мировой войне, существенно возрастает. В значительной мере это было обусловлено 50-летним юбилеем Октябрьской революции, произошедшей в период Первой мировой войны. В СССР выходят в свет фундаментальные исследования международной дипломатии накануне и в годы Первой мировой войны, военных действий, материально-технического состояния вооруженных сил противоборствующих государств, влияния мировой войны на военное искусство [6; 27; 48; 55; 58]. В 1954 г. А. Б. Амелин в своей кандидатской диссертации обратился к истории международно-правового регулирования военного плена со средних веков до подписания Женевской конвенции 1949 г. Касаясь военного плена в годы Первой мировой войны, А. Б. Амелин в духе своего времени концентрируется на негативных реалиях пребывания иностранных военнопленных в дореволюционной России и других странах-участницах конфликта, руководимых «империалистами». Он пишет: *«Все эти международные конвенции [гаагские конвенции 1899 и 1907 гг. – С. Р.] были разорваны империалистическими державами в клочки во время первой мировой войны, сопровождавшейся вопиющими нарушениями международного права и, в частности, законов и обычаев военного плена. Буржуазия уничтожала ею же соз-*

данную и ставшую для нее невыносимой законность» [1, с. 6]. Потери стран-участниц Первой мировой войны пленными военнослужащими исследуются в рамках монографии Б. Ц. Урланиса «Войны и народонаселение Европы» [62].

В 1950–1980-е гг. экономическому положению России в годы Первой мировой войны были посвящены публикации Б. В. Ананьича, А. Г. Донгарова, В. С. Дякина, Т. М. Китаниной, И. В. Маевского, А. Л. Сидорова, Г. И. Шигалина и др. В контексте этих исследований затрагивается и положение в России иностранных подданных. Как и в предшествующие десятилетия, большинство таких исследований рассматривает иностранных военнопленных [2; 4; 18; 20; 32; 37; 57; 64].

Использование труда иностранных военнопленных в промышленности и сельском хозяйстве России кратко упомянуто в монографии Г. И. Шигалина «Военная экономика в первую мировую войну (1914–1918 гг.)» [64, с. 152, 194]. В работе И. В. Маевского «Экономика русской промышленности в условиях Первой мировой войны» также кратко было рассмотрено привлечение иностранных военнопленных к труду в Российской империи. Отмечалось, что доля рабочих из военнопленных в российской экономике возрастала, хотя эффективность их работы и оценивается автором как более низкая по сравнению с трудом местных рабочих [37, с. 322–323, 334]. Более детально применение труда иностранных военнопленных изучается в монографии А. М. Анфимова «Российская деревня в годы Первой мировой войны». Основываясь на материалах Центрального государственного военно-исторического архива (в настоящее время – Российского государственного военно-исторического архива), автор приводит сведения о количестве военнопленных в распоряжении министерств Российской империи в 1914–1916 гг. Он приходит к выводу, что большая часть военнопленных (57,4%) выделялась министерству земледелия. Ведомства, отвечавшие за промышленность и железнодорожный транспорт, получили в свое распоряжение 30,5% рабочих из военнопленных. В монографии указываются численность и состав наемной рабочей силы у частных владельцев в 1916 г., а также доля хозяйств, пользовавшихся трудом военнопленных и беженцев. Исследователь обращает внимание читателя на то, что в сельском хозяйстве военнопленные направлялись, прежде всего, в наиболее крупные (помещичьи) хозяйства. В этом автор видит проявление социальной несправедливости, так как хатайства крестьян по этому вопросу обычно не удовлетворялись [4, с. 95–104, 195]. Однако А. М. Анфимов не учитывает, что в период Первой мировой войны власти стремились использовать труд военнопленных в тех отраслях экономики, которые обслуживали действующую армию. Поэтому военнопленных выделяли наиболее производительным хозяйствам, продукция которых имела

большое значение для снабжения армии. В монографии А. Л. Сидорова «Экономическое положение России в годы первой мировой войны» кратко освещено использование на примере юга России, Урала и центрально-европейских губерний труда иностранных подданных, включая военнопленных и *«несколько десятков тысяч»* китайских рабочих. По данным автора, большинство военнопленных поступало на сельскохозяйственные работы в распоряжение крупных помещиков (в сентябре 1915 г. в ведении Министерства земледелия находилось 59% всех пребывавших в России военнопленных). При этом на распределение иностранных рабочих по отраслям экономики, согласно А. Л. Сидорову, оказывала большое влияние конкуренция между стремящимися к обогащению «эксплуататорскими классами» – промышленной буржуазией и дворянами-землевладельцами. С осени 1916 г. труд военнопленных активно использовался на заготовках дров к отопительному сезону [57, с. 411–412, 416–417, 451–452, 536].

Положение в России других категорий иностранцев (рабочие, земледельцы, торговцы, управленческий персонал фирм и др.) также всесторонне и глубоко не изучалось. В монографии А. М. Анфимова «Российская деревня в годы первой мировой войны» кратко описано действие закона 2 февраля 1915 г., на основании которого Крестьянский поземельный банк скупал землю, принадлежащую поданным воюющих с Россией государств. В книге использованы статистические сведения из отчетов Крестьянского поземельного банка за 1915–1916 гг. Автор охарактеризовал эту деятельность как операцию, задуманную царизмом с целью возбуждения патриотизма крестьянства. Медленные темпы реализации закона 1915 г. А. М. Анфимов в духе господствовавшего в советской историографии классового подхода объясняет опасением правящих кругов перед возможностью социального взрыва, когда крестьяне могли потребовать раздела всей помещичьей земли [4, с. 328–329]. В этом же исследовании упомянут принудительный труд гражданских пленных (в монографии используется именно этот термин) [4, с. 104]. С 1960-х гг. исследованием государственной кампании по ликвидации так называемого немецкого засилья в России в годы Первой мировой войны занимался В. С. Дякин. В статье для сборника «Первая мировая война», изданном к 50-летию окончания Первой мировой войны, В. С. Дякин осветил деятельность царского правительства по ограничению и ликвидации иностранного «вражеского» предпринимательства в сельском хозяйстве и промышленности России в 1914–1917 гг. Данную политику автор характеризует как попытку властей разжечь в обществе «шовинистические» настроения, избавить отечественных производителей от конкурентов и подчинить государственному контролю определенные предприятия, важные в период войны. Однако в силу ряда причин эта

политика оказалась неэффективной [20, с. 227–238.]. В монографии А. Л. Сидорова «Экономическое положение России в годы первой мировой войны» прослежена динамика учреждения в России иностранных акционерных компаний в 1913–1917 гг., указана их доля среди всех акционерных компаний, открывшихся в этот период, отмечено существенное сокращение иностранных инвестиций в российскую экономику в военные годы [57, с. 343–344]. Использование труда иностранных рабочих (персов, корейцев, китайцев) упомянуто в монографии И. В. Мавевского «Экономика русской промышленности в условиях Первой мировой войны». При этом какие-либо точные цифры, отображающие масштаб использования иностранных рабочих, автором не приводятся [37, с. 323–324]. В этой же монографии рассматривается участие иностранного капитала в экономике Российской империи накануне и в годы Первой мировой войны. Автор передает официальную исключительно негативную позицию, установившуюся в советской исторической науке с середины 1920-х гг., в отношении роли иностранных фирм на территории России: *«Таким образом, приток иностранных капиталов в русскую промышленность привел не только к захвату иностранными монополиями важнейших сфер промышленности (металл, уголь, нефть, химия, электротехника и т. д.), но и к торможению индустриального развития страны, к ослаблению ее промышленного и общэкономического потенциала, к все большему усилению ее экономической и политической зависимости от международных монополий и передовых капиталистических стран Западной Европы и Америки»* [37, с. 27, 262–268]. Автор также сжато рассматривает положение германских фирм в России в годы Первой мировой войны. Он утверждает, что многие немецкие компании смогли избежать секвестра и даже использовались иностранной разведкой для шпионажа и диверсий [37, с. 268–272]. Только после распада СССР стали выходить публикации, доказавшие, что с начала войны российские власти развернули в стране масштабную кампанию по борьбе с «немецким засильем», создавшую очень неблагоприятные условия для немецкого бизнеса в России.

С 1950-х гг. в СССР появляется ряд публикаций о службе граждан дальневосточных государств в вооруженных силах Советской России в период Гражданской войны. В 1950–1980-е гг. этот аспект освещался в исследованиях И. И. Бабичева, А. М. Дунаевского, Л. И. Жарова, Лю Юн Аня, Г. С. Новогрудского, И. И. Понятовского, Н. А. Попова, В. М. Устинова и др. [5; 21; 25; 26; 31; 42; 50; 51]. Ряд статей в энциклопедическом издании 1983 г. «Гражданская война и интервенция в СССР» посвящен иностранным гражданам, сражавшимся как на стороне, так и против советской власти [13, с. 128, 234–237, 257, 259, 266, 287, 314, 330, 420, 572, 645, 647, 656–657]. Иностранных граждан, участвовав-

ших в Гражданской войне в России на стороне советской власти, было принято называть в историографии советского периода «иностранными интернационалистами». Большинство красногвардейцев иностранного происхождения состояло из военнопленных и вольнонаемных восточноазиатских рабочих. Советские исследователи в ряде публикаций сжато освещали условия жизни и труда в дореволюционной России иностранных военнопленных и рабочих. При этом было принято освещать исключительно негативные реалии, провоцировавшие среди иностранцев недовольство, леворадикальные настроения и рост симпатий к большевикам.

Во второй половине 1980-х – начале 1990-х гг. в советской исторической науке на волне гласности расширяется тематика исследований, предпринимаются попытки пересмотра ранее господствовавших представлений. Появляются публикации о положении национальных меньшинств в России. Т. Д. Филимонова и В. М. Кабузан опубликовали статьи об этнических немцах [28; 63]. В монографии А. Г. Донгарова переосмысливается роль иностранного капитала в экономике Российской империи и отмечается, что иностранные инвестиции являлись важным фактором в индустриализации России в конце XIX – начале XX в. [18].

Таким образом, в научной литературе Российской империи и СССР уделялось внимание вопросам, связанным с пребыванием иностранцев. До Первой мировой войны количество литературы, посвященной иностранцам, возрастало, что было вызвано ростом иммиграции в Россию. Власти и общество были заинтересованы в осмыслении этого явления и выработке наиболее адекватных норм, регулирующих их отношения с этой особой социальной группой. В военные годы значительно увеличилось внимание к так называемым «вражеским» иностранцам, и особенно иностранным военнопленным. В литературе военных лет отражено различное отношение к этой группе населения. В пропагандистских публицистических текстах они однозначно провозглашались врагами, но были и попытки всесторонне оценить правовой статус этих людей в военных условиях. Публикации, посвященные исключительно иностранным военнопленным, появлялись уже в годы войны. Их авторы преследовали различные цели: обратиться к накопленному опыту по обращению с военнопленными, выразить то или иное отношение к действиям частей, сформированным из военнопленных чешской и словацкой национальностей. В период СССР специальных исследований, посвященных иностранным подданным, появлялось очень мало. Их положение обычно затрагивалось в русле более широких тем, признававшихся государственными идеологическими службами актуальными. В этой связи историков интересовала роль иностранных военнопленных и гражданских лиц иностранного происхождения в победе советской вла-

сти в Гражданской войне. При этом было принято давать негативную оценку деятельности Российской империи в отношении иностранных граждан, и особенно военнопленных, чтобы обосновать их участие в боевых действиях на стороне советской власти. Также в советский период издаются первые публикации, авторы которых попытались изучить масштаб использования труда военнопленных, их распределение по военным округам, провести классификацию иностранных подданных по социальному положению и занятиям, изучить иммиграцию в Россию и миграцию иностранцев внутри Российской империи. Эти темы затрагиваются в подготовленных в СССР фундаментальных статистических исследованиях динамики народонаселения, которые не утратили своего практического значения и для современной исторической науки. Еще одним наиболее типичным направлением в исследовании положения иностранцев в России была роль иностранных фирм в экономическом развитии страны. В течение всего советского периода она оценивалась неоднозначно. В первой половине 1920-х гг. отмечались ее положительные стороны, с середины 1920-х гг. возобладали исключительно негативная оценка, с середины 1980-х гг. исследователи вновь отходят от однозначных оценок. Пребывание иностранцев в белорусских губерниях вплоть до 1990-х гг. специально не изучалось. Только в более широком контексте упоминаются отдельные белорусские территории. Таким образом, жесткий идеологический контроль советского времени серьезно ограничивал тематику исторических исследований и не допускал какую-либо альтернативную оценку событий. Тем не менее, в советский период был обозначен ряд направлений в исследовании этой темы, происходило выявление и накопление фактического материала, используемого и в современной историографии и при этом серьезно дополненного и осмысленного уже с более объективных позиций в постсоветские годы.

Источники и ЛИТЕРАТУРА

1. Амелин, А. Б. Международно-правовое регулирование военного плена : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. Б. Амелин ; Акад. обществ. наук при ЦК КПСС. Кафедра права. – Москва, 1954. – 15 с.
2. Ананьич, Б. В. Банкирские дома в России. 1860–1914 гг. / Б. В. Ананьич. – Москва : Наука, 1991. – 197 с.
3. Аникст, А. М. Организация распределения рабочей силы : Статьи и доклады за 1918–20 гг. / А. М. Аникст. – Москва : Типо-лит. М.Г.С.Н.Х. (бывш. Машистова), 1918. – 118 с.
4. Анфимов, А. М. Российская деревня в годы первой мировой войны / А. М. Анфимов. – Москва : Изд-во соц.-экон. лит-ры, 1962. – 383 с.

5. Бабичев, И. И. Участие китайских и корейских трудящихся в Гражданской войне на Дальнем Востоке / И. И. Бабичев. – Ташкент : Госиздат УзССР, 1959. – 84 с.
6. Бескровный, Л. Г. Армия и флот России в начале XX в. : Очерки военно-экономического потенциала / Л. Г. Бескровный. – Москва : Наука, 1986. – 238 с.
7. Будберг, А. П. Вооруженные силы Российской Империи в исполнении общесоюзных задач и обязанностей во время войны 1914–17 гг. / А. П. Будберг // Вестник Общества российских ветеранов Великой войны. – 1939. – № 158/159. – 57 с.
8. Васильёв, Р. М. Шырыць масавы паход калгаснай вёскі / Р. М. Васильёв // Віцебскі пралетарый. – 1934. – № 64. – С. 1.
9. Велеховский, Ф. О. Чехословаки в России / Ф. О. Велеховский. – Екатеринбург : Изд. Чехословацкого национального совета, 1918. – 39 с.
10. Волков, Е. З. Динамика народонаселения СССР за восемьдесят лет / Е. З. Волков. – Москва–Ленинград : Гос. изд-во, 1930. – 271 с.
11. Гессен, Ю. И. Пленные в России с древних времен / Ю. И. Гессен. – Петроград : Тип. Л. Я. Ганзбурга, 1918. – Вып. 1: Выкуп пленных – 84 с.
12. Головин, Н. Н. Военные усилия России в мировой войне : в 2 т. / Н. Н. Головин. – Париж : Т-во Объединенных Издателей, 1939.
13. Гражданская война и военная интервенция в СССР : энциклопедия / под ред. С. С. Хромова. – Москва : Советская энциклопедия, 1983. – 702 с.
14. Данилов, Н. А. Влияние великой мировой войны на экономическое положение России : Лекции, читанные в Военно-Инженерной Академии в 1920–21 учеб. году / Н. А. Данилов. – Петроград : ГИЗ, 1922. – 95 с.
15. Данилов, Ю. Н. Россия в мировой войне 1914–1915 гг. / Ю. Н. Данилов. – Берлин : Слово, 1924. – 397 с.
16. Добрин, С. И. Гражданско-правовое положение в России подданных воюющих с ней государств / С. И. Добрин // Вестник гражданского права. – 1914. – № 6. – С. 60–98.
17. Добrorольский, С. К. Проблема обороны государства / С. К. Добrorольский. – Москва : Гос. воен. изд-во, 1926. – 51 с.
18. Донгаров, А. Г. Иностраный капитал в России и СССР / А. Г. Донгаров. – Москва : Международные отношения, 1990. – 168 с.
19. Драгомирецкий, В. С. Чехословаки в России. 1914–1920 / В. С. Драгомирецкий. – Париж ; Прага : [б. и.], 1928. – 219 с.
20. Дякин, В. С. Первая мировая война и мероприятия по ликвидации так называемого немецкого засилья / В. С. Дякин // Первая мировая война 1914–1918 / под ред. А. Л. Сидорова. – Москва : Наука, 1968. – С. 227–238.
21. Жаров, Л. И., Устинов, В. М. Интернациональные части Красной Армии в боях за власть Советов в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны в СССР / Л. И. Жаров, В. М. Устинов. – Москва : Воениздат, 1960. – 160 с.

22. Жданов, Н. М. Военный плен в условиях мировой войны / Н. М. Жданов // Сборник статей по военному искусству. – Москва : Госиздат, 1921. – С. 80–139.
23. Зайончковский, А. М. Мировая война 1914–1918 гг. : общий стратегический очерк / А. М. Зайончковский. – Москва : Гос. воен. изд-во, 1924. – 457 с.
24. Зайончковский, А. М. Мировая война 1914–1918 гг. / А. М. Зайончковский : в 3 т. – Москва : Гос. воен. изд-во наркомата обороны СССР, 1938.
25. Интернационалисты в боях за власть Советов / под ред. М. А. Бирмана [и др.]. – Москва : Мысль, 1965. – 398 с.
26. Интернационалисты : трудящиеся зарубежных стран – участники борьбы за власть Советов / редколл. : А. Я. Манусевич (отв. ред.) [и др.]. – Москва : Наука, 1967. – 614 с.
27. История первой мировой войны 1914–1918 гг. : в 2 т. / А. М. Агеев, Д. В. Вержховский, В. И. Виноградов [и др.]; под ред. И. И. Ростунова. – Москва : Наука, 1975.
28. Кабузан, В. М. Немецкое население в России / В. М. Кабузан // Вопросы истории. – 1989. – № 12. – С. 18–29.
29. Каржанский, Н. С. Чехословаки в России : По неизданным официальным документам / Н. С. Каржанский. – Москва : Змій, 1918. – 95 с.
30. Кітайскі нацыянальны колгас «Перамога» (Віцебшчына) // Чырвоная Беларусь. – 1932. – № 7. – С. 12.
31. Китайские добровольцы в боях за Советскую власть (1918–1922 гг.) / под ред. Лю Юн-аня. – Москва : Восточная литература, 1961. – 178 с.
32. Китанина, Т. М. Военно-инфляционные концерны в России 1914–1917 гг. Концерн Путилова-Стахеева-Батолина / Т. М. Китанина. – Ленинград : Наука, 1969. – 180 с.
33. Левитов, И. С. Желтая раса / И. С. Левитов. – Санкт-Петербург : Типография инж. Г. А. Бернштейна, 1900. – 49 с.
34. Линдеман, К. Э. Законы 2 февраля 1915 г. (об ограничении немецкого землевладения в России) и их влияние на экономическое состояние Южной России / К. Э. Линдеман. – Москва : Типография К. Л. Меньшова, 1915. – 115 с.
35. Лубны-Герцык, Л. И. Движение населения на территории СССР за время мировой войны и революции / Л. И. Лубны-Герцык. – Москва : Плано-вое хозяйство, 1926. – 124 с.
36. Ляндау, Л. Г. Иностранный капитал в дореволюционной России и в СССР / Л. Г. Ляндау. – Москва–Ленинград : Государственное издательство, 1925. – 58 с.
37. Маевский, И. В. Экономика русской промышленности в условиях первой мировой войны / И. В. Маевский. – Москва : Госполитиздат, 1957. – 391 с.
38. Матвеев, Н. П. Китайцы на карийских промыслах [Электронный ресурс] / Н. П. Матвеев // Русское богатство. – 1911. – № 12. – С. 31–43.

39. Меркулов, С. Д. Вопросы колонизации Приамурского края : статьи, письма, записки / С. Д. Меркулов. – Санкт-Петербург : Типография Ю. Мансфельда, 1911. – 107 с.
40. “Немецкое Зло” : сборник статей, посвященных вопросу о борьбе с нашей “внутренней Германией” / Э. Бутру, С. П. Мансырев [и др.]. – Москва : Тов-во типографии А. И. Мамонтова, 1917. – 198 с.
41. Никитинский, И. И., Софинов, П. Г. Немецкий шпионаж в России во время войны 1914–1918 гг. / И. И. Никитинский, П. Г. Софинов. – Москва : Государственное издательство политической литературы, 1942. – 46 с.
42. Новогрудский, Г. С., Дунаевский, А. М. Товарищи китайские бойцы / Г. С. Новогрудский, А. М. Дунаевский. – Москва : Воениздат, 1959. – 200 с.
43. Об иностранцах в России : сборник узаконений, трактатов и конвенций с относящимися к ним правительственными и судебными разъяснениями / сост. : М. И. Мыш. – Санкт-Петербург : Типография Н. А. Лебедева, 1888. – 54 с.
44. Оль, П. В. Иностранные капиталы в народном хозяйстве довоенной России / П. В. Оль. – Ленинград : Изд-во Всесоюз. Акад. наук, 1925. – 35 с.
45. Осинский, В. В. Международные и межконтинентальные миграции в довоенной России и СССР / В. В. Осинский. – Москва : Изд. ЦСУ Союза ССР, 1928. – 136 с.
46. Панов, А. А. Желтый вопрос в Приамурье : историко-статистический очерк / А. А. Панов. – Санкт-Петербург : Типография Ф. Байсберга и П. Гершунина, 1910. – 66 с.
47. Писаревский, Г. Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. : (По неизд. архив. документам) / Г. Г. Писаревский. – Москва : Печ. А. И. Снегиревой, 1909. – 84 с.
48. Полетика, Н. П. Возникновение первой мировой войны (июльский кризис 1914 г.) / Н. П. Полетика. – Москва : Мысль, 1964. – 606 с.
49. Попов, А. Л. Чехо-словацкий вопрос и царская дипломатия в 1914–1917 гг. / А. Л. Попов // Красный архив. – 1929. – Т. 2. – С. 3–33; Т. 3. – С. 3–38.
50. Попов, Н. А. Они с нами сражались за власть Советов. Китайские добровольцы на фронтах гражданской войны в России (1918–1922) / Н. А. Попов. – Ленинград : Лениздат, 1959. – 196 с.
51. Попов, Н. А. Участие китайских интернациональных частей в защите советской республики в период гражданской войны (1918–1920-е гг.) / Н. А. Попов // Вопросы истории. – 1957. – № 10. – С. 109–123.
52. Прокопович, С. Н. Война и народное хозяйство / С. Н. Прокопович. – Москва : Типография Н. А. Сазоновой, 1918. – 264 с.
53. Ронин, С. Л. Иностранный капитал и русские банки : К вопросу о финансовом капитале в России / С. Ронин. – Москва : Изд-во Коммун. ун-та им. Я. М. Свердлова, 1926. – 141 с.

54. Россия в Первой мировой войне 1914–1918 года (в цифрах) / Отд. воен. статистики Центр. стат. управления. – Москва : Типография М.К.Х., 1925. – 103 с.
55. Ростунов, И. И. Русский фронт Первой мировой войны / И. И. Ростунов. – Москва : Наука, 1976. – 387 с.
56. Семенников, В. П. Романовы и германские влияния во время мировой войны / В. П. Семенников. – Ленинград : Изд-во «Красная газета», 1929. – 151 с.
57. Сидоров, А. Л. Экономическое положение России в годы первой мировой войны / А. Л. Сидоров. – Москва : Наука, 1973. – 655 с.
58. Строков, А. А. Вооруженные силы и военное искусство в Первой мировой войне / А. А. Строков. – Москва : Воениздат, 1974. – 616 с.
59. Тизенгаузен, Н. А. Некоторые статистические данные о народонаселении Западного края России : с приложением таблиц распределения населения Западного края по вероисповеданиям, народностям, грамотности, сословиям, занятиям / Н. А. Тизенгаузен ; под ред. Д. В. Скрынченко. – Минск : Тип. С. А. Некрасова, 1910. – 109 с.
60. Труды Центрального статистического управления / под ред. П. И. Попова. – Москва : Типография М.К.Х., 1924. – Т. XVIII. Сборник статистических сведений по Союзу ССР. 1918–1923 – 481 с.
61. Ульянов, И. И. Октябрьская революция и военнопленные / И. И. Ульянов // Пролетарская революция. – 1929. – № 7. – С. 95–110.
62. Урланис, Б. Ц. Войны и народонаселение Европы : людские потери вооруженных сил европейских стран XVII–XX вв. / Б. Ц. Урланис. – Москва : Изд-во соц.-экон. лит.-ры, 1960. – 565 с.
63. Филимонова, Т. Д. Об этнокультурном развитии немцев в СССР / Т. Д. Филимонова // Советская этнография. – 1986. – № 4. – С. 100–111.
64. Шигагин, Г. И. Военная экономика в первую мировую войну (1914–1918 гг.) / Г. И. Шигагин. – Москва : Воениздат, 1956. – 332 с.
65. Шипек, А. С. Военнопленные и их использование в мировой и гражданской войнах / А. С. Шипек // Война и революция. – 1928. – № 2. – С. 64–72.
66. Шнейдер, И. Революционное движение среди военнопленных в России в 1915–1919 гг. / И. Шнейдер // Борьба классов. – 1935. – № 3. – С. 54–61.
67. Эвентов, Л. Я. Иностранные капиталы в русской промышленности. – Москва–Ленинград : ОГИЗ-Гос. соц.-экон. изд., тип. «Красный пролетарий», 1931. – 104 с.

Генеалогія

В. В. Урублеўскі

ДОСВЕД ДАСЛЕДАВАННЯ СЯЛЯНСКАЙ ГЕНЕАЛОГІІ ПА АРШАНСКІМ ПАВЕЦЕ МАГІЛЁўСКАЙ ГУБЕРНІ (НА ПРЫКЛАДЗЕ РАДАВОДУ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА ПА ЛІНІІ БАЦЬКІ)

Стан развіцця кожнай гістарычнай дысцыпліны можа быць ацэнены ў тым ліку з пазіцыі прысутнасці ў яе гістарыяграфіі даследаванняў, якія шчыльна звязаны з іншымі напрамкамі сацыягуманітарнай скіраванасці і відамі мастацтва, напрыклад, з літаратурай. З гэтай прычыны генеалогія насельніцтва Беларусі як раней, так і цяпер, мае патрэбу ў даследаваннях радаводаў асабліва знакавых культурных дзеячаў нацыянальнага маштабу, адным з якіх, безумоўна, з'яўляецца Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч (1930–1984) – паэт, прэзаік, драматург, публіцыст, перакладчык, сцэнарыст, класік беларускай літаратуры.

Феномен і глыбіня асобы творчага чалавека ў пэўнай меры залежаць ад асяродку, у якім ён фарміраваўся, у тым ліку ад сям'і і роду. У гэтым сэнсе вялікі адбітак на задаткі славутага пісьменніка наклаў род маці – прадстаўнікі і выхадцы са шляхецкага роду Грыневічаў герба «Прыцель», прататыпы якіх згадваюцца ў творах «Нельга забыць», «Каласы пад сярпом тваім», «Дзікае паляванне караля Стаха» і інш. Дзед Васіль Юльянавіч Грыневіч (1861–1945) аказаў істотны ўплыў на фарміраванне цікавасці ўнука да фальклору, этнаграфіі і гісторыі як Падняпроўя (калыскі Грыневічаў), так і ў цэлым Беларусі.

Радавод Грыневічаў разглядаўся літаратуразнаўцамі і даследаваўся гісторыкамі [1, с. 210–212; 25]. Найбольш раннімі адшуканымі продкамі «караткевічаўскіх Грыневічаў» могуць лічыцца браты Ілля і Панька Хведаравічы Грыневічы, якія ў 1551 г. атрымалі ад вялікага князя літоўскага Жыгімонта Аўгуста канфірмацыйны прывілей на валоданне маёнткамі Дуброўка, Жываціна, Сожына і Язьва Мсціслаўскага княства. Нашчадак Панькі Тамаш Грыневіч прымаў удзел у грамадска-палітычным жыцці

Мсціслаўскага і Менскага ваяводстваў у другой палове XVIII ст., тады ж валодаў маёнткамі ў Мсціслаўскім і Бабруйскім паветах. Апошнім верыфікаваным землеўладальнікам у родзе быў яго ўнук і цёзка Тамаш (Фама Міхайлавіч; 1817–1863), якому належаў маёнтак Верхняя Тошчыца Рагачоўскага павета [25, с. 573–574].

У той жа час спробы даследаваць радавод па бацькоўскай лініі аказаліся няўдалымі з-за цьмянага паходжання дзеда пісьменніка, прозвішча якога аказалася даволі распаўсюджаным у Падняпроўі, у тым ліку сярод шляхты. Сам Уладзімір Караткевіч дакладна ведаў пра існаванне шляхецкага роду Караткевічаў герба «Корвін». У сваім вядомым лісце да прафесара Ягелонскага ўніверсітэта ў Кракаве Здзіслава Нядзелі ад 4 ліпеня 1982 г. ён пісаў наступнае: *«Продкі, якія я асабіста не ведаў, мяне ніколі спецыяльна не цікавілі. Магчыма, і сваяк. Справа ў тым, што Караткевічы – вельмі распаўсюджанае на Беларусі сярод шляхты прозвішча (і не сярод шляхты). Род герба Корвін вялікі, у 2-й палове мінулага стагоддзя моцна збыднелы (некаторыя галіны пасля паўстання 1863–64 гг.), разгубіўшы адзін аднаго, вымушаны (дзякуй богу!) жыць працай рук сваіх. Некаторыя і зямлю аралі. Некаторыя былі арандатарамі, упраўляючымі, ляснічымі, адвакатамі, дактарамі, а часцей за ўсё чыноўнікамі, якія служылі за жалаванне»* [1, с. 208]. У далейшым гэтыя развагі пісьменніка і паўплывалі на папулярызаванае ў публіцыстыцы меркаванне аб шляхецкіх каранях яго продкаў па бацьку.

Галоўная праблема ў стварэнні радаводу пісьменніка па мужчынскай лініі заключаецца ў тым, што ў яго аўтабіяграфіі за 1964 год, аўтабіяграфічнай кнізе «Дарога, якую я прайшоў» за 1966 год і ўспамінах яго сястры Наталлі Кучкоўскай імя па бацьку дзеда Цімафея Караткевіча, як і яго паходжанне з колам роднасных повязей, не фігуруюць. Праўдападобна, што сястра пісьменніка не валодала інфармацыяй пра гэта, як і ён сам. Усё вышэйапісанае паспрыяла ўзнікненню шырокага кола версій.

Асабліва часта меркаванымі продкамі пісьменніка называліся прадстаўнікі шляхецкага роду Караткевічаў гербу «Корвін» з Рагачоўскага павета Магілёўскай губерні. Падставамі для гэтага былі іх распаўсюджанасць, пражыванне менавіта на Рагачоўшчыне, з якой шчыльна звязана жыццё і дзейнасць творцы і, перадусім, меркаванне самога Уладзіміра Сямёнавіча. У вывадзе, зробленым Караткевічамі ў Магілёўскім Галоўным земскім судзе ў 1773 г., згаданы прывілей караля Жыгімонта Аўгуста для Данілы Караткевіча на пусташы Раманоўшчыну і Лятаўшчыну ў Чачэрскім тракце, датаваны 19 студзеня 1546 г. [26, с. 272–273].

Пасля паўстання 1863–1864 гг. прадстаўнікі роду, у сваёй большай масе не будучы зацверджанымі ў дваранстве, апынуліся перад выбарам месца адміністрацыйнай прыпіскі. У пасямейных спісах магілёўскіх мяшчан за 1888 г. адзначана 80 сем’яў Караткевічаў, некаторыя з якіх

названы жыхарамі Кармянскай воласці Рагачоўскага павета (большасць сем'яў фігуруе без адзнакі аб месцы пражывання) [9, арк. 166 адв.–172, 178–194, 196 адв.–197, 200 адв.–215, 219 адв.–222, 226 адв.–227, 241 адв.–242]. У тым выпадку, калі сям'я Цімафея Караткевіча была прыпісана да магілёўскіх мяшчан, то мусіла быць там адзначана. Між тым, ніводнага кандыдата на статус дзеда пісьменніка ў перапісе няма.

Сярод Караткевічаў Магілёўскай губерні сустракаюцца і зацверджаныя дваране. Так, 51-гадовы Якаў Андрэевіч і 44-гадовы Самсон Андрэевіч Караткевічы згадваюцца як дваране Магілёўскага павета ў рэвізскай сказцы ад 23 снежня 1864 г. [11, арк. 59 адв.–60]. Аднак і ў гэтым выпадку ўсялякія рэальныя доказы сувязі з імі роду пісьменніка адсутнічаюць.

Сяляне Караткевічы згадваюцца па тэрыторыі Сенненскага павета Магілёўскай губерні. Так, сялянка Марыя Мацвееўна Караткевіч з вёскі Паўсюхова Стара-Талачынскай воласці Сенненскага павета 15 жніўня 1906 г. хадайнічала аб прыняцці ў першае аддзяленне 3 класа Аршанскага гарадскога вучылішча яе сына Аляксандра Сямёнавіча Караткевіча, хрышчанага ў Варанцэвіцкай царкве ў 1888 г. [16, арк. 54]. Адстаўны радавы Сеўскага пяхотнага палка 41-гадовы Іван Рыгоровіч Караткевіч 26 ліпеня 1868 г. далучаўся пастановай Магілёўскай казённай палаты да Пускаўскай сялянскай грамады Замачаскай воласці Сенненскага павета [12, арк. 309–310]. У цэлым, усе гэтыя і іншыя даныя аб сялянах Караткевічах з Магілёўскай губерні гавораць толькі пра тое, што прозвішча распаўсюджана, а яго носбіты могуць быць ніяк не звязаны з радаводам пісьменніка.

Больш слушным з'яўляецца зварот увагі да горада Орша, павятовага цэнтра Магілёўскай губерні, дзе, паводле ўспамінаў Наталлі Кучкоўскай, і нарадзіўся яе бацька Сямён Цімафеевіч Караткевіч (1887–1959). Метрычныя кнігі гарадскіх царкваў за 1880-я гг. не захаваліся, але ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (далей – НГАБ) зберагаюцца споведныя ведамасці і шлюбныя экзамены Аршанскай Расхва-Багародзіцкай царквы, у тым ліку за неабходны перыяд. Менавіта яны і сталі аб'ектам увагі Сяргея Рыбчонка ў 2010 г. [18–20]¹. У ходзе даследавання ім была вылучана асоба аршанскага мешчаніна Сазонція Караткевіча (1840? – 1889/1895), удава і дзеці якога жылі ў горадзе ў пачатку XX ст. [19, арк. 5 адв.; 20, арк. 12 адв.]. У адным выпадку, 3 лютага 1889 г., будучы сведкам на шлюбе, ён распісаўся за сябе як «Созан Караткевич» [18, арк. 87–87 адв.]. Паралельна быў выяўлены аршанскі мешчанін Цімафей Аляксандравіч, які згадваецца як сведка на шлюбе 2 лютага 1887 г. [18, арк. 63–63 адв.]. Аднак Цімафей фігуруе без про-

¹ Факт прагляду С. Рыбчонкам дадзеных спраў адзначаны ў іх лістах выкарыстання.

20

№ 15

Въ Оршанское городское училище

22. 28

Высоцкой волости Барсуки Бурсуков

Крестовика Наталія Короткевича

ПРОШЕНИЕ.

Имѣю честь покорнѣе просить о принятіи въ первое
классъ первое отдѣленіе Оршанскаго городского училища
Сыма моего Симеоно
Короткевича

При семъ прилагаю слѣдующіе документы: метрическое
свидѣтельство о рожденіи и крещеніи

Въ случаѣ поступленія въ училище означеннаго Симеоно
Короткевича сына моего, я обязуюсь:

- 1) вносить причитающуюся за обученіе плату въ назначенные начальствомъ училища сроки и
- 2) наблюдать за исполненіемъ

моими установленныхъ начальствомъ правилъ.

Крестовика Наталія Короткевича

2 дня сентября мѣсяца, 1896. г.

Мѣсто жительства: д. Орша Могилевской губ.
Словотская улица д. дв. Трасковъ Муроминъ

—(1-8-4)—

Принять въ _____ / _____ классъ и _____ / _____ отдѣленіе

Не принять по причинѣ _____

Іл. 1. Прашэнне сялянкі вёскі Барсукі Высоцкай воласці Аршанскага павета Наталлі Караткевіч ад 2 верасня 1896 г. аб прыняцці ў Аршанскае гарадское вучылішча сына Сямёна [13, арк. 20]

звішча, а ў Сазона адсутнічае імя па бацьку. Усё гэта стварае падставу для дапушчэнняў і прастору для інтэрпрэтацый. Можна быць дапушчана, што Сазон і Цімафей маглі быць братамі, але рэальных доказаў гэтага выяўлена не было.

Значнай знаходкай у даследаванні тэмы, якая фактычна абвергла ўсе згаданыя версіі, стала вытрымка з асобніка «Магілёўскіх губернскіх ведамасцяў» ад 17 мая 1906 г., дзе згадваецца аб прыёме ў штат канцылярыі Аршанскага казначэйства 17 красавіка таго ж года Сямёна Караткевіча («Короткевича») – селяніна вёскі Барсукі Высоцкай воласці Аршанскага павета Магілёўскай губерні [2, с. 1]². Такім чынам, даследаванне радаводу пісьменніка набыло новы напрамак, які ўжо з самага пачатку абяцаў складанасці, звязаныя з адсутнасцю ў НГАБ на захаванні амаль усяго комплексу метрычных кніг і іншых матэрыялаў Юрцаўскай Успенскай царквы, да прыходу якой адносілася праваслаўнае насельніцтва вёскі Барсукі да 1917 г. Аднак спачатку варта закрануць дарэвалюцыйную частку біяграфіі Сямёна Цімафеевіча Караткевіча.

У 1904 г. ён скончыў поўны курс навучання ў Аршанскім чатырох-класным гарадскім вучылішчы, дзе вучыўся з 1898 г. [15, арк. 68]. Пры выдатных паводзінах паспяховасць яго была нераўнамернай. Так, па рускай і царкоўнаславянскай мовах, гісторыі, прыродазнаўстве і фізіцы ён прадэманстраваў здавальняючыя поспехі. Адзнака «добра» была пастаўлена яму за Закон Божы, арыфметыку, геаметрыю, геаграфію, чарчэнне і маляванне. На «выдатна» было ацэнена чыстапісанне. Апрача таго, ён навучаўся спевам і гімнастыцы. У выпускным атэстаце дадаткова прапісвалася вайсковая ільгота, якая, паводле Статута аб воінскай павіннасці (арт. 56 пункт 2), давалася выпускнікам гарадскіх вучылішчаў. Як выпускнік, ён таксама меў права без іспыту прэтэндаваць на першы класны чын пры паступленні на дзяржаўную службу (гл. іл. 2).

Паступіўшы на службу ў 1906 г. пасля сканчэння Аршанскага гарадскога вучылішча канцылярскім службоўцам трэцяга разраду, Сямён да часу рэвалюцыйных змен працягваў службы ў Аршанскім казначэйстве, паступова павышаючыся ў чынах – у 1916 г. ён згадваецца як тытулярны радца [24, с. 173]. З будучай жонкай Надзеяй Васільеўнай Грыневіч ён пазнаёміўся падчас яе працы вясковай настаўніцай у вёсцы Збароў Рагачоўскага павета. Як далей адзначае А. Верабей, *«шлюбнымі нярсцёнкамі абмяняліся ў 1915 г. Сымон служыў у войску. У. Караткевіч сцярджае ў аўтабіяграфіі, што пажаніліся яны ў 1917 г. і пераехалі*

²Адкрыццё было зроблена па замове Вадзіма Станіслававіча Караткевіча, жыхара горада Кемерава Расійскай Федэрацыі, каардынатар сайта «Тры герба», і адзначана на тым жа сайце. Гэтую звестку ён 27 лютага 2017 г. даслаў па электроннай пошце генеалогу-аматару Алене Аляксандраўне Караткевіч.

ў *Оршу*» [1, с. 212]. Метрычных кніг Рагачоўскай Аляксандра-Неўскай царквы, да прыходу якой адносіўся Збароў, за патрэбны перыяд у НГАБ на захаванні не маецца, таму немагчыма праверыць факт вячання ў Рагачове.

У далейшым Сямён Цімафеевіч Караткевіч працаваў інспектарам па бюджэце ў Аршанскім раённым фінансавым аддзеле, падчас вайны знаходзіўся ў эвакуацыі. У 1946 г. узнагароджаны медалём за годную працу падчас Вялікай Айчыннай вайны, у 1953 г. служыў кантралёрам-рэвізорам Міністэрства фінансаў па Аршанскім раёне Віцебскай вобласці, быў прадстаўлены да ўзнагароджання ордэнам Леніна.

Як згадвае яго дачка Наталля, *«бацька быў стрыманым, памяркоўным, ураўнаважаным. Да дзяцей ставіўся строга: яны мелі ўсё, але нічога лішняга. Калі трэба было, сам шыў дзецям абутак»* [1, с. 212]. Што ж тычыцца дзеда, то яна прыгадвае наступнае: *«дзед Цімафей недзе на пачатку XX стагоддзя паехаў у Растоў шукаць лепшага жыцця і не вярнуўся»* [1, с. 209]. Магчыма, маецца на ўвазе горад Растоў Яраслаўскай губерні, вядомы як Растоў Вялікі. У цэлым, пошук звестак пра лёс Цімафея на сённяшні дзень не даў значнага плёну з-за ўмоўнасці і недакладнасці пошукавай інфармацыі. Даводзіцца дапусціць, што Сямён Караткевіч не вельмі імкнуўся пазнаёміць дзяцей са сваім сялянскім паходжаннем, з-за гэтага ў памяці сям’і Караткевічаў адсутнічае ўсялякі іншы ўспамін пра дзеда і цалкам адсутнічаюць успаміны пра вёску Барсукі. Прычынай гэтаму магла быць розніца ў саслоўным паходжанні паміж Сямёнам і яго жонкай. Невыпадкава ў самым аўтабіяграфічным рамане «Нельга забыць» аўтар падае бацькоў героя, фактычна прататыпаў сваіх бацькоў, прадстаўнікамі аднаго шляхецкага роду і носьбітамі аднаго прозвішча Грынкевіч (відавочная адсылка да прозвішча Грыневіч).

Мала звестак і пра жонку Цімафея Наталлю Якаўлеўну Караткевіч, чыё дзявочае прозвішча засталася невядомым. Адзіным выяўленым дакументам у НГАБ, які тычыцца яе асобы, з’яўляецца прашэнне Наталлі Караткевіч («Короткевичевой») у Аршанскае гарадское вучылішча аб прыняцці ў першы клас першага аддзялення яе сына Сямёна («Симеона Короткевича») ад 2 верасня 1896 г. [13, арк. 20]³. У дакуменце яна фігуруе як сялянка вёскі Барсукі Высоцкай воласці, якая пражывала на той час на Слабадской вуліцы горада Оршы, у доме Праскоўі Марушкінай (гл. іл. 1).

Пра бабулю пісьменніка ў даследаванні А. Вераб’я занатавана наступнае: *«Бабуля працавала ў панскіх дамах. Жыла ў сям’і сына Сямё-*

³ Аўтар выказвае падзяку **Вользе Чарвінскай** за дапамогу ў выяўленні дадзенага дакумента (дакумент выяўлены 17.04.2020) і пошуку іншых дакументаў па тэме ў фондзе НГАБ «Аршанскае вышэйшае пачатковае вучылішча».

на. Мела цудоўны характар. Для нявесткі была як маці». Яна памерла ў Оршы ў 1924 г. ва ўзросце 56 гадоў. Усе трое іх дзяцей, у тым ліку старэйшы Сямён, лічацца народжанымі ў Оршы, як і сама Наталля Якаўлеўна [1, с. 209–210]. Магчыма, іх шлюб адбыўся ў адной з аршанскіх цэркваў або ў Юрцаўскай царкве паміж 1884 і 1886 гг. Адпаведна, датай нараджэння селяніна вёскі Барсукі Цімафея Караткевіча можна ўмоўна лічыць 1860 г. Што тычыцца ад'езду Цімафея ў Растоў, то гэта магло адбыцца паміж 1892 г., калі нарадзілася Вольга Цімафееўна, і 1896 г., якім датуецца залічэнне Сямёна ў Аршанскае гарадское вучылішча.

Важным дакументам, які змяшчае звесткі па масавай генеалогіі вёскі Барсукі ў першай палове XX ст., з'яўляецца пасяленны спіс гаспадароў, складзены ў рамках Усесаюзнага перапісу насельніцтва 1926 г., матэрыялы якога знаходзяцца на захаванні ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь (далей – НАРБ). Вёска Барсукі на той час уваходзіла ў склад Шапкаўскага сельсавета Аршанскага раёна Аршанскай акругі і налічвала 83 двары, дзе пражываў 451 чалавек [3, арк. 1–2 адв.]. Больш за чвэрць гаспадароў і гаспадынь складалі носьбіты прозвішча Кароткі ці Кароткая (у адным выпадку прозвішча адзначана як Кароткін) – усяго 26 двароў, дзе пражывала 142 чалавекі.

Паводле храналагічнага прынцыпу менавіта ў фондах НГАБ павінен захоўвацца комплекс прамых і ўскосных крыніц па дадзеным населеным пункце, які да рэвалюцыі ўваходзіў у склад Высоцкай воласці Аршанскага павета Магілёўскай губерні. Аднак да сённяшняга дня не захаваліся пасямейныя спісы сялян Высоцкай воласці ў матэрыялах валаснога праўлення, у фондах Магілёўскай губернскай і Аршанскай павятовай земскіх упраў адсутнічаюць матэрыялы гаспадарчых перапісаў 1916 і 1917 гг. У фондах НГАБ адсутнічае таксама фонд Аршанскай павятовай па воінскай павіннасці прысутнасці, у фонд[з]е Магілёўскай казённай палаты і фамільным зборы «Любамірскія, князі» адсутнічае рэвізская сказка за 1858 г.

Яшчэ больш азмрочвае перспектывы паспяховага пошуку ўжо акрэсленая вышэй амаль поўная адсутнасць на дзяржаўным захаванні метрык Юрцаўскай Успенскай царквы, акрамя метрычных запісаў за 1909 г., што зберагліся ў асобнай справе разам з падшыўкамі іншых метрык па шэрагу цэркваў Аршанскага і часткова Горацкага паветаў [17, арк. 625–687 адв.]. На нашу думку, згаданая справа была з нейкімі мэтамі вынята да пачатку Вялікай Айчыннай вайны з агульнага комплексу метрык, які размяшчаўся ў Аршанскім ЗАГС, і такім чынам захавалася. Таксама не збярогся комплекс споведных ведамасцей і шлюбных экзаменаў царквы за ўвесь перыяд іх абавязковага вядзення.

З прычыны адсутнасці шэрагу першасных крыніц за другую палову XIX – пачатак XX ст. у ходзе даследавання ўвага была звернута на ўскос-

68

Копія

АТТЕСТАТЪ.

Предъявитель сего Сямѣя Каротка
сынъ Арсенія Сямѣевича Каротка, Войска арванскаго
вѣроисповѣданія, родившійся 5 февраля 1884 года,
обучался съ 1898 по 1904 годъ и окончилъ полный
курсъ ученія въ Оршанскомъ 8-хъ классномъ городскомъ
училищѣ. При хорошемъ поведеніи ока-
зать успѣхъ:

по закону Божію хорошій (4)
„ русскому и церковно-славянскому языку хорошій
„ арифметикѣ хорошій (4)
„ геометріи хорошій (4)
„ исторіи хорошій (4)
„ географіи хорошій (4)
„ естествознанію и физикѣ хорошій (3)
„ чистописанію хорошій (5)
„ черченію и рисованію хорошій (4)

и сверхъ того обучался математикѣ
а потому онъ, Каротка, на
основаніи ст. 39 ВЫСОЧАЙШЕ утвержденнаго 31-го Мая
1872 года „ Положенія о городскихъ училищахъ,“ при про-
изводствѣ въ первый классный чинъ, если онъ на основа-
ніи существующихъ узаконеній имѣетъ право вступитъ въ
государственную службу, освобождается отъ установлен-
наго для сего испытанія и, на основаніи ст. 56-й пункта
2-го устава о воинской повинности, пользуется льготою,
предоставленною 2-му разряду по образованію. Городъ
Орша, Могилевской губ. мѣсяцъ 4 дня 1904 года.

Учитель-Инспекторъ Училища В. Суровъ

Іл. 2. Атестат выпускника Аршанскаго гарадскаго вучылішча
Сямёна Кароткага (Караткевича) ад 4 чэрвеня 1904 г.
[15, арк. 68]

ныя крыніцы – разнастайныя спісы маёмасці і прашэнні, дзе маглі быць згаданы жыхары вёскі Барсукі. Матэрыяламі пачатку ХХ ст. з’яўляюцца спіс гаспадароў ад 12 студзеня 1914 г. з пералікам і ацэнкай іх нерухомай маёмасці і спіс гаспадароў ад 12 лістапада 1916 г. з указаннем віду і колькасці свойскай жывёлы, а таксама кармавых культур [7, арк. 30–35; 8, арк. 23 адв.–24 адв.]. У абодвух выпадках прозвішчы ў гаспадароў не пазначаны і высвятляць іх даводзіцца шляхам супастаўлення імёнаў і імёнаў па бацьку з аналагічнымі данымі з перапісу 1926 г. Такім спосабам удалося ідэнтыфікаваць як Кароткіх 10 сялян з вёскі Барсукі, а менавіта: Пракопа Парфёнавіча, Емелляна Самсонавіча, Іллю Раманавіча, Агрыпіну Сцяпанаўну, Максіма Анісімавіча, Захара Анікеевіча, Аляксея Анікеевіча, Якава Анікеевіча, Міхаіла Маісеевіча, Дзяміда Маісеевіча. Абедзве справы складаюць фонд Высоцкага валаснога праўлення.

Сярод захаваных крыніц з генеалагічнай інфармацыяй па Аршанскім павеце за другую палову ХІХ – пачатак ХХ ст. асобны блок складаюць прашэнні сялян на імя памешчыка або дзяржаўных устаноў.

У справе «Ліставанне па пытаннях Юрцаўскай царквы» з калекцыі «Любамірскія, князі» змяшчаецца рэстр дакументаў і самі дакументы, якія маюць дачыненне да гісторыі гэтага прыходу, за 1711–1858 гг. [23]. Справа была заведзена ў Барыстэнаўскай вотчыннай канторы князя Канстанціна Любамірскага з нагоды неабходнасці рэгавання на цыркуляр начальніка Магілёўскай губерні ад 26 кастрычніка 1864 г., у якім старшыням міравых сходаў ставілася ў абавязак прасачыць за абменам зямельных участкаў праваслаўных духоўных асоб, што знаходзіліся ў кутках, аддаленых ад месцаў іх пражывання, на зямельныя надзелы, якія прылягаюць да саміх храмаў [23, арк. 17–18 адв.]. Палубоўная сказка паміж павераным князя Канстанціна Любамірскага і прычтам Юрцаўскай царквы была складзена 27 жніўня 1865 г. [23, арк. 16–16 адв.]. Паводле яе, патрабаванні клірыкаў адносна незарослага ворыва і незатопленых сенажацей былі цалкам выкананы адміністрацыяй вотчыны Барыстэнава. Участкі замянілі на блізкаі да месца пражывання прыдатныя землі. Пасля атрымання звесткі аб смерці памешчыка Любамірскага ўдзячны святар Аляксей Бекарэвіч адслужыў літургію аб супачыне яго душы, што адбылося 28 красавіка 1870 г. [23, арк. 14–15]. Апрача гэтага, за дабрадзеяства памешчыка было вырашана ўнесці яго імя ў сінодзік Юрцаўскай царквы для вечнага ўзгадвання. Магчыма, з мэтай справавадной уніфікацыі рэстр і дакументы ранняга часу і былі падшыты да гэтай, больш позняй, справы.

Сярод дакументаў асабліва карыснымі з’яўляюцца тыя, дзе згадваюцца мясцовыя сяляне. Апрача стандартных згадак сялян без прозвішчаў, быў выяўлены спіс асобных мужчын-прыхаджан Юрцаўскай царквы, якія 26 лютага і 5 сакавіка 1851 г. прыходзілі ў двор хадайнічаць

аб замене ўласнай працы на патрэбы кліру чыншавымі выплатамі. Усе просьбіты адзначаны з прозвішчамі. У ліку сялян вёскі Барсукі згаданы Нічыпар Цімафеевіч Караткевіч, Казьма Рыгоравіч Караткевіч і Анісім Іванавіч Караткевіч (ва ўсіх выпадках «Короткевич») [23, арк. 111 адв.]. Звернем увагу на напісанне прозвішча.

Далей такая антрапанімічная форма сустракаецца пад прашэннем сялян вёсак Муханава, Івашкі і Барсукі Высоцкай воласці на імя магілёўскага губернатара аб атрыманні дазволу на перасяленне ў Томскую ці іншыя губерні «Азіяцкай Расіі» ад 4 мая 1896 г. [4, арк. 7–8]. Сярод просьбітаў з вёскі Барсукі называюцца Майсей Сямёнавіч, Самсон Цімафеевіч і Ілля Раманавіч Караткевічы (ва ўсіх выпадках «Короткевич»). У прыватнасці, сяляне адзначалі ў прашэнні наступнае: *«У 1861 годзе нашыя бацькі і дзяды, пасля вызвалення нас з прыгоннай залежнасці, атрымалі ад Ураду ў надзел пры сваіх сяленнях, неабходныя зямельныя участкі, з таго часу народанасельніцтва настолькі памножылася і павялічылася, што атрыманыя ў надзел землі, давалася раздрабіць і падзяліць паміж намі, гэта значыць усімі сваімі аднавяскоўцамі, на самыя дробныя кавалкі, так што многія з нас, аднавяскоўцаў, абцяжараныя вялікімі сем'ямі, апынуліся цяпер на нязначных зямельных участках, з якіх у цяперашні час немагчыма забяспечваць свае сямействы»*. У дадатак да гэтага прычынай перасяленчых настрояў называліся: 1) адсутнасць дадатковых заробкаў; 2) забеспячэнне дабрабыту выключна з зямлі, без далучэння да адыходніцтва ў рамяство і інш.; 3) адсутнасць магчымасці набыць зямлю праз Пазямельны банк з-за павышэння коштаў.

Пад больш познім прашэннем Максіма Васільевіча Барабана з вёскі Барсукі 20 чэрвеня 1902 г. распісаўся нехта «Ю. Короткевич» [5, арк. 2–2 адв.].

У прашэнні Агрыпіны Стэфанаўны і Іллі Раманавіча з той жа вёскі ад 17 сакавіка 1903 г. імі ўжываецца форма Кароткіны [6, арк. 8]. Аднак пры гэтым, што характэрна, у пасямейных спісах, складзеных у валасным праўленні з пералікам інфармацыі эканамічнага плану аб сям'і, прозвішча падаецца як Кароткі [6, арк. 1–2]. Тое, што Караткевічы, Кароткія і Кароткіны з Барсукоў з'яўляюцца прадстаўнікамі аднаго і таго ж роду, пацвярджае фіксацыя ўсіх гэтых форм у дачыненні да асобы селяніна Іллі Раманавіча.

У рэвізскай сказцы 1795 г. Барсукі называюцца ўласнасцю Вінцэнта Гардзялкоўскага, які памёр да 1829 г. [23, арк. 216]. У 1830 г. вёскай ужо валодаў генерал-маёр князь Канстанцін Ксавер'евіч Любамірскі (1786–1870) [23, арк. 209].

Па дадзенай вёсцы Барсукі Аршанскага павета ў НГАБ захаваліся тры рэвізскія сказкі – 1795, 1834 і 1850 гг. Колькасць двароў за ўвесь час заставалася прыкладна аднолькавай – 28 адзінак. Насельніцтва ў 1795 г.

складала 202 чалавекі, у 1850 г. – 201 чалавек. Дзякуючы таму, што Аршанскі павет закранула яшчэ рэвізія 1782 г., вядома пра памер вёскі на той час – 29 двароў, 190 жыхароў. Сялянскія прозвішчы па гэтым населеным пункце ў рэвізскіх сказках падаюцца бессістэмна – месцамі адсутнічаюць, месцамі пазначаюцца.

У рэвізскай сказцы 1795 г. за прозвішчам Кароткі адзначана пяць двароў – № 6 (нашчадкі Пракопа, каля 1700 г. н.), № 21 (нашчадкі Ціхана, каля 1710 г. н.), № 22 (нашчадкі Івана, каля 1710 г. н.), № 24 (нашчадкі Аўсея, каля 1720 г. н.), № 26 (нашчадкі Мацвея, каля 1730 г. н.) [10, арк. 480 адв.–488.]. У рэвізскай сказцы 1834 г. за прозвішчам Кароткі адзначана таксама пяць двароў – № 20 (нашчадкі Ціхана, каля 1710 г. н.), № 22 (нашчадкі Івана, каля 1710 г. н.), № 29 нашчадкі таго ж Ціхана), № 37 (нашчадкі Мацвея, каля 1730 г. н., лінія згасла ў 1830 г.), № 28 (нашчадкі Сямёна, каля 1730 г. н., у 1795 – без прозвішча) [21, арк. 332 адв.–340]. Такім чынам, умоўных пачынальнікаў асобных галін атрымалася шэсць. У рэвізскай сказцы 1850 г. прозвішчы ўжо былі замацаваны за кожным дваром, і тут варта абмежавацца іх пералікам – № 14, 18–24, 27. Агулам – дзевяць двароў [22, арк. 229 адв.–241]. Пры гэтым неабходна адзначыць, што колькасць асобных галін вырасла да адзінаццаці як за кошт сялян без прозвішчаў па папярэдніх рэвізіях (№ 14, нашчадкі Івана, каля 1740 г. н.; № 18, нашчадкі Ларыёна, каля 1730 г. н.), так і за кошт сем’яў, запісаных раней пад іншымі прозвішчамі (№ 17, нашчадкі дваюрадных братоў Сазончыкаў – Рыгора Нічыпаравіча, каля 1752 г. н., і Данілы Арцем’евіча, каля 1768 г. н.; № 19, нашчадкі Сямёна Свірыдавіча Сіўца, каля 1781 г. н.; № 23, нашчадкі Фамы Рыгоровіча Чарняўскага, каля 1805 г. н., пераведзенага ў Барсукі з вёскі Стайкі ў 1824 г.).

Адносна адзінай захаванай метрычнай кнігі па Юрцаўскай царкве за 1909 г. варта адзначыць, што прозвішча Кароткі згадваецца ў ёй чатыры разы, Кароткін – адзін раз [17, арк. 626 адв.–627, 647 адв.–648, 658 адв.–659, 687 адв.]. Наяўная там інфармацыя ўдакладняе асобныя моманты з генеалогіі Кароткіх-Караткевічаў.

Лагічна задацца пытаннем – ці ёсць верагоднасць на падставе ўсіх прадстаўленых генеалагічных звестак узнавіць радаводныя лініі сялян Кароткіх, згаданых у перапісе 1926 г.? З выкарыстаннем толькі матэрыялаў НГАБ паддаюцца такой ідэнтыфікацыі жыхары 13-ці з 26-ці двароў. Так, нашчадкамі вышэйзгаданага Аўсея Кароткага, народжанага ў пачатку XVIII ст., з’яўляюцца Максім Анісімавіч (№ 64), Даніла Захар’евіч (№ 65), Захарый Анікеевіч (№ 66), Якаў Анікеевіч (№ 70), Пётр Аляксеевіч (№ 71), Аляксей Анікеевіч (№ 72). У Данілы Арцем’евіча Сазончыка былі наступныя праўнукі: Дзямід Маісеевіч (№ 74), Міхаіл Маісеевіч (№ 79). Праўнук Сямёна Свірыдавіча Сіўца-Кароткага – Емяльян Самсонавіч (№ 51). З пэўнай доляй умоўнасці ўнукамі і

праўнукамі Фамы Рыгоровіча Чарняўскага з'яўляюцца: Яфім Навумавіч (№ 62), Парфён Яфімавіч (№ 63), Андрэй Навумавіч (№ 73), Карп Яфімавіч (№ 78).

Адзначым, што сынам Міхаіла Маісеевіча з галіны Данілы Сазончыка з'яўляецца камбрыг Сямён Міхайлавіч Кароткін (1903–1942), адзін з арганізатараў і кіраўнікоў партызанскага руху ў Віцебскай вобласці ў 1941–1942 гг., член Цэнтральнага штаба партызанскага руху ў гады Другой сусветнай вайны.

У далейшым асобныя дэталі да генеалогіі Кароткіх-Караткевічаў могуць дадаць і скарэктаваць матэрыялы НАРБ, Дзяржаўнага архіва Віцебскай вобласці, Аршанскага занальнага архіва, архіваў ЗАГС.

Вяртаючыся да асобы аршанскага мешчаніна Сазона Караткевіча, даводзіцца адзначыць, што з вялікай доляй верагоднасці ён не мае сваяцкіх сувязей з прыгоннымі сялянамі з вёскі Барсукі, а мае іншае геаграфічнае, а магчыма, і саслоўнае паходжанне.

Прыведзены матэрыял хаця і не раскрывае ў поўнай меры сакрэт паходжання дзеда пісьменніка Уладзіміра Караткевіча, але яскрава сведчыць пра наступнае. У той час, як у справаводстве землеўласніка, дзяржавы і царквы фіксавалася форма Кароткі, самі сяляне ў прашэннях пазначалі сябе з больш прымальнай для іх формай Караткевіч, у рэдкіх выпадках з формай Кароткін (менавіта апошняя форма замацавалася ў наш час у якасці прозвішча для большай часткі нашчадкаў роду). Як згадана ў даследаванні, форма Караткевіч ужыта ў прашэнні Наталлі Караткевіч ад 2 верасня 1896 г. Аднак пры гэтым у журнале пасяховасці за 1901/1902 навучальны год і ў атэстаце аб заканчэнні поўнага курса навучання ад 4 чэрвеня 1904 г. Сямён пададзены з прозвішчам Кароткі [14, арк. 39 адв.; 15, арк. 68]. Як вынікае, менавіта праз фіксацыю ў прашэнні аб уладкаванні на службу ад красавіка 1906 г. прозвішча Караткевіч у далейшым стала нязменным прозвішчам сям'і Сямёна Цімафеевіча і распаўсюдзілася на яго нашчадкаў.

На дадзены момант даводзіцца лічыць, што канчатковую кропку ў пытанні аб месцы дзеда пісьменніка ў радаводзе сялян Кароткіх-Караткевічаў можа паставіць толькі знаходка дакумента, дзе фігуруе сам Цімафей Караткевіч. Калі такое адбудзецца, то ёсць вялікія падставы меркаваць, што дакумент будзе выяўлены не ў фондах НГАБ, а ў адным з дзяржаўных архіваў Расійскай Федэрацыі (напрыклад, метрычны запіс аб смерці Цімафея) або ў асабістым архіве пісьменніка (метрычны запіс аб нараджэнні і хрышчэнні Сямёна).

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Верабей, А. Л. Уладзімір Караткевіч: жыццё і творчасць / А. Верабей. – Мінск : Беларуская навука, 2005. – 271 с.

2. Могилевские губернские ведомости. – 1906. – 17 мая. – № 37. – С. 1.
3. НАРБ. – Ф. 30 (Цэнтральнае статыстычнае ўпраўленне БССР). Воп. 2. Спр. 6341. – Магэрыялы перапісу насельніцтва па Аршанскім раёне Аршанскай акругі. 1926 г. – 256 арк.
4. НГАБ. – Ф. 2014 (Магілёўская губернская прысутнасць). Воп. 1. Спр. 1589. – Справа паводле прашэнняў сялян вёсак Высоцкай і Мошкаўскай валасцей Аршанскага павета на імя магілёўскага губернатара аб перасяленні ў Сібір. 1896 г. – 59 арк.
5. НГАБ. – Ф. 2014. Воп. 1. Спр. 2566. – Справа паводле прашэння Максіма Васільева Барабана і яго маці Сцепаніды Сазонавай, сялян вёскі Барсукі Высоцкай воласці Аршанскага павета, аб перасяленні ў Усцьёўскую воласць Канскага павета Енісейскай губерні. 1902 г. – 6 арк.
6. НГАБ. – Ф. 2014. Воп. 1. Спр. 2722. – Справа паводле прашэння Агрыпіны Стафанавай, Іллі Раманава Кароткіных, Кузьмы Фёдарова Чыжыка, сялян вёскі Барсукі Высоцкай воласці Аршанскага павета, аб перасяленні ў Заходнюю Сібір. 1903 г. – 8 арк.
7. НГАБ. – Ф. 2043 (Высоцкае валасное праўленне). Воп. 1. Спр. 1. – Спіс сялян-гаспадароў Высоцкай воласці Аршанскага павета з пералікам і ацэнкай іх нерухомай маёмасці, належнай да абавязковага страхавання, студзень 1914 г. – 37 арк.
8. НГАБ. – Ф. 2043. Воп. 1. Спр. 2. – Спісы сялян-гаспадароў Высоцкай воласці Аршанскага павета з відам і колькасцю свойскай жывёлы, а таксама кармавых культур. 12.11.1916. – 33 арк.
9. НГАБ. – Ф. 2099 (Магілёўская гарадская ўправа). Воп. 1. Спр. 2а. – Пасямейныя спісы магілёўскіх мяшчан. 1888 г. – 497 арк.
10. НГАБ. – Ф. 2151 (Магілёўская казённая палата). Воп. 1. Спр. 141. – Рэвізская сказка памешчыцкіх сялян і дваравых людзей Аршанскага пав. 1795 г. – 676 арк.
11. НГАБ. – Ф. 2151. Воп. 1. Спр. 173. – Дадатковая рэвізская сказка на дваран і даводзячых дваранства па Магілёўскай губ. 1864 г. – 332 арк.
12. НГАБ. – Ф. 2160 (Сенненскае павятовае казначэйства). Воп. 1. Спр. 5. – Дадатковая рэвізская сказка на асоб, якія прыпісваліся да розных грамад Сенненскага пав. Магілёўскай губ. 1868 г. – 421 арк.
13. НГАБ. – Ф. 2274 (Аршанскае вышэйшае пачатковае вучылішча). Воп. 1. Спр. 270. – Прашэнні аб залічэнні вучняў у Аршанскае гарадское вучылішча. 1896 г. – 34 арк.
14. НГАБ. – Ф. 2274. Воп. 1. Спр. 300. – Журнал для адзнак за чвэрць вучняў Аршанскага гарадскога вучылішча за 1901/1902 навучальны год. 1902 г. – 52 арк.
15. НГАБ. – Ф. 2274. Воп. 1. Спр. 316. – Экзаменацыйныя ведамасці і атэстаты Аршанскага гарадскога вучылішча. 1903–1904 гг. – 81 арк.
16. НГАБ. – Ф. 2274. Воп. 1. Спр. 342. – Прашэнні аб залічэнні вучняў у Аршанскае гарадское вучылішча. 1906 г. – 111 арк.
17. НГАБ. – Ф. 2301 (Магілёўская духоўная праваслаўная кансісторыя). Воп. 15. Спр. 175. – Метрычная кніга аб хрышчаных, шлюбаваных і па-

- мерлых па дзесяці цэрквах Аршанскага павета і дзвюм цэрквам Горацкага павета Магілёўскай губерні. 1909 г. – 687 арк.
18. НГАБ. – Ф. 2361. Воп. 1. Спр. 36. – Шлюбныя экзамены Аршанскай Раства-Багародзіцкай царквы. 1887 г. – 207 арк.
19. НГАБ. – Ф. 2361. Воп. 1. Спр. 55. – Сповідныя ведамасці Аршанскай Раства-Багародзіцкай царквы. 1895 г. – 28 арк.
20. НГАБ. – Ф. 2361. Воп. 1. Спр. 68. – Сповідныя ведамасці Аршанскай Раства-Багародзіцкай царквы. 1917 г. – 48 арк.
21. НГАБ. – Ф. 3258 (Любамірскія, князі). Воп. 1. Спр. 62. – Рэвізская сказка памешчыцкіх сялян князя Любамірскага. 1834 г. – 353 адв.
22. НГАБ. – Ф. 3258. Воп. 1. Спр. 76. – Рэвізская сказка памешчыцкіх сялян князя Любамірскага. 1850 г. – 666 арк.
23. НГАБ. – Ф. 3258. Воп. 1. Спр. 82. – Ліставанне па пытаннях Юрцаўскай царквы. 1860–1870 гг. – 222 арк.
24. Памятная книжка Могилевской губернии на 1916 год / издание Могилевского губернского статистического комитета, под ред. и. д. секретаря комитета И. И. Марченко. – Могилев : Губернская типография, 1916. – XVI, 256, X, 69, 71 с., [1] л. портр.
25. Урублеўскі, В. В. Грыневічы герба «Прыяцель» / В. Урублеўскі // Гербоўнік беларускай шляхты. Т. 4. Г. – Мінск : Беларусь, 2016. – С. 573–575.
26. Яцкевіч, З. Л. Малы гербоўнік Рагачоўскай шляхты / З. Л. Яцкевіч // *Архіварыус* : зб. навук. паведамл. і арт. – Вып. 7. – Мінск : БелНДІДАС, 2009. – С. 267–281.

.....
Артыкул паступіў у рэдакцыю 22.04.2020

Ф. В. Чарняўскі

СЯМ'Я І ўЛАДАННІ СТАРАСТЫ КРЫЧАЎСКАГА І АЛУЧЫЦКАГА МІКАЛАЯ ІВАНАВІЧА СЛУЖКІ

Дзейнасць старасты крычаўскага і алучыцкага, каралеўскага ротмістра Мікалая Іванавіча Служкі (Слушкі) адыграла важную ролю ў фарміраванні маёмаснай магутнасці роду. Разнастайныя захады па набыванні і ўтрыманні сямейных маёнткаў ажыццяўляліся ім пераважна ў 1560–1570-я гг. Дадзенае даследаванне, прысвечанае жыццю Мікалая Служкі, завяршае серыю артыкулаў, у якіх акрэслены і прааналізаваны акалічнасці ўзвышэння ў XVI ст. знакамітага роду Служкаў (Слушкаў). У раней апублікаваных працах пададзены звесткі пра дзейнасць выбітных прадстаўнікоў менскай шляхты XVI ст., якія паходзілі з гэтага роду – старасты цырынскага і каралеўскага ротмістра Рыгора Амелянавіча [1], яго сына – гараднічага кіеўскага і старасты

любецкага Івана [2] і ўнука – старасціча крычаўскага, спачатку падсудка земскага менскага, а ў канцы жыцця ваяводы вендэнскага Крыштафа Служкаў (Слушкаў) [3].

Пра Мікалая Іванавіча Служку захавалася мала сведчанняў у крыніцах. Вельмі прыблізна можна меркаваць, што Мікалай нарадзіўся да 1540 г. і памёр, пражыўшы не больш за пяцьдзясят гадоў. Як адзначалася ў прывілеі Стэфана Баторыя ад 1577 г., якім яму надавалася Крычаўскае староства, *«ён з дзяцінства знаходзіўся на каралеўскай службе»* [4, арк. 104]. Мікалай Служка, як кліент Радзівілаў, выступаў на вайну ў складзе іх прыватных харугваў. За выдатную службу ён неаднаразова атрымліваў ад іх зямельныя і грашовыя наданні. Пасля дасягнення сталасці на службу да Радзівілаў паступілі таксама яго дзеці.

Першыя згадкі пра Мікалая Служку як землеўладальніка датуюцца другой паловай 1560-х гг. У пачатку студзеня 1567 г. Мікалай Служка разам з ваяводам месціслаўскім Юрыем Осцікам і іх жонкамі (адпаведна Гальшкай і Беатай Янаўнамі Кміцянкамі) апынуўся пад падазрэннем у неналежным унясенні падаткаў у дзяржаўны скарб з маёнткаў, якія засталіся пасля нябожчыка гаспадарскага маршалка, дзяржаўцы вількамірскага Яна Войцехавіча Кміты. Удава брата жонак Мікалая Служкі і Юрыя Осціка пані Станіславава Янавіча Кміціная Ганна Янаўна Камасеўская сцвярджала, што яна не павінна плаціць падаткі з маёнткаў свёкра, бо ўсе землі Яна Кміты трапілі ў валоданне яго дачок – жонак Служкі і Осціка [5, арк. 136 адв.–137 адв.].

У наступным 1568 г. Мікалай Служка быў уцягнуты ў працяглы працэс супраць маршалка гаспадарскага князя Лукаша Баляслававіча Свірскага і яго жонкі Марыны Мікалаеўны [6, арк. 151 адв.–155]. 1 студзеня гэтага года адбыўся суд па скарге Лукаша Свірскага на крымінальныя дзеянні Служкаў – Мікалая і яго жонкі Гальшкі Янаўны Кміты. Справа тычылася падданных, якія ўцяклі з маёнткаў Лукаша Свірскага Панямонне і Мікалаеўскі (Мікалаеўшчына). Для затрымання ўцекачоў гаспадарскаму маршалку нават прыдалі новагародскага вознага. Аднак гэта не паўплывала на пазіцыю Мікалая Служкі. Ён не даў вознаму перадаць арыштаваных іх папярэдняму ўладальніку.

Справа не была скончана і нанава разгарэлася ў канцы 1570-х гг. У 1578 г. ёй займаўся ваявода берасцейскі і стараста судовы менскі Гаўрыла Гарнастай. Але яго рашэнне не задаволіла Лукаша Свірскага. У выніку справа аб *«няправым прысудзе»* ў красавіку 1579 г. трапіла на разгляд гаспадарскага суда караля польскага і вялікага князя літоўскага Стэфана Баторыя [7, р. 223].

Нязгоды паміж князем Свірскім і Мікалаем Служкам пачаліся вельмі даўно і тычыліся зямель маёнткаў Мікалаеўскага і Панямонскага ў Менскім і Новагародскім ваяводствах, якія з'яўляліся ўласнасцю Лу-

каша Свірскага. Некаторая частка гэтых сёлаў знаходзілася таксама ў валоданні Мікалая Служкі. Падстараста судовы менскі Ян Война Эпімах-Шыпіла на падставе дэкрэта Менскага гродскага суда ўвязаў Мікалая Служку ў валоданне тымі часткамі гэтых маёнткаў, якія раней трымаў Лукаш Свірскі. Кароль адмяніў прысуд і загадаў вярнуць землі Лукашу Свірскаму, які на гэты час *«знаходзіўся на гаспадарскай паслуге»*, і яго хвораму сыну Міхалу Свірскаму. На думку каралеўскіх юрыстаў, гэта справа не павінна была разглядацца ў Менскім гродскім судзе, *«бо падлягала толькі земскаму праву»*. Апрача гэтага, юрысдыкцыя Менскага гродскага суда не распаўсюджвалася на маёнткі, якія знаходзіліся на тэрыторыі іншых павеатаў і ваяводстваў. Менскія ўраднікі не мелі права выдаваць дэкрэт па справе аб маёнтках Свірскага, якія знаходзіліся *«за ракой Нёманам»*, у межах Новагарадскага ваяводства [7, р. 223].

Апрача спадчынных уладанняў, Мікалай Служка атрымліваў і наданні ад вялікіх князёў. 8 мая 1568 г. Жыгімонт II Аўгуст надаў яму землі ў сяле Скрыгалава Мазырскага павеата [8, арк. 444]. Яны надаваліся часова, да вызвалення яго спадчынных маёнткаў у Полацкім ваяводстве, занятых маскоўскімі войскамі. Але маёнтак застаўся ў валоданні Служкаў пасля вызвалення Полацка ад маскоўскіх войскаў. Не выключана, што ён стаў вячымым уладаннем яго нашчадкаў. У красавіку 1593 г. яго сын Мікалай Мікалаевіч Служка ажыццявіў актыкацыю прывілея Жыгімонта II Аўгуста для яго бацькі на часовае трыманне Скрыгалава.

У 1577 г. Мікалай Іванавіч Служка атрымаў прывілей на Крычаўскае староства [4, арк. 104]. Пераход староства ў яго трыманне пачаўся крыху раней, аднак, аказаўся даволі складаным. Папярэдні крычаўскі дзяржаўца Канстанцін Андрэевіч Шалуха, які прыходзіўся Мікалаю стрыечным братам (па маці), перад смерцю дабіўся атрымання каралеўскага прывілея на пераход староства ў пажыццёвае трыманне сваёй жонкі Раіны Алёхнаўны Мялешкаўны. Яна, нягледзячы на патрабаванні караля, не згаджалася добраахвотна вызваліць староства. Інтэрэсы абароны ўсходніх межаў ВКЛ патрабавалі пастаяннага знаходжання ў гэтым месцы выдатнага ваяра, які пры неабходнасці мог даць адпор нападу праціўніка. Яшчэ 1 жніўня 1575 г. кароль даслаў Раіне Алёхнаўне патрабаванне аб перадачы староства Служку [4, арк. 39]. У выніку давялося накіраваць каралеўскага рэвізора Міхала Тышкевіча, які і ўвёў Мікалая Служку ў трыманне староствам.

16 чэрвеня 1579 г. Мікалай Служка і яго жонка Галышка Кміцянка адмовіліся ад паловы пляца ў Вільні – на прадмесці на Вялікай вуліцы ля моста, каля дому Скіндзераў [4, арк. 189]. Зямля ў сталічным горадзе перадавалася швагру Марціну Камароўскаму і яго жонцы Беаце Янаўне Кміцянеццы, сястры Галышкі Служчынай (у першым шлюбе ваяводзінай мсціслаўскай Юр’евай Осцікавай). Пляц трапіў у рукі жонкі Мікалая Служкі

пасля смерці яе брата Станіслава Янавіча Кміты. Гэтае паведамленне з'яўляецца апошнім, дзе адначасова згадваюцца муж і жонка Служкі.

Мікалай Іванавіч Служка да 1565 г. узяў шлюб з Гальшкай (Альжбейтай), дачкой вядомага палітычнага дзеяча часоў Жыгімонта II Аўгуста Яна Войцехавіча Кміты (Кунцэвіча Саковіча), які з 1553 г. і да моманту сваёй смерці ў 1564 г. знаходзіўся на пасадзе гаспадарскага маршалка і трымаў Вількамірскую і Анікштынскую дзяржавы [9, с. 493].

У сям'і старасты крычаўскага нарадзілася некалькі сыноў і дачка Ганна. На сённяшні дзень вядома аб нараджэнні сыноў: Мікалая, Крыштафа і Аляксандра, кашталяна менскага і старасты рэчыцкага, а ў канцы жыцця ваяводы новагародскага, а потым і троцкага [10, арк. 355]. Верагодна, у гэтай сям'і было значна больш дзяцей, аднак згадак пра іх не выяўлена. На гэта ўскосна паказвае вялікая розніца ў гадах, якая назіраецца паміж старэйшымі сынамі Мікалаем і Крыштафам, з аднаго боку, і малодшым Аляксандрам. Мікалай і Крыштаф Служкі нарадзіліся каля 1560 г. і дасягнулі сталасці да 1580 г. – года нараджэння Аляксандра. Звычайна дзеці нараджаюцца ў першыя дзесяцігоддзі шлюбам і не выключана, што некаторыя дзеці Мікалая і Гальшкі Кміцянікі Служкаў памерлі ў маленстве.

Крыштаф Мікалаевіч Служка ў 1580 г. пакінуў радзіму і выехаў за мяжу на службу *«на двары найяснейшага цэсара хрысціянскага»* і вярнуўся дамоў толькі ў пачатку 1590-х гг. [11, с. 429].

Згадак пра Мікалая Мікалаевіча, як і пра яго бацьку, захавалася вельмі мала. Улічваючы адсутнасць Крыштафа і малыя гады Аляксандра, усімі справамі гаспадаркі кіраваў іх старэйшы брат Мікалай.

Мікалай Мікалаевіч Служка меў гарачы характар і часта крыўдзіў сваіх суседзяў. Верагодна, былі прычыны ў Міхала Аўрамавіча Пашкоўскага, каб звярнуцца да Мікалая Служкі *«словы неучастивыми, зовучы его милость лупежкою маестности своею»* [11, с. 427]. Міхала Пашкоўскага прысудзілі да некалькіх дзён зняволення, але той ісці ў зняволенне адмовіўся. Менскім судовым ураднікам давалося прымяніць сілу і прымусова адвесці Пашкоўскага ў турму да 16 чэрвеня 1589 г. На нашу думку, шукаць прычыны такіх адносін паміж суседзямі неабходна ў далёкай мінуўшчыне. Яшчэ ў пачатку 1560-х гг. бацька Міхала Аўрам Тарасавіч Пашкоўскі накіраваў праз каралеўскага двараніна Марціна Шэмета *«ўпамінальны ліст»* Мікалаю Іванавічу Служку, у якім згадаў *«аб блізкасці [паводле сваяцтва з былымі ўладальнікамі] сваёй да ўрочышчаў маёнтка Пашкоўскага Багданаўшчына, Осцікаўшчына, Несцяроўшчына, Яцкаўшчына і Хадаркоўшчына»*, якімі Служка карыстаўся незаконна, а таксама аб гвалце і рабунках [12, арк. 400 адв.]. Зразумела, што Служка не адмовіўся ад валодання землямі, на якія прэтэндавалі Пашкоўскія, і адносіны паміж суседзямі засталіся кепскімі.

13 лютага 1590 г. людзі Мікалая Служкі на «дабравольнай» (даступнай для карыстання ўсімі) дарозе напалі на слуг князя Фёдара Друцкага-Горскага. Княжацкія падданыя на некалькіх падводах ехалі ў Лошыцкі маёнтак з сяла Сініла. Калі яны праязджалі праз урочышча Карбінец у валоданнях Мікалая Служкі, сам Служка са сваімі людзьмі напаў на іх, «*кони з возами у них побрал [...], до имени и двора своего Хатовского¹, у повете Менском лежачого, отпровадил*» [11, с. 369–370].

25 студзеня 1590 г., пасля смерці бабкі Багданы Андрэеўны Лазчанкі Іванавай Служчынай, Мікалай Служка склаў інвентар усіх яе маёнткаў [13, с. 355–364]. Верагодна, адчуваючы пагаршэнне стану свайго здароўя, Мікалай Мікалаевіч Служка адзначыў, што інвентар складзены пры наступных абставінах: «*въ небытности братъи своее молодшое, яко властную отчизну свою, на ихъ милость правомъ прирожденнымъ принадлежачую*» [13, с. 355]. Старэйшы брат не толькі ўлічыў землі і падданных у Міханавічах, Гатаве, Мачулішчах, Ботчычах, Матарове, Заазер’і, Дукорцы і іншых сёлах, але і старання ўнёс у рэстр колькасць грошай, якія засталіся пасля смерці бабкі, пазначыў, якія вокны ў дамах шклянныя, нават рупліва падлічыў колькасць срэбраных лыжак.

Мікалай Мікалаевіч да 25 снежня 1591 г. склаў таксама інвентар той часткі сяла Цяпіна, якое размяшчалася ў Полацкім ваяводстве, і паводле падзелу паміж братамі Служкамі – Рыгорам і Іванам (нашчадкі якога паступова сталі звацца Служкамі-Цяпінскімі) – знаходзілася ў валоданні нашчадкаў Рыгора Амелянавіча Служкі [13, с. 411–413]. Старасцічу крычаўскаму тэрмінова спатрэбіліся грошы, і ён перадаў на 3 гады ў заставу Юрыю Наркевічу сваю частку Цяпіна. Зямля перадавалася з усім, што знаходзілася ў маёнтку: з «*быдлам рагатым і нерагатым*», а таксама пчоламі. У панскім двары меліся 2 рыжыя каровы, 2 падцёлкі і 16 вуляў пчол. Разам у заставу Наркевічу перадаваліся 4 баярскія сям’і і 14 сялянскіх дымоў [13, с. 411].

Апошнія згадкі пра старасціча крычаўскага Мікалая Служку адносяцца да сярэдзіны 1590-х гг. У 1596 г. у кнізе Метрыкі ВКЛ актыкуецца прыпаведны ліст Жыгімонта III Вазы ротмістру Мікалаю Служку на 50 коней па-гусарску і на 100 казакоў [14, арк. 10]. Невядома, ці выступіў у паход са сваімі ваярамі Мікалай Мікалаевіч Служка, бо ён памёр да 1597 г.

Канчаткова землі Служкаў былі падзелены да 14 кастрычніка 1597 г., аднак, толькі паміж двума братамі – Крыштафам і Аляксандрам [15, с. 151]. Сыны старасты крычаўскага падзялілі не толькі спадчыну бацькі, але і тыя землі, якія ім засталіся ад бабкі Багданы Лазчанкі. У валоданне братоў трапілі землі ў сяле Скрыгалава Мазырскага павета,

¹ Маецца на ўвазе маёнтак Гатава Менскага павета.

у Мухаедавічах Кіеўскага ваяводства, у Гатаве, Міханавічах, Заазер'і, Ботчыцах, Арэшкавічах і Сверхані Менскага ваяводства.

Дачка старасты крычаўскага Ганна Мікалаеўна Служчанка ўзяла шлюб з Янохам Мацеевічам Кавячынскім, які з 31 жніўня 1593 г. [16, арк. 260] і да сваёй смерці ў першай палове 1630 г. знаходзіўся на пасадзе падкаморыя Менскага ваяводства [17, арк. 440]. Храналагічна апошняя выяўленая згадка пра Ганну Служчанку датуецца студзенем 1590 г. [18, арк. 65]. У гэтым шлюбе нарадзіліся сыны Крыштаф, у будучым падкаморы менскі, Аляксандр, падкаморы Вількамірскага павета, і дачка Барбара Канстанцыя, якая ўзяла шлюб з войтам менскім князем Самуэлем Друцкім-Горскім.

Не выключана, што сястрой Мікалая Мікалаевіча Служкі была Аляксандра Служчанка, якая ўзяла шлюб з Мікалаем Станкевічам, народжаным у першым шлюбе старасты судовага менскага Андрэя Мікалаевіча Станкевіча з суддзянкай гродскай менскай Даротай Будзькаўнай. Мікалай Станкевіч памёр да 1 кастрычніка 1615 г., а яго ўдава засталася ў вялікай нястачы [19, арк. 317]. Ёй даводзілася шмат пазычаць на пражыццё, а вяртаць пазыкі не было магчымасці. 1 жніўня 1616 г. князь Самуэль Друцкі-Горскі ўнёс у актавыя кнігі Менскага гродскага суда дазвол на атрыманне Аляксандрай Служчанкай дзвюх пазык агульнай колькасцю ў 1387 коп літоўскіх грошаў [19, арк. 206]. Гэтыя грошы не паспеў пры жыцці вярнуць зяць Мікалая Станкевіча Андрэй Мацвеевіч Пратасовіч, і Аляксандра Служчанка атрымала права ў судовым парадку дабівацца іх вяртання.

Верагодна, стараста крычаўскі Мікалай Іванавіч Служка моцна захварэў каля 1580 г. і ў далейшым не браў удзелу ў кіраванні сваёй маёмасцю. Знаходзячыся «з маладых гадоў» у войску, ён мог атрымаць нямаля раненняў, якія і прывялі да цяжкай хваробы. Аб гэтым ускосна сведчаць звесткі пра гады жыцця яго сястры Рэгіны. Застаўшыся ўдавой пасля смерці мужа – каралеўскага маршалка Марціна Палецкага – гараднічанка кіеўскай Рэгіна Іванаўна Служчанка яшчэ 14 сакавіка 1600 г. вяла судовую справу супраць «канцэлярыйскага слугі» Адама Пашкевіча, які атрымаў «няпраўным чынам» каралеўскі прывілей на сяло Дайліды Эйшышкаўскага староства Лідскага павета [20, арк. 53]. Некалі гэтым староствам карыстаўся яе муж, а пасля яго смерці яно, паводле каралеўскага дазволу, трапіла ў яе пажыццёвае карыстанне.

Пачынаючы з 1580 г., усімі справамі ў маёнтках Мікалая Служкі кіравала яго жонка Гальшка Янаўна Кміціянка. Да 1582 г. яна праводзіла абмен сваіх зямель у Сверханскім маёнтку з найвышэйшым маршалкам ВКЛ князем Мікалаем Крыштафам Радзівілам Сіроткам [21, с. 59–61]. У самім Сверхані Мікалаю Служку і яго жонцы належала толькі чацвёртая частка ўсёй зямлі з дваром Зацерава, астатняя частка зна-

ходзілася ў валоданні Сіроткі, якому, відаць, хацелася атрымаць у сваё распараджэнне ўсё мястэчка. У той частцы Сверханскага маёнтка, якая знаходзілася за ракой Нёманам, некалькі сёл таксама былі ў валоданні Радзівіла. Ганна Янаўна пагадзілася на замену сваёй часткі Сверханя на радзівілаўскія сёлы за Нёманам: Аталезь, Семенчыцы, Панямонне і Апечкі, з перавозам праз раку каля Жукава Барка і ставам з млыном.

Памёр стараста крычаўскі і алучыцкі Мікалай Іванавіч Служка каля 1583 г. [22, с. 356]. Паміраючы, ён прасіў сваіх сыноў захоўваць кальвінісцкае веравызнанне. Але Аляксандр Служка трапіў каля 1595 г. на вучобу ў Віленскую езуіцкую акадэмію і адышоў ад рэлігіі бацькі [23, с. 134].

Гальшка Янаўна Кміцянка надоўга перажыла сваяго мужа. Яна неаднаразова згадвалася ў судовых матэрыялах 1590-х гг. Гальшка гаспадарыла ў частцы Сверханскага маёнтка, якую, як ужо адзначалася, атрымала ў выніку абмену з Мікалаем Крыштафам Радзівілам Сіроткам у пачатку 80-х гг. У яе склаліся кепскія адносіны з суседзямі. У 1590 г. на ўладанні Кміцянкi каля Сверханя – Сверханскую пушчу і ўрочышча Кавалеўшчына – прад’явілі прэтэнзіі мясцовыя татары. Паводле загаду татарскіх князёў Інсеця Шагунавіча і харужага Алікеча Бегімавіча, падданыя з іх сяла Сверханскага неаднаразова заходзілі ў яе пушчу [11, с. 378–380]. У скарзе ўрадніка Гальшкі Кміцянкi Сямёна Пракаповіча адзначалася, што суседзі незаконна *«немало дерева [...] посекли»*, адно з якіх было з пчоламі [11, с. 379]. У маі 1594 г., незадоўга да смерці, Гальшка Янаўна запісала старэйшым сынам Мікалаю і Крыштафу 400 коп на сваіх маёнтках [24, арк. 2].

Асноўныя маёнткі старасты крычаўскага і алучыцкага Мікалая Іванавіча Служкі былі сканцэнтраваны ў Менскім і Новагародскім ваяводствах (самымі значнымі з іх былі Гатава і Сверхань), таксама ён распараджаўся часткай гістарычнага родавага гнязда – маёнтка Цяпіна Полацкага ваяводства. Верагодна, дастаткова значны пасаг унесла таксама яго жонка Гальшка, якая была дачкой вядомага дзяржаўнага дзеяча Яна Войцехавіча Кміты. Якраз Гальшка, а таксама старэйшы сын Мікалай распараджаліся маёмасцю Мікалая Іванавіча пасля яго заўчаснай смерці. Гаспадаранне Служкаў у іх маёнтках на Меншчыне адзначалася шматлікімі канфліктамі з суседнімі землеўладальнікамі, што было звычайнай справай для тых часоў.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Чарняўскі, Ф. В. Уводзіны ў генеалогію рода Служкаў-Амельянавічаў / Ф. В. Чарняўскі // Герольд Litherland. – № 21. – Горадня – Менск, 2019. – С. 15–23.

2. Чарняўскі, Ф. В. Сямейна-роднасныя сувязі і ўладанні гараднічага кіеўскага Івана Рыгоравіча Служкі / Ф. В. Чарняўскі // *Архіварыус* : зб. навук. паведамл. і арт. – Вып. 17. – Мінск : НГАБ, 2019. – С. 271–284.
3. Чарняўскі, Ф. В. Жыццяпіс і сямейна-роднасныя сувязі падсудка земскага Менскага ваяводства Крыштофа Служкі / Ф. В. Чарняўскі // *Архіварыус* : зб. навук. паведамл. і арт. – Вып. 16. – Мінск : НГАБ, 2018. – С. 294–303.
4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ). – КМФ-18. Воп. 1. Спр. 63. – Метрика короля его милости Стефана привилев, данин и потверженей за подканцлерства Остафья Воловича. 1576–1580 гг. – 283 арк.
5. НГАБ. – КМФ-18. Воп. 1. Спр. 268. – Книги его королевское милости судов справ пана Матыса Савицкого, писара и секретаря его королевское милости. Тые книги переписовал Станислав Кгралевский уласною рукою. 1566–1572 гг. – 425 арк.
6. НГАБ. – КМФ-18. Воп. 1. Спр. 272. – Судовая кніга Стэфана Баторыя (канцлярэйская). 1576–1579 гг. – 255 арк.
7. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 47 (1565–1567). Užrašymų knyga 47 / Parengė E. Deveikytė, G. Lesmaitis. – Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2018. – 218 p.
8. НГАБ. – КМФ-18. Воп. 1. Спр. 77. – Привілеї і надання; кніга пісараў Габрыэля Войны, Яраша Валовіча і Мацвея Войны. 1589–1595 гг. – 654 арк.
9. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. – T. 1: Województwo wileńskie, XIV–XVIII wiek / oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, przy współpr. U. Jemialianczyka, A. Macuka. – Warszawa : DiG, 2004. – 764 s.
10. НГАБ. – КМФ-18. Воп. 1. Спр. 68. – Метрика справ судовых и сознания за короля его милости Стефана sprawy вельможного пана Льва Сапегі, писара Великого Князства Литовского. 1576–1580 гг. – 408 арк.
11. Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией (далей – АВАК). – Т. 36 : Акты Минского гродского суда 1582–1590 гг. – Вильна : Русский почин, 1912. – XXI, 461 с.
12. НГАБ. – КМФ-18. Воп. 1. Спр. 255. – Книги Виленского замкового суда воеводы Николая Радивила и судей высажоных. 1559–1565 гг. – 382 арк.
13. АВАК. – Т. 14 : Инвентари имений XVI-го столетия. – Вильна : Типография А. Г. Сыркина, 1887. – XXIV, 703 с.
14. НГАБ. – КМФ-18. Воп. 1. Спр. 286. – Дэкрэты, баніцыі, сублевацыі, паднясенні, вываланні, глейты. Кніга канцлера Льва Сапегі. 1596–1598 гг. – 209 арк.
15. Nagielski, M. Służka Krzysztof / M. Nagielski // *Polski Słownik Biograficzny*. – Т. 39. – Warszawa ; Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999–2000. – S. 151–152.
16. НГАБ. – КМФ-18. Воп. 1. Спр. 78. – Привілеї і надання; кніга пісара Мацвея Войны. 1589–1595 гг. – 370 арк.

17. НГАБ. – КМФ-18. Воп. 1. Спр. 99. – Привілеі на розныя пасады, староствы, арэнды і наданні ў Вялікім Княстве Літоўскім. 1623–1631 гг. – 621 арк.
18. НГАБ. – Ф. 1926. Воп. 5. Спр. 1. – Рээстр дакументаў актавых кніг Менскага гродскага суда. № 11765–11766. 1582–1596 гг. – 271 арк.
19. НГАБ. – Ф. 1727. Воп. 1. Спр. 2. – Актавая кніга Менскага гродскага суда. 01.1616–10.1620. – 1727 арк.
20. НГАБ. – КМФ-18. Воп. 1. Спр. 288. – Судовыя выракі караля і паноў-рады, (кніга канцлярэйская). 1600–1607 гг. – 664 арк.
21. Брэгер, Г. М. Невялікі фрагмент Нясвіжскага архіва Радзівілаў у фондах НМГІКБ / Г. М. Брэгер, Л. А. Лінская // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Вып. 4. – Мінск : БелНДІДАС, 2003. – С. 54–73.
22. Вяроўкін-Шэлюта, У. Слушкі / У. Вяроўкін-Шэлюта // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. – Т. 6. Кн. 1: Пузыны – Усяя. – Мінск : БелЭн, 2001. – С. 355–356.
23. Nagielski, M. Słuszka Aleksander / M. Nagielski // Polski słownik biograficzny. – T. 39: Słomkiewicz Stefan – Soczek Zygmunt. – Warszawa ; Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999–2000. – S. 134–137.
24. НГАБ. – Ф. 1926. Воп. 5. Спр. 4. – Рээстр дакументаў актавых кніг Менскага гродскага суда. № 11770, 11788, 11791, 11792. 1595–1706 гг. – 286 арк.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 12.02.2020

Рэцэнзій і водгукі

Хмяльніцкая, Л. У. Лёс інсургента: дакументальная аповесць аб Аляксандру Рыпінскім і ягоным часе. – Мінск : Лімарыус, 2019. – 287 с., [6] л. іл. – (Бібліятэка «Наша XIX стагоддзе»).

Кніга Людмилы Хмельницькой «Лёс інсургента» («Судьба инсургента») посвящена уроженцу Беларуси, участнику восстания 1830–1831 гг., поэту, фольклористу и книгоиздателю Александру Рыпинскому. Исследование базируется на солидной источниковой базе. Автор переосмыслила, а также ввела в научный оборот большое количество документов из фондов Национального исторического архива Беларуси (Минск), Белорусского государственного

архива-музея литературы и искусства (Минск), Государственного архива Витебской области (Витебск), Государственного архива Российской Федерации (Москва), Российского государственного исторического архива (Санкт-Петербург), Польской библиотеки в Париже и Ягеллонской библиотеки в Кракове. Кропотливая работа автора позволила прояснить малоизвестные страницы жизни Рыпинского, установить целый ряд ключевых фактов его биографии.

Л. Хмельницкая максимально подробно реконструирует биографию своего героя, приглашает читателя пройти все этапы его жизненной дороги. Примем это приглашение и отправимся в путь.

Александр Рыпинский принадлежал к шляхетскому роду герба «Радван», упоминание о котором встречается в архивных документах с XVI в. Наиболее древним его предком был Феофан Богдан Рыпинский (умер в 1588 г.), православный полоцкий архиепископ, владыка витебский и мстиславльский (с. 11). На протяжении столетий представители рода Рыпинских активно участвовали в системе местного управления:

занимали должности мечника, чашника, земского писаря Полоцкого воеводства, являлись членами шляхетских сеймиков, активно участвовали в политической борьбе. Так, в 1730-е гг. Рыпинские поддержали Станислава Лещинского в противостоянии с Августом II, в 1760-е гг. – выступили на стороне Чарторийских в борьбе против Радзивиллов (с. 12–17).

В XVIII в. Рыпинским принадлежали имения в северной части Полоцкого воеводства Муроги и Нещердо, воспетые Яном Барщевским в произведении «Шляхтич Завальня». Барщевский провел в Мурогах детство и юность и рассказал всему свету о первородной красоте местной природы (с. 14).

Мать Александра Рыпинского Эльжбета происходила из старинного шляхетского рода Зброжек герба «Кроя». Казимир Зброжка в XVII в. занимал должность подчашего Подольского воеводства, являлся доверенным лицом князей Чарторийских. Он приобрел в собственность ряд земельных владений, в том числе имение Куковячино, которое считается местом рождения Александра.

Л. Хмельницкая выяснила, что вопрос о месте рождения третьего сына Феликса и Эльжбеты Рыпинских не решен окончательно. С равной долей вероятности на это почетное место могут претендовать Белосец и Стайки, отнотившиеся к парамии Островенского костела, а также город Витебск (сам Александр писал об этом в предисловии к одной из своих книг) (с. 19–20).

В исследовании решен вопрос о дате рождения (10 сентября 1809 г.) и крещения (15 сентября 1809 г.) Рыпинского (с. 19). Отметим, что эти важные даты не были широко известны и до сих пор отсутствуют в энциклопедической и справочной литературе.

В имениях деда Куковячино и Стайки Александр провел детство, любил песни жней и косцов, музыку и танцы местных крестьян и любовь эту пронес через всю жизнь. Образование Рыпинский получил в базилианской гимназии, куда поступил в год ее открытия (1822 г.). Гимназия располагалась в здании бывшего иезуитского монастыря в центре Витебска. Обучение длилось 6 лет. Проживал Александр в конвикте (общежитии), что говорит о состоятельности его семьи, так как проживание стоило около 300–400 рублей в год (с. 26–28). О высоком уровне преподавания в базилианской гимназии говорят следующие факты:

- в июне 1823 г. учебное заведение от Виленского университета инспектировал Ян Ходзько (сопровождал его Томаш Зан, оставивший самые теплые воспоминания в душах учеников), который остался удовлетворен уровнем преподавания (с. 30–33);
- в 1826 г. гимназию инспектировал ординарный профессор Петербургского университета Осип Сенковский; несмотря на то что уровень русского языка в образовательном процессе он посчитал

недостаточным, инспектор отметил прекрасное состояние здания гимназии и рекомендовал открыть в нем лицей (с. 39);

- в начале 1830-х гг. библиотека витебских базилиан насчитывала 8000 книг, в то время как в губернской гимназии было только 1500 томов (с. 41).

В 1832 г. базилианская гимназия в Витебске была закрыта. Рыпинский закончил ее с «похвальным кондуитом» в 1828 г. В декабре того же года он поступил в Ревельский пехотный полк, а в январе 1829 г. был зачислен в юнкерскую школу в Динабурге (современный Даугавпилс) (с. 44).

В то же время в Динабургской крепости в заключении содержался Вильгельм Кюхельбекер, общение с которым оказало большое влияние на формирование литературного вкуса Рыпинского. Кюхельбекер поддерживал его интерес к белорусскому языку, считая, что местное наречие не является диалектом русского. Именно из Динабурга тянется ниточка любви молодого подхорунжего к творчеству ирландского поэта-романтика Томаса Мура, глубокий интерес к творчеству Джорджа Байрона. Все это еще сыграет важную роль в его судьбе (с. 50–63).

29 марта (10 апреля) 1831 г. учеников юнкерской школы отправили из Динабурга на соединение с армией Ивана Дибича для подавления восстания 1830–1831 гг., но уже 11 апреля 16 подхорунжих, включая Рыпинского и его кузена Александра Зброжка, бежали в лагерь восставших в Лужках. Смелый план захватить Динабургскую крепость не удался, но зато восставшие вошли в Дисну, откуда были вынуждены отступить и воссоединиться с войсками Антония Гелгуда, Деидерия Хлоповского и Генрика Дембинского. 19 июня 1831 г. 7-й линейный пехотный полк корпуса А. Гелгуда, куда был зачислен Рыпинский, был разбит царскими войсками. Повстанцы перешли прусскую границу и сложили оружие (с. 67–75).

Согласно решению Минской губернской следственной комиссии Александр Рыпинский был признан преступником второго разряда, что означало конфискацию имущества и каторжные работы. Этим решением дорога на родину была закрыта.

Мучительное ожидание своей участи в Пруссии, в прямом смысле слова в чистом поле в условиях жесткого карантина (в среде повстанцев вспыхнула холера), разрешилось в пользу повстанцев. Под давлением общественности им разрешено было выехать во Францию. 26 мая 1832 г. Рыпинский прибыл в Авиньон.

После пережитых испытаний судьба, казалось, улыбнулась эмигрантам: они получили право жить в папском дворце в сердце города, материальную помощь от французского правительства, что позволяло удовлетворять насущные жизненные потребности. Рыпинский активно

включился в общественную жизнь, вошел в состав Рады польской колонии, начал писать мемуары о восстании (с. 82). На одной из тетрадей с воспоминаниями о динабургских подхорунжих стоит его подпись (на польском языке), которая определяет самоидентификацию автора: «Авиньон. 1 сентября 1832 г., Александр Рыпинский, белорус» (с. 86).

Польская колония в Авиньоне просуществовала недолго. Озабоченное скоплением военных, внутренними ссорами внутри колонии (между демократическим и консервативным лагерями, «короняжами» и литвинами) французское правительство решило ее расформировать. В мае 1833 г. эмигранты должны были отправиться в города и деревни на западе Франции. Рыпинский нарушил это распоряжение и отправился в Париж, что лишило его государственной поддержки (с. 88).

Александр поселился в дешевом районе Парижа Монмартре, где открыл мастерскую рисунков для мануфактур по производству тканей, в которой работал чертежником и рисовальщиком. Из 249 эмигрантов в Париже, которые были известны издателю «Календаря польского паломничества» (*Kalendarza pielgrzymstwa polskiego*) 1839 г., только 29 человек имели свои мастерские, занимались ремесленной или творческой деятельностью (с. 92). Рыпинский был в их числе.

В 1839 г. он вошел в состав Объединения польской эмиграции (*Zjednoczenie Emigracji Polskiej*) Иоахима Лелевеля и Историко-культурного общества в Париже, созданного под эгидой князя Адама Чарторыйского. На заседании последнего 21 ноября 1839 г. Рыпинский выступил с двухчасовым докладом «Беларусь. Несколько слов о поэзии простого народа этой нашей польской провинции, его музыке, песнях, танцах, etc.», где привел восстановленные по памяти примеры фольклора белорусов Подвинья. Многочисленные положительные отзывы на это выступление заставили Рыпинского продолжить работу, в результате чего появился его самый известный труд «Беларусь». Именно тогда он придумал букву для обозначения белорусского звука «Ў», чтобы передать тексты латинскими буквами (с. 92–96).

25 сентября 1841 г. в Париже было положено начало созданию «Круга Божьего Дела» (*Koło Sprawy Bożej*), сложившегося вокруг философа-мистика Андрея Товянского. Видное место в нем занимали поэты Адам Мицкевич и Юлиуш Словацкий. Рыпинский также стал одним из последователей Товянского, но в 1844 г., разочаровавшись в учителе, покинул общество, а в 1846 г. переехал из Франции в Англию (с. 102–114).

Какими причинами был вызван переезд? С одной стороны, Англия была промышленным лидером того времени, что увеличивало шансы на выгодное трудоустройство и более высокий уровень дохода. С другой стороны, существовал целый ряд обстоятельств, препятствовавших переезду с континента на остров. Во-первых, незнание английского

языка. Выучить язык без денег, а значит и помощи преподавателя, представлялось делом непростым. Во-вторых, в Англии были не только высокие зарплаты, но и высокие цены, что уменьшало шансы эмигрантов продержаться до получения стабильного заработка. Наконец, и тогда, и сейчас, в Англии существует целый ряд особенностей – от левостороннего движения до специфики законодательства, – столкновение с которыми затрудняет жизнь новичкам. В частности, участник восстания 1830–1831 гг., организатор «Содружества польского народа» Шимон Конарский в 1835 г. отправился в Лондон. Он бежал от нищенских заработков на континенте и пытался зарабатывать на жизнь, ремонтируя часы. На острове Конарский выдержал не более двух месяцев. По его собственному признанию, ужасающая дороговизна, сырой климат, *«совершенная разница английского часового мастерства со швейцарским»*, наконец, незнание английского языка, сделали его жизнь в Лондоне невыносимой [3, л. 59 об.].

Свой переезд в Англию Рыпинский объяснял *«непреодолимым желанием выучить английский язык»* (с. 115). Это желание возникло после того, как он познакомился с переводом А. Мицкевича «Гяура» Дж. Байрона. Перед нами то ли романтик до мозга костей, то ли человек, которому так важно было мнение окружающих, что он готов был уподоблять каждый свой шаг в красивую историю.

В Англии Рыпинский не получал финансовой поддержки от государства. Материальная помощь выплачивалась только тем участникам восстания, которые прибыли на остров до 1835 г. Первые годы он жил на сбережения, учил английский язык и находился в поиске работы. Его усилия увенчались успехом – он получил работу в частной школе, где преподавал французский язык и рисование. 3 мая 1849 г. на очередном заседании Литературного общества друзей Польши сообщалось, что из 400 польских эмигрантов в Англии 328 получали финансовую помощь. Только 9 человек, в том числе *«мистер Рыпинский из Тоттенхэма»*, обеспечивали себя самостоятельно (с. 115–117).

В 1852 г. Рыпинский приобрел дом с садом в предместье Лондона Тоттенхэм, по адресу Гроув-плэйс (Grove Place) № 5. В этом доме совместно с бывшим новгородским адвокатом Игнатием Яцковским он открыл типографию. Практически всю работу компаньоны выполняли сами: редактировали тексты, подбирали шрифты, иллюстрировали, печатали, брошюровали, распространяли издания. Только за первый год существования ими было издано десять книг (с. 119–120).

Деловым качествам А. Рыпинского можно только позавидовать. Кроме работы в школе и типографии, он оказался у истоков зарождения европейской фотографии. Быстро увлекся новым делом и открыл в

своем доме фотоателье. Среди его работ известны два автопортрета (оба сделаны около 1853 г.).

Трудно точно сказать, когда именно было открыто фотоателье. Во всяком случае, во время посещения Гроув-плэйс в 1852 г. Юзеф Зелинский видел табличку «Алекс. Рыпинский. Эсквайр. Выполняет портреты по своему собственному новому методу на стекле, бумаге, др.» (с. 130). Зелинский также оставил для нас зарисовку из жизни приятеля: *«Угощал он нас, радостный и гостеприимный, отличным чаем. Показал типографию. Живет тут, как в деревне. Имеет в услужении старого польского солдата, который ему капусту, борщ и зразы готовит. Живет для экономии с двумя-тремя другими поляками и ждет момента, когда судьба позовет нас в освобожденный край и вознаградит работу и бедность трудной профессии»* (с. 129–130).

Отметим, что слова о бедности выглядят преувеличением. Рыпинский действительно тяжело и упорно трудился. Но это именно он купил дом, содержал слугу, имел арендаторов, основал типографию. Много ли мы знаем аналогичных примеров среди бежавших за границу участников восстания? В 1853 г. типография не только продолжила свою работу, в ней также вышли две части сборника самого Рыпинского «Poezije. Związ». В сборник вошли произведения, написанные в изгнании (с. 130).

Потрясают пронзительные посвящения сборников. Первая часть посвящена *«Родному моему городу Витебску с надеждой, что я сам еще укреплю там опять наших польских орлов. С приятным предчувствием я записываю это из никогда не осмотренного Лондона»* (с. 131). Вы верите, что Рыпинский не видел Лондона? Я – нет. На мой взгляд, этим посвящением автор подчеркнул скромное место Лондона в своей жизни по сравнению с Витебском. Мне это напомнило жалобы другого эмигранта Михала Ходзько на жизнь в Париже, где *«ужасное скопление людей и пыль невыносима, даже деревья чернеют прежде времени, так что если хочешь узнать, какое время года, то надобно идти по крайней мере столько, сколько от Кривичей до Ковалей»* [1, л. 8]. Иными словами – невыносима жизнь в Париже после Кривичей и Ковалей.

Вторую часть сборника «Poezije. Związ» Рыпинский посвятил реке своего детства: *«Двина! Отчизны моей река! Сестра посеребренной Вислы! Соседка голубого Немана! Девушка, вскормленная в одной колыбели с Днепром! Это я, сын твой, окрещенный твоей водой, с пеленок до юношества испеченный твоим святым дыханием; твоему наученный языку; а вином завистливой судьбы заброшенный далеко от тебя! Из края чуждого тебе мира илю тебе привет и на память эту работу! Прими ее, МАТЬ!»* (с. 131). Проникновенное обращение к реке, как к родной матери, и сегодня трогает души читателей.

С началом Крымской войны поэт откликнулся на призыв английских военных вступить в ряды Дивизии султанских казаков. Последняя должна была воевать на стороне Турции против России. Правда, к военным действиям дивизия так и не приступила. Зато сам Рыпинский был приглашен к сотрудничеству в Топографическое бюро военного министерства в Лондоне. Он осуществил перевод с русского языка плана Крыма *«со всеми деталями»* и описание Динабургской крепости. Парижский конгресс 1856 г. подвел итог «крымской истории». 24 апреля 1856 г. Рыпинский обратился с просьбой о предоставлении ему английского подданства. 7 мая 1856 г. он получил искомый паспорт (с. 142–149).

Казалось бы, уроженец Витебщины окончательно осел на берегах Туманного Альбиона. Но это не так. 26 июля 1857 г. он подал барону Николаю Николаи, советнику российского посольства в Лондоне, прошение о возвращении на Родину. С этого момента начинается детективная история, в которой замешаны фиктивный или реальный брак Рыпинского, а также его связи с британской разведкой. Кто хочет знать подробности, может обратиться к исследованиям Л. Хмельницкой и Александра Федуты [8]. Ясно одно, ради великой цели – возвращения домой – Рыпинский использовал все средства и всем врал: российский муж правительству, английской разведке, своей реальной или мнимой жене... Это тот случай, когда сила желания такова, что, преодолевая границы реальные и ментальные, оно достигает цели.

Первоначально его прошение было отклонено руководителем III Отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии князем Василием Долгоруковым. Рыпинский был не просто участником восстания, он нарушил присягу и сражался против российских войск с оружием в руках. Однако в результате целого ряда дополнительных ходатайств, а главное – вмешательства Министерства иностранных дел Великобритании, 15(27) мая 1858 г. разрешение все-таки было получено. Рыпинский продал типографию Зенону Светославскому, который стал печатать в ней русскую революционную газету «Колокол» Александра Герцена и Николая Огарева, и в августе 1859 г. после 28 лет изгнания вернулся на родину (с. 154–156).

Л. Хмельницкая подчеркивает, что Александр Рыпинский стал единственным из принявших участие в восстании 1830–1831 гг. подхорунжих Динабургской школы, кто получил прошение. На самом деле на родину также вернулся Людвик Обухович [5]. Обратим внимание на еще одну неточность в работе «Лёс инсургента»: автор обращает внимание, что до приобретения дома в Англии на Гроув-плэйс Рыпинский снимал квартиру совместно со Станиславом Рутковским, членом Польского демократического общества. Ранее дружил с Евстафием

Янушкевичем, еще одним горячим сторонником демократических идей (с. 128–129). На наш взгляд, называть Е. Янушкевича *«горячим сторонником демократических идей»* – довольно смелое решение. Взгляды Евстафия существенно эволюционировали в течение жизни, причем не в демократическом направлении [4].

О пребывании Александра Рыпинского в Витебской губернии до 1872 г. информация в историографии практически отсутствовала. Л. Хмельницкая выяснила, к кому он вернулся, где жил, чем занимался, установила круг общения своего героя. Так оказалось, что старшие братья Рыпинского Ян и Константин умерли раньше его возвращения на родину. Александр поселился у младшего брата Виктора в имении Куковячино. Виктор воспитывал детей Константина: Аполлинарию, Александра, Константина, Виктора и Владимира. Племянники рано начали самостоятельно зарабатывать на жизнь, но занимали мелкие должности и получали мизерное жалованье. Вместе с семьей Виктора жили также родные братья его матери подполковник Иван и поручик Фортунат Зброжки. Сам Виктор был женат на Стефании Гроховской и имел семерых детей: сыновей Феликса, Иосифа, Ивана, Ольгерда и дочерей Эрнестину, Матильду и Марию. Еще один сын Стефан, родившийся в феврале 1853 г., умер в младенчестве.

Материальное положение большой семьи было сложным. Виктор Феликсович Рыпинский служил в российской армии. Ко времени возвращения брата он вышел в отставку в невысоком чине штабс-капитана артиллерии. В 1843 г. получил по дарственной записи небольшое имение Бутримово от Фортуната Зброжка. В том же году Виктор купил имение Куковячино (на тот момент в нем числилось 8 душ дворовых людей и 60 крестьян мужского пола) у Ивана Зброжка. Имение было обременено обязательствами, так что новый хозяин был вынужден продавать его части для погашения самых неотложных долгов. До сентября 1865 г. площадь Куковячино сократилась почти наполовину. В собственности осталось 280 десятин пригодной для землепользования земли и 75,5 непригодной. Кроме того, в период между 1860 и 1865 гг. Виктор стал вдовцом. На его руках оставалось семеро детей, старшему из которых, Феликсу, было 16 лет, а младшей Марии – 6. Несмотря на все трудности, в семье младшего брата Александр Рыпинский нашел теплую душевную атмосферу, о которой мечтал на чужбине (с. 157–165).

На родине Рыпинский довольно быстро влился в витебский кружок литераторов, центром которого был Артем Верига-Даревский. Общение с близкими по духу людьми активизировало деятельность Рыпинского. Находясь во Франции и Англии, он мог наблюдать, как бурно расцвела литературная жизнь Витебщины в 1840-е гг. Помещики Казимир Буйницкий, Адам Плятер, Михаил Борх, Игнатий Храповицкий,

бывшие однокашники Рыпинского по Витебской базилианской гимназии Тадеуш Лада-Заболоцкий, Винцент Гоздава-Реут и Героним Мартинкевич активно печатали свои произведения в альманахе Яна Барщевского «Незабудка», «Литературном ежегоднике» Ромуальда Подберезского, альманахе «Рубон» Казимира Буйницкого (с. 170–171). По возвращению на родину Рыпинский погрузился в работу над историей белорусской литературы, стал первым биографом целого ряда писателей. К сожалению, большая часть его работ не сохранилась. Судьба литературного наследия Рыпинского в работе Л. Хмельницкой рассмотрена подробно (с. 229–243).

Однако Рыпинский не мог позволить себе сосредоточиться только на исследовательской работе. Необходимо было зарабатывать на жизнь. От участия в антиправительственных акциях в ходе восстания 1863–1864 гг. он воздержался (с. 180). В августе 1865 г. он подал на имя губернатора Владимира Веревкина прошение разрешить ему открыть фотоателье. Процесс получения разрешения затянулся на год и успешно закончился только в августе 1866 г. Главным препятствием стало распоряжение генерал-губернатора Николая Муравьева, согласно которому владельцы фотоателье должны были предоставить поручительства трех и более уважаемых людей о своей благонадежности, а также внести денежный залог в размере от 200 до 600 рублей (с. 181–182). Насколько это большая сумма можно понять, сравнив следующие цифры: племянник Александра Виктор Константинович Рыпинский служил писцом в Витебском дворянском депутатском собрании, и в 1863 г. его жалованье составляло 11 рублей в месяц (с. 158).

Александр вынужден был внести максимальный залог в 600 рублей, чтобы добиться разрешения на открытие фотоателье. Брат Виктор заложил для этого имения Куковячино и Бутримово, а сам Александр одолжил 200 рублей у вдовы Скорупы. Он надеялся, что залог вскоре будет возвращен, но обстоятельства сложились иначе. Согласно решению 1866 г. возвращение залога владельцам типографий и фотоателье «нерусского происхождения» предусматривалось в связи с прекращением их деятельности. В январе 1868 г. Скорупо потребовала вернуть деньги. Рыпинский закрыл фотоателье, покинул Витебск и отправился в деревню (с. 186–187).

На самом деле, куда он отправился до появления монографии Л. Хмельницкой было неизвестно. Имение Куковячино к тому времени было продано Ивану Федорову. Виктор Рыпинский перебрался в Царское Село к сыну Феликсу, где занял должность заседателя местной дворянской опеки. В имении Бутримово жил сын Виктора Иосиф. Хмельницкая выяснила, что Александр Рыпинский отправился в имение Солонец. Более того, из шести мест в Витебской губернии, обозначенных

как Солонец, она нашла искомый в... Руднянской волости Оршанского уезда Могилевской губернии (с. 188–191). Имение принадлежало вдове Александра Заблоцкого Анне, где она проживала с сыном и двумя дочерьми. На одной из них, Ксаверии, Рыпинский позднее женился (точная дата неизвестна).

Остаток жизни он провел в имении Строганы Велешковичской волости Витебского уезда, которое в наследство от матери получила Ксаверия (с. 193–194). Там он продолжил работу над историей белорусской литературы. С одной стороны, ему было важно называться польским писателем, он ощущал свою принадлежность к польской государственности и культуре. С другой – содержание работ по истории литературы, которые подготовили сами поляки, болезненно задевало Рыпинского. Он видел, как мало места они уделяют уроженцам Беларуси, как плохо знакомы с их произведениями. В одном из писем Адаму Плугу (Антонию Петкевичу) за три года до смерти он разочарованно писал: *«Может, зря мы льнем к этой несчастной Польше, как рожденные на Руси, которую и раньше, кажется, уже называли польской Сибирью»* (с. 214).

Благодаря Л. Хмельницкой мы знаем дату, когда Рыпинский ушел из жизни. Он умер 8 ноября 1886 г. в имении Строганы Витебского уезда от воспаления легких (с. 227). Собственных детей у него не было. Потомки его племянников до сих пор живут в Минске (с. 244–249).

Таким образом, работа Л. Хмельницкой создает обновленный портрет Александра Рыпинского, заново открывает целые периоды его жизни, выясняет судьбу его творческого наследия.

Какие есть «претензии» к книге? Меня смутил формат исследования – документальная повесть. Я не могу понять, кому он адресован. Для специалиста не хватает серьезного обзора источников, историографии, четких выводов. Для широкой читательской аудитории..., не знаю, чего не хватает. Но я пыталась вручить книгу для чтения разным молодым людям. Никто не дочитал до конца. Сложно им.

Вопрос этот, конечно, не к Л. Хмельницкой. Она со своей задачей прекрасно справилась. Вопрос к себе и историческому сообществу в целом. Каким образом мы можем достучаться до широкого круга читателей? Как следует подавать историческую биографию (как детектив, квест, роман, др.), чтобы тираж исследования был не сотни, а тысячи экземпляров?

Хочу отметить несколько тем, на размышления над которыми выводит работа Л. Хмельницкой. Тема первая – «Семья».

В предисловии к своей книге «Беларусь» Рыпинский пишет: *«Нехта здзівіцца, як гэта я, што толькі ў дзіцячыя школьныя, так скажу, гады ў краі жыў, увесь час заняты навучаю, жывучы, апроч таго ў горадзе,*

удалечыні ад вясковае працы і забаў нашых пачцівых сялян, аднак сабраў столькі іхніх рэдкіх песняў у сваёй кепскай памяці? Якім чынам, кінуты пазней, з 19 году мае вясны на ініцую ад літаратурнай дарогу вайскавай службы, адарваны ад сямейнага лона і занесены віхураю нацыянальнага паўстання ў доўгую-доўгую пілігрымку, за столькі мінулых гадоў поўнага клопату жыцця, не маючы аніводнай весткі з каханага краю, аднак так усё добра памятаю, нібы ўчора берагі мае Дзвіны пакінуў? На гэтае пытанне я не знаходжу адказу!...» [7, с. 855].

Проникновенные строки о родине, характерны не только для Рыпинского, но и для многих других эмигрантов: от А. Мицкевича до менее известных персонажей. В частности, участник восстания М. Ходзько сравнивал судьбу эмигранта с историей ребенка, заблудившегося в лесу. Даже если он встретит цветы, приятный запах которых обрадует его, все равно «не перестанет плакать о доме» [1, л. 9]. Такой взгляд на мир мог сформироваться только в семье, в том окружении, связях и понятиях, в которых воспитывались дети. Темы

Таблица 1. Половозрастной состав

Возраст	Всего	Мужчины	Женщины
Абсолютные числа			
0	9	6	3
1–4	230	108	122
5–9	213	101	112
10–14	233	127	106
15–19	196	94	102
20–29	315	164	151
30–39	293	154	139
40–49	215	130	85
50–59	139	86	53
60–69	75	48	27
70–79	34	25	9
80–	11	7	4
Всего	1963	1050	913

шляхетскаго быта, внутрисемейных отношений, воспитания детей, особенностей брачного поведения белорусской шляхты в XIX в. еще слабо разработаны в белорусской историографии.

Хочу обратить внимание на ситуацию семьи Рыпинских в 1850-е гг., когда Александр вернулся из эмиграции. Его брат Виктор воспитывал семерых детей. Кроме того, он взял на воспитание пятерых детей умершего брата Константина. Добавим, что с семьей Виктора жили также его дяди Иван и Фортунат (с. 158–160). Складывается безрадостная картина: ранняя смерть родителей и сиротство племянников А. Рыпинского, два немолодых неженатых человека (дяди) передают свое имущество Виктору и доживают свой век под его опекой. Сложная ситуация с современной точки зрения, но типичная для белорусской шляхты XIX в. Обосную свою точку зрения на основании данных, полученных в результате анализа уездных списков дворян. В таблице 1 проанализирован список дворян Лидского уезда за 1835 г. [2, л. 1–86].

дворянства Лидского уезда (1835 г.)

Всего	Мужчины	Женщины	Женщины относительно мужчин
в %			
0,5	0,6	0,3	50
11,7	10,3	13,4	113
10,9	9,6	12,3	111
11,9	12	11,6	83,5
10	9	11,2	108,5
16	15,6	16,5	92
14,9	14,6	15,2	90,3
11	12,4	9,3	65,4
7	8,2	5,8	61,6
3,8	4,6	3	56,3
1,7	2,4	1	36
0,6	0,7	0,4	57,1
100	100	100	87

В представленных данных обращает внимание уменьшение численности мужчин (на 27%) и еще более значительное – женщин (на 38%) в возрасте 40–49 лет по сравнению с предыдущей возрастной группой. Цифры наглядно демонстрируют высокую смертность среди дворян названной возрастной группы. Одной из очевидных причин женской смертности является смерть в результате родов и последующих осложнений.

Таблица 2. Брачная структура

Возраст	Мужчины			
	Всего	Гражданское состояние		
		холостые	женатые	вдовцы
15–19	94	94	–	–
20–24	83	71	12	–
25–29	81	61	18	2
30–39	154	72	73	9
40–49	130	41	81	8
50–59	86	19	59	8
60–69	48	8	29	11
70–79	25	3	11	11
80–89	7	–	4	3
Всего	708	369	287	52

В таблице 2 необходимо обратить внимание на значительную численность холостых мужчин в разных возрастных группах. Среди мужчин в возрасте 20–29 лет 80,5% были холостыми. В возрастной группе от 30 до 39 лет холостые мужчины составляли 46,8%, незамужние женщины – 15,1%. Высокий процент холостых мужчин сохранялся и в старших возрастных группах.

В таблице 1 также привлекает внимание соотношение полов в разных возрастных группах. Начиная с 20-летнего возраста, диспропорция в соотношении полов в пользу мальчиков наблюдается во всех возрастных группах, достигая своего пика в возрасте 70–79 лет. Выявленный феномен ждет дальнейшего изучения и объяснения исследователями.

дворянства Лидского уезда (1835 г.)

Женщины			
Всего	Гражданское состояние		
	не замужем	замужние	вдовы
102	91	11	—
71	42	29	—
80	18	60	2
139	21	110	8
85	11	59	15
53	7	26	20
27	4	8	15
9	2	2	5
4	1	—	3
570	197	305	68

Приведенные выше данные не являются «лидским феноменом». Анализ списка шляхты Лепельского уезда дает аналогичный материал для размышлений. В список включены малообеспеченные представители сословия, помещики Лепельского уезда в нем не встречаются [6, л. 1–206].

Таблица 3. Половозрастной состав

Возраст	Всего	Мужчины	Женщины
Абсолютные числа			
До 1 года	44	26	18
1–4	368	201	167
5–9	419	223	196
10–14	376	223	153
15–19	373	220	153
20–29	666	371	295
30–39	488	273	215
40–49	315	199	116
50–59	217	147	70
60–69	103	83	20
70–79	44	35	9
80–89	10	8	2
90–	3	3	
Итого	3426	2012	1414

Из содержания таблицы 3 следует, что начиная с 30-летнего возраста, численность лепельской шляхты сокращается на одну треть. Почти в той же пропорции численность мужчин сокращается в возрастных группах 40–49 и 50–59 лет. Численность женщин сокращается даже более высокими темпами. Начиная с 40-летнего возраста, женщин становится на 40% меньше по отношению к предыдущей возрастной группе.

шляхты Лепельскага ўезда (1819 г).

Всего	Мужчины	Женщины	Женщины относительно мужчин
в %			
1,3	1,3	1,3	69,2
10,7	10	11,8	83
12,2	11,1	13,9	87,9
11	11,1	10,8	68,6
10,9	10,9	10,8	69,5
19,4	18,4	20,9	79,5
14,3	13,6	15,2	78,8
9,2	9,9	8,2	58,3
6,3	7,3	5	47,6
3	4,1	1,4	24
1,3	1,8	0,6	25,7
0,3	0,4	0,1	25
0,1	0,1	0	0
100	100	100	70,3

В Лепельском уезде аналогично с Лидским наблюдается диспропорция в соотношении полов в пользу мальчиков во всех возрастных группах. В связи с более высоким уровнем смертности среди женщин по сравнению с мужчинами выявленная диспропорция значительно увеличивается, начиная с 40-летнего возраста. В возрастной группе 60–69 лет женщины составляют лишь 24% относительно мужчин.

Таблица 4. Брачная структура

Возрастная группа (лет)	Мужчины			
	Всего (чел.)	Гражданское состояние		
		холостые	женатые	вдовцы
10–14	218	218	—	—
15–19	220	217	3	—
20–24	184	149	35	—
25–29	191	119	70	2
30–39	272	88	180	4
40–49	200	35	154	11
50–59	146	12	117	17

Из содержания таблицы 4 следует, что к 25 годам среди лепельской шляхты в браке состояли порядка 37% мужчин и 90% женщин. К 50 годам холостыми оставались 17,5% мужчин, и практически 100% женщин были замужем.

Таким образом, ранняя смертность, вытекающее отсюда сиротство и необходимость рано зарабатывать на жизнь, высокий удельный вес холостых мужчин во всех возрастных группах являлись неотъемлемой частью жизни белорусской шляхты первой половины XIX в.

Становится ясно, что холостые дяди, не имевшие собственных детей, не случайно сыграли важную роль в формировании личности и принятии ключевых решений в жизни таких известных уроженцев Беларуси, как Станислав Монюшко, Тадеуш (Фаддей) Булгарин, Юзеф (Осип) Пржецлавский и других. Феномен умудренных опытом «кавалеров» и их роли в шляхетских семьях, в воспитании подрастающего поколения требует внимания исследователей.

Второй комплекс вопросов, который поднимает работа Л. Хмельницкой, формируется вокруг темы «Невостребованность».

Александр Рыпинский, эмигрант без денег и связей, смог стать финансово успешным в Париже и Лондоне. Он выучил английский язык, освоил профессии преподавателя, издателя, наборщика, корректора, редактора, печатника, брошюровщика, овладел искусством картографии, фотографии, переводил с иностранных языков, писал стихи и прозу, увлекался этнографией... Трудно сказать, чего он не умел! Но ни один из

шляхты Лепельскаго уезда (1819 г.)

Женщины			
Всего (чел.)	Гражданское состояние		
	не замужем	замужние	вдовы
153	151	2	—
155	133	22	—
129	45	84	—
154	16	138	
215	6	205	4
116	2	107	7
69	1	54	14

его талантов не смог быть в полной мере реализован на родине. Ситуация типичная для Беларуси. Не только XIX века. Последствия ее ясны: невостребованные люди уезжают или исчезают из активной общественной жизни (спиваются, сходят с ума, превращаются в тихих «серых мышек»).

Вопросы о численности эмигрантов в разные исторические эпохи, их социальном происхождении, уровне образования остаются малоисследованными. Пожалуй, самыми изученными для XIX столетия оказались периоды после восстаний 1830–1831 и 1863–1864 гг. Что касается причин невостребованности, то они также требуют глубокого осмысления. Списывать их лишь на жесткий политический режим, на мой взгляд, не стоит. Перед исследователями встает большой круг вопросов об экономическом развитии края, покупательской способности населения, его культурном уровне, развитости государственных структур, частной предпринимательской инициативы и т. д.

Тема третья – «История успеха». На мой взгляд, в белорусском историческом дискурсе остро не хватает историй успеха, историй не просто борьбы, а победы. Несмотря на все сложности жизненного пути, Рыпинский стал успешным во Франции и Англии, добился того, что почти всем его товарищам по Динабургской юнкерской школе оказалось не под силу – возвращения на Родину. Какие качества его личности позволили достичь поставленных целей? При ответе на данный вопрос прослеживаются общие аспекты, реперные точки, объединяющие судь-

бу Рыпинского с судьбами других уроженцев Беларуси, которые стали успешными вне ее пределов. Я имею ввиду И. Домейко, Т. Булгарина, Ю. Пржецлавского, А. Ходзько и других. На мой взгляд, это:

1. Смелость. Речь идет не только о храбрости на поле боя, а о стремлении ставить перед собой сложные задачи и находить неординарные решения.

2. Фантастическая работоспособность.

3. Достойный уровень образования.

4. Постоянная работа над собой, приобретение новых знаний и навыков.

5. Ответственность по отношению к любому делу.

6. Умение находить единомышленников, эффективно сотрудничать с ними для решения поставленных задач.

Как правило, глубокая религиозность, верность семье, традициям, однажды избранным идеалам.

Нам всем нужна вера в себя, примеры деятельности людей, успешно преодолевших жизненные преграды. Думаю, одна из очевидных задач исторического сообщества состоит в том, чтобы биографии наших земляков, таких как Александр Рыпинский, становились частью не только исторического, но и широкого общественного дискурса.

Подводя итоги о работе Людмилы Хмельницкой, отмечу: приятно читать книгу, которая вызывает так много раздумий, будоражит мысль, подталкивает к продолжению исследований.

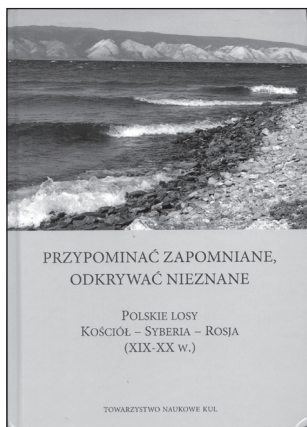
Источники и литература

1. Литовский государственный исторический архив (далее – ЛГИА). – Ф. 378 (Канцелярия Виленского, Ковенского и Гродненского генерал-губернатора). Политический отдел. 1839 г. Д. 95. – О письмах, получаемых в Вилейской почтовой конторе на имя помещика Викентия Корсака от находящегося за границей Михаила Ходзько. 1839–1840 гг. – 70 л.
2. ЛГИА. – Ф. 391 (Канцелярия Виленского губернского дворянского депутатского собрания). Оп. 9. Д. 129. – Ведомость алфавитная о дворянах Лидского уезда Виленской губернии и других губерний, утвержденных в дворянстве в Гродненском и других дворянских депутатских собраниях. 1835 г. – 86 л.
3. ЛГИА. Ф. 1269 (Следственные комиссии о тайных обществах, г. Вильно). Оп. 1. Д. 2. – Следственные протоколы по делам Яна Былевского, Адама Гайковича, Яна Еленского, Кочановского, Станислава Козакевича, Эммануэля Любовецкого, Людвиг Орды, А. Пипера, Казимира Рапчинского, Яна Высоцкого. Дело Ф. Александрович (урожд. Коперницкой). Переписка о разных лицах, состоящих под следствием. 30.05.1838–07.01.1839. – 408 л.

4. Матвейчик, Д. Ч. Браты Янушкевічы і тавянізм: складаныя шляхі вялікай эміграцыі / Д. Ч. Матвейчык // Асоба і час. Беларускі біяграфічны альманах. – Вып. 2. – Мінск : Лімарыус, 2010. – С. 50–70.
5. Национальный исторический архив Беларуси (далее – НИАБ). – Ф. 320 (Канцелярия минского губернского предводителя дворянства). Оп. 1. Д. 366. – Дело о сборе пожертвований в пользу лиц, вернувшихся из эмиграции. 23.01.1859–13.04.1864. – 337 л.
6. НИАБ. – Ф. 2512 (Витебское губернское дворянское собрание). Оп. 1. Д. 94. – Именные списки дворян Лепельского уезда, проживающих на землях собственных, закладных и арендных. 1816 г. – 206 л.
7. Рыпінскі, А. Беларусь // Літаратура першай паловы XIX стагоддзя / укладанне і каментары М. В. Хаўстовіча; навук. рэд. С. Л. Гаранін. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2012. – С. 818–895.
8. Федута, А. И. К истории возвращения Александра Рыпинского // Федута А. И. Следы на снегу / А. И. Федута. – Минск : Лимариус, 2018. – С. 283–290.

С. Л. Луговцова

Артыкул паступіў у рэдакцыю 12.08.2020

Przypominać zapomniane, odkrywać nieznanie. Polskie losy: Kościół – Syberia – Rosja (XIX–XX w.): studia ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Niebelskiemu w 70. rocznicę urodzin / red. nauk. Anna Barańska. – Lublin : Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, 2019. – 718 s.

У польскіх навукоўцаў яшчэ з XIX ст. ёсць традыцыя выдання зборнікаў навуковых артыкулаў да юбілеяў прафесараў. У канцы мінулага года, дзякуючы намаганням прафесара Каталіцкага ўніверсітэта Яна Паўла II у Любліне Ганны Бараньскай, выйшла выданне, прысвечанае прафесару, аднаму з найбольш паслядоўных даследчыкаў паўстання 1863–1864 гг. і лёсу яго

ўдзельнікаў, загадчыку кафедры гісторыі XIX ст. Яўгеніюшу Нябэльскаму. Выданне адкрываюць віншавальныя лісты, біяграфія прафесара, бібліяграфія яго навуковых публікацый, а таксама спіс вучняў. Лёс Я. Нябэльскага ў роўнай ступені звязаны з універсітэтам і асноўнай тэмай навуковых інтарэсаў – паўстанне 1863–1864 гг. У 1976 г. ён аба-

раніў магістэрскую дысэртацыю, а дысэртацыю на саісканне навуковай ступені кандыдата гістарычных навук (PhD) толькі ў 1989 г. У 2002 г. ён атрымаў ступень доктара (*doctor habilitatus*), а ў 2009 г. – званне прафесара. Сёння Я. Нябэльскі з’яўляецца аўтарам звыш 170 навуковых манаграфій і археаграфічных публікацый на падставе польскіх і замежных дакументальных сховішчаў, у т. л. расійскіх і беларускіх. Асабліваю ўвагу ён прысвячае лёсам асоб, сасланных пасля задушэння паўстання 1863–1864 гг. у Сібір, дзе сустрэліся выхадцы з польскіх зямель, украінскіх, беларускіх і літоўскіх губерняў Расійскай імперыі [5]. Пад кіраўніцтвам Я. Нябэльскага выканана больш за 90 магістэрскіх работ з 2003 г., але толькі 14 вучняў працягнулі тэматыку свайго кіраўніка (с. 37–43).

У выданні апублікаваны 32 артыкулы польскіх, беларускіх і расійскіх навукоўцаў, якія прадстаўляюць навуковыя ўстановы, у першую чаргу, Каталіцкі ўніверсітэт у Любліне, Інстытут гісторыі Польскай акадэміі навук і інш., і грунтоуюцца на матэрыялах польскіх і замежных дакументальных сховішчаў. Артыкулы сістэматызаваны ў сем раздзелаў, а выданне суправаджаецца асабовым і геаграфічным паказальнікам, а таксама спісам скарачэнняў. У першым раздзеле сабрана пяць артыкулаў, прысвечаных гісторыі рымска-каталіцкай царквы напярэдадні паўстання. Сярод іх некаторыя выклікаюць цікавасць у даследчыкаў гісторыі Беларусі. Так, артыкул Марэка Мілавіцкага тычыцца пераследавання гродзенскіх манахаў-дамініканцаў за ўдзел у партызанскай «экспедыцыі» Юзафа Заліўскага 1833 г. (с. 57–84). Пры яго падрыхтоўцы аўтар, апрача польскіх крыніц, выкарыстаў некаторыя матэрыялы з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (далей – НГАБ), Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў г. Гродна і Літоўскага дзяржаўнага гістарычнага архіва. Матэрыялы НГАБ пакладзены ў аснову артыкула Зінаіды Антановіч, якой прасочваецца стан каталіцкага духавенства ў адзін з найбольш складаных для яго перыядаў – 1860-я гг. (с. 151–164). Выбітны польскі даследчык гісторыі рымска-каталіцкай царквы ў Расійскай імперыі і крыніц з архівасховішчаў усходнееўрапейскіх краін Мар’ян Радван у суаўтарстве з Ірэнэй Вадзяноўскай апублікаваў у перакладзе на польскую мову ліст магілёўскага каталіцкага мітрапаліта Ігната Галавінскага да Папы Пія IX 1851 г. (с. 107–150).

Другі раздзел, у які ўвайшлі тры артыкулы, прысвечаны падзеям напярэдадні паўстання. Сярод іх звяртаюць увагу на сябе матэрыялы па гісторыі паўстання 1863–1864 гг., выяўленыя ў Латвійскім дзяржаўным гістарычным архіве ў Рызе Марыушам Куліком, які адзначае, што спраў захавалася няшмат, але іх інфармацыйны патэнцыял ахоплівае не толькі латвійскія землі, але і беларускія, у прыватнасці, Лепельшчыну (с. 181–192).

Праблемам расійскай палітыкі прысвечаны чатыры артыкулы трэцяга раздзела. Цікавай тэме – палітыцы эканамічных і фінансавых спагнанняў генерал-губернатора Міхаіла Мураўёва з удзельнікаў паўстання 1863–1864 гг. – прысвяціў даследаванне Станіслаў Вех, які выкарыстаў шырокае кола матэрыялаў Дзяржаўнага архіва Расійскай Федэрацыі (ДАРФ) і Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва (РДГА) (с. 223–240). Выпадкі ўзнагароджвання ў гонар задушэння паўстання 1863–1864 гг. разгледзела Аліцыя Кулецка, якая вылучыла тры асноўныя віды: грашовае, паслабленні ў вайсковых павіннасцях і ўзнагароджванне медалямі «За задушэнне Польскага мяцяжу» і «Працы па ўладкаванні сялян у Царстве Польскім». У дадатку ёю прыведзены спіс дзяржаўных службоўцаў, якія атрымалі медалі, з кароткімі біяграфічнымі звесткамі на падставе Памятных кніжак Радамскай, Сувалкаўскай, Сядлецкай, Ломжынскай, Петракоўскай і Кялецкай губерняў за 1870–1892 гг. (с. 241–272).

У найбольшым па колькасці публікацый – чацвёртым – раздзеле (дзесяць артыкулаў) разглядаюцца арганізацыя побыту «палякаў» у Сібіры і крыніцы па яго вывучэнні. Ян Трынкаўскі на падставе матэрыялаў пераважна НГАБ разглядае скаргу на іркуцкіх манахаў-бернардынцаў 1829 г., пададзеную мясцовым жыхаром Мікалаем Касьяновічам, разгледжваючы яе ў кантэксце перамяшчэнняў духавенства (с. 291–299). Веслаў Цабан і Святлана Муліна разгледзелі спецыфіку ссылак ў Арэнбургскую губерню і казахстанскія губерні адпаведна (с. 315–337). Ганна Бараньска ацаніла намаганні ксяндза Валерыяна Грамадскага, накіраваныя на ўтварэнне Сібірскай дыяцэзіі. Яе артыкул таксама суправаджаецца археографічнымі публікацыямі дакументаў з архіваў Ватыкана па тэме ў перакладзе на польскую мову (с. 421–456). Таксама варта звярнуць увагу на падрыхтаваныя да публікацыі ольштынскім даследчыкам Норбертам Каспаркам лісты да філамата, ураджэнца Шчучына Ануфрыя Петрашкевіча, перыяду яго жыцця ў сібірскай ссылцы (с. 301–313).

Чатыры артыкулы пятага раздзела выдання прысвечаны арганізацыі ў розныя часы нагляду за сасланымі, сярод якіх Юзаф Пілсудскі. Менавіта яму прысвяціў сваю ўвагу Генрык Гламбоцкі і апублікаваў пяць дакументаў, выяўленых у ДАРФ, на мове арыгінала (с. 491–526). Біяграфічным звесткам пра пяць асоб прысвечаны шосты раздзел. Тут варта звярнуць увагу беларускага даследчыка на артыкул Эмілія Наінскага пра лёс дачкі апошняга дыктатара студзенскага паўстання Рамуальда Траўгута – Алаізы, – падрыхтаваны на падставе мемуараў і эпісталаў (с. 581–591). Артыкулы Марціна Бараноўскага пра польскі батальён грэнадэраў гвардыі Напалеона і Януша Пэзды, пра ўзаемадзеянне Польскай бібліятэкі ў Парыжы і Польскага нацыянальнага музея ў Рапельсвілі змешчаны ў сёмым раздзеле.

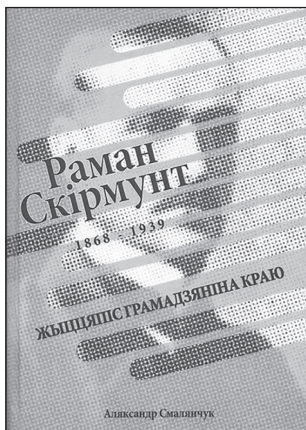
У цэлым, выданне, прысвечанае 70-годдзю Я. Нябэльскага, з'яўляецца значным унёскам не толькі ў польскую гістарыяграфію, але таксама Беларусі і яе суседзяў. Гэта тым больш актуалізуецца з улікам шматразовай канстатацыі беларускімі даследчыкамі падзей 1863–1864 гг. абмежаванасці крыніц у айчынных сховішчах [1–4]. Аўтары артыкулаў рэцэнзаванага зборніка ўводзяць у навуковы ўжытак шырокае кола крыніц са сховішчаў Польшчы, Расіі, Літвы, Латвіі і Ватыкана і сваімі даследаваннямі чарговы раз дэманструюць значнасць і паспяховасць супрацоўніцтва архівістаў і даследчыкаў з розных краін. Айчынным гісторыкам, апроча пашырэння крыніцавай базы, гэтае выданне будзе цікавым з пункту гледжання шматаспектнасці вывучэння праблематыкі, а таксама развіцця розных напрамкаў архіўнай эўрыстыкі для адлюстравання асобных праблем айчыннай гісторыі.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Антановіч, З. В. Змены ў асабовым складзе парафіяльнага духавенства Магілёўскай архідыяцэзіі пасля паўстання 1863–1864 гг. (паводле фармулярных спісаў рымска-каталіцкага духавенства) // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб. Вып. 10. – Мінск : БДУ, 2015. – С. 168–191.
2. Гарбачова, В. В. Удзельнікі паўстання 1863–1864 гг.: праблема падліку колькасці ўдзельнікаў і пакараных // Polska-Białoruś – wspólne dziedzictwo historyczne : powstanie styczniowe w tradycji i myśli politycznej Polski i Białorusi : zbiór prac naukowych / pod red. Ewy Rosowskiej i Aleksandra Wabiszczewicza ; Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Republice Białoruś, Stowarzyszenie Archwistów Polskich. – Warszawa : Stowarzyszenie Archwistów Polskich, 2014. – S. 149–160.
3. Матвейчык, Д. Ч. Удзельнікі паўстання 1863–1864 гадоў : біяграфічны слоўнік (паводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі) / Д. Ч. Матвейчык. – Мінск : Беларусь, 2016 – 735 с.
4. Серак, Е. В. Ссылка в Сибирь уроженцев Беларуси после восстания 1863–1864 гг. : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук: 07.00.02. – Минск : БГУ, 2016. – 25 с.
5. Barańska, A. Profesor Eugeniusz Niebelski // Przypominać zapomniane, odkrywać nieznane. Polskie losy – Kościół – Syberia – Rosja (XIX–XX w.): studia ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Niebelskiemu w 70. rocznicę urodzin / red. nauk. Anna Barańska. – Lublin : Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, 2019. – S. 17–21.

З. В. Антановіч

Артыкул паступіў у рэдакцыю 31.07.2020

Смалянчук, А. Ф. *Раман Скірмунт (1868–1939): жыцццяпіс грамадзяніна Краю* / А. Ф. Смалянчук. – Мінск: Выдавец Зміцер Колас, 2018. – 700 с. [12] л. іл. : іл.

На фоне ўзрастання цягам апошніх дзесяцігоддзяў у інтэлектуальных колах беларускага грамадства цікавасці да жанру гістарычнай біяграфіі адносна дзяржаўных і грамадскіх дзеячаў дасавецкай Беларусі [1; 2; 5; 6] новая кніга вядомага даследчыка гісторыі грамадска-палітычнага руху прафесара Аляксандра Смаленчука паводле сваёй акадэмічнай вытрыманасці і маштабу даследавання – сапраўдны прэцэдэнт. Праца прысвечана жыццю і

дзейнасці выбітнай, але недастаткова вывучанай асобы – беларускаму і польскаму палітыку, ідэолагу «краёвасці», прэм’ер-міністра Беларускай Народнай Рэспублікі (1918), сенатару Польскай Рэспублікі ад Палескага ваяводства (1930–1935), буйному землеўладальніку і прадпрымальніку Раману Аляксандравічу Скірмунту, які пачаў і скончыў свой зямны шлях у радавым маёнтку Парэчча на Піншчыне.

Кніга складаецца з невялікай прадмовы, заключэння, «летапісу жыцця і дзейнасці» Р. Скірмунта, імяннага паказальніка і сямі нумараваных раздзелаў (кожны з якіх, апроча апошняга, падзяляецца на 3–10 падраздзелаў):

- «Смерць, дзе тваё джала?!»
- Род і Радзіма
- Грамадзянін Краю
- «Беларускі дзеяч з вялікіх паноў...»
- Пад знакам «Пагоні»
- Паміж Парэччам і Варшавай
- Гісторыя без Скірмунтаў.

Кожны раздзел кнігі па-свойму цікавы і інфарматыўна насычаны. На падставе даволі шырокага кола крыніц аўтар узнаёўляе гістарычны фон і паступова малюе карціну ідэйнага станаўлення Скірмунта як высякароднага патрыёта і прагрэсіўнага дзеяча. Між іншым, праца А. Смалянчука настолькі насычана шматлікімі сюжэтнымі лініямі, што крытычна ацаніць яе ўсебакова і вычарпальна нам зараз наўрад ці магчыма. Перад чытачом паўстае жывы чалавек ва ўсёй супярэчлівасці віхуры зямнога жыцця. Сам аўтар адзначае: *«Гэтая кніга з’яўляецца спробай вярнуць у прастору беларускай гістарычнай памяці Рамана Скірмунта*

не толькі як палітыка трох дзяржаў, ідэолага краёвасці і грамадскага дзеяча, але перадусім як *ЧАЛАВЕКА і АСОБУ*» [3, с. 31]. Больш за тое, даследаванне прафесара А. Смаленчука, як нам падаецца, мае адразу некалькі вымярэнняў: уласна біяграфічнае, гісторыка-палітычнае, нацыянальна-ідэйнае, краязнаўчае і палемічнае.

Большая частка свядомага жыцця Скірмунта прыпадае на перыяд дарэвалюцыйнай Беларусі. Таксама і большая частка кнігі А. Смаленчука прысвечана служэнню Скірмунта менавіта дарэвалюцыйнай Беларусі, калі ён быў дэпутатам І Дзяржаўнай думы (касавік – ліпень 1906 г.), членам Дзяржаўнага савета (кастрычнік 1910 г. – студзень 1911 г.), гласным Мінскага губернскага земства (1911–1917), членам Мінскага губернскага камітэта Усерасійскага земскага саюза дапамогі хворым і параненым вайскоўцам (1914–1917), старшынёй Мінскай губернскай харчовай камісіі (лістапад 1915 г. – сакавік 1917 г.), старшынёй Праўлення Мінскага аддзела Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны – Беларускага Нацыянальнага Камітэта (студзень – май 1917 г.); браў удзел у працы Перадпарламента ў Петраградзе (кастрычнік 1917 г.). Таму «жыццяпіс» храналагічна размеркаваны аўтарам больш-менш роўна. Меншая частка кнігі адлюстроўвае, між іншым, працу Скірмунта ва ўстановах Беларускай Народнай Рэспублікі (1918–1919) і на пасадзе члена Канстытуцыйнай камісіі Сената Польскай Рэспублікі (1930–1935).

Пэўную цікавасць мае раздзел, прысвечаны радаводу Р. Скірмунта [3, с. 32–125]. Аўтар надае належную ўвагу асобе яго бацькі – Аляксандра Аляксандравіча Скірмунта (1830–1909), уладальніка маёнткаў Моладава, Парэчча і Альбрэхтова на Піншчыне, вядомага прадпрыемальніка, які трымаў у Парэччы суконную фабрыку і цукроўню. Ён таксама быў вядомы як буйны гандляр віном і гарэлкай. *«Напрыканцы 1880-х гг., – піша Смалянчук, – Аляксандр Скірмунт меў склады і крамы він у Вільні, Коўне і Менску. Там прадавалася прадукцыя крымскіх ды італьянскіх вінаграднікаў, якія належалі братам Казіміру і Сымону, а пазней сталі ўласнасцю Аляксандра Аляксандравіча»* [3, с. 81]. Ад сябе толькі дададзім, што бацька Рамана Скірмунта падтрымліваў даволі цесныя стасункі з тагачасным мінскім губернатарам Валерыем Іванавічам Чарыкавым, вядомым прагрэсістам і заходнікам, і забяспечваў яго добрым віном, у прыватнасці, у 1876 г. адзін раз даслаў яму ў Мінск бочкі з папулярнымі ў Расіі рэйнскімі вінамі – «Іяганісбергер», «Гохгеймер» і з «Крымскім Такаем», а другі – 24 бутэлькі венгерскага віна (па 1 руб. 25 кап. за бутэльку), якое Чарыкаў раней дэгуставаў у маёнтку Скірмунта [4, с. 53].

У якасці крыніц аўтар выкарыстоўвае разнастайныя дакументы беларускіх, польскіх, літоўскіх і расійскіх дзяржаўных архіваў, польскую і расійскую перыёдыку, выдадзеныя мемуары сучаснікаў, ненадру-

кавання запісы ўспамінаў родных і знаёмых Р. Скірмунта з бібліятэк і прыватных архіваў. Палітычную дзейнасць Р. Скірмунта прафесар А. Смалянчук разглядае ў адпаведным ідэйным кантэксце, асэнсавальна які даюць яму магчымасць працы беларускіх, польскіх і літоўскіх даследчыкаў. Абставіны забойства ўвосень 1939 г. Р. Скірмунта і яго сваякоў аўтару ўдалося ўзнавіць на працягу двух апошніх дзесяцігоддзяў у ходзе даследаванняў вуснай гісторыі ў шматлікіх вёсках Пінскага і Іванаўскага раёнаў Брэсцкай вобласці.

Асобна варта змяніцца на ацэнцы паўнаты асваення архіўнай крыніцавай базы, а ў прыватнасці той, што захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (далей – НГАБ). Усяго ў кнізе былі ўжыты матэрыялы з 44 спраў з НГАБ. З аднаго боку, гэта – дастаткова значная колькасць, але з другога – далёка не ўсе, даступныя для даследчыка. Так, у НГАБ яшчэ ў сярэдзіне 2014 г. (за 4 гады да падпісання кнігі да друку) быў складзены Уладзімірам Дзянісавым і перададзены ў даведачна-інфармацыйны фонд архіва для выкарыстання невялікі (на 14 пазіцый) «Тэматычны пералік дакументаў па гісторыі маёнтка Парэчча Пінскага павета Мінскай губерні і яго ўладальнікаў памешчыках Скірмунтах». У ім маюцца дастаткова важныя пазіцыі, напрыклад, генеалагічныя табліцы роду Скірмунтаў за 1802–1832 гг. (нагадаем, у кнізе маецца асобны «генеалагічны» раздзел), аб’ёмная (амаль 300 аркушаў) справа аб выкупе зямлі сялянамі ў маёнтку Парэчча за 1863–1914 гг., план сяла Парэчча альбо справа аб здзяйсненні купчай здзелкі паміж Скірмунтамі на частку суконнай фабрыкі і цукроўні ў Парэччы ў 1878 г. (прытым, што маёнтку Парэчча ў кнізе адведзена асабліва ўвага).

На жаль, у сваёй кнізе (магчыма, з-за аб’ёмнага асноўнага тэксту) аўтар не падае традыцыйнага для навуковых прац агульнага спіса выкарыстаных крыніц і літаратуры. Неабходнасць у гэтым не была б такой вострай, калі б спасылкі на архіўныя дакументы аўтар не рабіў «глухімі» (толькі *нумары* фондаў, вопісаў, спраў і аркушаў), то бок без пазначэння ў іх назваў фондаў і адзінак захавання (укключаючы храналагічныя межы і колькасць аркушаў), што ў большасці выпадкаў пазбаўляе чытача магчымасці вызначыць характар выкарыстанага ці працытаванага дакумента. Усё гэта разам з адсутнасцю ў кнізе крыніцзнаўчай характарыстыкі выкарыстаных архіўных крыніц актуалізуе пытанне пра ступень дакладнасці дакументальнай інфармацыі і неабходнасці яе крытычнага асэнсавання і верыфікацыі.

Кніга мае багаты ілюстрацыйны матэрыял у выглядзе каляровай уклейкі на 12 старонках, дзе ўзнаўляюцца фотаздымкі прадстаўнікоў роду Скірмунтаў, іх маёнткаў і старых жыхароў Піншчыны – носьбітаў вуснай гісторыі. Яшчэ пэўная колькасць ілюстрацый размешчана непасрэдна ў тэксце кнігі. Хаця якасць некаторых з іх, зробленых, напры-

клад, фотаапаратам з дакументаў альбо з апаратаў для прагляду мікра-фільмаў, застаецца невысокай.

Тым не менш, выяўленьня недахопы ні ў якім разе не зніжаюць высокага, нават вельмі высокага ўзроўню падрыхтоўкі кнігі. Яна яшчэ доўгі час будзе з’яўляцца ўзорнай біяграфіяй у айчынным біяграфістыцы.

А. Смалянчук не хавае, што кніга задумвалася як *«Аналогія Рамана Скірмунта»* [3, с. 7]. Трэба думаць, «абарона» Скірмунта – гэта свайго роду катарсіс для сучаснага беларускага грамадства, якое нясе ў сабе памылкі і траўмы папярэдніх пакаленняў. Такі катарсіс магчымы не праз забыццё, але праз успамін і асэнсаванне Ахвяры. *«Жыццё палітыка Рамана Скірмунта ў пэўным сэнсе было заклікам адмовіцца ад філасофіі нянавісці і падазрэння, шукаць не ворагаў, а сяброў і саюзнікаў. Хрысціянскія каштоўнасці былі падмуркам ягонаў дзейнасці. У палітычных рэаліях XX ст. такая пазіцыя не давала шансаў на поспех. На палітычнай арэне дамінавалі людзі, якія імкнуліся да перамогі любым коштам»* [3, с. 666].

Хача кніга прафесара А. Смаленчука – даволі важкі том у 700 старонак, але нават у век хуткасці хай гэты вялікі памер навуковай працы не палохае і не бянтэжыць патэнцыйнага чытача. Відавочная грунтоўнасць крыніцавай базы, глыбіня думкі, прыемнасць стылю і здольнасць аўтара выкладаць складаныя рэчы яснай мовай – усё гэта робіць кнігу даступнай нават для людзей, далёкіх ад гістарычнай навукі. А затрачаныя на азнаямленне з ёй высілки абавязкова акупяцца з лішкам!

Крыніцы і літаратура

1. Бригадин, П. И. Минские губернаторы: история власти / П. И. Бригадин, А. М. Лукашевич. – Минск : ГУИСТ БГУ, 2009. – 352 с.
2. Сидоренко, Б. И. Могилевский губернатор Александр Станиславович Дембовецкий и его время / Б. И. Сидоренко. – Могилев : АмелияПринт, 2012. – 252 с.
3. Смалянчук, А. Ф. Раман Скірмунт (1868–1939): жыццяпіс грамадзяніна Краю / А. Ф. Смалянчук. – Мінск : Выдавец Зміцер Колас, 2018. – 700 с.
4. Снапкоўскі, Ю. М. Мінскі губернатар Валерый Чарыкаў і яго акружэнне ў святле дакументаў фамільнага архіва Чарыкавых / Ю. М. Снапкоўскі // Беларускі гістарычны часопіс. – 2018. – № 5. – С. 49–58.
5. Федута, А. И. Филомат в Империи: Документальная повесть о Франтишке Малевском / А. И. Федута. – Минск : Лимариус, 2019. – 464 с.
6. Шумейко, М. Ф. Архивист и археограф Дмитрий Иванович Довгялло / М. Ф. Шумейко. – Минск : БелНИИДАД, 2002. – 164 с.

Ю. М. Снапкоўскі

Артыкул паступіў у рэдакцыю 08.10.2020

Рэзюмэ

АНТАНОВІЧ ЗІНАІДА ВАСІЛЬЕЎНА, кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

«Справаводства па накладанні спагнанняў на духавенства ў праваслаўных і рымска-каталіцкіх кансісторыях (наводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі)»

У артыкуле прадстаўлены два віды судовых працэсаў па накладанні спагнанняў на клір на падставе ініцыятыўных дакументаў і сутнасці спраў, што абумовіла асаблівасці іх разгляду. Непасрэдна працэс падзяляецца на пяць этапаў у праваслаўных і рымска-каталіцкіх кансісторыях у XIX ст. на падставе матэрыялаў архіўных фондаў 136 «Мінская праваслаўная духоўная кансісторыя» і 1781 «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя». Параўнанне судаводства па азначаных пытаннях у кансісторыях дазваляе сцвярджаць, што яно ґрунтавалася на адпаведных нарматыўных прававых актах Расійскай імперыі, распрацаваных для судовых органаў, і на канфесійных дакументах, што адлюстравалася ў спецыфіцы дакументальнага суправаджэння.

Яе жс, Рэцэнзія: *Przypominać zapomniane, odkrywać nieznane. Polskie losy – Kościół – Syberia – Rosja (XIX–XX w.): studia ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Niebelskiemu w 70. rocznicę urodzin / red. nauk. Anna Barańska. – Lublin : Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, 2019. – 718 s.*

У рэцэнзіі раскрываецца змест зборніка, прысвечанага юбілею прафесара Каталіцкага ўніверсітэта ў Любліне Яўгеніуша Нябэльскага і выдадзенага пад рэдакцыяй прафесара Ганны Бараньскай. У ім аб'яднаны вынікі даследаванняў польскіх, беларускіх і расійскіх навукоўцаў, якія займаюцца распрацоўкай праблематыкі, блізкай да паўстання 1863–1864 гг. і лёсу яго ўдзельнікаў у сібірскай ссылцы. Навуковая вартасць падрыхтаваных артыкулаў ацэньваецца высока, акцэнтуюцца ўвага на выкарыстанні шырокага кола крыніц з архіўных сховішчаў Польшчы, Беларусі, Расіі, Літвы, Латвіі і Ватыкана, робіцца выснова пра актуальнасць падобных выданняў у Беларусі.

БЕРАСТАВЫ ГЛЕБ АНДРЭЕВІЧ, магістр гістарычных навук, аспірант аддзела крыніцазнаўства і археаграфіі Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі; вядучы архівіст аддзела старажытных актаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Выкарыстанне агульназемскага прывілея Казіміра Ягелончыка 1447 г. у кантэксце практыкі дакументальных пацвярджэнняў у Вялікім Княстве Літоўскім у XV–XVI ст.»

Разглядаецца такая рыса агульназемскага прывілея вялікага князя літоўскага Казіміра 1447 г., як паўтарэнне ім палажэнняў папярэдніх агульназемскіх прывілеяў і паўтарэнне палажэнняў гэтага прывілея пазнейшымі агульназемскімі прывілеямі. У кантэксце іншых падобных практык вывучаецца, адкуль паходзіць гэтая рыса, як планавалася выкарыстоўваць старыя прывілеі, часткова паўтораныя ўжо прывілеем Казіміра, і як планавалася выкарыстоўваць прывілеі Казіміра, часткова паўтораны пазнейшымі прывілеямі.

Віцько Дзмітрый Вячаслававіч, кандыдат гістарычных навук, ТАА «Гайсак», рэдактар; **БАРАВУЛЯ МІХАІЛ АДАМАВІЧ**, мовазнавец, былы дырэктар Стараслабадскай БШ Крупскага раёна.

«Падпісаныя помнікі XVIII ст. на старых могілках вёскі Свірыдаўка Крупскага раёна»

У артыкуле апісваецца шэраг уніяцкіх надмагілляў XVIII ст. на могілках вёскі Свірыдаўка Крупскага раёна, у тым ліку два датаваныя: 1702 і 1760 гг., асаблівасцю якіх з'яўляюцца даволі складаныя формы інскрыпцый. Публікуюцца выявы надмагілляў у форме фотаздымка і ў выглядзе прамалёўкі, даецца апісанне фізічнага стану помнікаў, расшыфроўваюцца інскрыпцыі. Выказваецца меркаванне, што складальнікам надпісаў, прынамсі, двух пазнейшых, быў уніяцкі святар, які стараўся перадаць іх паводле правілаў стараславянскай мовы.

Глінскі Яўген Станіслававіч, магістр гістарычных навук, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела навукова-даследчай і публікацыйнай дзейнасці Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Мядовая даніна як баярская павіннасць: прыклад маёнтка Старыца Капыльскага княства ў XVII–XVIII стст.»

У першай палове XVII ст. баяры складалі адну з груп насельніцтва ў маёнтку Старыца Капыльскага княства. У адрозненне ад зямлян, яны не неслі ваеннай службы, а за карыстанне зямлёй плацілі чынш і выдавалі мёд на патрэбы маёнткавай гаспадаркі. Аднак пасля вайны 1654–1667 гг. баярская грамада ўвайшла ў склад зямлянскай супольнасці. Пры гэтым жыхары некаторых былых баярскіх паселішчаў (Шылаўшчына), якія раней атрымалі зямлянскі статус, ужо нічым не адрозніваліся ад традыцыйных зямлян, у той час як для іншых баярскіх вёсак (Баркаўцы, Сычаўцы) пэўныя асаблівасці захоўваліся. Перш за ўсё, баярская адметнасць праяўлялася ў захаванні мядовай даніны, якая асобна патрабавалася ад жыхароў Баркаўцоў і Сычаўцоў да канца XVII ст. У XVIII ст. адрозненні, якія вылучалі былых баяр, сышлі ў нябыт. Жыхары Баркаўцоў і Сычаўцоў пачалі неслі ваенную службу нароўні з іншымі зямлянамі, а таксама страцілі значэнне абавязак выдачы імі мёду на карысць двара.

Дзям’ян Павел Леанідавіч, магістр гістарычных навук, аспірант кафедры гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы; вядучы архівіст аддзела старажытных актаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Узаемаадносіны цывільнага насельніцтва і войска ВКЛ і Польскага каралеўства падчас вайны 1654–1667 гг. (на прыкладзе Ашмянскага павета)»

У артыкуле разглядаюцца ўзаемаадносіны цывільнага насельніцтва Ашмянскага павета і жаўнераў войска ВКЛ і Польскага каралеўства ў сярэдзіне XVII ст. На падставе актывых крыніц з фондаў Ашмянскага гродскага і зямскага судоў апісаны і прааналізаваны выпадкі злачынстваў жаўнераў у дачыненні да мірнага насельніцтва. У выніку было выяўлена, што найбольш пашыранай формай жаўнерскага сваволля былі рабаўніцтва і фізічны гвалт. Асноўнай формай абароны цывільнага насельніцтва перад жаўнерамі былі скаргі ў судовыя органы. Іншыя формы абароны, такія як хаванне маёмасці і фізічны супраціў, былі распаўсюджаны менш. Пры гэтым эфектыўнасць павятовых судовых органаў у абароне цывільнага насельніцтва была даволі нізкай.

Кабрынец Валерый Арсеньевіч, загадчык навукова-асветніцкага аддзела Музея Беларускага Палесся (г. Пінск).

«Матэрыялы Магілёўскага магістрата аб рускіх манетах у гандлі і крэдыце (апошняя трэць XVII ст.)»

У артыкуле аналізуецца ўдзел рускіх манет у аперацыях гандлю і крэдыту на рынку Магілёва ў апошняй трэці XVII ст. Аснову даследавання склалі новыя пісьмовыя крыніцы, выяўленыя ў фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі. На матэрыяле дакументаў разглядаецца роля манет Рускага царства ў знешнім і ўнутраным гандлі жыхароў Магілёва. Асабліва ўвага была нададзена розным формам крэдытных аперацый з удзелам рускіх манет. У артыкуле прыводзіцца інфармацыя пра сумы пазыкі ў гэтых манетах.

Кароль Маргарыта Міхайлаўна, магістр гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік аддзела навукова-даследчай і публікацыйнай дзейнасці Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Канфесійныя канверсіі ў Ваўкавыскім павеце Гродзенскай губерні ў другой палове XIX ст.»

У артыкуле разглядаецца канфесійная сітуацыя, якая склалася ў Ваўкавыскім павеце Гродзенскай губерні ў другой палове XIX ст. і была выклікана пераходамі каталіцкага насельніцтва ў праваслаўе. На падставе архіўных дакументаў з Нацыянальнага гістарычнага архіва ў г. Гродна прасочваецца тэндэнцыя да захавання «новадалучанымі» сваёй ранейшай канфесійнай ідэнтычнасці, якая праяўлялася ў ігнараванні праваслаўных абрадаў і яўным або тасмным наведванні касцёлаў і звароце да ксяндзоў для задавальнення

рэлігійных патрэб. Вызначаюцца мясцовасці з найбольш актыўным супраціўленнем насельніцтва, такія як Свіслацкая, Поразаўская і іншыя воласці Ваўкавыскага павета.

КАРПЕКІН Канстанцін Рыгоровіч, кандыдат гістарычных навук, галоўны захавальнік фондаў Дзяржаўнага архіва Віцебскай вобласці.

«Дакументы па арганізацыйным афармленні праўленняў іўдзейскіх абшчын Беларусі ў першай чвэрці XX ст. (на прыкладзе Віцебскай губерні)»

На падставе матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі і Дзяржаўнага архіва Віцебскай вобласці прааналізаваны відавы склад дакументаў, якія ўтварыліся ў выніку арганізацыйнага афармлення праўленняў іўдзейскіх абшчын Віцебскай губерні ў першай чвэрці XX ст. Комплексы дакументаў дарэвалюцыйнага (да 1917 г.) і паслярэвалюцыйнага перыядаў, нягледзячы на розніцу ў іх назвах, паводле сваёй сутнасці з'яўляюцца практычна аналагічнымі. Яны дазваляюць дэталёва вывучыць ход правядзення выбараў, сацыяльны склад праўленняў, асаблівасці ўзаемаадносін паміж вернікамі.

ЛАТУШКІН Андрэй Мікалаевіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

«Даследаванне комплексу арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва Вялікага Княства Літоўскага ў працах амерыканскай даследчыцы Патрысіі Кенэдзі Грымстэд»

У артыкуле разглядаецца тэрміналагічны аспект праблемы комплексу арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ у амерыканскай гістарыяграфіі. Сцвярджаецца, што найбольшы ўнёсак у распрацоўку гэтага аспекту зрабіла Патрысія Кенэдзі Грымстэд, якой аб'ект разглядаўся як частка «Архіва Вялікага Княства Літоўскага» (сінонімы – «велякакняжацкі архіў», «дзяржаўны архіў Літвы / Вялікага Княства / Вялікага Княства Літоўскага»). Да апошняга даследчыца адносіла і Метрыку ВКЛ («Літоўскую метрыку»), якая ўяўляла сабой пераважна капіярый тэкстаў дакументаў, што выходзіла з канцылярый вялікіх князёў літоўскіх або ўваходзіла ў яе. Аднак з архівазнаўчага пункту гледжання гэта былі, на яе погляд, розныя, адасобленыя комплексы. У дачыненні да аб'екта даследчыца ўжывала абазначэнні: «арыгіналы дакументаў», «дакументы на пергаміне», «арыгінальныя дакументы як выходныя, так і тыя, што паступалі ў канцылярыю», «арыгіналы дакументаў, дыпламатычныя трактаты і разнастайныя акты, што паступалі ў канцылярыю» і да т. п. Месцам сталага захоўвання комплексу арыгіналаў яна называла «велякакняжацкую скарбніцу» або земскі скарб ВКЛ. Даследаванні П. Кенэдзі Грымстэд далі штуршок развіццю распрацовак праблемы комплексу арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ і метрыцыяны ў СССР у цэлым.

Лаўрык Юрый Мікалаевіч, вядучы навуковы супрацоўнік
Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь.

«Манускрыпты са слуцкімі правененцямі ў калекцыі «Рукапісныя кнігі» Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь»

У артыкуле ўвазе чытачоў прапануецца кадыкалагічны аналіз рукапісных кніг XVI–XIX стст. са збораў Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь з правененцямі, якія сведчаць пра іх паходжанне з цэркваў і манастыроў Слуцкага княства і Слуцкай архімандрыі. Кнігазнаўчае апісанне манускрыптаў папярэджана кароткім нарысам гісторыі выяўлення і вывучэння разглядаемых у публікацыі кніг.

Лісейчыкаў Дзяніс Васільевіч, кандыдат гістарычных навук,
намеснік дырэктара Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«TALIS EST BASILIUS MAGNUS»: пячаткі манастыроў Беларускай правінцыі базыльянскага ордэна канца XVIII – першай трэці XIX ст.»

Артыкул прысвечаны асобнаму пытанню царкоўнай сфрагістыкі – манастырскім пячаткам базыльянскага ордэна. Засяроджаецца ўвага на бытаванні манастырскіх пячатак у канцы XVIII – першай трэці XIX ст. у складзе Беларускай правінцыі ордэна, да якой адносіліся манастыры, што апынуліся ў складзе Расійскай імперыі ў выніку першага падзела Рэчы Паспалітай 1772 г. Разглядаюцца этапы ўзнікнення пячатак асобных манастыроў, працягласць бытавання матрыц, сюжэтныя выявы, мова і змест легенд (надпісаў). На падставе гэтага прапанавана тыпалогія пячатак. Прыводзяцца копіі пятнаццаці выяўленых адбіткаў і адной матрыцы манастырскіх пячатак Беларускай правінцыі.

Лугаўцова Святлана Леанідаўна, кандыдат гістарычных навук,
дацэнт, прарэктар па вучэбнай рабоце ДУА «Рэспубліканскі інстытут павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі работнікаў Міністэрства працы і сацыяльнай абароны Рэспублікі Беларусь».

Рэцэнзія: Хмяльніцкая, Л. У. Лёс інсургента: дакументальная апавесць аб Аляксандру Рыпінскім і ягоным часе. – Мінск : Лімарыус, 2019. – 287 с., [6] л. іл. – (Бібліятэка «Наша XIX стагоддзе»)

Рэцэнзуецца белетрызаваная біяграфія аднаго з дзеячаў грамадска-палітычнага і літаратурнага руху Беларусі XIX ст. – Аляксандра Рыпінскага. Раскрываецца змест кнігі (асноўныя вехі жыцця галоўнага героя), ацэньваецца кола выкарыстаных пры яе напісанні крыніц, вызначаюцца асноўныя зробленыя дасягненні. Прапануюцца тлумачэнні некаторых характэрных для XIX ст. дэмаграфічных з’яў, зробленыя на падставе аналізу архіўных крыніц, а таксама фармулююцца некаторыя тэмы, якія могуць стаць асобным прадметам даследаванняў у будучыні.

МАКАРАЎ МАКСІМ ДЗМІТРЫЕВІЧ, кандыдат гістарычных навук, старшы выкладчык кафедры гісторыі Беларусі і славянскіх народаў гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя М. Танка; **ВОЛКАЎ МІКАЛАЙ АЛЯКСАНДРАВІЧ**, кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік аддзела гісторыі Беларусі Сярэдніх вякоў і пачатку Новага часу Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

«Інвентар замка і горада Віцебска 1638 года»

У матэрыяле ўпершыню ўводзіцца ў навуковы ужытак поўны тэкст самага ранняга і найбольш падрабязнага апісання Віцебска – інвентара горада і замка, складзенага 7 верасня 1638 г. з нагоды ўступлення на пасаду новага ваяводы віцебскага Яна Ракоўскага. У наш час асноўная частка гэтага дакумента захоўваецца ў Мінску ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі, а першы аркуш – у Варшаве ў Галоўным архіве старажытных актаў. Раней публікавалася толькі “варшаўская” частка (каля 5,4% тэксту). Інвентар 1638 г. утрымлівае падрабязнае апісанне ўмацаванняў Верхняга і Ніжняга замкаў, згадкі пра гарадскія ўмацаванні і культавыя пабудовы, апісанні вуліц і раёнаў горада, замкавых фальваркаў і іншых аб’ектаў.

МАТВЕЙЧЫК ДЗМІТРЫЙ ЧАСЛАВАВІЧ, кандыдат гістарычных навук, загадчык аддзела навукова-даследчай і публікацыйнай дзейнасці Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Беларуская гістарыяграфія паўстання 1863–1864 гг. на пачатковым пасляваенным этапе (сярэдзіна 1940-х – канец 1950-х гг.): асноўныя дасягненні і праблемы развіцця»

На падставе аналізу навуковых прац найбольш значных прадстаўнікоў першага пасляваеннага пакалення беларускіх даследчыкаў паўстання 1863–1864 гг. Уладзіміра Перцава, Івана Лушчыцкага і Анатоля Смірнова, а таксама дакументаў з фондаў Цэнтральнага навуковага архіва Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі вызначаецца ўзровень адпаведных навуковых распрацовак на этапе ад заканчэння баявых дзеянняў (з 1944 г.) і да канца 1950-х гг. Аналізуецца крыніцавая база даследаванняў, раскрываецца асноўнае ідэйнае насычэнне прац і іх праблемнае поле, паказваюцца разнастайныя фактары ўплыву на гістарыяграфію, робяцца высновы наконт дасягнутых вынікаў.

МАЦУК АНДРЭЙ УЛАДЗІМІРАВІЧ, кандыдат гістарычных навук, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела гісторыі Беларусі Сярэдніх вякоў і пачатку Новага часу Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

«Дзейнасць віцебскіх дэпутацкіх соймаў у панаванне Аўгуста III»

На падставе разнастайных матэрыялаў з архіваў і бібліятэк Беларусі, Літвы, Польшчы і Францыі, а таксама навуковай літаратуры ў артыкуле разглядаецца палітычнае супрацьстаянне магнацкіх групавак на віцебскіх грамадзянскіх соймах у панаванне Аўгуста III у 1736–1763 гг. Устаноўлены дзеянні маг-

натаў сярод віцебскай шляхты, якія мелі непасрэдны ўплыў на ход і вынікі мясцовых грамічных соймаў, а таксама месца віцебскіх соймаў у планах розных магнацкіх групавак.

Мяцельскі Андрэй Анатольевіч, доктар гістарычных навук, загадчык аддзела гістарыяграфіі і метадаў гістарычнага даследавання Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

«Пабудова і функцыянаванне мураваных касцёла і кляштара дамініканцаў у вёсцы Пацкава Мсціслаўскага раёна»

У артыкуле разглядаюцца пытанні ўзвядзення і функцыянавання мураваных будынкаў дамініканскага кляштара і касцёла ў вёсцы Пацкава сучаснага Мсціслаўскага раёна Магілёўскай вобласці. На падставе дакументаў з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі і Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва вызначаюцца даты заснавання кляштара ў Пацкаве і ўзвядзення пачатковага будынка касцёла, а таксама ўзвядзення мураваных будынкаў касцёла і кляштара ў сярэдзіне XVIII ст. Раскрываецца працэс функцыянавання будынкаў, а таксама вызначаюцца прычыны спынення іх выкарыстання ў першай палове XIX ст. У якасці дадаткаў публікуюцца тэксты кантрактаў на ўзвядзенне касцёла, заключаных у сярэдзіне XVIII ст. Пацкаўскім канвентам з архітэктарамі Іяганам дэ Дытэрыштэйнам і Фрыдрыхам Фердынандам Шмідам.

Рындзін Сяргей Мікалаевіч, магістр гістарычных навук, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела навукова-даследчай і публікацыйнай дзейнасці Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Замежныя падданыя ў Расійскай імперыі напярэдадні і ў гады Першай сусветнай вайны: дарэвалюцыйная расійская і савецкая гістарыяграфія»

У артыкуле адзначаецца, што з канца XIX ст. істотна ўзрасла колькасць навуковай і публіцыстычнай літаратуры, прысвечанай знаходжанню ў Расійскай імперыі замежных падданных. У гады Першай сусветнай вайны гэта тэма стала асабліва актуальнай у сувязі з тым, што ў Расіі знаходзіліся падданыя «непрыцельскіх» дзяржаў, у тым ліку і ваеннапалонныя. У гістарыяграфіі савецкага перыяду знаходжанне іншаземцаў у Расіі пераважна вывучалася ў рамках шырэйшых тэм: праблемы развіцця эканомікі, антываенны і антыўрадавы рух, дзейнасць партыі большавікоў, Грамадзянская вайна. У артыкуле таксама разглядаецца вывучэнне ў дарэвалюцыйнай расійскай і савецкай гістарыяграфіі становішча іншаземцаў у беларускіх губернях Расіі.

Снапкоўскі Юрый Мікалаевіч, намеснік загадчыка аддзела навукова-даследчай і публікацыйнай дзейнасці Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«“Вялікая еўрапейская вайна” ў жыцці насельніцтва прыфрантавых губерняў у дакументах НГАБ. Частка V (ліпень – снежань 1917 г.)»

Завяршэнне серыі публікацый дакументаў НГАБ аб падзеях Першай сусветнай вайны на тэрыторыі беларускіх губерняў. Прадстаўлены 16 дакументаў аб цяжкім матэрыяльным становішчы цывільнага насельніцтва, канфліктных сітуацыях паміж ваеннаслужачымі і мясцовай уладай Часовага ўрада, авіяналётах варожай авіяцыі і анархіі рэвалюцыйнага часу ў другой палове 1917 г. Таксама асвятляюцца прыватныя здарэнні, звязаныя са знаходжаннем у гарадах і сельскай мясцовасці вайскоўцаў. Да дакументаў дадзены падрабязныя тэкстуальныя заўвагі і заўвагі па змесце.

Яго ж, Рэцэнзія: *Смалянчук, А. Ф. Раман Скірмунт (1868–1939): жыцццяпіс грамадзяніна Краю / А. Ф. Смалянчук. – Мінск : Выдавец Зміцер Колас, 2018. – 700 с. [12] л. іл. : іл.*

Рэцэнзуюцца кніга прафесара Аляксандра Смаленчука, прысвечаная жыццю і дзейнасці беларускага і польскага палітыка, ідэолага «краёвасці», буйнога памешчыка і прадпрымальніка Рамана Аляксандравіча Скірмунта. Адзначаны інфармацыйная вартасць, шматаспектнасць і ідэйная зараджанасць даследавання, яго вядучая роля ў сучаснай айчынным біяграфістыцы.

Сыцько Кірыл Валер’евіч, кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі; вядучы архівіст аддзела інфармацыйна-пошукавых сістэм Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Прычыны ўвядзення метрычных кніг у Рымска-каталіцкай царкве і ўкараненне метрыкацыі ў парафіях на тэрыторыі Беларусі»

У артыкуле разглядаюцца фактары, якія паўплывалі на пачаткі арганізацыі ўвядзення метрычных кніг і распаўсюджванне практык метрыкацыі ў парафіях на тэрыторыі Беларусі. Адлюстравана сувязь дадзеных фактараў з працэсамі секулярызацыі і хаатычнай дэканструкцыяй, якая адбывалася ва ўспрыманні хрысціянскай царквы вернікамі. У выніку паглыблення названых працэсаў пашыраўся недавер соцыуму да Касцёла як арганізацыі. Спроба пераадолення недаверу нарадзіла ідэю фіксацыі сакраментаў хрышчэння і шлюбу ў пісьмовых знаках як пэўнай формы кантракта паміж чалавекам і Абсалютам. Выдзяляюцца тры асноўныя этапы ўкаранення практык метрыкацыі для Рымска-каталіцкай царквы на тэрыторыі Беларусі – 1563 г. (узровень папства), 1602 г. (узровень біскупства) і 1607 г. (узровень правінцыі).

Флкоп-Світа Галіна Аляксандраўна, кандыдат мастацтвазнаўства, навуковы супрацоўнік Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

«Іканастанасы храмаў Вялікага Княства Літоўскага ў святле пісьмовых крыніц XVI ст.»

Да цяперашняга часу спецыялістам былі вядомы толькі адзінкавыя апісанні іканастанасаў Вялікага Княства Літоўскага XVI ст. Выкарыстання ў даследаванні крыніцы XVI ст. утрымліваюць апісанні двух дзясяткаў

іканастасаў, усталяваных на працягу XVI ст. альбо раней. Вызначана, што тагачасныя цябавыя іканастасы складаліся з двух (мясцовага і дзісуснага) або трох (мясцовага, святочнага, дзісуснага) чыноў. Адзначана, што апісаныя ў дакументах іканастасы ў мясцовым чыне часта не ўтрымлівалі ікону Ісуса Хрыста, у святочным чыне ва ўсіх выпадках была розная колькасць абразоў – ад 5 да 32, а дзісусны найчасцей змяшчаў 7, 9 ці 11 «лікаў». Выяўленыя звесткі дазваляюць зрабіць выснову пра тое, што ў XVI ст. яшчэ працягвалася фарміраванне праграмы іканастасаў, якая ва ўстойлівым варыянце складалася толькі ў пачатку XVII ст.

УРУБЛЕЎСКИ ВАДЗІМ ВАЛЕР’ЕВІЧ, кандыдат гістарычных навук, загадчык сектара выставачнай дзейнасці, тэматычных і генеалагічных даследаванняў аддзела выкарыстання дакументаў і інфармацыі Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Досвед даследавання сялянскай генеалогіі па Аршанскім павеце Магілёўскай губерні (на прыкладзе радаводу Уладзіміра Караткевіча па лініі бацькі)»

У артыкуле разглядаецца гісторыя даследавання радаводу Уладзіміра Караткевіча па лініі яго бацькі, закранаецца біяграфія яго бацькі Сямёна Цімафеевіча, прыводзяцца апошнія знаходкі адносна яго геаграфічнага і сацыяльнага паходжання. На падставе матэрыялаў НАРБ і НГАБ праводзіцца даследаванне радаводу Кароткіх-Караткевічаў, сялян вёскі Барсукі Аршанскага павета Магілёўскай губерні, з якіх паходзіў дзед пісьменніка Цімафей. Робяцца высновы адносна прычын ужывання ў дакументах дзвюх форм прозвішча – Кароткі і Караткевіч. Ацэньваюцца перспектывы далейшага вызначэння месца дзеда Цімафея ў радаводзе сялян Кароткіх-Караткевічаў. У якасці ілюстрацый публікуюцца выяўленыя ў НГАБ прашэнне Наталлі Караткевіч аб прыняцці сына на вучобу ад 2 верасня 1896 г. і атэстат Сямёна Караткевіча аб заканчэнні вучылішча ад 4 чэрвеня 1904 г.

ЧАРНЯЎСКИ ФЁДАР ВІКТАРАВІЧ, гісторык-генеалог.

«Сям’я і ўладанні старасты крычаўскага і алучыцкага Мікалая Іванавіча Служкі»

У артыкуле разглядаецца дзейнасць старасты крычаўскага Мікалая Іванавіча Служкі (Слушкі). Адзначаецца, што ён быў спрактыкаваным вайсковым дзеячам, што паўплывала на атрыманне ім Крычаўскага староства, якое адыграла важную ролю ў абароне ўсходніх межаў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай. Асноўныя зямельныя валоданні Мікалая Іванавіча размяшчаліся ў Менскім, Полацкім і Новагародскім ваяводствах, самымі значнымі з іх з’яўляліся Гатава і Свержань. Пасля смерці Мікалая Іванавіча яго маёнткамі распараджаліся жонка Гальшка Янаўна (з роду Кмітаў) і старэйшы сын Мікалай, якія працягнулі фарміраванне сямейнай латыфунды на памежжы Менскага і Новагародскага ваяводстваў.

Резюме

АНТОНОВИЧ Зинаида Васильевна, кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры источниковедения исторического факультета Белорусского государственного университета.

«Делопроизводство по наложению взысканий на духовенство в православных и римско-католических консисториях (по материалам Национального исторического архива Беларуси)»

В статье представлены два вида судебных процессов по наложению взысканий на священнослужителей на основании инициативных документов и сущности дел, что обусловило особенности их рассмотрения. Сам процесс делился на пять этапов в православных и римско-католических консисториях в XIX в., что подтверждается материалами архивных фондов 136 «Минская православная духовная консистория» и 1781 «Могилевская римско-католическая консистория». Сравнение разбирательств по этим вопросам в консисториях показывает, что оно основывалось на соответствующих нормативных правовых актах Российской империи, разработанных для судебной власти, и конфессиональных документах, что нашло отражение в специфике документального сопровождения.

Ее же, Рецензия: Przypominać zapomniane, odkrywać nieznanne. Polskie losy – Kościół – Syberia – Rosja (XIX–XX w.): studia ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Niebelskiemu w 70. rocznicę urodzin / red. nauk. Anna Barańska. – Lublin : Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, 2019. – 718 s.

В рецензии раскрывается содержание сборника, посвященного юбилею профессора Католического университета в Люблине Еугениуша Небельского и изданного под редакцией профессора Анны Бараньской. В нем объединены результаты исследований польских, белорусских и российских ученых, занимающихся разработкой проблематики, близкой к восстанию 1863–1864 гг. и судьбе его участников в сибирской ссылке. Научная ценность подготовленных статей оценивается высоко, акцентируется внимание на использовании широкого круга источников из архивных хранилищ Польши, Беларуси, России, Литвы, Латвии и Ватикана, делается вывод о целесообразности подобных изданий в Беларуси.

БЕРЕСТОВОЙ ГЛЕБ АНДРЕЕВИЧ, магистр исторических наук, аспирант отдела источниковедения и археографии Института истории

Национальной академии наук Беларуси; ведущий архивист отдела древних актов Национального исторического архива Беларуси.

«Использование общеземского привилея Казимира 1447 г. в контексте практики документальных подтверждений в Великом Княжестве Литовском в XV–XVI вв.»

Рассматривается такая черта общеземского привилея великого князя литовского Казимира 1447 г., как повторение им положений предыдущих общеземских привилеев и повторение положений этого привилея более поздними общеземскими привилеями. В контексте иных схожих практик изучается, откуда происходит эта черта, как планировалось использовать старые привилеи, частично повторенные уже привилеем Казимира, и как планировалось использовать привилей Казимира, частично повторенный более поздними привилеями.

Витько Дмитрий Вячеславович, кандидат исторических наук, ООО «Гойсак», редактор; **Барауля Михаил Адамович**, языковед, бывший директор Старослободской БШ Крупского района.

«Подписанные памятники XVIII в. на старом кладбище деревни Свиридовка Крупского района»

В статье описывается ряд униатских надгробий XVIII в. на кладбище деревни Свиридовка Крупского района, в том числе два датированные: 1702 и 1760 гг., особенностью которых являются достаточно сложные формы инскрипций. Публикуются изображения надгробий в форме фотоснимка и в виде прорисовки, описывается физическое состояние памятников, расшифровываются инскрипции. Высказывается предположение, что составителем надписей, в частности, двух более поздних, являлся униатский священник, который старался передать их по правилам старославянского языка.

Врублевский Вадим Валерьевич, кандидат исторических наук, заведующий сектором выставочной деятельности, тематических и генеалогических исследований отдела использования документов и информации Национального исторического архива Беларуси.

«Опыт исследования крестьянской генеалогии в отношении Оршанского уезда Могилевской губернии (на примере родословной Владимира Короткевича по линии отца)»

В исследовании рассматривается история изучения родословной Владимира Короткевича по линии его отца, затрагивается биография его отца Семена Тимофеевича, приводятся последние находки относительно его географического и социального происхождения. На основании материалов НАРБ и НИАБ проводится исследование родословной Коротких-Короткевичей, крестьян деревни Борсуки Оршанского уезда Могилевской губернии, из которых происходил дед писателя Тимофей. Делаются выводы относительно причин употребления в документах двух форм фамилии – Короткий и Короткевич.

Оцениваются перспективы дальнейшего определения места деда Тимофея в родословной крестьян Коротких-Короткевичей. В качестве иллюстраций публикуются выявленные в НИАБ прошение Натальи Короткевич о принятии сына на учебу от 2 сентября 1896 г. и аттестат Семена Короткевича об окончании училища от 4 июня 1904 г.

Глинский Евгений Станиславович, магистр исторических наук, ведущий научный сотрудник отдела научно-исследовательской и публикационной деятельности Национального исторического архива Беларуси.

«Медовая дань как боярская повинность: пример имения Старица Копыльского княжества в XVII–XVIII вв.»

В первой половине XVII в. бояре составляли одну из групп населения в имении Старица Копыльского княжества. В отличие от земян, они не несли военной службы, а за пользование землей платили чинш и выдавали мед на нужды хозяйства имения. Однако после войны 1654–1667 гг. боярская община вошла в состав земянского сообщества. При этом жители некоторых бывших боярских населенных пунктов (Шиловщина), получившие земянский статус ранее, уже ничем не отличались от традиционных земян, в то время как для других боярских деревень (Барковцы, Сычовцы) определенные отличия сохранялись. Прежде всего, боярское своеобразие проявлялось в сохранении медовой дани, отдельно требовавшейся от жителей Барковцов и Сычовцов до конца XVII в. В XVIII в. особенности, выделявшие бывших бояр, ушли в небытие. Жители Барковцов и Сычовцов начали нести военную службу наравне с другими земянами, а также утратила значение обязанность выдачи ими меда в пользу двора.

Демьян Павел Леонидович, магистр исторических наук, аспирант кафедры историко-культурного наследия Беларуси Республиканского института высшей школы; ведущий архивист отдела древних актов Национального исторического архива Беларуси.

«Взаимоотношения гражданского населения и армии ВКЛ и Польского королевства во время войны 1654–1667 гг. (на примере Ошмянского повета)»

В статье рассматриваются взаимоотношения между гражданским населением Ошмянского повета и солдатами армии ВКЛ и Польского королевства в середине XVII в. На основе актовых источников с фондов Ошмянского гродского и земского судов описаны и проанализированы случаи преступлений солдат против мирного населения. В результате было установлено, что грабеж и физическое насилие были наиболее распространенной формой солдатской преступности. Основной формой защиты гражданского населения от солдат были жалобы в судебные органы. Другие формы защиты, такие как сокрытие имущества и физическое сопротивление, были менее

распространены. В то же время эффективность поветовых судов в защите гражданских лиц была довольно низкой.

КАРПЕКИН КОНСТАНТИН ГРИГОРЬЕВИЧ, кандидат исторических наук, главный хранитель фондов Государственного архива Витебской области.

«Документы по организационному оформлению правлений иудейских общин Беларуси в первой четверти XX в. (на примере Витебской губернии)»

На основе материалов Национального исторического архива Беларуси и Государственного архива Витебской области проанализирован видовой состав документов, образовавшихся в результате организационного оформления правлений иудейских общин в первой четверти XX в. Комплексы документов дореволюционного (до 1917 г.) и послереволюционного периодов, несмотря на отличие в названиях, по своей сути являются практически аналогичными. Они позволяют детально изучить ход проведения выборов, социальный состав правлений, особенности взаимоотношений между верующими.

КОБРИНЕЦ ВАЛЕРИЙ АРСЕНЬЕВИЧ, заведующий научно-просветительским отделом Музея Белорусского Полесья (г. Пинск).

«Материалы Могилевского магистрата о русских монетах в торговле и кредите (последняя треть XVII в.)»

В статье анализируется участие русских монет в операциях торговли и кредита на рынке Могилева в последней трети XVII в. Основу исследования составили новые письменные источники, выявленные в фондах Национального исторического архива Беларуси. На материале документов рассматривается роль монет Русского царства во внешней и внутренней торговле жителей Могилева. Особое внимание было уделено разным формам кредитных операций с участием русских монет. В статье приводится информация о суммах займа в этих монетах.

КОРОЛЬ МАРГАРИТА МИХАЙЛОВНА, магистр исторических наук, старший научный сотрудник отдела научно-исследовательской и публикационной деятельности Национального исторического архива Беларуси.

«Конфессиональные конверсии в Волковысском уезде Гродненской губернии во второй половине XIX в.»

В статье рассматривается конфессиональная ситуация, сложившаяся в Волковысском уезде Гродненской губернии во второй половине XIX в. и вызванная переводами католического населения в православие. На основании архивных документов из Национального исторического архива в г. Гродно прослеживается тенденция к сохранению «вновь присоединенными» своей

прежней конфессиональной идентичности, которая проявлялась в игнорировании православных обрядов и явном или тайном посещении костелов и обращении к ксендзам для удовлетворения религиозных нужд. Определяются местности с наиболее активным сопротивлением населения, такие как Свислочская, Порозовская и другие волости Волковысского уезда.

Лаврик Юрий Николаевич, ведущий научный сотрудник
Национального исторического музея Республики Беларусь.

*«Манускрипты со слущкими провененциями в коллекции
“Рукописные книги” Национального исторического музея
Республики Беларусь»*

В статье вниманию читателей предлагается кодикологический анализ рукописных книг XVI–XIX вв. из собрания Национального исторического музея Республики Беларусь, которые имеют провененции, свидетельствующие о их поступлении из церквей и монастырей Слуцкого княжества и Слуцкой архимандрии. Книговедческое описание манускриптов предвдварет короткий очерк истории выявления и изучения рассматриваемых в публикации книг.

Латушкин Андрей Николаевич, кандидат исторических наук,
доцент, доцент кафедры источниковедения исторического факультета
Белорусского государственного университета.

*«Исследования комплекса оригиналов актов общегосударственного
значения архива Великого Княжества Литовского в работах
американской исследовательницы Патрисии Кеннеди Гримстед»*

В статье рассматривается терминологический аспект проблемы комплекса оригиналов актов общегосударственного значения архива ВКЛ в американской историографии. Утверждается, что наибольший вклад в разработку данного вопроса темы внесла Патрисия Кеннеди Гримстед, которой объект рассматривался как часть «архива Великого Княжества Литовского» (синонимы – «великокняжеский архив», «государственный архив Литвы / Великого Княжества / Великого Княжества Литовского»). К последнему исследовательница относила и Метрику ВКЛ («Литовскую метрику»), которая представляла собой преимущественно копиарий текстов исходящей и входящей документации канцелярии великих князей литовских. Однако с архивоведческой точки зрения это были, на ее взгляд, различные, обособленные комплексы. В отношении объекта исследовательница применяла обозначения: «оригиналы документов», «документы на пергаменте», «оригинальные документы как исходящие, так и поступающие в канцелярию», «оригиналы документов, дипломатические трактаты и всевозможные поступающие в канцелярию акты» и т. п. Местом хранения комплекса оригиналов она называла «великокняжескую сокровищницу» или земский скарб ВКЛ. Исследования П. Кеннеди Гримстед дали толчок развитию разработки проблемы комплекса оригиналов актов общегосударственного значения архива ВКЛ и метрицианы в СССР в целом.

Лисейчиков Денис Васильевич, кандидат исторических наук, заместитель директора Национального исторического архива Беларуси.

«TALIS EST BASILIUS MAGNUS»: печати монастырей Белорусской провинции базилианского ордена конца XVIII – первой трети XIX в.»

Статья посвящена отдельному вопросу церковной сфрагистики – монастырским печатям базилианского ордена. Обращается внимание на бытование монастырских печатей в конце XVIII – первой трети XIX в. в составе Белорусской провинции ордена, к которой относились монастыри, оказавшиеся в составе Российской империи в результате первого раздела Речи Посполитой 1772 г. Рассматриваются этапы возникновения печатей отдельных монастырей, продолжительность бытования матриц, сюжетные изображения, язык и содержание легенд (надписей). На основании этого предложена типология печатей. Приводятся изображения пятнадцати выявленных оттисков и одной матрицы монастырских печатей Белорусской провинции.

Луговцова Светлана Леонидовна, кандидат исторических наук, доцент, проректор по учебной работе ГУО «Республиканский институт повышения квалификации и переподготовки работников Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь».

Рецензия: Хмяльніцкая, Л. У. Лёс інсургента: дакументальная апавесць аб Аляксандру Рыпінскім і ягоным часе. – Мінск : Лімарыус, 2019. – 287 с., [6] л. іл. – (Бібліятэка «Наша XIX стагоддзе»)

Рецензируется беллетризованная биография одного из деятелей общественно-политического и литературного движения Беларуси XIX в. – Александра Рыпинского. Раскрывается содержание книги (основные вехи жизни главного героя), оценивается круг использованных при ее написании источников, определяются основные сделанные достижения. Предлагаются объяснения некоторых характерных для XIX в. демографических явлений, сделанные на основании анализа архивных источников, а также формулируются некоторые темы, которые могут стать предметом отдельных исследований в будущем.

Макаров Максим Дмитриевич, кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры истории Беларуси и славянских народов исторического факультета Белорусского государственного педагогического университета им. М. Танка; **Волков Николай Александрович**, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела истории Беларуси Средних веков и начала Нового времени Института истории Национальной академии наук Беларуси.

«Инвентарь замка и города Витебска 1638 года»

В материале впервые вводится в научный оборот полный текст самого раннего и наиболее подробного описания Витебска – инвентаря города и замка, составленного 7 сентября 1638 г. по причине вступления в должность нового воеводы витебского Яна Раковского. В наше время основная часть этого документа хранится в Минске в Национальном историческом архиве Беларуси, а первый лист – в Варшаве в Главном архиве древних актов. Ранее публиковалась только “варшавская” часть (около 5,4% текста). Инвентарь 1638 г. содержит подробное описание укреплений Верхнего и Нижнего замков, упоминания про городские укрепления и культовые постройки, описания улиц и районов города, замковых фольварков и прочих объектов.

МАТВЕЙЧИК ДМИТРИЙ ЧЕСЛАВОВИЧ, кандидат исторических наук, заведующий отделом научно-исследовательской и публикационной деятельности Национального исторического архива Беларуси.

«Белорусская историография восстания 1863–1864 гг. на первоначальном послевоенном этапе (середина 1940-х – конец 1950-х гг.): основные достижения и проблемы развития»

На основании анализа научных работ наиболее значительных представителей первого послевоенного поколения белорусских исследователей восстания 1863–1864 гг. Владимира Перцева, Ивана Луццкого и Анатолия Смирнова, а также документов из фондов Центрального научного архива Национальной академии наук Беларуси определяется уровень соответствующих научных разработок на этапе от окончания боевых действий (с 1944 г.) и до конца 1950-х гг. Анализируется источниковая база исследований, раскрывается основное идейное насыщение работ и их проблемное поле, показываются разнообразные факторы влияния на историографию, делаются выводы насчет достигнутых результатов.

МАЦУК АНДРЕЙ ВЛАДИМИРОВИЧ, кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник отдела истории Беларуси Средних веков и начала Нового времени Института истории Национальной академии наук Беларуси.

«Деятельность витебских депутатских сеймиков в правление Августа III»

На основании документов поветовых сеймиков из архивов и библиотек Беларуси, Литвы, Польши и Франции, а также научной литературы в статье рассматривается политическое противостояние магнатских группировок на витебских громничных сеймиках в правление Августа III в 1736–1763 гг. Установлены действия магнатов среди витебской шляхты, которые оказали непосредственное влияние на ход и результаты местных сеймиков, а также место витебских сеймиков в планах различных магнатских группировок.

МЕТЕЛЬСКИЙ АНДРЕЙ АНАТОЛЬЕВИЧ, доктор исторических наук, заведующий отделом историографии и методов исторического

исследования Института истории Национальной академии наук Беларуси.

«Постройка и функционирование каменных костела и монастыря доминиканцев в деревне Пацково Мстиславского района»

В статье рассматриваются вопросы возведения и функционирования каменных зданий доминиканского монастыря и костела в деревне Пацково современного Мстиславского района Могилевской области. На основе документов из фондов Национального исторического архива Беларуси и Российского государственного исторического архива определяются даты основания монастыря в Пацкове и возведения первоначального здания костела, а также возведения каменных зданий костела и монастыря в середине XVIII в. Раскрывается процесс функционирования зданий, а также определяются причины прекращения их использования в первой половине XIX в. В качестве приложений публикуются тексты контрактов на возведение костела, заключенных в середине XVIII в. Пацковским конвентом с архитекторами Иоганном де Дитрихштейном и Фридрихом Фердинандом Шмидом.

Рындин Сергей Николаевич, магистр исторических наук, ведущий научный сотрудник отдела научно-исследовательской и публикационной деятельности Национального исторического архива Беларуси.

«Иностранцы подданные в Российской империи накануне и в годы Первой мировой войны: дореволюционная российская и советская историография»

В статье отмечается, что с конца XIX в. существенно возросло количество научной и публицистической литературы, посвященной пребыванию в Российской империи иностранных подданных. В годы Первой мировой войны эта тема стала особенно актуальной в связи с тем, что в России находились подданные «неприятельских» государств, включая военнопленных. В историографии советского периода пребывание иностранцев в России преимущественно изучалось в рамках более широких тем: проблемы развития экономики, антивоенное и антиправительственное движение, деятельность партии большевиков, Гражданская война. В статье также рассматривается изучение в дореволюционной российской и советской историографии положения иностранцев в белорусских губерниях России.

Снапковский Юрий Николаевич, заместитель заведующего отделом научно-исследовательской и публикационной деятельности Национального исторического архива Беларуси.

«“Великая европейская война” в жизни населения прифронтовых губерний в документах НИАБ. Часть V (июль – декабрь 1917 г.)»

Завершение серии публикаций документов НИАБ о событиях Первой мировой войны на территории белорусских губерний. Представлены 16 докумен-

тов о тяжелом материальном положении гражданского населения, конфликтных ситуациях между военнослужащими и местной властью Временного правительства, авианалетах вражеской авиации и анархии революционного времени во второй половине 1917 г. Также освещаются частные происшествия, связанные с нахождением в городах и сельской местности военнослужащих. Документы снабжены подробными текстуальными примечаниями и примечаниями по содержанию.

Его же, Рецензия: Смалянчук, А. Ф. Раман Скірмунт (1868–1939): жыццяпіс грамадзяніна Краю / А. Ф. Смалянчук. – Мінск : Выдавец Зміцер Колас, 2018. – 700 с. [12] л. іл. : іл.

Рецензируется книга профессора Александра Смоленчука, посвященная жизни и деятельности белорусского и польского политика, идеолога «краёвості», крупного помещика и предпринимателя Романа Александровича Скирмунта. Отмечены информационная ценность, многоаспектность и идейная заряженность исследования, его ведущая роль в современной отечественной биографистике.

Сытько Кирилл Валерьевич, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Института истории Национальной академии наук Беларуси; ведущий архивист отдела информационно-поисковых систем Национального исторического архива Беларуси.

«Причины введения метрических книг в Римско-католической церкви и внедрение метрикации в приходах на территории Беларуси»

В статье рассматриваются факторы, повлиявшие на начало организованного ведения метрических книг и распространение практик метрикации в приходах Беларуси. Отражена связь этих факторов с процессами секуляризации и хаотической деконструкции, которые происходили в восприятии христианской церкви верующими. В результате углубления данных процессов возросло недоверие общества к Церкви как к организации. Попытка преодолеть недоверие породила идею зафиксировать таинства крещения и брака в письменных знаках как определенную форму договора между человеком и Абсолютом. Выделяются три основных этапа введения практик метрикации для Римско-католической церкви в Беларуси – 1563 г. (уровень папства), 1602 г. (уровень епархии) и 1607 г. (уровень провинции).

Фликоп-Свито Галина Александровна, кандидат искусствоведения, научный сотрудник Центра исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси.

«Иконостасы храмов Великого Княжества Литовского в свете письменных источников XVI в.»

До настоящего времени специалистам были известны только единичные описания иконостасов Великого Княжества Литовского XVI в. Использо-

ванные в данном исследовании источники XVI в. содержат описания двух десятков иконостасов, установленных в течение XVI в. или ранее. Определено, что тябловые иконостасы того времени состояли из двух (местного и деисусного) или трех (местного, праздничного, деисусного) чинов. Отмечено, что описанные в документах иконостасы в местном чине часто не содержали икону Иисуса Христа, в праздничном чине во всех случаях было разное количество икон – от 5 до 32, а деисусный чаще всего содержал 7, 9 или 11 «ликов». Выявленные сведения позволяют сделать вывод о том, что в XVI в. еще продолжалось формирование программы иконостасов, которая в устойчивом варианте сложилась только в начале XVII в.

Чернявский Федор Викторович, историк-генеалог.

«Семья и владения старосты кричевского и олучицкого Миколая Ивановича Служки»

В статье рассматривается деятельность старосты кричевского Миколая Ивановича Служки (Слушки). Отмечается, что он был опытным военным деятелем, что повлияло на получение им Кричевского староства, игравшего важную роль в обороне восточных рубежей Великого Княжества Литовского и Речи Посполитой. Основные земельные владения Миколая Ивановича размещались в Минском, Полоцком и Новогрудском воеводствах, самыми значительными из них являлись Гатово и Свержень. После смерти Миколая Ивановича его имениями распоряжались жена Гальшка Яновна (из рода Кмитов) и старший сын Миколай, продолжившие формирование семейной латифундии на пограничьи Минского и Новогрудского воеводств.

Summary

ANTANOVICH ZINAIDA, PhD in History, Associate Professor, Department of Source Studies, Faculty of History, Belarusian State University.

«Record management for the imposition of sanctions on the clergy in the Orthodox and Roman Catholic consistories (on the basis of the records from the National Historical Archives of Belarus)»

The article presents two types of judicial proceedings on the imposition of sanctions on clergy based on the initiatives documents and cases due to the nature of cases that led the peculiarities of their consideration. In the Orthodox and Roman Catholic consistories in the 19th century, the process was divided into five stages, which is confirmed by the materials of archival funds 136 «Minsk Orthodox consistory» and 1781 «Mahilioŭ Roman Catholic consistory». Comparison of the proceedings on these issues in the consistories shows that it was based on the relevant normative acts of the Russian Empire, developed for the judiciary, and confessional documents, which was reflected in the specifics of the documentary support.

***She is**, Review: Przypominać zapomniane, odkrywać nieznane. Polskie losy – Kościół – Syberia – Rosja (XIX–XX w.): studia ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Niebelskiemu w 70. rocznicę urodzin / red. nauk. Anna Barańska. – Lublin : Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, 2019. – 718 s.*

The review reveals the content of the collection dedicated to the anniversary of the professor of the Catholic University in Lublin Eugeniusz Niebielski and published with the editing of Professor Anna Barańska. It combines the results of research by Polish, Belarusian and Russian scientists engaged in the development of problems close to the uprising of 1863–1864. and the fate of its participants in Siberian exile. The scientific value of the prepared articles is highly estimated, attention is focused on the use of a wide range of sources from the archives of Poland, Belarus, Russia, Lithuania, Latvia and the Vatican; the conclusion is made about the advisability of such publications in Belarus.

BIERASTAVY HLIEB, MA in History, PhD Student, Source Studies and Source Publication Department, Institute of History, National Academy of Science of Belarus; Leading Archivist, Department of Ancient Records, National Historical Archives of Belarus.

«The use of Casimir's common state privilege of 1447 in the context of the practice of documentary evidence in the Grand Duchy of Lithuania in the 15th–16th centuries»

The article considers such a feature of the commonstate privilege of the Grand Duke of Lithuania Casimir of 1447 as its repetition of provisions of previous common state privileges and re-statement of the common state privilege by the later common state privileges. In the context of other similar practices, studied the origin of this, how it was planned to use the old privileges, partially repeated by Casimir's privilege, and how it was planned to use Casimir's privileges, partially repeated by later privileges.

CHARNIAUSKI FIODAR, historian and genealogist.

«Family and possessions of the count of Kryčau and Alučycy Mikalaj Ivanavič Služka»

The article examines the activities of the count of Kryčau and Alučycy Mikalaj Ivanavič Služka (Služka, Sluszk). It is noted that he was an experienced military leader, that helped him get the Kryčau county, that played an important role in the defense of the eastern borders of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth. The main landholdings of Mikalaj Ivanavič were located in Minsk, Polack and Navahrudak voivodships, the most significant of which were Hatava and Svierżań. After the death of Mikalaj Ivanavič, his wife Hałška Janaŭna from kin of Kmita and the eldest son Mikalaj, who continued the formation of the family latifundia in the Minsk and Navahrudak voivodships, were in charge of his estates.

DZIAMYAN PAVEL, Master of History, post-graduated student, Department of Historical and Cultural Heritage of Belarus, National Institute for Higher Education; Leading Archivist, Department of Ancient Records, National Historical Archives of Belarus.

«Relations between the civilians and the army of the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland during the war of 1654–1667 (on the example of the Ašmiany district)»

The article discusses the relationship between the civilians of the Ašmiany district and the soldiers of the army of the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland in the middle of the 17th century. On the basis of active sources from the funds of Ašmiany Criminal and Civil courts, cases of soldiers' crimes against civilians are described and analyzed. As a result, it was found that robbery and physical abuse were the most common form of soldier crime. The main form of protection of civilians from soldiers was complaints to the judiciary. Other forms of protection, such as concealment of property and physical resistance, were less common. At the same time, the effectiveness of district courts in protecting civilians was rather low.

HLINSKI JAUIHEN, MA in History, Senior Researcher, Department of Science Research and Publication, National Historical Archives of Belarus.

«Honey tribute as a bayar's duty: the case of the estate Staryca Kapył principality in the 17th–18th centuries»

In the first half of the 17th century, bayars were one of the particular group in the estate of Staryca of the Kapył principality. Unlike ziamianie, they did not serve military service, and paid chynsh for the use of land and gave honey for the needs of the estate. However, after the war of 1654–1667, bayar community became the part of the ziamianie community. At the same time the inhabitants of some former bayar settlements (Šylaŭščyna), who had received the status of ziamianie earlier, were no longer different from traditional ziamianie, while for other bayar villages (Barkaŭcy, Syčaŭcy) certain differences remained. First of all, the bayar originality appeared in the preservation of the honey tribute, which was separately required from the inhabitants of Barkaŭcy and Syčaŭcy until the end of the 17th century. In the 18th century, the features that distinguished the former bayars have disappeared. Inhabitants of Barkaŭcy and Syčaŭcy began to serve military service as well as other ziamianie and also their obligation to give honey to the court has lost its meaning.

FLIKOP-SVITA HALINA, PhD in Art History, Center for the Belarusian Culture, Language and Literature Researches, National Academy of Sciences of Belarus, Researcher.

«Iconostases of churches of the Grand Duchy of Lithuania in the light of written sources of the 16th century»

Until now, experts have known only three descriptions of iconostases of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th century. And the sources used in this study in the 16th century contain descriptions of two dozen iconostases installed during the 16th century or earlier. It is established that the templon consisted of two ranks (local and Deesis) or three ranks (local, festive, Deesis). It is noted that the iconostases described in the documents in the local rank often did not contain an icon of Jesus Christ, in the festive rank in all cases there was a different number of icons – from 5 to 32, and the Deesis rank often contained 7, 9 or 11 items. The revealed information allows us to conclude that in the XVI century the iconostasis program was still being formed, which in a stable version was formed only at the beginning of the XVII century.

KABRYNETS VALERY, Head of Science and Education Section, Museum of the Belarusian Paliessie (Pinsk).

«Materials of the Mahilioŭ magistrate about Russian coins in trade and credit (the last third of the 17th century)»

In the article is analyzed the participation of Russian coins in trade and credit operations on the Mahilioŭ market in the last third of the 17th century. The research was based on new information, which found in the collections of the National His-

torical Archive of Belarus. The role of coins of the Tsardom of Russia in foreign and domestic trade of Mahilioŭ citizens is considered on the basis of documents. Special attention is paid to various forms of credit operations that involve Russian coins. In the article is provided information about the amount of the debt in these coins.

KAROL MARHARYTA, MA in History, Senior Researcher, Department of Science Research and Publication, National Historical Archives of Belarus.

«Confessional conversions in the Vaŭkavysk district of the Hrodna province in the second half of the 19th century»

The article examines the confessional situation that developed in the Vaŭkavysk district of the Hrodna province in the second half of the 19th century and was caused by the conversion of the Catholic population to Orthodoxy. On the basis of archival documents from the National Historical Archives of Belarus in Hrodna, the author revealed a tendency for the «newly converted» to preserve their former confessional identity, which manifested itself in ignoring Orthodox rituals and explicitly or secretly visiting churches and turning to priests to meet religious needs. The author identifies the areas with the most active resistance of the population, such as Svislač, Porazava and other parishes of the Vaŭkavysk district.

KARPEKIN KANSTANTSIN, PhD in History, Head Curator, State Archive of the Viciebsk Region.

«Documents of the institutionalization of the boards of the Jewish communities of Belarus in the first quarter of the 20th century (on the example of the Viciebsk province)»

Based on the materials of the National Historical Archive of Belarus and the State Archive of the Viciebsk Region, the article analyzes the species composition of documents resulting from the institutionalization of the boards of the Jewish communities on the first quarter of the 20th century. Complexes of pre-revolutionary (before 1917) documents and post-revolutionary periods, despite the difference in names, are inherently substantially similar. They make it possible to study in detail the course of the elections, the social composition of the boards, the specific features of the relationship between believers.

LATUSHKIN ANDREI, PhD in History, Associate Professor, Associate Professor of Source Study Department, Faculty of History, Belarusian State University.

«The studies of the complex of original acts of state allsignificance of the archive of the Grand Duchy of Lithuania in the works of the American researcher Patricia Kennedy Grimsted»

The article deals with the terminological aspect of the problem of the complex of originals of acts of national significance of the Grand Duchy of Lithuania archive in American historiography. The author claims that the greatest contribution to the

development of this issue was made by Patricia Kennedy Grimsted. According to her ideas, the object was considered part of «the Archive of the Grand Duchy of Lithuania» (synonyms – «Grand Ducal archive», «state archive of Lithuania / Grand Duchy / Grand Duchy of Lithuania»). To the latter, the researcher also referred to the Metrica incl («Lithuanian Metrica»), which was mainly a copy of the texts of outgoing and incoming documentation of the office of the Grand Dukes of Lithuania. However, from the archival point of view, they were, in her opinion, different, separate complexes. In relation to the object, the researcher used the following designations: «original documents», «documents on parchment», «original documents, both outgoing and incoming to the office», «original documents, diplomatic treatises and all kinds of acts received by the office», etc. The place of storage of the complex of originals, she called the «Grand Ducal Treasury» or Ziemiński Skarb of the Grand Duchy of Lithuania. Research by P. Kennedy Grimsted gave an impetus to the development of the problem of the problem of the complex of original acts of national significance of the archive of the incl, as well as metrication in the USSR as a whole.

LAURYK JURY, Leading Researcher, National Historical Museum of Republic of Belarus.

«Manuscripts with Sluck Provenance Marks in the Manuscripts Collection of National Historical Museum of Republic of Belarus»

The article contains codicological descriptions of manuscripts of 16th–19th centuries from the National Historical Museum of Republic of Belarus's Manuscripts Collection, which bear provenance marks of churches and monasteries from the area of former Sluck Duchy as well as Sluck Orthodox Abbey. The author also gives a short historical note about circumstances of revealing and previous researches of these books.

LISEICHYKAU DZIANIS, PhD in History, Deputy Director, National Historical Archives of Belarus.

«TALIS EST BASILIUS MAGNUS: stamps of the monasteries of the Belarusian province of the Basilian Order of the late 18th – first third of the 19th century»

The article is devoted to a specific issue of church sphragistics – monastic seals of the Basilian Order. Attention is drawn to the existence of monastic stamps at the end of the 18th – first third of the 19th century as part of the Belarusian province of the order, which included monasteries that became the part of the Russian Empire as a result of the first partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth in 1772. Stages of the origin of stamps of particular monasteries, the duration of the existence of matrices, images, language and content of legends (inscriptions) are considered. Under that a typology of stamps is proposed. The images of fifteen identified imprints and one matrix of monastic stamps of the Belarusian province are given.

LOUGOVTSOVA SVETLANA, PhD in History, Associated professor, Vice Rector for Academic Affairs of State Educational Institution «Republican Institute for Advanced Studies and Retraining of Employees of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Belarus».

Review: Хмяльніцкая, Л. У. Лёс інсургента: дакументальная аповесць аб Аляксандру Рыпінскім і ягоным часе. – Мінск : Лімарыус, 2019. – 287 с., [6] л. іл. – (Бібліятэка «Наша XIX стагоддзе»)

(Chmialnickaja L. U. Lios insurhienta: dakumientalnaja apoviesć ab Aliaksandru Rypinskim i jahonym časie. – Minsk : Limaryus, 2019. – 287 s., [6] l. il. – (Biblijateka «Naša XIX stahoddzie»))

The fictionalized biography of one of the figures of the social, political and literary movement of Belarus in the 19th century, Aliaksandr Rypinski, is reviewed. The content of the book (the main stages of the life of the protagonist) is revealed, the range of sources used in its writing is evaluated, the main achievements made are determined. The author proposes explanations of some demographic phenomena characteristic of the 19th century, based on the analysis of archival sources, and also formulates some topics that may become the subject of separate studies in the future.

MAKARAU MAKSIM, PhD in History, Department of the History of Belarus and Slavic peoples, Faculty of History, Maksim Tank Belarusian State Pedagogical University; **VOLKAU MIKOLA**, PhD in History, Senior Researcher, Department of Medieval and Early Modern Belarus History Institute of History, National Academy of Sciences of Belarus.

«The Inventory of the castle and the city of Viciebsk in 1638»

The article introduces previously unknown the full text of the earliest and most detailed description of Viciebsk – the Inventory of the castle and the city, compiled on September 7, 1638 due to the inauguration of the new governor of Viciebsk Jan Rakouški. Nowadays, the main part of this document is kept in Minsk in the National Historical Archives of Belarus, and the first sheet is in the Central Archives of Historical Records in Warsaw. Previously, only the «Warsaw» part was published (about 5.4% of the text). The inventory of 1638 contains a detailed description of the fortifications of the Upper and Lower castles, mentions of city fortifications and religious buildings, descriptions of streets and city districts, castle folwarks and other objects.

MATSUK ANDREY, PhD in History, Senior Researcher, Department of Medieval and Early Modern Belarus History, Institute of History, National Academy of Sciences of Belarus.

«The activity of Viciebsk pawiet seimiks during the reign of August III»

On the basis of documents of pawiet seimiks from archives and libraries of Belarus, Lithuania, Poland and France, as well as scientific literature, the article examines the political confrontation between magnate groups in the Viciebsk hramnicy's seimiks during the reign of August III in 1736–1763. The author established the actions of the magnates among the Viciebsk shlakhta, that directly influenced the course and results of local seimiks, and also determined the place of the Viciebsk seimiks in the plans of various magnate groups.

MATVEICHYK DZMITRY, PhD in History, Head of the Department of Science Research and Publication, National Historical Archives of Belarus.

«The Belarusian historiography of the uprising of 1863–1864 at the initial post-war stage (late 1940s – late 1950s): main achievements and development problems»

Based on the analysis of scientific works of the most significant representatives of the first post-war generation of Belarusian researchers of the uprising of 1863–1864 (Uladzimir Piercaŭ, Ivan Luščycki and Anatol Smirnoŭ), as well as documents from the funds of the Central Scientific Archive of National Academy of Sciences of Belarus, the author determines the level of relevant scientific developments at the stage from the end of hostilities (from 1944) to the end of the 1950s. The author analyzes the source base of research, reveals the basic ideological saturation of work and the problem field, shows a variety of factors that influence on historiography, making conclusions about the achieved results.

MIACELSKI ANDREI, Dr hab. in History, Head of the Department of Historiography and Methodology of Historical Research, Institute of History, National Academy of Sciences of Belarus.

«Construction and operation of a stone church and a dominican monastery in the village of Packava, Mscislaŭ district»

The article deals with the construction and functioning of the stone buildings of the Dominican monastery and church in the village of Packava in the modern Mscislaŭ district of the Mahilioŭ region. On the basis of archival documents from the National Historical Archives of Belarus and the Russian State Historical Archives the dates of the foundation of the monastery in Packava and the construction of the original building of the church were determined. As well as the construction of stone buildings of the church and monastery in the middle of the 18th century were determined too. The author reveals the process of functioning of buildings, as well as the reasons for the termination of their use in the first half of the 19th century. The texts of contracts for the construction of the church, concluded in the middle of the 18th century by the Packava monastery with architects Johan de Dieterichstein and Friderick Ferdinand Szmid, are published as attachments.

RYNDZIN SIARHEY, Leading Researcher, Department of Science Research and Publication, National Historical Archives of Belarus.

«Foreign nationals of the Russian Empire on the eve and during the World War I: pre-revolutionary Russian and Soviet historiography»

The article notes that since the end of the 19th century, the number of scientific and journalistic literature devoted to the presence of foreign nationals in the Russian Empire has significantly increased. During the World War I, this topic became especially relevant due to the fact that the subjects of «enemy» states, including prisoners of war, lived in Russia. The historiography of the Soviet period mainly studied the presence of foreigners in Russia within the framework of broader topics: problems of economic development, anti-war and anti-government movement, activities of the Bolshevik Party, the Civil War. The article also examines the study of the position of foreigners in the Belarusian provinces of Russia in pre-revolutionary Russian and Soviet historiography.

SNAPKOUSKI YURY, Deputy Head of the Department of Sciences Research and Publication, National Historical Archives of Belarus.

«“The Great European War” in the life of people living in the frontline provinces as stated in the NHAB documents. Part V (july – december 1917)»

This is the completion of a series of publications of National Historical Archives of Belarus documents on the events of the World War I in the territory of the Belarusian provinces. There are 16 documents covering the difficult financial situation of the civilian population, conflict situations of the military and local government of the Provisional Government, enemy air raids and anarchy revolutionary times in the second half of 1917. The publication also covers some incidents related to location in cities and rural areas militaries. The documents have detailed textual and other notes on the issue.

He is, Review: Смалянчук, А. Ф. Раман Скірмунт (1868–1939): жыццiяніс грамадзяніна Краю / А. Ф. Смалянчук. – Мінск : Выдавец Зміцер Колас, 2018. – 700 с. [12] л. іл. : іл.

(Smaliančuk, A. F. Raman Skirmunt (1868–1939): žycciapis hramadzanina Kraju / A. F. Smaliančuk. – Minsk : Vydaviec Zmicier Kolas, 2018. – 700 s. [12] l. : il.)

The book by Professor Aliaksandr Smaliančuk, which dedicated to the life and work of the Belarusian and Polish politician, ideologist of «krajovasć», large landowner and businessman Raman Skirmunt, is being reviewed. The informational value, multidimensionality and ideological charge of the research, its leading role in modern biographical studies in Belarus are noted.

SYTSKO KIRYL, PhD in History, Senior Researcher, Institute of History, National Academy of Science of Belarus; Senior Archivist, Department of Information and Retrieval Systems, National Historical Archives of Belarus.

«Reasons for maintaining metric books in the Roman Catholic Church and introducing metrics in parishes in Belarus»

The article discusses the factors that influenced the beginning of organized maintenance of metric books and the spread of metrication practices in parishes in Belarus. The connection of these factors with the processes of secularization and chaotic deconstruction that occurred in the perception of the Christian church by believers is reflected. Because of the deepening of these processes, public distrust of the Church as an organization has increased. An attempt to overcome mistrust gave rise to the idea of fixing the sacraments of baptism and marriage in written signs as a certain form of agreement between a person and the Absolute. Three main stages of introducing the Roman Catholic Church's metrics in Belarus are distinguished – 1563 (papacy level), 1602 (diocese level) and 1607 (province level).

URUBLEUSKI VADZIM, PhD in History, Senior Researcher of Exhibition Activities, Genealogical and Thematic Studies, Department of Records and Information Usage, National Historical Archives of Belarus.

«Experience in the study of peasant genealogy referring to Orša district of the Mahilioŭ province (an example shown by the lineage of Uladzimir Karatkievič by his father's side)»

In research examines the history of studying the line age of Uladzimir Karatkievič by his father's side, addresses the biography of his father, Siamion Cimaŭiejevič, cites the latest findings regarding his geographical and social origin. Based on the materials of National Archives of the Republic of Belarus and National Historical Archives of Belarus, the research is being conducted on the lineage of Karotki-Karatkievič, peasants from the village Barsuki, Orša district, Mahilioŭ province, where the writer's grandfather, Cimaŭiej, came from.

VITSKO DZMITRY, PhD in History, Ltd. «Haysak», editor;

BARAVULYA MIKHAIL, linguist, former principal of Staraja Slabada basic school (Krupki region).

«Signed monuments of the 18th century on the old cemetery of the village Svirydaŭka, Krupki region»

The article describes a series of Uniate tombs of the 18th century on the cemetery of the village Svirydaŭka, Krupki region, including two dated: 1702 and 1760. Their characteristic feature is quite sophisticated forms of inscriptions. The authors publish images of tombstones in the form of a photograph and in the form of a drawing, describe the physical state of the monuments, decipher the inscriptions. It is reasonable to suppose that the author of the inscriptions, in particular of the two later ones, was a Uniate priest who tried to convey them according to the rules of Old Church Slavonic.

ПРАВИЛЫ ДЛЯ АЎТАРАЎ «АРХІВАРЫУСА»

1. «Архіварыус» публікуе навуковыя даследаванні ў галіне гісторыі, архівазнаўства, тэарэтычнай і практычнай археаграфіі, крыніцазнаўства і сумежных спецыяльных гістарычных дысцыплін, а таксама інфармацыйныя матэрыялы і рэцэнзіі на апублікаваныя працы.
2. Рэдакцыйная калегія прымае да разгляду матэрыялы, якія адпавядаюць патрабаванням, што прад'яўляе Вышэйшая атэстацыйная камісія Рэспублікі Беларусь да навуковых артыкулаў.
3. Аўтары нясуць персанальную адказнасць за падачу ў рэдакцыю ўжо раней апублікаваных артыкулаў або артыкулаў, прынятых да друку іншымі выданнямі.
4. Аўтары разам з рукапісам навуковага артыкула падаюць выпіску з пратакола пасяджэння вучонай рады (савета), аддзела, кафедры з месца працы з рэкамендацый артыкула да друку. Дапускаецца замест выпіскі з пратакола падаць дзве рэцэнзіі дактароў альбо кандыдатаў навук, якія з'яўляюцца спецыялістамі ў той галіне ведаў, па якой зроблена даследаванне. Рэцэнзіі павінны ўтрымліваць рэкамендацыі артыкула да друку.
5. Для публікацый дакументальных крыніц, рэцэнзій і матэрыялаў інфармацыйнага характару рэцэнзій рэкамендацыі да друку не патрабуюцца.
6. Для публікацый, прадметам разгляду якіх з'яўляюцца непасрэдна гістарычныя падзеі, дзейнічае абмежаванне – верхняй храналагічнай мяжой павінен з'яўляцца лістапад 1918 г. (час заканчэння Першай сусветнай вайны).
7. Друкаваная версія артыкула завяраецца подпісам аўтара з прастаўленнем даты і ўказаннем прозвішча, імя і імя па бацьку, месца працы, займаемай пасады, навуковай ступені, вучонага звання, нумароў тэлефонаў для кантактаў з рэдакцыяй. Разам з раздрукоўкай падаецца ідэнтычны электронны варыянт артыкула.
8. Артыкул забяспечваецца анатацыямі на беларускай (рэзюмэ), рускай (резюме) і англійскай (summary) мовах памерам у 100–150 слоў.
9. Аб'ём навуковага артыкула – не менш за 14 тыс. і не больш за 25 тыс. знакаў, аб'ём публікацыі дакументальных крыніц – да 40 тыс. знакаў. Раздрукоўка выконваецца шрыфтам Times New Roman, кегль 14 пунктаў, праз 1,5 інтэрвалу, палі верхняе і ніжняе па 2 см, левае 3 см, правае 1,5 см.
10. Артыкул афармляецца згодна з главой 5 Інструкцыі аб парадку афармлення кваліфікацыйнай навуковай працы (дысертацыі) на саісканне вучоных ступеняў кандыдата і доктара навук, аўтарэферата і публікацый па тэме дысертацыі, зацверджанай пастановай Вышэй-

шай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь ад 28.02.2014 № 3 (у рэдакцыі загаду Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь ад 08.09.2016 № 206).

У канцы артыкула размяшчаецца спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры. Афармленне бібліяграфічных пазіцый робіцца ў адпаведнасці з вышэй згаданай інструкцыяй ВАК. Напрыклад:

1. Глінскі, Я. С. Фальсіфікацыі дакументаў аб дваранстве ў Слуцкім павеце Мінскай губерні ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. / Я. С. Глінскі // Беларускі гістарычны часопіс. – 2018. – №5. – С. 24–34.

2. Доўнар, А. Б. Сяляне-слугі Беларусі другой паловы XVI – сярэдзіны XVIII ст. / А. Б. Доўнар. – Мінск : Беларуская навука, 2007. – 193 с.

Спасылкі на пазіцыі ў спісе ўказваюцца непасрэдна ў тэксце публікацыі ў квадратных дужках. Напрыклад, [1, с. 25–26; 2, с. 117; 3, арк. 78].

Пры спасылцы на архіўную крыніцу абавязкова ўказваецца поўная назва справы, крайнія даты і колькасць аркушаў у ёй. Напрыклад:

3. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 295. Воп. 1. Спр. 1527. – Справа аб руху паўстанцкіх груп па Барысаўскім павеце. 10.02.1863–04.06.1864. – 121 арк.

11. Тэрмін падачы артыкулаў – да 30 чэрвеня бягучага года. Пасля 30 чэрвеня матэрыялы могуць прымацца для публікацыі ў штогодніку ў наступным годзе.
12. Рэдакцыйная калегія не бярэ платы за апублікаванне навуковых артыкулаў.

*Рэдакцыйная калегія «Архіварыуса»
220002, г. Мінск, вул. Крапоткіна, 55
archivaryus@niab.by*

GUIDELINES FOR AUTHORS OF «ARCHIVARYUS»

1. «Archivaryus» publishes scholarly research on branch of history, archival science, theoretical and practical archeography, source studies and related special historical disciplines, and also information materials and reviews of published works.
2. Editorial Board accepts for reviewing materials that meet the requirements, imposed by the Higher Attestation Commission of the Republic of Belarus in relation to scholarly articles.
3. Authors bear personal responsibility for submitting articles already published and articles accepted for publishing in other journals.
4. Authors submit, along with their manuscripts, an extract from the minutes of the meeting of the Academic Council, department, unit of the place of their work with a recommendation to publish the article. It is allowed to provide two reviews by professors, who are specialists in the area in which the research was done, instead of the minute extract. Reviews should contain a publication recommendation.
5. Recommendations are not required for publishing documentary sources, reviews and materials of an informative character.
6. There is a restriction for publications, the subject of which is directly related to historical events – the upper chronological limit must be November 1918 (the end of the World War I).
7. A printed copy of an article should be dated and signed by the author and should contain the name, surname, patronymic name, place of work, position held, academic degree, academic ranks, phone numbers for the contact with the editorial staff. An identical electronic copy should accompany a printed one.
8. The article should be accompanied by 100-150 word summaries, written both in Belarusian, Russian and English.
9. The length of a scholarly article is no less than 14,000 and no more than 25,000 signs. The length of a primary source published is up to 40,000 signs. Times New Roman script should be used to write an article. The typeface should be 14-point. Line spacing should be 1.5. The top and bottom margins should be 2 cm, the left margin should be 3 cm, the right margin should be 1.5 cm.
10. An article should be presented in accordance with Chapter 5 of The Instruction about the edition of a qualified scholarly work (dissertation) for obtaining scientific degrees of philosophy doctor and doctor habilitated, long abstract and publications on the topics of the dissertation, accepted by the resolution of the Highest Attestation Committee of the Republic of Belarus from 28.02.2014 № 3 (in the edition of the decree of the Higher Attestation Committee 08.09.2016 № 206).

Bibliography should be included at the end of the article and formatted in accordance with the above-mentioned standards of НАС. For example,

1. Глінскі, Я. С. Фальсіфікацыі дакументаў аб дваранстве ў Слуцкім павеце Мінскай губерні ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. / Я. С. Глінскі // Беларускі гістарычны часопіс. – 2018. – №5. – С. 24–34.
2. Доўнар, А. Б. Сяляне-слугі Беларусі другой паловы XVI – сярэдзіны XVIII ст. / А. Б. Доўнар. – Мінск : Беларуская навука, 2007. – 193 с.

References to the literature are indicated in the text in square brackets. For example, [1, с. 25–26; 2, с. 117; 3, арк. 78].

In referring to an archival source it is required to indicate the whole title of the item, chronological frames and a number of folios. For example,

3. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 295. Воп. 1. Спр. 1527. – Справа аб руху паўстанцкіх груп па Барысаўскім павеце. 10.02.1863–04.06.1864. – 121 арк.

11. The deadline for article submission is 30 June of the current year. After 30 June material can be accepted for publication in the journal in the following year.
12. There is no charge for publishing scholarly articles.

*Editorial Board of «Archivaryus»
220002, Minsk, Kropotkina Str. 55
archivaryus@niab.by*

Змест

АРХІВАЗНАЎСТВА

А. М. Латушкін

Даследаванне комплексу арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва Вялікага Княства Літоўскага ў працах амерыканскай даследчыцы Патрысіі Кенэдзі Грымстэд	5

ПУБЛІКАЦЫЯ І АРХЕАГРАФІЧНАЯ АПРАЦОЎКА АРХІЎНЫХ ДАКУМЕНТАЎ

Ю. М. Лаўрык

Манускрыпты са слупкімі правененцыямі ў калекцыі «Рукапісныя кнігі» Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь	18

М. Д. Макараў, М. А. Волкаў

Інвентар замка і горада Віцебска 1638 года	28

А. А. Мяцельскі

Пабудова і функцыянаванне мураваных касцёла і кляштара дамініканцаў у вёсцы Пацкава Мсціслаўскага раёна	58

Ю. Н. Снапковскі

«Великая европейская война» в жизни населения прифронтовых губерний в документах НИАБ. Часть V (июль – декабрь 1917 г.)	70

КРЫНІЦАЗНАЎСТВА

З. В. Антановіч

Справаводства па накладанні спагнанняў на духавенства ў праваслаўных і рымска-каталіцкіх кансісторыях (паводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі).	102

Г. А. Бераставы

Выкарыстанне агульназемскага прывілея Казіміра Ягелончыка 1447 г. у кантэксце практыкі дакументальных пацвярджэнняў у Вялікім Княстве Літоўскім у XV–XVI стст.	112

Д. В. Віцько, [М. А. Баравуля]

Падпісаная помнікі XVIII ст. на старых могілках вёскі Свірыдаўка
Крупскага раёна 127

К. Р. Карпекін

Дакументы па арганізацыйным афармленні праўленняў
іўдзейскіх абшчын Беларусі ў першай чвэрці XX ст.
(на прыкладзе Віцебскай губерні) 135

В. А. Кобринец

Матэрыялы Могилевского магистрата о русских монетах
в торговле и кредите (последняя треть XVII в.) 150

Д. В. Лісейчыкаў

«TALIS EST BASILIUS MAGNUS»:
пячаткі манастыроў Беларускай правінцыі
базыльянскага ордэна
канца XVIII – першай трэці XIX ст. 159

К. В. Сыцько

Прычыны ўвядзення метрычных кніг
у Рымска-каталіцкай царкве і ўкараненне метрыкацыі
ў парафіях на тэрыторыі Беларусі 174

Г. А. Флікоп-Світа

Іканастасы храмаў Вялікага Княства Літоўскага
ў святле пісьмовых крыніц XVI ст. 183

ГІСТОРЫЯ

Я. С. Глінскі

Мядовая даніна як баярская павіннасць:
прыклад маёнтка Старыца Капыльскага княства
ў XVII–XVIII стст. 196

П. Л. Дзям’ян

Узаемаадносіны цывільнага насельніцтва і войска ВКЛ і Польскага
каралеўства падчас вайны 1654–1667 гг.
(на прыкладзе Ашмянскага павета) 210

М. М. Кароль

Канфесійныя канверсіі ў Ваўкавыскім павеце
Гродзенскай губерні ў другой палове XIX ст. 221

А. У. Мацук

Дзейнасць віцебскіх дэпутацкіх соймакаў
у панаванне Аўгуста III 230

ГІСТАРЫЯГРАФІЯ

Д. Ч. Матвейчык

Беларуская гістарыяграфія паўстання 1863–1864 гг. на пачатковым пасляваенным этапе (сярэдзіна 1940-х – канец 1950-х гг.): асноўныя дасягненні і праблемы развіцця 243

С. Н. Рындін

Иностранные подданные в Российской империи накануне и в годы Первой мировой войны: дореволюционная российская и советская историография 258

ГЕНЕАЛОГІЯ

В. В. Урублеўскі

Досвед даследавання сялянскай генеалогіі па Аршанскім павеце Магілёўскай губерні (на прыкладзе радаводу Уладзіміра Караткевіча па лініі бацькі). 276

Ф. В. Чарняўскі

Сям’я і ўладанні старасты крычаўскага і алучыцкага Мікалая Іванавіча Служкі 289

Рэцэнзіі і водгукі

Хмяльніцкая, Л. У. Лёс інсургента: дакументальная аповесць аб Аляксандру Рыпінскім і ягоным часе. – Мінск : Лімарыус, 2019. – 287 с., [6] л. іл. – (Бібліятэка «Наша XIX стагоддзе») (*С. Л. Лугаўцова*). 298

Przypominać zapomniane, odkrywać nieznane. Polskie losy: Kościół – Syberia – Rosja (XIX–XX w.): studia ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Niebelskiemu w 70. rocznicę urodzin / red. nauk. Anna Barańska. – Lublin : Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, 2019. – 718 s. (*З. В. Антановіч*). 317

Смялянчук, А. Ф. Раман Скірмунт (1868–1939): жыццiяiс грамадзянiна Краю / А. Ф. Смялянчук. – Мінск : Выдавец Зміцер Колас, 2018. – 700 с. [12] л. іл. : іл. (*Ю. М. Снапкоўскі*). 321

Рэзюмэ 325

Резюме 334

Summary 344

Правілы для аўтараў «Архіварыуса». 353

Guidelines for Authors of «Archivarius». 355

Table of Contents

ARCHIVAL SCIENCE

A. Latushkin

The studies of the complex of original acts of state allsignificance of the archive of the Grand Duchy of Lithuania in the works of the American researcher Patricia Kennedy Grimsted	5

PUBLICATION AND PROCESSING OF ARCHIVAL RECORDS

J. Lauryk

Manuscripts with Sluck Provenance Marks in the Manuscripts Collection of National Historical Museum of Republic of Belarus	18

M. Makarau, M. Volkau

The Inventory of the castle and the city of Viciebsk in 1638	28

A. Miacelski

Construction and operation of a stone church and a dominican monastery in the village of Packava, Mscislaŭ district.	58

Y. Snapkouski

«The Great European War» in the life of people living in the frontline provinces as stated in the NHAB documents. Part V (july – december 1917)	70

SOURCE STUDIES

Z. Antanovich

Record management for the imposition of sanctions on the clergy in the Orthodox and Roman Catholic consistories (on the basis of the records from the National Historical Archives of Belarus)	102

H. Bierastavy

The use of Casimir's common state privilege of 1447 in the context of the practice of documentary evidence in the Grand Duchy of Lithuania in the 15 th –16 th centuries	112

D. Vitsko, M. Baravulya

Signed monuments of the 18th century on the old cemetery of the village
Svirydaŭka, Krupki region 127

K. Karpekin

Documents of the institutionalization of the boards
of the Jewish communities of Belarus in the first quarter of the 20th century
(on the example of the Viciebsk province) 135

V. Kabrynets

Materials of the Mahilioŭ magistrate about Russian coins
in trade and credit (the last third of the 17th century) 150

D. Liseichykau

«TALIS EST BASILIUS MAGNUS:
stamps of the monasteries of the Belarusian province
of the Basilian Order
of the late 18th – first third of the 19th century» 159

K. Sytsko

Reasons for maintaining metric books
in the Roman Catholic Church and introducing metrics
in parishes in Belarus 174

H. Flikop-Svita

Iconostases of churches of the Grand Duchy of Lithuania
in the light of written sources of the 16th century 183

HISTORY

J. Hlinski

Honey tribute as a bayar's duty:
the case of the estate Staryca Kapył principality
in the 17th–18th centuries 196

P. Dziamyana

Relations between the civilians and the army
of the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland
during the war of 1654–1667 (on the example of the Ašmiany district) . . . 210

M. Karol

Confessional conversions in the Vaŭkavysk district
of the Hrodna province in the second half of the 19th century 221

A. Matsuk

The activity of Viciebsk pawiet seimiks
during the reign of August III 230

HISTORIOGRAPHY

D. Matveichyk

The Belarusian historiography of the uprising of 1863–1864
at the initial post-war stage (late 1940s – late 1950s):
main achievements and development problems 243

S. Ryndzin

Foreign nationals of the Russian Empire
on the eve and during the World War I:
pre-revolutionary Russian and Soviet historiography. 258

GENEALOGIE

V. Urubleuski

Experience in the study of peasant genealogy referring
to Orša district of the Mahilioŭ province (an example shown
by the lineage of Uladzimir Karatkievič by his father's side) 276

F. Charniauski

Family and possessions of the count of Kryčaŭ
and Alučycy Mikalaj Ivanavič Služka 289

REVIEWS

Chmialnickaja L. U. Lios insurhienta: dakumientalnaja apoviesć ab
Aliaksandru Rypinskim i jahonym časie. – Minsk : Limaryus, 2019. –
287 s., [6] l. il. – (Biblijateka «Naša XIX stahoddzie») (*S. Lougovtsova*) . . . 298

Przypominać zapomniane, odkrywać nieznane. Polskie losy – Kościół –
Syberia – Rosja (XIX–XX w.): studia ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi
Niebelskiemu w 70. rocznicę urodzin / red. nauk. Anna Barańska. –
Lublin : Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, 2019. – 718 s.
(*Z. Antanovich*) 317

Smaliančuk, A. F. Raman Skirmunt (1868–1839):
žycciapis hramadzanina Kraju. – Minsk : Vydaviec Zmicier Kolas, 2018. –
700 s. [12] l. : il. (*Y. Snapkouski*) 321

Summary 344

Guidelines for authors of «Archivaryus» 355

Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. ; вып. 18 / рэдкал.:
А87 В. Ф. Голубеў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск : НГАБ, 2020. — 364 с., іл.
ISSN 2225-4412.

Нацыянальным гістарычным архівам Беларусі падрыхтаваны вясмянаццаты выпуск штогодніка «Архіварыус». На яго старонках асвятляецца шырокае кола пытанняў гісторыі, архівазнаўства, археаграфіі, крыніцазнаўства і іншых спецыяльных гістарычных дысцыплін. У навуковы ўжытак уводзіцца шэраг новых, раней невядомых дакументаў і фактаў.

Прызначаецца архівістам, гісторыкам, краязнаўцам і ўсім, хто цікавіцца старонкамі мінуўшчыны Беларусі.

УДК [930.22+94(476)«15/19»(082)]
ББК 79.3(Бел)+63.3(4Бел)41

Навуковае выданне

Архіварыус

Зборнік навуковых
паведамленняў і артыкулаў

Выпуск 18

Адказны за выпуск *Д. Ч. Матвейчык*

Рэдактар *Я. С. Глінскі*

Карэктар *Т. В. Салавей*

Дызайнер вокладкі *Д. Ю. Бунеева*

Макет, камп'ютарная вёрстка *Я. А. Мальдзіса*

Малюнак эмблемы на авантытуле *А. У. Леўчыка*

Падпісана да друку _____. 2020. Фармат 60×84 ¹/₁₆.

Гарнітура «Times New Roman». Друк лічбавы.

Ум. друк. арк. 21,16. Ул.-выд. арк. 21,76.

Наклад 100 асоб. Замова _____.

Дзяржаўная ўстанова «Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,

распаўсюджвальніка (у якасці выдаўца)

№ 1/538 ад 22.02.2019.

Вул. Крапоткіна, 55, 220002, г. Мінск.

Тэл. (017) 286 75 23, тэл./факс 286 75 22.

E-mail: niab@niab.by